

ХТО РОЗПОЧАВ ДРУГУ СВІТОВУ ВІЙНУ?

КРИГОЛАМ

ВІКТОР
СУВОРОВ

Віктор Суворов

КРИГОЛАМ

**ЗЕЛЕНИЙ
ПЕС**

УДК 821.161.1(410)-3-94

ББК 84(4Вел=Рос)6-44

С89

Суворов В.

С89 Криголам / Віктор Суворов. – К. : Гамазин, 2015. – 656 с. : іл. (Серія «Нетабачна історія»)

ISBN 978-966-279-033-7

Ця книжка змінила світ. Ця книжка зруйнувала міф про Велику Вітчизняну війну і завдала смертельного удару радянській імперії. Ця книжка відкрила очі мільйонам людей у багатьох країнах. Перші публікації «Криголама» у 1985 році викликали шквал дискусій, які не вщухають уже тридцять років. Десятки й сотні істориків намагаються спростувати висновки Віктора Суворова, захищаючи усталену версію причин початку Другої світової війни, але жодному з них це не вдалося. Та автор продовжує працювати над темою, уточнює факти, розширює доказову базу. 2013 року він завершив роботу над новим «Криголамом», іще ґрунтовнішим, іще переконливішим, який ви зараз і тримаєте в руках. Ця книжка має бути в кожній родині, адже правда – найкращі ліки від радянських міфів, які, на жаль, досі панують у багатьох головах, і найкраща протиотрута від російської пропаганди, що відкрито або приховано атакує нас щодня.

УДК 821.161.1(410)-3-94

ББК 84(4Вел=Рос)6-44

© Суворов В., 2015
© Брати Капранови, переклад, 2015
© Олійников Є., обкладинка, 2015
© Гамазин (художнє оформлення,
оригінал-макет), виключна ліцензія на
видання, 2015

ISBN 978-966-279-033-7

Братові

*«Ми робимо справу, яка у разі успіху переверне весь світ
та звільнить увесь робітничий клас»
(Іосіф Сталін. Газета «Правда»,
5 лютого 1931 р.)*

*«Захід із його імперіалістичними людоджерями перетво-
рився у джерело пітьми і рабства. Завдання полягає в тому,
щоб розбити це джерело на радість та втіху трударів усіх
країн»
(Іосіф Сталін.
Передова стаття в газеті «Жизнь национальностей»,
№6, 15 грудня 1918 р.)*

Перекласти «Криголам» українською – велика честь для нас. Бо саме ця книжка вирвала нас, як і мільйони українців, із лабет комуністичної ідеології. Це – спроба віддячити автору, українцю Віктору Суворову за те, що він зробив для нас, і передати естафету «Криголама» своїм дітям.

Брати Капранови

Я завжди цінувала тих, хто серед мільйонів покійно згодних здатний сказати твердо: «Ні».

Тому та величезна міжнародна увага, що її привернули книги Суворова, є закономірною. Адже Суворов як дослідник мав і має такі виняткові риси, як: відвага, готовність йти проти течії, висувати ризиковані історичні концепції, заздальгідь знаючи, що вони будуть щонайменше несхвально сприйняті офіційними істориками; непересічну інтуїцію, тобто вміння бачити прихований сенс документа та читати між рядків; обґрунтовану підозру до застарілих кліше, міфів, стереотипів; наполегливість, упертість у відстоюванні власної точки зору (дійсно сам Суворов був і є справжнім «Криголамом»).

Зрештою, не забуваймо, що йдеться про людину, яку в СРСР засудили до страти за нібито «зраду Батьківщині». Отож обставини не сприяли творчій праці Суворова-історика... Але він триумфально проклав свій фарватер.

Лариса Івшина

Є люди, які перевертають догори дригом сталі уявлення в своїй галузі знань, – байдуже, в якій: фізика, медицина, історія. До їхніх концепцій можна чіплятися, їх можна заперечувати буквально рядок за рядком, а зробити вигляд, що їх не було, вже не вдасться. Віктор Суворов – саме такий бунтівник. Ніхто не запускає супутники на Марс за зоряними мапами Коперника, але саме він визначив наші уявлення про побудову космосу. Ніхто вже не лікує психічні розлади буквально за Фройдом, але Фройда досі вважають засновником сучасної психології. Суворов, подобається комусь це чи ні, і чи подобається комусь він особисто чи ні, перевернув сприйняття історії ХХ століття. І зробив це на підставі здорового глузду та сили-силенної всім відомих фактів, у чому йому допоміг фах розвідника. Цим він відрізняється від численних творців божевільних теорій, від яких аж верне професіоналів. Нарешті, головне: Суворов поховав радянський міф, і за це українці мають йому вклонитися.

Юрій Макаров

«Криголам» Віктора Суворова (Володимира Резуна) свого часу справив ефект інформаційної бомби у свідомості радянських та пострадянських людей. Книжці вдалося підірвати один з основних стереотипів російсько-комуністичної ідеології та пропаганди. Йдеться про так звану велику вітчизняну війну, коли начебто мирний СРСР зазнав нападу з боку підступної гітлерівської Німеччини. Дослідження В.Суворова переконливо сідчило, що це саме Сталін, союзник Гітлера, спровокував останнього на превентивний напад, оскільки більшовицькі війська готували підступне вторгнення до Європи у липні 1941 року.

Однак вартісність книжки В.Суворова не лише в минулому. І це для мене, українського націоналіста, очевидна річ. Ознайомлення з її українським перекладом вкрай необхідне і в наш час широкому загалу наших співгромадян.

Сподіваюсь, праця В.Суворова допоможе усвідомити кілька основних історичних уроків і таким чином зміцнити націоцентричну свідомість земляків. Ідеться про чітке бачення Радянського Союзу як антинаціональної та людиноненависницької московської імперії, а Української РСР як його безправної колонії, про більшовизм як окупаційну ідеологію, про Сталіна як найбільшого ката всіх часів і народів, про співвідповідальність комуністичної Росії разом з націонал-соціалістичною Німеччиною за розв'язання Другої світової війни, про те, що Друга світова не була битвою добра зі злом, а саме змаганням різних імперій за світове панування та ін.

Дуже сподіваюся, що українськомовний «Криголам» сприятиме процесам десовєтизації нашої Батьківщини й боротьби українців за національну державу. Бо історія українського та інших народів підтверджує, що тільки національна держава може гарантувати захист від будь-яких імперських зазіхань та гарантувати нації свободу, розвиток і добробут.

Дмитро Ярош

– Волею якоїсь вищої справедливості у нищівному розломі брехливої російської історіографії, що його прорубав «Криголам», проглядається виразний український слід. Адже автором книжки є Володимир Богданович Різун, онук махновця Василя Різун, і пролягає цей слід від степів Січеславщини через Холодний Яр та Черкаси аж до Прикарпатської округи, де служив лейтенант Володимир Різун і де за рік до його народження, 1946-го, загинув полковник УПА Василь Андрусак на псевдо Різун. Такі промовисті знаки декому можуть видатися умовними, але ж у цьому світі немає нічого випадкового.

Василь Шкляр

ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ

Хто розпочав Другу світову війну?

На це запитання відповідають по-різному. Єдиної думки немає. Радянський уряд, наприклад, змінював свою думку стосовно цього питання багато разів.

18 вересня 1939 року радянський уряд в офіційній ноті оголосив винуватцем розпочатої війни Польщу.

30 листопада 1939 року товариш Сталін у газеті «Правда» назвав іще двох винуватців: *«Англія та Франція напали на Німеччину, взявши на себе відповідальність за теперішню війну».*

5 травня 1941 року у таємній промові перед випускниками військових академій Сталін назвав ще одного винуватця – Німеччину (1941 год. Книга вторая. М.: Международный фонд «Демократия», 1998. – С. 158–161).

Друга світова війна завершилася 2 вересня 1945 року. Не минуло й півроку, як коло її «винуватців» було розширено. Товариш Сталін оголосив:

«Війна виникла як невідворотний результат розвитку світових економічних та політичних сил на базі сучасного монополістичного капіталізму» (промова на передвиборчих зборах у Сталінському окрузі Москви від 9 лютого 1946 року).

Таким чином, провину за розв'язання Другої світової війни товариш Сталін поклав на всі капіталістичні країни світу. До Другої світової усі суверенні держави, крім Радянського Союзу, вважалися в СРСР капіталістичними. Якщо вірити словам Сталіна, то найкривавішу в історії людства війну розпочали уряди всіх країн включно зі Швецією, Швейцарією, Канадою, Іспанією та Аргентиною, але без Радянського Союзу.

Усе це дає нам підстави вважати початком холодної війни саме промову Сталіна від 9 лютого 1946 року, а не промову Черчілля у Фултоні від 5 березня 1946 року. Навіть газета «Красная звезда», центральний орган Міністерства оборони РФ, 11 березня 2006 року змушена була визнати, що *«промову Сталіна від 9 лютого було сприйнято на Заході як заклик до нового протистояння із капіталізмом».*

Радянські ідеологи уточнили ідеї вождя і розвинули їх:

«У ролі поплічників фашистської агресії та провокаторів міжнародних конфліктів виступили уряди США, Англії та Франції... Табір миру, демократії та соціалізму було у той час репрезентовано тільки однією державою – Радянським Союзом» (Деборин Г.А. Вторая мировая война. М.: Воениздат, 1958. – С. 7).

Сталінська точка зору стосовно того, що у розпалюванні Другої світової війни винні всі держави, окрім СРСР, надовго закорінилася у комуністичній міфології. У часи Хрущова та Андропова та Черненко звинувачення проти усього світу неодноразово повторювалися. За правління Горбачова сталінську точку зору щодо винуватців війни не переглядали. Головний історик Радянської Армії генерал-лейтенант П. А. Жилін заявив тоді: «Винуватцями війни були не тільки імперіалісти Німеччини, але й усього світу» (Красная звезда, 24 вересня 1985 р.).

Заявляю, що радянські комуністи звинувачували всі країни світу у розв'язанні Другої світової війни лише з метою приховати власну ганебну роль її розпалювачів.

Згадаймо, що після Першої світової війни Німеччина втратила право на потужну армію та наступальну зброю, включно із танками, важкою артилерією та бойовими літаками. Керівників було позбавлено привілею готуватися на власній території до ведення агресивних дій. І до певного часу вони не порушували заборони і не готувалися до агресії на своїх полігонах, роблячи це... на території Радянського Союзу.

Сталін забезпечив керівників Німеччини усім тим, що їм заборонили: танками, важкою артилерією, бойовими літаками. Сталін надав їм навчальні класи, полігони, стрільбища. Він відкрив доступ до найпотужніших у світі танкових заводів: дивіться, запам'ятовуйте, переймайте¹.

¹ У своїх спогадах Гудеріан пише про відвідини Харківського паровозного заводу, єдиного заводу у СРСР, який виробляв танки БТ: «Це у 1933 році я відвідав російський завод, який виробляв за один день 22 танки, російські модифікації «Крісті». Цікаво, що ця сама цитата у російському виданні мемуарів Гудеріана має дещо інший вигляд: «Ще у 1933 році я знав, що єдиний російський танковий завод випускав по 22 машини типу «Крісті російський» (Гудеріан Г. Воспоминания солдата. Смоленск: Русич, 1998. – С.194). Певно, всі видання спогадів Гудеріана російською мовою є передруками перекладу, виданого «Воєніздатом» 1954 року. В оригіналі та англійському перекладі – «я відвідав», а у російському – «я знав», тобто у російському виданні факт відвідин німецьким генералом радянського військового заводу приховувався; це і є фальсифікацією історії.

Напевне, Гудеріан бував у Росії не раз. Генерал-лейтенант артилерії Попов С.Є. у своїх спогадах свідчить: «У 1939 році під час Фінської кампанії мене викликали до Москви з питання переведення на фронт, але потім призначили командиром 576-го полку і відправили у Приволзький округ. До речі, саме тоді я вперше побачив знаменитого німецького танкового генерала Гейнца Гудеріана, який був у нас на курсах» (Красная звезда, 25 грудня 2003 р.). – Прим. авт.

Якщо Сталін хотів миру, він мав у будь-який спосіб завадити відродженню ударної потуги німецького мілітаризму, і тоді Німеччина залишилася б слабкою у військових питаннях країною.

Окрім слабкої у військових питаннях Німеччини, в Європі була Британія, яка не мала потужної сухопутної армії, Франція, яка майже весь свій військовий бюджет витратила на суто оборонні програми, будуючи вздовж своїх кордонів щось схоже на Великий китайський мур, та інші слабші у військовому та економічному питаннях країни.

За таких обставин Європа не могла стати джерелом нової війни, але товариш Сталін та інші товариші з певною метою не жалкували ні коштів, ані сил та часу на відродження німецької ударної потуги. Навіщо? Проти кого?

Звісно, не проти самих себе!

Тоді проти кого? Відповідь одна: проти решти країн Європи.

Але відродити в Німеччині потужну армію і настільки ж потужну військову промисловість – це лише половина справи. Навіть найагресивніша армія самотужки воєн не починає. Потрібен фанатичний, безумний лідер, готовий розпочати війну. І Сталін зробив дуже багато для того, щоб Німеччину очолив саме такий вождь.

Нацистів, які прийшли до влади, Сталін уперто й наполегливо підштовхував до війни. Вершина цих зусиль – пакт Молотова-Ріббентропа. Цим пактом Сталін гарантував Гітлеру свободу дій у Європі і цим самим зробив початок Другої світової війни можливим та невідворотним. Коли ми недобрим словом згадуємо пса, який покусав пів-Європи, не забуваймо й товариша Сталіна, який цього пса виростив, а потім пустив із ланцюга.

Задовго до того, як Гітлер прийшов до влади, радянські лідери назвали його таємним титулом: Криголам Революції. Прізвисько точне та містке. Сталін розумів, що Європа ослабне тільки у випадку війни і Криголам Революції зможе зробити Європу вразливою.

Уперше вираз «Криголам Революції» щодо Гітлера я почув на лекції з історії міжнародних стосунків на другому курсі

Військово-дипломатичної академії Радянської Армії. Згодом з'ясувалося, що цей термін був вживаний і за межами Радянського Союзу, зокрема використовувався істориками:

«За новою концепцією Гітлер був таким собі «Криголом Революції» – останньою відчайдушною спробою буржуазії втримати владу, і його падіння мало призвести до повного краху капіталізму. Ця точка зору швидко ставала модною» (Конквест Т. Большой террор. Firenze: Editore Aurora, 1974. – С. 406–407).

Адольф Гітлер несвідомо розчищав шлях до світового комунізму. Блискавичними війнами він руйнував західні демократії, розкидаючи при цьому свої сили від Норвегії до Лівії.

Криголам Революції здійснював масштабні злочини проти людства і своїми діями дав Сталіну моральне право у будь-який момент оголосити себе визволителем Європи, замінивши коричневі концтабори червоними.

Сталін розумів, що війну виграє не той, хто її розпочинає, а той, хто вступає останнім, тому люб'язно поступився Гітлеру ганебним правом стати розпалювачем війни.

Я вважаю Гітлера людожером європейського масштабу, але якщо він був людожером, то це зовсім не означає, що Сталін, який розтрощив Гітлера, був вегетаріанцем.

У Радянському Союзі давно і ретельно вичищено архіви, а те, що залишилося, майже не доступне для дослідників. Мені пощастило зовсім трохи попрацювати в архівах Міністерства оборони СРСР, але я цілком свідомо майже не використовую архівних матеріалів. У мене багато даних з німецьких військових архівів, але я їх теж практично не використовую. Мої головні джерела – відкриті радянські публікації. Навіть їх достатньо, щоб поставити радянських комуністів до ганебного стовпа і посадити на лаву підсудних поруч із німецькими нацистами, ба й попереду них.

Мої головні свідки – Маркс, Енгельс, Ленін, Троцький, Сталін, – майже всі радянські маршали, багато провідних генералів. Кремлівські вожді самі визнають, що вони розв'язали в Європі війну руками Гітлера і готували несподіваний удар по Німеччині, щоб захопити зруйновану нацистами Європу.

Цінність моїх джерел у тому, що в них злочинці самі говорять про власні злочини.

Розділ 1

Хто першим заявив про необхідність Другої світової війни?

«Центральна Росія – це джерело світової революції»
Іосіф Сталін. (Правда. 10 листопада 1920 р.)

1

11 листопада 1918 року завершилася Перша світова війна: 11 числа 11 місяця об 11-й годині ранку. Але вже вранці 13 листопада було здійснено спробу розв'язати Другу світову війну.

Треба відзначити, що у той час ще не існувало таких понять та назв, як Перша світова війна, Друга світова війна. У СРСР до 1939 року війну 1914–1918 років називали Імперіалістичною, бо ж вона була зіткненням гігантських імперій.

У дореволюційній Росії цю війну називали Великою (так і досі її називають у європейських країнах), адже до того часу не було таких воєн ані за масштабами, ні за витратами, ані за кількістю учасників, ні за протяжністю фронтів, ані за інтенсивністю бойових дій, ні за втратами, ані за важкістю соціальних та економічних наслідків.

Варварство всесвітньої бійни було настільки очевидним, що переважна більшість людей вважала неможливим повторення подібного безумства. Тому війна 1914–1918 років мала ще одну назву, яку зараз зовсім забуто. Її називали Останньою війною. Багато хто думав, що кривавий абсурд Великої Імперіалістичної війни витверезить усіх її учасників і назавжди відіб'є бажання воювати.

Однак у Росії існувала невелика група людей, які мріяли про те, щоб світова війна була ще жорстокішою та кривавішою, щоб вона охопила не тільки Європу та частину Азії, але й решту континентів. Ці люди звали себе більшовиками, або ж комуністами. На чолі групи стояв Владімір Ленін. Свою організацію більшовики називали політичною партією. Проте якщо дивитися на внутрішню структуру, тактику та стратегію групи Леніна, то вона скоріше нагадує не політичну партію, а невелику законспіровану і добре організовану секту.

У партії Леніна була видима усім «зовнішня» структура, але паралельно існували й таємні, невидимі для невтаємничених

КРИГОЛАМ

механізми. Як у мафії: є відкриті організації та підприємства, які існують абсолютно легально, і є таємна об'єднавча сила, яка завжди залишається в тіні.

З одного боку, депутати партії Леніна засідали у Державній думі Російської імперії.

З іншого – Ленін та його прибічники вважали, що партійну касу можна поповнювати у будь-який спосіб, включно із пограбуваннями банків. Якщо під час пограбування були вбиті охоронці та випадкові люди, у цьому теж нічого страшного немає, головне – щоб у партійній касі були гроші. Дивлячись на цю справу з такого ракурсу, секту Леніна варто було б називати не партією, а організованим злочинним угрупованням.

В.І. Ленін

Вожді цієї секти приховували свої справжні імена. Ленін, Троцький, Сталін, Зінов'єв, Каменев, Молотов, Кіров – усе це псевдоніми. За ними ховалися люди, які мали серйозні підстави не називати своїх справжніх імен. Наприклад під псевдо Сталін ховався грабіжник Джугашвілі. Сталін був організатором та учасником найбільш успішних і зухвалих пограбувань банків. Найсенсаційніше з них було здійснене 25 червня 1907 року на Еріванській площі у Тіфлісі. Карета з грошима під охороною з'явилася на площі перед скарбницею. Раптом пролунали вибухи і почалася стрілянина. Охоронців було вбито або поранено, а великі кошти – вкрадено.

Сталін відповідав за наповнення партійної каси. З цим дорученням Комуністичної партії він справлявся цілком успішно.

Старший брат Леніна Александр Ульянов був терористом. Його послали на шибеницю за підготовку замаху на імператора Александра III. Сам Ленін теж був терористом. Не заперечуючи шляху індивідуального терору, яким пішов старший брат, Ленін відкрито пропагував і широко практикував терор масовий.

Ленін та його прибічники зробили дуже багато для того, щоб Перша світова війна тривала якомога довше.

Війна – мати революції. Світова війна – мати світової революції. Чим довше триватиме війна, чим більше буде крові та руїн, тим швидше настане революція.

2

Партія Леніна була не тільки найбільш войовничою у світі, але й водночас найбільш миролюбною.

У 1914 році практично всі політичні партії у всіх країнах-учасниках війни дружно голосували у парламентах своїх країн за надання військових кредитів. Серед поодиноких винятків була партія Леніна. Разом із російськими соціал-демократами (меншовиками) вона виступала проти збільшення військових витрат, хоч кожному зрозуміло, що під час війни військові витрати не можуть бути такими самими, як у мирний час. 26 липня 1914 року на екстреному засіданні IV Державної думи більшовики та меншовики залишили залу засідань «на знак протесту проти воєнного безумства».

Ленін сподівався, що й в інших країнах знайдуться справжні марксистки, здатні піднятися «над вузьконаціональними інтересами» на боротьбу проти власних урядів заради перетворення світової війни у світову громадянську війну. Але в інших країнах таких не знайшлося, тому перспектива світової революції відсунулася у недосяжне майбуття. Та дарма. Якщо не світова революція, то хоч перший крок до неї.

Уже восени 1914 року Ленін ухвалює своєрідну програму-мінімум: якщо в результаті Першої світової війни світова революція не відбудеться, то хоч шматок треба відірвати. Як не у всьому світі, то хоча б в одній країні. Усе одно, у якій. Спочатку захопити одну країну, потім використовувати її як базу для підготовки нової світової війни та розвитку революції у інших країнах.

Перемоглий пролетаріат цієї країни, експропріювавши капіталістів та організувавши у себе соціалістичне вироб-

*ництво, став би проти решти капіталістичного світу, при-
ваблюючи пригноблені класи інших країн, піднімаючи там по-
встання проти капіталістів, виступаючи у разі необхідності
навіть із військовою силою проти експлуаторських класів
та їхніх держав»*

(Ленин В. И. О лозунге Соединенных Штатов Европы. Полное собрание сочинений. 5-е изд. М.: Политиздат, 1974 (далі — ПСС). – Т. 26. – С. 353–354).

Висуваючи програму-мінімум захоплення влади в одній країні, Ленін не втрачав із поля зору перспективи. Для Леніна, як і для Маркса, світова революція залишалася дороговказом. Але за програмою-мінімумом в результаті Першої світової війни була можлива революція тільки в одній країні. Як же потім відбудеться світова революція? У результаті чого?

У 1916 році Ленін дав чітку відповідь не це запитання: в результаті ДРУГОЇ ІМПЕРІАЛІСТИЧНОЇ ВІЙНИ (Военная программа пролетарской революции. ПСС. – Т. 30. – С. 140–141).

Можу помилитися, але прочитавши багато з написаного Гітлером, я не знайшов жодних ознак того, що він у 1916 році мріяв про Другу світову війну. А от Ленін мріяв. Навіть більше – Ленін уже тоді теоретично обґрунтовував необхідність такої війни для побудови соціалізму у всьому світі.

3

Партія Леніна розгорнула небачену у світовій історії кампанію з боротьби за мир. У вересні-жовтні 1917 року партія більшовиків мала у своєму розпорядженні 75 газет та журналів, їх загальний наклад (за неповними даними) становив близько 600 тисяч примірників щоденно (Великая Октябрьская социалистическая революция. Энциклопедия. Издание третье, дополненное. М.: Советская энциклопедия, 1987. – С. 64).

Гордовито повідомляючи про такий розмах боротьби за мир, вчені товариші не уточнюють, з якої тумбочки товариш Ленін діставав гроші. Четвертий рік тривала світова війна,

країна конче потребувала найнеобхіднішого, а товариш Ленін знаходив гроші на друкарні, на папір та фарбу, на розповсюдження своїх видань.

Усі ці газети та журнали закликали до негайного миру. Їх комуністи безкоштовно роздавали на вулицях міст, у казармах, на заводах, на фронтах та в окопах. Крім газет та журналів, партія Леніна друкувала мільйони книжок, брошур, листівок та прокламацій. Солдатам рекомендували не стріляти у супротивника, а намагатися встановити дружні стосунки із ним. Гаслами комуністів були: «Багнет у землю!», «Ідіть додому!», «Перетворимо війну імперіалістичну на війну громадянську!»

4

Восени 1917 року комуністи під керівництвом Троцького та Леніна здійснили державний переворот та захопили владу у Петрограді – столиці Російської імперії. Вперше у світовій історії владу у столиці великої країни захопили люди, які жили та працювали під вигаданими іменами. Більшість країн світу не визнали нову владу законною. Винятком були лише Німеччина та Австро-Угорщина – держави, з якими Росія перебувала у стані війни. Іншими словами, владу Леніна й Троцького визнали тільки вороги Росії.

У перші хвилини існування нової влади було підписано найперший документ – Декрет про мир. Крім того, Ленін із Троцьким звернулися по радіо до всіх солдатів та матросів російської армії й флоту: *«Хай полки, які стоять на позиціях, обирають негайно уповноважених для формального вступу у перемовини про перемир'я із супротивником. Рада Народних Комісарів дає вам право на це»*. Радіотелеграму підписали голова СНК Ленін разом із наркомом із військових справ та Верховним головнокомандувачем Ніколаєм Криленком (Декреты Советской власти. В двух томах. М.: Политиздат, 1957. – Т. 1. – С. 63–65).

Підпису наркома іноземних справ Троцького під цим текстом немає. Але треба мати на увазі, що вже в період встанов-

лення диктатури Сталіна і у всі наступні десятиліття історію революції було багато разів і дуже ретельно переписано. Участь Троцького у революції спочатку свідомо применшували, а пізніше вже й повністю заперечували. Троцькому приписували тільки злочинні діяння на шкоду революції. Будь-які згадки про нього, включно із визнанням наявності підпису Троцького під певними історичними документами, знімали та знищували. Проте у 1917 році рішення такої ваги не могло бути ухвалене без згоди Троцького – головного організатора захоплення державної влади більшовиками.

5

Першим декретом радянської влади був Декрет про мир, ухвалений 26 жовтня (8 листопада) 1917 року; того ж таки дня було ухвалено Декрет про землю. Комуністи протягом багатьох десятиріч представляли ці документи як свідчення прагнення миру та задоволення вікових прагнень народу. Але насправді обидва декрети були смертельними ударами по Російській армії і відповідно – по Росії.

З першого декрету випливало, що настав мир і в окопах сидіти більше немає сенсу. З другого декрету випливало, що зараз будуть ділити землю, і треба до цього розподілу не спізнитися. А оскільки у процесі розподілу можуть виникнути тертя, кожен солдат повертався додому зі своєю рідною трьохлінійкою.

Війна була чужою і не зрозумілою для народів Росії. І ось зі столиці надійшов наказ припинити війну. Більшість частин і з'єднань армії та флоту припинили воєнні дії. У кожному полку обирали солдатські комітети. Уповноважені кожного полку вели із супротивником власні перемовини про мир, не звертаючи уваги ні на командирів полків, ані на командирів дивізій та корпусів, ба навіть на командувачів армій та фронтів.

Але Декрет про мир був потрібен Леніну не для миру, а для того, щоб втриматися при владі. Після декрету мільйони озброєних солдатів посунули з фронту додому. Декретом про мир Ленін перетворив війну імперіалістичну на війну гро-

мадянську, занурив країну у хаос, консолідує владу комуністів, відвойовуючи потроху території та підпорядковуючи їх собі. Прийшли з фронту солдати відіграли роль криголама, який розламав Росію. Результатом Громадянської війни була омріяна ще Марксом «загальна виснаженість», яка й дозволила Леніну втримати та зміцнити владу.

Спочатку кожен полк, а згодом і кожен батальйон самостійно випрацьовував умови миру, не звертаючи уваги на сусідні частини та з'єднання. Російська армія розсипалася на сотні некерованих полків й тисячі батальйонів, вона перестала існувати як єдиний організм. Фронт розпався. Армія перетворилася на багатомільйонний озброєний натовп. Захищати Росію не було кому, до того ж зі столиці надійшов наказ більше не воювати.

Тут-таки Ленін та його поплічники заснували комітети із демобілізації Російської армії, тобто з її розпуску. Про початок демобілізації було оголошено 23 листопада 1917 року, коли ухвалили декрет «Про зменшення кількісного складу армії». У ньому зокрема йшлося:

«Робітничий та Селянський уряд Народних Комісарів ухвалив: Почати поступове скорочення кількісного складу армії; для цього негайно звільнити у безстроковий запас солдатів-громадян призову 1899 року. Про звільнення призваних інших строків розпорядження надійдуть у подальшому. При звільненні зброю здавати полковим комітетам, які є відповідальними за її зберігання» (Декреты Советской власти. – Т. 1. – С. 66).

Під декретом від 23 (10) листопада 1917 року стояли підписи Голови Ради Народних Комісарів Вл.Ульянова (Леніна) та народних комісарів із військових справ В.А.Овсєєнка (Антонова) та Н.Криленка.

6

За першим декретом про скорочення армії почалася ціла серія заходів, спрямованих на її розвалення. 15 грудня 1917 року в Петрограді відкрився Всеармійський з'їзд із демобіліза-

ції армії. 16 грудня 1917 року було підписано Декрети ВЦИК та СНК «Про виборні начала та організацію влади в армії» і «Про зрівняння у правах усіх військовослужбовців». Для Російської армії ці декрети були чимось на кшталт контрольних пострілів у голову.

У відповідності з декретом «Про виборні начала та організацію влади в армії» влада в армії остаточно перейшла до рук солдатських комітетів, які нікому не підпорядковувались й ні перед ким не звітували. Усі важливі питання віднині пропонувалося вирішувати голосуванням.

Декрет «Про зрівняння у правах усіх військовослужбовців» відміняв військові звання та відзнаки (ордени, погони, лампаси та інше). Усі генерали та офіцери ставали «солдатами революційної армії». До комітетів їх, зрозуміло, ніхто не обирав.

Усе це завершилося повним розпадом армії.

Жодна держава не розпускала армію у мирний час добровільно. А Ленін і Троцький розпустили армію Росії у розпал світової війни, коли перемога була уже близько.

У цей час становище Німеччини було вже зовсім безнадійним. Німеччина практично не мала власних природних ресурсів. Вона та її союзники були заблоковані, постачання морськими шляхами стало неможливим. А природні ресурси Росії – безмежні. Проти Німеччини разом із Росією воювали найбільші колоніальні імперії – Британська та Французька. У їхньому розпорядженні також були необмежені ресурси. У квітні 1917 року війну Німеччині оголосили Сполучені Штати Америки. Маючи таких супротивників, Німеччина не могла перемогти за жодних обставин. Росії у цій ситуації залишалося набратися терпіння та почекати, поки вона сама попросить про мир.

Але сталося те, про що кайзер Німеччини не міг навіть і мріяти: армія Росії за наказом Леніна й Троцького залишила окопи та розійшлася по домівках. На лінії фронту було кинуте тисячі гармат та гаубиць, мінометів та кулеметів, велетенські склади зброї, боеприпасів, амуніції, продовольства.

Ленінський Декрет про мир був актом безумовної капітуляції Росії перед Німеччиною. З цього моменту Східний фронт припинив своє існування. Німеччина отримала можливість

зосередити всі свої сили на Західному фронті проти вчорашніх союзників Росії.

Ленін і Троцький в односторонньому порядку вивели Росію з війни та здалися на милість Німеччині.

Декрет про землю, так само, як і Декрет про мир, теж виявився грандіозним обманом. Землю віддали селянам, але запровадили так звану продовольчу диктатуру: все, що виростало на землі, вигрібали озброєні продзагони, а загороджувальні загони на підходах до міст ловили, грабували та вбивали так званих мішечників – селян, які намагалися продавати те, що виростили власною працею на «власній» землі.

Розділ 2

Заради чого Ленін зрадив Росію?

Ми на лихо всім буржуям
Світовий вогонь роздуймо.
Світовий вогонь в крові –
Господи, благослови!

Александр Блок. (Поема «Дванадцять».
Січень 1918 р.)

1

Сталін, Ленін, Троцький

Незважаючи на добровільну капітуляцію Росії, становище Німеччини та Австро-Угорщини продовжувало різко погіршуватися. У січні 1918 року Австро-Угорщину вразив загальний страйк. Того ж місяця страйк спалахнув і в Німеччині. Обидві країни стояли на межі краху. Становище врятували російські комуністи.

Щоб воювати якомога довше, Німеччина потребувала стратегічних ресурсів, причому у велетенських кількостях. І тут Ленін із Троцьким знову прийшли на допомогу кайзеру Вільгельму. З березня 1918 року вони підписали так званий Брестський мир. Комуністи віддали під владу Німеччини близько мільйона квадратних кілометрів території своєї країни.

КРИГОЛАМ

На цих землях проживали 56 мільйонів людей – третина населення Російської імперії. На цій території знаходилася понад чверть орних земель, 26% залізничної мережі, 918 текстильних фабрик, 244 хімічні заводи, 615 целюлозних фабрик, 1073 машинобудівні заводи, тут виплавляли 73% чавуну та сталі, видобували 89% кам'яного вугілля (Фельштинский Ю. Г. Крушение мировой революции. Брестский мир. Октябрь 1917 — ноябрь 1918. М.: Терра, 1992. – С. 286–287).

Важливо зауважити: на цій території були найбільш плодючі землі Російської імперії. Звідси почалося негайне перекидання хліба до Німеччини. Без такого подарунка Німеччина мала капітулювати ще на початку 1918 року, вона б не змогла протриматися до листопада.

27 серпня 1918 року було підписано російсько-німецьку фінансову угоду, яка слугувала додатком до додаткового договору до мирного договору, укладеного поміж Росією з одного боку та Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною з іншого. У першому розділі цього документа було встановлено наступне: «Росія сплатить Німеччині 6 мільярдів марок. Сума у 1,5 мільярда марок буде сплачена переведенням 245564 кг чистого золота та 545440000 рублів грошовими коштами» (Документы внешней политики СССР. М.: Политиздат, 1957. – Т. 1. – Документ № 320. – С. 445–453). Умови мирного договору були не просто грабіжницькими для Росії, – вони були вбивчими.

2

На момент укладання Брестського миру із Німеччиною та її спільниками становище Німеччини вже було безнадійним. Чи розумів це Ленін? Звісно. Тому й підписував мир, який:

- розв'язував Леніну руки для боротьби за зміцнення комуністичної диктатури всередині країни;
- надавав Німеччині значні ресурси та резерви для продовження війни на заході, яка виснажувала як Німеччину, так і західних союзників.

Уклавши сепаратну угоду з супротивником, Ленін зрадив не лише союзників Росії, але й саму Росію. На початку 1918 року перемога Франції, Великої Британії, Росії, США та інших країн над Німеччиною та її спільниками була вже близькою та невідворотною. Росія втратила у війні вбитими та пораненими мільйони солдатів та мала право бути серед переможців поруч зі своїми західними союзниками. Але Леніну така перемога не була потрібна, він бажав світової революції. Ленін не приховував, що Брестський мир було укладено не на користь Росії, а на користь світової революції, на користь встановлення комунізму в Росії та інших країнах. Ленін визнавав, що *«поставив світову диктатуру пролетаріату та світову революцію вище за будь-які національні жертви»* (Отчет Центрального Комитета VIII съезда РКП(б) 18 марта 1919 года. Ленин В.И. Собрание сочинений. Издание 4-е. – Т. 29. – С. 128).

Поразка Німеччини вже була близькою, а Ленін уклав мир, за яким Росія відмовлялася від своїх прав на роль переможця. Навпаки, Ленін без бою віддав Німеччині мільйон квадратних кілометрів найплідніших земель і найбагатші промислові райони країни, та ще й контрибуцію золотом заплатив.

Ленін і Троцькій по суті ліквідували Російську армію, і мільйони російських солдатів, якими ніхто не керував, пішли додому, дорогою ламаючи основи державності та щойно народжену демократію. У країні почалася жорстока Громадянська війна, значно кривавіша та страшніша, ніж Перша світова. Поки кожен воював проти кожного, комуністи зміцнювали та розширювали свою владу, а тоді за кілька років підпорядкували собі всю країну.

Комуністи пишалися своїм миролюбством, однак упертість, з якою вони домагалися миру, настільки далеко виходила за межі здорового глузду, що починає здаватися підозрілою.

Заради миру Ленін і Троцькій віддали під іноземну окупацію 56 мільйонів громадян, не запитавши їхньої думки. Навіщо цим мільйонам мир, якщо до їхніх домівок прийдуть окупанти?

Заради миру Ленін і Троцькій віддали Німеччині найплідніші землі Російської імперії. У результаті на решті земель вибухнув голод.

Заради миру Ленін і Троцькій віддали території, на яких виробляли більшу частину чавуну та сталі й видобували практично все вугілля. У ті часи індустриальна потуга держави визначалася саме за цими параметрами: сталь, чавун та вугілля. Без хліба, м'яса, золота, сталі, чавуну та вугілля Росія просто не могла існувати. Навіщо потрібен мир, який означає смерть держави?

У своєму прагненні миру Ленін і Троцькій розпустили армію Росії. Після цього німецький кайзер міг забрати не лише те, що відійшло до нього відповідно до Брестської мирної угоди, але й решту Росії. Інакше кажучи, мир означав безумовну, ганебну і повну капітуляцію перед Німеччиною та її союзниками. Росія добровільно стала колонією Німеччини.

Для всіх цих дій Ленін з Троцькім виградали виправдання: Брестський мир був вимушеним, у нас не було армії, Росію не було кому захищати, тому ми пішли на підписання цього принизливого, ганебного та грабіжницького миру.

Це пояснення вражає повною відсутністю логіки. Спочатку Ленін, Троцькій та вся їхня братія три роки розкладали країну та армію закликами встромити багнети у землю, згодом у листопаді 1917 року вони розпустили армію, а тоді оголосили, що Росію нема кому захищати.

3

Леніну мало було однієї світової війни. Він першим у світі заявив про необхідність Другої світової. І той-таки Ленін розпустив армію Росії і поставив країну на коліна перед іноземними завойовниками.

Але ці дії здаються суперечливими лише на перший погляд.

Офіційний гімн партії Леніна – «Інтернаціонал». Зміст його такий: ми зруйнуємо старий світ і на його уламках збудуємо новий. Ленін, Троцькій, Сталін і всі їхні послідовники для руйнації наявного ладу використовували не лише війну, але й мир. Для них і мир, і війна – інструменти для досягнення власних політичних цілей, і вони користувалися обома цими інструментами одночасно.

У нормальній ситуації, в обставинах миру і процвітання, партія Леніна нікому не була потрібна і не мала жодних шансів отримати владу. Тому комуністи зажадали війни. Починаючи з 1900-го року, Ленін, Троцький, Сталін та їхні поплічники нетерпляче чекали на початок світової війни. Але якщо ця війна завершиться перемогою Росії, комуністи знову не будуть нікому потрібні. Тому вимагалася не лише війна, але й катастрофа, поразка власної країни. Тому вони голосували проти військових кредитів, тому вони розкладали свою армію всіма можливими способами.

У 1914 році, на початку Першої світової, партія Леніна виступила за поразку власної країни у цій війні. Хай ворог знищить і розорить Росію, хай скине уряд, хай спаплюжить національні святині. У розореній, переможеній країні легше захопити владу. Ленін відкрито оголосив про намір «*війну імперіалістичну перетворити на війну громадянську*» (ПСС. – Т. 26. – С. 13–23).

Завжди і всім було зрозуміло, що Німеччина не може одночасно успішно воювати на два фронти. Але якщо Німеччина швидко зазнає поразки, то світова війна припиниться і перспективи початку світової революції будуть дуже непевними. Отже, задача Леніна та його партії зводилася до того, щоб створити ситуацію, у якій Німеччина воювала б лише на одному фронті. Для цього вони вивели Росію з війни.

Щоб полегшити становище Німеччини, більшовики віддали їй усе, що могли віддати: території, хліб, золото, сталь, вугілля та багато іншого. Задум Леніна був простим: хай Німеччина та Австро-Угорщина воюють проти Великої Британії, Франції та США. Хай виснажують одне одного. Головне – не дозволити, щоб пожежа війни згасла. А ми будемо збоку. А ми підкидатимемо дрова у вогонь.

У момент, коли за наказом Леніна в Бресті підписували мир із Німеччиною, у Петрограді півмільйонним накладом видали комуністичну газету німецькою мовою «Die Fackel». Ще до підписання Брестського миру у січні 1918 року в Петрограді було створено німецьку комуністичну групу «Спартак». Газети «Die Weltrevolution» (німецькою «Світова революція») та «Die Rote Fahne» (німецькою «Червоний прапор») теж були засновані

не в Німеччині, а в комуністичній Росії, – за наказом Леніна, який підписав мир із Німеччиною (Гражданская война и военная интервенция в СССР. Энциклопедия. Второе издание. М.: Советская энциклопедия, 1987. – С. 397).

У 1920-ті роки комунізм у Німеччині пустив глибокі корені. До цього доклав руку Ленін, і зробив це саме у той момент, коли Німеччина вела виснажливу й безнадійну війну на заході, а Ленін мав із німецьким урядом «мирний» договір.

4

І ось Перша світова війна завершилася. У листопаді 1918 року в Європі виникла ситуація, про яку мріяли кремлівські вожді. Військово-економічне виснаження всіх держав, що воювали, досягло межі. В Європі лютувала небачена криза, яка охопила всі сфери громадського життя: економіку, політику, ідеологію. Німеччина визнала себе переможеною. Монархія впала. Сирізь панували голод та анархія. І тут миролюбство Леніна і Троцького раптом закінчилося. 13 листопада 1918 року, на третій день після закінчення Першої світової війни, уряд Радянської Росії дав наказ Червоній Армії розпочати наступальні операції проти Європи.

Варто лише відкрити протокол будь-якого з численних засідань та з'ясувати тих днів, щоб переконатися, що на порядку денному було єдине питання – світова революція.

Мета радянського наступу – запровадження комунізму на всьому європейському континенті. За кілька днів Червона Армія зайшла на територію держав Балтії.

29 листопада 1918 року було сформовано комуністичний уряд Естонії.

4 грудня 1918 року – Латвії.

8 грудня 1918 року – Литви.

«У Латвії 17 грудня [1918 року. – рим. автора] було оприлюднено більшовицький маніфест, який вказував на Німеччину як на об'єкт найближчого наступу» (Фельштинский Ю. Г. Крушение мировой революции. London: Overseas Publications Interchange, 1991. – С. 529).

Але можна навіть не читати закликів та маніфестів, рішень з'їздів та резолюцій. Потужний призов до світової війни пронизав у ті дні все життя червоної Росії. Заклик до світової війни гримів із першої сторінки нового букваря, із мільйонів плакатів, якими обклеювали будинки та цілі вулиці, заклик звучав на кожному робітничому зібранні, на кожному мітингу червоноармійців, з кожної трибуни, з кожного ліхтаря і, звісно, зі сторінок друкованих видань: світову пожежу роздухаємо!

Розрахунок Леніна був точним: виснажена війною Німецька імперія не витримала напруги війни. Війна завершилася її розвалом та революцією. У розореній війною Європі на уламках імперій виникли комуністичні держави, разюче схожі з режимом більшовиків. Ленін тріумфував: «Невдовзі ми побачимо перемогу комунізму у всьому світі, ми побачимо заснування Всесвітньої Федеративної Республіки Рад» (Речь Ленина «III Коммунистический Интернационал», произнесенная в конце марта 1919 г. ПСС. – Т. 38. – С. 231).

***

Брестський мир було спрямовано не лише проти національних інтересів Росії, але й проти Німеччини. За змістом і духом Брестський мир – це прообраз пакту Молотова-Ріббентропа.

Суть розрахунку Леніна у 1918 році та розрахунку Сталіна у 1939 році була одна: нехай Німеччина воює на заході, нехай виснажує себе, а разом з тим і західних союзників до останньої можливості. Ми за будь-яку ціну допоможемо Німеччині виснажувати себе до межі, а вже тоді...

Розділ 3

Перші спроби розв'язати Другу світову війну

«Ми партія класу, який іде на завоювання світу»

Фрунзе М. В. (Избранные произведения. В двух томах. М.: Воениздат, 1957. – Т. 2. – С. 92)

1

Розрахунок Леніна виправдав сподівання. Частково. Ви-
снажена війною Німецька імперія не витримала напруги. Ві-
йна закінчилася розпадом імперії та революцією. Не витрима-
ла й Австро-Угорська імперія, – розпалася й вона.

Радянські прикордонники вітають німецьких із початком революції у
Німеччині. 1918 р.

За підсумками Першої світової війни у Європі склалася
ситуація, яку комуністи називали революційною. У 1918 році
у багатьох європейських країнах виникли комуністичні партії.
З листопада 1918 року повстали німецькі військові моряки
у Кілі. За два дні повстання охопило всю Північну Німеччину,

КРИГОЛАМ

а 7–8 листопада – головні промислові райони та столицю дер-
жави – Берлін.

Повстання було придушено або воно само вгамувалося, але
вже у січні 1919 року у Бремені було проголошено радянську
республіку.

У березні 1919 року виникла Угорська радянська республіка.

Радянська мапа створення Угорської Радянської республіки

У квітні 1919 року – Баварська радянська республіка.

За радянським зразком у цих комуністичних державах
утворювалися червоні армії та загони таємної поліції, які іме-
нували себе надзвичайними комісіями з боротьби із контр-
революцією. Надзвичайні комісії тут-таки починали револю-
ційний терор проти всіх прошарків населення, а червоні армії
кидалися у революційну війну заради «звільнення» сусідів.

Типовий приклад: частини Угорської Червоної Армії всту-
пили на територію Словаччини, і вже 20 червня 1919 року було
проголошено Словацьку радянську республіку. Негайно виник
комуністичний уряд, який оголосив про вилучення цінностей
у приватних осіб та про націоналізацію землі, всіх промисло-

вих та торговельних підприємств, банків та транспорту. Почалося формування словацької Червоної Армії та Надзвичайної комісії для упокорення незадоволених. У той самий час Українська Соціалістична Радянська республіка оголосила війну Румунії та збиралася просуватися на захід, на з'єднання із Угорською радянською республікою (Родина, 1990. – № 10. – С. 13).

Ленін і Троцький готували встановлення комунізму не лише в Європі, але й в Азії. 5 серпня 1919 року Троцький пише відповідний секретний меморандум (цей документ зберігається в архіві Троцького у Гарвардському університеті. Перша публікація документа: *The Trotsky Papers 1917–1922*. Ed. by J. Meijer. Vol. 1, 1917–1919. The Hague, 1964. – Pp. 620–627).

Троцький вважав, що «шлях на Париж та Лондон лежить через міста Афганістану, Пенджабу та Бенгалії». Він пропонував «підготовку військового удару на Індію, на допомогу індуській революції». Задля цього, на його думку, потрібно було створити на Уралі або в Туркестані «політичний та військовий штаб азійської революції та революційну академію», сформувати особливий корпус кінноти чисельністю 30–40 тисяч вершників та «кинути його на Індію» на допомогу «тубільним революціонерам».

Особливу цікавість викликає одна з частин цього меморандуму. Троцький пропонував використовувати суперечності між США та Японією:

«Антагонізм Японії та Сполучених Штатів створив би для нас найкращі обставини... Ми могли б навіть розраховувати на пряму підтримку вашингтонських пройдисвітів проти Японії» (там-само. С. 622).

2

У 1918 та 1919 роках роздмухати Другу світову війну не вдалося. Червона Армія до Німеччини не дійшла. Вона була ще занадто слабкою. До того ж у Росії нуртувала Громадянська війна. Головні сили Червоної Армії було кинуте на внутрішні fronti, на боротьбу проти народів Росії, які не хотіли кому-

нізму. У той момент Ленін із Троцьким не могли кинути значні сили на допомогу комуністичним державам, які виникали у Центральній Європі.

Але боротьба тривала. Комуністи Радянської Росії вимушено припиняли війни, вели перемовини про мир, підписували мирні договори. Проте офіційно та відкрито ще у березні 1918 року оголосили про те, що будь-який мирний договір вони розірвуть у зручний для себе час:

«З'їзд особливо підкреслює, що Центральному Комітету надаються повноваження у будь-який момент розірвати усі союзи та мирні угоди із імперіалістичними та буржуазними державами, так само, як і оголосити їм війну» (Резолюція VII съезда Российской коммунистической партии. Протоколы съездов и конференций Всесоюзной коммунистической партии (большевиков). Седьмой съезд. Москва – Ленинград, 1928. – С. 176. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Сборник документов. М.: Политиздат, 1970. – С. 27).

3

У 1919 році Ленін і Троцький створюють у Москві міжнародну організацію під назвою Комуністичний Інтернаціонал. Скорочено – Комінтерн. Саме ця організація визначала себе як штаб світової революції.

Комінтерн ставив собі за мету створення Всесвітнього Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

У 1919 році на всіх континентах зростає процес створення та підсилення комуністичних партій. Усі вони оголошували себе секціями Комінтерну.

Офіційно структура цієї організації мала такий вигляд: усі комуністичні партії світу, включно із Російською (РКП (б)), рівні між собою. Усі вони роблять внески до загальної каси Комінтерну. Представники всіх комуністичних партій світу збираються разом на конгреси, виробляють стратегію, тактику та формують спільне для всіх керівництво – Виконавчий комітет Комінтерну. Цьому органу підпорядковуються усі комуністи

Перший конгрес Комінтерну

світу. Комуністична партія Росії офіційно була такою самою секцією Комінтерну, як і решта партій, вона зобов'язана була виконувати спільно створені рішення на рівних.

На практиці все було інакше. Усі гроші до бюджету Комінтерну надходили із золотого запасу Радянської Росії. Усі комуністичні партії світу були створені на гроші Москви та існували тільки завдяки фінансовій підтримці Кремля. У керівництві Комінтерну сиділи лише ті люди, які були до смаку кремлівським вождями, які слухняно виконували все, що їм наказували.

Комінтерн був унікальним утворенням. До цього в історії людства ніколи не існувало подібного об'єднання. Практично у всіх куточках світу від Японії до Уругваю та Чилі було створено комуністичні партії, які провадили політичну лінію під диктовку Москви. У багатьох випадках представники комуністичних партій входили до складу керівництва профспілок, до складу законодавчих органів своїх країн, а іноді й до складу урядів. Але це тільки один видимий бік діяльності Комінтерну.

З іншого боку комуністи вели не лише відкриту боротьбу, але й таємну. Якщо коротко висловити ідеологію комуністів, вона зводилася до таких тез:

1. Треба зруйнувати старий світ і збудувати новий.
2. Для руйнації старого світу та побудови нового необхідно захопити політичну владу.
3. Для захоплення політичної влади треба використовувати всі засоби: як мирні, так і насильницькі, як відкриті, так і таємні.
4. Боротьба за новий світ має розгортатися не в межах окремої держави, а у світовому масштабі.
5. Інтереси світової революції є вищими за інтереси окремих держав.

Кожен, хто вступав до комуністичної партії, приймав цю ідеологію, тобто погоджувався, якщо це буде потрібно, вести боротьбу проти власної країни всіма засобами, включно із таємними та насильницькими. Виникала унікальна ситуація: розвідка Радянської Росії раптом отримала цілі легіони добровольців практично в усіх країнах світу. Залишалось обирати тих, хто найбільше підходить, забезпечувати грошима і ставити їм завдання боротися проти власних країн та урядів.

Так у 20-ті роки ХХ сторіччя розвідувальні служби Радянської Росії раптово стали найпотужнішими таємними організаціями у світі. Сотні й тисячі німців та чехів, угорців та американців, англійців, японців та французів самовіддано працювали буцімто заради світлого майбуття всього людства.

Але насправді працювали вони в інтересах Кремля.

Проте світова революція забарилася. Комуністичні режими у Баварії, Бремені, Словаччині та Угорщині виявилися кволими та немічними, ліві партії західних країн показали слабкість та нерішучість у справі захоплення та утримання влади, а Ленін з Троцьким у той час не могли підтримати їх збройною силою: всі потуги більшовиків було кинуте на інші фронти, на боротьбу проти народів Російської імперії, які не хотіли комунізму.

4

28 червня 1919 року між переможеною Німеччиною з одного боку та країнами-переможницями з іншого – було підписано Версальську мирну угоду.

Перемога має багато батьків. Серед переможців, окрім Великої Британії, США та Франції, опинилися Болівія, Гватемала, Гаїті, Куба, Еквадор, Гондурас, Ліберія, Нікарагуа, Панама, Перу, Уругвай і багато інших країн. Проте за великим рахунком Версальську мирну угоду було укладено між переможеною Німеччиною та переможницями Францією та Великою Британією, яких повною мірою підтримували Сполучені Штати.

Умови, які переможці продиктували у Версалі, вимагали від переможеної країни практично повного роззброєння. У Німеччині відміняли загальний військовий обов'язок. Встановлювали межу кількості збройних сил у сто тисяч осіб. Гене-

ральний штаб було розформовано, як і всі військові академії. Створення нового Генерального штабу та військових академій заборонялося. Збройні сили могли комплектуватися лише шляхом добровільного найму та використовувати виключно для підтримки внутрішнього ладу в країні. Надводний флот підпадав під різке скорочення, підводний – під повне знищення. Більшість німецьких укріплень прирікалася на висадження в повітря.

Німеччина втратила право мати важку артилерію, танки, підводні човни, військову та військово-морську авіацію, включно із дирижаблями. Їй забороняли мати чи розробляти бойові отруйні речовини, всі запаси отруйних речовин підлягали знищенню. Ввезення до Німеччини зброї та іншого військового майна категорично заборонялося. Виробництво зброї в Німеччині поставили під повний міжнародний контроль.

Від Німеччини було відрізано території загальною площею понад шістьдесят сім тисяч квадратних кілометрів, тобто одна восьма її території із населенням п'ять мільйонів сто тридцять вісім тисяч осіб. У Німеччині відібрали всі її колонії загальною площею три мільйони квадратних кілометрів із населенням тринадцять мільйонів осіб (Шацилло В. К. Первая мировая война. 1914–1918. Факты. Документы. М.: Олма-Пресс, 2003. – С. 470).

Німеччину зобов'язали передати союзникам усі торговельні судна водовиміщенням понад сто шістьдесят тонн, половину суден водовиміщенням понад тисячу тонн, чверть риболовних суден, п'яту частину річкового флоту і протягом п'яти років будувати для союзників торговельні судна загальним водовиміщенням двісті тисяч тонн на рік. (Тут і далі умови договору наводяться за виданням: Ключников Ю. В. Версальский мирный договор. М.: Издание Литиздата НКВД, 1925.)

Німеччину зобов'язали поставити Франції сто сорок мільйонів тонн вугілля, Бельгії – вісімдесят мільйонів тонн, Італії – сімдесят сім мільйонів тонн, а також передати державам-переможцям половину свого запасу фарб і небойових хімічних речовин та віддавати їм чверть від майбутнього виробництва до 1925 року.

Союзники отримували право на пільгових умовах використовувати порти, залізницю, дороги та водні шляхи Німеччини. Крім цього, Німеччина зобов'язувалася виплатити пере-

можцям астрономічні суми грошей. Лондонська конференція у травні 1921 року визначила загальну суму репараційних платежів Німеччини у розмірі сто тридцять два мільярди золотих марок.

5

Версальський договір був не тільки вкрай несправедливим, грабіжницьким та принизливим для Німеччини, головне – він був недолугим. Цей договір не забезпечував примирення.

Ленін раніше за інших зрозумів, що Перша світова війна залишила по собі спадщину-динаміт. Країни-переможниці, особливо Франція, занадто захопилися та обклали переможену Німеччину страхітливими репараціями. Виплата велетенських сум країнам-переможцям призвела до жорстокої економічної кризи у Німеччині та поставила німецький народ на межу голоду та зубожіння, на межу скрути.

Ленін зрозумів, що Версальська угода – це бомба, закладена під Європу: Німеччина ніколи не примириться із несправедливістю, там знайдуться сили, які виступлять проти Версальської угоди та за перегляд результатів Першої світової війни, виступлять з ідеєю реваншу і здійснять його. 15 жовтня 1920 року Ленін заявив:

«Лад, який утримується Версальським миром, тримається на вулкані, оскільки 7/10 пригнобленого населення землі тільки й чекають, щоб знайшовся хтось, хто підняв би боротьбу, щоб почали тремтіти усі ці держави...» (ПСС. – Т. 41. – С. 353).

***

Ленін не знав, що цей «хтось» уже знайшовся. У вересні 1919 року цей самий «хтось» записався до Німецької робітничої партії та почав боротьбу проти Версальської мирної угоди. Цю боротьбу він пізніше назве «Mein Kampf».

Розділ 4

«Даєш Варшаву!»

*«Немає жодних сумнівів у тому, що коли б на Влі ми одержали перемогу, то революція охопила б вогняним полум'ям увесь європейський материк...
Революція ззовні була можливою»*

Міхал Тухачевській. (Поход за Вислу. М.: Новости, 1912. – С. 88)

1

Улітку 1920 року Ленін із Троцьким вдалися до нової спроби розв'язати революційну війну проривом через Польщу на територію Німеччини. Сприятливий момент уже було втрачено, та все ж Німеччина 1920 року залишалася доволі придатним місцем для розпалювання класової війни. Німеччину було роззброєно та принижено. Усі ідеали сплюндровано та віддано на поталу. У країні не було армії, прогресувала жорстока економічна криза: у березні 1920 року Німеччину струснув загальний страйк, у якому, за деякими свідченнями, взяли участь понад 12 мільйонів осіб. Німеччина – порохова діжка, потрібна була лише одна іскра. Саме цю іскру і мала принести до Німеччини Червона Армія.

Товариші Ленін і Троцькій простягли руку допомоги Європі. Руку із запаленим смолоскипом.

Офіційний марш Червоної Армії (марш Будьонного) містив такі слова: «Даєш Варшаву! Дай Берлін!»

9 травня 1920 року газета «Правда» оприлюднила заклик: «На захід, робітники та селяни! Проти буржуазії та поміщиків, за міжнародну революцію, за свободу усіх народів!»

2

Улітку 1920 року два радянські фронти – Західний та Південно-Західний – розгорнули потужний наступ проти Польщі. Фронтами командували два колишні царські офіцери, два майбутні Маршали Радянського Союзу: Західним – колишній

КРИГОЛАМ

поручник Тухачевській, Південно-Західним – колишній полковник Єгоров.

Із найперших днів існування Червоної Армії над усіма командирами від батальйону і вище було встановлено суворий контроль Комуністичної партії. Комуністи-контролери на рівні від батальйону до корпусу включно називалися комісарами, на рівні армій та фронтів – членами Революційних військових рад (російською – революционный военный совет, РВС).

Дії Тухачевського контролювали двоє членів РВС Західного фронту – Дзержинській та Уншліхт.

Дії Єгорова контролював член РВС Південно-Західного фронту Сталін.

Мета війни – звільнення Європи. От вам фрагменти наказу військам Західного фронту №1423 від 2 липня 1920 року:

«Бійці робітничої революції! Спрямуйте свої очі на Захід. На Заході вирішується доля світової революції. Через труп білої Польщі лежить шлях до світової пожезі. На багнетах понесемо щастя та мир трудовому людству. На Захід! До вирішальних битв, до славетних перемог!» (Какурин Н., Меликов В. Гражданская война в России. Война с белополяками. М.: АСТ, 2002. С. 670. Иванов В. Реквием на победных литаврах. Журнал «Урал», 1994. – № 2 – 3. – С. 242).

У дні, коли Червона Армія нестримним переможним маршем ішла на Варшаву та Львів, у Москві відбувався Другий конгрес Комінтерну. Цей штаб світової революції закликав:

«Брати-червоноармійці, знайте: ваша війна проти польських панів є найсправедливішою війною, яку коли-небудь знала історія. Ви воюєте не тільки за інтереси Радянської Росії, але й за інтереси усього трудового людства, за Комуністичний Інтернаціонал... Знайте, товариші: Червона Армія сьогодні є однією з головних сил всесвітньої історії. Знайте: ви вже не самі. Трударі всього світу на вашому боці. Наближається час, коли утвориться міжнародна Червона Армія» (Протоколи конгресов Коммунистического Интернационала. Второй конгресс Коминтерна. Июль-август 1920 г. М., 1934. – С. 586).

От деякі уривки із «Маніфесту Другого конгресу Комінтерну»:

Комуністичний інтернаціонал є партією революційного повстання міжнародного пролетаріату» (там само. – С. 563).

Об'єднані Радянська Німеччина та Радянська Росія виявилися б одразу сильнішими за всі капіталістичні країни разом узяті! Справу Радянської Росії Комуністичний Інтернаціонал оголосив своєю справою. Міжнародний пролетаріат не вкладе меча до піхов до тих пір, поки Радянська Росія не включиться ланкою до федерації радянських республік усього світу» (там само. – С. 556).

23 липня 1920 року Ленін просто з конгресу направив Сталіну, на той момент члену РВС Південно-Західного фронту, телеграму:

«Ситуація у Комінтерні надзвичайна. Зінов'єв, Бухарін, а також я вважаємо, що варто було заохотити революцію зараз же в Італії. Моя особиста думка, що для цього треба советизувати Угорщину, а може, й Чехію із Румунією» (Комінтерн и идея мировой революции. Документы. М.: Наука, 1998. – С. 186).

У розмові із французькими делегатами конгресу Ленін був ще категоричнішим:

«Так, радянські війська у Варшаві. Скоро нашою буде Німеччина. Ми знову завоюємо Угорщину, Балкани піднімуться проти капіталізму. Затремтить Італія. Буржуазна Європа лусне по всіх швах» (у перекладі із французької цитується за виданням: Frossard L.-O. De Jaures a Lenine. Notes et souvenirs d'un militant. Paris, 1930. – P. 137).

3

Ленін дещо упередив події, видаючи бажане за дійсне. Але треба визнати, що комуністи Росії були близькі до перемоги. До кінця роботи Другого конгресу Комінтерну Варшава знаходилася у пів-оточенні частин Червоної Армії. Напередодні польського контрнаступу 3-й кінний корпус Гая переправився через Віслу в районі міста Влоцлавек, тобто знаходився на відстані 360 км від Берліна, або в десяти днях маршу (Какурин Н., Меликов В. Гражданская война в России. – С. 434).

Польська мапа війни 1919-1920 рр.

Для перемоги не вимагалось класичної окупації – достатньо було тільки «підпалити». У замордованій Першою світовою війною, розореній до крайньої межі, знекровленій, ослаблій Європі вистачало палива.

Червона Армія вступила на територію Польщі і негайно у першому зайнятому нею місті було проголошено створення ПРСР – Польської Радянської Соціалістичної Республіки (Документи и материалы по истории советско-польских отношений. М.: Наука, 1965. – Т. 3 (апрель 1920 – март 1921 гг.). – С. 221). ПРСР очолили товариші з радянської таємної поліції. Серед них – Фелікс Дзержинський – найближчий соратник

Леніна й Троцького, один з головних авторів каральної системи комуністичної диктатури та перший голова ВЧК.

30 липня 1920 року одразу ж після захоплення Білостока там було утворено Тимчасовий революційний комітет Польщі (Польревком) на чолі із Юліаном Мархлевським; до його складу увійшли також Дзержинській, Уншліхт, Прухняк та Кон. Але справжнім керівником Польревкому був, звісно, очільник таємної поліції Дзержинській. Для забезпечення діяльності Польревкому Москва виділила 1 мільярд рублів. У середині серпня почалося формування Червоної Армії, командувачем якої було призначено Романа Лонгву (Пятницкий В., Колпакиди А. Заговор против Сталина. М.: Современник, 1998. – С. 322. Мельтюхов М. И. Советско-польские войны: военно-политическое противостояние 1918–1939 гг. М.: Вече, 2001. – С. 78).

У разі падіння Варшави дорога до Європи для Червоної Армії була б відкритою. У ті дні деякі вожді Радянської Росії висловлювали сподівання, що війна приведе Червону Армію до стін Парижа та Лондона (Коэн С. Бухарин. Политическая биография. 1888–1938. М.: Прогресс, 1988. – С. 133).

Маршал Юзеф Пілсудський, який очолив польську державу та армію у війні проти комуністів, у своїй книзі «Війна 1920 року» цілком погоджується із оцінкою ситуації: у той час світова цивілізація була близькою до катастрофи. Склалася воістину драматична ситуація, коли «над всією Варшавою зібрався жах безсилля та боягузтва» (Пилсудский Ю. Война 1920 года. М.: Новости, 1992. – С. 226).

У 1920 році, окрім Польщі, ніхто не міг чинити спротив Радянській Росії. Пілсудській справедливо вважав, що «ця війна мало не перевернула долю всього цивілізованого світу».

4

Між Радянською Росією та Німеччиною не було спільного кордону. Щоб запалити пожежу революції, треба було зруйнувати розділовий бар'єр – вільну та незалежну Польщу. Виступаючи 22 вересня 1920 року на ІХ конференції РКП (б), Ленін так описав логіку, якою більшовики керувалися у липні 1920 року:

«У нас виникло переконання, що оборонна війна із імперіалізмом закінчилася, ми її виграли... Ми будемо намагатися тепер на них наступати, щоб допомогти советизації Польщі... Історія Комітету дій у Англії довела... що десь біля Варшави лежить центр всієї теперішньої системи міжнародного імперіалізму... У Німеччині та Англії ми створили геть нову смугу пролетарської революції проти всесвітнього імперіалізму, тому що Польща, як буфер між Росією та Німеччиною... є опорою Версальської угоди... Ми ставили своїм завданням зайняття Варшави... Виявилось, що вирішується не доля Варшави, а доля Версальських угод» (РГАСПИ. Фонд 44. Опис 1. Справа 5. Аркуші 9–36. Неправлена стенограма. Машинопис. Оприлюднено: Исторический архив, 1992. – № 1. – С. 14–27).

На лихо комуністам на чолі радянських військ опинився Тухачевській, який взагалі не розумівся на військовій стратегії². Армії Тухачевського було розбито під Варшавою, і вони ганебно втекли. У критичний момент в Тухачевського не було стратегічних резервів, і це вирішило результат грандіозної битви.

Поразка Тухачевського не була випадковою: за півроку до початку радянського «визвольного походу» на Варшаву та Берлін він «теоретично обґрунтував» зайвість стратегічних резервів у війні. 24 грудня 1919 року Тухачевській прочитав лекцію в Академії Червоного Генерального штабу, де заявив таке: «Стратегічні резерви, користь використання яких завжди була сумнівною, у нашій війні й зовсім неприйнятні» (Тухачевский М. Н. Избранные произведения. М.: Воениздат, 1964. – Т. 1. – С. 47).

Ця заява повністю заперечує досвід, накопичений людством за тисячі років та всією світовою практикою ведення

² Словосполучення «військова стратегія» для військової людини звучить на кшталт словосполучення «масляне масло»: справа у тому, що слово «стратегія» у перекладі із давньогрецької означає «мистецтво полководця» та здавна вживалося виключно для позначення науки про ведення війни. Проте оскільки у наш час це слово використовується у значно ширшому сенсі (стратегією називають спосіб досягнення складних цілей у якомусь різновиді діяльності; говорять, наприклад, про шахову стратегію, стратегію розвитку організації, фінансові стратегії і навіть про стратегію життя), у деяких випадках у цій та інших моїх книгах я вживаю словосполучення «військова стратегія» для конкретизації сенсу цього слова. – прим. автора.

Тухачевській (у першому ряду зліва) серед вищого керівного складу РККА, 1921 р.

воєнних дій. Полководця не розгромлено доти, поки він має резерви. Стратегічні резерви – це головний, а часом навіть єдиний інструмент, яким він впливає на хід та результат бою, битви та й усієї війни. Зайва соломинка ламає хребет верблюду. Цю соломинку полководець повинен завжди мати в рукаві. Чим менш зрозумілою, менш передбачуваною та більш небезпечною стає ситуація, тим більше резервів має бути виділено до недоторканого запасу. У вирішальний момент у вирішальному місці стратег вводить у бій свіжі сили, які зберігав для крайньої потреби.

Саме так у всій історії людства було виграно найзнаменитіші битви. З раннього ранку далеко з півдня гримить смертельна битва. Гуркіт та стогони, бряжчання заліза та нелюдські крики. Піт та кров струмує, гори трупів, коні топчуть поранених. Втомилися бійці, знемагають. У лавах супостата заспівали труби, віщуючи близьку перемогу.

Але мудрий полководець знає: ще не вечір! Він увів у бій ще не всю свою рать. У сусідньому лісі зачаївся засадний полк – найкраща частина війська, відбірні бійці та воеводи. Ця свіжа

сила вже однією своєю появою зненацька ламає бойовий дух супостата. І починається розгром.

У всі часи стратегічний резерв вирішував результат битв та воєн. І навпаки: відсутність стратегічних резервів призводила до ганебних поразок. Війна без стратегічних резервів неможлива.

Гравець, що програв останній мідяк, має негайно кинути карти. Грати у борг не можна! Заграєшся! Саме так полководець, який витратив свої резерви, зобов'язаний припинити наступ і негайно перейти до оборони або почати відхід.

«Великий стратег» Тухачевській починав наступ на Варшаву, ще з самого початку не маючи жодних стратегічних резервів. Він принципово не бажав їх мати. До речі, заява про те, що стратегічні резерви на війні не потрібні, – єдиний внесок Тухачевського у військову стратегію. Більш нічим він її не збагатив.

5

Отже, Західний фронт без стратегічних резервів ішов на Варшаву. Південно-Західний фронт ішов на Львів. У його складі – надпотужний стратегічний резерв, Перша кінна армія. За назвою армія була кінною, проте у складі мала аероплани, бронепотяги та бронеавтомобілі. Перша кінна була насичена артилерією та кулеметами, які встановлювали як на тачанках, так і на вантажних автомобілях. Перша кінна мала небачену з часів стратегічну мобільність. Вона була здатна здійснити раптовий стрімкий рейд тилами противника, виходячи на його фланги, випереджаючи у захопленні найбільш важливих районів та рубежів. Перша кінна армія за необхідності могла завдати нищівного контрудару по супротивнику, який прорвався.

Перша кінна армія – дітище Сталіна. Створювали цю армію й інші люди, але без підтримки у вищих ешелонах влади ця ідея не могла вижити. Сталін ідею оцінив і підтримав.

Егоров та Сталін ішли на Львів. Тухачевській, Дзержинській та Уншлихт – на Варшаву. Розвивати подальший наступ на Німеччину із району Львова зручніше, ніж з району Варшави: не

треба форсувати Віслу та Одер. Бо ж якщо супротивник підірве мости на Віслі та Одері, постачати війська, які ідуть уперед, буде надзвичайно складно.

Війська Південно-Західного фронту під командуванням Єгорова та Сталіна вийшли у район Львова. Війська Західного фронту під командуванням Тухачевського підступили до Варшави. Один кінний корпус навіть форсував Віслу.

Але колишній поручник Тухачевській командував Західним фронтом у своєрідний спосіб. Командував із прекрасної даліни – розкішного залізничного потягу, який до падіння монархії належав князю Ніколаю Ніколаєвічу. Потяг цей під охороною бронепотягів стояв у Мінську. Своїх військ Тухачевській не бачив. Реляції читав із телеграфної стрічки та власні накази слав телеграфом.

16 серпня 1920 року польські війська під командуванням Пілсудського завдали раптового удару у фланг та тил арміям Західного фронту. У руках Тухачевського не було стратегічних резервів, тобто інструменту, яким можна було б відбити удар супротивника. Тухачевській звернувся до вищого начальства, Троцького: резервів немає, терміново потрібні резерви.

Ні Троцькій, ані Тухачевській нічого схожого на Першу кінну армію не створили, подібних ідей не підтримували. Але ось над розкішним потягом командувача Західного фронту солодкими голосами заспівали смажені півні, і Тухачевській прозрів: віддайте мені Першу кінну армію!

І Троцькій звелів: забрати Першу кінну армію у Південно-Західного фронту, перекинути її у розпорядження Тухачевського.

Членом Військової ради Південно-Західного фронту був товариш Сталін. Він категорично відмовився виконувати наказ про передачу Першої кінної армії до складу Західного фронту.

Перша причина: львівський напрям був перспективніший, ніж варшавський.

Друга причина: Першу кінну армію вже введено у дію, вона вже веде важкі бої, вже несе велетенські втрати. Спроба забрати Першу кінну зі складу Південно-Західного фронту обернеться загибеллю як для Першої кінної, так і для всього Південно-Західного фронту.

6

Розгром під Варшавою був грандіозним. Тільки полонених поляки взяли близько ста тисяч. Причину розгрому Тухачевській пояснив просто: я ж не мав стратегічних резервів! Якби у сусіднього Південно-Західного фронту відібрали Першу кінну армію та віддали б її у підпорядкування Західного фронту, тоді польський удар було б відбито! Інакше кажучи, якби у дячка он за тим столом забрали б гаманець та передали його мені, тоді б я точно зміг розрахуватися за дівчат, рябчиків та шампанське.

Запитання: навіщо замовляти обід у шикарному ресторані, якщо у кишнях дірки? Навіщо Тухачевській починав гран-

Польська мапа Варшавської битви

діозну наступальну операцію, якщо знав, що не має сил для такого розмаху? Знаючи, що резервів катма, командувач Західного фронту Тухачевській був зобов'язаний або різко скоротити розмах та глибину операції, або взагалі її не проводити.

Після такого уроку, який отримав Тухачевській під Варшавою, будь-який навіть не найрозумніший командир змінив би думку про користь стратегічних резервів на війні. Але тільки не Тухачевській. Наступного року Тухачевській видав книжку: «Війна класів. Статті 1919–1920 рр.» (М.: Госиздат, 1921). У цій книзі без будь-яких коментарів повторено заяви про те, що стратегічні резерви на війні не потрібні і користь від них завжди була сумнівною. Стратегія має прості, але незмінні закони. Головний принцип стратегії – концентрація. Головний «секрет» стратегії – у вирішальний момент у вирішальній точці сконцентрувати переважну потугу проти найбільш вразливого місця супротивника. Щоб концентрувати потугу, треба мати її у резерві. Тухачевській цього не розумів і заплатив за своє нерозуміння.

Маршал Пілсудській, який врятував Польщу та Європу від комуністичної навали, головною слабкістю червоних вважав нездатність Тухачевського керувати військами, невміння «пов'язувати власні думки із повсякденною життєдіяльністю військ» (Пилсудский Ю. Война 1920 года. – С. 95).

Європі пощастило й цього разу. Комуністам Радянської Росії довелося відкласти революцію в Європі до 1923 року.

7

У часи Хрущова в оберт було запущено легенду про те, що Червону Армію у 1937 році було буцімто обезголовлено, що найкращі полководці були знищені Сталіним. Найталановитішим військовиком з усіх репресованих було оголошено Тухачевського. Решта буцімто теж були талановитими, але не настільки.

Проте тут є одна невідповідність. У теорії Тухачевській успіхів не досягнув, на практиці – теж.

Внесок Тухачевського у стратегію обмежився тільки однією ідеєю, та й та, як ми бачимо, виявилася шкідницькою. На практиці у Тухачевського – суцільні провали, включно із грандіозним розгромом під Варшавою, який призвів до зриву світової революції, поразки у війні з Польщею, включення Західної України та Західної Білорусі до складу Польщі, відмови від встановлення комуністичної влади в Естонії, Литві та Латвії, велетенських матеріальних збитків та втрати десятків тисяч бійців вбитими, скаліченими, пораненими і близько сотні тисяч полоненими.

Як же з такого непотребу зліпити генія стратегії? Не турбуйтеся. Вони вміють. Коли захочуть. Передусім було видано два томи творів Тухачевського. Їх поставили на полиці всіх наукових та військових бібліотек. Наявність творів стала доказом: теоретик! Розрахунок був на те, що читати ці томи все одно ніхто не буде. І розрахунок виявився точним.

Із половиною завдання впоралися. Але що робити із бойовою практикою Тухачевського? Тут також було знайдено просте й геніальне у своїй простоті рішення. Було ухвалено рішення розгром під Варшавою розгромом не називати: це був не розгром, а несподіваний результат битви. І ще було оголошено, що цей несподіваний результат битви під Варшавою не зменшив слави Тухачевського, а навіть додав її. Починаючи з 1956 року ця смілива думка повторювалася на лекціях і семінарах, у статтях та дисертаціях. Ось доволі пізній приклад:

«Несподіваний результат Варшавської операції у жодному разі не применшив полководських талантів М.Н.Тухачевського і значення сміливо задуманого плану операції. Навпаки, широта її стратегічного задуму та розмаху підняла авторитет Тухачевського як талановитого стратега» (Иванов В. М. Маршал Тухачевский. М.: Воениздат, 1990. – С. 184).

Думку про те, що ганебна втеча Тухачевського з-під Варшави – це вершина його майстерності як полководця, нам втовкмачували доволі вперто. І одного разу на семінарі з історії військового мистецтва мій друг Толя Магальяс, у ті часи старший сержант четвертого курсу Київського вищого загально-військового командного училища, а згодом генерал-майор начальник розвідки групи військ, поцікавився: а якщо я колись програю операцію та війну, мене теж оголосять видатним?

Розділ 5

Перший контакт

«Якщо з якогось кінця почнеться революційний струс Європи, то це з Німеччини... Перемога революції у Німеччині є забезпеченням перемоги міжнародної революції»

Іосіф Сталін. (Сочинения. Собрание сочинений в 13 томах. М.: Политиздат, 1946–1951. – Т. 6. – С. 267)

1

Розгром армій Тухачевского влітку 1920 року у Польщі мав для комуністів Росії дуже неприємні наслідки. Росія, яку комуністи, здавалося б, утопили в крові та цілком підкорили своєму контролю, раптом стрепенулася у відчайдушній спробі скинути комуністичне ярмо.

У той момент Ленін і Троцькій готувалися до світової війни: *«Досвід історії революцій... вчить, що війни, ряд воєн, є неминучими»* (виступ Леніна 21 грудня 1920 року на Восьмому Всеросійському з'їзді Рад. ПСС. – Т. 42. – С. 101).

Заради війни Ленін був готовий до будь-яких втрат:

«У нас велике убозтво у всьому, але все ж таки ми розорені не більше, ніж розорені робітники Відня. Робітники Відня помирають, голодують, діти їхні також помирають, голодують, але вони не мають головного, що маємо ми, – надії. Вони помирають, знищені капіталізмом, вони знаходяться у такому становищі, що несуть жертви, але не так, як несемо їх ми. Ми несемо жертви заради війни, яку ми оголосили всьому капіталістичному світу» (там само. С. 358).

Проте народи Росії вимагали не світового панування, а миру. Застрайкував робітничий Пітер, колиська революції. Робітники вимагали хліба. Робітники вимагали свободи. Більшовики душили робітничі виступи, але на боці робітників у березні 1921 року раптом виступила ескадра Балтійського флоту.

У 1917 році більшовики захопили владу у Петрограді завдяки підтримці петроградського гарнізону та матросів Балтійського флоту. І ось матроси Кронштадта, ті самі, що подарували владу Леніну і Троцькому, висунули вимогу очистити ради від комуністів.

Країною прокотилася хвиля селянських виступів. У тамбовських лісах селяни створили добре організовану, але погано озброєну антикомуністичну армію.

Що ж, Тухачевській, розхльобуй.

Тухачевській керував придушенням повстання матросів у Кронштадті, а згодом був призначений і командувачем військ Тамбовської губернії, яку охопило народне повстання. Чужою кров'ю він змивав ганьбу свого стратегічного фіаско під Варшавою. Про звірства Тухачевського у Кронштадті ходили легенди. Жахливе знищення Тухачевським селян у Тамбовській губернії стало однією із найстрашніших сторінок у всій історії Росії.

XX сторіччя знає багато великих лиходіїв: Ягода, Єжов, Хрущов, Пол Пот. За кількістю пролитої крові Тухачевській цілком заслужив місце у одному списку з ними, а за хронологією був їхнім попередником. Тухачевській, Уборевич, Антонов-Овсеєнко виявили абсолютно нелюдську жорстокість, переступивши всі міжнародні та загальнолюдські закони й правила. Під їх керівництвом розстрілювали тисячі заручників, морили повстанців отруйними газами, палили села, топили селян у болотах, а повсталіх матросів – під льодом.

Вожді Радянської Росії судомно шукали вихід із кризи:

«Голод, селянські повстання, Кронштадтський бунт і загальний страйк петроградських робітників підвели уряд до межі, за якою був крах. Комінтерн, опинившись у цій критичній ситуації, ухвалив, що єдиний шлях, який може врятувати більшовизм, – це революція в Німеччині. Зінов'єв послав до Берліна свого вірного соратника Бела Куна, який ще недавно стояв на чолі Угорської Радянської Республіки.

Бела Кун прибув до Берліна у березні 1921 року з наказом ЦК компартії Німеччини від Зінов'єва та Виконкому Комінтерну, який велів: у Німеччині склалася революційна ситуація, комуністична партія має взяти владу. Наказ Бели Куна був зрозумілим: негайне повстання, відмова від Веймарської республіки та встановлення диктатури комуністів.

22 березня було оголошено загальний страйк у промислових районах Центральної Німеччини...

24 березня комуністи захопили будівлі муніципальних установ у Гамбургу. У Лейпцигу, Дрездені, Гемніці та інших містах Центральної Німеччини комуністи організували захоплення будівель судів, муніципалітетів, банків та поліцейських дільниць. Офіційний орган німецьких комуністів «Роте фане» відкрито закликав до революції (Кривицький В. Я был агентом Сталина. М.: Современник, 1996. – С. 42–43).

Ми вже не пам'ятаємо, ким були Зінов'єв, Бела Кун, Кривицький. Нагадаю.

Григорій Зінов'єв – найближчий помічник Леніна, член Політбюро, один із головних організаторів терору, голова Виконавчого комітету Комуністичного Інтернаціоналу.

Григорій Зінов'єв на мітингу. 1919 р.

Бела Кун – один із лідерів Угорської Радянської Республіки, народний комісар з іноземних та військових справ (він обіймав ті самі посади, що й Троцький у Радянській Росії). Після поразки угорської революції Кун утік спочатку до Австрії, а тоді до Радянської Росії.

Бела Кун – один із лідерів Угорської Радянської Республіки

Вальтер Кривіцкій – один із найбільш високопоставлених керівників радянської розвідки. Він сам брав участь у цих подіях:

Вальтер Кривіцкій – сталінський розвідник-неповерненець

«Нас послали до Німеччини для розвідки, мобілізації незадоволених елементів у Рурській області та підготовки робітників до сприятливого моменту для повстання. Ми одразу ж утворили три типи організації у Німецькій компартії: розвідслужбу, яка діяла під керівництвом Четвертого відділу Червоної Армії, військової формування як ядро майбутньої Червоної Армії Німеччини та невеликі загони бойовиків, до обов'язків яких входило розкладання морального духу рейхсверу та поліції» (там само. С. 102–103).

Для довідки: розвідники німецької та усіх решти комуністичних партій пра-

цювали під керівництвом Четвертого управління Червоної Армії. Четверте управління, змінивши декілька назв, згодом стало називатися Головним розвідувальним управлінням Генерального штабу – ГРУ ГШ. «Розкладання морального духу» рейхсверу та поліції Кривіцкій здійснював шляхом убивств високопоставлених командирів та чиновників поліції.

Спроба захопити владу в Німеччині 1921-го року знову знала поразки. Тому в Москві негайно почали підготовку до нового захоплення влади у Німеччині та у всій Європі.

2

У 1921 році Ленін вводить у країні Нову економічну політику – неп. У цій політиці не було нічого нового – це був старий добрий капіталізм. Комуністам треба було зберегти владу, і вони йшли на будь-які послаблення, – аж до введення елементів вільного ринку.

Ленін виступає на мітингу з нагоди 1-ї річниці Жовтневого перевороту 7 листопада 1918 р.

Події у Кронштадті та Тамбові заведено вважати головними причинами, що штовхнули Леніна на введення елементів вільного ринку та послаблення удавки на шиї суспільства. Я вважаю, що причини треба шукати глибше: у 1921 році Ленін зрозумів, що Перша світова війна не викликала світової революції. Треба було, за порадою Троцького, переходити до перманентної революції, завдаючи постійних ударів по слабких ланках вільного суспільства і одночасно готувати Другу світову війну, яка й принесе остаточне «звільнення».

Перед самим введенням непу у грудні 1920 року Ленін говорив про світову війну: *«нова така війна є неминучою»* (промова на урочистому засіданні Московської Ради, присвяченому річниці III Інтернаціоналу). І знову згадаємо Гітлера. Я не захищаю його, просто відзначаю, що у 1920 році він публічно не говорив про невідворотність або бажаність Другої світової війни. А от вам заява Леніна того часу: *«Ми закінчили одну смугу воєн, ми маємо готуватися до другої»* (доповідь «Про зовнішню та внутрішню політику» на VIII Всеросійському з'їзді Рад 22 грудня 1920 р. ПСС. – Т.42. – С.143). Для підготовки до нової війни, власне, і вводився неп.

«Мир – це передих між війнами» – писав французький драматург XIX сторіччя Адріан Декурсель. І Ленін, і Сталін дотримувалися такої ж думки. Неп був короткою паузою між війнами. Комуністам треба було привести свою країну до ладу, зміцнити та консолидувати владу, розгорнути надпотужну військову промисловість, підготувати населення до майбутніх воєн, битв, «визвольних походів». За це вони і взялися.

Введення елементів вільного ринку зовсім не означало відмови від підготовки світової революції та Другої світової війни, яка мала таку революцію породити. Уже 1922-го року було проголошено Союз Радянських Соціалістичних Республік – ССРСР. Декларація про створення ССРСР проголошувала, що ССРСР – це тільки перший рішучий крок до створення Всесвітньої Радянської Соціалістичної Республіки: планувалося кількість республік збільшувати до того часу, поки весь світ не увійде до складу ССРСР.

«Воля народів радянських республік, які зібралися нещодавно на з'їзди своїх Рад і одноставно ухвалили рішення про

утворення «Союзу Радянських Соціалістичних Республік», є надійною запорукою того, що <...> вона [нова союзна держава, ССРСР. – прим. автора] слугуватиме вірним оплотом проти світового капіталізму і новим рішучим кроком на шляху об'єднання трударів усіх країн у світову Соціалістичну Радянську Республіку» (з Декларації I з'їзду Рад ССРСР про утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. 30 грудня 1922 р.).

Таким чином, Декларація про створення ССРСР фактично була відкритим і прямим **ОГОЛОШЕННЯМ ВІЙНИ ВСЬОМУ СВІТУ**.

Поміркуймо. Книга «Моя боротьба», у якій Гітлер писав про необхідність майбутньої війни з метою розширення життєвого простору, у ССРСР була заборонена (як заборонено її розповсюдження і в сучасній Росії, цю книгу офіційно визнано екстремістською). Але Гітлер написав свою книгу пізніше, і вона є точкою зору однієї людини: «Моя боротьба». А Декларація про створення ССРСР – більш ранній та офіційний документ, у якому йдеться про головну мету величезної держави, і ця мета – підпорядкувати та включити до свого складу решту держав усього світу.

3

Спроби розв'язати війну та революцію радянські комуністи чинили багато разів.

Була спроба розпалити «Балканську революцію», а з району Балкан, за словами Троцького, – пряма дорога до портів Франції та Британії (Родина. – 1990. – № 10. – С. 13).

Було здійснено замах на болгарського царя Бориса. Він дивом уцілів. У вересні 1923 року почалося збройне повстання у Болгарії. Воно проводилося за рішенням Комінтерну (Новая и новейшая история. – 2001. – №5. – С. 50). От уривок із протоколу № 36 засідання Політбюро ЦК РКП (б) від 27 вересня 1923 року:

«Ухвалили:

<...>

2. негайно послати 10 комуністів-болгар, військових (офіцерів та льотчиків) до Севастополя. Якщо виявиться, що якийсь прибережне місто знаходиться у руках повстанців, то всі військові товариші, окрім льотчиків, відправляються до Болгарії, льотчики ж встановлюють зв'язок між півднем Росії та Болгарією на аероплані. <...>

3. Зброю, яка ще лежить у Севастополі з минулого року, приготувану для Болгарії, послати негайно, щойно буде встановлено зв'язок. <...>

4. Болгарські комуністи... які знаходяться у Москві та інших містах Росії, негайно, щойно буде встановлено зв'язок, посилаються до Болгарії озброєними» (Політбюро ЦК РКП (б) – ВКП (б) и Европа. Решения «особой папки». 1923–1939. М.: Российская политическая энциклопедия, 2001. – С. 21).

4

Але головною ціллю залишалася Німеччина. Одна із декількох наступних спроб захопити владу у Німеччині є предметом особливої цікавості; її було реалізовано восени 1923 року.

У 1923 році Ленін уже не брав участі у керуванні державою. Владні важелі майже повністю захопив Сталін, хоч ані країна, ані світ, ані навіть його суперники у партії цього ще не зрозуміли. Особистий секретар Сталіна Борис Бажанов підготовку до захоплення влади у Німеччині описує так:

«Наприкінці вересня відбулося надзвичайне засідання Політбюро, настільки секретне, що на нього були запрошені тільки члени Політбюро та я. Жодного із членів ЦК на нього допущено не було. Воно було зібране для того, щоб фіксувати дату перевороту у Німеччині. Його було призначено на 9 листопада 1923 року» (Бажанов Б. Воспоминания бывшего секретаря Сталина. Париж: Третья волна, 1980. – С. 68–69).

Бажанов точно виклав суть цілком таємних рішень Політбюро. Помилка тільки у даті – це засідання Політбюро відбулося не наприкінці вересня, а 4 жовтня 1923 року. У 2001 році це рішення було оприлюднено. Ось фрагмент протоколу №38 від 4 жовтня 1923 року:

«Ухвалили <...>

3. Погодитися з комісією у питанні призначення терміну – 9 листопада цього року.

4. Докласти усіх політичних та організаційних зусиль до того, щоб цього терміну було дотримано. <...>

5. Треба пам'ятати, що по ходу подій можливо, що виникне необхідність призначити вирішальний виступ і раніше за призначений термін. <...>

7. Послати до Німеччини тт. Пятакова, Радека, Рудзутака та Куйбишева. <...>

13. Збільшити особливий фонд на 500 000 золотих рублів» (Політбюро ЦК РКП (б) – ВКП (б) и Европа. – С. 22–23).

Ніколай Крестінскій був тоді повноважним представником (тобто послом) Радянської Росії в Німеччині. Посол не має права втручатися у внутрішні справи країни, до якої його направили, це категорично заборонено Віденською конвенцією 1815 року.

Бажанов пише, що кошти на німецьку революцію було відпущено велетенські, згодом було ухвалено рішення взагалі коштів не обмежувати. У Радянському Союзі було мобілізовано комуністів німецького походження і комуністів, які володіли німецькою мовою. Їх готували та відправляли до Німеччини на підпільну роботу.

До Німеччини направляли не тільки рядових радянських комуністів, але й керівників вищого рангу, зокрема й наркома праці Васілія Шмідта, членів Центрального Комітету Комуністичної партії Радека та Пятакова, кандидата у члени Політбюро Бухаріна тощо. Уже в серпні-вересні 1923 року до Німеччини під чужими іменами було направлено Уншліхта, Тухачевського, Вацетіса, Менжинського, Тріліссера, Ягоду. Уншліхта й Тухачевського ми вже зустрічали раніше. От деякі відомості про інших бійців цієї славної когорти.

Борис Бажанов – секретар Сталіна. Неповерненець найвищого рангу

Іоакім Вацетіс у 1918-1919 роках – головнокомандувач збройних сил Радянської Росії, далі – на вищих керівних посадах у Червоній Армії.

Вячеслав Менжинський – один з лідерів таємної поліції ВЧК-ГПУ, з вересня 1923 року – перший заступник голови ОГПУ, з 1926 року – голова ОГПУ.

Меєр Тріліссер – один з керівників органів державної безпеки, з 1922 року – начальник іноземного відділу ВЧК, з 1926 року – заступник голови ГПУ.

Генріх Ягода – один з лідерів таємної поліції ВЧК-ГПУ-НКВД, у 1922–1923 роках – член колегії ГПУ, з 1934 року – народний комісар внутрішніх справ СРСР (тобто керівник НКВД).

Складається враження, що до Німеччини перемістилася значна частина керівництва СРСР.

5

Радянський повпред (посол) у Німеччині Крестінській розгорнув у цій країні потужну мережу таємної агентури. Радянське повпредство у Німеччині перетворилося на організаційний центр підготовки революції. Через повпредство йшли вказівки з Москви та грошові потоки, які швидко перетворювалися на вагони підірвної літератури, на лавини зброї та боєприпасів.

Один із високопоставлених радянських керівників, направлених до Німеччини в той період, викликає особливу цікавість. Його звали Іосіф Уншліхт. Посада – заступник голови ГПУ, тобто таємної поліції. У 1920 році він був одним з головних керівників походу на Польщу. Напередодні походу на радянській території вже було сформовано так званий комуністичний уряд Польщі, який мав захопити владу в країні після вступу Червоної Армії у Варшаву. Уншліхт був членом цього «уряду». Похід на Варшаву провалився. Тепер, за три роки, Уншліхт піднімає революцію у Німеччині.

На Уншліхта було покладено організацію загонів збройного повстання для перевороту, їх рекрутування та забезпечення

Члени колегії Всеросійської ЧК (сидять): Петерс, Уншліхт, Дзержинський, Менжинський

зброєю. На нього ж таки було покладено обов'язок організації німецької ЧК для винищення буржуазії та противників революції після перевороту (Бажанов Б. Воспоминання бывшего секретаря Сталина. – С. 67).

«У Німеччині ми працювали над організацією військових комуністичних формувань для майбутньої німецької Червоної Армії... Москва вирішила цього разу продумати все до дрібниць. Вона таємно направила до Німеччини своїх найкращих людей – Бухаріна, Макса, Левіне, одного з лідерів Баварської радянської диктатури, яка проіснувала чотири тижні, Пятакова, угорських та болгарських агентів Комінтерну і самого Радека. Ми, командири Червоної Армії, продовжували у Німеччині навчання військ. Проводили секретні нічні маневри поблизу Золінгена у Рейнській області, у який іноді брали

участь по декілька тисяч робітників... Готуючись здійснити революцію, німецькі комуністи створювали так звані групи Т – невеликі терористичні групи для деморалізування рейхсверу та поліцейських сил за допомогою серії замахів... Протягом кількох тижнів ці групи завдавали швидких та ефективних ударів у різних частинах Німеччини, обираючи для цього поліцейських чинів та інших противників комуністичної справи» (Кривицький В. Я был агентом Сталина. – С. 50–51).

Сьогодні світ веде боротьбу з тероризмом. Щоб це явище зрозуміти й успішно боротися з ним, не зайвим буде згадати про те, що російські революціонери та радянські комуністи зробили велетенський внесок у становлення світового політичного тероризму на найбільш ранніх стадіях його розвитку.

6

Ось як Сталін описує власну роль у підготовці німецької революції 1923 року:

«Німецька комісія Комінтерну у складі Зінов'єва, Бухаріна, Сталіна, Троцького, Радека і деяких німецьких товаришів мала ряд конкретних рішень про пряму допомогу німецьким товаришам у справі захоплення влади» (промова Сталіна на Об'єднаному пленумі ЦК та ЦКК ВКП (б) 1 серпня 1927 р.).

Сьогодні дослідникам доступні деякі документи Політбюро, які стосувалися комуністичного перевороту у Німеччині. Найцікавіший з них – «Зауваги до тез товариша Зінов'єва». Дата – 19 серпня 1923 року. Документ написав Сталін особисто:

«Треба будь-що уникати всього того, що може дати привід подумати, що революцію «продиктовано», «інспіровано» з Росії. Необхідно діяти тільки через Німецьку Компартію і тільки від її імені... Треба ясно сказати німецьким комуністам, що їм самим доведеться взяти владу у Німеччині» (Кривицький В. Я был агентом Сталина. – С. 252).

7

У німецькій революції 1923 року комуністи мали надійних союзників – нацистів. До цього моменту Німецька робітничка партія вже мала нову назву – Націонал-соціалістична німецька робітничка партія (НСДАП) і нового фюрера – Адольфа Гітлера.

Гасло Комінтерну: «Війна Штреземану та Пуанкаре!»

Гасло нацистів: «Війна Пуанкаре та Штреземану!»

(Густав Штреземан – рейхсканцлер Німеччини, Раймон Пуанкаре – прем'єр-міністр Франції.)

Відбувалися навіть перемовини між Радеком та деякими лідерами нацистської та націоналістської партій (там само. С. 49–50).

Карл Радек був членом Виконавчого комітету Комінтерну та членом Центрального Комітету РКП (б). Він уже багато разів бував у Німеччині з однією метою – для розпалювання революції. У 1919 році його було заарештовано німецькою владою, але згодом відправлено додому. І ось він знову в Німеччині.

Вальтер Кривіцький не називає імен лідерів нацистської партії, з якими вів перемовини Карл Радек. Але давайте поставмо собі запитання: чи міг хто-небудь з лідерів нацистів вести перемовини із членом Виконавчого комітету Комуністичного Інтернаціоналу Радеком, якщо б не мав на це дозволу Гітлера? І друге запитання: чи міг Карл Радек вести перемовини із лідерами нацистів без наказу товариша Сталіна?

Порівняємо дати. У серпні 1923 року Сталін ухвалює рішення про те, що «німецьким комуністам самим доведеться взяти владу у Німеччині». Ключове слово у цьому рішенні – «самим». Згодом у жовтні цього ж року до Німеччини посилають високоставлених радянських представників, і один з підлеглих Сталіна веде перемовини із нацистами про спільні дії. Чи не здається вам це дивним: мовляв, панове нацисти, допоможіть комуністам захопити владу, а тоді комуністи будуть керувати Німеччиною самі.

Це почерк комуністичної влади. І це особистий почерк Сталіна. Комуністи захопили владу у Росії в союзі з іншими парті-

ями, а тоді всіх своїх вчорашніх спільників знищили. Сталін діяв так само: він знищував своїх політичних супротивників руками своїх союзників, а тоді знищував і самих союзників.

***

У 1923 році нацистами та комуністами справді було здійснено спробу спільного захоплення влади у Німеччині. Комуністичні пропагандисти переконують нас, що у 1923 році між комуністами та нацистами не було змови про спільне захоплення влади. Не станемо сперечатися. Звернімося до фактів.

Кремлівські вожді призначили дату захоплення влади у Німеччині – 8 листопада 1923 року. І до цього захоплення взялися.

І нацисти вирішили захопити владу. Того ж таки дня!

8 листопада 1923 року в Мюнхені Гітлер із групою озброєних прихильників здійснив спробу заарештувати уряд Баварії. Гітлер оголосив, що національна революція почалася, що баварський уряд та уряд Веймарської республіки зміщено.

Мюнхен. Парад штурмовиків СА. 1923 р.

Ось уже скоро сто років, як комуністичні історики нам твердять: це просто ланцюг неймовірних збігів за місцем, часом та метою. Ще й символи збіглися: червоні прапори були і в німецьких інтернаціонал-соціалістів, і в німецьких націонал-соціалістів. Це ж треба!

Отже: спроби використати Гітлера та його партію для дестабілізації політичної ситуації у Німеччині радянські комуністи чинили задовго до того, як Гітлер прийшов до влади. Але навіть якщо спробу спільного захоплення влади у Німеччині у 1923 році оголосити ланцюгом неймовірних збігів, то численні спроби радянських комуністів «роздмухати світову пожежу» і почати Другу світову війну в Європі жодним збігом пояснити не можна – вони прагнули цього свідомо та наполегливо. Вони почали готувати війну в Європі ще з перших днів існування комуністичної диктатури.

Розділ 6

Роль Сталіна у вивищенні Гітлера

«Якщо Росія підпише мир, то цей мир буде лише перемир'ям. Соціалістична революція в Росії переможе лише тоді, коли її буде оточено кільцем соціалістичних республік-сестер. Мир, укладений із імперіалістичною Німеччиною, буде явищем епізодичним. Він дасть невеличкий перепочинок, після якого знову закипить війна».

Григорій Зінов'єв, член Політбюро ЦК ВКП (б), голова Виконавчого комітету Комуністичного Інтернаціоналу (Сочинения. Ленинград. – Т. 7. – С. 490)

1

У 1923 році революція в Німеччині не відбулася. Не відбулася з багатьох причин.

Перша: народні маси обрали золоту середину – йшли не за комуністами, а за соціал-демократами. Німецька компартія не мала необхідної для захоплення влади підтримки; до того ж партія розкололася на дві фракції, і лідери обох фракцій не виявляли рішучості у дусі Леніна та Троцького.

Друга: між Радянським Союзом і Німеччиною не було спільного кордону. Як і за три роки до того, їх розділяла Польща. Якби спільний кордон був, то Червона Армія могла надати братню допомогу німецькій комуністичній партії та її нерішучим вождям.

Третя причина, певно, найголовніша: Ленін уже давно не керував ні Радянським Союзом, ні революцією. Він помирав. У Леніна було багато політичних спадкоємців: Троцький, Зінов'єв, Камен'єв, Риков, Бухарін. Поруч із явними суперниками працював скромний Сталін, якого ніхто претендентом на посаду вождя не вважав, але який, за словами Леніна, вже «зосередив у своїх руках неосяжну владу».

Німецькою революцією 1923 року керували з Кремля, але за місце біля керма революції точилася жорстока бійка. Жоден із явних претендентів на владу не бажав бачити свого супротивника в ролі вождя німецької, а значить – європейської революції. Вожді штовхалися біля керма, даючи підлеглим суперечливі вказівки. Це аж ніяк не могло скінчитися перемогою.

Мудрий Сталін у цій ситуації не ліз у керманічі. Він вирішив спочатку всю увагу приділити питанням остаточної консолідації власної абсолютної влади, а тоді вже займатися

рештою проблем, зокрема й світовою революцією. У найближчі роки Сталін опустить усіх претендентів на владу поверхом нижче, а тоді буде й далі опускати їх нижче й нижче – до самісіньких підвалів Луб'янки. Захопивши владу, Сталін знищить усі бар'єри, що заважали перемозі революції в Німеччині:

- наведе лад у німецькій компартії та примусить її беззастережно виконувати накази Москви;
- встановить спільні з Німеччиною кордони;
- знищить німецьку соціал-демократію.

Звісно, він знищить німецьку соціал-демократію не особисто і не руками Радянського Союзу. Хіба Сталін коли-небудь вбивав кого-небудь власноруч?

2

У 1925 році Сталін оголосив, що Друга світова війна абсолютно неминуча, як неминучим є і вступ Радянського Союзу у цю війну: «А що війна у Європі почнеться і що вони там обов'язково поб'ються, у цьому не може бути навіть сумніву...» (Сталин И. В. Сочинения. – Т. 7. – С. 72).

Але Сталін не хотів сам починати війну і бути її учасником з першого дня: «Нам доведеться виступити, але виступити останніми для того, щоб кинути вирішальну гирю на шальку терезів, гирю, яка могла би переважити» (там само. С. 14). Це цитата з виступу Сталіна на січневому (1925 року) пленумі ЦК, на якому, зокрема, розглядалося питання про збільшення військових витрат.

Сталіну потрібна була війна в Європі, бо революція виникає в результаті війни. Війна загострює суперечності, розорює господарство, наближає нації та держави до лихоносної межі, за якою ламається звичний життєвий уклад. Сталін це розумів краще за всіх. У питаннях війни та миру він зайняв принципову позицію: якщо соціал-демократи своїм пацифізмом відвертають увагу пролетаріату від революції та війни, яка породжує революцію, значить соціал-демократам треба оголосити нещадну війну. Тому 6 листопада 1927 року Сталін кинув

Сталін та Кіров з керівниками Ленінградського обкому ВКП (б). Сталін (другий зліва) та Кіров (третій зліва)

гасло: «Неможливо покінчити із капіталізмом, не покінчивши із соціал-демократизмом» (Правда, № 255, 6-7 листопада 1927 р.).

Наступного 1928 року Сталін оголосив боротьбу із соціал-демократією головною задачею комуністів: «По-перше, не втомна боротьба із соціал-демократизмом по всіх лініях... включно із викриттям буржуазного пацифізму» (Сталин И. В. Сочинения. – Т. 11. – С. 202).

3

Стосовно тих, хто вимагав реваншу, а значить – і війни, наприклад, стосовно німецьких нацистів, – позиція Сталіна була настільки ж принциповою: їх треба підтримувати. Хай нацис-

ти знищують пацифістів та соціал-демократів, хай нацисти почнуть нову війну. Усім відомо, що йде слідом за великою війною.

У 1927 році Сталін передбачав прихід нацистів до влади у Німеччині і вважав такий розвиток подій бажаним. У промові на об'єднаному пленумі ЦК та ЦКК ВКП (б) 1 серпня 1927 року, яку було оприлюднено тільки через 25 років після її проголошення, Сталін заявив:

«Саме той факт, що капіталістичні уряди фашизуються, саме цей факт призводить до загострення внутрішньої ситуації у капіталістичних країнах і до революційних виступів робітників» (там само. Т.10. – С. 49).

У звітній доповіді XVII з'їзду Комуністичної партії Сталін називав режим Гітлера «терористичною диктатурою» і додавав:

«Революційна криза буде зростати тим швидше, чим більше буржуазія буде заплутуватися у власних комбінаціях, чим частіше вона буде вдаватися до терористичних методів» (Отчетный доклад XVII съезда партии о работе ЦК ВКП (б). 26 января 1934 г. Сталин И. В. Вопросы ленинизма. Издание одиннадцатое. М.: ОГИЗ, 1945. – С. 433).

Логіка товариша Сталіна була такою: капіталістичні уряди фашизуються, і це добре, адже це призводить до криз та воєн, які невідворотно потягнуть за собою революцію. Особливу втіху товаришу Сталіну давав той факт, що фашизм переміг у Німеччині: *«Я говорю не про фашизм взагалі, але передусім про фашизм німецького типу»* (там само. С. 430). Саме він, німецький фашизм, і був довгоочікуваним підпалювачем, який прагнув реваншу за поразку у Першій світовій війні та за приниження Версалю!

Сталіну були потрібні кризи, війни, руїна та голод у Європі. Усе це міг організувати Гітлер. Чим більше злочинів буде чинити в Європі Гітлер, тим краще для Сталіна, тим більше Сталін матиме підстав одного разу нацькувати на Європу Червону Армію-визволительку.

Троцькій розумів усе це ще до приходу Гітлера до влади. У 1931 році Троцькій пояснив ставлення Сталіна до німецьких фашистів: *«Хай вони прийдуть до влади, хай скомпрометують*

себе, а тоді...» (Бюллетень опозиції (большевиків-ленинців), ноябрь-декабрь 1931 г. – № 25–26. – С. 5).

4

Проблема полягала у тому, що Гітлеру для перемоги треба було отримати на виборах абсолютну більшість голосів, тобто більш, як половину від загальної кількості виборців. Домогтися цього він не зміг. 31 липня 1932 року на виборах до рейхстагу НСДАП збрала 13,7 мільйона голосів, або 37,3% від загальної кількості голосів, – це був пік популярності нацистів, після якого почалося падіння. Падіння тривало, і швидкість його зростала. От розклад основних політичних сил у Німеччині на 6 листопада 1932 року, коли відбулися позачергові вибори до рейхстагу:

- націонал-соціалісти: 11 мільйонів 705 тисяч голосів;
- соціал-демократи: 7 мільйонів 231 тисяча голосів;
- комуністи: 5 мільйонів 971 тисяча голосів.

Гітлер у день народження 20.04.1932 р. в салоні літака

Націонал-соціалістична робітничка партія Гітлера потрапила в біду. У кризу. На перший погляд, Гітлер – переможець, найпопулярніший політик Німеччини. Бери владу! Але ж ні. Абсолютної більшості у нього немає і тому взяти владу він не може. Проста більшість без вирішальної переваги – не перемога, а глибока криза. Загальна кількість голосів у соціал-демократів та комуністів усе одно більша. Крім того, НСДАП мала серйозні фінансові проблеми.

У своєму щоденнику 23 грудня 1932 року Геббельс пише:

«Мене охоплює жахлива самотність, схожа на тупу безвихідь! Рік 1932 був суцільною чергою невдач. Його треба розтрити на друзки... Не залишилося жодних перспектив, жодних сподівань».

Важка ситуація, у якій тоді опинилися нацисти, не була таємницею і для політичних спостерігачів. Під Новий рік впливова німецька газета «Франкфуртер цайтунг» уже раділа «розвінчуванню легенди про НСДАП», а Гарольд Ласкі, один із провідних інтелектуалів англійських лівих сил, запевняв:

«День, коли націонал-соціалісти являли собою смертельну небезпеку, минув... Якщо не брати до уваги випадковості, то

не так уже неймовірно, що Гітлер закінчить свою кар'єру стариганом у якомусь баварському селі, розповідаючи своїм друзям вечорами у пивниці, як він одного разу мало не влаштував переворот у німецькому рейху» (Фест И. К. Адольф Гитлер. В трех томах. – Т. 2. – Пермь, 1993. – С. 234).

Але лідери німецьких комуністів, підпорядковуючись наказу Сталіна (іншого пояснення такої дивної поведінки неможливо знайти), не схотіли виступити із соціал-демократами єдиним блоком. Без втручання Сталіна німецькі комуністи просто із почуття самозбереження мали вступити в союз

Вибори у Німеччині 1932 р.

із соціал-демократами, але втрутився Сталін і тим самим відкрив дорогу Гітлеру.

За кілька днів до листопадових (1932 року) виборів до рейхстагу у Берліні розпочався страйк на громадському транспорті. Страйком дружно керували нацисти та комуністи. Штурмовики та комуністи за п'ять днів паралізували громадський транспорт: викопували трамвайні рейки, виставляли пікети, били тих, хто виходив на роботу, силоміць зупиняли машини, які владі вдавалося вивести на лінію.

Так Сталін руками німецьких комуністів підтримував гітлерівців, які рвалися до влади.

5

Роль Сталіна у захопленні нацистами влади в Німеччині величезна. Прочитую яскраву і лаконічну думку Льва Троцького, висловлену у 1937 році: *«Без політики Сталіна не було б перемоги Гітлера!»* (Троцький Л. Д. Преступления Сталина. М.: Издательство гуманитарной литературы, 1994. – С. 117).

Про проникливість Троцького та знання ним предмету свідчить й інше його зауваження, зроблене у листопаді 1938 року: *«Сталін остаточно розв'язав руки Гітлеру, як і його супротивникам, та підштовхнув Європу до війни»* (Бюллетень опозиції (большевиків-ленинців), листопад 1938 року. – № 71. – С. 7). Воно було оприлюднене у момент, коли Чемберлен радів тому, що йому вдалося попередити війну в Європі, Муссоліні вважав себе миротворцем, а Гітлер ще не давав директиви про підготовку нападу на Польщу, а тим паче – на Францію. У цей момент, коли Європа із полегшенням зітхнула та повірила, що війни не буде, Троцький уже зрозумів, що війна незабаром почнеться, і знав, хто у цьому винен.

Щоб остаточно переконатися у рації Троцького і точності його оцінок, звернімо увагу на ще одне його пророцтво, висловлене 21 червня 1939 року. У той момент відбувалися інтенсивні перемовини між Великою Британією, Францією та СРСР проти Німеччини. Ніщо не вказувало на можливість будь-яких несподіванок та ускладнень, але Троцький написав: *«СРСР при-*

сунеться всією своєю масою до кордонів Німеччини саме у той момент, коли Третій рейх буде втягнуто у боротьбу за новий переділ світу» (Бюллетень опозиції (большевиків-ленинцев), 21 червня 1939 р. – № 79–80. – С. 13).

Так і станеться! Німеччина буде воювати у Франції, а Радянський Союз «усією своєю масою» буде руйнувати нейтральні держави на своїх західних кордонах, наближаючись до кордонів Німеччини.

6

Читаючи узагальнення і передбачення Троцького через багато десятиліть та оцінюючи їхню точність, поставмо запитання: як же це він міг знати?

Троцькій не приховував причин своєї обізнаності. Він був головним організатором комуністичного перевороту в Росії, творцем Червоної Армії, керівником делегації Радянської Росії на перемовинах про мир у Бресті, в результаті яких Росія вийшла з Першої світової війни. Троцькій – перший лідер радянської дипломатії та экс-командувач Червоної Армії, колишній вождь ССРСР та колишній керманіч світової революції. Хто-хто, а він знав, що таке комунізм, чим є Червона Армія і ким є Сталін. Троцькій давно зрозумів гру Сталіна, якої не зрозуміли західні лідери і якої не зрозумів спочатку Гітлер.

А гра Сталіна була зовсім простою. Троцькій сам став жертвою цієї гри, тому й розумів її.

Сталін усунув Троцького від влади у союзі із Зінов'євим та Каменевим.

Зінов'єва і Каменєва Сталін усунув спільно з Бухарінім.

Тоді Сталін прибрав і Бухаріна.

Покоління чекістів Дзержинського Сталін усунув від влади руками Генріха Ягоди.

Генріха Ягodu і його покоління чекістів Сталін прибрав руками Єжова.

Єжова і його покоління чекістів Сталін усунув руками Берії.

Сталін використовував той-таки нехитрий прийом і у між-

народних справах. Троцькій це побачив. Для Сталіна німецький нацизм – інструмент.

Німецький нацизм може розпочати війну, війна призведе до революції. Хай Криголам ламає Європу!

Гітлер для Сталіна – очищувальна гроза Європи. Гітлер міг зробити те, що Сталіну самому робити було незручно.

***

Починаючи з 1927 року Сталін щосили підтримував нацистів, які рвалися до влади.

Коли Гітлер прийде до влади, Сталін щосили буде штовхати його до війни.

Коли Гітлер розв'яже війну, Сталін накаже комуністам країн Заходу тимчасово стати пацифістами, розкласти армії своїх країн, вимагаючи припинення «імперіалістичної війни» та відмови від захисту своєї батьківщини.

Але штовхаючи Гітлера на країни Європи, Сталін уже виніс йому смертний вирок. Ще за п'ять років до приходу нацистів до влади у Німеччині Сталін уже спланував їхнє знищення: «Розгромити фашизм, повалити капіталізм, встановити радянську владу, звільнити колонії від рабства» (Сталин И. В. Сочинения. – Т. 11. – С. 202).

Розділ 7

Навіщо комуністам стільки зброї? Цілі та ціна індустріалізації

«Люди гинуть за метал! Сатана там править бал...»
З арії Мефістофеля в опері Ш. Гуно «Фауст», написаної за першою частиною однойменної трагедії Гете (автори лібрето Жюль Барб'є та Мішель Карре).

1

У травні 1929 року V з'їздом Рад СРСР було затверджено перший п'ятирічний план розвитку народного господарства. Це було початком індустріалізації. Суперіндустріалізації. Гіперіндустріалізації. За першою п'ятирічкою була друга, за нею – третя.

Про призначення п'ятирічних планів можна судити з таких фактів:

На 1 січня 1928 року Червона Армія мала:

- 45 танків «Рікардо» Mk V,
- 6 танків «Тейлор» Mk A,
- 28 танків «Рено» FT-17.

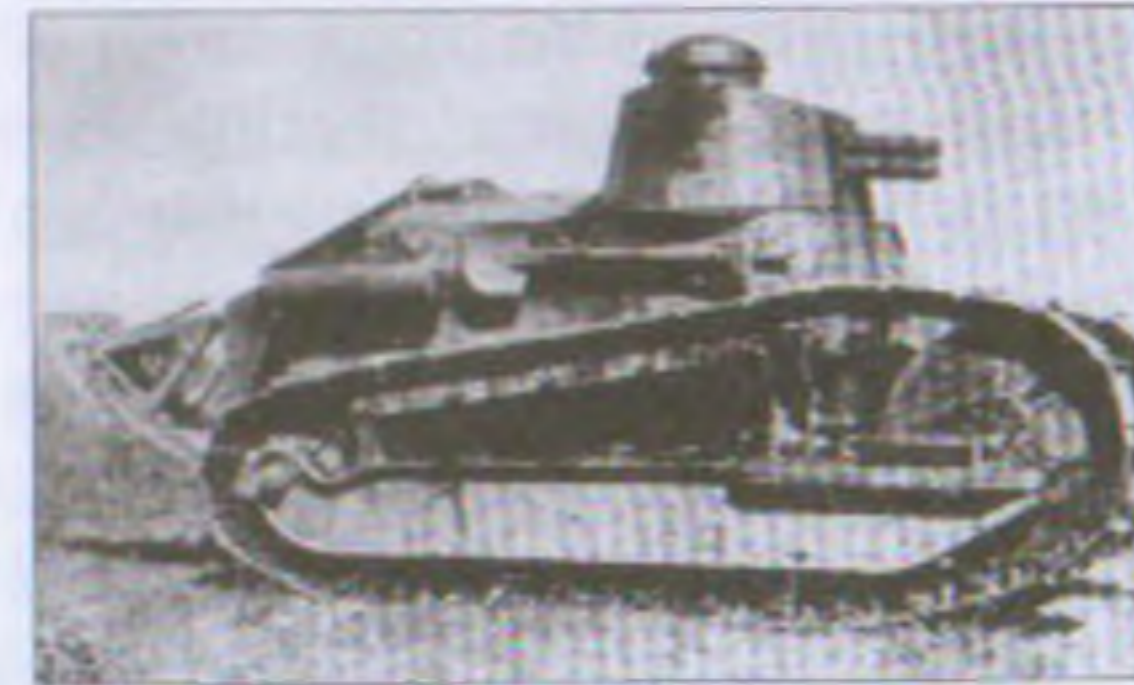
Разом – 79 танків іноземного виробництва.

За роки першої п'ятирічки було випущено 3949 танків та танкеток (История Второй мировой войны. 1939–1945. В двенадцати томах. М.: Воениздат, 1973. – Т. 1. – С. 260), при цьому за перші чотири роки п'ятирічки було збудовано 910 танків, за останній рік п'ятирічки – 3039 танків і танкеток.

Та все-таки нахил у бік нарощування військового виробництва у першій п'ятирічці не був надто помітним. Головна увага

Британський танк Mk-V

Французький танк Renault FT-17

приділялася не виробництву озброєння, а створенню індустрійної бази, яка повинна була потім цю зброю випускати.

Друга п'ятирічка – це продовження побудови індустріальної бази. Це створення коксових батарей та мартенівських пічок, гігантських електростанцій та кисневих заводів, прокатних станів та блюмінгів, шахт та рудників. Виробництво озброєння – поки не головне, хоча про нього товариш Сталін не забуває: за перші дві п'ятирічки було вироблено 21 573 бойові літаки (Шумихин В. С. Советская военная авиация. 1917–1941. М.: Наука, 1986. – С. 157).

А ось третя п'ятирічка, яка мала завершитися у 1942 році, – це вже випуск продукції. Військової продукції. У велетенських кількостях і дуже високої якості.

Якщо вірити комуністичній пропаганді, то виходить, що у роки перших п'ятирічок було створене велике диво – з відсталі селянської країни Радянський Союз перетворився на велику індустріальну державу, яка за промисловим виробництвом посіла перше місце в Європі і друге у світі.

Проте жодного дива не відбулося. Росія зовсім не була відсталою, якою її малювала радянська пропаганда. І у XIX, і на початку XX століття в галузі літератури, музики, театрального мистецтва, балету, живопису Росія займала дуже помітне місце. Цього неможливо досягнути у відсталій країні. У той-таки історичний період Росія досягла видатних висот у науці, техніці, промислового розвитку. На межі XIX та XX століть у Росії працювали великі вчені, які здійснили видатні відкриття у багатьох галузях: Менделєєв, Павлов, Бехтерев, Зелінський. За короткий проміжок часу було створено велетенську мережу залізниць. Комуністи практично нічого не додали до того, що було збудовано за правління останніх двох царів.

За останнього російського царя було збудовано велику Транссибірську залізничну магістраль, яка з'єднала два порти Росії – Петербург на Балтиці та Владивосток на Японському морі. Вона була і залишається найдовшою залізницею світу. Транссибірську магістраль було збудовано у тяжких природних, географічних та кліматичних умовах у неймовірно короткий термін. Такий проект був би неможливим у відсталій країні, за відсутності потужної машинобудівної, ливарної та

Ескадрений міноносець «Новик»

вугільної промисловості, без тисяч інженерів найвищої кваліфікації.

У 1910 році в Росії почалося будівництво серії ескадрених міноносців типу «Новик». Кораблі цього типу мали швидкість 37 вузлів (69 км/год.). Озброєння – чотири 100-мм гармати і чотири двотрубні торпедні апарати. На початку XX століття у своєму класі це були найпотужніші і найшвидші у світі кораблі.

На початку 1911 року Б. Н. Юр'єв першим у світі запропонував механізм циклічної зміни кута встановлення лопатей провідного гвинта за час одного його повного оберту – так званий автомат перекошу (Шавров В. Б. История конструкций самолетов в СССР до 1938 года. 4-е изд., исправл. М.: Машиностроение, 1994. – С. 110). Це був один із найвидатніших винаходів в історії авіації: без такого механізму стійкий політ гелікоптера був неможливим.

Комуністи зображали Російську армію відсталою та небоєздатною. Але й це було не так. Росія вступила у Першу світову війну, маючи найчисельнішу у світі військову авіацію – 244 літаки, це у той час, коли у збройних силах Німеччини було 232 літаки, у Франції – 15, Австро-Угорщини – 65, Великої Британії – 56 (Митяев Д., Разумова Р. Мировая война в цифрах. Сборник Института мирового хозяйства и мировой политики Коммунистической академии. М.: Воениздат, 1934. – С. 45. Соболев Д. А. История самолетов. Начальный период. М.: Российская политическая энциклопедия, 1995. – С. 248).

У 1914 році передові країни світу мали на озброєнні своїх армій тільки літаки з одним двигуном, у Росії ж у 1913 році вперше у світі здійснив політ літак з чотирма двигунами. Під час Першої світової війни Росія була єдиною у світі країною, яка мала на озброєнні своєї авіації бомбардувальники конструкції Ігоря Сікорського, які мали чотири двигуни.

Армія Росії на момент початку Першої світової війни мала 6848 гармат польової артилерії – більше, ніж у арміях Великої Британії та Франції разом узятих (Зайончковский А. М. Первая мировая война. СПб.: Полигон, 2000. – С. 8). На озброєнні Росії стояли найкращі у світі тридюймові польові гармати. На момент початку війни Росія мала 2,6 мільярда набоїв – майже утричі більше, ніж запас набоїв у Німеччині, і у 9,3 рази більше запасу набоїв Австро-Угорщини (Россия XXI. № 11–12. М., 1993. – С. 147–149).

У 1914 році росіяни ошелешили масовим застосуванням кулеметів, ручних гранат та навдивовижу високим рівнем підготовки у справі побудови польових укріплень (Миддельдорф Э. Тактика в русской кампании. М.: Воениздат, 1958. – С. 356).

У ході Першої світової війни в Росії було розгорнуто надпотужне військове виробництво. Наприклад, за три роки війни було вироблено 13,5 мільярда набоїв (Россия XXI. № 11–12. – С. 147–149). Це світовий рекорд для Першої світової війни. Зброї та боєприпасів, вироблених за останнього російського царя, вистачило на всю грандіозну Громадянську війну, яка тривала до 1922 року, а у деяких районах країни навіть довше.

Можна продовжувати перераховувати приклади, але й наведених вище вистачить, щоб заявити: комуністи починали індустріалізацію не на порожньому місці.

2

За Сталіна Радянський Союз дійсно досяг грандіозних успіхів. Першим секретом успіху був терор. Комуністи закрили кордони держави. Втекти було неможливо. Таємна поліція розгорнула у країні боротьбу із «шкідниками». Будь-яку аварію на виробництві, будь-яку поломку, будь-яку невдачу пояснювали злим умислом. Винних (та невинних) садили і на строках не заощаджували. Тих, кого оголошували злісними шкідниками, розстрілювали.

Терор давав подвійний ефект.

З одного боку, було піднято дисципліну і задавлено будь-який спротив; тепер владі можна було не боятися ані страйків, ані вимог підняти платню.

З іншого боку, у концтаборах опинилися мільйони людей. Це – безкоштовна робоча сила. В'язням взагалі нічого не треба платити. Їх можна посилати куди завгодно. Їм не потрібні бу-

Праця в'язнів у радянському таборі

динки, їм досить подертого намету, бараку з дощок, який вони самі й побудують, чи нори у землі, яку вони самі викопують. В'язнів можна було майже не годувати і не одягати. Їхнє життя взагалі нічого не коштувало. Їх можна було примушувати працювати скільки завгодно годин на день. Без вихідних. За невиконання норм їх можна було розстріляти.

Освоєння недоступних районів Сибіру, Далекого Сходу, Крайньої Півночі було можливим: такі райони із несприятливим географічним розташуванням та суворим кліматом успішно освоювали США (Аляска), Канада, Норвегія, Швеція, Фінляндія. Але для цілеспрямованого та інтенсивного освоєння таких територій людям довелося б платити великі гроші. Комуністи вирішили грошей не платити. Вони послали у дику глушину багатомільйонні армії в'язнів та «спецпереселенців», тобто насильницьки депортованих. Комуністи оплачували освоєння далеких районів не грошима, а людськими долями та життями.

І назвали це економічним дивом.

Через це «диво» Росія сьогодні вимирає.

У ті славні героїчні роки радянський уряд заздалегідь планував кількість в'язнів, яка вимагатиметься для виконання важких робіт наступного року, і передавав чекістам заявку на арешти. Підставою для арешту могло стати все, що завгодно.

Другий секрет успіху сталінської індустріалізації – велетенські ресурси країни. За тисячу років своєї історії Росія накопичила неймовірні скарби. Країна мала велетенський золотий запас. У церквах, монастирях, музеях, у царських палацах, у будинках заможних людей було зібрано запаморочливу кількість цінностей: ікони, картини, скульптури, ордени, книжки, антикварні меблі, хутра, ювелірні вироби. Усе це безжалісно віднімалося, вивозилося та продавалося за кордон.

Сталін продав на зовнішньому ринку колосальні запаси золота, платини, діамантів – лише за кілька років він продав те, що нація накопичувала сторіччями. Сталін пограбував церкви та монастирі, імператорські сховища та музеї. На продаж пішли рідкісні ікони та коштовні рукописні книжки. На експорт було кинуте картини видатних художників епохи Відродження, колекції діамантів, скарби музеїв та бібліотек.

Крім того, Росія мала будь-які природні ресурси і практично у невичерпних кількостях. Мільйони людей рубали ліс та гнали його до північних портів. Ліс – основа експорту. І не тільки ліс. Сталін організував видобуток золота із небаченим в історії людства розмахом. Поміж інших у країні було створено групу концтаборів із назвою «Дальстрой».

Француз Жак Россі провів у радянських таборах половину свого життя. Він написав приголомшливу енциклопедію – «Довідник з ГУЛАГу» (видання російською мовою: М.: Просвет, 1991). Ось як він описує цю групу концтаборів:

«Дальстрой – найпотужніше і майже автономне царство в імперії ГУЛАГу. Дальстрой засновано у 1932–1933 роках на березі Охотського моря, у верхів'ях Коліми. Головна задача – видобуток золота. Місцеві ліси, вугілля та ін. експлуатуються тільки для власних потреб Дальстрою. Усі роботи здійснюються зеками, зокрема й будівництво селищ та міст для вільно найманих, будівництво сотень й тисяч кілометрів шосейних доріг, бараків для в'язнів та ін. До початку 40-х років Дальстрой простягався на 1300 км з півдня на північ і на 1700 км зі сходу на захід, охоплюючи західну частину Камчатки та східну Якутію. Дальстрой не підпорядковувався місцевій адміністрації» (Росси Ж. Справочник по ГУЛАГу. London: OPI, 1987. – С. 96–97).

«З кінця 30-х і до початку 50-х років там [у Дальстрою. – прим. автора] кілька сотень тисяч в'язнів видобували для Сталіна до 100 тонн золота щорічно» (ГУЛАГ: Главное управление лагерей. 1918–1960. Сборник документов. Под ред. акад. А. Н. Яковлева. Составители А. И. Кокурин, Н. В. Петров. М.: Международный фонд «Демократия», 2000. – С. 753).

У 1939 році самим лише Дальстроем на Колімі було видобуто 66,7 тонни золота. План на 1940 рік становив 80 тонн золота, і у подальшому зростав. Але Коліма – не єдине золотоносне місце Радянського Союзу. Для порівняння: у Росії до революції максимальна кількість золота була отримана у 1913 році – 64 тонни; середній загальний рівень щорічного видобутку золота у світі у 1930–1939 роках становив 803 тонни, а у 1940–1949 роках – 815 тонн. Таким чином тільки колімські табори давали Сталіну 12% від загальносвітового обсягу ви-

добутку золота (Попова С. Г. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук «Мировой рынок золота и проблемы развития экспорта золота из России». М., 1998).

Золото Сибіру та Далекого Сходу – золотий ключ до успіху індустріалізації.

І не тільки золотом Сталін розплачувався за машини та обладнання. Сталін гнав на експорт вугілля, нікель, марганець, нафту, бавовну, кав'яр, хутро і ще багато-багато чого. У 1930 році головною статтею радянського експорту стало зерно – за вивезений хліб вдалося отримати 883 мільйони золотих рублів. Продаж нафти та нафтопродуктів, а також лісу та лісоматеріалів приніс іще 430 мільйонів рублів. Майже 500 мільйонів рублів заплатили капіталісти за хутро та льон. Пізніше, в умовах перевиробництва зерна у США, світові ціни на нього різко впали. Виручка за продане у 1932–1933 роках за демпінговими цінами зерно склала лише 369 мільйонів рублів. У 1933 році виручка від експорту зерна з СРСР склала лише 8% від загальних експортних надходжень. Між іншим, за деякими оцінками, навіть половини проданого у 1932–1933 роках зерна вистачило б, щоб врятувати всі райони країни від смертельного голоду (Роговин В. З. Власть и оппозиции. М.: Товарищество «Журнал «Театр», 1993. Глава XLVIII «Голод»).

3

Мільйони комуністичних рабів виконували перший п'ятирічний план, а в цей час у Сполучених Штатах Америки вибухнула небувала економічна криза, яка розповсюдилася на Європу. Криза дала додатковий імпульс сталінському будівництву. Опинившись у критичній ситуації, винахідники та підприємці Америки, Німеччини, Великої Британії, Франції продавали Радянському Союзу свої технологічні розробки за демпінговими цінами – бо ж у Сталіна золота було доволі.

Західні технології – це ще одна з головних причин успіху індустріалізації. На початку 1930-х років СРСР став найбільшим у світі імпортером машин та обладнання: питома вага

Радянського Союзу у їхньому світовому імпорті склала у 1930 році 30%, а у 1932 – цілих 50%. Нарком важкої промисловості СРСР Серго Орджонікідзе із задоволенням заявив:

«Наші заводи, наші шахти, наші фабрики тепер озброєні такою чудовою технікою, якої жодна країна не має... Звідки ж ми її взяли? Ми купували в американців, у німців, у французів, в англійців найбільш досконалі машини, найостанніші досягнення світової техніки, і цим озброїли свої підприємства».

А потім єхидно додав:

«А у них самих багато заводів та шахт озброєні ще машинами 19-го та початку 20-го сторіччя» (Правда, 2 лютого 1935 р.).

Американські інженери приїздили до Радянського Союзу, проектували заводи, сталінські раби копали для них котловани, бетонували під'їзні шляхи, зводили стіни. Тут-таки з-за кордону прибували крани, станки, ковальсько-пресове обладнання; іноземні інженери усе це монтували, налагоджували та запускали в роботу.

І ось на початку 1930-х на очах здивованого світу у місті Нижній Тагіл виникло найпотужніше у світі підприємство – Уралвагонзавод. Американці із законною пихою розповідають про свої гігантські заводи, проте найбільш потужний завод у світі вони спроектували і збудували не в Америці, а у Радянському Союзі. Протягом шести десятиліть, аж до самого розвалу Радянського Союзу, Уралвагонзавод залишався найбільшим підприємством у світі. Так і записано у книзі рекордів Гіннеса.

Уралвагонзавод будувався так, щоб у будь-який момент можна було перейти з будівництва вагонів на виробництво танків. У 1941 році прийшов наказ на випуск танків, і завод без будь-яких проблем та затримок почав масове їх виробництво. За неповні чотири роки війни Уралвагонзавод збудував 35 тисяч танків Т-34, одночасно випускаючи й іншу зброю.

Там-таки, на Уралі, і у той самий час звели Челябінський тракторний завод. Його теж було збудовано за американським проектом та повністю оснащено американським обладнанням. Він теж будувався так, щоб у будь-який момент припинити виробництво тракторів, а замість них почати випускати танки. Під час війни Челябінськ називали Танкоградом: сюди

було евакуйовано ленінградський Кіровський та Харківський двигунобудівні заводи, які виробляли танки та танкові двигуни. Танкоград будував середні танки Т-34 та важкі ІС та КВ; виробництво Танкограда не поступалося Уралвагонзаводу за кількістю вироблених танків.

Недалеко, у Свердловську, було зведено третій гігантський завод – Уралмаш. Цей завод входив у першу п'ятірку найбільших машинобудівних заводів світу.

Для забезпечення цих велетнів сталлю на Уралі різко розширили мережу сталеливарних заводів. Було збудовано місто металургів Магнітогорськ і велетенський комбінат, головною продукцією якого була броньова сталь.

Урал не був єдиним центром будівництва танків. У Сталінграді було збудовано тракторний завод, який так само будувався начебто для виробництва тракторів, але насправді був танковим.

Одночасно зводилися автомобільні, двигунні, авіаційні, артилерійські заводи. Найпотужніший авіаційний завод світу було збудовано на Далекому Сході. Для обслуговування заводу було зведено місто Комсомольськ-на-Амурі. Місто це – тільки

додаток до заводу. І цей завод, і це місто будували за американськими проектами, оснащували найсучаснішим американським обладнанням. Розмах будівництва у Комсомольську вражав навіть американських інженерів, які здійснювали монтаж обладнання.

У Радянському Союзі будували багато велетенських сучасних заводів, але життя народу від цього аж ніяк не покращувалося. Заводи ці не виробляли нічого для народних потреб. Найзвичайніші каструлі та ложки, гумові чоботи й тарілки, найпростіші меблі і найдешевший одяг, цвяхи та сірники – усе це стало дефіцитним товаром.

Українців агітували за індустріалізацію українською мовою

Біля крамниць вишиковувалися велетенські черги. За індустріалізацію Сталін платив зниженням рівня життя народу, опустивши його до вкрай низького.

4

Ще один козир Сталіна – шпигунство. Захід постачав Сталіну найсучасніше промислове обладнання, продавав ліцензії на виробництво найновіших зразків озброєння та бойової техніки. А те, що не вдавалося здобути легальним шляхом, крали сталінські шпигуни. На шпигунів Сталін золота не шкодував.

Щоб підвищити ефективність праці своїх науковців та конструкторів, Сталін садив у в'язниці цілі конструкторські колективи, звинувативши їх у шпигунстві. За ґратами опинилися видатні авіаційні, танкові, артилерійські конструктори. Серед них С.П. Корольов – майбутній творець радянських ракет та космічних кораблів, Н.Н. Полікарпов, А.Н. Туполєв, Р.Л. Бартіні, В.М. Мясіщев, В.М. Петляков та тисячі інших. Завдання ставилося просте: створите найкращий у світі бомбардувальник (танк, гармату, двигун, підводний човен) – отримаєте звільнення, не створите – поїдете у Дальстрой видобувати золото, там в'язні довго не живуть.

Ув'язненим конструкторам за роботу не треба було платити мільйонів, не треба було будувати для них добрі будинки та квартири, не треба було посилати їх на курорти до теплого моря: вони без усього цього були зацікавлені у тому, щоб створити найкращу у світі зброю і у вкрай стислий термін. Це були талановиті люди: до того ж на допомогу їм сталінська розвідка постачала усе те, що було створено найкращими мізками людства в інших країнах. Кожен ув'язнений конструктор мав у розпорядженні останні американські, німецькі, британські та решту розробок у своїй галузі. Він міг обирати найкраще та на цій основі створювати щось більш досконале.

5

Одразу після захоплення влади комуністами землю було розділено між селянами. Землю ділили досить справедливо – за числом їдоків, тобто родина отримувала ділянку, розмір якої залежав від кількості її членів. Мільйони російських селян віками мріяли отримати землю, мрія здійснилася, але в результаті в країні почався голод. Причина в тому, що комуністи, давши людям землю, в обмін стали вимагати віддавати державі усе те, що селяни виростять. Земля твоя, але все, що на ній виросте, – не твоє.

Зрозуміло, що ніхто добровільно плоди своєї праці віддавати не хотів. У відповідь на це комуністи створили продовольчі загони і цілі продовольчі армії – угруповання озброєних людей, які забирали у селян запаси зерна та продовольства. Селяни відповідали озброєним опором. Усе відбувалося як у знаменитому американському фільмі «Чудова сімка», але з різницею, що у російських селян не було шляхетних захисників.

У боротьбі за хліб комуністи перемогли. Але вони рано святкували перемогу. Можна забрати у селянина весь хліб і всю картоплю, можна вивести корів та свиней, але не можна силою примусити людину раціонально та наполегливо працювати. Селяни Росії припинили вирощувати хліб і решту продукції. Усе одно восени прийдуть комуністи та пограбують, навіщо ж рано прокидатися та працювати в полі від зорі до зорі? Ось головна причина страшного голоду 1920–1921 років.

Ленін дав відбій своїй нерозумній політиці. Стало дозволено вільно торгувати продовольством, у країні ввели золотий рубль. Усе це іменували терміном неп – Нова економічна політика. Тричі повторюю: нічого нового тут не було. Це був старий добрий капіталізм. І країна миттєво ожила: вже наступного року ситуація із постачанням населенню продовольства значно покращилася.

І ось у 1927 році Сталін почав індустріалізацію. Цей процес потягнув за собою наслідки, яких комуністи не передбачили. У країні існували велетенські резерви продовольства, але селяни не поспішали його продавати. Причина проста: працюю-

виті селяни, продаючи плоди своєї праці, за кілька років накопичили доволі значні запаси золотих рублів. Вони приїздили до міста з товарами, але товарів у крамницях не було. Практично вся промисловість Радянського Союзу була військовою. Вона виробляла танки, літаки, парашути, гармати, снаряди, набої, кулемети. У селянина кишені були набиті золотими рублями, але купити на них нічого не можна було. І кордон на замку, доступ іноземним товарам закрито, за кордон селянин поїхати не може. Навіщо людині золоті рублі, якщо на них не можна нічого купити? Тому селяни знову або відмовлялися продавати продовольство, або припиняли його виробляти.

Перед комуністами постала дилема: розвернути частину промисловості на виробництво товарів для збагатілих (тобто найпрацьовитіших) селян або знищити їх, найбагатших, тобто найбільш толкових і роботящих.

Якщо піти першим шляхом, то селяни будуть виробляти все більше й більше продовольства, і для них доведеться збільшувати виробництво гарних меблів, посуду, килимів, якісного одягу; одного разу їм заманеться мати особисті автомобілі, лікуватися у добрих лікарів, учити своїх дітей у гарних школах. Таке повернення до нормального людського життя було можливим тільки при відмові керівництва країни від мілітаризації промисловості, що у свою чергу ставило під загрозу плани проведення світової революції.

На це вожді Радянського Союзу піти не могли. У 1930 році вони почали криваву війну проти селян, яка називалася колективізацією.

6

У ті роки в Америці сталося значне перевиробництво сільськогосподарської продукції. Комуністи полюбили показувати обуреним глядачам жахливі кадри: американські фермери виливають молоко на землю, спалюють посіви, вбивають корів та хлоркою засипають їхні туші.

У Радянському Союзі проблему перевиробництва вирішували у більш радикальний спосіб. Частини Червоної Армії під

керівництвом різноманітних тухачевських та якірів, гамарніків та блюхерів, дибенків та уборевичів оточували цілі райони. Тих селян, які виробляли найбільше, разом із родинами в розпал зими заганяли у товарні вагони та везли за тисячі кілометрів в Сибір, на Урал, в Казахстан, і там викидали на мороз у голому степу. Ця грандіозна операція відбувалася за наказом товариша Сталіна. Безпосереднє керівництво здійснював товариш Молотов. Багато років по тому йому було поставлено запитання: скільки ж людей ви вивезли до диких, необжитих районів? Молотов відповів: «Сталін казав, що ми виселили десять мільйонів. Насправді ми виселили двадцять мільйонів» (Чуев Ф. Молотов. М.: Олма-Пресс, 2002. – С. 458).

Одночасно із масовим виселенням селян чекісти та частини Червоної Армії повсюдно здійснювали реквізицію усіх продуктів харчування. У селян забирали хліб, відбирали скотину, часто її тут-таки знищували. У країні було штучно організовано страшний голод. Селян було поставлено перед жорстким вибором: або вступаєш до колгоспу, або помреш з голоду. Колективізація стала можливою тільки під кулеметним вогнем Робітничо-Селянської Червоної Армії. Голод було організовано з опорою на багнети цієї армії-«визволительки». Це її бойові загони забирали все, що можна було вважати їжею, і безжально знищували.

Голод було організовано заради того, щоб загнати селян у колгоспи. А колгоспи створювали для того, щоб задарма забирати хліб. На жаргоні радянських лідерів це називалося «перекачати ресурси з сільського господарства у важку промисловість».

7

В історичній літературі та документальних джерелах можна знайти різні цифри демографічних втрат від колективізації та голоду 1932–1933 років. На сьогодні найбільш обґрунтованими мені видаються такі цифри: від голоду загинули від 3,5 до 5 мільйонів осіб, у результаті репресій і від нестерпних умов депортації та життя у місцях заслання – від 3 до 4 мільйонів.

Разом від 6,5 до 9 мільйонів.

У країні процвітало людожерство, а Сталін у ці страшні роки продавав за кордон мільйони тонн хліба.

У 1928 році було експортовано менше 100 тисяч тонн зерна,

у 1929 році – 1,3 мільйона тонн,

у 1930 році – 4,8 мільйона тонн,

у 1931 році – 5,2 мільйона тонн,

у 1932 році – 1,8 мільйона тонн,

у 1933 році – 1 мільйон тонн.

(Роговин В. З. Власть и оппозиции. Глава XLVIII «Голод».)

Для чого потрібна була колективізація? Для індустріалізації.

А для чого потрібна була індустріалізація? Підняти життєвий рівень людей? Ні. До індустріалізації та колективізації життя людей у часи непу було цілком прийнятним. Якщо б життєвий рівень народу й справді цікавив товариша Сталіна

та інших товаришів, які керували країною, то не було б ні індустріалізації, ані колективізації – треба було зберігати неп.

У часи індустріалізації та колективізації життєвий рівень народу опустився на таку жахливу глибину, на якій він не був, певно, і в часи монгольської навали. Найбагатші сільськогосподарські райони країни та й усієї планети – Україна, Дон, Кубань, Поволжя – були охоплені голодом. Люди їли собак, котів, перейшли на пацюків, мишей, жаб. Британський історик Роберт Конквест випустив страшну книжку «Жнива скорботи»³ про ті криваві п'ятирічки з жахливими фотографіями дітей-скелетів. Ці знімки будуть страшнішими за пізніші фотографії голодних дітей з комуністичної Ефіопії та комуністичної Камбоджі часів Пол Пота.

А радянська інтелігенція у ті пекельні часи витанцьовувала фокстрот. Нездарний кремлівський холуй Міхаїл Шолохов склав агітку «Піднята цілина» про щасливе життя у колгоспі імені Сталіна, про смачну і здорову їжу на свіжому повітрі.

Так, погоджувався Шолохов, були й жаби у раціоні трударів полів – але ж це дурнувятий дід Щукар їх помилково зварив. Оце сміху було!

Отже, індустріалізація та колективізація здійснювалися не для підвищення життєвого рівня населення, а для того, щоб виробляти зброю у велетенських кількостях.

Навіщо ж комуністам зброя? Захищати країну та її народ? Ні. Якщо б Сталін платив за автострадні танки, за парашутний шовк, за західні військові технології не по п'ять мільйонів тонн хліба на рік, а хоч би по чотири, то мільйони голодних радянських дітей залишилися б живими. У всіх країнах зброя слугує для того, щоб захищати населення, передусім дітей та майбутнє нації, від страшної біди. У Радянському Союзі все відбувалося навпаки: населення, зокрема й дітей, піддавали страшним тортурам, щоб отримати зброю.

Навіть жахіття Першої світової війни тьмяніють перед жахами сталінської індустріалізації. Росія втратила у світовій бійні 2,3 мільйона загиблих, а Сталін у мирний час заради зброї знищив у багато разів більше своїх співгромадян.

КОМУНІСТИЧНИЙ МИР ВИЯВИВСЯ ЖАХЛИВІШИМ ЗА СВІТОВУ ВІЙНУ.

Накопичення радянської військової потуги у жодному разі не диктувалося зовнішньою загрозою, бо почалося ДО того, як Гітлер взяв владу. Знищення мільйонів дітей заради виробництва зброї відбувалося одночасно із заходами з вивищення нацистів.

***

Можуть заперечити, що Сталін пожертвував мільйонами людей, але створив зброю, щоб захистити решту.

Ні, громадяни, створена зброя для оборони власної території і для захисту власних людей аж ніяк не призначалася і для цього не підходила, її довелося застосовувати не за призначенням або й взагалі кинути.

Якщо комуністи створювали гігантські арсенали зброї не для захисту своєї території та населення, то з якою метою?

Товариші комуністи, вам слово.

³ Українською мовою: Конквест Р. Жнива скорботи. – Київ: Либідь, 1993. – 275 с.

Розділ 8

Відродження військової потуги Німеччини і роль Сталіна

«Лише одна країна – Радянська Росія – може виграти у разі загального конфлікту».

Адольф Гітлер у розмові з лордом Галіфаксом 19 листопада 1937 року.
(Документи и материалы кануна Второй мировой войны. М.: Политиздат, 1948. – Т. 1. – С. 38)

1

Після Першої світової війни у Центральній та Західній Європі склалася ситуація, за якої – у разі суворого дотримання умов Версальського договору – нова велика війна не могла виникнути. Її не було кому починати.

Першу світову війну Франція завершила серед головних переможців. Відповідно до Версальського договору, Франція отримала все, на що могла претендувати. Німеччина виплачувала Франції велетенські репарації. У Франції не було жодних причин починати війну в Європі. Клопіт французького уряду полягав у тому, щоб наявну ситуацію в Європі зберігати якомога довше. Французькі генерали обрали суто оборонну стратегію. На своїх кордонах вони зводили лінію Мажино – таку собі подобу Великого китайського муру.

Велика Британія теж була серед переможців. Вона не претендувала на жодні нові території у Європі. Тому Велика Британія теж не мала причин починати нову європейську війну. В інтересах Британії також було зберігати встановлену у Європі рівновагу, її головні інтереси були поза Європою і полягали у тому, щоб зберегти колонії: вона була центром найбільшої в історії

Німецький плакат 1929 р.
«Розірвемо кайдани Давеса»,
мається на увазі план Давеса
із виплати репарацій за
підсумками Першої світової
війни

колоніальної імперії. Велика Британія мала потужний флот для захисту колоній і торговельних шляхів та відносно невелику армію для оборони метрополії та підтримання ладу в колоніях. Якщо б навіть уряд Великої Британії мав намір починати нову війну в Європі, то сил у британської армії для цього було недостатньо.

Німеччина відповідно до Версальської угоди була повністю роззброєна. Версальська угода не лише вимагала від Німеччини грошей, грошей і ще раз грошей для Франції, але й забороняла Німеччині мати, купувати, конструювати, випробовувати та виробляти наступальну зброю, а також дуже обмежувала оборонне озброєння.

Решта держав Західної та Центральної Європи розв'язати великої війни не могли, оскільки не мали для цього достатньої економічної та військової потуги, а головне – бажання.

2

У цій ситуації кремлівські вожді, здавалося б, могли зітхнути з полегшенням та повністю присвятити себе мирному будівництву. Для того, щоб війна в Європі не виникла, треба було лише слідкувати, щоб Версальську угоду не порушували, щоб Німеччина залишалася роззброєною і слабкою у військовому відношенні.

Німеччина була головним супротивником Росії у Першій світовій війні і найбільш вірогідним супротивником у майбутній війні. Радянська Росія не була учасником Версальської угоди, але остання надавала Росії, яка перетворилася на Радянський Союз, неоціненні переваги: у Радянському Союзі можна було створювати будь-які зразки озброєння та військової техніки, а Німеччина у військовому відношенні не просто стояла на місці, а й була відкинута далеко назад.

Кремлівським вождям варто було направити всю міць радянської дипломатії та розвідки на те, щоб викривати та нищити у зародку будь-які спроби відродити німецьку військову потугу. Хай Німеччина залишається слабкою! Якщо Німеччина не матиме танків, авіації, важкої артилерії, отруйних

газів, підводних човнів, якщо у Німеччині не буде підготованих підводників, танкістів та льотчиків, якщо німецькі генерали будуть позбавлені права відпрацьовувати на своїх полігонах нові прийоми та способи ведення бойових дій, якщо німецькі конструктори не будуть мати можливості створювати нові зразки озброєння, а заводи не будуть цього озброєння виробляти, то Німеччина ніколи не почне нової війни.

Але кремлівські вожді чомусь не ставили своїй розвідці завдань слідкувати за дотриманням та суворим виконанням умов Версальської угоди. Вони діяли рівно навпаки. Таємне відродження німецької військової потуги за допомоги Радянської Росії почалося ще за Леніна й Троцького. Першим рішенням про це була постанова Політбюро ЦК РКП (б) від 5 листопада 1920 року: «Німецькі командні курси відкрити поза Москвою, про місце доручити змовитися тт. Троцькому та Дзержинському» (Горлов С. А. Совершенно секретно. Альянс Москва–Берлін. 1920–1933 гг. М.: Олма-Пресс, 2001. – С. 125).

У травні 1921 року до Радянської Росії прибула група офіцерів, уповноважена командувачем збройних сил Веймарської республіки Гансом фон Зектом на місці визначити можливості створення навчальних центрів, полігонів та військово-промислових об'єктів, де можна було б розробляти та випробовувати заборонені Версалем види зброї, а також готувати військові кадри. Делегацію очолював О. фон Нідермайер, до її складу входили майор Ф.Чунке, майор В.Шуберт та керівник німецької місії зі справ військовополонених у Радянській Росії Г.Гільгер (Красная звезда. 25 ноября 1990 г. Зданович А. Тайные лаборатории рейхсвера в России. Армия, 1992. – № 1. – С. 64).

Сталін був гідним продовжувачем справи Леніна та Троцького. Ставши генеральним секретарем

Німецький плакат 1923 року, який зображує переможницю Францію над тілом переможеної Німеччини

ЦК ВКП (б), він теж дозволив німецькому урядові створювати таємні конструкторські бюро та навчальні центри на території Радянського Союзу.

26 листопада 1922 року у Москві було підписано концесійну угоду із літакобудівною фірмою «Юнкерс» про виробництво металічних літаків та авіадвигунів (Горлов С. А. Совершенно секретно. Альянс Москва–Берлин. 1920–1933 гг. – С. 69, 95).

У липні 1923 року було парафровано (тобто попередньо підписано до офіційного ухвалення) два договори: перший – про виробництво у СРСР (Златоуст, Тула, Петроград) боєприпасів та військового спорядження, який передбачав їх поставку до Німеччини, другий – про будівництво хімічного заводу (Красная звезда, 25 листопада 1990 р.).

15 квітня 1925 року було підписано угоду про створення у районі Липецька цілком таємної авіаційної школи для підготовки німецьких військових льотчиків. Там-таки створювали склади авіаційних матеріалів. Угоду було підписано начальником ВВС РККА П.І. Барановим та німецьким представником полковником Г. фон дер Літ-Томзенем (Горлов С. А. Совершенно секретно. Альянс Москва–Берлин. 1920–1933 гг. – С. 126). Через версальські обмеження Німеччина не могла самостійно закупити літаки для навчального центру у Липецьку. І тут знову допоміг товариш Сталін. За його наказом, буцімто для радянської авіації, у голландської фірми «Фоккер» було закуплено перші сто винищувачів типу D-XIII, на яких почали готувати тих, хто згодом складе еліту військово-повітряних сил Третього рейху (Военно-исторический журнал (далі — ВИЖ). – 1993. – № 6. – С. 43).

Підготовка льотчика має, так би мовити, два рівні. Спочатку треба виховати повітряного бійця дуже високого класу, потім декого з цих бійців перетворити на великих авіаційних командирів. Один з німецьких льотчиків став справжнім повітряним бійцем у ході Першої світової війни. Він збив 22 літаки противника. Після Першої світової війни цей повітряний боєць підвищував у Липецьку свою льотну кваліфікацію. Його ім'я – Герман Герінг [Göring, у радянській транскрипції Геринг, – прим перекладача]. Згодом він став найближчим соратником Гітлера.

Про те, що Герінг пройшов підготовку у Радянському Союзі, було відомо давно, але ці відомості не підтверджували офіційно. Лише за три чверті століття Міністерство оборони Росії було вимушене визнати цей факт (Красная звезда, 15 лютого 2003 р.).

3

Ніхто не мав знати, що Сталін готує Німеччину до нової світової війни. Було прийнято драконівські заходи для безпеки та збереження таємниці.

«Залізницею з Кенігсберга до Росії через Литву й Латвію пересувалися вантажі, які не викликали підозр у митників. Повітряним шляхом переправлялися найцінніші вантажі. Літаки, призначені для навчання та випробування, здійснювали безпосадкові перельоти на великій висоті. Транспортування морем (Штеттін-Ленінград) було, втім, основним. Саме цим шляхом до Англії (і назад) для ремонту відправлялися з Липецька англійські авіадвигуни «Фоккерів» (ВИЖ. – 1993. – №6. – С. 43).

«Усіх, хто направлявся до Липецького центру, формально виключали зі списку рейхсверу, прізвища їхні мінялися... Багато клопоту викликало повернення на батьківщину тіл загиблих під час нерідких аварій та катастроф. Їх відправляли через Ленінград морем у контейнерах з підписом «Деталі машин». Рідним так і не повідомляли причин смерті. Втрати і складнощі втім виглядали несуттєвими на тлі реальної віддачі, яку давав Липецьк. Зразки літаків, що їх випробували тут, лягли в основу перших серійних типів винищувачів та бомбардувальників військово-повітряних сил Третього рейху» (Красная звезда, 25 листопада 1990 р.).

«Военно-исторический журнал» (1993. – №6. – С. 42) з пихою повідомляє: «Таким чином саме у авіаційній школі під Липецьком було створено перший німецький винищувач-бомбардувальник».

За даними німецького історика Олафа Грелера, у Липецьку пройшли випробування наступні типи літаків: Heinkel He

Винищувач Fokker D XIII був основною навчальною машиною у Липецькому навчальному центрі

45, He 46 и He 51, Arado Ar 65 и Ar 65, Junkers K 47, Dornier Do 11 (Groehler Olaf. Selbstmorderische Allianz. Deutsch-Russische Militarbeziehungen 1920–1941. Berlin, 1992).

На основі навчальних повітряних боїв у Липецьку німці розробили «Настанову про винищувальну авіацію» та «Настанову про бомбардувальну авіацію», створили та випробували прилади та обладнання прицільного бомбування.

«До кінця 1933 року було підготовано 450 льотчиків-винищувачів, повітряних спостерігачів та членів бомбардувальних екіпажів. Багато з них згодом увійшли до керівного ядра штабу Герінга» (Красная звезда, 25 листопада 1990 р.).

Багато випускників Липецької авіаційної школи згодом стали помітними постатями люфтваффе. У книзі незалежного дослідника Юрія Ніколаєвича Тіхонова «Засекречене місто» (Липецк, 2012 г.) наводиться вражаючий список вищих офіцерів люфтваффе, які пройшли підготовку в Липецьку. Серед випускників школи – генерал-фельдмаршал Гуго Шперле, двоє генерал-полковників, 15 генералів авіації (це звання у Німеччині було нижчим за генерал-полковника), 12 генерал-лейтенантів та 16 генерал-майорів. Після повернення до Німеччини випускники школи стали командирами дивізій та корпусів,

командувачами та начальниками штабів повітряних флотів; серед них виявилися майбутній командувач бомбардувальної та розвідувальної авіації люфтваффе, головний уповноважений з реактивної авіації, начальник оперативного відділу Генерального штабу люфтваффе, керівник науково-технічного напрямку Міністерства авіації, начальник управління особистого складу люфтваффе, офіцер із особливих доручень рейхсмаршала Гьорінга, головний інженер люфтваффе і так далі.

Випускник Липецької школи генерал-полковник Ганс Ешонек з 1 лютого 1939 року по 19 серпня 1943 року обіймав посаду начальника Генерального штабу люфтваффе. Ще один випускник школи генерал-полковник Отто Десслох з 1935 по 1939 рік був начальником усіх авіаційних шкіл Німеччини, а у 1943–1944 роках командував 4-м повітряним флотом (тобто усією авіацією південного флангу радянсько-німецького фронту) і у 1945 році обійняв посаду головнокомандувача люфтваффе.

Німецькі курсанти у Липецьку

Німецькі льотчики, які вчилися у Липецьку, згодом зустрілися з радянськими пілотами у небі Іспанії. Там майбутній генерал-майор Г. Траутлофт збив перші чотири літаки республіканців (нагадаю, що переважну більшість літаків республіканці отримали з Радянського Союзу і пілотували їх саратовські, рязанські та, можливо, навіть липецькі хлопці). До кінця Другої світової війни генерал-майор Траутлофт мав 57 перемог, серед них 45 – на Східному фронті.

У Липецькій авіаційній школі навчалися полковник Ніколас фон Белов, який протягом усієї війни був особистим ад'ютантом Гітлера від люфтваффе, полковник Гюнтер Радущ, який воював у Іспанії і до кінця Другої світової війни особисто збив 63 літаки, і полковник Гюнтер Лютцов, який збив 115 літаків, зокрема 5 – в Іспанії та 85 – на Східному фронті.

Як чудово: у 1933 році Гітлер прийшов до влади у Німеччині, але йому не потрібно було все починати з нуля. Товариш Сталін уже підготував головну керівну ланку німецьких військово-повітряних сил та групу інструкторів вищого класу. Тепер вони, не зволікаючи жодної хвилини, могли взятися до розгортання масової підготовки льотного складу.

4

Товариш Сталін розумів, що нова війна буде не тільки авіаційною, але й танковою, тому приділяв особливу увагу підготовці німецьких танкістів.

«У 1926 році під Казанню було створено танкову школу рейхсверу. Німецькі танкісти носили радянську військову форму без відзнак» (Красная звезда, 25 листопада 1990 р.).

Договір про організацію танкової школи було укладено 3 грудня 1926 року, з радянського боку його підписав начальник Четвертого управління Штабу РККА Берзін. Зараз це Управління зветься Головним розвідувальним управлінням Генерального штабу. Сталін повністю забезпечив майбутніх німецьких танкових генералів усім необхідним. Він надав їм танки, пальне, снаряди, транспорт, житло, ремонтну базу та

велетенський, добре охоронюваний секретний полігон: твори, вигадуй і пробуй!

«Німцям вдалося підготувати у нас декілька сотень льотчиків, танкістів, фахівців хімічної війни. Згодом ті склали кістяк інструкторів для масового навчання відповідним спеціальностям у вермахті. Істотно також, що в обхід версальських обмежень німці змогли розробляти і вдосконалювати багато засобів ведення майбутньої війни» (Красная звезда, 25 листопада 1990 р.).

Важливо, щоб конструктори постійно працювали над удосконаленням озброєння. Якщо допустити розрив хоч би десять років, це призведе до незворотних наслідків: старі інженери й конструктори підуть в інші галузі промисловості чи на пенсію, не передавши своїх знань та досвіду новій генерації. За кілька років виникає подвійна проблема: з одного боку – технологічне відставання, з іншого – відсутність досвідчених кадрів, які могли б це відставання скоротити.

Між закінченням Першої світової війни та приходом Гітлера до влади – 15 років. Заслуга Сталіна перед гітлерівською Німеччиною полягає у тому, що він не дозволив утворити наукове та технологічне відставання Німеччини від її супротивників. Сталін забезпечив передавання досвіду минулого покоління конструкторів кайзерівської Німеччини новому поколінню конструкторів Третього рейху.

5

Особливо треба сказати про розробку, виробництво та випробування бойових отруйних речовин. Розробку та виробництво хімічної зброї (іприт, фосген) було налагоджено на підприємстві радянсько-німецької фірми «Берсоль» в Іващенковому (нині Чапаєвськ) під Самарою. Там щоденне виробництво сумнозвісного з часів Першої світової війни іприту досягало 3,3 тонни, фосгену – 2,6 тонни. 5,9 тонни бойових отруйних речовин за день – це понад 2 тисячі тонн на рік. Наливні станції «Берсолі» мали споряджати іпритом та фосгеном по 500 тисяч снарядів щорічно. Спільні випробування хімічної зброї

проводилися на полігоні «Томка» поблизу міста Вольська Саратовської області та «Подосінкі» (сьогодні це район Москви – Кузьмінкі). Саме там у 1926–1927 роках відбувалися перші радянсько-німецькі випробування хімічної зброї (Горлов С. А. Совершенно секретно. Альянс Москва–Берлин. 1920–1933 гг. – С. 104–105, 224).

Друга світова війна (якщо не враховувати окремих випадків) була війною без масового застосування бойових отруйних речовин. Проте якби на полях цієї війни почалося масове застосування хімічної зброї, Німеччина до такого повороту була готовою.

Товариш Сталін доклав до цього руку.

6

Не досить підготувати кадри та розробити зразки зброї. Потрібні військові заводи, які будуть цю зброю виробляти. І тут радянські вожді ще на початку 1920-х років проявили повне розуміння ситуації та прийшли на допомогу німецькій військовій індустрії.

«Було вироблено угоду про створення в Росії виробничих структур німецької військової промисловості, замаскованих під радянсько-німецькі підприємства та концесії. Початок такої практики належить «Юнкерсу». У 1922 році фірма почала будівництво у підмосковних Філях заводу із виробництва металічних літаків та авіаційних двигунів. З 1924 року завод уже почав щорічно давати по кілька сотень літаків... Слідом за «Юнкерсом» корені на нашій землі пустили «Фрідріх Крупп» (гармати, снаряди, танки), БМВ (танкові двигуни та авіадвигуни), «Берсоль» (отруйні речовини), «Карл Вальтер» (стрілецька зброя) та інші... У той самий час на верфях Миколаєва та Ленінграда освоювалося виробництво підводних човнів та крейсерів для Німеччини. На реконструйованих заводах Тули, Ленінграда та Златоуста щорічно стали виробляти сотні тисяч артилерійських снарядів для рейхсверу» (Красная звезда, 25 листопада 1990 р.).

Двоє сміливих російських істориків – Юрій Леонтьєвіч Дяков та Татьяна Семьоновна Бушуева – у 1992 році видали книжку неймовірної сили: «Фашистський меч кували у ССРСР: Червона Армія та рейхсвер. Таємна співпраця. 1922–1933 рр. Невідомі документи». Яка звучна та містка назва! Уже у самій назві видно суть.

Якщо фашистський меч кували у ССРСР, виникає закономірне запитання: НАВІЩО? Зрозуміло, що Сталін, коли озброював Німеччину, не розраховував, що усе це обернеться проти нього. На що ж тоді він розраховував? Зрозуміло, що Сталін кував фашистський меч не для того, щоб той впав на його голову. А на чію ж голову, на думку Сталіна, він мав упасти?

Книгу Дякова та Бушуевой неможливо переказати. Її треба читати від початку до кінця. Я процитую лише один фрагмент з документа, який наведено на сторінці 72. Заступник народного комісара оборони ССРСР Іосіф Уншліхт доповідав Сталіну про таємну допомогу Німеччині: *«Необхідно мати абсолютно приховану базу для нелегальних озброєнь».*

Найцікавіше у цьому документі – ім'я його автора. Уншліхт нам уже знайомий: у 1920 році він був членом військової ради Західного фронту, війська якого намагалися прорватися через Польщу до Німеччини і принести на своїх багнетах «революцію ззовні». Одночасно Уншліхт був членом створеного у Москві польського комуністичного уряду; у разі успіху він став би одним із червоних диктаторів Польщі. У 1921 та 1923 роках Уншліхт був одним із головних організаторів революції у Німеччині і таємного нелегального озброєння цієї країни. Саме Уншліхт з 1923 року по червень 1930 року курував усі питання військової співпраці з рейхсвером, будучи до лютого 1925 року членом Революційної військової ради республіки та начальником постачання РККА, а тоді заступником голови РВС ССРСР та заступником наркома із військових та морських справ ССРСР. З 1930 року за військові контакти з німцями став відповідати Ян Берзін, начальник Разведупра РККА.

Чого домагалися Сталін та його підлеглий Уншліхт? Вони таємно зміцнювали військову потугу Німеччини – і одночасно руйнували Німеччину, готували революцію у цій країні.

Суперечностей у діях Сталіна та його підлеглих немає. Їхня мета – революція. Вони намагаються її розв'язати, користуючись руїною та кризою, які виникли в результаті Першої світової війни. Одночасно йшла підготовка Німеччини до Другої світової війни, яка мала принести ще більшу руїну. А вже тоді перемога революції була б неминучою.

7

Серйозні історики зазвичай пояснюють дії Сталіна із відродження та відновлення німецької військової потуги взаємною вигодою: так, Сталін таємно готував Німеччину до нової війни, але за це він отримав право навчатися у німців тактики та стратегії, переймати у них найновіші конструкторські розробки та виробничі технології. Щоб приховати злочинний задум Сталіна, радянські ідеологи намагаються зобразити радянське керівництво дурнуваним та відсталим: мовляв, ми самі ні на що не були здатні, нам треба було у когось вчитися.

Але після Першої світової війни у німецьких генералів не було чому вчитися: вони війну програли. Якби вони навіть і виграли, то вчитися у них усе одно не було чому. Перша світова війна була позиційним глухим кутом: вона звелася до багаторічного взаємного знищення. Жодної геніальності та оригінальності ця війна не вимагала. Солдат мав уміти копати лопатою, стріляти з гвинтівки та колоти багнетом. Від офіцерів та унтер-офіцерів вимагалось вести солдатів у виснажливі атаки та контратаки. А від генералів нічого не вимагалось. Ситуації на фронтах не змінювалися роками. Будь-які грандіозні генеральські задуми насправді розпадалися на тисячі та мільйони дрібних сутичок, боїв та зіткнень. Переймати тут не було чого. Російська армія мала такий самий досвід траншейної війни, як і всі решта армій.

Але крім повністю негативного та непотрібного досвіду Першої світової, командири Червоної Армії мали досвід Громадянської війни у Росії. Ця війна відбувалася на велетенських територіях. На відміну від Першої світової, це була не позиційна, а мобільна, маневрова війна, коли ситуація миттєво й кар-

динально змінювалася, коли треба було ухвалювати рішення негайно.

Громадянська війна у Росії вимагала від командирів планувати, забезпечувати та проводити операції за участі мільйонів солдатів. У цій війні червоні перемогли. Почавши з нуля, вони розгорнули п'ятимільйонну армію та підпорядкували собі Росію. Таким чином, у період між двома світовими війнами Червона Армія була єдиною армією у світі, яка мала досвід ведення грандіозної переможної маневрової війни із глибокими проривами у тил супротивника, стрімкими маршами, обходами, охватами, глибокими рейдами.

На підставі цього досвіду у Радянському Союзі у 1930 році вперше у світовій практиці було створено повітряно-десантні війська. На підставі досвіду маневрової війни у Радянському Союзі у 1932 році вперше у світі було створено потужні бронетанкові з'єднання для дій у глибокому тилу противника. Не червоні командири вчилися у німців веденню маневрової війни, а німецькі генерали переймали досвід Червоної Армії. Про це прямо й чітко заявив начальник штабу сухопутних військ Німеччини генерал-полковник Франц Гальдер: *«Саме росіяни вперше висунули ідею масування рухомих з'єднань»* (Гальдер Ф. Военный дневник. Ежедневные записи начальника генерального штаба сухопутных войск. В трёх томах. М.: Воениздат, 1971. Запис 23 червня 1941 р. – Т. 3. – Книга 1. – С. 34).

А може, Сталін мав намір позичити у Німеччини новітні зразки техніки та передові технології? Але й це не так. Навіть один приклад, наведений вище, спростовує це припущення: якщо Сталін потребував найкращих літаків, він без жодних проблем купував голландські винищувачі з англійськими двигунами. Якщо Сталіну треба було ремонтувати англійські авіаційні двигуни, він абсолютно легально відправляв їх на ремонт до Великої Британії та отримував назад. Можна було вчитися де завгодно та купувати будь-яку техніку та будь-які технології у будь-якій країні світу – у Франції, Чехословаччині, Бельгії, Італії, Великій Британії, США. Для отримання найновітнішої техніки та технологій зовсім не вимагалось мати будь-які контакти із Німеччиною, яку було повністю роззброєно, якій було заборонено займатися розробкою нових зразків зброї та бойової техніки.

Після Першої світової війни переймати у Німеччини не було чого. У цієї країни не було ані літаків, ні авіаційних двигунів, ані аеродромів, ні танків чи підводних човнів. Якщо ж Сталіна цікавила німецька техніка та німецькі технології, то їх можна було купувати точно так, як купували техніку та технології в інших країнах – за золото. Золота у товариша Сталіна вистачало, а Німеччина його гостро потребувала. До того ж у Сталіна була найпотужніша у світі розвідка, яка могла вкрасити будь-яку технологію, будь-які зразки озброєння, креслення, патенти, плани, настанови та інші документи.

Коротше кажучи, якщо Сталін потребував німецької техніки та технологій, то заради їх отримання зовсім не треба було створювати в СРСР таємні німецькі навчальні центри, полігони, конструкторські бюро та заводи.

Ідеться не лише про авіацію. В інших областях спостерігалася така сама картина. Наприклад, радянські конструктори не копіювали німецьких танків. Перші радянські танки будували за французькими, британськими та американськими проектами, а Німеччина того часу жодних танків не мала. При підготовці німецьких танкістів діяла та сама схема, що й при підготовці льотчиків: не радянські конструктори та інженери переймали німецький досвід, а німецькі фахівці на сталінських секретних полігонах вивчали та переймали передовий світовий досвід.

***

Тезу про те, що Сталін переозброював Німеччину задля того, щоб перейняти її досвід, можна спростувати навіть простіше.

Якщо б Сталін не створив бази для швидкого відродження та зміцнення німецької військової потуги, то Друга світова війна ніколи б не почалася так, як вона почалася – з агресії Німеччини проти європейських країн. Це очевидно. А якщо так, то навіщо Сталіну німецький досвід?

Розділ 9

Навіщо Сталін погодився на поділ Польщі?

Естонський селянин Москвін висловив думку: «Чи не хоче Німеччина договором із Радянським Союзом розв'язати собі руки для війни із Польщею?»

З доповіді Головного управління прикордонних військ НКВД про настрої населення прибалтійських країн та прикордонних районів Фінляндії у зв'язку з підписанням договору про ненапад між ССРСР та Німеччиною (Пограничные войска ССРСР. 1939–1941. Сборник документов и материалов. М.: Наука, 1970. – С. 41).

1

22 червня 1941 року Німеччина несподівано і віроломно напала на Радянський Союз. Це історичний факт. Проте дуже дивний факт. До Другої світової війни Німеччина не мала спільних кордонів із Радянським Союзом і тому не могла напасти, а тим більше – зненацька.

Німеччина та Радянський Союз були розділені суцільним бар'єром нейтральних країн. Щоб радянсько-німецька війна могла відбутися, треба було створити відповідні умови: зруйнувати бар'єр нейтральних держав та встановити спільні радянсько-німецькі кордони.

Кожен, кого цікавлять події 22 червня 1941 року, перед тим, як клясти Гітлера та звинувачувати його у віроломстві, зобов'язаний хоча б собі дати чесну відповідь на два запитання:

1. Хто зруйнував бар'єр нейтральних держав між Німеччиною та Радянським Союзом?
2. Навіщо це було зроблено?

2

Бар'єр між Німеччиною та ССРСР був подвійним і лише в одному місці – одинарним. Польща – єдина країна, яка мала кордон і з Радянським Союзом, і з Німеччиною. Через Польщу – найкоротший, найпряміший, найзручніший шлях з ССРСР до Німеччини. Польща – найтонша частина розділової стіни. Потенційний агресор, який бажав, щоб радянсько-німецька війна відбулася, мав спробувати прорубати коридор саме тут.

КРИГОЛАМ

І навпаки, та країна, яка не бажала радянсько-німецької війни, мала усією міццю своїх збройних сил, усією державною мудрістю та всією силою міжнародного авторитету не допустити свого супротивника на польську територію, у крайньому разі – почати війну проти нього ще на території Польщі, не даючи наблизитися до своїх кордонів.

Уявіть собі, що поруч із вами за стінкою живе людожер, який на весь голос заявляє про свій намір зжерти вас. Переконавшись у тому, що ви чітко усвідомили його людожерські наміри, він починає ламати стіну, яка вас розділяє. Якою буде ваша реакція? Уявіть, що людожер, ламаючи стіну, стикнувся із певними труднощами і прохає вас допомогти йому у його непростій справі. Без вашої допомоги він просто не зможе зробити пролomu в стіні, а відповідно – не зможе вас зжерти. Як ви реагуватимете на такі пропозиції?

Гітлер оголосив про свої наміри цілком відкрито. Сталін публічно називав його людожером. Але Гітлер не міг напасти на Сталіна, оскільки у Німеччини та ССРСР не було спільних кордонів. Гітлер звернувся до Сталіна із пропозицією спільними зусиллями зробити дірку в стіні, яка їх розділяла. Сталін із захватом прийняв цю пропозицію та з величезним ентузіазмом почав ламати та прорубувати польську стіну назустріч Гітлеру.

Мотиви Гітлера зрозумілі. А чим пояснити дії товариша Сталіна?

Мапа поділу Польщі із підписами Сталіна та Ріббентропа

3

Серйозні історики вигадали пояснення дій Радянського Союзу.

Пояснення перше: розірвавши та потопивши Польщу в крові, ССРСР пересунув свої кордони на захід, тобто зміцнив свою безпеку.

Дивне пояснення. Радянські кордони й справді було відсутню на 200–300 кілометрів на захід, але при цьому й Німеччина просунулася на 300–400 кілометрів на схід. Від цього безпека Радянського Союзу не підвищилася. Навпаки, вона знизилася. Виник абсолютно новий чинник: спільний радянсько-німецький кордон. І як наслідок – можливість для Німеччини напасти на Радянський Союз, зокрема й зненацька.

Пояснення друге: вдаривши сокирою у спину Польщі в момент її відчайдушної боротьби проти нацистів, ССРСР буцімто

Німецький генерал Гудеріан (в центрі) та радянський кобриг Кривошеїн (праворуч) на параді у Бресті. 1939 р.

Перед парадом у Бресті було піднято прапори нацистської Німеччини та комуністичного ССРСР

намагався відтягнути момент початку радянсько-німецької війни.

Це пояснення для недоумків. Поки існувала Польща, напад Німеччини на Радянський Союз, тим більше несподіваний, був неможливим. Після окупації Польщі напад, зокрема й несподіваний, став можливим. Тобто окупація Польщі не відтягувала початок війни між Радянським Союзом та Німеччиною, а наближала.

Пояснення третє: Франція та Велика Британія не хотіли укласти з ССРСР договір, тому...

Яка маячня! Чому Франція та Велика Британія мають захищати Радянський Союз, якщо Радянський Союз проголосив своєю метою повалення демократії скрізь, зокрема й у Франції та Великій Британії? До того ж Великій Британії і Франції було байдуже, чи піде Гітлер на схід. Їм навіть це було вигідно: хай Гітлер іде на схід і там воює.

А от Польщі, Литві, Латвії, Естонії, Фінляндії та Румунії було зовсім не байдуже щодо планів Гітлера. Якщо Гітлер поверне на схід, ці країни стануть першими жертвами.

Тому Польща, Литва, Латвія, Естонія, Фінляндія та Румунія були природними союзниками Сталіна. Але Сталін такого союзу не прагнув, а у випадках, коли подібні договори існували, Радянський Союз не виконував своїх союзницьких обов'язків. Сталін міг би залишатися нейтральним, але замість цього бив сокирою у спину тих, хто воював проти гітлерівців.

Подібних пояснень дій Сталіна авторитетні історики вигадали багацько. Але кожне з них має два серйозні недоліки:

- його вигадано заднім числом;
- воно повністю ігнорує позицію радянських керівників, хоч їхню позицію викладено більш чітко й зрозуміло, ніж позицію Гітлера у його творах та промовах.

4

Розтрощивши Польщу, Гітлер проломив коридор у роздільній стіні. Тепер у нього з'явився спільний кордон із Радянським Союзом завдовжки 570 кілометрів. Гітлер вирішив, що

цього досить, і взявся за свої західноєвропейські, африканські, середземноморські та атлантичні проблеми.

Що мав робити Сталін, маючи перед собою діру завширшки 570 кілометрів та деякий час у запасі? Правильно: він мав спішно зміцнити оборону саме на цій ділянці. Уздовж старих кордонів існувала потужна лінія фортифікацій. Її треба було терміново розвивати та удосконалювати. Крім неї, створювати другу лінію оборони, третю, п'яту. Треба було терміново мінувати дороги, мости, поля, копати протитанкові рови та прикривати їх протитанковою артилерією.

Деяко пізніше, у 1943 році на Курській дузі, Червона Армія готувалася до відбиття наступу супротивника. За короткий проміжок часу на велетенському фронті радянські війська створили шість безперервних смуг оборони протяжністю сотні кілометрів кожна. Смуги було розташовано одну за одною, загальна глибина оборони сягала 250–300 кілометрів. Кожен кілометр було перенасичено окопами, траншеями, ходами сполучення, сховищами, вогневими позиціями. Середню щільність мінування було доведено до 7 тисяч протитанкових та протипіхотних мін на кілометр фронту оборони, а щільність протитанкових засобів доведено до неймовірного рівня – 41 гармата на кожен кілометр, не враховуючи польової та зенітної артилерії і вкопаних у землю танків. Так у чистім полі за дуже стислий час було створено по-справжньому нездоланну оборону.

У 1939 році на щойно створеному радянсько-німецькому кордоні умови для організації оборони були значно зручніші: ліси, річки, болота, мало доріг і достатньо часу. Радянські війська могли створити тут потужний оборонний рубіж, бо дірка ще не була широкою.

Але у цей момент Радянський Союз припинив виробництво протитанкових та зенітних гармат. Замість того, щоб зробити місцевість непрохідною, її навпаки робили більш доступною. Тут будували дороги й мости, розширювали залізничну мережу, підсилювали її та вдосконалювали, а наявні укріплення руйнували та засипали землею. Один із учасників тих подій, полковник ГРУ Ілья Ірігор'євіч Старінов, досить відверто описує це:

«Створювалося дурне становище. Коли ми стикалися зі слабкими арміями відносно невеликих держав, наші кордони й справді були на замку. А коли нашим сусідом стала фашистська Німеччина, інженерні та оборонні споруди уздовж колишнього німецького кордону виявилися закинутими й частково навіть демонтованими» (Старинов І. Г. Мины ждут своего часа. М.: Воениздат, 1964. – С. 176).

«Інженерне управління Червоної Армії направило заявки на 120 000 залізничних мін уповільненої дії. Цієї кількості цілком вистачило би для того, щоб у разі вторгнення німецької армії паралізувати усе залізничне сполучення в її тилах, від якого вона повністю залежала. Але замість замовленої кількості було отримано... 120 мін» (там само. – С. 186).

А проте, міна – найпростіша, найдешевша і дуже ефективна зброя. Виробництво мін у Радянському Союзі було велетенським, але після того, як було встановлено спільний кордон із Німеччиною, їх виробництво згорнули.

5

Чим у ті грізні роки займався товариш Сталін, окрім руйнування власної оборони?

Він займався руйнацією бар'єра нейтральних держав. Гітлерові однієї діри у стіні між Німеччиною та СРСР було достатньо. Сталіну – ні.

Гітлер (за допомогою Сталіна) знищив державну владу тільки в одній із країн роздільного бар'єра – у Польщі.

Сталін (без сторонньої допомоги) зробив це у трьох державах (Естонії, Латвії та Литві), намагався зробити у четвертій (Фінляндії) та активно готувався до цього у п'ятій країні (Румунії), попередньо відірвавши від неї велетенський шмат території.

Гітлер прагнув зробити тільки одну діру у стіні, Сталін – зруйнувати всю стіну. І Сталін домігся свого. Лише за десять місяців після підписання договору про ненапад між Німеччиною та Радянським Союзом зусиллями Сталіна розділовий бар'єр поміж цими державами було повністю зруйновано від

Льодовитого океану до Чорного моря. Нейтральних держав поміж Сталінім та Гітлером більш не залишилося, і таким чином з'явилися всі умови для нападу.

Усі західні сусіди Сталіна за цей короткий час стали його жертвами. Окрім країн, що мали спільний кордон із Радянським Союзом, у рабство до Сталіна потрапила й Литва, яка взагалі кордонів із ССРСР раніше не мала. Поява влітку 1940 року радянських дивізій, корпусів та армій у Литві означала, що вони вийшли до кордонів Східної Пруссії. Тут уже ніяк не можна сказати, що людожер Гітлер рубав коридори на схід, а дурний Сталін йому допомагав. Ні, Сталін сам рубав коридори на захід без сторонньої допомоги.

Серйозні історики намагалися вигадати відповідь на запитання – навіщо Сталін допомагав Гітлеру рубати відносно вузький коридор через Польщу, але переконливої відповіді так і не знайшли. Більш незручне питання про те, навіщо Сталін зруйнував увесь бар'єр нейтральних держав на захід від ССРСР, вони воліють взагалі не порушувати. Не будемо і ми ламати голови. Слово Сталіну. Він відповів на це чітко і зрозуміло:

«Історія твердить, що коли будь-яка держава хоче воювати з іншою державою, навіть не сусідньою, то вона починає шукати кордони, через які вона могла би дістатися кордонів держави, на яку хоче напасти» (Правда, 5 березня 1936 р.).

Виникає законне запитання: чи збиралася Червона Армія зупинитися на досягнутих кордонах? Відповідь дав народний комісар оборони ССРСР Маршал Радянського Союзу Тимошенко:

«У Литві, Латвії, Естонії знищено ненависну для трудящих владу поміщиків та капіталістів. Радянський Союз значно виріс і просунув свої кордони на захід. Капіталістичному світу довелося потіснитися та поступитися. Але не нам – бійцям Червоної Армії – зазнаватися та заспокоюватися на досягнутому!» (Наказ народного комісара оборони № 400 від 7 листопада 1940 р.).

І це не промова політика і не повідомлення журналіста. Це – бойовий наказ для Червоної Армії. Але західніше радянських кордонів – тільки Німеччина чи союзні їй країни. Не заспокоюватися на досягнутому? Просувати кордони далі на захід? За рахунок Німеччини? Але ж з ним підписано договір про дружбу та кордон!

Території, приєднані до ССРСР у 1939-1940 роках

Розділ 10

Сталінський капкан

«Через цей договір виходило, що війну починає Гітлер. Це було нам вигідно з військової та моральної точок зору. Такими діями він викличе на війну проти себе Францію й Англію, виступивши безпосередньо проти Польщі. Ми ж залишимося нейтральними».

Нікіта Хрущов. (Огонёк, 1989. – №30. – С. 10).

1

Зі сторони здається, що Польщу поділили порівну: половину країни – Гітлеру, половину – Сталіну. Проте вже за тиждень після підписання пакту Молотова-Ріббентропа Сталін зіграв з Гітлером перший злий жарт. Гітлер почав війну проти Польщі, а Сталін оголосив, що його війська ще не готові. Він міг би сказати про це Ріббентропу перед підписанням договору, але не зробив цього. Гітлер почав війну і опинився на самоті.

Ось і перший результат для Гітлера: він і лише він виявився винуватцем початку Другої світової війни.

Розпочавши війну проти Польщі, Гітлер одразу ж отримав війну проти Франції, тобто війну на два фронти. Кожен

Гітлерівці передають сталінцям польських полонених. 1939 р.

німецький школяр знав, чим у підсумку закінчуються для Німеччини війни на два фронти.

Тут-таки війну Німеччині оголосила й Велика Британія. З Францією якось можна було впоратися, але Велика Британія – на островах. Щоб туди потрапити, потрібна довга, серйозна підготовка та потужний флот, приблизно рівний британському, потрібне панування у повітрі. Війна таким чином перетворювалася у затяжну. Кожен знає, чим закінчуються затяжні війни для країн із обмеженими ресурсами.

За спиною Великої Британії стояли Сполучені Штати, і у найдраматичніший момент (як наприклад у Першій світовій) вони могли кинути на шальку терезів свою воістину невичерпну потугу.

А на дружбу товариша Сталіна Гітлер міг розраховувати тільки доти, доки Німеччина залишалася сильною державою. У затяжній війні проти Заходу Гітлер ці сили мав розтратити, і вже тоді...

2

А от у якій ситуації опинився Сталін.

Польщу ділили не в Імперській канцелярії, а у Кремлі. Гітлер при цьому не був присутнім, присутнім був Сталін. Але Гітлер виявився винуватцем початку війни, а Сталін – ні. Сталін – безневинна жертва. Сталін – визволитель Східної Європи.

Війська Сталіна чинили на території Польщі такі самі, якщо не більші, злочини, але країни Заходу йому війну з якоїсь причини не оголошували.

Сталін отримав війну, якої прагнув: жителі західних країн убивали одне одного, руйнували міста та заводи одне одного, але Сталін залишався нейтральним, очікуючи на зручний момент. Та потрапивши у скрутне становище, Сталін негайно отримав допомогу країн Заходу.

У підсумку Польща, заради свободи якої Захід вступив у війну, свободи не отримала, а була віддана у рабство Сталіну разом з усією Центральною Європою, в тому числі й з частиною Німеччини. При цьому дехто з жителів країн Заходу досі

продовжує вірити у те, що їхні країни були переможницями у Другій світовій війні.

У підсумку Гітлер наклав на себе руки, а Сталін став необмеженим властителем величезної антизахідної імперії, створеної ним за сприяння Заходу. При цьому Сталін зумів зберегти репутацію наївного довірливого простака, який повірив Гітлеру, а Гітлер увійшов в історію як підступний злодій!

На Заході вийшло багато книжок про Другу світову війну, які базуються на одній простій ідеї: Сталін до війни був не готовим, а Гітлер – готовим. А на мій погляд, готовий до війни не той, хто про це голосно говорить, а той, хто її виграє, розділивши своїх ворогів та зіштовхнувши їх лобами.

3

Чи збирався Сталін дотримуватися підписаного із Німеччиною Договору про ненапад? Слово Сталіну:

«Питання про боротьбу... Треба розглядати не під кутом справедливості, а під кутом вимог політичного моменту, під кутом політичних потреб партії на кожен конкретний момент» (промова на засіданні виконкому Комінтерну 22 січня 1926 р.).

«Війна може перевернути догори дригом усе та усі угоди» (Правда, 15 вересня 1927 р.).

«Дуже багато залежить від того, чи вдасться нам відтягнути війну з капіталістичним світом, яка є невідворотною... до того моменту, поки капіталісти не перечубляться між собою...» (Сталин И.В. Сочинения. – Т. 10. – С. 288).

«Вирішальну битву можна вважати цілком дозрілою, якщо усі ворожі нам класові потуги досить знесли себе боротьбою, яка їм не до снаги» (там само. – Т. 6. – С. 158).

Сталін потребував ситуації, у якій «капіталісти гризуться, як собаки» (Правда, 14 травня 1939 р.). Московський пакт Ріббентропа й Молотова створив саме таку ситуацію. «Правда» захлиналася від захвату:

«Тремтять усі устої світу, ґрунт вислизає з-під ніг людей та народів. Полихають заграви і гуркіт гармат струшує моря й материки. Наче пух на вітру розлітаються держави... Як це

захопливо, як дивовижно прекрасно, коли весь світ струшується у своїх основах, коли гинуть могутності та падають величі» (Правда, 4 серпня 1940 р.).

«Кожна така війна наближає нас до того щасливого періоду, коли вже не буде більше вбивств серед людей» (Правда, 18 серпня 1940 р.).

4

Такі настрої розповсюджувалися у партії та в Червоній Армії від керівної верхівки до самісіньких низів. Генерал-лейтенант С. М. Кривошеїн так описує розмову зі своїм заступником П. М. Латишевим (у той час Кривошеїн командував 25-м механізованим корпусом; дещо раніше, 22 вересня 1939 року, він разом із генералом Гайнцем Гудеріаном командував спільним радянсько-нацистським парадом у Брест-Литовську). Латишев зауважує: «З німцями ми уклали договір, але це нічого не означає», на що Кривошеїн відповідає жартом: «Зараз найкра-

Член Військової Ради Українського фронту Хрущов на річці Сян (29 вересня 1929 р.)

щий час для остаточного та конструктивного розв'язання усіх світових проблем» (Кривошеїн С. Ратная быль. М.: Молодая гвардия, 1962. – С. 8). У корпусі Кривошеїна, як і в усій Червоній Армії, такі жарти були популярними. З приводу того, як корпус і вся Червона Армія підготовані до оборони, ніхто серйозних розмов не вів і навіть не жартував.

Про те, як радянські комуністи вірили у пакт про ненапад і як збиралися його дотримуватися, говорить Маршал Радянського Союзу Л.І. Брежнев. Він описує збори партійних агітаторів у Дніпропетровську у 1940 році:

- Товарищ Брежнев, ми маємо роз'яснити про ненапад, що це серйозно, а хто не вірить, той веде провокаційні розмови. Але народ мало вірить. Як нам чинити? Роз'яснювати чи не роз'яснювати?

Часи були досить складні, у залі сиділи чотири сотні людей, усі чекали на мою відповідь, а розмірковувати довго можливості не було.

- Обов'язково роз'яснювати, – сказав. – Доти будемо роз'яснювати, поки від фашистської Німеччини не залишиться каменя на камені (Брежнев Л. И. Малая земля. М.: Детская литература, 1978. – С. 16).

Момент, коли «від Німеччини не залишиться каменя на камені» наближався. Новий 1941 рік Радянський Союз зустрічав під таким гаслом:

«У сорок першому – нові пласти
Багатств земних лопатами розгонимо.
І може, стане паливом простим
Уран, розшарпаний у циклотроні.
Наш кожен рік іде у боротьбі
За надра, за метал для революцій.
І може, до шістнадцяти гербів
Нові герби невдовзі додадуться»

(Правда, 1 січня 1941 р.).

Поки Гітлер був ворогом, у складі Радянського Союзу було 11 республік. Кожна мала свій прапор та герб. У серпні 1939

року з Німеччиною було підписано Договір про ненапад, у вересні до нього було додано Договір про дружбу та кордон. Змова із Гітлером дозволила Сталіну у 1940 році включити до складу Радянського Союзу одразу п'ять нових республік: Карело-Фінську, Естонську, Латвійську, Литовську та Молдавську. Усім їм вигадали нові прапори та герби.

Кремлівські мрійники сподівалися, що й 1941 рік буде не менш урожайним: додамо гербів до наших шістнадцяти!

Ні! Вони не думали про оборону. Вони до неї не готувалися і не збиралися готуватись. Вони знали точно, що Німеччина вже воює на заході, і тому не почне війни на сході. Вони знали, що війна на два фронти – це самогубство для Гітлера. Так воно і було. Але Гітлер, знаючи, що відбувається за його спиною, змушений був почати війну на два фронти, що й справді завершилося його самогубством.

5

Перед війною головна газета комуністів «Правда» зовсім не закликала радянський народ зміцнювати оборону. Тон «Правди» був іншим: скоро весь світ буде належати нам.

«Велика наша країна: навіть земній кулі треба обертатися дев'ять годин, щоб уся велетенська наша радянська країна вступила до нового року, року своїх перемог. Настане час, коли їй потрібно буде для цього не дев'ять годин, а вся доба... І хтозна, де доведеться зустрічати нам новий рік за п'ять, за десять років: за яким поясом і на якому новому радянському меридіані?» (Правда, 1 січня 1941 р.)

Час звільнення Європи наближався, і «Правда» висловлювалася все відвертіше:

«Розділіть своїх ворогів, тимчасово задовольніть вимоги кожного з них, а тоді розбийте їх поодиноці, не даючи можливості об'єднатися» (Правда, 4 березня 1941 р.).

***

Гітлер вирішив, що чекати більше не варто. Він почав першим, не очікуючи на удар сокири-визволительниці у спину. Але навіть почавши війну за найбільш сприятливих обставин, які колись існували для напасника, він її виграти не зміг. Натомість за найнесприятливіших обставин Червона Армія зуміла врешті-решт «звільнити» пів-Європи та півстоліття хазяйнувала у «звільнених» країнах. Цікаво, якою стала б Європа, якби найкращі німецькі сили пішли з материка до Африки та на Британські острови, а за їхньою спиною Червона Армія знищила єдине для Німеччини джерело нафти у Румунії?

Розділ 11

Коли Радянський Союз став до Другої світової війни?

«Сталін виявився рідкісним стратегом, який планував історію, феноменальним тактиком, який організовував перемоги під чужим прапором та чужими руками»

Абдурахман Авторханов (Происхождение партократии. Франкфурт-на-Майне: Посев, 1973. – Т. 2. – С. 356).

1

Усе, що стосується початку Другої світової війни, у Радянському Союзі було вкрито щільним мороком державної таємниці. Серед багатьох страшних таємниць війни є та, що охоронялася найбільше – дата, коли СРСР став до Другої світової війни.

Для того, щоб приховати правду, кремлівські вожді пустили в хід фальшиву дату – 22 червня 1941 року. Серйозні історики вигадали багато легенд про 22 червня. Я чув навіть таку: «Ми жили мирним життям, а на нас напали...» Якщо вірити цим вигадкам, то виходить, що Радянський Союз не добровільно розв'язав Другу світову війну, а його мало не насильницьки в неї втягнули.

Щоб версія про 22 червня здавалася більш правдивою, радянська пропаганда зміцнила цю дату двома підпірками. З одного боку, було вигадано так званий передвоєнний період, до якого включено два роки перед 22 червня 1941-го. З іншого боку, у наші голови вбивали цифру «1418» – стільки днів тривала війна. Це на той випадок, якщо хтось цікавий вирішить сам обчислити дату початку війни. Почавши рахувати назад від моменту її закінчення в Європі, він обов'язково (за розрахунками мудрих академіків) має впертися у «ту фатальну неділю».

Але розвінчати міф про 22 червня як про день, коли Радянський Союз став до війни, зовсім не складно. Для цього треба перевірити на міцність одну з підпірок – концепцію «передвоєнного періоду», наприклад. І вся конструкція впаде разом із фатальною датою та 1418 днями «Великої Вітчизняної війни».

«Передвоєнного періоду» ніколи не існувало. Варто пригадати, що за «передвоєнний період» усі європейські сусіди СРСР

ОПЕРАТИВНАЯ СВОДКА ГЕНЕРАЛЬНОГО ШТАБА РККА

28 сентября 1939 года.

Части Красной Армии, продолжая продвижение к демаркационной линии, в течение 28 сентября вышли на линию: Граво, Чижев (юго-западнее Мазовецка 20 км.), Межиречье, Кренпец (юго-восточнее г. Люблина 12 км.), Щебрежин, Малодыш (северо-западнее Любачува 15 км.), Перемьшль, Устрижид (юго-западнее Перемьшля 40 км.).

Продолжая операции по ликвидации остатков польских войск в Западной Белоруссии и в Западной Украине, части Красной Армии разоружили и взяли в плен 5 кав. полков с 15-ю артиллерийскими орудиями в районе Круенице и, кроме того, ликвидировали отдельные группы польских частей.

Варто лише подивитися на цю офіційну публікацію, і міф про «передвоєнний період» розвіється сам собою

стали жертвами радянської агресії. Червона Армія зовсім не збиралася цим обмежуватися чи припиняти криваві «визвольні походи» на Захід. Щодо цього я вже наводив наказ народного комісара оборони СРСР № 400 від 7 листопада 1940 року.

У вересні 1939 року СРСР оголосив себе нейтральним і за «передвоєнний період» захопив території із населенням понад 23 мільйони людей. Чи не забагато для нейтральної держави? На захоплених територіях Червона Армія та НКВД чинили страшні злочини. Радянські концтабори було вщент забито солдатами та офіцерами європейських країн. Полонених офіцерів (не лише польських) знищували тисячами. Чи буде нейтральна країна знищувати полонених офіцерів армій іноземних держав? І звідки у нейтральної країни тисячі полонених офіцерів, та ще й у «передвоєнний період»?

Цікаво виходить: Німеччина напала на Польщу, значить Німеччина – ініціатор та учасник європейської, а значить, і світової війни. Радянський Союз зробив те саме і того ж таки місяця, але його ініціатором війни не вважають. І участь у світовій війні Радянському Союзу зараховують лише з 22 червня 1941 року. Але чому?

Польський солдат, якого було вбито у бою проти Червоної Армії, вважається учасником Другої світової війни та її жерт-

вою, а радянський солдат, який убив його, – нейтральним. Якщо у тому самому бою на польській території вбито радянського солдата, то вважається, що його вбито не під час війни, а у мирний час, у «передвоєнний період».

Німеччина захопила Данію – і це акт війни, хоча великих битв і не було. Радянський Союз захопив – теж без бою – три прибалтійські держави, дуже схожі на Данію за географічним розташуванням, за кількістю населення, культурою, традиціями, але дії СРСР актом війни не вважають.

Німеччина захопила Норвегію – це подальший розвиток агресії, а Радянський Союз перед тим пролив річку крові у сусідній Фінляндії, і ніхто це агресією не називає. Вважається, що військові дії у Другій світовій війні Німеччина почала 1 вересня 1939 року, а Червона Армія – лише 22 червня 1941 року. Чому власне?

За «передвоєнний період» Червона Армія у жорстоких боях втратила сотні тисяч своїх солдатів. Втрати німецької армії за той самий період були значно меншими. Якщо судити за втратами, то Німеччина має більше підстав вважатися нейтральною у 1939–1940 роках.

Дії Червоної Армії у «передвоєнний період» офіційно називають терміном «зміцнення безпеки західних кордонів». Це неправда. Кордони були у безпеці, коли сусідами СРСР були нейтральні держави Європи, поки не було спільних кордонів із Німеччиною й відповідно Гітлер взагалі не міг напасти на СРСР, не кажучи вже про напад зненацька. Але Сталін планомерно знищував нейтральні держави Європи, встановлюючи спільний кордон з Німеччиною, і від цього безпека радянських кордонів аж ніяк не могла посилитись.

Але навіть якщо назвати агресію проти шести нейтральних держав Європи терміном «зміцнення безпеки кордонів», то чому ж не використати той самий термін стосовно Гітлера? Хіба, захоплюючи сусідні країни, він не зміцнював безпеку власних кордонів?

Мені заперечують: у «передвоєнний період» Радянський Союз не вів одну безперервну війну, це була серія воєн та вторгнень із перервами між ними. Але й Гітлер теж вів серію воєн із перервами. Чому ми називаємо його дії іншими словами?

Стверджують, що Радянський Союз у «передвоєнний період» нікому формально війни не оголошував, тому його не можна вважати учасником війни. Зачекайте, але ж і Гітлер не оголошував війни Великій Британії та Франції – це вони оголосили Гітлеру війну. За заявами радянської пропаганди 22 червня 1941 року теж ніхто нікому війни не оголошував. Чому ж ця дата вважається роздільною між війною та миром? 22 червня 1941 року – просто день початку наступу збройних сил однієї держави проти збройних сил іншої держави у ході війни, в якій обидві вони давно брали участь.

Упійманий злодій починає викладати події з моменту, коли хтось дав йому по пиці, ігноруючи те, що сам він раніше грабував та вбивав людей на вулиці. Радянська пропаганда так само, як і впійманий злочинець, починала виклад історії війни з моменту, коли іноземні війська з'явилися на радянській території, при цьому зображуючи Радянський Союз безневинною жертвою.

Припинімо вважати ССРСР безневинною жертвою. Згадаймо і справді безневинних, загиблих у «передвоєнний період» на багнетах армії-«визволительки». Почнімо писати історію війни не з 22 червня 1941 року, а з моменту, коли комуністичні орди без оголошення війни вдарили у спину знекровленій Польщі, героїчна армія якої у нерівній боротьбі намагалася зупинити рух Гітлера на схід. Почнімо писати історію війни не з 22 червня 1941 року, а з того дня, коли Сталін ухвалив рішення про початок війни.

2

1 вересня 1939 року на світанку німецька армія почала війну проти Польщі. Але у ХХ столітті початок будь-якої війни в Європі автоматично ставав початком війни світової. Війна справді швидко захопила Європу, а згодом і майже весь світ.

За дивним збігом обставин саме цього дня, 1 вересня 1939 року, четверта позачергова сесія Верховної Ради ССРСР ухвалила закон про загальний військовий обов'язок. Такого закону у всій історії ССРСР ще не було. Дивовижно: поки Гітлером ляка-

ли дітей (і дорослих), поки його вважали чудовиськом та людожером, у Радянському Союзі якось обходилися без загального військового обов'язку. Але ось із Німеччиною підписано договір про ненапад – і терміново потрібен загальний військовий обов'язок.

Вересень 1939 року – початок «дивної війни»⁴ на заході. На сході того ж місяця почався не менш дивний «мир».

Навіщо ж Радянському Союзу загальний військовий обов'язок? Радянські маршали та генерали, академіки та доктори наук в один голос відповідають: так цього ж дня почалася Друга світова війна, ми брати участь у ній не хотіли, але вжили заходів безпеки. Маршал Радянського Союзу Мерецков – один з багатьох, хто стверджував, що закон мав колосальне значення і був ухвалений «в умовах початку Другої світової війни» (Мерецков К.А. На службі народу. М.: Политиздат, 1968. – С. 181). Уявімо польсько-німецький кордон того трагічного ранку: морок, туман, стрілянина, ревіння двигунів. Навіть у Польщі того дня мало-кому було зрозуміло, що насправді відбувається, – провокація це чи несанкціонований конфлікт, який виник сам собою. А от депутати Верховної Ради ССРСР – чабани із захмарних пасовиськ та знані оленярі з пасовиська заполярних – уже знали: це не провокація, не конфлікт, не німецько-польська, і навіть не європейська війна, а початок війни світової. Треба нам, депутатам, терміново зібратися у Москві (сесія – позачергова!) й ухвалити відповідні закони.

Тільки незрозуміло, чому ці депутати не відреагували так само швидко, коли подібне відбулося на радянсько-німецькому кордоні вранці 22 червня 1941 року?

Вранці 1 вересня не лише уряд Польщі, а й уряди західних країн не знали, що почалася нова світова війна, – про це не знав навіть сам Гітлер. Він почав війну проти Польщі, сподіваючись, що це буде локальна акція, така, як захоплення Чехословаччини. І це не пропаганда Геббельса, про це свідчать люди із найближчого оточення Гітлера:

⁴ «Дивна війна» – період Другої світової війни з 3 вересня 1939 року по 10 травня 1940 року на Західному фронті, під час якого між ворогуючими сторонами практично не велось бойових дій, за винятком морських операцій та локальних боїв на франко-німецькому кордоні біля оборонних ліній Мажино та Зігфріда. – Прим. ред.

«Коли 3 вересня слідом за ультиматумами західних держав відбулося оголошення війни, Гітлер після короткого періоду розгубленості втішав нас, як і себе, зауваженням, що Англія та Франція оголосили війну лише для проформи, щоб не втратити обличчя перед усім світом, і що, на його глибоке переконання, оголошення війни не буде супроводжуватися бойовими діями... У ці перші дні вересня, як мені здається, Гітлеру навіряд чи було до кінця зрозуміло, що він невідворотно розв'язав Другу світову війну» (Альберт Шпеер. Воспоминания. Смоленск: Русич, М.: Прогресс, 1997. – С. 238 – 239).

«Щоправда, у той момент Гітлер не розраховував, що Англія втрутиться і почне через Польщу війну» (Йоахим фон Ріббентроп. Между Лондоном и Москвой. М.: Мысль, 1996. – С. 145).

Отже, Гітлер не знав, що починає Другу світову війну, а от товариші у Кремлі про це вже знали!

І ще два цікаві моменти.

Перший момент: депутати Верховної Ради ССРСР – це народні обранці. Це шахтарі із відбійними молотками, оленярі у м'яких чоботах із тюленьчої шкіри, кубанські козаки у малинових сорочках. Вони ухвалили закон про загальний військовий обов'язок після того, як їм роз'яснили, чому такий закон потрібен і чому саме тепер. Доповідь про необхідність ухвалення нового закону зробив народний комісар оборони Маршал Радянського Союзу товариш Ворошилов. І виголосив він її на день раніше – 31 серпня 1939 року.

Голосували доярки та пастухи 1 вересня. Цей факт за бажання можна пояснити тим, що цього дня почалася Друга світова війна. Хай буде так. Проте доповідь про новий закон товариш Ворошилов прочитав майже за добу до першого пострілу на німецько-польському кордоні.

Запитання: як товариш Ворошилов 31 серпня 1939 року міг зна-

Депутати Верховної Ради ССРСР

ти, що завтра, 1 вересня, Гітлер розпочне Другу світову війну, якщо навіть сам Гітлер, повторюю, цього не знав?

Другий момент: шлях до Москви не близький. Це зараз купив у Владивостоці чи Хабаровську квиток на літак, та й лети. А у ті часи деяким депутатам потрібно було 7, 10, ба й 12 днів, щоб до Москви дістатися.

Це означає, що ще до фактичного початку війни в Європі вожді Радянського Союзу дали сигнал депутатам зібратися у Кремлі для ухвалення закону, необхідного в умовах воєнного часу.

Скажу більше: сигнал цей було дано ще до підписання пакту Молотова – Ріббентропа [пакт було підписано 23 серпня 1941 р. – Прим. ред.].

3

Будь-яка спроба встановити точну дату початку Другої світової війни і час, коли до неї став Радянський Союз, неухильно приводить нас до дати 19 серпня 1939 року.

Сталін і раніше на секретних нарадах неодноразово висловлював свій план «звільнення» Європи: втягнути Європу у війну, зберігаючи при цьому нейтралітет, а тоді, коли супротивники виснажать одне одного, кинути на шальку терезів усю міць Червоної Армії (Сталин И. В. Сочинения. – Т. 6. – С. 158; там само. – Т. 7. – С. 14).

19 серпня 1939 року на засіданні Політбюро ЦК ВКП(б) було ухвалено безповоротне рішення здійснити цей план. Відомості про засідання та ухвалені рішення майже одразу потрапили до західної преси, а французька агенція «Гавас» оприлюднила навіть зміст промови Сталіна.

Як цілком таємний протокол Політбюро міг потрапити до західної преси? Цього я не знаю. Однак могло бути декілька шляхів. Перший, найбільш вірогідний: один чи декілька членів Політбюро, налякані планами Сталіна розв'язати Другу світову війну, вирішили його зупинити. Протестувати відкрито вони не могли, тому був лише один шлях примусити Сталіна відмовитися від власних планів, – оприлюднити їх на За-

ході. Члени Політбюро, особливо ті, хто контролював Червону Армію, військову промисловість, військову розвідку, НКВД, пропаганду та Комінтерн, мали таку можливість.

Цей варіант не настільки фантастичний, як може здатися на перший погляд. У 1917 році члени Політбюро Зінов'єв та Каменєв, щоб зірвати Жовтневий переворот, оприлюднили у «буржуазній» пресі плани Леніна й Троцького.

Але мушу повторити, що не знаю, яким чином документ потрапив на Захід; я лише підкреслюю, що існували шляхи, якими він міг туди потрапити.

Багато істориків ставлять під сумнів достовірність повідомлення «Гавас» і сам факт засідання Політбюро 19 серпня, вважаючи текст промови Сталіна на цьому засіданні фальшивкою. У зв'язку з цим я повинен підкреслити, що нас цікавить зовсім не достовірність повідомлення, а подальша реакція Сталіна.

Сталін відреагував на повідомлення агенції «Гавас» блискучо, але зовсім незвичайно. Він виступив у газеті «Правда» зі спростуванням. Сталінське спростування – серйозний документ, який треба читати лише повністю. Ось він:

Про брехливе повідомлення агенції «Гавас»

Редактор «Правди» звернувся до тов. Сталіна із запитанням, як він ставиться до повідомлення агенції «Гавас» стосовно «промови Сталіна», буцімто виголошеної ним «у Політбюро 19 серпня», де буцімто висловлено думку про те, що «війна має тривати якомога довше, щоб виснажити супротивників».

Тов. Сталін надіслав таку відповідь: «Це повідомлення агенції «Гавас», як і багато інших його повідомлень, є брехнею. Я, звісно, не можу знати, у якому саме кафешантані випродуковано цю брехню. Але як би не брехали панове з агенції «Гавас», вони не можуть заперечувати того, що:

а) не Німеччина напала на Францію та Англію, а Франція та Англія напали на Німеччину, взявши на себе відповідальність за нинішню війну;

б) після відкриття воєнних дій Німеччина звернулася до Франції та Англії із мирними пропозиціями, а Радянський Союз підтримав мирні пропозиції Німеччини, бо ж вважав і продовжує вважати, що найшвидше закінчення війни у найкращий

О ЛЖИВОМ СООБЩЕНИИ АГЕНТСТВА ГАВАС

Редактор «Правды» обратился к тов. Сталину с вопросом: как отнесется т. Сталин к сообщению агентства Гавас о «речи Сталина», якобы произнесенной им «в Политбюро 19 августа», где проводилась якобы мысль о том, что «война должна продолжаться как можно дольше, чтобы истощить воюющие стороны».

Тов. Сталин прислал следующий ответ: «Это сообщение агентства Гавас, как и многие другие его сообщения, представляют вранье. Я, конечно, не могу знать, в каком именно кафе-шантане сфабриковано это вранье. Но как бы ни врал господин из агентства Гавас, он не может отрицать того, что:

а) не Германия напала на Францию и Англию, а Франция и Англия напали на

Германию, взяв на себя ответственность за нынешнюю войну;

б) после открытия военных действий Германия обратилась к Франции и Англии с мирными предложениями, а Советский Союз открыто поддержал мирные предложения Германии, ибо он считал и продолжает считать, что скорейшее окончание войны коренным образом облегчило бы положение всех стран и народов;

в) правящие круги Англии и Франции грубо отклонили, как мирные предложения Германии, так и попытки Советского Союза добиться скорейшего окончания войны.

Таковы факты.

Что могут противопоставить этим фактам кафе-шантанье политики из агентства Гавас?»

Публикация у «Правды»

спосіб полегшило б становище всіх країн та народів;

в) владні кола Англії та Франції грубо відкинули як мирні пропозиції Німеччини, так і спроби Радянського Союзу домогтися якнайшвидшого закінчення війни.

Такими є факти.

Що можуть протиставити цим фактам кафешантанні політики з агенції «Гавас»? (Правда, 30 листопада 1939 р.).

Нехай мій читач самостійно вирішує, що є брехнею – повідомлення агенції «Гавас» чи сталінське спростування. Гадаю, що сам Сталін трохи згодом навряд чи повторив би власні слова про те, що «Франція та Англія напали на Німеччину».

4

Відверта брехливість сталінського спростування та невластива для Сталіна втрата витримки говорять на користь

повідомлення агенції «Гавас». У цьому випадку зачепили струну незвичайної чутливості – тому й такий резонанс.

За десятиліття радянської влади західна преса про Радянський Союз та особисто про Сталіна писала багато. Більшовиків та особисто Сталіна звинувачували у всіх смертних гріхах. Про Сталіна писали, що він провокатор поліції, що він убив свою дружину, що він деспот, садист, диктатор, людожер, кат і таке інше. Але Сталін ніколи не встрявав у полеміку із «буржуазними писаками». Чому ж цього разу мовчазний і холоднокровний Сталін принизився до рівня базарної лайки та дешевих образ?

Відповідь зрозуміла: агенція «Гавас» оприлюднила найбільш сокровенні наміри Сталіна. Саме тому Сталін відреагував так незвичайно. Йому було все одно, що подумують про його спростування майбутні покоління (до речі, вони про нього нічого й не думають), Сталіну було важливо у той момент зберегти в таємниці свій план на найближчі 2–3 роки, поки європейські країни не виснажать одна одну у війні на винищення.

Але погодьмося на декілька хвилин із аргументами Сталіна: так, повідомлення «Гавас» – це «просто брехня, випродукована у кафешантані». У цьому випадку ми маємо висловити наш захват журналістами агенції. Якщо вони й справді вгадали своє повідомлення, то це було зроблено на підставі глибокого знання марксизму-ленінізму, характеру Сталіна та ретельного наукового аналізу військово-політичної ситуації в Європі. Журналісти агенції «Гавас», звісно, розуміли ситуацію значно краще, ніж Гітлер та лідери західних демократій. Якщо повідомлення агенції «Гавас» було просто вигаданим, то це саме той випадок, коли вигадка повністю відповідає дійсності.

5

За багато років, коли всі вже забули про повідомлення агенції «Гавас» та спростування Сталіна, у Радянському Союзі було видано 13 томів творів Сталіна. Серед сталінських праць і його промови на таємних засіданнях ЦК партії. У 1939 році

журналісти агенції «Гавас» до цих промов доступу не мали, але публікація сталінських творів підтверджує, що план Сталіна був простим та геніальним, і він був саме таким, яким його описали французькі журналісти.

Ще у 1927 році на закритому засіданні ЦК Сталін висловив думку про те, що у випадку війни необхідно зберігати нейтралітет до моменту, поки «вороги не виснажать одне одного взаємною боротьбою, яка їм не до снаги». Цю думку згодом неодноразово повторювали у тісному колі вождів. Сталін вважав, що у випадку війни в Європі Радянський Союз невідворотно стане її учасником, але він має вступити у війну останнім, зі свіжими силами, просто у фіналі гри – проти всіх, хто вже знемагає у боротьбі.

Але й попередники Сталіна говорили те саме. Обґрунтовуючи свій план у тісному колі, Сталін просто цитував Леніна, підкреслюючи, що ідея належить Леніну. Але й Ленін не був оригінальним: він у свою чергу черпав ідеї з бездонної діжки марксизму. У цьому ракурсі цікавим є лист Енгельса Бернштейну від 12 липня 1883 року:

«Усі ці різноманітні нероби мають спочатку перегризнитися між собою, знищити та скомпрометувати одне одного і тим підготувати ґрунт для нас».

Сталін відрізнявся від своїх попередників і наступників тим, що менше говорив, а більше робив.

6

Важливо знати, що говорив Сталін на засіданні Політбюро 19 серпня 1939 року. Але навіть якби ми й не знали його слів, ми бачимо його справи, які значно чіткіше розкривають сталінський задум. Уже за чотири дні, 23 серпня 1939 року, у Кремлі було підписано пакт Молотова-Ріббентропа, який став найвидатнішим досягненням радянської дипломатії за всю її історію та найблискучішою перемогою Сталіна. Хрущов у спогадах пише про це так:

«Сталін правильно оцінював значення цього договору з Німеччиною. Він розумів, що Гітлер хоче нас надурити, просто

обхитрувати. Але вважав, що це ми, ССРСР, обхитрували Гітлера, коли підписали договір <...>

Сталін говорив нам: «Тут іде гра, хто кого перехитрує і обдуристь» <...>

Через укладений договір виходило, що війну почав Гітлер, що було нам вигідно з точки зору і військової, і політичної, і моральної. Такими діями він викликав на війну проти себе Францію та Англію, виступивши проти їхнього союзника Польщі. Ми ж залишаємося нейтральними» (Хрущев Н. С. Время. Люди. Власть. (Воспоминания). У чотирьох книгах. – М.: ИИК «Московские Новости», 1999. – Книга перша. Розділ «Вторая мировая война приближается»).

Сталін і справді обдурих Гітлера так, як ніхто нікого у ХХ столітті не дурих. Уже за півтора тижні після підписання пакту Гітлер отримав війну на два фронти, тобто Німеччина з самого початку потрапила у ситуацію, коли вона могла тільки програти (що й відбулося).

Іншими словами, Сталін виграв Другу світову війну вже 23 серпня 1939 року – ще до того, як Гітлер до неї вступив.

***

Тільки влітку 1940 року Гітлер зрозумів, що його обдурено. Він спробував переграти Сталіна, але було надто пізно. Гітлер міг розраховувати тільки на блискучі тактичні перемоги, але стратегічне становище Німеччини було катастрофічним. Німеччина знову опинилася між двома жорнами: з одного боку Велика Британія на своїх недоступних островах (і США за її спиною), з іншого – Сталін.

Гітлер обернувся обличчям на захід, але чітко усвідомив, що Сталін готує напад, що він одним ударом може перерізати нафтові магістралі в Румунії та паралізувати всю німецьку промисловість, армію, авіацію та флот. Гітлер обернувся обличчям на схід, але отримав стратегічні бомбардування західних союзників, а згодом і вторгнення із заходу.

Кажуть, що Сталін перемаг лише завдяки допомозі та сприянню Великої Британії і США. Свята правда! У цьому й полягає

велич Сталіна: він – головний ворог Заходу – зумів використати його для захисту та зміцнення своєї диктатури. І в цьому суть геніальності Сталіна: він зміг розділити своїх супротивників і зіштовхнути їх лобами. Саме про такий розвиток подій попереджала західна вільна преса ще у 1939 році, коли Сталін на словах розігрував нейтралітет, а насправді був найголовнішим і найпідступнішим палієм та учасником війни.

Розділ 12

«Розширення базису війни»

«Національне звільнення Німеччини – у пролетарській революції, яка охоплює Центральну і Західну Європу та об'єднує її із Східною Європою у вигляді Радянських Сполучених Штатів»

Лев Троцький. (Бюллетень опозиції (большевиків-ленинців). – Вересень 1931 р. – № 24. – С. 9).

1

Після вигнання Бонапарта з Росії, Російська армія переможно прийшла в Париж. Не заставши там Бонапарта, вона з піснями пішла додому. Для Росії метою війни був розгром армії супротивника. Якщо ніхто більше Москві не погрожує, то Російській армії немає чого робити у Західній Європі.

Різниця між Росією та Радянським Союзом – у цілях війни. У 1923 році Тухачевській, який уже відзначився масовим знищенням мирного населення Центральної Росії, Північного Кавказу, Уралу, Сибіру та Польщі, теоретично обґрунтував мету війни:

«Забезпечити собі вільне застосування насильства, а для цього треба у першу чергу знищити збройні сили супротивника» (Тухачевський М. Н. Избранные произведения. – Т. 1. – С. 107).

Розгром армії супротивника та знищення його збройних сил – це не кінець війни та насильства, а лише попередня стадія, лише новий крок до «вільного застосування насильства».

«Кожна захоплена нами територія є після захоплення вже радянською територією, де буде здійснюватися влада робітників та селян» (Тухачевський М. Н. Избранные произведения. – Т. 1. – С. 258).

У своїй роботі «Питання сучасної стратегії» Тухачевській звертає увагу на те, що радянські штаби «мають вчасно давати вказівки політичному управлінню та відповідним органам про підготовку ревкомів та інших місцевих адміністративних апаратів для тих чи інших районів» (там само. – С. 196).

Іншими словами, обов'язок радянських штабів – у глибокій таємниці готувати операції зі «звільнення» сусідніх територій,

але збереження таємниці не повинно завадити командирам вчасно дати вказівки комісарам та «відповідним органам» про підготовку революційних комітетів та комуністичного адміністративного апарату для «звільнених» районів. Червона Армія на багнетах принесе сусідам щасливе життя разом із заздалегідь створеними органами місцевої влади.

Советизація захоплених територій шляхом «вільного застосування насильства» та експлуатація всіх ресурсів «звільнених» районів для нових «визвольних походів» отримали у Тухачевського «наукову» назву – «розширення базису війни». Цей термін Тухачевського увійшов навіть до Великої радянської енциклопедії 1928 року.

Адольф Гітлер у промові 30 березня 1941 року оголосив своїм генералам мету війни на сході: розбити збройні сили, знищити комуністичну диктатуру, встановити справжній соціалізм і перетворити Росію на базу для продовження війни.

Різниця між Гітлером і Тухачевським практично немає. Обидва – соціалісти й обидва планували підкорені території використовувати для «розширення базису війни». Готуючи вторгнення, Гітлер заздалегідь формував адміністративний апарат для своїх нових територій, але й Тухачевській пропонував робити те саме ще у 1923 році, ще до того, як Гітлер уперше занурив перо у чорнила, щоб написати «Майн Кампф».

Тухачевській міг би стати знаменитим гауляйтером, але він не був стратегом. Метод «таранної стратегії» Тухачевського навіть за теоретичного розгляду показує абсолютну недієвість.

Серйозні історики десятиліттями намагаються довести, що знищивши Тухачевського, Сталін повністю відкинув його методи. Ні. Сталін відкинув лише неприйнятний, завідомо програшний стратегічний метод Тухачевського, зберігши та дозволивши іншим розвивати ідеї «розширення базису війни».

2

Окрім Тухачевського та йому подібних, Сталін мав і справжніх стратегів. Першим і найблисучішим серед них був Владімір Тріандафіллов – батько оперативного мистецтва. Саме

він у 1926 році виклав концепцію глибокої операції у книзі «Розмах операцій сучасних армій». Пізніше у книзі «Характер операцій сучасних армій» Тріандафіллов розвинув власні ідеї. Ці книги залишилися фундаментом радянського військового мистецтва до краху Радянського Союзу.

Тріандафіллов знайшов людей, які зрозуміли його ідеї, та просунув їх у Генеральний штаб. Серед учнів Тріандафіллова був і майбутній начальник Генштабу Маршал Радянського Союзу Васілевській.

Зрозуміло, що Тріандафіллов не міг мати нормальних стосунків із «геніальним» Тухачевським. Він відкрито висміював убозтво «таранної стратегії», вказуючи на шарлатанський підхід Тухачевського до питань військового мистецтва та на його повну необізнаність у військовій справі.

Мужності Тріандафіллова можна подивуватися: Тухачевській був його прямим і безпосереднім начальником. Ревнощі та помста Тухачевського не могли не зачепити норавливого теоретика, і Тріандафіллов знав, що від помсти Тухачевського йому не сховатися. Але відкидаючи погляди Тухачевського на військову стратегію, Тріандафіллов повністю сприйняв і розвинув його ідеї про швидку советизацію «звільнених» територій.

«Треба протягом короткого терміну (2–3 тижні) впоратися із советизацією цілих держав, а стосовно більших держав – із советизацією протягом 3–4 тижнів досить великих областей.»

При організації ревкомів дуже складно буде розраховувати на місцеві сили. Тільки частину технічного персоналу і найменш відповідальних працівників можна буде знайти на місці. Усі відповідальні працівники і навіть частина технічного персоналу мають бути привезені з собою <...> Кількість цих працівників, потрібних для проведення советизації знову від-

В.К. Тріандафіллов

войованих областей, буде велетенською» (Триандафиллов В. К. Характер операций современных армий. М.: Госвоениздат, 1936. – С. 177–178).

Триандафиллов звернув увагу на те, що було б помилковим відволікати бойові частини Червоної Армії на советизацію захоплених територій. Непогано було б мати для цього якісь спеціальні частини. Червона Армія нехай завдає супротивнику поразки, а особливі частини у відвойованих тилах встановлюють соціалізм. Під час Другої світової війни Гітлер дотримувався такої самої тактики: вермахт трощить супротивника, а СС встановлює «новий порядок».

Триандафиллов підняв військово мистецтво на рівень точних наук. Він розробив формули математичного розрахунку параметрів наступальної операції мільйонних армій на велику глибину. Ці формули такі ж граційні, як теореми геометрії. Триандафиллов запропонував свої формули для всіх етапів наступу, включно з розрахунком кількості радянських політичних лідерів на кожен адміністративну одиницю захоплених територій.

Як приклад Триандафиллов навів розрахунок кількості адміністративного складу у п'яти польських воєводствах від радянського кордону до річки Сян. Він рекомендував для проведення советизації використовувати іноземних комуністів, які жили у ССРСР: захоплення планувалися аж до Атлантики і самими радянськими комуністами було складно обійтися.

Серйозні історики наполягають на тому, що Сталін розділив Польщу, оскільки боявся Гітлера, прагнув миру тощо. Але вони «забувають», що ще задовго до підписання пакту Молотова-Ріббентропа, і навіть до приходу Гітлера до влади, у радянських штабах на математичному базисі було відпрацьовано план советизації Європи, причому польську територію від кордону до річки Сян, яка відійшла Радянському Союзу за пактом Молотова-Ріббентропа, розглядали як невеликий приклад того, як треба далі советизувати Європу.

3

У кожній країні прикордонні війська створено для охорони кордонів, але Радянський Союз був державою незвичайною. Прикордонні війська НКВД були здатні не лише самостійно вести наступальні бої, але – і це головне – завжди слугували базою для створення формувань особливого призначення (ОСНАЗ). Дивишся іноді на прикордонну заставу: кашкети зелені, сумління чисте, собачки брешуть, кордон на замку, в'ється мирний димок та ллється лірична пісня. Усе, як годиться. За формою – прикордонники, а за змістом – ОСНАЗ.

ОСНАЗ – найбільш агресивні ударні формування радянської каральної машини. У Громадянській війні ці частини відзначилися особливою жорстокістю навіть за стандартами ВМК. Після Громадянської війни ОСНАЗ було різко скорочено: залишилась одна окрема мотострілецька дивізія ОСНАЗ в районі Москви (ОМСДОН НКВД, командир дивізії – комбриг Павел Артем'єв).

Але на початку серпня 1939 року Жуков готував у Монголії несподіваний удар по японських військах. У підпорядкування Жукова надійшов окремий батальйон ОСНАЗ НКВД чисельністю 502 особи. Небагато, але батальйон було укомплектовано добірними хлопцями, за яких можна було поручитися: у цих рука не здригнеться. Головна задача батальйону ОСНАЗ – «очищення прифронтового тилу» (Часовые советских границ. Краткий очерк истории пограничных войск СССР. М.: Политиздат, 1979. – С. 106). ОСНАЗ попрацював знаменито. Жуков залишився задоволеним.

Цей батальйон, напевно, і був першою ластівкою, за якою з'явилися зграї новеньких осназівських формувань. Вони виникали цілими косяками і формувалися з добірних прикордонних частин там, де невдовзі готувалося чергове «звільнення» та «корінні соціально-політичні перетворення». Ось, наприклад, з рапорту політвідділу прикордонних військ Київського округу від 17 вересня 1939 року ми дізнаємося про те, що батальйони ОСНАЗ щойно сформовані і до виконання будь-якої задачі готові (Пограничные войска СССР. 1939–1941. Документ № 185).

4

Пакт Молотова-Ріббентропа відкрив ворота советизації су-міжних із ССРСР держав. У Сталіна все було готово не тільки те-оретично. Радянські штаби розробляли операції у суворій та-ємниці, але не забули дати вказівки політичним комісарам та «відповідним органам» бути у повній готовності до советизації.

Усі «визвольні походи» готували за єдиним сценарієм. Пер-шими кордони переходили прикордонники НКВД: *«Діючи не-великими групами, вони захоплювали та утримували річкові переправи та вузли доріг»* (ВИЖ, 1970. – №7. – С. 85).

У ніч на 17 вересня 1939 року начальник прикордонних військ НКВД Білоруського округу комбриг І.А. Богданов від-дав наказ чекіста: *«Армії Білоруського фронту на світанку 17 вересня 1939 року переходять у наступ з метою сприяти повсталим робітникам та селянам Білорусії...»* (Пограничные войска ССРСР. 1939–1941. Документ № 186). Отже, революція почалася: повсталі робітники та селяни впораються самостій-но, а Червона Армія та НКВД будуть тільки сприяти їм.

Документ № 193 у тій самій збірці повідомляє про іншу ді-лянку кордону: особливий батальйон, сформований із бійців та командирів Ямпольського прикордонного загону, 17 верес-ня о 13 годині 15 хвилин перейшов державний кордон ССРСР. З того-таки документа ми дізнаємося, що у районі Тарнополя (з 1944 року – Тернопіль) губернатор, група жандармів, полі-цейських та чиновників чинила збройний опір. Частина з них було знищено батальйоном ОСНАЗ. 32 особи захоплено у по-лон. Ось таке сприяння «повсталим робітникам та селянам».

А ось результати роботи батальйону ОСНАЗ НКВД (там само. – Документ № 196): *«Через кордон проконвойовано близь-ко 600 полонених, серед яких офіцери, поміщики, попи, жан-дарми, поліцейські...»* Речення обірвано, і ми не знаємо, якого ще «сорту» там були полонені. Академія наук ССРСР, Інститут історії ССРСР, Головне управління Прикордонних військ КГБ ССРСР, які спільними зусиллями видали збірку документів про бравих прикордонників, не знітилися залишити попи та по-міщиків серед полонених. Радянська цензура зразка 1970-го року теж не знайшла в цьому нічого крамольного. Але когось

довелося у цьому тексті викреслити, щоб не розвіяти героїч-ний ореол людей у зелених кашкетах.

Документ датований 19 вересня 1939 року і описує ситуа-цію лише на одній прикордонній заставі НКВД. Це третій день радянського «визвольного походу» у Польщу. Нині це «звільнен-ня» пояснюють прагненням Сталіна убезпечити власні кордо-ни від можливого удару Гітлера. Якщо так, то треба було хоча б місцеве населення проти себе не налаштувати. Навіщо ж гнати «поміщиків» та «попів» через кордони в Радянський Союз і оголошувати їх полоненими?

600 «полонених» – це тільки одна крапля у велетенському потоці, який ішов через багато прикордонних застав, і ринув він у перший день «звільнення», поступово посилюючись. Біль-шу частину полонених польських офіцерів частини ОСНАЗ не передавали в ГУЛАГ, а залишали у власному розпорядженні. Табори польських офіцерів, яких було захоплено частинами ОСНАЗ, мали у своїх індексах літери «О» та «Н» – «особого на-значення» (особливого призначення). Цього цілком досить, щоб зробити висновок: товариш Сталін не планував своїх полонених випускати живими. Масове знищення полонених польських офіцерів – це теж акт із розряду «сприяння повста-лим робітникам та селянам».

До слова кажучи, Сталін не так уже й боявся Гітлера, як це намагаються показати серйозні історики. Якби Сталін боявся Гітлера, то зберіг би польських офіцерів і у випадку німецького вторгнення кинув би їх на чолі десятків тисяч польських сол-датів партизанити на польській території. Але оборона проти Гітлера не входила до сталінських планів. Сталін не тільки не скористався можливістю поставити собі на службу польських військових у випадку нападу Німеччини, але й розігнав власні партизанські загони, створені на випадок війни.

5

Советизацію Фінляндії готували ще ретельніше. У момент, коли «фінська вояччина» почала «збройні провокації», у Ста-ліна вже були у резерві майбутній фінський комуністичний

«президент», «прем'єр-міністр» та цілий «уряд» включно із головним чекістом «вільної демократичної Фінляндії».

У Зимовій війні загін прикордонників НКВД таємно проник на територію Фінляндії, здійснив кидок через тундру і несподіваним ударом захопив місто Петсамо та відповідний порт. У Фінляндії не обійшлися батальйонами ОСНАЗ. Зі складу Окремої мотострілецької дивізії особливого призначення НКВД було виокремлено групу ОСНАЗ, яка провадила інтенсивну роботу на «звільнених» територіях. Цю групу очолював сам командир дивізії комбриг П.А. Артєм'єв. У Зимовій війні проти Фінляндії на советизацію та зачистку було кинуте вісім полків оперативних військ НКВД, не враховуючи окремих батальйонів та формувань прикордонників.

Далі – Естонія, Литва, Латвія. У добровільно-примусовому порядку цим трьом країнам було нав'язано радянські військові гарнізони. Війська Червоної Армії увійшли на територію цих держав буцімто для того, щоб захистити їх від німецької агресії.

Червона Армія вступає в Естонію

І тут-таки пролетарі цих країн повстали!

У результаті переможних соціалістичних революцій народи Литви, Латвії та Естонії скинули буржуазні уряди (Часовые советских границ. – С. 120–121).

Ось як цей вибух народного гніву за сорок років описали радянські генерали у книзі «Партія та армія» (М.: Политиздат, 1980. – С. 172). Книгу створено авторським колективом під керівництвом начальника Головного політичного управління Радянської Армії та Військово-Морського флоту генерала армії А.А. Єпішева. У складі авторського колективу – генерал армії Є.Є. Мальцев, член-кореспондент АН СРСР генерал-лейтенант П.А. Жилін, доктор історичних наук, професор, генерал-лейтенант Є.Ф. Нікітін, доктор історичних наук, професор, генерал-майор Н.Р. Панкратов та інші товариші такої самої масті. Генерали-членкори-доктори-професори, вам слово:

«У результаті потужного революційного підйому народних мас під керівництвом комуністів буржуазно-націоналістичні уряди було повалено, а республіки, на прохання їх народної влади, прийнято до складу Радянського Союзу. Тим самим Комуністична партія та уряд, весь радянський народ на ділі проявили глибокі почуття пролетарського інтернаціоналізму, надали прибалтійським народам допомогу у їхньому національному та соціальному звільненні».

Якщо мудра Комуністична партія, турботливий радянський уряд та добрий народ проявили почуття пролетарського інтернаціоналізму стосовно народів Прибалтики та звільнили їх від гноблення, то невже вони були настільки нечулими, щоб не проявити так само глибоких почуттів стосовно інших народів та країн? Італійський та німецький пролетаріат стогнав, пригноблений своїми злодіями, а Західна Польща, Чехословаччина, Бельгія, Голландія, Люксембург, половина Франції, Данія, Норвегія були ще й під іноземною окупацією. Невже братів за класом не пожаліли?

Практично одночасно відбулося звільнення Бессарабії. Колись Бессарабія входила до складу Російської імперії, а після її краху відійшла до складу Румунії, оскільки молдаване та румуни були спорідненими народами. Товариш Сталін вирішив повернути Бессарабію до братньої сім'ї народів СРСР.

«Виходячи з принципів братнього згуртування трударів та зміцнення їх єдності, враховуючи гостру міжнародну ситуацію, ССРСР запропонував Румунії повернути Бессарабію та Північну Буковину» (Партия и армия. – С. 172).

Північна Буковина ніколи до складу Російської імперії не входила. Але товаришу Сталіну треба було зміцнювати єдність трударів, чи не так? Оцінімо мудрість наших істориків у лампасах та прикинемо: чи існує взагалі на нашій маленькій планеті така територія, яку не можна було б приєднати до братньої сім'ї народів, виходячи з принципів братнього згуртування та враховуючи гостру міжнародну ситуацію?

6

У складі НКВД була велика кількість полків, бригад та дивізій оперативних, конвойних військ та військ охорони. Усі вони у так званій передвоєнний період інтенсивно займалися винищенням «ворожих елементів» та «очищенням територій». Розмах дій НКВД із «очищення тилу» ми можемо побачити хоча б на прикладі операції, яку провели у 1944 році в тилу 1-го Білоруського фронту. У ній брали участь п'ять прикордонних полків НКВД, сім полків оперативних військ НКВД, чотири кавалерійські полки, окремі батальйони, розвідувальна авіація. Загальна кількість зайнятих в операції військ – 50 тисяч осіб. «Оброблена площа» – 30 тисяч квадратних кілометрів (Часовые советских границ. – С. 181).

Але й до нападу Гітлера НКВД працював не з меншим розмахом, просто дані щодо операцій 1940-го року в Естонії, Литві, Латвії, у Західній Україні та Білорусі, у Північній Буковині та Бессарабії досі не розсекречено. 1940 рік за інтенсивністю дій НКВД переважав і 1944-й, і 1945-й, і багато наступних. Варто пригадати, що саме 1940-го року сталася Катинська трагедія.

Але й литовських офіцерів тоді знищували, і латвійських, і естонських. І не тільки офіцерів, але й учителів, священиків, поліцейських, письменників, юристів, журналістів, працелюбних селян, підприємців та представників інших прошар-

ків населення – так само, як і під час Червоного терору проти російського народу.

7

В Естонії, Литві, Латвії, Бессарабії та Північній Буковині знайшлися «представники народу», які вимагали приєднання до «братньої сім'ї», знайшлися (напрочуд швидко) голови революційних комітетів, народні засідателі, депутати та інші. Советизація тим часом набирала обертів, Сталін нарощував резерви партійних адміністраторів для нових походів.

13 березня 1940 року Політбюро ухвалило рішення про атестацію всіх номенклатурних працівників партії та про присвоєння їм військових звань. Виконання цієї задачі було доручено Наркомату оборони. Уся партія з напіввійськової організації перетворювалася на суто військову. Було вирішено, що «Працівники партійних комітетів зобов'язані систематично проходити військову перепідготовку для того, щоб у будь-який момент призову до РККА та РККФ могли виконувати роботу на посадах, що відповідають їхній кваліфікації» (постанова Політбюро «Про військову перепідготовку, переатестацію працівників партійних комітетів та про порядок їхньої мобілізації до РККА» від 13 березня 1940 р.).

Звернімо увагу на слова «роботу на посадах, що відповідають їхній кваліфікації». Яка у партійного боса ще є кваліфікація, окрім секретаря райкому? Тому їх і планували використовувати секретарями райкомів (міськкомів, обкомів і так далі) після призову до армії.

З травня 1940 року по лютий 1941-го було переатестовано (тобто пройшли іспити та комісії) 99 тисяч політпрацівників запасу, включно – 63 тисячі керівних «працівників партійних комітетів». Перепідготовка номенклатури просувалася швидкими темпами. І не тільки перепідготовка. Йшов призов.

17 червня 1941 року ще 3700 номенклатурних чинів отримали наказ поступити у розпорядження армії!

Навіщо?

Готувалася нова советизація.

Розділ 13

Навіщо чекістам гаубична артилерія?

«Треба упорядкувати питання із військовополоненими, з їхнім розміщенням, харчуванням, охороною, відправленням до тилу. Необхідно взяти заходів до наведення в тилу ладу у сенсі підтримання у ньому дисципліни та громадського ладу, створивши для цього спеціальні частини, на них-таки покласти очищення від небажаних елементів, що залишилися в тилу»
Генерал армії Г.К. Жуков. (Доповідь на нараді командного складу 24 грудня 1940 року).

1

Каральна машина комуністичної диктатури мала два основні механізми: органи та війська. Йдеться, звісно, не про війська Червоної Армії, а особливі з'єднання і частини ВЧК-ГПУ-НКВД.

Призначення Червоної Армії – воювати проти зовнішнього ворога.

Призначення каральних військ – воювати проти внутрішнього ворога, зокрема й проти Червоної Армії, якщо вона поверне багнети не в той бік.

У часи ствердження комуністичної диктатури каральні війська відігравали важливішу роль, ніж каральні органи. Головна зброя карателів у ті славетні часи – броньовик, тридюймово гармата та кулемети. Внутрішня війна проти власного народу за звірством та кількістю жертв нічим не відрізнялася від звичайної війни на захоплення. Для координації дій усіх каральних військ було створено Головне управління прикордонних та внутрішніх військ НКВД СРСР. Час від часу каральна машина міняла свої назви так само просто, як змія шкуру, залишаючись при цьому тією самою змією. Але орган, який координував дії каральних військ, залишався незмінним – Головне управління. Ця організація та війська у її підпорядкуванні чинили жахливі злочини проти всіх народів, які населяли Радянський Союз.

Зі зміцненням комуністичної диктатури органи займали все важливіше місце у структурі влади. Головною зброєю терору стало рипуче перо у руці донощика, напилок для спилювання зубів у руці слідчого та револьвер системи «Наган» у руці виконувача вироків. Каральні війська не зменшувались кіль-

кісно, але їх роль зводилася до забезпечення обшуків, облав, арештів, конвоювання, охорони «виправних» закладів. Орім того, каральні війська охороняли вождів, урядовий зв'язок, державні кордони. Образ бійця-карателя змінився. Тепер це був не кримінальник у матроській тільняшці, а охоронець у кожусі на полярному вітрі: багнет уперед і вірний пес поруч. Бронеавтомобілів у карателів залишилося зовсім небагато. Вони їм більше не були потрібні.

Терор усередині країни то розгорявся, то згасав, то знову розгорявся. Ось і 1937-й. Кремлівські ідеологи розповідають, що 1937 рік – це початок терору. Ні. Початок був у 1917-му. Вершина – у 1930-му. У 1937 році терор, за своєю логікою, дійшов до верхів, під сокиру пішли комуністи, тому їхні прихильники той рік добре запам'ятали. А коли різноманітні якіри, гамарніки, блюхери й тухачевськіє заливали кров'ю звичайного люду цілі губернії, – це терором не вважалось.

1937 рік – не початок, а швидше переможний фінал терору. Ще рік, і чистки із загальних перетворяться на вибіркові. На цьому етапі карателям навіть кулемети не потрібні були: їхні колеги, потрапивши під ножі власної м'ясокрутки, майже не хвицалися.

2

Терор проти верхівки Комуністичної партії, НКВД та Червоної Армії тривав лише два роки, восени 1938 року він різко пішов на спад. Що у цій ситуації повинно було відбутися із каральними військами та Головним управлінням, якому вони підпорядковувалися? – Правильно, настав час ліквідувати Головне управління, що й було зроблено.

25 листопада 1938 року Генерального комісара державної безпеки Єжова Ніколая Івановіча було знято з посади народного комісара внутрішніх справ СРСР. На цьому Велике очищення завершилося. Певний час Єжов залишався на волі, а тоді безслідно зник. Про долю всенародного улюбленця радянські люди так нічого й не могли дізнатись аж до самого періоду розвалу Радянського Союзу.

2 лютого 1939 року постановою СНК Головне управління прикордонних та внутрішніх військ НКВД СРСР було ліквідоване.

Доцільним було б припустити, що замість знищеного управління буде створено якийсь новий орган того самого призначення, але рангом нижчий. Це було б логічно. Але відбулося щось усупереч людській логіці: 2 лютого 1939 року замість одного Головного управління було створено ШІСТЬ самостійних Головних управлінь НКВД, які відали військами та військовими питаннями:

1. Головне управління прикордонних військ НКВД;
2. Головне управління охорони залізничних споруд НКВД;
3. Головне управління охорони особливо важливих підприємств промисловості НКВД;
4. Головне управління конвойних військ НКВД;
5. Головне управління військового постачання НКВД;
6. Головне управління військового будівництва (Главвоентстрой) НКВД.

Завершення Великого очищення стало початком небувалого нарощування потуги каральних військ. На озброєння військ НКВД надходили літаки, бронепоезди, міномети, гарматні бронеавтомобілі БА-10 і нарешті танки та гаубична артилерія.

У складі НКВД військ стало так багато, що для керування ними запровадили особливу посаду – заступник народного комісара внутрішніх справ з питань війська. На цю посаду 2 лютого було призначено комбрига І.І. Масленнікова, який за місяць став комдивом, а згодом – комкором. У липні 1940 року Сталін провів переатестацію вищого командного складу і Масленніков отримав звання генерал-лейтенанта.

Завершення Великого очищення стало не тільки початком різкого кількісного збільшення каральних військ, але відбувся також і якісний стрибок: каральні війська знову стали провідними, відтіснивши каральні органи на допоміжні ролі.

Але дивовижна річ: НА РАДЯНСЬКІЙ ТЕРИТОРІЇ КАРАЛЬНІ ВІЙСЬКА БІЛЬШЕ НЕ БУЛИ ПОТРІБНІ. Нове очищення у 1940 році в СРСР, певно, не планувалося – країну було по-

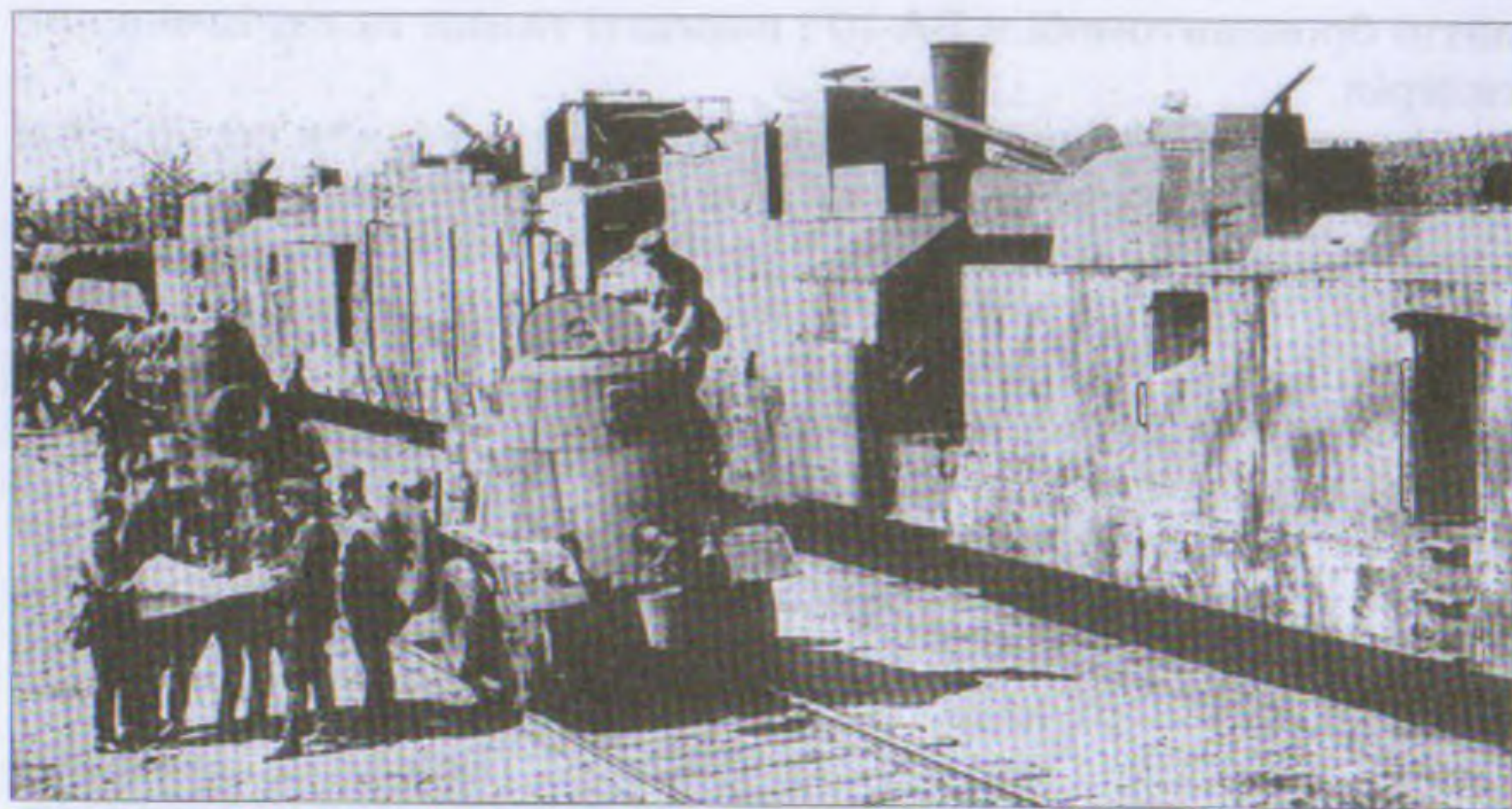
ставлено на коліна і повністю підпорядковано Сталіну. Якби і планували ще одне очищення, то револьверів, напілків, батогів та канчуків вистачило б. Навіщо чекістам знадобилися танки та гаубиці?

3

Головне управління охорони залізничних споруд НКВД мало у своєму складі дивізії, бригади та полки. Поруч із стрілецькою зброєю ці з'єднання та частини мали на озброєнні зенітні гармати й кулемети, артилерію та міномети, бронепоезди.

«До початку Другої світової війни на озброєнні внутрішніх військ НКВД знаходилося понад п'ятдесят підрозділів бронепоездів. Кількість чекістських бронепоездів до початку Другої світової війни навіть перевищувала кількість армійських» (Дроговоз І. Крепости на колесах. История бронепоездов. Минск: Харвест, 2002. – С. 226–227).

У західних районах Радянського Союзу я нарахував вісім дивізій НКВД з охорони залізничних споруд:

Бронепоезд БП-35. 1943 р. На передньому плані залізничний броневий автомобіль БА-10ЖД, який міг пересуватися як по землі, так і по рейках

- 2-га дивізія НКВД – Естонія;
- 3-тя дивізія НКВД – Білорусія;
- 4-та дивізія НКВД – Молдавія, Одеса;
- 5-та дивізія НКВД – Україна;
- 9-та дивізія НКВД – Брест, Барановичі, Мінськ;
- 10-та дивізія НКВД – Львів, Тарнополь;
- 13-та дивізія НКВД – Бельці, Бендери;
- 24-та дивізія НКВД – Мінськ, Смоленськ.

Не наполягаю; що список є повним. Окрім цих дивізій, на тих самих територіях знаходилися ще п'ять окремих бригад НКВД з охорони залізничних споруд.

Грубо кажучи, з центральних районів Радянського Союзу до західних кордонів країни простяглися десять залізничних магістралей. На кожній з них було зосереджено одну бригаду або навіть дивізію НКВД. На найважливішій магістралі від Смоленська до Бреста – цілі дві такі дивізії. Тут також знаходилися дивізії, бригади та полки інших головних управлінь НКВД, такі як 20-та дивізія НКВД з охорони особливо важливих підприємств промисловості у Ленінграді, 42-га окрема конвойна бригада у Мінську, 13-та конвойна дивізія у Західній Україні.

Основний склад цих дивізій було підтягнуто до кордонів так близько, що вони увійшли до складу діючої армії у найперші дні війни. Серед них 13-та конвойна дивізія НКВД, яка разом з іншими перебувала у складі діючої армії з 22 червня 1941 року (Великая Отечественная война 1941–1945 гг.: Действующая армия. М.: Кучково поле, Animi Fortitudo, 2005. – С. 518).

Що ціла вертухайська дивізія на чолі з вертухайським генералом робила у Львівському виступі на самісінькому німецькому кордоні? Кого і куди товариш Сталін замислив конвоювати цілою дивізією?

4

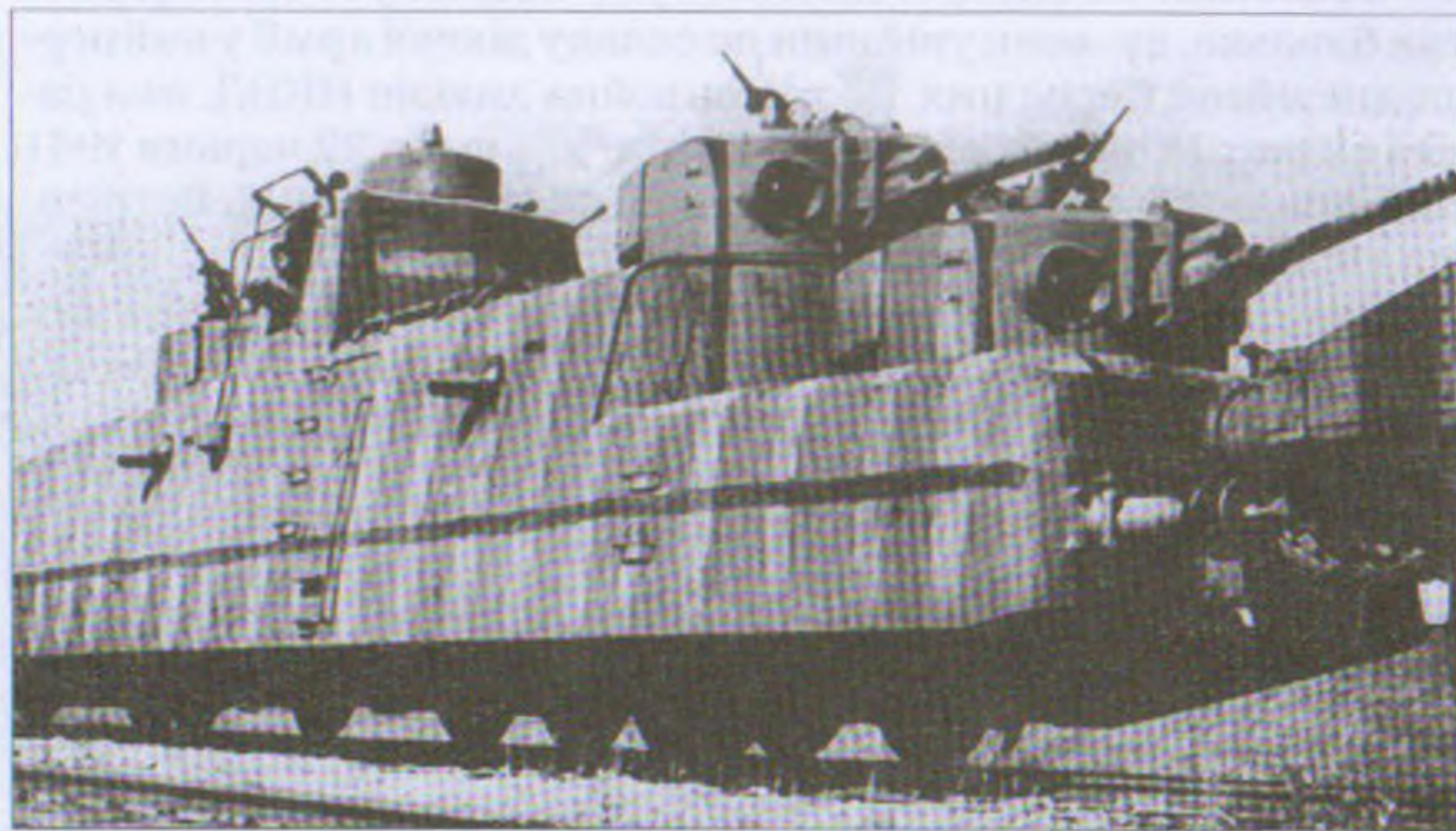
У період між двома світовими війнами Радянський Союз здійснив потужний ривок у розробці та виробництві бронепоездів. Ще під час Першої світової в Росії було створено перший

у світі мотоброневагон. Це був самохідний броньований вагон із двигуном внутрішнього згоряння та потужним озброєнням. Йому не потрібен був паротяг. Він міг вести бойові дії самостійно.

Бронепоезд демаскував себе гуркотом і димом. У пальнику паротяга треба було або постійно підтримувати вогонь, або потім витратити багато часу на розпалювання вогню та розігрів котлів. Мотоброневагон не мав цих недоліків. За вогневою міццю він не поступався цілому бронепоезду, але був краще захищений, менш вразливий, мав значно меншу вагу та розмір, у будь-який момент був готовий до руху.

У Радянському Союзі концепція мотоброневагона отримала подальший розвиток. Було розроблено декілька зразків мотоброневагонів. У 1939 році на озброєння надійшов п'ятиосний мотоброневагон типу МБВ-2. На ньому були три гарматні башти, кожна із 76-мм гарматою та кулеметами ДТ, зчетверена зенітна установка М-4 та чотири бортові кулемети «Максим». Разом: 3 гармати калібру 76 мм, 8 кулеметів ДТ (три з яких зенітні), 8 кулеметів «Максим» (чотири з яких зенітні).

На мотоброневагонах ставили танкові двигуни, які дозволяли розвивати швидкість до 20 км/год. Мотоброневагони

Мотоброневагон МБВ-2, травень 1942 р.

могли діяти у складі бронепоездів або самостійно. Сам мотоброневагон міг слугувати локомотивом. До нього за необхідності чіпляли платформу із двома 37-мм автоматичними гарматами. Спереду і ззаду зазвичай ставили контрольні платформи, які дозволяли уникнути підриву на мінах та фугасах. Нічого подібного в інших країнах не існувало; у цій царині СРСР обігнав увесь світ.

Беручи це до уваги, поставмо запитання: а навіщо чекістам така бойова техніка? І навіщо їм так багато бронепоездів та мотоброневагонів? Свої думки не нав'язую, але погоджуюсь із думкою експерта у цій галузі:

«Хоч радянська військова стратегія тридцятих років уже відводила головну роль у майбутній війні танкам та авіації, бронепоездам теж знайшлася б робота. Після прориву танкових корпусів углиб території європейських країн, в тилу Червоної Армії неминуче залишалися б вогнища спротиву військ супротивника, розкидані частини, які могли б загрожувати комунікаціям військ, які йдуть далеко вперед. Отут уже наставав час діяти бронепоездам дивізії НКВД з охорони залізниць» (Дроговоз І. Крепости на колесах. – С. 226–227).

5

26 лютого 1941 року у складі НКВД створюють іще одне Головне управління, але цього разу суто військово: Головне управління оперативних військ НКВД. Головою ГУОВ НКВД Сталін призначив ветерана ОСНАЗу Павла Артем'єва, якому було присвоєне звання генерал-лейтенанта. У підпорядкуванні ГУОВ НКВД були Окрема моторизована дивізія ОСНАЗ НКВД імені Дзержинського та 18 окремих полків: 13 мотострілецьких, 4 кавалерійські та 1 стрілецький.

На перший погляд ніби небагато. Проте ОМСДОН ім. Дзержинського стрімко посилювалася. Основними її частинами були кавалерійський та 3 мотострілецькі полки, танковий батальйон та артилерійський дивізіон. У лютому 1941 року танковий батальйон ОМСДОН було розгорнуто у танковий полк, артилерійський дивізіон – у гаубичний артилерійський полк.

Чекісти отримали гаубиці калібру 122 мм і навіть 152 мм. Окрім цього, дивізія за необхідності могла виокремити зі свого складу командне ядро для розгортання ще однієї такої самої мотострілецької дивізії особливого призначення, що й було зроблено після нападу Німеччини на СРСР.

Окремі полки оперативних військ НКВД теж являли собою досить грізну силу. У кожному полку було чотири мотострілецькі батальйони, артилерійський дивізіон, танкова та авто-транспортна роти.

Мотострілецький дивізіон – це дві гарматні та одна гаубична батарея.

Разом у мотострілецькому полку НКВД було:

- Танків БТ-7 – 16;
- 122-мм гаубиць – 4;
- 76-мм дивізійних гармат – 8;
- 45-мм протитанкових гармат – 8;
- 82-мм мінометів – 36;
- станкових кулеметів – 60;
- ручних кулеметів – 144.

Автотранспортна рота полку та автотранспортні взводи батальйонів могли завантажити одразу весь полк, тому він і називався мотострілецьким. По суті окремі мотострілецькі полки НКВД були не полками, а бригадами.

Стрілецькі полки Червоної Армії не мали танків та гаубиць. У їхньому складі було не по чотири, а по три стрілецькі батальйони. Стрілецький полк Червоної Армії мав 6 гармат калібру 76 мм, але це були полкові гармати із короткими стволами, а полки НКВД мали по 8 значно потужніших дивізійних гармат.

Наявність великої кількості автомашин у кожному мотострілецькому полку НКВД – це не просто висока мобільність, це не лише можливість доправити до району боїв бійців, не змучених довгими маршами, але ще й здатність у будь-який момент подати полку боеприпаси і все те, що необхідно для життя та бою.

Заради маскування окремі мотострілецькі полки НКВД до початку бойових дій не було об'єднано у дивізії, але 28 лютого 1941 року було віддано наказ НКВД № 00234 про розгортання дивізій. Тобто дивізії існували фактично, але формально їх наче й не було.

У момент оголошення мобілізації ці дивізії миттєво виринули з небуття:

- 21-ша мсд НКВД у Ленінграді. У її складі наявні раніше 13-й, 14-й, 15-й та знову сформований 35-й мотострілецькі полки, танковий та конвойний батальйони;

- 22-га мсд НКВД у Ризі. У складі дивізії: 1-й, 3-й та 5-й мотострілецькі, 83-й залізничний полки, танковий та 155-й конвойний батальйони;

- 23-тя мсд НКВД у районі Львова. У складі дивізії раніше наявні 4-й, 6-й, 16-й та розгорнутий із початком війни 28-й мотострілецький полки, танковий та 172-й конвойний батальйони.

Ці три дивізії перебували у складі діючої армії з 26 червня 1941 року, а 8-ма мотострілецька дивізія НКВД – з 24 червня 1941 року (Военная история Государства Российского. Действующая армия, 1941–1945. М.: Animi Fortitudo, Кучково поле, 2006. – С. 618).

Кілька полків оперативних військ НКВД залишалися окремими, наприклад 23-й мотострілецький полк НКВД у Білостоці та 21-й кавалерійський полк НКВД (танковий, кулеметний та чотири шалевих ескадрони) у Станіславі.

6

Заради чого товариші Сталін і Берія зосереджували всю цю потугу на своїх західних кордонах? Зрозуміло, що не для оборони країни.

Якщо тенісист чекає на удар супротивника, то робить це не біля самої сітки, а подалі від неї, щоб краще бачити, куди буде направлено удар, щоб мати час правильно відреагувати.

Так і мобільне з'єднання: для відбиття удару потрібно триматися подалі від кордону, щоб мати час і простір для проведення оборонного маневру. Якщо ж тенісист стрімко пішов до сітки (мотострілецька дивізія НКВД – до кордону), то це аж ніяк не для оборони. Місце біля самої сітки – найкраща позиція, щоб завдати удару, але найгірша – для відбиття атаки супротивника.

Про наступальні наміри чекістів свідчать і гаубичні артилерійські батареї, дивізіони і навіть цілі гаубичні полки у складі військ НКВД. Гармати малого й середнього калібру стріляють за настильною траєкторією, тому добрі в обороні: настильним вогнем ми примушуємо супротивника у нападі зупинитися, лягти, заритися у землю.

Тепер поміняємося ролями – ми наступаємо, а супротивник у траншеях захищається. У цій ситуації гармати нам мало чим допоможуть: траєкторії настильні, снаряди летять над траншеями супротивника, шкоди йому не завдають, тому у наступі потрібні гаубиці.

Гаубиця відрізняється від гармати крутою навісною траєкторією. Гаубиця добра для того, щоб викурити з окопів та траншей супротивника в обороні. Якщо готуємося до наступальної війни, виробляємо гаубиці, до оборонної – гармати, і, звісно, для передбачення оборонної війни озброюємо гарматами бойові війська, а не карателів.

Гаубиця Б-4, знищена Червоною Армією при відступі 1941 р. Калібр 203 мм, вага снаряда 100 кг. Принагідно зверніть увагу на німецьку техніку на задньому плані

На радянській території каральні дивізії із важкою наступальною зброєю не потрібні: бунти та повстання вже давно придушено. Махно та Антонов не загрожують всеросійською пожежею. На нових землях, захоплених відповідно до пакту Молотова-Ріббентропа, два роки тривав терор, але теж обходилися без танків і гаубиць, а за крайньої потреби прохали допомоги у Червоної Армії.

Певен, що у першій половині 1941 року мотострілецькі дивізії НКВД створювали для вторгнення в Німеччину, для ситуації, коли війська Червоної Армії стрімко підуть вперед, не вплутуючись у затяжні бої, залишаючи позаду цілі гарнізони та недобиті частини сильного супротивника – саме проти них і потрібні були потужні, добре озброєні каральні дивізії. Якщо є інші думки – готовий вислухати і спростувати.

Оборонну версію прошу не висувати. В оборонній війні потужні мобільні, дбайливо укомплектовані та чудово озброєні мотострілецькі дивізії НКВД взагалі не потрібні, як не потрібні були Гітлеру каральні дивізії СС вже на кінець війни після вступу Червоної Армії на територію Німеччини.

Своїм вторгненням 22 червня 1941 року Гітлер залишив берлінських танкістів, мотострілецьків та артилеристів без роботи. Головне управління оперативних військ НКВД в оборонній війні виявилось непотрібним. Воно зів'яло, як квітка у поганому ґрунті. Уже на четвертий день війни (за деякими відомостями – на другий) Сталін забрав генерал-лейтенанта Артем'єва з ГУОВ, залишивши цю структуру без керівника. Зі складу НКВД до РККА було передано 29 дивізій (генерал-майор В. Некрасов. ВИЖ, 1985. – №9. – С. 29). В оборонній війні була потрібна звичайна піхота, а не каральна.

7

У другій половині 1941 року, коли змусили обставини, Сталін створив не просто саперні батальйони та полки, і навіть не бригади, не дивізії та корпуси, а десять саперних армій, які перекопали країну від моря до моря, створивши загородження та перешкоди, які важко здолати.

Але у першій половині того самого року Сталін саперних армій не формував і не планував формувати, як не формував ні саперних корпусів, ні саперних армій, ані саперних дивізій чи бригад. У першій половині 1941-го товариш Сталін опікувався іншими проблемами і формував війська зовсім не оборонного призначення.

Минуло три роки жахливої війни, і в 1944 році Червона Армія, а за нею й НКВД, нарешті з'явилися у Центральній Європі. Вони встановили владу робітників та селян, соціальну справедливість та інші блага. Але не треба думати, що механізм побудови щасливого життя створювався та налагоджувався у 1944 році. Ні, Сталін створив його ще до німецького вторгнення. Просто Адольф Гітлер не дозволив Іосіфу Сталіну скористатися цим механізмом до 1944 року, та й пошарпав ці механізми так, що щасливе життя вдалося встановити тільки у деяких країнах Європи, – зовсім не головних і не навіки.

Розділ 14

Прикордонні війська НКВД у червні 1941 року

«Готуючись до великого визвольного походу в Європу, радянське командування віддало наказ про розмінування прикордонної смуги та мостів у цій зоні. Німецькі війська скористалися цим подарунком і спокійно просувалися на схід»

Ігор Дроговоз (Крепости на колесах. История бронепоездов. – С. 289).

1

Починаючи з 22 червня 1941 року у свідомість радянських людей вбивали міфи про якусь незвичайну стійкість прикордонників. Минуло вже сімдесят років, але ці міфи й досі не помирають. Навпаки, вони обростають новими героїчними подробицями. Останнім часом стало навіть модним протиставляти стійкість прикордонників панічній втечі частин Червоної Армії.

Розберімося.

Збройні сили ССРСР, якщо хтось не пам'ятає, комплектували за тим самим принципом, за яким у країні було організовано забезпечення матеріальними благами начальників усіх рангів та рівнів. Спочатку найбільші начальники забирали собі царські палаци у Кремлі та Ялті. За ними начальники нижчого рангу, знаючи своє місце, селилися у квартирах царських міністрів. Тоді начальники ще нижчого рангу прибирали до рук купецькі маєтки, лікарні та санаторії; за таким самим принципом розподілялися одяг та взуття, посуд та продукти харчування, ліки та товари народного вжитку. На ще нижчих щаблях за рівнем та якістю постачання знаходилися директори заводів та начальники цехів, редактори обласних газет та начальники райвідділів міліції, бригадири та майстри. Усе, що залишалося, – передавали робітничому класу, гегемону. Не шкода.

Так було і в збройних силах. Спочатку найбільш письменних, здорових та сильних призовників забирали собі чекісти. Тоді гребли собі бійців командири авіаційні та флотські. З тих, хто залишався, йшов відбір у десантуру, розвідку, артилерію, війська зв'язку та топографічні частини, у шифрувальники,

КРИГОЛАМ

писарі та водії, у хліборізи та комсомольські секретарі. Тих, хто залишався після цього відбору, направляли у стрілецькі, а після війни – мотострілецькі полки та дивізії.

Мені довелося служити в армії за чверть століття після початку війни, але система була тою самою. Мені чомусь завжди траплялися тільки добрі солдати. Поганих у мене не було. Але половина з них (траплялося, що навіть більша) російської мови не розуміли. В армії таким бійцям давали безліч образливих прізвиськ.

Я не проти тих хороших хлопців, яких ешелонами гнали до моєї рідної 66-ї гвардійської дивізії захищати якусь незрозумілу їм Батьківщину. Я не проти дружби народів. Я проти того, щоб порівнювали відбірні прикордонні «вершки» із нашим танковим та мотострілецьким відстоєм.

2

Ще трохи з особистого досвіду. Наприкінці 1960-х мені довелося два роки протрубити у Північній Буковині. Кордон поруч. З якоюсь диявольською впертістю раз на півроку у якійсь із зенітно-ракетних бригад сусіднього 28-го корпусу ППО Прикарпатського військового округу з'являвся який-небудь солдатик, який, застріливши в караулі кількох своїх товаришів та захопивши «калаша» із набоями, пробивався до кордону. Начебто у Румунії йому буде краще. Наче там тільки на нього й чекають. Чекають і плачуть.

У таких випадках мій відважний 145-й гвардійський Будапештський навчальний мотострілецький полк, як і всі сусідні, піднімали за тривогию. Задача: не пропустити знавіснілого юнака через кордон. Зрозуміло, живими таких хлопців брати не рекомендували. Живим він нам був не потрібний. Бо поки справа до трибуналу дійде – комісії понайдуть, розборки почнуть різноманітні. Навіщо нам це? Тому наказ: вбивати при першій зустрічі.

До речі, у моєму полку влітку 1969 року у 5-й роті, якою командував лейтенант Володя Архангородській (друг мій ще з часів училища), теж був схожий випадок. Солдатик, змінив-

шись з караулу, здавав зброю та набої. Потім передумав здавати, приєднав магазин до «калаша», врізав чергою і вбив сімох своїх товаришів. Того ловити не треба було. Сам застрелився.

То про що ми? Про прикордонників. У ті славні часи якось підсилюю я зі своїми орлами прикордонну заставу. Цікавлюся службою незнайомою. Запитую прикордонного лейтенанта: командире, а скільки у тебе бійців російську мову розуміють? Він здивувався: усі! Я навіть одразу не повірив. виявилось, що справи саме такі: у них, у прикордонних військах, усі солдати розуміли російську.

Так було і перед війною. Тому не треба вихвалитися стійкістю прикордонників, якщо у ті війська відбирали не тільки тих, хто розуміє російську, але й здатних російською розмовляти.

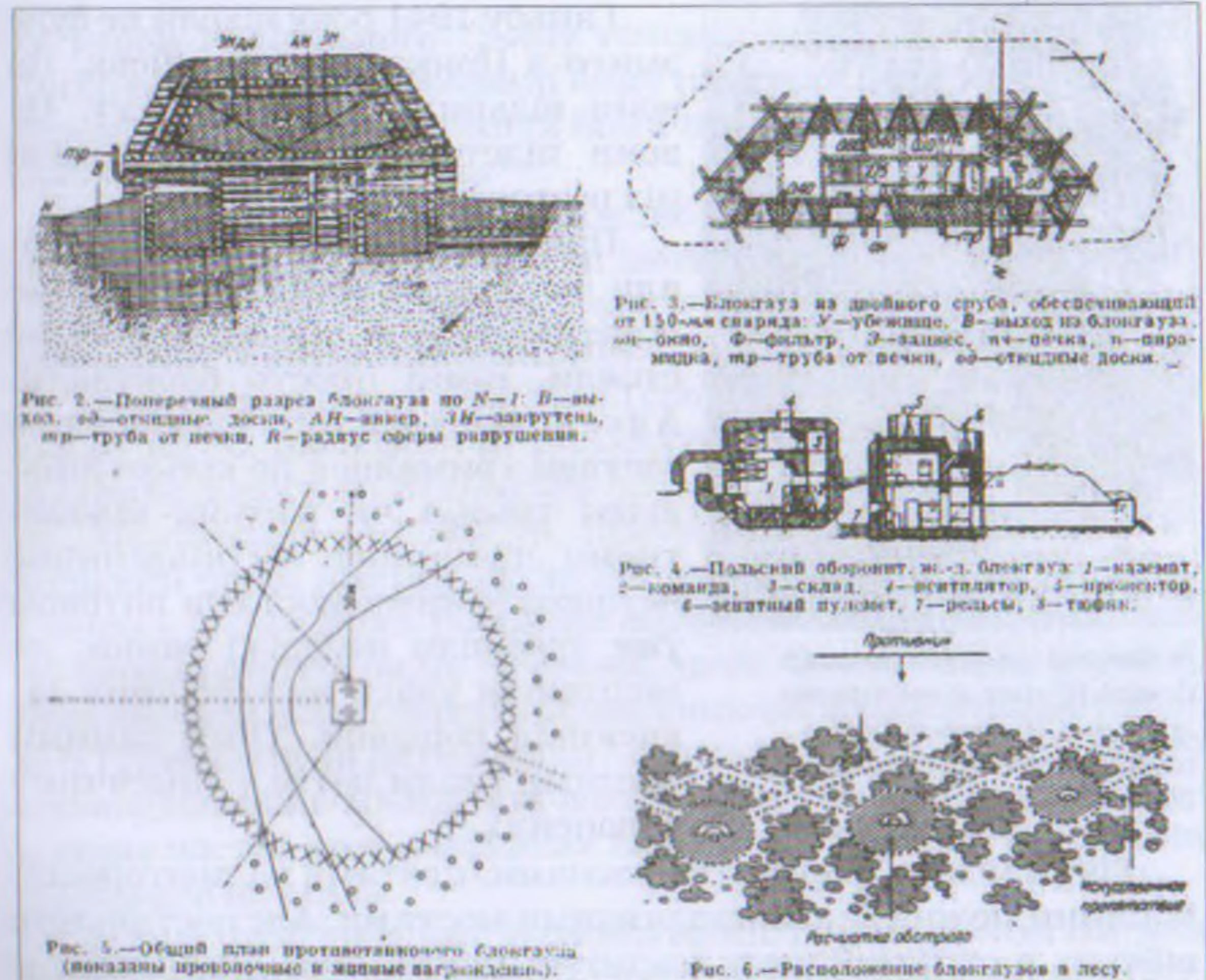
3

Кожну прикордонну заставу ще у момент її створення готували до самооборони. На кожній заставі – блокгаузи, бліндажі, траншеї та окопи. Блокгауз – це фортифікаційна споруда із круговим обстрілом. Зазвичай застави мали три або чотири блокгаузи, з'єднані траншеями та перериті ходами сполучення. Блокгаузи могли прикривати один одного кулеметним та снайперським вогнем.

Кожну заставу обплетено колючим дротом. На заставі – запас набоїв і гранат на кілька тижнів боїв. Була там кухня, колодязь з водою, склад із сухарями та картоплею, медпункт із медикаментами та бинтами, умивальник і навіть туалет.

Головне, що в голови прикордонників десятиріччями вбивали закон: при спробах порушення кордону, при нападі на пости або на саму заставу ворогів нищити, дозволів не питаючи.

А у стрілецьких дивізій Червоної Армії, які перед війною висувалися на кордон, запас патронів тільки той, що солдати несли з собою. Вони не мали ні бліндажів, ані траншей та окопів, не було колодязів із чистою водою, та й кухня не завжди була поруч. І мали вони драконівський наказ Жукова: на провокації не піддаватися!

Блокгауз. З Радянської військової енциклопедії 1932–1933 рр.

Були й такі дивізії на самому кордоні, у яких відібрали набої, гранати і снаряди, щоб вони на провокації не піддавалися. Німці піхоту на гусениці намотують, а ти, солдате, не маєш права на провокацію піддаватися!

Але не це головне. Мости через прикордонні річки охороняли не бійці Червоної Армії, а прикордонники НКВД. І здали мости німцям. Цілісінькі.

У складі кожного прикордонного загону був саперний взвод, навіть саперна рота. Покажіть мені ті прикордонні мости, які відважні прикордонники підірвали 22 червня 1941 року! Мостами, які незламні прикордонники люб'язно здали німцям, лавини німецьких німецького війська потекли в обхід надпотужних груп Червоної Армії, завдаючи ударів у фланги та тил.

Радянські прикордонники в дозорі. Це «рекламне» фото зроблено 20 червня 1941 р., тобто за два дні до початку бойових дій

Ганьбу 1941 року ніколи не буде змито з Прикордонних військ. Це вони відкрили ворота ворогу. Це вони підставили Червону Армію під розгром.

Прикордонні застави, які стояли на шляху, німці зім'яли, не помітивши. А ті, що на шляху не стояли, німці просто блокували. А яка користь від того, що якісь там застави трималися по кілька днів, якщо трьома чи п'ятьма кілометрами північніше чи південніше неушкодженими мостами потоком уже пройшли німецькі танки, не звертаючи уваги на героїчних захисників кордонів. Тими самими мостами гнали потім у Німеччину полонених.

Річки можна форсувати човнами, плотами та понтонами. Машини можна гнати наплавними мостами. Але постачання війська у стратегічному масштабі можна було організувати тільки залізницею. Здавши залізничні мости, прикордонники та НКВД забезпечили Гітлеру блицкриг.

Але й далі на схід залізниці охороняли дивізії НКВД із потужною зброєю, з бронепоездами. Якби вони підірвали при виході всі залізничні мости, тунелі, водокачки, залізничні депо та інші споруди, то постачати гітлерівські танкові дивізії, які рвалися вперед, було б неможливо. У цьому випадку блицкриг зупинили б на підступах до Західної Двіни та Дніпра.

Але героїчні чекісти особливої ревності у виконанні військового обов'язку не проявляли.

4

Останнім часом у так званий «науковий оберт» вкинуто підлу ідею про те, що буцімто командувач Західного фрон-

ту Герой Радянського Союзу генерал армії Павлов Дмитрій Григор'євич та підпорядковані йому генерали були у змові з Гітлером і сподівалися догодити йому, пропустивши німецькі війська на радянську землю.

Ті, хто цю ідею розповсюджує, не уточнюють, для чого саме генерали Червоної Армії плели змову. Певно, сподівалися, що Гітлер нагородить їх діжкою меду та кошиком печива. Або, може, вони мріяли поміняти золоті зірки на залізні хрести?

Із автором цієї сміливої теорії сперечатися не буду. Я тільки вкажу на те, що зовсім не командування Західним фронтом відкрило дорогу на радянську землю танкам Гота та Гудеріана, Манштейна та Клейста. Недоторканні мости через прикордонні річки німцям здали героїчні прикордонники НКВД. І якщо у цьому хтось розгледів змову, то не треба приплітати до змовників генералів Червоної Армії. Ваша теорія, панове, буде звучати більш переконливо, якщо ви оголосите, що у змові із Гітлером були не генерали Червоної Армії, а десятки тисяч прикордонників НКВД, які поховалися у блокгаузах прикордонних застав та у казематах Брестської фортеці, але мостів підірвати не стали.

Геть жарти! І війська Червоної Армії, і прикордонні війська НКВД відповідно до присяги свято виконували свій військовий обов'язок перед злочинним режимом. Вони робити те, що їм наказали робити товариші Жуков, Тимошенко, Берія, Сталін. І вони не робили того, що їм заборонили робити товариші Жуков, Тимошенко, Берія, Сталін.

Наказ начальника – закон для підлеглого. На цьому стоїть армія. Інакше бути не може. Не треба шукати «стрілочників» серед тих, хто стояв біля прикордонних мостів. Чи не краще спробувати зрозуміти логіку тих, хто віддавав подібні накази? Чи не краще подивитися, чим займалися мужні прикордонники в останній тиждень перед німецьким вторгненням?

5

Пік роботи батальйонів ОСНАЗ НКВД – 14 червня 1941 року. Того дня було почато масову депортацію мирних жите-

лів із прикордонних районів Карелії, Литви, Західної України, Західної Білорусії, Молдавії, а також усіх підозрілих осіб з Естонії та Латвії. Більшість із тих, хто потрапив під каральну лапу НКВД, вже ніколи не побачили рідної землі. Того самого дня у газетах було оприлюднено таке наївне і таке заспокійливе повідомлення ТАСС про те, що війни не буде.

До слова кажучи, по той бік кордону батальйони СС провели таку саму операцію з виселення жителів із прикордонної смуги.

Кожен агресор перед введенням військ у прикордонну смугу виселяє звідти жителів. Німецьке вторгнення готувалося на два тижні раніше за радянське, і тому операція з виселення по той бік кордону припала на 14, а не 2 червня.

Після 14 червня 1941 року відбулася подія, значення якої серйозні історики нам не наважуються пояснити. Каральні батальйони ОСНАЗ НКВД «зачистили» всю прикордонну смугу і залишилися на ній. Навіщо?

Зрозумілою є присутність карателів там, де може знайтися робота. Зрозумілою є присутність німецьких карателів у прикордонній смузі: вони готуються зачистити Радянський Союз. А от радянські карателі – що вони робили у прикордонній смузі? Які ще території вони вирішили зачистити? Крім Німеччини та її союзників, попереду нікого не було. Невже Німеччину?

6

Частини НКВД було висунуто неймовірно близько до кордонів. Деякі знаходилися буквально у кількох метрах від кордонів. Приклад: 132-й окремий батальйон НКВД знаходився у Тереспольському укріпленні Брестської фортеці. Для оборони? – Ні. Фортецю для оборони не готували, на випадок війни у ній планували залишити один стрілецький батальйон звичайних військ.

Може, батальйон НКВД мав охороняти кордон? – Та ні, для цього поруч, у тих самих казармах на острові Пограничному знаходився штаб 17-го прикордонного загону НКВД. А 132-й батальйон НКВД не прикордонний, а конвойний. Цей баталь-

йон використовували для конвоювання «ворогів» із Західної Білорусії. Але цю операцію було успішно завершено, і батальйон розмістили на західному березі Західного Бугу.

Батальйон поки нічого не робить – складна дорога до Радянського Союзу: треба спочатку перейти Західний Буг до цитаделі, потім пройти безліч воріт та мостиків, через рови, перейти річку Мухавець і знову – рови, вали та бастіони. Ворогів у фортеці немає, а до міста не близько. Тож батальйон поки відпочиває. Тереспольське укріплення – це взагалі вже на польській, а точніше – у той час – на німецькій території, і до Німеччини потрапити – тільки місточок через канаву перейти.

Кого ж гулагівські вертухаї збиралися конвоювати через прикордонні мости?

Розділ 15

Чому напередодні війни було знищено смугу забезпечення на західних кордонах СРСР?

«Міни – потужна штука, але це засіб для слабких, для тих, хто обороняється. Ми не так мін потребуємо, як засобів розмінування»
Маршал Радянського Союзу Г.І. Кулик, початок червня 1941 року. (Старинов И.Г. Мины ждут своего часа. – С.179).

1

Країна, яка готується до оборони, розташовує свою армію не на самому кордоні, а у глибині території. У цьому випадку супротивник не зможе одним ударом зненацька розгромити головні сили оборонців.

До того ж між кордоном та головною смугою оборони утворюється суцільна зона загороджень та руїн. Ця зона називається смугою забезпечення. Призначення – виснажити агресора ще до того, як він зустрінє головні сили оборонців. У цій смузі сторона, яка захищається, навмисне не веде жодного промислового та транспортного будівництва, не тримає тут ні великих військових формувань, ані значних запасів. Навпаки, у цій смузі заздалегідь готують до вибухів усі наявні мости, тунелі та дороги.

Смуга забезпечення – своєрідний щит, який сторона, яка захищається, використовує проти агресора. Потрапивши у смугу забезпечення, агресор втрачає швидкість, його війська несуть втрати ще до зустрічі з головними силами оборонців. У смузі забезпечення діють лише невеликі, але мобільні, невловимі загони захисників. Тактика: дія із засідок. Такі загони зненацька нападають і швидко відходять на нові, заздалегідь підготовані позиції. Легкі підрозділи намагаються видати себе за головні сили, агресор вимушений зупинитися, розвертати свої війська, витратити снаряди по порожніх площах, у той час коли ті вже тайкома відійшли та готують засідки на нових лініях.

Потрапивши у смугу забезпечення, агресор втрачає свою головну перевагу – раптовість. Поки він веде виснажливу боротьбу проти легких загонів прикриття, головні сили оборон-

ців мають можливість привести себе у стан повної готовності та зустріти агресора на зручних для оборони позиціях.

Чим глибшою є смуга забезпечення, тим краще. Каші маслом не зіпсуєш. Прориваючись через глибоку смугу, агресор несамохіть показує головний напрям свого руху. Втрачаючи перевагу раптовості, агресор сам перетворюється на її жертву: глибина смуги забезпечення йому не відома, тому зустріч із головними силами оборонців відбувається несподівано, у момент, визначений тим, хто захищається.

Протягом віків і навіть тисячоліть слов'янські племена зводили потужні смуги загороджень колосальної протяжності та велетенської глибини. Використовувалися різноманітні різновиди загороджень, головним серед яких була – засіка.

Засіка – це смуга лісу, у якій дерева рубають на висоті півтора-два метри, але так, щоб стовбур залишався з'єднаним із пнем. Верхівки дерев валять хрест-навхрест у бік супротивника і притискають до землі кілками. Тонкі гілки обрубують, товсті загострюють. Глибина засіки – кілька десятків метрів там, де поява ворога майже виключена. Але на ймовірних шляхах просування супротивника глибина засік могла бути велетенською: 40–60 кілометрів непрохідних завалів, підсиленних частоколами, надовбами, вовчими ямами, страшними

Схема створення засіки

капканами, здатними переламати коням ноги, найхитрому-дрішими пастками.

Засічні смуги Московської держави [автор використовує словосполучення «Русского государства» – прим. перекладача] тяглися на сотні кілометрів, а Велика засічна смуга, створена у XVI сторіччі – більш як на 1500 кілометрів. За засічними смугами будували фортеці та міста-фортеці. Засіки ретельно охоронялися легкими мобільними загонами. Легкі загоны завдавали раптових ударів по супротивнику і, не вплутуючись у затяжні бої, тут-таки зникали у численних лабіринтах. Спроби переслідування дорого обходилися агресору: у засіках робили проходи, якими міг скористатися тільки їх творець, а неосвяченого такі лабіринти заводили в зони засідок та пасток.

У районах засік заборонялося рубати ліс і прокладати дороги. При просуванні кордонів Московської держави на південь старі смуги не знищували, але повністю зберігали та підсилювали, а на нових кордонах зводили нову смугу фортифікації фортець, перед якою робили нову смугу засік. До кінця XVII століття супротивник, який насмілювався б напасти на Москву з півдня, мав одну за одною здолати вісім засічних смуг загальною глибиною 800 кілометрів. Жодній армії світу у ті часи подібна задача не була під силу. Але якщо супротивник навіть пройшов би весь цей майже тисячокілометровий шлях, то раптового нападу все одно не вийшло б: надто багато сил і часу довелося б віддати на прогризання шляху, надто багато жертв отримала б будь-яка армія від раптових нападів легких загонів оборонців. Ну а якщо б супротивник і здолав усе це, то в кінці багатостраждального шляху на нього б чекала відмобілізована, свіжа, готова до бою армія.

Перед Другою світовою війною командири Червоної Армії чудово розуміли важливість смуг забезпечення і мали гіркий досвід дій у таких смугах. Один із прикладів: у 1920 році Червона Армія потрапила у смугу забезпечення, яку підготувала польська армія. Ось як це описує головний маршал артилерії Воронов:

«Польські війська на шляху свого відступу руйнували все: станції, залізничні шляхи, мости, палили села, посіви, скирди сіна. Просування вперед коштувало нам велетенської праці.

Кожну річку доводилося форсувати вбрід або на підручних засобах. Збільшувалися складнощі із боєприпасами»

(Воронов Н.Н. На службе военной. М.: Воениздат, 1963. – С. 34).

Маючи такий досвід, Червона Армія сама створила потужні смуги забезпечення на власних кордонах, особливо на західних. Спеціальні урядові комісії обстежували західні кордони і визначали найбільш і найменш доступні для супротивника зони. Потім усі мости у західних районах держави були підготовані до вибухів. Команди охорони мостів були навчені підривному роботам і були готові зруйнувати мости. Наприклад, шістдесятиметровий залізничний міст під Олевськом міг бути готовим до вибуху за дубльованою системою підривання за дві з половиною хвилини (Старинов И.Г. Мины ждут своего часа. – С. 24). Окрім мостів, до вибухів готували депо, водокачки, водонапірні вежі, високі насипи і глибокі впадини (там само. – С. 18).

Уже наприкінці 1929 року тільки у Київському військово-морському окрузі було підготовано 60 підривних команд загальною кількістю 1400 осіб. Для них виробили «1640 цілком готових складних зарядів і десятки тисяч запалювальних трубок, які можна було задіяти буквально миттєво» (там само. – С. 22). Подібна робота проводилась і в інших військових округах.

Окрім команд підривників, у західних районах країни було сформовано залізничні загороджувальні батальйони, задачею яких була повна руйнація великих залізничних вузлів у випадку відходу і проведення загороджувальних робіт на головних магістралях: руйнування шляхів, встановлення потужних фугасів уповільненої дії (на випадок, якщо супротивник спробує відновлювати дороги). В Україні вже у 1932 році було чотири такі батальйони (там само. – С. 175). Крім того, до евакуації готували залізничні стрілочні переходи, апаратуру зв'язку, а в окремих випадках і рейки. Радянську смугу забезпечення постійно вдосконалювали. Створювали нові важкопрохідні перепони та загородження, лісові завали, штучні водойми перед оборонними спорудами, ділянки місцевості готували до затоплення та заболочення.

У вересні 1939 року Радянському Союзу дуже пощастило: за пактом Молотова-Ріббентропа Польщу було розділено і західні кордони СРСР змістилися на захід на 200–300 км. З'явилися можливості значно розширити раніше створену смугу забезпечення. Нові території самою природою були створені для зведення загороджень: ліси, пагорби, болота, повноводі річки із топкими берегами, а в Західній Україні – бурхливі гірські річки із кручами. «Місцевість сприяла обороні і створенню загороджень» (Маршал Радянського Союзу А.І. Єрьоменко. В начале войны. М.: Наука, 1964. – С. 71).

До того ж залізничну мережу на територіях, які приєднали після поділу Польщі, було розвинуто слабо. З 6696 км шляхів лише 2008 км були двоколійними, але й вони мали низьку пропускну здатність. За необхідності перетворити їх на неперехідні було зовсім легко.

У той самий час, у листопаді 1939 року, Червона Армія у Фінляндії отримала ще одне блискуче підтвердження того, що завдалегідь підготована смуга забезпечення може різко полегшити становище сторони, яка обороняється, і ускладнити дії агресора. Радянський Союз здійснив акт агресії проти Фінляндії, але раптовий напад не вдався: головні фінські сили знаходилися на віддалі від кордону за смугою забезпечення.

Подолання фінської смуги забезпечення вимагало від Червоної Армії величезних втрат часу, сил, засобів та солдатської крові. Варто зауважити, що невдачі Червоної Армії у Фінляндії – це не тільки результат прорахунків радянського командування, важливішу роль тут зіграла готовність фінської армії до оборони.

Одним із елементів цієї готовності була смуга забезпечення перед головною лінією оборони, яка мала глибину від 40 до 60 км (Советская военная энциклопедия (далее – СВЭ). М.: Воениздат, 1976. – Т. 6. – С. 504). Смугою було насичено мінними полями та загородженнями, тут активно діяли снайпери, сапери та легкі мобільні загони. Результат: цю смугу Червона Армія долала 25 днів і дійшла до головної лінії оборони, маючи величезні втрати, подавлений моральний стан, без боєприпасів, без пального і продовольства. Можливості для маневру були дуже обмежені: кожен крок у бік від дороги міг стати останнім. Тили відставали і знаходились під постійною загро-

«Лінія Маннергейма». Протитанкові загородження (рови і надовби).
Протипіхотні загородження (лісові та дротяні)

зою повторних нападів фінських загонів, які чудово знали місцевість і мали секретні проходи у мінних полях. Захоплення фінською смугою забезпечення висловлювали всі радянські командири, передусім Мерецков, який командував 7-ю армією під час війни з Фінляндією (Мерецков К.А. На службі народу. – С. 184).

Здолавши смугу забезпечення Фінляндії та гідно її оцінивши, Мерецков обійняв посаду начальника Генерального штабу. Як же він використовував свій досвід для підсилення радянської смуги забезпечення, створеної вздовж західних кордонів СРСР?

Мерецков наказав:

1. Раніше створену смугу забезпечення на західних кордонах знищити, команди підривників розпустити, заряди зняти, міни знешкодити, загородження зрівняти із землею.
2. На територіях Польщі, які у 1939 році були приєднані до Радянського Союзу, смугу забезпечення не створювати.
3. Головні сили Червоної Армії вивести просто до кордонів, не прикриваючи ці сили жодною смугою забезпечення.

4. З глибини країни просто до кордонів перекинути і тут зосередити всі стратегічні запаси Червоної Армії.

5. Терміново розпочати масштабні роботи із розвитку аеродромної та дорожньої мережі у Західній Білорусії та Західній Україні. Односмугові дороги перетворити на двосмугові. Скрізь збільшити пропускну здатність доріг, будувати нові дороги просто до німецьких кордонів.

2

Ось вам і результати цих заходів. У 1939 році, коли Польщу було розділено між Німеччиною та Радянським Союзом, деякі річки на її території перетворилися на прикордонні. На цих річках збереглися мости, які ніхто не використовував. Наприклад, лише у смузі 4-ї армії Західного особливого військового округу було шість таких мостів. Зі зрозумілих причин німецька сторона не ставила питання про їхнє знищення, хоч у мирний час вони нікому не були потрібні. Але й радянська сторона не ставила питання про їхнє знищення. На початку війни усі ці мости були взяті під контроль німецькими військами, через них переправлялася велетенська кількість військ, захопивши 4-ту армію зненацька. Армія зазнала нищівного розгрому. А розгром 4-ї армії відкривав шлях до тилу надпотужної 10-ї армії. І ця армія у свою чергу зазнала просто небувалого розгрому. Не зустрічаючи більше перепон, танки Гудеріана поперли до Мінська.

Колишній начальник штабу 4-ї армії генерал-полковник Сандалов запитує: «А чому, власне, у смузі 4-ї армії збереглося так багато мостів через Буг?» (Сандалов Л.М. Пережитое. М.: Воениздат, 1996. – С. 99).

І справді, чому? Німецьке командування сподівалося використати мости в агресивній війні, через це і не підіймало питання про їхнє знищення. А радянське командування на що сподівалося?

Серйозні історики вигадали чудове пояснення на всі випадки: радянські командири були не досить розумними людьми. Але це пояснення навряд чи можна застосувати до Санда-

лова, який був начальником штабу 4-ї армії і мав за обов'язок зайнятись питанням підриву непотрібних мостів через прикордонну річку. Один залишити, решту висадити в повітря. Цікаво, що Сандалову за ці мости ніхто не дорікнув і його не поставили до стінки за таку недбалість. Навпаки, з полковника у червні 1941-го він дуже швидко дійшов до генерал-полковника, відзначився у багатьох операціях. Найбільш помітна риса його характеру – надзвичайна передбачливість і увага до дрібниць. А моє особисте враження – він винятковий хитрун. Що ж із ним сталося у червні 1941 року?

3

Далі німецькі війська просувалися без ускладнень, захоплюючи мости на Німані, Даугаві, Березині, Прип'яті. Якщо б мости не підготували до вибухів, ми могли б кваліфікувати це як злочинну недбалість. Але тут все серйозніше. Ці мости було підготовано до вибухів, але щойно встановили спільний радянсько-німецький кордон, – їх розмінували. Розмінували скрізь, тобто це була не дурість окремих командирів, але державна політика.

«Наша країна вже щільно стикалася на заході із сильною військовою машиною фашистської Німеччини... Загроза вторгнення нависла над Англією... Познайомившись із підготовкою загороджень у прикордонній смузі, я був просто приголомшений. Навіть те, що вдалося створити у 1926–1933 роках, виявилось практично ліквідованим. Не існувало більше складів із готовими зарядами біля важливих мостів та інших об'єктів. Не було не тільки бригад, але навіть і спеціальних батальйонів... Ульяновське училище особливої техніки – єдиний навчальний заклад, який готував висококваліфікованих командирів для підрозділів, оснащених радіокерованими мінами, – було реорганізовано в училище зв'язку» (Старинов І.Г. Мины ждут своего часа. – С. 175).

У разі, коли нападе ворог, можна було різко скоротити вплив раптовості – якщо не тримати головні сили біля самісінського кордону. Порожня територія, нехай навіть жодним

чином не обладнана, у цьому випадку буде слугувати смугою забезпечення – забезпечення захисту від нападу зненацька. Отримавши сигнал від передових загонів, головні сили мали б трохи часу для приведення зброї у бойову готовність. Але *«Арміям... належало розгортатися безпосередньо вздовж державного кордону... безпосередньо на кордоні, незважаючи на всю невідповідність її розташування для оборони. Навіть передбачена нашими довоєнними правилами смуга забезпечення не обладнувалася»* (История Великой Отечественной войны Советского Союза. 1941–1945. В шести томах. М.: Воениздат, 1960–1965. – Т. 2. – С. 49).

Отже, начальник Генерального штабу генерал армії Мерецков діяв усупереч правилам. Невже Сталін не змістив його? – Змістив. Але не за те, що Мерецков зруйнував смугу забезпечення і не створив нової, а за те, що Мерецков діяв не досить активно у питаннях будівництва доріг, мостів, аеродромів у нових районах.

Замість Мерецкова 13 січня 1941 року начальником Генерального штабу став генерал армії Жуков. І робота закипіла зі справжнім жуковським розмахом.

4

До 1941 року у Червоній Армії було п'ять залізничних бригад. Жуков негайно збільшив цю кількість до тринадцяти (кожна бригада складалася з одного полку, двох окремих батальйонів та підрозділів забезпечення). Майже всі залізничні війська були зосереджені у західних прикордонних районах і вели інтенсивні роботи із модернізації старих та прокладання нових доріг просто до самого кордону (Красная звезда, 15 вересня 1984 р.). Ось деякі з нових ліній, створених ними у довоєнний період:

Проскурів – Тарнополь – Львів;

Львів – Яворів – державний кордон;

Львів – Перемишль – державний кордон;

Тимковичі – Барановичі;

Беловежа – Оранчиця – державний кордон.

Уже факт, що ці залізниці закінчувалися на державному кордоні, свідчить, що радянське керівництво розглядало прикордонну смугу не як зону бойових дій, а як власну тилову зону, куди, у разі швидкого просування на захід, необхідно буде доправити мільйони нових резервістів, мільйони тонн боєприпасів, пального та інших предметів постачання.

Одночасно із будівництвом залізниць відбувалось інтенсивне будівництво автомобільних доріг у західних районах країни. Ось деякі з них:

Орша – Лепель;

Львів – Перемишль;

Біла Церква – Козятин;

Мінськ – Брест.

При підготовці до оборонної війни прокладають рокади – дороги, паралельні лінії фронту, для маневру резервами з пасивних ділянок оборони на небезпечні. При цьому дороги вздовж фронту будують не біля кордону, а значно глибше, залишаючи прикордонні райони за можливості взагалі без доріг та мостів.

Але Червона Армія будувала і залізничні, й автомобільні шляхи зі сходу на захід, що робиться при підготовці до наступу для швидкого перекидання резервів із глибини країни до державного кордону і для наступного постачання військ після того, як вони перейдуть кордон. Нові дороги вели просто до прикордонних міст – Перемишля, Бреста, Яворова.

Маршал Радянського Союзу Жуков згадує: *«Мережа шосейних доріг у Західній Білорусії та Західній Україні була у поганому стані. Багато мостів не витримували ваги середніх танків та артилерії»* (Жуков Г.К. Воспоминания и размышления. М.: АПН, 1969. – С. 207)⁵. Оце б Жукову і радіти! Цим слабеньким місточкам іще б опори попідпилювати та мін протитанко-

вих по берегах закопати, та снайперів по кущах посадовити, та гармат протитанкових! Але ні, Жуков інтенсивно будував нові дороги, старі мости новими замінював, щоб і танки будь-які могли ходити, і артилерія!

У цій грандіозній роботі Червоної Армії значну допомогу надавав НКВД і особисто Генеральний комісар державної безпеки Лаврентій Павлович Берія. У радянських джерелах дуже часто зустрічаються терміни «будівельні організації НКВД» (Главный маршал авиации Новиков А.А. В небе Ленинграда. М.: Наука, 1970. – С. 65). Але ж ми з вами знаємо, кого НКВД використовував як робочу силу. Навіщо ж стільки зеків тримати у прикордонній смузі, та ще й напередодні війни?

А війна явно насувалася. Офіційна історія Київського військового округу повідомляє: *«На початку 1941 року гітлерівці взяли до будівництва мостів, залізничних гілок, польових аеродромів»* (Киевский Краснознаменный. История Киевского военного округа. 1919–1972. М.: Воениздат, 1974. – С. 147). Зрозуміло, що це очевидні ознаки підготовки до вторгнення.

А от що робили радянські залізничні війська у той час? Цитую ту саму книгу (С. 143): *«Залізничні війська у Західній Україні вели роботи із розвитку та зміцнення залізничної мережі»*.

Створені за наказом Жукова залізничні бригади зробили велетенський обсяг роботи на радянській території, але головне їхнє призначення – діяти на території супротивника, і слідом за військами, які наступають, швидко здолати смугу забезпечення, відновити дороги та мости, на основних напрямках перешити вузьку західноєвропейську колію на широкий радянський стандарт.

Улітку 1941 року після німецького нападу ці бригади використовували для ведення загороджувальних робіт, але це не те, для чого їх було створено. Загороджувальні роботи – імпровізація, «справа тяжка та незнайома» (Косович С.С. Филимонов А.М. Советские железнодорожные. М.: Воениздат, 1984. – С. 98). У складі цих бригад не було загороджувальних батальйонів, але були відновлювальні батальйони (Советские Вооруженные Силы. История строительства. М.: Воениздат, 1978. – С. 242).

⁵Звертаю увагу читача на те, що різні наклади першого видання мемуарів Жукова мали різну кількість сторінок: перший наклад (100 тисяч примірників) – 752 сторінки, наступні – 736 сторінок та 702 сторінки, тому той самий текст у різних накладах одного видання знаходився на різних сторінках, і за це мене часто та безжально критикували: мовляв, Віктор Суворов посилається на таку-то сторінку, я її відкрив, але не знайшов цитати, на яку йде посилання. У цій книзі я цитую Жукова за тією версією першого видання «Воспоминаний и размышлений», яка має 736 сторінок – прим. автора.

Напередодні війни радянські залізничні війська не готували рейки до евакуації та вибухів, не вивозили запасів із прикордонних районів. Навпаки, – просто на кордонах вони створювали потужні запаси рейок, розбірних мостів, будівельних матеріалів, вугілля. Там ці запаси й захопила німецька армія. Не тільки німецькі документи свідчать про це, але й радянські джерела. Начальник відділу загороджень та мінування інженерного управління РККА Старінов описує прикордонну станцію Брест 21 червня 1941 року: «Сонце освітлювало гори вугілля біля залізничних колій, штабелі новеньких рейок. Рейки блищали. Усе дихало спокоєм» (Старинов И.Г. Мины ждут своего часа. – С. 190). Кожен знає, що рейки дуже швидко вкриваються легким шаром іржі. Це означає, що йдеться про рейки, які щойно, просто напередодні війни, було доправлено до кордонів. Навіщо?

Нам постійно вбивають у голову думку: якби Сталін не знищив Тухачевського, все пішло б інакше. Ні, не пішло б. Тухачевській відзначився звірячою жорстокістю при знищенні селян Тамбовської губернії та полонених кронштадтських матросів, а у справжній війні його було бито польською армією. В іншому він нічим не відрізнявся від решти радянських маршалів: «До підготовки операції має бути обов'язково включено заходи із заготування дерев'яних мостів і із зосередження на потрібних напрямках залізничних відновлювальних частин... При перешивіці вузької залізничної колії на широку...» – і далі в такому ж дусі (Тухачевский М.Н. Избранные произведения. – Т.1. – С. 62–63).

Гори вугілля та штабелі новеньких рейок там, де залізнична магістраль Москва–Берлін перетинає радянсько-німецький кордон, – це і є підготовка до операції. Просто за Тухачевським.

Окрім залізничних військ на західних кордонах було зібрано практично всі радянські інженерні війська. У прикордонній смузі перед війною діяли саперні підрозділи і частини, які не лише входили до складу дивізій, корпусів та армій, зосереджених на самісінькому кордоні, але й зі складу формувань, які тільки починали висуватися до німецьких кордонів. Ось чим займалися радянські сапери:

«...Підготовкою початкових рубежів для наступу, прокладкою колонних шляхів, влаштуванням та здоланням загороджень, оперативним і тактичним маскуванням, організацією взаємодії із піхотою й танками, які входили до складу штурмових груп, забезпеченням форсування річок...» (Советские Вооруженные Силы. – С. 255).

Хай читача не введе в оману фраза «влаштуванням загороджень». Перед вирішальним штурмом «лінії Маннергейма» у Фінляндії радянські сапери теж створили кілька ділянок загороджень, схожих на фінські. Перед вступом у бій прибули радянські війська проходили через ці тренувальні загородження, після чого йшли на справжній штурм.

5

Треба визнати, що німецька армія до серйозної війни була катастрофічно не готова. Складається враження, що безтурботний німецький генеральний штаб просто не знав, що в Росії іноді буває зима, а дороги дещо відрізняються від німецьких.

Мастило у німецькій стрілецькій зброї застигало на морозі і в результаті зброя не працювала. Кажуть, що винен мороз. Ні, це просто погане мастило. Точніше, поганий генеральний штаб, який не замовив мастило, що годиться для реальних умов.

Кажуть, що блицкриг не вдався, бо в Росії погані дороги. Це брехня. Гітлер знав, що йому доведеться воювати в Росії, то чому ж він не замовив зброю та техніку, які могли б працювати в умовах цієї країни? Якщо німецька промисловість випускала озброєння, яке можливо було використовувати тільки у Західній Європі та в Африці, але неможливо у Росії, – то чи можна вважати Німеччину готовою до війни?

Але Гітлеру пощастило. Просто напередодні війни у західних районах СРСР було здійснено титанічні роботи із розширення та модернізації дорожньої мережі. Проте уявіть собі, що з нею сталося б, якби Жуков, Мерцков та Берія не збудували дороги просто напередодні війни? Якби не створили велетен-

ських запасів рейок, розбірних мостів, будівельних матеріалів, які дісталися німецьким військам задурно? Якби було введено у дію потужну систему самозахисту: всі мости підірвано, рухомий склад та рейки евакуйовано, всі запаси знищено, дороги зруйновано, затоплено, заболочено, заміновано?

Відповідь проста: німецький блицкриг забуксував би не біля воріт Москви, а значно раніше.

Мерецков, Жуков і Берія були винні у швидкому просуванні німецької армії до центральних районів Радянського Союзу. Розстріляв їх Сталін? Ні, всі троє незабаром стали маршалами. За що їх розстрілювати? Гітлер скористався їхньою працею, але будували дороги і створювали запаси вони, звісно, не для Гітлера, а для того, щоб безперешкодно та швидко пропустити до Європи армію-«визволительку» і постачати її в ході нищівного раптового підступного наступу.

Напередодні війни ніхто в Червоній Армії не думав про загородження, всі думали про здолання загороджень на території супротивника. Ось чому під прикриттям повідомлення ТАСС від 13 червня 1941 року на західному кордоні з'явилися (таємно) радянські маршали та провідні експерти із розгородження. Ось Маршал Радянського Союзу Кулик (який таємно прибув до Білорусії) розмовляє із полковником Старіновим, який тоді був начальником відділу загороджень та мінування Головного інженерного управління РККА: *«Міношукачі давай, сапере, трали давай!»* (Старінов І.Г. *Мини ждуть свого часа.* – С. 179).

Але ж маршал про німецьку територію говорить: на радянській території всі міни знешкоджено і загородження знято. Та й розташування своїх мін відоме, їх можна знешкодити без міношукачів. Ось що маршал говорить далі:

«Не так назвали ваш відділ, як треба. Треба було його відповідно до нашої доктрини назвати відділом розгородження та розмінування. Тоді й думали б інакше. Бо торочите своєї: оборона, оборона... Досить!» (там само, підкреслено Старіновим).

Тією самою проблемою опікувався командувач військ Західного особливого військового округу (округ уже таємно перетворено на Західний фронт) генерал Павлов. Старінов пише, що Павлов сердито зауважує: розгородженню приділяється недостатньо уваги.

Але ось що цікаво: в оборонній війні питанням розгородження взагалі не треба приділяти уваги. Треба створювати тільки загородження і, спираючись на них, вимотувати супротивника, а тоді швидко відходити до наступної, заздалегідь підготовленої лінії загороджень.

Червона Армія мала повчальний досвід долання фінської смуги забезпечення, тому вона врахувала свої помилки та ретельно готувалася для подолання німецької смуги загороджень. Якби ж то радянські маршали знали, що коли війну почати не у липні, як це планувалося, а 21 червня, то не потрібно буде жодних розгороджень; німецька армія, всупереч власним статутам, робила те саме: знімала міни, руйнувала перешкоди, зосереджувала свої війська просто на кордоні, не маючи жодної захисної смуги!

На початку червня німецькі війська почали знімати колючий дріт просто на кордоні. Маршал Радянського Союзу Москаленко вважає, що це було неспростовним свідченням того, що Німеччина незабаром нападе на СРСР (Москаленко К.С. *На Юго-Западном направлении.* М.: Наука, 1969. – С. 24).

Але й Червона Армія робила те саме, щоправда, із невеликим запізненням. З Москви на західний кордон прибув весь цвіт військово-інженерної думки, включно із генерал-лейтенантом інженерних військ професором Д.М. Карбишевим. Залишаючи Москву на початку червня, він заявив своїм друзям, що війна вже почалася, і домовився зустрітися з ними після перемоги, але не в Москві, а «на місці перемоги» (Решин Е.Г. *Генерал Карбышев.* М.: Издательство ДОСААФ, 1971. – С. 201).

Здається мені, що генерал Карбишев, відбуваючи на кордон, назвав якесь конкретне місце, де він збирався зустріти перемогу, просто автор книжки із цілком зрозумілих міркувань цього місця не назвав.

Прибувши на західний кордон, генерал-лейтенант Карбишев розгорнув бурхливу діяльність: був присутнім на навчаннях із форсування водних перешкод (чого в оборонних боях не вимагалось) і подолання новітніми танками Т-34 протитанкових перешкод (що в оборонній війні теж не потрібно). 21 червня 1941 року він виїхав від 10-ї армії.

Доктор військових наук,
професор Карбишев Д.М.

«Перед цим Карбишев із командувачем 3-ї армії В.І. Кузнецовим і комендантом Гродненського УР полковником Н.А. Івановим побував на прикордонній заставі. Уздовж кордону, біля дороги Августово-Сейно, ще зранку стояли наші дротяні загородження, а коли вони приїздили вдруге, загородження було знято» (там само. – С. 204).

Чи можемо ми уявити собі подібну картину: чекісти знімають колючий дріт на кордонах! Офіційні історики оголосили всіх радянських маршалів та генералів дурнями і цим пояснили причини розгрому, а декого навіть звинуватили у змові проти СРСР.

Не будемо сперечатися. Але прикордонники – це НКВД. Прикордонники командирам Червоної Армії не підпорядковані. Жодним. Навіть маршалам. Як же пояснити дії відважних чекістів? Тих самих чекістів, які щойно завершили Велику чистку. Тих самих чекістів, які обплели країну колючим дротом. Навіщо ж вони знімають свій чекістський дріт на самому кордоні? Вони мають намір впустити німецьких шпигунів чи випустити своїх утікачів? Чи, може, прикордонники НКВД були у змові з генералом Павловим?

Цікаво, що радянські командири найвищого рангу жодним чином не реагували на такі дії прикордонників. Але ж командувачу 3-ї армії потрібно було воювати саме у цьому районі. І коменданту фортифікованого району, який теоретично призначався для оборони (насправді – для наступу), також тут належало воювати. На дивні дії не реагував навіть прибулий із Москви генерал-лейтенант інженерних військ – спеціаліст вищого класу, який знав, що війна вже почалася, який уже намітив зустріч із друзями на якомусь «місці перемоги», назву якого приховують навіть через десятки років після війни.

Зняття загороджень за часом співпало з візитом високого московського начальника просто до контрольно-слідової смуги. Знову-таки запитання: а що йому, власне, там було потрібно? Чи можемо ми уявити командира радянської прикордонної застави у званні старшого лейтенанта НКВД, який на власний розсуд почав знімати колючий дріт? Якщо він віддасть подібний наказ, то хіба підлеглі не вважатимуть його злочинним? Але старший лейтенант віддав наказ, а підлеглі його хутко виконали. Певно, не обійшлося тут без наказу начальника прикордонних військ НКВД Білорусії генерал-лейтенанта І.А. Богданова. А може, Богданов не розумів, що насувається війна? Ні, він розумів. «18 червня 1941 року начальник прикордонних військ НКВД генерал-лейтенант Богданов ухвалив рішення про евакуацію родин військовослужбовців» (Дозорные западных рубежей. Киев: Издательство политической литературы Украины, 1972. – С. 101).

Чи міг Богданов ухвалювати подібні рішення самостійно? Чи міг він евакуювати родини прикордонників та знімати колючий дріт без відома народного комісара внутрішніх справ генерального комісара державної безпеки товариша Берія Лаврентія Павловича? – Не міг. Та й сам Берія навряд чи наважився б на таке. І не наважився. Він діяв у повній співпраці з Маршалом Тимошенко, генералами Жуковим, Павловим, Кузнецовим, Карбишевим. А це значить, що хтось зверху координував і дуже непогано скеровував дії Червоної Армії та НКВД.

Військові та чекісти робили одну справу, причому дуже узгоджено за суттю, за місцем та за часом. А координувати їхні дії міг тільки товариш Сталін.

***

Нас запевняють, що перших поразок після вторгнення Німеччини на територію СРСР Червона Армія зазнала в результаті того, що вона не готувалася до війни.

Маячня! Якби вона не готувалася до війни, то колючий дріт хоч би на кордоні виявився цілим. Армійські підрозділи у такому випадку мали б хоч трохи часу, щоб привести свою зброю у готовність. Тоді підсумки перших місяців війни не були б настільки страшними.

Чекісти знімали колючий дріт на кордоні, звісно, не для того, щоб німецька армія скористалася цими проходами. Дріт знімали для іншої мети. Уявімо собі, що б могло статися, якби вторгнення Німеччини 22 червня 1941 року з якихось причин не відбулося. Що робили б тоді чекісти на радянських кордонах? Знищивши прикордонні бар'єри, потримали б кордон відкритим, а тоді знову почали б будувати загородження?

Звісно, ні!

Залишається тільки один варіант: чекісти знімали колючий дріт для того, щоб пропустити армію-«визволительку» на територію супротивника. Точно так чекісти знімали колючий дріт на радянських кордонах перед «звільненням» Польщі, Фінляндії, Естонії, Латвії, Бессарабії, Північної Буковини. І тепер ось настала черга Німеччини.

Кажуть, що Сталін хотів напасти на Гітлера у 1942 році. Але якби Сталін планував «звільнення» у 1942 році, то й прикордонний дріт треба було знімати в 1942 році.

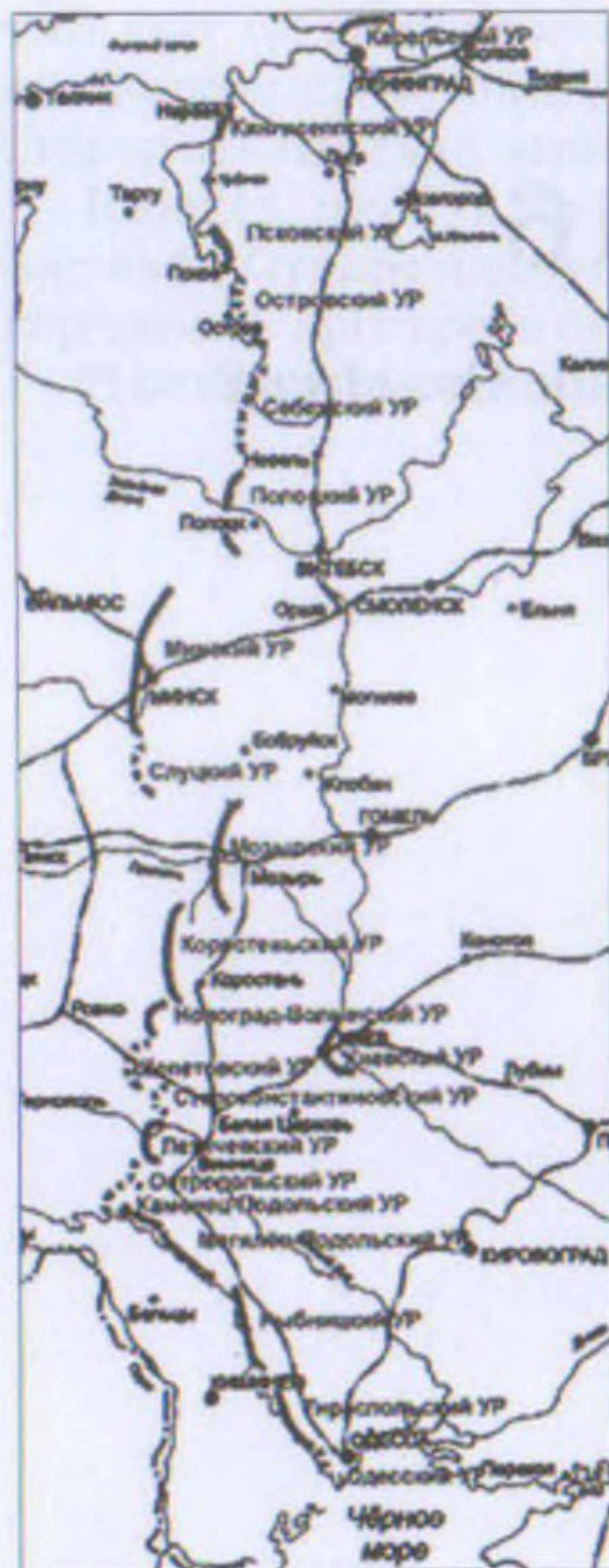
В останній момент.

Розділ 16

Чому Сталін знищив «лінію Сталіна»?

«Тільки наївні люди вважають, що оборона – це головна задача фортифікованих районів. Ні, фортифіковані райони будують для надійнішої підготовки наступу. Вони мають надійно прикривати розгортання ударних груп, відбивати будь-яку спробу ворога зрвати розгортання, а з переходом наших військ у наступ підтримувати їх усією вогневою потугою»
 Генерал-майор П.Г. Григоренко, учасник будівництва «лінії Сталіна». (В подполье можна встретить только крыс. Нью-Йорк: Детинец, 1981 г.)

1

Лінія Сталіна

З 1926 по 1937 роки вздовж західних кордонів СРСР було зведено 13 фортифікованих районів. Цей ланцюг фортифікацій отримав неофіційну назву «лінія Сталіна».

Фортифікований район (УР – від російського «укрепленный район» – прим. перекладача) – це заздалегідь підготована до оборони ділянка місцевості; у той самий час – це військове формування, яке дорівнює полку чи бригаді за кількістю особового складу, але за вогневою потугою воно дорівнює корпусу.

Кожен УР мав у своєму складі командування і штаб, від двох до восьми кулеметно-артилерійських батальйонів, артилерійський полк, кілька окремих батарей важкої капонірної артилерії, танковий батальйон, роту чи батальйон зв'язку, інженерно-саперний батальйон та інші підрозділи.

Кожен УР займав площу 100–180 км по фронті та 30–50 км вглиб. Район обладнували складною системою залізобетонних та броньових

бойових споруд та споруджень забезпечення. У середині фортифікованого району створювали підземні залізобетонні приміщення для складів, електростанцій, госпіталів, командних пунктів, вузлів зв'язку. Підземні споруди з'єднувалися складною системою тунелів, галерей, перекритих ходів сполучення. Будували розгалужену залізничну мережу для підвозу матеріально-технічних засобів, маневру бронепоездів і для швидкого перекидання резервів на небезпечні напрямки. Кожен УР міг самостійно вести бойові дії впродовж тривалого часу в умовах ізоляції.

Автором проектів радянських фортифікованих районів був видатний фортифікатор ХХ століття професор Дмитрій Михайлович Карбишев. У 1940 році йому було присвоєно звання генерал-лейтенанта інженерних військ. Одночасно з будівництвом на західних кордонах за проектами Карбишева велося будівництво фортифікованих районів на Далекому Сході та в Забайкаллі. Там ці фортифікації використовують і досі. «Красная звезда» (від 8 вересня 1990 р.) так описує одну з таких бойових споруд у дії:

«Півкапонір – з карбишевських. Будував, звісно, не сам Дмитрій Михайлович. За його проектами зводилися... Швів з'єднання не шукайте. Це монобетон. Безперервна заливка. Стіни завтовшки майже півтора метра. Півстоліття стоять, а й сьогодні жоден снаряд не візьме... Приземкуваті склепіння бойових казематів. Гарматні. Командирський. Дизельна. Акумуляторна. Фільтри. Забірники повітря. Автономна система опалення... У напханому приладами та озброєнням «горішку» почувася немовби у гігантському закопаному танку чи схованому під землю підводному човні».

2

Кожен УР складався з опорних пунктів, будь-який з них у свою чергу мав кругову оборону і був здатен самостійно оборонятися у повному оточенні супротивника, відбираючи на себе значні сили.

Основною бойовою одиницею фортифікованого району був дот – довгочасна вогнева точка (рос. – долговременная огневая точка. – прим. перекладача). «Красная звезда» (25 лютого 1983 р.) так описує один із доволі стандартних дотів «лінії Сталіна» – дот № 112 Могилів-Подільського УРу:

«Це була складна фортифікаційна підземна споруда, яка складалася із ходів сполучення, капонірів, відсіків, фільтраційних пристроїв. У ньому знаходилися склади зброї, боєприпасів, продовольства, санчастина, їдальня, водогін (який діє, що цікаво, й досі), червоний куточок, пункти: спостереження та командирський. Озброєння доту – триамбразурна кулеметна точка, у якій стояли на турелях три «Максими» і два гарматні півкапоніри із 76-мм гарматою у кожному».

Такий дот можна вважати середнім. Крім подібних йому, було збудовано тисячі невеликих бойових споруд на один-два кулемети, разом із тим будували по-справжньому гігантські фортифікаційні ансамблі. Учасник будівництва «лінії Сталіна» генерал-майор Григоренко у своїх мемуарах описує один із таких ансамблів, що був зведений у тому-таки Могилів-Подільському УРі:

Артилерійський дот «лінії Сталіна»

Відновлений броньовий ковпак «лінії Сталіна» у Білорусі. ІКК «Лінія Сталіна»

«Дев'ять вогневих точок, зв'язаних між собою підземними ходами, у взаємному вогневому зв'язку сіддали високий берег закруту Дністра і тримали під щільним гарматним та кулеметним обстрілом дзеркало річки та протилежний берег» (Григоренко П.Г. В подполье можно встретить только крыс. – С. 140).

Інший учасник будівництва «лінії Сталіна» полковник Уманський у своїй книзі розповідає про багатокілометрові підземні споруди у Київському УРі (Уманський Р.Г. На боевых рубежах. М.: Воениздат, 1960. – С. 35). Ще один учасник будівництва генерал-полковник Шебунін повідомляє, що багато залізобетонних оборонних споруд у Проскурівському УРі було прикрито штучними водними перешкодами. У цьому УРі було зведено «потужну лінію оборони, яка нараховувала понад тисячу різних бойових фортифікацій. Багато об'єктів було так ретельно замасковано, що навіть зблизька складно було здогадатися про їхнє правдиве призначення» (Шебунін А.И. Сколько нами пройдено. М.: Воениздат, 1971. – С. 58).

3

Будівництво «лінії Сталіна» не афішували, як будівництво французької «лінії Мажино». «Лінію Сталіна» будували в обстановці суворой державної таємниці. При будівництві кожного опорного пункту частини НКВД «закривали» декілька ділянок так, що «і пташка непотрібна не пролетіла б туди» (Григоренко П.Г. В подполье можно встретить только крыс. – С. 189). Будівництво велося одночасно на всіх ділянках, але тільки на деяких із них справжнє, а на більшості інших – бутафорське. Не тільки місцеві жителі, але й самі учасники будівництва мали викривлену дезінформацією уяву про те, що і де буде уся.

Між радянською «лінією Сталіна» та французькою «лінією Мажино» було багато відмінностей. «Лінію Сталіна» було неможливо обійти: її фланги впиралися у Балтійське та Чорне моря. «Лінію Сталіна» зводили не тільки проти піхоти, але передусім проти танків супротивника і супроводжували потужним зенітним прикриттям. «Лінія Сталіна» мала значно більшу глибину. Крім залізобетону, на будівництві «лінії Сталіна» використовували багато броньової сталі, а також гранітні блоки. На відміну від «лінії Мажино», «лінію Сталіна» будували не біля самого кордону, а в глибині радянської території, – значить, перший удар артилерія супротивника завдасть не по бойових спорудах, а в порожнечу.

Тобто за раптового нападу гарнізони мають як мінімум кілька днів для того, щоб зайняти свої каземати та привести зброю та споруди в остаточну бойову готовність, а супротивник перед тим, як почати штурм укріплень, мав пройти від 20–30 до 100–150 кілометрів територіями, насиченими мінними полями, фугасами та іншими неприємними сюрпризами. Тому агресорові доведеться форсувати десяток річок та струмків, на яких підірвано мости. Значить, війська супротивника перед штурмом зазнають великих втрат у сотнях та тисячах дрібних засідок на шляху просування.

Смуга забезпечення перед лінією Сталіна не тільки уповільнювала просування супротивника та виснажувала його сили, але й слугувала своєрідним туманом на морі, за яким

Фрагмент «лінії Сталіна», відновлений у Білорусі ІКК «Лінія Сталіна»

ховається ланцюг айсбергів. Не знаючи точного розташування переднього краю «лінії Сталіна», супротивник міг несподівано для себе опинитися просто перед радянськими бойовими спорудами у зоні їхнього убивчого вогню. Розташування «лінії Сталіна» у глибині радянської території за смугою забезпечення надавало можливість протиставити раптовості нападу раптовість оборони: фортифіковані райони було замасковано та заховано так, щоб зіткнення військ агресора із сталінськими фортами у більшості випадків було несподіваним для агресора. За певних умов це зіткнення могло б нагадувати зіткнення «Титаніка» з велетенським, але невидимим у тумані айсбергом.

Відмінність з «лінією Мажино» полягала і в тому, що «лінія Сталіна» не була суцільною: між фортифікованими районами було залишено досить широкі проходи. За необхідності проходи швидко закривалися мінними полями, інженерними загородженнями усіх типів, польовою обороною звичайних військ.

Але проходи могли залишатися й відкритими, немовби пропонуючи агресорові штурмувати фортифіковані райони не

в лоб, а намагатися протиснутися між ними. Якби супротивник скористався запропонованою можливістю, то маса його наступального війська була б роздроблена на декілька ізольованих потоків. Кожен потік мав просуватися вперед коридором, який прострілювався із двох боків, маючи свої фланги, тили та лінії комунікацій під постійною та дуже серйозною загрозою.

Далі ми побачимо, що проходи між УРами мали ще й інше призначення.

4

Тринадцять фортифікованих районів на «лінії Сталіна» – це титанічні зусилля та велетенські витрати. У 1938 році усі 13 УРів вирішили підсилити за рахунок будівництва в них важких артилерійських капонірів; також на «лінії Сталіна» почали будівництво ще 8 УРів. За один рік було забетоновано 1028 бойових споруд. І саме в цей момент було підписано пакт Молотова – Ріббентропа.

Пакт означав, що почалася Друга світова війна. А ще він означав, що між ССРСР та Німеччиною більше не існувало розділового бар'єра: тепер вони мали спільний кордон. У такій грізній ситуації Сталін міг зробити багато чого, щоб підвищити безпеку радянських західних кордонів і гарантувати нейтралітет ССРСР у ході війни. Сталін, наприклад, міг би зробити таке:

- дати наказ підсилити гарнізони фортифікованих районів на «лінії Сталіна»;
- наказати заводам, які виробляють озброєння для УРів, різко збільшити випуск продукції;
- те саме наказати заводам, які виробляють оборонне озброєння – протитанкові гармати та протитанкові гвинтівки;
- мобілізувати будівельну техніку держави та ресурси, щоб різко пришвидшити будівництво «лінії Сталіна»;
- завершивши будівництво «лінії Сталіна» і привівши її у повну бойову готовність, почати будівництво другої такої самої (або й потужнішої) оборонної системи перед «лінією Сталіна»;

- побудувати окрім двох потужних оборонних систем третій пояс фортифікованих районів позаду «лінії Сталіна» – наприклад уздовж східного берега Дніпра;

- наказати військам Червоної Армії викопати тисячі кілометрів траншей, протитанкових ровів, окопів та ходів сполучення від Балтійського моря до Чорного, переплітаючи польову оборону військ зі смугами фортифікованих районів, використовуючи останні як сталевий каркас нездоланної для супротивника оборони.

Так міг би діяти Сталін. Але він діяв інакше.

Восени 1939 року, на початку Другої світової війни, у момент встановлення спільного кордону з Німеччиною подальше будівництво фортифікованих районів зупинилося (ВИЖ, 1987. – №12. – С. 48). Гарнізони фортифікованих районів на «лінії Сталіна» спочатку було скорочено, а тоді повністю розформовано. Радянські заводи припинили випуск озброєння та спеціального обладнання для фортифікаційних споруд. Наявні фортифіковані райони було роззброєно; зброю, амуніцію, прилади спостереження, зв'язку та керування вогнем було здано на склади (ВИЖ, 1961. – №9. – С. 120).

Після цього було ухвалено: «лінію Сталіна» знищити. Деякі бойові споруди було передано колгоспам як сховища для овоців. Більшість бойових споруд було засипано землею.

Окрім припинення виробництва зброї для фортифікованих районів, радянська промисловість уже після початку Другої світової війни припинила виробництво й багатьох інших оборонних систем озброєння. Так, наприклад, було повністю припинено виробництво протитанкових гармат та 76-мм полкових та дивізійних гармат, які можна було б використовувати як протитанкові (ВИЖ, 1961. – №7. – С. 101. ВИЖ, 1963. – №2. – С. 12).

Наявні у військах протитанкові гармати стали використовувати не за прямим призначенням, а для вирішення інших вогневих задач – наприклад, для задавлення вогневих точок супротивника в ході атаки радянських військ (генерал-лейтенант Росльий І.П. Последний привал – в Берлине. М.: Воениздат, 1983. – С. 27).

Протитанкові гвинтівки не тільки зняли з виробництва, але й взагалі зняли з озброєння Червоної Армії, забрали з бойових підрозділів та поклали на склади (ВИЖ, 1961. – №7. – С. 101).

***

Усе, що було пов'язано з обороною, безжально руйнували та нищили. Найдивніше, що все це відбувалось у період, коли Червона Армія воювала у Фінляндії. Саме там Сталін та його маршали переконалися, що фортифіковані райони та смуги мають колосальну цінність для оборони країни.

Розділ 17

Навіщо Сталіну «лінія Молотова»?

«Війська у виступах тільки для двох задач годяться – оточувати та оточуватися»

Александр Ніконов. (Бей первым! М.: Энас, Спб.: Питер, 2009. – С. 81).

1

Задля справедливості варто зазначити, що влітку 1940 року просто на новому радянсько-німецькому кордоні почалося будівництво смуги фортифікованих районів, яке, втім, так ніколи й не завершили. У Генеральному штабі Червоної Армії ці нові фортифіковані райони з певною долею іронії неофіційно називали «лінією Молотова». Рішення про початок її будівництва було ухвалено 26 червня 1940 року (Анфілов В.А. Бессмертный подвиг. М.: Наука, 1971. – С. 162).

Оборонне будівництво на нових кордонах просувалося дуже повільно, а руйнування на старому кордоні – напрочуд швидко. Маршал Радянського Союзу Константін Константинович Рокоссовський свідчить: «Старі УРи було зруйновано і закинуто» (ВИЖ, 1989. – №4. – С. 55). Навесні 1941 року «лінію Сталіна» було остаточно зруйновано:

«Я не знаю, як майбутні історики пояснять цей злочин проти нашого народу. Сучасні обходять цю подію повною мовчанкою, а я не знаю, як пояснити. Великі мільярди рублів (за моїми підрахунками понад 120) зідрало радянське керівництво з народу, щоб побудувати вздовж усього західного кордону неприступні для ворога укріплення – від моря і до моря, від сивої Балтики до лазурового Чорного моря. І напередодні самої війни – навесні 1941 року – заgrimіли потужні вибухи по всій 1200-кілометровій лінії укріплень. Могутні залізобетонні капоніри та півкапоніри, три-, дво- та одноамбразурні вогневі точки, командні пункти та пункти спостереження було піднято у повітря за особистим наказом Сталіна» (Григоренко П.Г. В подполье можно встретить только крыс. – С. 141).

Отже, «лінію Сталіна» на старому кордоні вже знищено, а «лінію Молотова» на новому ще не збудовано. Радянські генерали і маршали вже після смерті Сталіна хором висловлювали своє обурення:

«Як могло наше керівництво, не збудувавши потрібних оборонних смуг на новому західному кордоні 1939 року, ухвалити рішення про ліквідацію та роззброєння фортифікованих районів на колишніх кордонах?» (Главный маршал артиллерии Воронов Н.Н. На службе военной. – С. 172).

Обурення маршала Воронова є фальшивим. Він лає «наше керівництво». Але ж хіба під час знищення «лінії Сталіна» він не обіймав у Червоній Армії одну з вищих командних посад?

13 фортифікованих районів «лінії Молотова» на кордоні СССР

Хіба сам він у той час не мав звання генерал-полковника артилерії? Хіба без його відома було знято з виробництва проти-танкові та капонірні гармати? Хіба він не знав про роззброєння та знищення артилерійських капонірів на «лінії Сталіна»?

Сама постановка питання Вороновим принципово неправильна. Його мета – відвернути увагу від сутності проблеми. Воронов запитує: чому одну лінію знищили до того, як збудували іншу? Своїм запитанням Воронов виправдовує дії «нашого керівництва», закидаючи йому не знищення «лінії Сталіна», а тільки те, що це знищення було завчасним. За Вороновим виходить, що треба було спочатку збудувати «лінію Молотова», а тоді вже ламати «лінію Сталіна».

Однак чому б не поставити інше запитання: навіщо взагалі руйнувати «лінію Сталіна»? Хіба дві лінії не кращі за одну? Хіба в обороні бувають зайві оборонні споруди, зайві траншеї, форти та каземати, зайві мінні поля та дротяні загородження?

У 1940 році двічі підтверджувалося, що дві оборонні смуги кращі за одну.

У 1940 році Червона Армія ціною великих втрат прорвала фінську «лінію Маннергейма», і це змусило Фінляндію піти на перемовини зі Сталіним та поступитися його вимогам. Але уявімо собі, що могло б відбутися, якби позаду «лінії Маннергейма» у глибині фінської території була б іще одна лінія оборони.

У 1940 році німецька армія обійшла французьку «лінію Мажино», вирвалася на оперативний простір, і це стало для Франції кінцем війни: країна з ганьбою капітулювала. Уявімо, як могли б розвиватися події в Європі, якби у глибині французької території була б іще одна лінія оборони, яку не можна обійти.

На жаль, ні у Франції, ні в Фінляндії другої лінії оборони у глибині території не було. А от у Радянському Союзі «лінію Молотова» зводили біля самого кордону, а позаду неї, у глибині території, знаходилася друга, ще потужніша «лінія Сталіна». Якщо супротивник прорве одну лінію, то упреться в другу.

Проте другу лінію інтенсивно руйнували.

Серйозні історики вигадали багато різноманітних пояснень того, що сталося. Одне з них запропонував запрошений з Ізраїлю до Москви на боротьбу із «Криголамом» професор Габ-

ріель Городецькій: на новому кордоні бракувало озброєнь для нових фортифікованих районів, тому озброєння довелося зняти з «лінії Сталіна».

Таке пояснення може задовольнити тільки безсовісних пропагандистів. А нормальна людина заперечить: якщо на «лінії Молотова» бракувало озброєнь, то треба було дати наказ артилерійським заводам збільшити випуск озброєнь. Але такого наказу ніхто не дав. Навпаки, було дано протилежний наказ: виробництво озброєння для фортифікованих районів скоротити чи припинити повністю (Маршал Советского Союза Захаров М.В. Вопросы истории, 1970. – №5. – С. 33).

У російських та запрошених агітаторів усе просто: бракувало спеціального урівського озброєння на новому кордоні, от і довелося піти на вимушений крок – роззброїти «лінію Сталіна». Потреба, мовляв, змусила. Але жодної потреби не було: роззброєння «лінії Сталіна» на старому кордоні почали у вересні 1939 року, а рішення про будівництво «лінії Молотова» на новому кордоні було ухвалено 26 червня 1940 року. Ось і виходить, що спочатку було роззброєно «лінію Сталіна», а вже потім, майже рік потому, виникла вдавана причина, потреба і необхідність вдатися до такого кроку.

Якби керівництво країни ухвалило рішення перекинути зброю фортифікованих районів зі старих кордонів на нові, то так і треба було вчинити. Але озброєння та амуніцію, яку зняли на «лінії Сталіна», не відправляли на нові укріплення, а здавали на складі (ЦГАСА. Фонд 25871. Опис 2. Справа № 22. Аркуші 24–26).

2

Аргумент про необхідність перекидання зброї з «лінії Сталіна» на «лінію Молотова» не можна приймати ще й тому, що «лінія Молотова» порівняно з «лінією Сталіна» була ріденьким ланцюгом відносно легких укріплень, які не вимагали багато озброєння. Приклад: у Західному особливому військовому окрузі, тобто у Вілорусії, на новому кордоні було збудовано 193 бойові споруди, а до цього на старих кордонах було роззброєно 876 потужніших бойових споруд.

В інших військових округах співвідношення між новими збудованими спорудами та раніше роззброєними ще більше вражає. В Одеському військовому окрузі восени 1939 року на старому кордоні роззброїли три надпотужних УРи, а за півтора року, навесні 1941-го, до будівництва на новому кордоні ще навіть не взялися: велися підготовчі роботи, обиралися місця для будівництва (Маршал Советского Союза Захаров М.В. Вопросы истории, 1970. – №5. – С. 32).

Щоб озброїти «лінію Молотова», досить було зняти з «лінії Сталіна» лише частину озброєння, причому меншу, і зняти її в останній момент, коли нові укріплення буде вже збудовано і підготовано до монтажу озброєння та внутрішнього обладнання. Чому ж з «лінії Сталіна» зняли повністю все озброєння?

Але навіть якщо, всупереч здоровому глузду, ми й повіримо запрошеному з далекої сторони високочолому професорові, то отримаємо тільки незадовільну, розраховану на дурнів відповідь про те, чому «лінію Сталіна» роззброїли. Але ми не маємо жодної, навіть найбільш нелогічної відповіді на запитання про те, навіщо її знищили.

Казематні гармати, кулемети, боеприпаси, перископи, засоби зв'язку, газові фільтри можна зняти з «лінії Сталіна» та перекинути на «лінію Молотова». Але чи можна перекинути з однієї лінії на іншу залізобетонні споруди? Найменший одноамбразурний кулеметний дот – це залізобетонний моноліт вагою 350 тонн, вкопаний у землю «по самісінькі очі», зверху навалено гранітні глиби (щоб викликати передчасний розрив ворожого снаряду), і все це засипано землею, на якій уже проросли дерева, висаджені для додаткового захисту та маскування. А навкруги – рови та штучні ставки. Чи можна все це перетягнути на 200 кілометрів західніше? – Не можна.

Споруди більшого розміру – це тисячотонні моноліти, розташовані глибоко під землею. Чи можна їх перетягнути на «лінію Молотова»? – Знов-таки не можна. Якщо з одного чудового міцного будинку ви перенесли меблі в інший будинок, – хіба це достатня підстава, щоб перший будинок підірвати?

Роззброїти – потреба змусила. Нехай так. Але навіщо забивати каземати землею чи підірвати? Хай би собі стояли. Вони їсти не просять. Може, колись іще згодяться. Роззброєний дот

можна озброїти. У крайньому випадку – у роззброєні доти можна посадити звичайну піхоту з її звичайним озброєнням.

В обороні солдат піхоти, озброєний гвинтівкою та лопатою, може викопати окоп, перетворивши його у велику, іноді навіть нездоланну перешкоду. А якщо посадити того-таки солдата з гвинтівкою (або й ручним кулеметом) не у брудну яму серед поля, а в найпростіший, хоч би й роззброєний дот, то живучість і стійкість цього солдата підвищаться у десятки разів: солдат матиме над головою мінімум метр підсиленого фортифікаційного залізобетону, півтора метра з фронту і по метру з флангів, і все це заздалегідь укрито та замасковано від цікавого погляду супротивника. А якби у перші дні війни посадити у такі, нехай і роззброєні, коробки сто сімдесят радянських дивізій першого ешелону, то проломити їхню оборону було б дуже не просто. Військам в обороні завжди треба за щось зачепитися: за роззброєні форти Вердена, за невідготовані до оборони бастіони Бреста, за стіни цехів Сталінграда. Зачепившись, піхота вриється в землю так, що нічим її з нір та барлогів не викуриш. І перетворить руїни заводу, бастіони дев'ятнадцятого або цитадель тринадцятого століття на неприступну фортецю.

«Лінія Сталіна», навіть повністю роззброєна, могла стати тим гребенем, зачепившись за який Червона Армія створила б лінію оборони, не пропустивши супротивника вглиб країни. Придалися б і роззброєні доти, і підземні командні пункти, і шпиталі, і захищені бетоном склади, згодилися б і підземні галереї та тунелі, лінії зв'язку та керування, електростанції та водонапірні системи.

3

Оборона має удосконалюватися безупинно – це вимога бойового статуту. Кожен солдат пам'ятає цю вимогу і знає, що вона означає: незалежно від того, наскільки потужною є оборона, кожен солдат мінімум десять годин на добу продовжує вперто копати землю. Не має значення, стоїть солдат в обороні один день чи вже один рік: він буде копати й копати землю, розширюючи та заглиблюючи протитанкові рови, доповнюю-

чи першу траншею другою, третьою, п'ятою. Вимоги статуту про постійне удосконалення оборони означають, що заходи, вжиті військами для організації оборони, ніколи не будуть достатніми: якщо вирито десять протитанкових ровів один за одним, усе одно треба рити одинадцятий!

Проста істина про те, що зайвих оборонних споруд не буває, як і не буває застарілих, відома вже три тисячі років. Тому будь-які нові оборонні споруди створюють не для того, щоб замінити раніше збудовані, а для того, щоб їхні попередні зусилля доповнити. Подивімося уважніше на будь-який замок: у центрі – вежа десятого століття, навколо неї – стіни тринадцятого, оперезані кільцем бастіонів уже сімнадцятого, які у свою чергу обнесено фортами дев'ятнадцятого століття, підсилені дотами двадцятого.

«Лінія Молотова» могла би слугувати додатком до «лінії Сталіна», але не її заміною, проте її створювали не як додаток і не як заміну. «Лінія Молотова» різко відрізнялася від «лінії Сталіна» і за загальним задумом, і в деталях. Існує як мінімум чотири головні відмінності між тими укріпленнями, які ламали на старих кордонах, і тими, які створювали на нових:

1. «Лінію Молотова» будували так, щоб супротивник її бачив;
2. Вузли оборони «лінії Молотова» створювали на другорядних напрямках;
3. «Лінію Молотова» не прикривали смугою забезпечення, мінними полями та іншими інженерними загородженнями;
4. Будівельники не використовували можливостей підсилення «лінії Молотова» і не поспішали її будувати.

Будівництво «лінії Молотова» – така сама загадка радянської історії, як і руйнування «лінії Сталіна». Дивні речі відбувалися на будівництві нових фортифікованих районів.

У так званій передвоєнний період, тобто з вересня 1939 по 21 червня 1941 року, у Львівсько-Чернівецькому виступі було зосереджено найпотужніше угруповання військ у світі. Тут знаходилися головні сили Південно-Західного фронту. Уже в мирний час ці війська було з трьох боків оточено військами супротивника, вже у мирний час зусиллями якогось «геніально-

го» стратега це найпотужніше угруповання військ на планеті було поставлено під загрозу розгрому.

Друге за потугою угруповання радянських військ було зосереджено у Білостоцькому виступі в Білорусії. Тут, у такій самій потенційній мишоловці, приречені на поразку у разі нападу супротивника, знаходилися сили Західного фронту.

Радянські маршали пояснюють таке дивне, аби не сказати шкідницьке, розташування військ так: головного удару ми чекали в Україні, а допоміжного – у Білорусії.

Коли так, то головні зусилля при будівництві «лінії Молотова» треба було передусім зосереджувати в Україні, у другу чергу в Білорусії. Але при цьому половину всіх коштів, спрямованих на будівництво «лінії Молотова», планували використовувати... у Прибалтиці! (Анфілов В.А. Бессмертный подвиг. – С. 164).

Чому у Прибалтиці? Це ж другорядний напрям!

Чверть коштів планували спрямувати для Білорусії, і лише 19% – для України, де, за твердженням радянських маршалів, вони чекали на головний удар.

Не тільки у стратегічному плані, але й у тактичному «лінія Молотова» будувалася на другорядних напрямках. Приклад: в районі Бреста прикордонну річку перетинало одразу шість залізничних та автомобільних мостів. Москва–Смоленськ–Мінськ–Брест–Варшава – це головний стратегічний напрям війни. Мости у Бресті – це мости велетенської стратегічної цінності. У районі Бреста будували новий фортифікований район – але не там, де мости, а на 27 кілометрів північніше Бреста, де немає жодних мостів!

Фортифіковані райони «лінії Молотова» було щільно приєднано до кордонів, вони віднині не прикривалися смугою забезпечення, і за раптового нападу гарнізони не мали часу для того, щоб зайняти бойові споруди та привести зброю до готовності.

Колишній начальник штабу 4-ї армії генерал-полковник Сандалов свідчить, що у Брестському фортифікованому районі споруди будували просто на березі прикордонної річки, а «у глибині цього району будівництво ще не починалося» (Сандалов Л.М. Первые дни войны. М.: Воениздат, 1989. – С. 45).

Діти грають біля зруйнованого доту «лінії Молотова»

На відміну від «лінії Сталіна», фортифіковані райони на «лінії Молотова» мали зовсім невелику глибину. Нові укріплення будували не на тактично вигідних для оборони лініях, а вздовж державного кордону, повторюючи всі його вигини та звивини. Тилові оборонні лінії не будувалися і навіть не планувалися (генерал-лейтенант Зотов В.Ф. На Северо-Западном фронте. (1941–1943). Сборник статей участников боевых действий. Составитель Ф. Утенков. М.: Наука, 1969. – С. 175). Нові бойові споруди не прикривали колючим дротом, мінами, ровами, надобами, їжаками та тетраедрами, і жодних інже-

нерних загороджень у районі будівництва не зводилося. Нові споруди навіть не маскували. Приклад: у Володимир-Волинському УРі «з 97 бойових споруд було обсіпано землею 5–7, решта були фактично демасковані» (ВИЖ, 1976. – №5. – С. 91).

Раніше доти на «лінії Сталіна» будували таємно, подалі від кордону, і супротивник не міг знати, де знаходяться укріплення, де проходи поміж ними, та й взагалі – чи існують такі проходи. Тепер супротивник міг зі свого берега не тільки бачити все будівництво і точно знати, де знаходяться укріплення, але й із високою точністю міг виявити кожну окрему споруду і навіть встановити напрямок стрільби для кожної амбразури. На підставі цього він міг визначити всю систему вогню. Знаючи напрямки секторів обстрілу, супротивник міг обрати ділянки, що не прострілюються, прокрастися до демаскованих дотів та заткнути амбразури мішками із піском, що, до речі, і було зроблено супротивником 22 червня 1941 року.

Маршал Радянського Союзу Жуков свідчить:

«Фортифіковані райони будуються занадто близько від кордону і мають вкрай невигідну оперативну конфігурацію, особливо у районі Білостоцького виступу. Це дозволяє супротивнику вдарити з районів Бреста та Сувалки у тил всієї нашої білостоцької групи. Крім того, через невелику глибину УРи не можуть довго протриматися, оскільки вони наскрізь прострілюються артилерією» (Жуков Г.К. Воспоминания и размышления. М.: АПН, 1969. – С. 194).

Якщо супротивник може вдарити з районів Бреста та Сувалки, то чому б не використати закинуті старі російські прикордонні фортеці Брест, Осовець, Гродно, Перемишль, Каунас? Кожна з цих фортець за потугою не поступалася Вердену⁶. Кожна з цих фортець, якщо її включити до системи оборони радянських військ, могла перетворитися у неприступний бастион, який підвищує стійкість усієї системи оборони. Окрім фортець, у цих районах знаходилися старі, не такі потужні укріплення, – капоніри початку ХХ століття, кожен на одну стрілецьку роту. Товщина їхніх стін та перекриттів – три метри фортифікаційного залізобетону. Хіба цього замало? Якщо

⁶ Верден – місто на північному сході Франції, навколо якого у роки Першої світової війни було створено найпотужніший у Європі фортифікований район.

товщина у три метри не задовольняє, то перекриття можна наростити. Куди ж дивилося ГВІУ – Головне військово-інженерне управління Червоної Армії?

«Начальник ГВІУ запропонував використати старі російські прикордонні фортеці і створити зони загороджень. Цю пропозицію так ніколи й не було прийнято. Ні до чого, мовляв» (Стариков І.Г. Мины ждут своего часа. – С. 177).

4

13 січня 1941 року на посаду начальника Генерального штабу Червоної Армії було призначено генерала армії Жукова. Його головний обов'язок на цій посаді – підготовка Червоної Армії до війни. Хто-хто, а він наведе лад на «лінії Молотова»!

Але не поспішайте. На будівництві «лінії Молотова» після приходу Жукова нічого не змінилося на краще. Навпаки, будівництво деяких фортифікованих районів було віднесено до другої черги (Анфилов В.А. Бессмертный подвиг. – С. 166).

Читачу, який знайомий із радянською дійсністю, не треба пояснювати значення словосполучення «будівництво другої черги». На практиці воно означало майже повністю заморожене будівництво.

Але в цієї медалі був і зворотний бік. Саме про Брестський фортифікований район ми знаємо більше, ніж про інші. Зокрема із трофейних документів німецького 48-го моторизованого корпусу відомо, що у німецького командування складалося зовсім інше враження: німецькі війська бачили інтенсивне будівництво, яке не зупинялося ані вдень, ні вночі.

Як же це розуміти? Невже росіяни настільки дурні, що будівельні майданчики біля самісінького кордону повністю демаскують щоночі повним освітленням? І як це зв'язати разом: з одного боку – «будівництво другої черги», з іншого – день і ніч при повному освітленні?! Невже демонстрація?

Саме так.

Маршал Радянського Союзу Баграмян будівництво «лінії Молотова» охарактеризував як «явну демонстрацію оборонних робіт» (ВИЖ, 1976. – №1. – С. 54). Генерал-полковник Санда-

лов у своїх мемуарах (Пережитое. – С. 64) передає слова коменданта Брестського фортифікованого району генерал-майора К. Пузирьова:

«Винесення фортифікованого району до самого кордону – справа незвична. Раніше ми завжди будували доти на певній відстані від кордону. Але тут нічого не поробиш. Ми маємо керуватися не тільки військовими, але й політичними міркуваннями».

І знову загадка: відомо, що радянські війська ховалися у лісах, їм забороняли з'являтися на виду. Причина: «щоб не спровокувати війну». У той самий час, виходячи з якихось не відомих нам політичних міркувань, днями й ночами супротивнику наполегливо демонстрували інтенсивну підготовку до оборони, не боячись жодних дипломатичних та військових ускладнень.

Як же розгадати всі ці загадки? Як об'єднати всі ці суперечливі факти в одному поясненні? Нам підказують, що все це від дурощів.

З цим можна було б погодитися. Але ось вам лихо: у «лінії Сталіна» та у «лінії Молотова» був один «тато» – генерал-лейтенант інженерних військ професор Карбишев. На «лінії Сталіна» він усе робив правильно, на рівні світових стандартів та вище. На «лінії Сталіна» він усе передбачив: і ретельне маскуванню кожного дота, і велетенську глибину кожного УРу, і загородження, і смугу забезпечення, і багато-багато іншого. Але ось підписано пакт Молотова-Ріббентропа, і один із видатних військових інженерів у світі раптом «подурнів» і все зробив «неправильно».

А над Карбишевим стояв Жуков. Тобто у першій половині 1941 року навіть він перетворився на ідіота і давав ідіотські накази. Бо ж саме під час приходу Жукова до Генерального штабу «фортифіковані райони на старих кордонах продовжували роззброюватися, а будівництво на нових кордонах велося черепашими темпами» (Старинов І.Г. Мины ждут своего часа. – С. 178).

5

Версія про дурнуваних радянських командирів не годиться. Річ у тім, що у 1939–1941 роках, коли відбувалося руйнування «лінії Сталіна» і одночасно – зовсім «неправильне» будівництво «лінії Молотова», на Далекому Сході велося інтенсивне будівництво фортифікованих районів, і там усе робили правильно.

Версія про російську дурість не годиться і тому, що німецькі генерали у той самий час робили те саме. Вони ухвалювали такі самі, на перший погляд, дурнуваті рішення, і ніхто не за суджує їхніх дій.

У 1932–1937 роках на берегах Одера було збудовано надпотужні укріплення, які прикривали Німеччину від ударів зі сходу. Це були першокласні бойові споруди, вписані у місцевість та пречудово замасковані. Не буду описувати їх у деталях, нехай читач повірить, згадавши німецьку точність, акуратність та працьовитість. Фортифіковані райони у міжріччі Одера й Варти можуть слугувати зразком вищих досягнень військово-інженерної думки першої половини ХХ століття.

Але ось у Москві підписано пакт Молотова-Ріббентропа, й німецька армія пішла на схід, до Польщі. Тут раптом німецькі командири почали робити ті самі дурощі, що і їхні радянські колеги. Чудові укріплення на старому німецькому кордоні було закинуто і вони ніколи більше не були зайняті військами. Багато бойових споруд було використано для інших потреб: у районі Гогвальде, наприклад, знаходився потужний фортифікаційний ансамбль, який включав двадцять дві чотириповерхові бойові споруди, з'єднані 30-кілометровим підземним тунелем. Усі їх було віддано авіаційній промисловості для розміщення заводу авіадвигунів.

Пішовши вперед і зустрівшись із Червоною Армією посеред Польщі, німецькі війська почали будівництво нової лінії фортифікованих районів. Вони будувалися на другорядних напрямках і були впритул присунуті до радянських кордонів. Попереду нових фортифікованих районів не зводилися мінні поля та загородження. Роботи велися вдень і вночі, і радянські прикордонники їх добре бачили та доповідали «куди слід»

(Пограничные войска СССР. 1939–1941. Документи № 344 та № 287).

Будівництво інтенсивно велося до травня 1941 року, після чого, висловлюючись радянською мовою (за словами генерал-майора Григоренка, учасника будівництва радянських фортифікованих районів у довоєнний період), «будівництво переведено у розряд не першочергових». З вісімдесяти бойових споруд, запланованих на берегах прикордонної річки Сян, було завершено тільки сімнадцять. Усі їх було замасковано недостатньо. Кожну із цих споруд, порівняно з тими, які було збудовано на старому німецькому кордоні, можна вважати легкими. На старому кордоні по лінії Одера зводили значно потужніші фортифікаційні споруди.

Так само робили й на радянському боці. На «лінії Сталіна» були потужні броньові ковпаки і дуже важкі броньові деталі, а на будівництві «лінії Молотова» на берегах тієї-таки річки Сян радянські інженери використовували порівняно тонкі броньові деталі.

Поки сусідом була відносно слабка Польща, німецькі війська зводили на своїх кордонах надпотужні укріплення, але щойно знищили Польщу та встановили спільний кордон із Радянським Союзом, одразу старі укріплення закинули, а на нових кордонах будували лише легкі оборонні споруди, та й ті черепашими темпами. Все як у Червоній Армії! Чи раптом не подурнішали німецькі генерали?

Ні, не подурнішали. Просто тут, на нових кордонах, вони довго оборонятися не збиралися.

6

Фортифікація буває оборонною, а буває і наступальною. Якщо ви зібралися наступати, то при зведенні фортифікованих районів дотримуйтеся таких правил:

- На головних напрямках збирайте ударні групи військ, сміливо оголюйте другорядні напрямки та прикривайте їх фортифікованими районами;

- Не намагайтеся маскувати ваші укріплення – нехай супротивник вважає, що ви готуетесь до оборони;

- Не будуйте укріплення у глибині своєї території. Усе те, що можна розташувати на берегах прикордонних річок, там і розташовуйте; при переході ваших військ у наступ всі винесені до кордону доти підтримають ваш наступ вогнем, а кожен дот у глибині вашої оборони приречений на пасивну бездіяльність;

- Не прикривайте доти мінними полями і дротяними загородженнями – цим ви завадите вашим військам, які наступають.

- Не витрачайте багато цементу та сталі на зведення фортифікованих районів, адже ви не збираєтеся довго сидіти в обороні.

Саме цими правилами керувалися німецькі воєначальники, починаючи з 1939 року.

Саме так діяли й радянські воєначальники.

Трохи раніше, у серпні 1939 року, Жуков дотримувався усіх цих правил на Халхін-Голі:

«Цими заходами ми прагнули створити у супротивника враження про відсутність на нашому боці будь-яких підготовчих заходів наступального характеру, показати, що ми ведемо широко розгорнуті роботи із влаштування оборони та лише оборони» (Жуков Г.К. Воспоминания и размышления. М.: АПН, 1969. – С. 161).

Японців вдалося надурити: вони повірили «оборонним» роботам Жукова і тут-таки поплатилися за це, потрапивши під його раптовий нищівний удар. Після цього, але в значно більшому масштабі, Жуков проводить ту саму роботу і на німецькому кордоні. Але німецьких генералів йому обдурити не вдалося. Справа у тому, що вони мали свій, такий самий досвід.

Жуков на Халхін-Голі завдав раптового удару 20 серпня 1939 року. 22 серпня того ж року, у період перемовин Молотова та Ріббентропа, а також за інтенсивної підготовки німецької армії до вступу на польську територію, генерал Гайнц Гудеріан отримав наказ очолити «фортифікаційний штаб Померанії». Мета: заспокоїти поляків суто оборонними приготуваннями і заразом швидко звести відносно легкі укріплення на друго-

рядних напрямках, щоб вивільнити якнайбільше польових військ для головного удару.

Навесні та влітку 1941 року Гудеріан знову був зайнятий оборонним будівництвом, тепер уже на радянському кордоні. І якщо Гудеріан будував бетонні коробки на західних берегах прикордонної річки Західний Буг, то це зовсім не означає, що він мав намір оборонятися. Ні, це означало щось зовсім протилежне.

І якщо Жуков демонстративно будував такі самі коробки на східних берегах прикордонних річок, що б це могло означати?

7

«Лінія Сталіна» була універсальною: її могло бути використано як для оборони держави, так і для створення плацдарму для наступу. Саме для наступу і було залишено широкі проходи між УРами: пропустити масу військ у наступ на захід.

Коли кордон було відсунуто за кілька сотень кілометрів на захід, «лінія Сталіна» повністю втратила своє значення як фортифікований плацдарм для подальшої агресії, а оборонятися після пакту Молотова-Ріббентропа Сталін більше не збирався. Ось чому лінію роззброїли, а пізніше взагалі зруйнували.

Чому ж коштовні оборонні споруди на «лінії Сталіна» не просто роззброювали, а саме руйнували чи засипали землею? Адже утримання роззброєних УРів не вимагало жодних витрат, а от їхнє руйнування чи засипання навпаки вимагали немало сил і коштів. Чому оборонні споруди просто не консервували?

У кожному сучасному місті ми можемо знайти закинуті будівлі. Їхні вікна та двері закладено цеглою. Якщо цього не зробити, закинуті будівлі перетворяться на місця, які важко або й взагалі неможливо буде контролювати місцевій владі та поліції. Закинуті будівлі перетворюються на неконтрольовані території. Ось чому влада блокує входи у будівлі, підземні споруди, печери, катакомби та подібні об'єкти, які не використовуються.

«Лінія Сталіна» – це не просто закинуті будівлі, але спеціально пристосовані для життя та тривалої оборони споруди із непробивними перекриттями, з каналізацією та водогonom, із підземними галереями.

Товариш Сталін знав, як радянський народ «любить» його владу. Товариш Сталін пам'ятав, чого коштувало придушити спротив народу. Якщо виникнуть нові повстання проти комуністів, то закинуті форти «лінії Сталіна» могли стати неприступними bastionами та сховищами для антикомуністичних загонів.

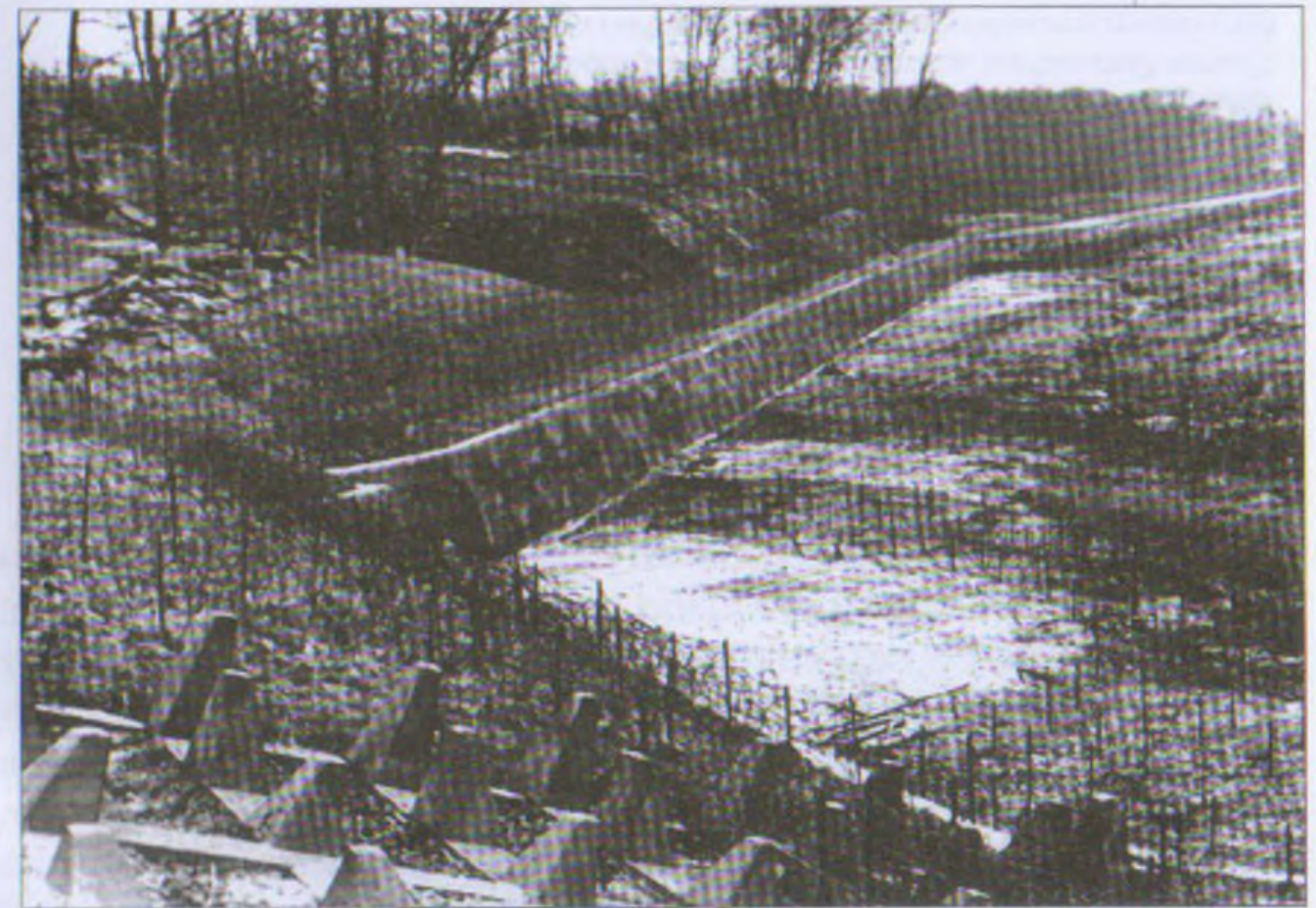
У будь-якому випадку, якими б не були причини руйнації «лінії Сталіна», ми маємо пам'ятати головне: Сталін не збирався захищатися на власній території. Після того, як Німеччина загрузла у війні проти Великої Британії, фортифіковані райони у глибині радянської території Сталіну були не потрібні.

***

У Гітлера все відбувалося так само, тільки не на східних кордонах, а на західних. Там у 1930-ті роки було зведено «лінію Зіґфрида». Традиційно німецький удар проти Франції з часів франко-прусської війни планувався на півночі. «Лінію Зіґфрида» було збудовано південніше цього напрямку, тобто на другорядному за принципом: на головному напрямку – наступаємо, другорядний – прикриваємо.

У 1940 році німецька армія пішла далеко на захід, і «лінія Зіґфрида» виявилась непотрібною. У ті часи Гітлер навіть уявити не міг, що за чотири роки йому знову доведеться захищатися на власних кордонах. «Лінію Зіґфрида» закинули. Використовували її дуже своєрідно: передали бойові споруди фермерам для зберігання картоплі. Частина бойових споруд з неприступними броньовими дверима закрили на замки, а коли споруди знову знадобилися, господарі не змогли знайти ключів (Mallory K., Ottar A. Architecture of Aggression. Architectural Press, 1973. – P. 123).

Можна, звісно, видатних радянських та німецьких генералів називати ідіотами. Але їхню поведінку аж ніяк не можна

«Лінія Зіґфрида». 1940 р.

вважати дурною. Як перші, так і другі задумали наступ, і коли укріплення більше не можна було використовувати з метою наступу, їх зносили або, якщо була можливість, віддавали бойові каземати фермерам під картоплю.

Розділ 18

Радянські партизани та диверсанти до й після нападу Німеччини⁷

«Ленінізм навчає, що країна соціалізму, використовуючи сприятливу міжнародну ситуацію, має і зобов'язана взяти на себе ініціативу наступальних військових дій проти капіталістичного оточення з метою розширення фронту соціалізму... Ленінське гасло «на чужій землі захищати свою землю» у будь-який момент може обернутися у практичні дії»

(Директива Головного політичного управління Червоної Армії від 3 червня 1941 р. РЦХИДНИ. Фонд 88. Опис 1. Справа № 898. Аркуш 21).

1

Проти будь-якого, навіть найсильнішого супротивника можна успішно боротися. Для цього треба вести партизанські дії. Ще дві з половиною тисячі років тому китайський стратег та теоретик військового мистецтва Сунь Цзи у своєму трактаті «Мистецтво війни» писав: «Якщо ворог сильніший – ухиляйся від нього». Ворог може у лічені дні захопити країну, але потім довгі роки вести виснажливу війну проти партизанів. Історія знає багато прикладів, коли зовсім невеликі, сляк-так озброєні загони партизанів успішно боролися проти могутніх армій.

Червона Армія мала велетенський досвід боротьби із партизанами. Командири Червоної Армії знали, наскільки важкою та виснажливою може бути ця боротьба. Під час Громадянської війни населення колишньої Російської імперії вело боротьбу проти комуністів переважно партизанськими методами. На півдні України діяла ціла партизанська армія під командуванням видатного народного полководця Нестора Івановича Махна. У Тамбовській губернії вже після Громадянської війни розгорнулася справжня війна проти партизанської армії Александра Антонова. Покінчити з партизанами вдавалося лише за допомогою масових розстрілів заручників, знищення мирного населення, спалювання сіл разом із мешканцями, широкого застосування бойових отруйних газів. У Сибіру, на Північному Кавказі та у Закавказзі війна Червоної Армії проти партизанів тривала до середини 1920-х років, а у Середній Азії – до початку 1930-х.

⁷ Відкритих джерел, які розповідають про організацію та знищення партизанського руху в Радянському Союзі у довоєнні роки, небагато. Працюючи над цим розділом, я спирався на дані з трьох джерел. Це згадані нижче спогади І.Г. Старінова (військова розвідка) та С.А. Ваушасова (НКВД), а також історичні приклади, які викладали нам у Військово-дипломатичній академії Радянської Армії. – прим. автора.

2

Після підписання пакту Молотова-Ріббентропа Радянський Союз почав планомірне знищення нейтральних держав, щоб, як передбачав Троцький, «усією своєю масою прису-нутися до кордонів Німеччини саме у той момент, коли Третій рейх буде втягнуто у боротьбу за новий переділ світу».

«Визвольний похід» Червоної Армії до Польщі пройшов успішно через те, що Гітлер, неначе криголам, розчистив шлях не тільки собі, а й товаришу Сталіну. Але у Фінляндії вийшов збій. Як ми вже знаємо, Червона Армія потрапила там у фінську смугу забезпечення.

Ось типова ситуація. Радянська колона танків, мотопіхоти, артилерії йде лісовою дорогою. Праворуч чи ліворуч зійти не можна – міни. Попереду – міст. Сапери перевірили – мін немає. Перші танки заїжджають на міст і разом з ним злітають у повітря: заряди вибухівки було закладено у мостові опори ще під час будівництва; знайти їх дуже важко, а якщо заряди і знайдуть, то будь-яка спроба зняти їх призведе до вибуху.

Радянська колона, що простяглась на багато кілометрів, зупиняється на дорозі. Тепер настає черга фінських снайперів. Вони не поспішають. Лунають нечасті постріли, а потім знову все тихо у лісі. І знову: хлоп, хлоп. Снайпери стріляють з відстані, вони б'ють тільки радянських командирів: хлоп, хлоп. І комісарів теж. Прочесати ліс неможливо: ми ж пам'ятаємо – праворуч та ліворуч від дороги непрохідні мінні поля. Будь-яка спроба радянських саперів наблизитися до підірваного мосту чи знешкодити міни на узбіччях дороги завершується пострілом фінського снайпера: хлоп!

Були випадки, коли радянські полки й дивізії, зупинені біля підірваних мостів, за день такого «бою» втрачали весь командний склад. Завмерла колона: ні вперед, ні назад. А вночі по безпорадній радянській колоні б'ють мінометним вогнем звідкись з-поза далекого лісу або довгою кулеметною чергою з кущів, – і знову все тихо.

Кажуть, Червона Армія показала себе у Фінляндії не з кращого боку. Свята правда. Але уявімо собі на місці радянської дивізії дивізію будь-якої іншої армії. Що робити у такій ситу-

Радянська колона, атакована фінськими партизанами. 1939р.

ації? Відтигувати колону назад? Але ж важкі артилерійські трактори з велетенськими гаубицями на гаках штовхати назад свої багатотонні причепи не в змозі. А снайпери по водіях тракторів хлоп, хлоп. Сяк-так колона рачкує задки, а позаду у цей час злітає в повітря ще один міст. Колону заблоковано. Біля другого мосту теж усі підходи заміновано, і снайпери там теж не поспішають, – по командирах, комісарах, по саперах, по водіях: хлоп, хлоп.

Далеко спереду майже неприступна лінія фінських залізо-бетонних укріплень – «лінія Маннергейма». Прорвати її без артилерії, без тисяч тонн боеприпасів неможливо. Радянські війська вперлися у фінські укріплення, а важка артилерія далеко

відстала, вона тут, на лісових дорогах, між мінними полями та підірваними мостами, під вогнем снайперів.

Звісно, отримавши такий урок у Фінляндії, радянські командири мали зробити відповідні висновки. Звісно, у західних районах країни ще у мирний час треба було створити легкі партизанські загони, щоб зустріти можливе вторгнення супротивника.

Західні райони Радянського Союзу самою природою створені для того, щоб вести тут партизанську боротьбу на комунікаціях агресора, який іде на схід. Чи створювалися в ССРСР легкі рухомі загони, чи готувалися для них бази у лісах на випадок німецького нападу? Так, такі загони було створено ще у 1920-х роках.

3

Вожді Радянського Союзу розуміли, що використання партизанської тактики дозволяє виграти війну проти будь-якого агресора. ССРСР – найбільша за територією країна світу. В одній тільки Білорусії у мирний час існувало шість партизанських загонів чисельністю 300–500 осіб кожен.

Невелика чисельність загонів не повинна вас бентежити. Загони комплектувалися тільки командирами, інструкторами та фахівцями. Кожен партизанський загін мирного часу – це ядро, навколо якого ще на початку війни створюється потужне формування чисельністю декілька тисяч осіб.

Для партизанських формувань у мирний час у непрохідних лісах та на острівцях серед безкінечних боліт було створено таємні бази, збудовано підземні сховища, шпиталі, склади, підземні майстерні для виробництва боєприпасів та озброєння. В одній Білорусії для можливої партизанської війни до підземних тайників було закладено зброї, боєприпасів та амуніції для 50 тисяч партизанів.

Для підготовки партизанських лідерів, організаторів та інструкторів було створено таємні школи. Секретні науково-дослідні центри розробляли спеціальні засоби партизанської війни, особливе спорядження, озброєння, засоби зв'язку. Пар-

Партизани мінують залізницю

тизани регулярно проходили збори, під час навчань роль супротивника, зазвичай, грали дивізії НКВД.

Окрім партизанських формувань, готували невеличкі підпільні групи, які у випадку агресії не йшли в ліси, а залишалися у містах та селах із завданням увійти в довіру супротивника та сприяти йому, а потім збирати розвідувальну інформацію та здійснювати диверсії.

Така сама робота відбувалася не тільки у Білорусії, а й в Україні, Криму, у Ленінградській області та інших районах Радянського Союзу.

Окрім діяльності таємної поліції таку саму роботу паралельно, але абсолютно незалежно від НКВД, провадила радянська військова розвідка: обладнувала таємні бази, сховища, секретні квартири та явки, готувала лінії конспіративного зв'язку та робила багато іншого. Радянська військова розвідка мала власні таємні школи, власних організаторів та інструкторів.

Окрім НКВД та військової розвідки, Комуністична партія готувала деяких своїх лідерів у західних районах країни до переходу на нелегальне становище у випадку захоплення території супротивником. Комуністи ще за часів підготовки російської революції мали великий конспіративний та кримінальний досвід, вміли зберігати свої таємниці. Традиції підпільної діяльності у 1920-х та 1930-х роках було збережено, партійні організації за необхідності знову могли перетворитися на глибоко законспіровані центри таємної боротьби.

Не забудемо, що партизанські загони створювалися у так званій зоні смерті – радянській смузі забезпечення, де при відході радянських військ усі мости мали бути підірвані, тунелі – завалені, залізничні вузли – зруйновані, стрілочні переходи і навіть рейки та телефонний кабель евакуйовані. Партизанам лишалося тільки не допустити відновлення вже зруйнованих об'єктів.

Партизани були майже невразливі, бо партизанські лідери знали проходи у гігантських мінних полях, а супротивник їх не знав. Партизани за необхідності могли без жодного клопоту піти від будь-якого переслідування у заміновані ліси й болота.

4

Смуга забезпечення та партизанські загони, готові з першої хвилини діяти у зайнятій ворогом смузі забезпечення, – це чудова система самозахисту Радянського Союзу. Але у 1939 році Гітлер потрапив у дуже неприємну стратегічну ситуацію – йому довелося воювати проти Великої Британії, Франції та інших держав, за спиною яких стояли Сполучені Штати, і виграти цю війну він не міг. З цього ж моменту оборонні системи виявились непотрібними Сталіну. Одночасно із смугою забезпечення було ліквідовано й радянський партизанський рух: партизанські загони розпущено, зброю, боєприпаси й вибухівку вилучено, таємні сховища та склади – засипано землею, а партизанські бази – спустошено.

Усе це відбувалось восени 1939 року. А наприкінці осені Червона Армія почала «звільнення» Фінляндії і там зустріла всі ті елементи самозахисту, які нещодавно існували і в Радян-

ському Союзу: лінію залізобетонних укріплень, смугу забезпечення перед нею та активні дії легких загонів партизанського типу у цій смузі. Легкі рухливі загони фінських лижників завдавали раптових ударів і тут-таки зникали у лісі. Від цих ударів Червона Армія несла величезні втрати, а вся найсучасніша військова техніка була геть безпорадною у боротьбі з противником, який від бою ухиляється.

Може, отримавши жорстокий урок у Фінляндії, Сталін змінив свою думку і знову створив партизанські формування у західних районах Радянського Союзу?

Ні, не змінив. Ні, не створив.

22 червня 1941 року почалися численні імпровізації, зокрема й створення партизанського руху. Так, його створили. Його розгорнули. Але створили та розгорнули на всю міць тільки у 1943–1944 роках. Якби його не знищили у 1939-му, то він би розгорнувся на повну силу ще з перших днів війни і міг бути набагато ефективнішим.

У ході війни партизанам довелося заплатити великою кров'ю за кожен підірваний міст. Щоб підірвати міст, його спочатку треба захопити, але міст охороняють, і дерева навкруги вирубали, і замінували все довкруг. А вибухівку де партизанам узяти? Якщо вона і є, то чи багато партизанська група на собі принесе? При підготовці вибуху доводилося швиденько заряди вкладати не у мостові опори, а на прогони.

Якщо заряд закладено всередину мостової опори, то ефект від вибуху значно збільшується. Якщо такий самий заряд встановити ззовні, то більша частина енергії виходить у порожнечу. Після вибуху супротивник може швидко відбудувати такий міст, – і партизанам доводиться починати все спочатку. Поки супротивник ремонтує один міст, решта мостів у цьому районі діє, і до них можна розподілити транспортні потоки.

Але ж до осені 1939 року у районі старого кордону все було готово, щоб підняти у повітря УСІ мости. Підняти так, щоб відновлювати не було чого. Підняти так, щоб не втрачати партизанської крові. Підняти можна було звичайним натискуванням кнопки у таємному партизанському бункері, а потім з-поза непрохідних мінних полів тільки пострілювати із снайперських гвинтівок по офіцерах, саперах та по водіях.

Партизани можуть пройти там, де не пройде регулярна армія. Радянські партизани на марші

Німецька армія була прив'язана до доріг. Повна відсутність мостів, мільйони партизанських мін на дорогах, засідки та снайперський терор із перших годин вторгнення могли б різко знизити швидкість німецького блицкригу.

Хто ж знищив радянський партизанський рух на початку Другої світової війни і чому він це зробив?

5

Один із батьків радянської диверсійної справи полковник ГРУ професор Старінов у ті роки командував таємною школою, яка готувала партизанські групи, підпорядковані радянській військовій

розвідці. Полковник у своїх мемуарах називає винуватця:

«Надійно схована у землі зброя та вибухівка чекали свого часу. Але раніше, ніж цей час настав, сховані партизанські бази було спустошено, без сумніву, з відома і певно за прямим наказом Сталіна» (Старінов І.Г. *Мини ждуть свого часа.* – С. 40).

Один із ветеранів радянського політичного тероризму полковник КГБ Станіслав Алексєєвіч Ваупшасов⁸ перед Другою світовою війною командував партизанським загonom НКВД у Білорусії. Він пояснює причину знищення партизанських формувань:

«У ті грізні передвоєнні роки панувала доктрина про війну на чужій території... вона мала яскравий наступальний характер» (Ваупшасов С.А. *На тревожных перекрестках.* М.: Политиздат, 1971. – С. 203).

⁸ Stanislovas Vaupšas – литовець за народженням.

Можна погоджуватись із полковником КГБ, можна йому заперечувати, але інших причин знищення партизанських формувань та баз поки ніхто не вигидав.

6

Думку двох полковників ми заслухали, а тепер подивімося на те, що вони самі робили на початку червня 1941 року. А робили вони те, що й решта партизанських лідерів та бійців.

Після розформування партизанських загонів, призначених для дій на своїй території, перед колишніми партизанами було відкрито три шляхи:

1. До підрозділу повітряно-десантних військ (саме тоді почалося їхнє бурхливе зростання);
2. До каральних формувань ОСНАЗ НКВД;
3. До невеликих таємних груп, що їх з якоюсь метою збирали на кордонах Німеччини та її союзників або ж перекидали через кордон ще до початку бойових дій.

Військовий розвідник полковник Ілья Старінов пішов третім шляхом. Хай скромне звання полковника не бентежить читача – це був полковник особливого роду і професор особливих наук. Він уже пройшов Іспанію, де займався улюбленою справою – підривав будинки, мости та тунелі, пускав під укіс поїзди та автомашини.

Із перших днів війни полковник Старінов буде діяти, маючи в кишені розпорядження наркома оборони Маршала Радянського Союзу Тимошенка і підпорядковуючись тільки йому. У 1942 році він обійме посаду заступника головнокомандувача партизанського руху з диверсій, тобто стане головним диверсантом Червоної Армії. У 1943 році за планами та під керівництвом Старінова буде проведено грандіозні операції «Концерт» та «Рейкова війна», де у кожній одночасно візьмуть участь понад сто тисяч партизанів та диверсантів. Старінов став лідером гігантської армії радянських диверсантів зовсім не випадково – він мав відповідний досвід.

Отже, 21 червня 1941 року цей запеклий диверсант з'являється просто у районі прикордонних мостів у Бресті, які

мають воістину стратегічне значення для оборони радянської території. Як поталанило! Варто цьому хлопцеві попрацювати на кожному із цих мостів по дві години, і тоді у випадку німецької агресії можна буде просто одним натискуванням кнопки перекрити ворогові всі транспортні магістралі. Але приготування до оборони не цікавили Старінова, як не цікавили вони і всіх вищих командирів. Наступного дня, вранці 22 червня 1941 року, німецька армія захопить у районі Бреста одразу усі шість мостів!

Чим же займався полковник Старінов у Бресті? Навіщо ж його відправляли на кордон? Офіційно – на навчання. Але прибувши до Бреста, Старінов довідався, що навчання – це тільки привід. Навчання скасовано (а може, й не заплановано взагалі).

Якщо Старінова прислали не на навчання і не для підготовки оборони, то що ж диверсантові такого рангу робити на самісінькому кордоні? Він так і не довідався про причину свого прибуття до Бреста. Почалося німецьке вторгнення, і полковнику Старінову довелося-таки займатися справами суто оборонними.

Ще один штрих до портрета цієї особистості. Усю війну разом зі Старіновим пройде його вірний, надійний, моторний водій на прізвище Шлегер, німець за національністю. Мода така раптом виникла серед радянських командирів, особливо серед десантників, розвідників, диверсантів: мати поруч справжнього німця як ординарця, денщика, водія, перекладача.

Мода ця з'явилася у лютому 1941 року.

7

Чекіст Ваупшасов був особистістю не менш примітною. Життя його було дуже бурхливим та насиченим пригодами: до 1926 року він воював у польських лісах. Офіційно війна з Польщею завершилась у 1920 році, але радянські партизанські загони, укомплектовані горлорізами з ЧК та ГПУ, ще багато років продовжували вбивати людей у цій країні в ім'я світової

революції. Після повернення до СРСР Ваупшасов був великим начальником на великих будівництвах ГУЛАГу. У 1937–1939 роках він брав участь у Громадянській війні в Іспанії та керував контррозвідкою та диверсійними формуваннями у республіканській армії. Після цього у Білорусії Ваупшасов готував радянських партизанів на випадок вторгнення супротивника на радянську землю.

Але ось підписано пакт Молотова-Ріббентропа, Німеччина загрузла у війні проти Франції та Великої Британії, тому Сталіну партизани більше не потрібні. Ваупшасов потрапляє до формування ОСНАЗ НКВД і займається шляхетною справою «очищення території від ворожих елементів» в ході «визвольних походів» Червоної Армії у Польщу та Фінляндію.

Але 22 червня 1941 року Ваупшасов зустрів не на кордоні, а за кордоном, – на території «імовірного супротивника», маючи в кишені дипломатичний паспорт. Він раптово перетворився на радянського консула у Фінляндії (Ваупшасов С.А. Партизанская хроника. М.: Воениздат, 1961. – С. 5).

Навіщо цього карателя, вертухая, терориста, гулагівського «дипломата» відправили за кордон? Може, для зміцнення безпеки країни у переддень оборонної війни? Ні, в оборонній війні він там був зовсім не потрібен. Щойно така війна почалася, його терміново повернули до Радянського Союзу й відправили до Білорусії партизанити – створювати з нуля нещодавно знищений партизанський рух.

Якщо готувалася оборонна війна, то навіщо потрібен був увесь цей маскарад із перевдяганням у дипломатичний фрак? Чи не простіше тримати цю людину (і тисячі подібних) вже у районах вірогідної окупації та готовності зустріти агресора у найперші часи війни?

Ні, «панувала доктрина про війну на чужій території».

Це не просто слова полковника КГБ. Це факт історії, підтверджений долею того, хто ці слова сказав, і тисячами доль таких самих людей, як Ваупшасов.

Розділ 19

Навіщо Сталіну десять повітряно-десантних корпусів?

«У майбутніх боях ми будемо діяти на території супротивника. Так наказують наші статuti»

Герой Радянського Союзу полковник Александр Ільч Родімцев
(у майбутньому – двічі Герой Радянського Союзу, генерал-полковник).

Виступ на XVIII з'їзді ВКП(б). 1939 р.

1

Повітряно-десантні війська призначені для дій у ході раптових, стрімких, нищівних наступальних операцій. У Польовому статуті Червоної Армії 1936 року (ПУ-36. М.: Воениздат, 1936, стаття 7) записано: використання повітряно-десантних військ можливе тільки в ході наступальних операцій і тільки у взаємодії з військами, які наступають із фронту.

Перед Другою світовою війною дуже мало країн замислювали грандіозні наступальні операції, а коли й так, то повітряно-десантні війська у більшості країн розвитку не отримали.

Було три винятки. Гітлер готував свою армію до наступальної війни, тому у 1936 році в Німеччині було створено повітря-

Радянські десантники

но-десантні війська. Кількість парашутистів у цих військах до початку Другої світової війни налічувала 4 тисячі осіб.

Другим винятком була Італія. Муссоліні підготував 700 парашутистів-десантників.

І третім винятком був Радянський Союз. Саме у нас у 1930 році, тобто ще перед приходом до влади Гітлера у Німеччині, вперше у світі було створено повітряно-десантні війська.

До початку Другої світової війни Радянський Союз мав понад мільйон підготованих десантників-парашутистів. Про те, що у Радянському Союзі підготовано один мільйон парашутистів, 18 серпня 1940 року повідомила газета «Правда».

А може, це була омана? «Правда» не вирізнялася правдивістю.

У світлі розсекречених документів ми можемо з певністю заявити: це була омана!

У 1930-х у Радянському Союзі вибухнув справжній парашутний психоз. Без парашутної вишки не обходився жоден міський парк, а значок парашутиста для кожного молодого

Знаменита «Дівчина з веслом» у Московському ЦПКіО ім. Горького. На задньому плані – парашутна вишка

чоловіка перетворився в найнеобхідніший атрибут чоловічої гідності. А отримати значок було зовсім не просто. Значок давали лише за стрибки із літака, а до стрибків із літака допускали тільки того, хто попередньо склав заліз із бігу, плавання, стрільби, метання гранати на дальність та влучність, здолання смуги перешкод, користування протихімічними захисними засобами та багатьох інших необхідних на війні навичок. Тобто стрибки з літака були завершальним етапом індивідуальної підготовки бійця крилатої піхоти.

Увесь світ бачив цю небувалу підготовку Радянського Союзу до визвольних воєн. Щоб заспокоїти сусідні країни, газета «Правда» по-

відомила занижені цифри: у нас підготовано лише мільйон парашутистів.

Проте розсекречені архіви показують зовсім іншу картинку. Ось тільки деякі уривчасті відомості: «З квітня 1934 року по лютий 1936 року на Україні підготовано 427 000 парашутистів» (партійний архів Інституту історії партії ЦК КП(б) України. Фонд 7. Опис 1. Справа № 1330. Аркуш 32).

427 тисяч парашутистів підготовано тільки в одній Україні і лише за вказаний вище період – два роки. Але ж не тільки в Україні їх готували! Україна зовсім не була головним районом підготовки десантників. Парашутистів готували переважно у Москві та Московській області, у Ленінграді, Іванові, Горькому, Воронежі, Куйбишеві, на Уралі, в Сибіру, Білорусії, на Північному Кавказі, у Криму, який у той час до складу України не входив.

427 тисяч парашутистів Україна підготувала за неповні два роки; але ж не припинилася їхня підготовка після лютого 1936 року! Навпаки. 1936 рік – лише початок. Скільки ж їх було підготовано однією лише Україною у 1937–1938 роках? А у 1939, 1940, 1941-му?

Відомості про підготовку парашутистів на території Росії та Білорусії досі зберігаються як особлива державна таємниця, проте розмах підготовки парашутистів у Росії різко переважав те, що робилося в цьому напрямку в Україні. Тому кожен дослідник, який вивчав цю проблему, доходить висновку, що парашутистів у Радянському Союзі було підготовано не один мільйон, а набагато більше.

Ми, мабуть, ніколи не дізнаємося точної цифри. Тому погодьмося з мінімальною оцінкою, яку було оголошено офіційно: один мільйон.

2

В оборонній війні парашути були не потрібні. Використовувати парашутиста в обороні як звичайну піхоту – це те саме, що використовувати на будівництві золоту арматуру замість сталевий: золото м'якше за сталь.

Десантні підрозділи не мають такого важкого та потужного озброєння, як звичайна піхота⁹, тому їхня стійкість в обороні значно нижча, ніж у звичайної піхоти. Та й дорого золото замість сталі використовувати. Але ж підготовка мільйона радянських парашутистів коштувала дорожче за золото. За підготовку парашутистів та виробництво парашутів Сталін платив життям величезної кількості радянських людей. Парашутний психоз бував у Радянському Союзі одночасно зі страшним голодом. У голодних регіонах країни процвітало людоджерство, а люба Батьківщина вивозила хліб, щоб купити технології виробництва парашутів і збудувати гігантські шовкові комбінати та парашутні фабрики, щоб вкрити країну мережею аеродромів та аероклубів, щоб підняти в кожному міському парку каркас парашутної вишки, щоб підготувати тисячі інструкторів, побудувати парашутні сушарки та сховища, підготувати понад мільйон вгодованих парашутистів, а також необхідне для них озброєння, спорядження, парашути.

У 1937 році у Радянському Союзі було проведено перепис населення.

Дані перепису створили ефект бомби. Іосіф Сталін вимушений був визнати його «шкідницьким» та засекретити результати... У результаті всебічного обліку «промальовувалися» страшні наслідки голоду 1932–1934 років... Організатори та багато пересічних виконавців опинилися у таборах, частину з них було розстріляно (Красная звезда, 27 квітня 2002 р.).

Підсумки перепису 1937 року підтверджують, що від голоду загинуло від 3,5 до 5 мільйонів людей. Якщо б між переписами 1926 та 1937 років країна розвивалася в умовах нормальної репродукції населення, то до січня 1937 року населення СРСР

Стрілецький полк РККА чисельністю 3182 людини (штат від 5 квітня 1941 року), окрім 313 автоматів, 1310 гвинтівок та карабінів, 984 самозарядних гвинтівок, мав 116 ручних кулеметів ДП, 54 станкові кулемети, 6 комплексних кулеметів (чотириствольних), 3 крупнокаліберні кулемети ДШК, 49 мінометів (27 штук калібру 50 мм, 18 штук калібру 82 мм, 4 штуки – 120 мм), 12 гармат калібру 45 мм та 6 гармат калібру 76 мм. Уся ця сила-силенна зброї потребувала значної кількості боеприпасів. Наприклад, боекомплект одного 120-мм міномета – це 60 мін вагою майже 16 кілограмів (без зарядів та пакування) кожна. Стрілецька дивізія, окрім трьох стрілецьких полків, мала у своєму складі два артилерійські полки, розвідувальний батальйон з плавучими танками чи важкими гарматними броньованими автомобілями, протитанковий та зенітний дивізіони, а також інші частини та підрозділи. – прим. автора.

мало становити не менше 170 мільйонів людей. Перепис показав інший результат: 162 мільйони. Ці недораховані 8 мільйонів – результат неприродно високої смертності населення, зокрема й від голоду, а також зниження народжуваності у ці роки.

Для чого готували парашутистів? Певно, не для того, щоб захищати населення власної країни, яке через цих парашутистів гинуло від голоду.

Деякі західні експерти намагаються зрозуміти сенс діяльності Сталіна.

«У Росії у 1930-х роках парашутизм був національним спортом... Понад мільйон чоловіків та жінок різного віку стрибали з парашутом просто заради задоволення!» (Gregory V., Batchelor J. Airborne Warfare 1918–1941. Phoebus: Leeds, 1978. – P. 22).

Заради задоволення? Але у Радянському Союзі не було приватної власності. Не було приватних аеродромів, приватних літаків, приватних парашутних клубів, приватних інструкторів та парашутистів. Усе належало державі. Держава вбила за найскромнішими підрахунками кілька мільйонів своїх громадян. Держава забиравала у мільйонів голодних хліб і продавала за кордон, а на ці гроші купувала все необхідне для підготовки парашутистів.

Вбивати мільйони людей заради того, щоб забезпечити іншим мільйонам можливість стрибати з парашутом, – це суто комуністичне задоволення.

3

Якщо підрахувати всіх військових парашутистів світу на момент початку Другої світової війни, то Радянський Союз мав підготованих десантників приблизно у двісті разів більше, ніж усі країни світу з Німеччиною включно.

Для заощадження коштів радянських парашутистів готували як аматорів: щоб молодий ентузіаст працював на будівництві або на заводі, а вільний час віддавав парашутній справі. Але готувалися й десантні підрозділи, частини і навіть з'єднання.

До кінця 1933 року Червона Армія мала одну повітряно-десантну бригаду, чотири десантні мобільні загони, 29 окремих батальйонів та декілька рот і взводів загальною кількістю близько 10 тисяч осіб (ВИЖ, 1982. – № 10. – С. 75).

У 1930 роки у західних районах країни неодноразово відбувалися грандіозні маневри. На цих маневрах відпрацьовували тільки один вид бойових дій – «глибока операція», – раптовий удар гігантських мас танків на величезну глибину. Сценарій завжди простий, але грізний. Раптовому удару сухопутних військ в ході кожних навчань передувало не менш раптовий і не менш нищівний удар радянської авіації по аеродромах умовного противника, після чого відбувалося викидання парашутного десанту для захоплення аеродромів. Слідом за хвилиною парашутистів на захоплених аеродромах у посадочний спосіб з'являлася друга хвиля десантників із важким озброєнням.

У 1935 році на знаменитих Київських маневрах в ході грандіозної операції було викинуто парашутний десант у 1200 осіб, одразу слідом за ним було висаджено посадочний десант у 2500 осіб із важкою зброєю, включно із артилерією, броневантами й танками.

У 1936 році в Білорусії при відпрацюванні того самого наступального сценарію було викинуто парашутний десант у 1800 осіб, за яким слідував посадочний десант у 5700 осіб із важкою зброєю.

Того ж року в ході наступальних маневрів Московського військового округу 84-та стрілецька дивізія у повному складі була десантована у посадочний спосіб.

У 1938 році на базі наявних на той час авіадесантних частин та з'єднань формуються шість повітряно-десантних бригад: 201, 202, 204, 211, 212 й 214-та (заступник командувача ВДВ генерал-лейтенант К. Курочкін. ВИЖ, 1980. – № 8. – С. 94). Загальна чисельність шести бригад становила 18 тисяч осіб (ВИЖ, 1975. – № 9. – С. 81). Утримувати більше бойових частин та з'єднань було обтяжливо. Розрахунок простий: через ці частини та з'єднання пропустити тільки деяких. Якщо буде потрібно – усіх решту можна будь-якої миті призвати під їхні прапори. Такі призовники-парашутисти вже підготовані.

У 1939 році Сталін наказав знищити партизанські бази та партизанські формування, які призначалися для дій на своїй території у випадку іноземної агресії. Він наказав формувати нові десантні підрозділи: полки та окремі батальйони. У Московському військовому окрузі, наприклад, створили три полки трибатальйонного складу та кілька окремих батальйонів по 500–700 парашутистів у кожному батальйоні (Ордена Леніна Московський військовий округ. М.: Воениздат, 1977. – С. 177).

У 1940 році Сталін знищив усі нейтральні держави роздільного бар'єра і скрізь, де можна було, вийшов до кордонів Німеччини. Після цього він, здавалося б, мав скоротити кількість повітряно-десантних частин та з'єднань: далі на захід залишалася лише Німеччина та союзні їй держави, а з Німеччиною підписано договір «Про дружбу та кордон».

Але Сталін свої повітряно-десантні підрозділи не розформував. Навпаки, у квітні 1941 року в Радянському Союзі було таємно розгорнуто п'ять повітряно-десантних корпусів (Постанова ЦК ВКП(б) та СНК СРСР «Про нові формування у складі Червоної Армії» № 1112-459сс від 23 квітня 1941 р. 1941 год. Книга вторая. – С. 104–106).

Радянські десантники перед завантаженням в літак

Усі корпуси було дислоковано у західних районах Радянського Союзу. Кожен корпус мав у своєму складі управління, штаб, підрозділи обслуговування, три повітряно-десантні бригади, артилерійський дивізіон, окремий танковий батальйон (54 танки) та інші підрозділи. Чисельність кожного корпусу – 10 419 осіб.

Ось вам склад повітряно-десантних корпусів (пдк) на кінець травня 1941 року:

1-й пдк (Київський особливий військовий округ): командир – генерал-майор М.А. Усенко; 1-ша, 204-та, 211-та повітряно-десантні бригади (пдбр);

2-й пдк (Харківський військовий округ): командир – генерал-майор Ф.М. Харітонов; 2-га, 3-тя, 4-та пдбр;

3-й пдк (Одеський військовий округ): командир – генерал-майор В.А. Глазунов; 5-та, 6-та, 212-та пдбр;

4-й пдк (Західний особливий військовий округ, Пуховичі, Білорусія): командир – генерал-майор А.С. Жадов; 7-ма, 8-ма, 214-та пдбр;

5-й пдк (Прибалтійський особливий військовий округ, Даугавпілс, Латвія): командир – генерал-майор І.С. Безуглий; 9-та, 10-та, 201-ша пдбр.

202-га повітряно-десантна бригада залишалася окремою.

Хтось засумнівається: можливо, за цими номерами нічого не було, корпуси могли бути не укомплектованими. Геть сумніви! Офіційна історія повітряно-десантних військ повідомляє: *«Комплектування корпусів особовим складом до 1 червня 1941 року було закінчено»* (Советские воздушно-десантные. М.: Воениздат, 1986. – С. 51).

4

Від звичайної бойової підготовки повітряно-десантні корпуси невдовзі перейшли до підготовки цілком конкретної. Після 13 червня 1941 року було віддано відповідні розпорядження і здійснено останні приготування до виконання бойових задач: наприклад, десятки тисяч парашутів уже було складено в районах аеродромів завантаження.

Повітряно-десантні корпуси, крім звичайної десантної піхоти, мали досить потужну артилерію і навіть батальйони легких плавучих танків.

Усі десантні корпуси створювали на такій відстані від кордонів, що їх можна було викидати на територіях супротивника без додаткового перебазування. При цьому 4-й та 5-й корпуси могли без перебазування бути використані проти Німеччини, 3-й – проти Румунії, 1-й і 2-й – як проти Німеччини, так і проти Румунії, а також проти Чехословаччини та Австрії, щоб перерізати в горах нафтові магістралі з Румунії до Німеччини.

Усі корпуси вели інтенсивну підготовку до майбутнього десантування.

Усі корпуси було зосереджено в лісах подалі від чужих очей.

Б

Збираючи матеріали про радянські повітряно-десантні війська, яч було розгорнуто у першій половині 1941 року або підготовано до розгортання у другій половині того самого року, я звернув увагу на цікаву деталь. Кожен радянський десантний командир, особливо на рівні полковника чи генерала, мав у своєму найближчому оточенні солдата або сержанта німецького походження.

Таку саму картину спостерігаємо й у радянській кавалерії. Втім (і далі ми це побачимо), між повітряно-десантними військами та кавалерією існував прямий зв'язок: і десантники, і кавалеристи призначалися для рішучих наступальних дій, для сміливих рейдів та раптових ударів по тилах супротивника. Обидва роди військ вимагають ініціативних командирів, здатних діяти самостійно у відриві від своїх сусідів, штабів та тилів. Кавалерія відмирала, а особовий її склад йшов у танкісти та десантники.

Отож, старші десантні командири або ті командири, які готувалися перейти до повітряно-десантних військ із кавалерії, раптом обзавелися радянськими солдатами-німцями. В одного німець працює водієм, в іншого – ординарцем, у третього – зв'язковим. Колишні радянські командири-десантники

(і кавалеристи) повідомляють про це, як про потішну подробицю: мовляв, війна з німцями почалася, а у мене радист персональний, – як ви гадаєте, хто? – Німець. Щоправда, хлопчина добрий, дисциплінований, перевірений.

Ось у полковника К. Штейна, командира 2-ї повітряно-десантної бригади 2-го повітряно-десантного корпусу, солдат-німець в ординарцях, у командира 5-ї повітряно-десантної бригади 3-го повітряно-десантного корпусу полковника Родімцева німець водієм прилаштувався (це той самий Родімцев, який у 1939 році на з'їзді Комуністичної партії гордовито доповів, що статuti Червоної Армії наказують воювати тільки на території супротивника).

У 1941-му повітряно-десантну бригаду Родімцева довелося терміново перетворити на звичайну піхоту: довелося у цієї бригади (як і в решти повітряно-десантних бригад) відібрати парашути, а замість них дати більше важкої зброї, і його хлопці, втративши багатьох та перевчаючись оборонним навичкам під вогнем супротивника, врешті-решт показали себе в обороні доволі непогано. Це Родімцев зі своїми гвардійцями у 1942-му тримав останні будинки Сталінграда біля самісінької Волги.

Але на початку червня 1941 року Родімцев та його хлопці про оборону не думали. Вони складали парашути та вивчали мови, особливо налягаючи на німецьку.

Повітряно-десантні війська розбухали, й нові кавалерійські офіцери та генерали вечорами визуджували німецьку, бо чекали направлення у десантники. До речі, й наш герой полковник Родімцев – також щойно з кавалерії.

А ось кавалерійський полковник (згодом Герой Радянського Союзу і генерал-майор) Лев Доватор поки що не потрапив у десантники, але мода на німецьку мову та на солдатика-німця і його не оминула. Вдова генерала згадувала початок 1941 року:

«У нашому полку був один німець. Так Лев Михайлович, вважаю, щодня його до себе додому приводив, у розмові тобто вони вправлялися, і до початку війни він уже вільно говорив німецькою» (Красная звезда, 17 лютого 1983 р.).

Отаким передбачливим виявився полковник. Усе життя прожив без мов, а напередодні війни раптом звабився, та й не тільки він.

6

12 червня 1941 року у Червоній Армії було створено Управління повітряно-десантних військ, а у серпні – ще п'ять повітряно-десантних корпусів.

Треба зауважити, що друга серія десантних корпусів не була відповіддю на німецьке вторгнення. Рішення про їхнє створення було ухвалено ще у травні 1941 року, а все необхідне для комплектації – від командного складу до рядових бійців, від парашутистів до озброєння, одягу та взуття, – було підготовано за кілька років до війни.

Ось вам склад цих корпусів у серпні 1941 року:

6-й пдк (Московська область): командир – генерал-майор А.І. Пастревич; 11-та, 12-та, 13-та повітряно-десантні бригади (пдбр);

7-й пдк (Поволжя): командир – генерал-майор І.І. Губаревич; 14-та, 15-та, 16-та пдбр;

8-й пдк (Московська область): командир – генерал-майор В.А. Глазков; 17-та, 18-та, 19-та пдбр;

9-й пдк (Іванівська область): командир – генерал-майор М.І. Денисенко; 20-та, 21-ша, 22-га пдбр;

10-й пдк (Поволжя, Гороховецькі табори): командир – полковник Н.П. Іванов; 23-тя, 24-та, 25-та пдбр.

Окрім цих п'яти корпусів, було розгорнуто п'ять окремих маневрових повітряно-десантних бригад. Тобто до кінця літа 1941 року Сталін створив десять повітряно-десантних корпусів по три бригади в кожному, шість окремих повітряно-десантних бригад та кілька окремих полків.

Окрім повітряно-десантних корпусів, бригад та полків, у складі звичайної радянської піхоти сформувалася значна кількість окремих повітряно-десантних батальйонів. Маршал Радянського Союзу Баграмян, наприклад, повідомляє, що у 55-му стрілецькому корпусі безпосередньо на румунському кордоні на початку 1941 року йшла інтенсивна підготовка кількох парашутно-десантних батальйонів. З опису Баграмяна та з інших джерел стає зрозуміло, що 55-й стрілецький корпус (разом у Червоній Армії на той момент було шістьдесят два стрілецькі корпуси) був не виключенням, а скоріше правилом.

Окрім суто парашутних підрозділів, до перекидання повітрям та десантування у посадочний спосіб на територію супротивника готувалися деякі – на перший погляд цілком звичайні – стрілецькі дивізії. Приклад: 21 червня 1941 року під час навчань Сибірського військового округу ціла стрілецька дивізія висаджувалася у посадочний спосіб в тил умовного супротивника.

Запитання: чому раніше подібні експерименти та навчання проводили тільки в європейській частині країни, а тут раптом у Сибіру? Жодної загадки тут немає. Війська Сибірського військового округу були таємно переформовані на 24-ту армію та готувалися до перекидання на німецький кордон. Перед завантаженням в ешелони 24-та армія провела заключні маневри.

Якби 24-та армія готувалася до оборони, то тренувати дивізію для висаджування у тил супротивника не було б сенсу. В оборонній війні зовсім не складно закинути війська у тил супротивника. Навпаки, – танкові клини нападників рвуться вперед, відсікаючи десятки й сотні тисяч ваших бійців від головних сил, тому проблема перед оборонцями – не те, як би закинути у тил ворога ще одну дивізію, а як би евакуювати із захопленої супротивником території хоч би кількох своїх генералів та прапори хоч якихось дивізій.

Але 21 червня 1941 року командувачі радянських армій про оборону не думали, вони готували свої дивізії на грандіозних маневрах до зовсім іншої війни.

***

У червні, коли Німеччина напала на Росію, остання мала понад мільйон підготованих парашутистів. Здається взагалі неймовірним, що кошти, витрачені на цю підготовку, жодним чином не окупилися в ході війни (Airborne Operations. London: Salamander, 1978. – P. 30).

Вожді Радянського Союзу витратили сотні тонн паперу на книжки про радянсько-німецьку війну, але на запитання, навіщо ж Сталін у 1941-му році створив десять повітряно-десантних корпусів, – жодна книжка відповіді не дала.

Розділ 20

Як доправити десять десантних корпусів у тил супротивника?

«Авіацію треба придушувати та знищувати на аеродромах. Успіх придушення авіації на аеродромах залежить від раптовості дії. Важливо застати авіацію на аеродромах»

Маршал Радянського Союзу І.С. Конєв. (ВИЖ, 1976. – № 7.– С. 75).

1

Підготувати сотні тисяч десантників та парашути для них – це лише половина справи; також потрібні військово-транспортні літаки та планери. Радянські вожді це розуміли, тому загальне захоплення парашутизмом 1930-х років супроводжувалося масовим захопленням планеризмом. Радянські планеристи та їхні планери були на рівні світових стандартів. Варто згадати, що до початку Другої світової війни з 18 світових рекордів у галузі планеризму 13 належало Радянському Союзу (Авиация. Энциклопедия. М.: Большая Российская энциклопедия, 1994. – С. 421).

Найкращі конструктори радянських бойових літаків іноді відволікались від своєї основної роботи, щоб створювати планери. Їх примушували займатися розробкою планерів не лише заради світових рекордів. Якщо Сталіна цікавили тільки спортивні досягнення, то чому він не спрямував найкращі уми країни також на створення нових спортивних велосипедів?

Військовий напрям радянського планеризму не можна заперечити. Ще до приходу Гітлера до влади СРСР створив перший у світі вантажний десантний планер Г-63 конструктора Б.Урлапова. Пізніше у СРСР було створено важкі планери, здатні піднімати вантажівку. Конструктор П. Гороховській створив гумовий надувний планер. Після викидання у тил супротивника кількох тисяч таких планерів, їх можна було завантажити в один транспортний літак та повернути на свою територію для повторного використання.

Радянський Союз вступив у Другу світову війну, маючи у багато разів більше планерів та планеристів, ніж решта сві-

КРИГОЛАМ

ту. Тільки у 1939 році в СРСР одночасно навчалось пілотуванню планерів 30 тисяч осіб. Техніка пілотування часто сягала дуже високого рівня. У 1940 році, наприклад, в СРСР було продемонстровано політ одинадцяти планерів на буксирі одного літака.

2

Сталін зробив усе для того, щоб забезпечити своїх десантників достатньою кількістю планерів. Ідеться, звісно, не про одномісні спортивні планери, а про багатомісні десантні.

Наприкінці 1930-х років у Радянському Союзі одночасно більше десяти конструкторських бюро вели жорстоку конкурентну боротьбу за створення кращого транспортно-десантного планера.

О. Антонов створив багатомісний десантний планер А-7.

В. Грібовській розробив видатний десантний планер Г-22.

Д. Колесніков створив планер для перекидання двадцяти солдатів – КЦ-20.

Г. Корбула працював над створенням планера-гіганта.

У січні 1940 року рішенням Центрального Комітету Комуністичної партії (тобто рішенням Сталіна) у складі Наркомату авіаційної промисловості було створено управління з виробництва транспортних десантних планерів. Увесь 1940 рік велися інтенсивні підготовчі роботи, а з весни 1941 року заводи, підпорядковані цьому управлінню, почали масовий випуск десантних планерів.

23 квітня 1941 року було ухвалено Постанову ЦК ВКП(б) та СНК СРСР №1112-459сс (1941 год. Книга вторая. – С. 106). Пункт сьомий цієї постанови вимагав від Наркомату авіаційної промисловості пришвидшити будівництво 11-місного планера конструкції Кучеренка, Роднянського, Афанасьєва (останній термін – 15 травня 1941 року) та 20-місного планера конструкції Колеснікова та Цибіна (останній термін – 1 липня 1941 року). Цю постанову підписали товариші Сталін і Молотов.

десантні планери до 1942 року було вже неможливо. Усі ангари було давно забито раніше створеними планерами. Зберігати велетенський десантний планер просто неба під осінніми дощами та вітрами, на морозі і під шаром снігу – неможливо.

Масове виробництво транспортно-десантних планерів у 1941 році свідчило про намір використовувати їх у 1941 році.

Якщо Сталін збирався викидати сотні тисяч своїх десантників у Центральну та Західну Європу у 1942 році, то масове виробництво планерів треба було замовляти і на весну 1942 року.

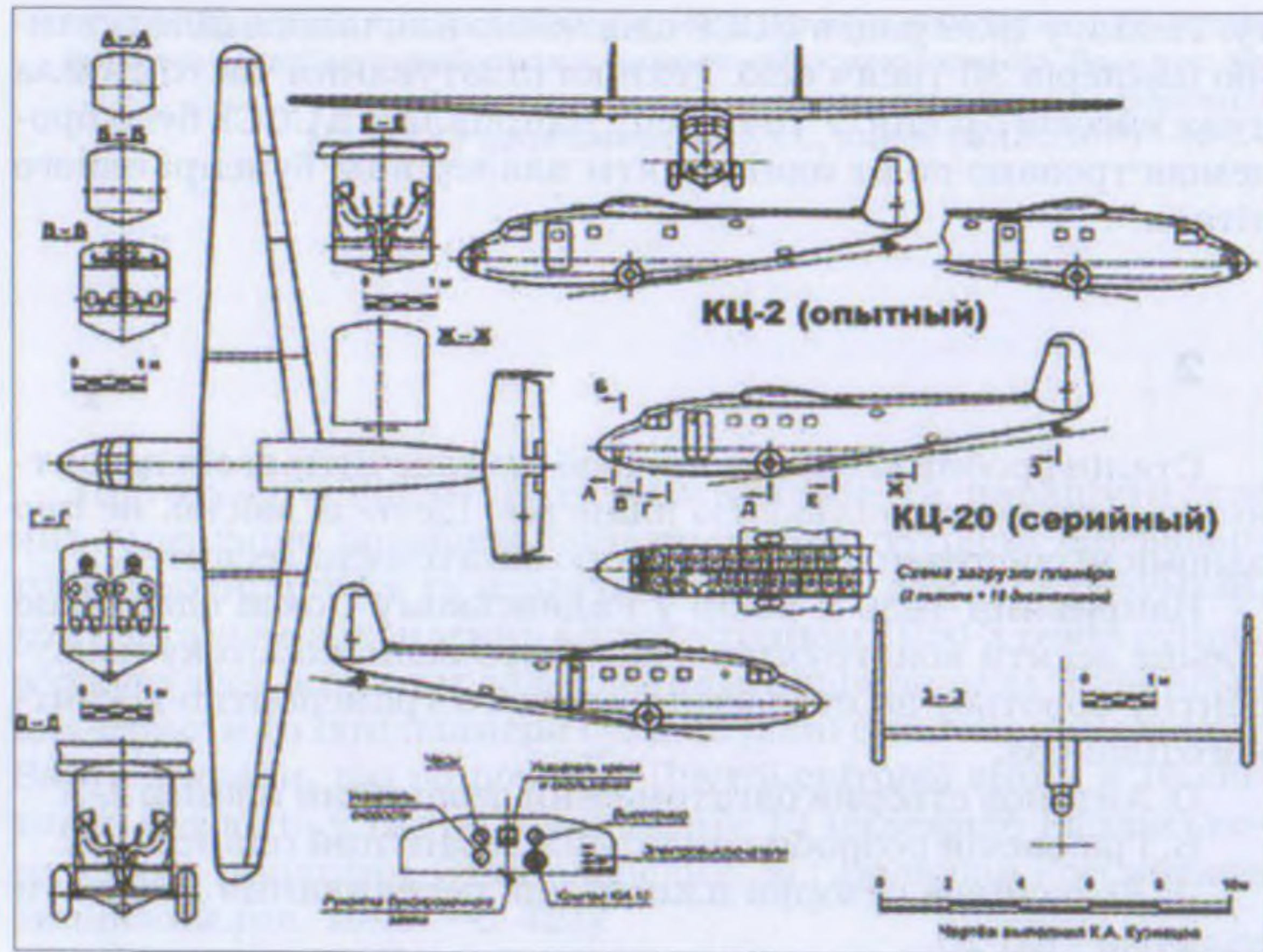
3

Планер – це засіб доставки вантажів та груп десантників без парашутів. Десантників з парашутами доправляють у тил супротивника військово-транспортними літаками.

Найкращим військово-транспортним літаком у світі на початку Другої світової війни був легендарний американський літак Дуглас DC-3, з 1940 року названий C-47. Він встановив абсолютний рекорд із тривалості експлуатації у багатьох країнах світу – 55 років. За стандартами 1940-х років це був фантастичний літак.

Цілком слушним буде припущення, що коли найкращий у світі військово-транспортний літак було створено у США, то Радянський Союз у галузі військово-транспортних літаків вступив у війну, посідаючи не перше, а максимум друге місце.

Таке припущення неправильне. Справа в тому, що американські C-47 (щоправда, під іменем PC-84, а з 17 вересня 1942 року – Лі-2) складала основу радянської військово-транспортної авіації. Уряд США 1938-го року продав Сталіну ліцензію на виробництво цього літака та необхідну кількість найскладнішого обладнання. Могутні фірми «Фоккер» та «Міцубісі», які теж закупили ліцензії на виробництво «Дугласа», не змогли налагодити випуск без використання агрегатів, привезених із США, – вони зуміли лише організувати збірку з американських деталей. І тільки радянська авіаційна промисловість змогла налагодити виробництво цього диво-літака повністю на вітчизняній базі.

Планер КЦ-20. Креслення

16 червня 1941 року генерал армії Жуков направив «Записку начальника Генштабу Червоної Армії наркомів авіаційної промисловості ССРСР» № 567240сс, у якій зокрема сказано:

«Для забезпечення повітряно-десантних частин НКВ потрібна у 1941–1942 роках така кількість планерів:

На 1941 рік:

П'ятимісних суходільних планерів – 500 шт.

Одинадцятимісних суходільних планерів – 1000 шт.

Одинадцятимісних гідропланерів – 200 шт.

Двадцятимісних суходільних планерів – 300 шт.

Разом на 1941 рік – 2000 шт. <...>

Разом на 1942 рік – 5500 шт. (там само. – С. 366–367).

Тут ми підійшли до цікавого моменту. Випущені навесні 1941 року планери можна було використовувати влітку 1941-го або принаймні на початку осені. Але зберігати транспортно-

Це було досягненням, гідним світової сенсації. Фунти, фути та дюйми дуже складно перевести у грами, кілограми, метри, міліметри. Трохи товщі елементи каркасу, заклепки чи аркуші обшивки, – і вся конструкція стає важчою, літак втрачає свої видатні льотні характеристики. Трохи тонші – і літак втрачає розраховану міцність.

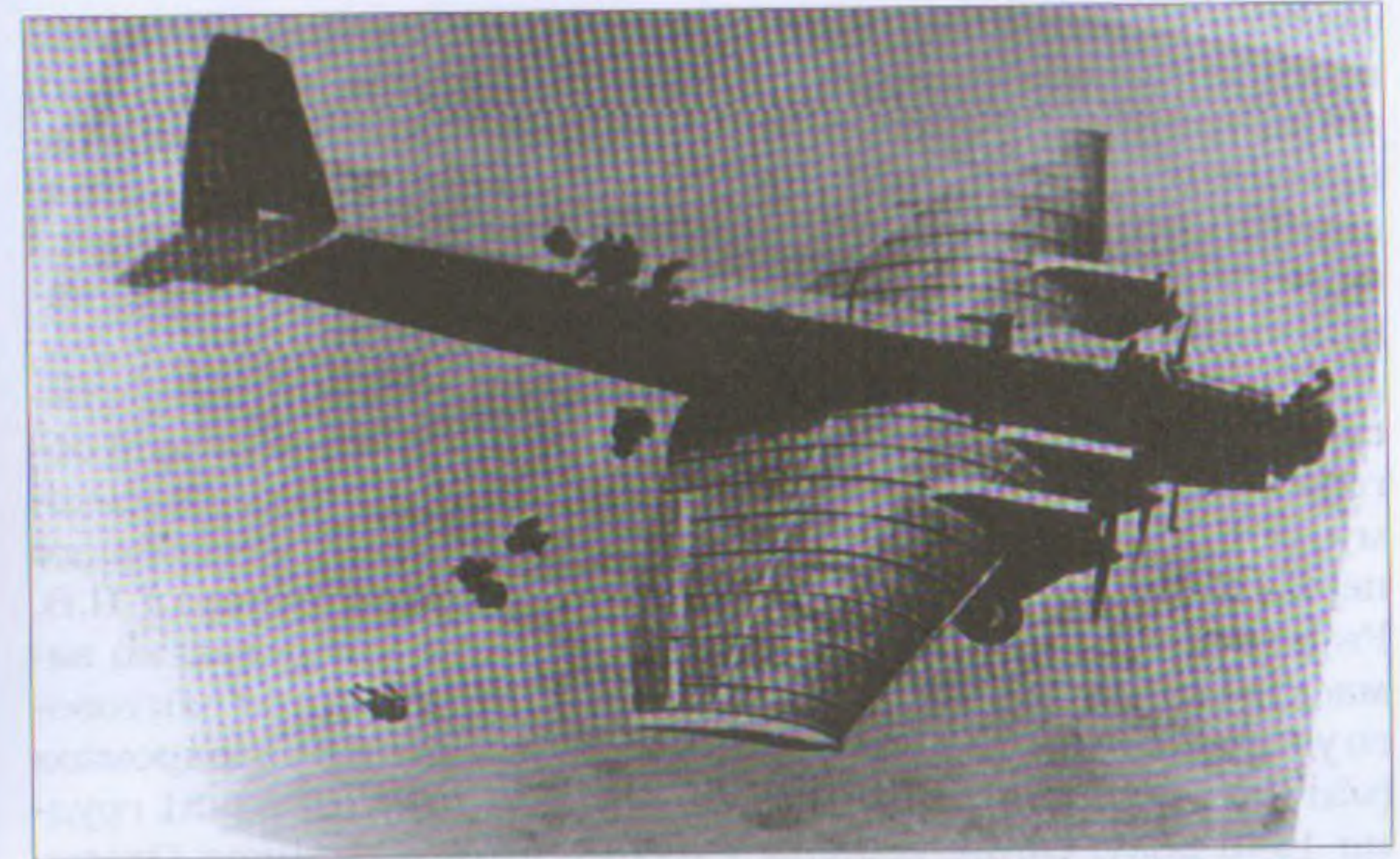
До війни Радянський Союз купив у США 20 «Дугласів», у 1939 році виробив 6 таких машин, у 1940 році – 51, у 1941 році – 237. Усього за роки війни у Радянському Союзі було випущено понад 2 тисячі літаків ПС-84/Лі-2.

4

Окрім копії С-47, Радянський Союз мав кілька сотень важких бомбардувальників ТБ-3, які можна було використовувати як транспортні літаки. У пункті 4 постанови ЦК ВКП(б) та СНК СРСР від 23 квітня 1941 року було сказано: «Для перекидання парашутного та посадочного десанту використовувати як важкі літаки ТБ-7 та ТБ-3, так і середні ДБ-3 та «Дуглас».

Після певної підготовки бомбардувальники ДБ-3 та ДБ-3Ф можна було використовувати для буксирування планерів А-7, Г-11 і для викидання десанту до 7 осіб. У 1939–1941 роках було збудовано 2822 бомбардувальники цих типів (Самолетостроение в СССР (1917–1945 гг.). Книга вторая. – С. 236). До 22 червня 1941 року на західних кордонах СРСР у частинах дальньої бомбардувальної авіації було в наявності 1332 літаки, з них – 1122 бомбардувальники ДБ-3 та ДБ-3Ф (Авиация и время, 1998. – №1. – С. 16). Усі масштабні висадження десанту у 1930-ті роки були здійснені з ТБ-3. Їх було достатньо для того, щоб одночасно піднімати у повітря кілька тисяч парашутистів та важку зброю, включно із танками, броньованими автомобілями та артилерією.

І все ж, скільки б Сталін не будував військово-транспортних літаків, їх у будь-якому випадку довелося б використовувати дуже інтенсивно – днями й ночами протягом кількох тижнів або й місяців – для того, щоб багатьма рейсами спочат-

ТБ-3 висаджує десант

ку перекинути масу радянських десантників у тил супротивника, а тоді постачати їх там. Виникла проблема: як зберегти військово-транспортні літаки у першому рейсі для другого рейсу і як зберегти їх у другому – для наступних. Втрати у літаках, планерах та десантниках у першому рейсі могли бути жахливими. Втрати у другому рейсі могли бути ще більшими, бо там уже не було ефекту раптовості.

Радянські генерали все це чудово розуміли. Було очевидним, що викидання сотень тисяч парашутистів може бути здійснено тільки за умови абсолютного радянського панування у повітрі. Газета «Красная звезда» 27 вересня 1940 року відкрито і прямо написала про те, що висадити такі маси десантників без панування у повітрі неможливо.

Основним документом, який визначав дії Червоної Армії у війні, був Польовий статут 1939 року – ПУ-39. Статут однозначно та чітко визначав, що проведення «глибокої операції» взагалі і масове викидання повітряних десантів зокрема можуть провадитися тільки в умовах панування радянської авіації у повітрі. Польовий статут, а також бойові авіаційні

статути та «Інструкція із самостійного використання авіації» передбачали проведення у початковий період наступальної війни гігантської стратегічної операції із придушення авіаційної потуги супротивника. У такій операції, за задумом радянського командування, мала брати участь авіація кількох фронтів, авіація флотів, авіація Головного командування і навіть винищувальна авіація ПВО.

У грудні 1940 року вищі командири Червоної Армії у присутності Сталіна та членів Політбюро на секретній нараді обговорювали в деталях саме такі операції. Вони на радянському жаргоні називалися «особливими операціями початкового періоду війни». Командувач радянської авіації генерал П.В. Ричагов особливо наголошував на необхідності ретельно замаскувати підготовку радянської авіації до завдання раптового удару, щоб «застати авіацію супротивника на її аеродромах» (матеріали наради вищого керівного складу РККА 23–31 грудня 1940 року. Оприлюднено: Русский архив: Великая Отечественная. – Т. 12 (1). М.: Terra, 1993. – С. 177).

Цілком очевидно, що «застати авіацію супротивника на аеродромах» у військовий час неможливо. Це можливо тільки у мирний час, коли супротивник не підозрює про небезпеку. Не можна почати війну, а тоді вже завдати удару зненацька по більшості аеродромів, сподіваючись захопити всю авіацію на стоянках; але можна завдати удару у мирний час, – і цей удар стане початком війни.

***

Сталін довів кількість десантних частин та з'єднань до такого рівня, що їх можна було використовувати тільки в одній ситуації: *Червона Армія раптово та віроломно починає війну ударом своєї авіації по аеродромах супротивника. У будь-якій іншій ситуації використовувати сотні тисяч десантників та тисячі транспортних літаків просто неможливо.*

Розділ 21

Як Жуков готував оборону країни

Ніщо не вказувало на наявність на Німані підготованої оборони Генерал-полковник Герман Гот, колишній командувач 3-ї танкової групи вермахту. (Танковые операции. М.: Воениздат, 1961. – С. 57).

«Супротивник прагнув захопити мости, адже мости – це засіб для розвитку високих темпів наступу. Ворог розумів, що у випадку підриву мостів через Німан, ширина якого сягає 100–150 метрів, його танки вимушені будуть зупинитися, а радянські частини виграють час для організації оборони на східному березі... Для 3-ї танкової групи виявилось повною несподіванкою те, що усі три мости через Німан, захоплення яких входило у задачу групи, було захоплено неушкодженими»

Анфілов В.А. (Бессмертный подвиг. – С. 214–215).

1

Територію європейської частини Радянського Союзу самою природою створено для оборони. Доріг у Росії, як відомо, небагато, а якістю тих, що є, вона похвалитися не може.

Навесні й восени – непролазне багно.

Взимку – сніг та мороз.

У снігу та багнюці бліцкриг буксував. Ні восени, ні взимку, ані навесні успішні наступальні операції вести не можна було. Кожен рік Німеччина була небезпечною для Радянського Союзу лише з середини травня до середини вересня, і тільки на територіях південніше Смоленська. Для територій від Мінська та Смоленська на північ до узбережжя Балтики і далі німецька армія взагалі жодної небезпеки не становила – звісно, за умови, якби Червона Армія стояла в обороні.

Театр воєнних дій на південь від Смоленська вкрай зручний для ведення оборонної війни і так само незручний для широкомасштабних наступальних операцій. Тут багато озер, річок та боліт. Це природні перешкоди для нападника. Це природні лінії оборони.

У районах північніше Мінська та Смоленська багато лісів. Ліс – це протитанкова місцевість. У лісі тому, хто захищається, танки супротивника не страшні. А якщо танки не страшні, оборону можна тримати роками.

КРИГОЛАМ

Ліс – це маскування та захист. Вогонь артилерії по військах, які обороняються в лісі, – неефективний. Корегувати вогонь артилерії тут складно або ж взагалі неможливо. Так само неефективними є дії авіації по військах, які закріпилися у цих лісах.

Ліс – це дешевий і доступний будівельний матеріал для зведення неприступної оборони. Це перекриті, засипані землею й замасковані ділянки траншей, це обшиті колодами стінки ровів та окопів, це бліндажі та землянки у три, п'ять і навіть десять накатів. Для колючого дроту у лісі навіть кілки ставити не треба – натягуй дріт між стовбурів, обплитай, неначе павутинням. Якщо країна готується до оборони, то в лісових районах створює непрохідні не тільки для танків, але й для піхоти заміновані завали глибиною десятки метрів і довжиною сотні кілометрів.

Ліс – це укриття для снайперів, партизанів та диверсантів. Це ідеальний плацдарм для контратак та раптових контрударів.

Якщо б улітку 1941 року війська Червоної Армії не було зібрано гігантськими масами біля кордону в Білорусії та Литві, якщо б вони стояли в обороні на лінії старих фортифікованих районів, якщо б мости на шляху нападників було підірвано, а підходи до мостів заміновано, то бліцкриг зупинили б на західному березі Західної Двіни.

А на південь від Смоленська до берегів Чорного моря природою викопано грандіозний протитанковий рів на ім'я Дніпро. У всіх попередніх переможних компаніях німецьким військам не доводилося форсувати жодної водної перепони, рівної Дніпру.

Мости через Дніпро – це об'єкти стратегічного значення. Їх небагато, від Смоленська до Херсона можна всі перелічити на пальцях. До осені 1939 року поблизу кожного мосту через Дніпро було розквартировано групу мінерів, а на найближчих складах зберігалася достатня кількість вибухових речовин для того, щоб у будь-який момент можна було замінювати мости та за наказом вищого командування підняти у повітря так, щоб відновлювати не було чого. Німецькі танкові клини на всьому обширі театру воєнних дій від Смоленська і на південь можна було зупинити натисканням кількох кнопок.

Але Дніпро чомусь не став перепоною на шляху німецьких танкових клинів.

Можливо, вам доводилося бачити фотографії Крюківського мосту через Дніпро, який підірвали частини Червоної Армії відходячи, та понтонної переправи, яку навели німці поруч із мостом. Може здатися: підривай мости, не підривай, – все одно рух ворога не зупинити. Але чи так це? Розберімося.

2

Комуністичний переворот 1917 року зірвав процес індустріалізації Росії, назавжди відкинувши країну до переліку держав відсталих, недорозвинутих, таких, що вимирають. Росія, яку втратили, була великою країною. Прикладом цього може слугувати навіть той самий Крюківський міст.

Міст почали будувати 12 травня 1870 року: 962 метри над глибокою норавливою річкою із нестримною течією, 12 прогонів, основи берегових та проміжних опор заглиблено до скельного моноліту. Рух потягів мостом було відкрито 25 березня

Крюківський міст

1872 року. Але ж у ті часи не було ані самоскидів, ані тракторів, ані бульдозерів.

У серпні 1941 року Крюківський міст, як і інші, було підірвано радянськими військами, які відступали. Проте чи було його дійсно зруйновано? Насправді у воду скинули тільки два прогони. І це все. Ані берегові опори, ані проміжні (так звані бики) не були заміновані й підняті в повітря. Десять прогонів мосту із дванадцяти не постраждали.

Приблизно так само було підірвано мости у Дніпропетровську та Запоріжжі: берегові та проміжні опори залишилися цілими, прогони підірвали не всі, а лише деякі. Такий «підрив» мостів – чистісіньке шкідництво, злочин проти країни та її народу. Після такого «підриву» відновлення мосту не складало великих проблем і виконувалося за досить короткі терміни.

Але яка різниця – підірвали мости добротні чи халтурно, якщо німці тут-таки поруч наводили понтонні переправи?

Різниця велетенська. Понтонний міст витримує вагу автомобілів та легких танків. Цього не досить. На східний берег треба переправляти артилерію та середні танки. Але навіть не це головне. Війська, які ведуть бойові дії, особливо наступальні, треба постачати. Вони потребують величезної кількості боєприпасів, пального, запасних частин тощо. Сотні тисяч тонн. Негайно. Доставити таку кількість вантажу можна було лише залізницею. Але збудувати понтонний міст, який би витримував вагу залізничного ешелону, рівень розвитку німецької техніки того часу не дозволяв.

Жоден автотранспорт із такими перевезеннями не міг впоратися навіть теоретично. Та й не було в Гітлера такої кількості автомашин, а якби й була, не мав для них пального. Його не вистачало навіть для відносно невеликої кількості танків та літаків.

Війська по наведених понтонних мостах можна було перекинути на східний берег, але бази постачання залишалися далеко позаду. Можливості підвезення боєприпасів, пального та інших вантажів різко обмежувались. Що війська робитимуть на східному березі без достатньої кількості боєприпасів та паливно-мастильних матеріалів, без продовольства та запасних частин? За таких обставин стрімкий рух на схід мільйонних

військ без захоплення, відновлення та утримання залізничних мостів, особливо на Дніпрі, міг завершитися тільки крахом наступу, загальним та швидким.

Звернімо увагу на невеличке дивацтво. Дніпро перекриває шлях німецьким військам на фронті протяжністю понад тисячу кілометрів. Здавалося б, наводь переправи, де схочеш. Однак чомусь усі переправи німці зводили просто поруч із зруйнованими залізничними мостами. Чому?

Тому що всю систему постачання мільйонних військових мас було намертво прив'язано до залізниць. Тому поки залізничні мости не було відновлено, доводилося підганяти ешелони до зруйнованих мостів, розвантажувати вагони, перевозити вантажі автомашинами на інший бік і там знову вантажити в інші ешелони.

Знаючи про прив'язку армій до залізниці, радянські командири мали вчасно відвести війська за Дніпро, ретельно підірвати за собою мости та утримувати до останнього ті райони, де залізниці перетинають могутню річку, – для того, щоб якнайдовше затримати момент початку відновлювальних робіт.

Але влітку 1941 року все робилося всупереч здоровому глузду та логіці. Мало того, що мости було підірвано так, що їх можна було швидко відновити, але й райони мостів ніхто не намагався утримувати, щоб перешкодити відновленню мостів.

3

Річки в європейській частині Радянського Союзу течуть у «правильному» напрямку: північніше Смоленська – з півдня на північ, перерізаючи шляхи із заходу на схід, південніше Смоленська – з півночі на південь, так само перерізаючи шляхи із заходу на схід. І тільки в районі Смоленська дорогу із заходу на схід відкрито.

У військовій стратегії цей район зветься Смоленськими ворітьми. Смоленськ – це ворота із заходу на схід та зі сходу на захід, тому декілька століть Велике князівство Литовське, Польща і Москва [у автора – «Русь», але це не відповідає історичним реаліям. – прим. перекладача] боролися за Смо-

ленськ. Захопивши місто, зміцнювали його, щоб не віддати суперникам. Смоленське князівство впродовж віків побувало під владою Києва, Москви, Польщі, Литви. Врешті-решт, Смоленськ увійшов до складу Росії.

На початку XIX століття російські царі вважали себе достатньо сильними: вони більше нікого не боялися. Обороні Смоленська уваги не приділяли. І через Смоленські ворота пройшов Бонапарт. Російські війська марно намагалися зупинити його саме біля Смоленська, потім біля Москви. Не вийшло. Довелося віддавати на поталу Москву.

Під час Громадянської війни у районі Смоленська було зведено польовий фортифікований район з метою закрити будь-якому супротивнику шлях на Москву. Після Громадянської війни Смоленський УР було занедбано.

Отримавши 13 січня 1941 року призначення на посаду начальника Генерального штабу, генерал армії Жуков мав вимагати від Сталіна негайно звести фортифікований район біля Смоленська, щоб перекрити ділянку завширшки 75 кілометрів між Західною Двіною та Дніпром, щоб на Смоленські ворота повішати пудовий замок.

Але Жуков для оборони країни нічого не робив. Улітку 1941 року німці виграли Смоленську битву, бо жодної оборони не було створено заздалегідь. Прорвавшись крізь Смоленські ворота, вони отримали можливість або йти на Москву, або вдарити на південь в обхід головних сил Південно-Західного фронту.

2-га танкова група завдала удару через Конотоп на Лохвицю, 1-а танкова група, навівши переправу поруч із Крюківським мостом у районі Кременчука, завдала зустрічного удару. Дві танкові групи з'єдналися, зімкнувши кільце оточення, у якому було захоплено понад 600 тисяч бійців і командирів Червоної Армії, а також величезні трофеї. За цим настало грандіозне оточення Західного фронту у районі Вязьми.

Два грандіозні, найбільші за всю історію людства оточення, – спочатку у районі Києва у вересні 1941 року, потім в районі Вязьми у жовтні 1941 року, – стали можливими тому, що ніхто не готував заздалегідь оборону Смоленських воріт, ніхто не організував ретельний підірив мостів через Дніпро та утримання ділянок, зручних для наведення понтонних переправ.

4

Із 22 червня 1941 року до моменту загибелі Радянського Союзу минуло півсторіччя. Отарам творців, маршалів та генералів, ідеологів, академіків та докторів, доцентів та кандидатів, шолохових та стаднюків, чаковських, бондаревих, некричів та сімонових розгадати загадку катастрофи 1941 року так і не вдалося. Тому переконливої історії війни створити не вийшло.

Скоро мине вже чверть століття з моменту руйнації Радянського Союзу, але притомної історії війни все ще немає. Перед інженерами людських душ абсолютно чітко намітилась перспектива: історію Другої світової війни написати так і не вдасться. Ніколи.

Вченим товаришам давно вже пора дати відповідь: за які заслуги народний хліб із маслом поїдають? Якщо історію війни академіки вигадати не здатні, то чи не час їх розганяти та зачиняти наукові установи? Чи не час дармоїдам від історичної науки шукати собі іншої роботи?

Усі вони розуміють, що потрапили у дуже неприємну ситуацію. Усі шукають вихід. І знаходять! Ще за часів Радянського Союзу хтось із високочолих науковців висловив рятівну ідею: навіщо, власне, вигадувати історію війни, якщо є мемуари найвидатнішого полководця? Хіба цього не досить?

Ідею підхопили і вперто повторюють. Ось вам зразок:

«Спогади і роздуми» маршала Жукова, спогади інших видатних полководців Червоної Армії і є тією достовірною військовою історією Великої Вітчизняної війни, яку треба вивчати для просвітлення нового покоління громадян Росії» (Красная звезда, 15 грудня 2009 р.).

Інакше кажучи, нас попереджають: господа, панове, товариші і браття, офіційної версії Другої світової війни не чекайте, ми її писати не будемо, читайте Жукова, він дав відповіді на всі запитання.

Не будемо сперечатися. Відкриємо ці мемуари і спробуємо зрозуміти, хто ж пустив німців на східний берег Дніпра. З мемуарів Жукова дізнаємося, що:

- Ворог був сильнішим.

- Супротивник мав багаторазову кількісну перевагу, особливо в авіації й танках.

- Червона Армія не мала сил навіть на прикриття.

- Радянські танки були застарілі, вимагали ремонту, водії не мали досвіду водіння.

- Червона Армія не мала досвіду ведення бойових дій, їй бракувало автотранспорту та засобів радіозв'язку.

- Червону Армію обезголовили, найталановитіших полководців було знищено.

- Сталін боявся війни, а страх – поганий радник.

Припустімо, що все було саме так. Але як тоді пояснити дії начальника Генерального штабу генерала армії Жукова?

Повіримо Жукову: ворог був сильнішим, але шлях йому перетинали Німан, Західна Двіна, Буг, Дністер, Березина. І от 22 червня 1941 року радянські війська намагаються виграти час, щоб зайняти оборону на східному березі Німану. Якби мости було підірвано, вони б зайняли оборону.

Але підірвати мости не встигли. Яке нещастя! Бо ж інакше зайняли б оборону...

Зачекайте, але чому мости виявилися цілими? І чому війська не зайняли оборону на день раніше? Що вони робили 21 червня? Чому війська не зайняли оборону у травні? Чи у квітні? Чому вони не зайняли оборону у лютому 1941 року, коли посаду начальника Генерального штабу обійняв «видатний полководець ХХ століття» генерал армії Жуков?

Боягуз Сталін страшенно боявся війни. Страх – поганий радник. Але чому добрий радник Жуков не підказав дурненькому Сталіну, що мости треба підготувати до вибухів, а війська поставити в оборону на східних берегах річок?

Начальник штабу Верховного командування сухопутних військ вермахту генерал-полковник Франц Гальдер 22 червня 1941 року зробив такий запис у службовому щоденнику: *«Прикордонні мости через Буг та інші річки скрізь захоплено нашими військами без бою та в повній цілості»*.

Ключові слова – «скрізь» і «без бою». Якщо було захоплено шість мостів через Буг у районі Бреста, то в цьому можна зви-

Радянський полонений на цілісінському залізничному мосту, захопленому німцями. 1941 р.

нуватити командувача військ Західного фронту генерала армії Павлова: хотів перед фігурою відзначитися, заробити залізний хрест. Але якщо скрізь німці захопили мости цілими, то кого тоді називати зрадником?

5

Повіримо Жукову: припустімо, що Червону Армію було обезголовлено, що танки були застарілі та несправні, водити їх не було кому, а водії не мали досвіду. І ось Жуков вигадує геніальний план: дочекатися німецького удару і тут-таки перейти у рішучий наступ.

Сили немає не те що на наступ, але й на оборону їх немає, а якщо повірити Жукову, – навіть на прикриття, Сталін пере-

ляканий, а Жуков наступати вирішив! 22 червня 1941 року о 7 годині 15 хвилин Жуков власноруч пише директиву військам про перехід до наступальних дій.

Повіримо Жукову. Припустімо, що супротивник мав багаторазову кількісну перевагу, особливо в авіації й танках. І ось за планами цього ж таки Жукова у Радянському Союзі будували одночасно 254 аеродроми із бетонними злітними смугами, іноді за 8–12 кілометрів від кордону, тобто у зоні артилерійського вогню супротивника.

Припустімо на мить, що Жуков не був зрадником. Але ким же тоді він був?

Припустімо на мить, що Радянський Союз не мав сил навіть на прикриття, але за планами Жукова, який особисто відповідав за тилове забезпечення Червоної Армії, стратегічні запаси зброї, боеприпасів, пального, одягу, продовольства, інженерного, медичного та іншого майна були переміщені з центральних районів країни до західного кордону. Німці бомбили Москву радянськими бомбами, які захопили на прикордонних аеродромах, німці до 1943 року годували свою армію радянськими консервами. Німецькі танки прорвалися до Ростова, використовуючи радянські запаси паливно-мастильних матеріалів, які Червона Армія кинула у районі Львова.

Управління влаштування тилу та постачання було частиною Генерального штабу РККА. Начальником Генерального штабу був генерал армії Жуков. Це він забезпечив німецьких танкістів необхідними запасами бензину.

Повіримо Жукову: нехай Сталін боявся війни, страх – поганий радник. Так будь же добрим радником! Поясни дурненькому Сталіну, що:

- основну масу військ треба тримати не біля прикордонних стовпів, а на лінії старих фортифікованих районів;
- аеродроми будувати не у прикордонній смузі, а за Дніпром;
- стратегічні запаси зброї, боеприпасів, паливно-мастильних матеріалів, одягу, продовольства не вивозити до районів Білостока та Львова, а зберігати навіть не за Дніпром, а за Волгою;

- мости через Дніпро підготувати до вибухів так, щоб не було чого відновлювати.

6

Мені кажуть: легко бути видатним стратегом після війни. Не заперечую. Але у наведеній ситуації не треба бути ні видатним, ані стратегом. Зрозуміло, що супротивник буде рватися до залізничних мостів, – саме їх і треба тримати. Якщо у тебе тисячі застарілих несправних танків – став їх в оборону в районах залізничних мостів через Дніпро (Німан, Західну Двіну, Дністер, Березину).

Танк, закопаний у землю по саму башту та замаскований, – це смертельно небезпечний маленький скорпіон. Це вогнева точка, яку важко викрити і ще важче знищити. Двоє у башті. Вогнева потуга – велика. Обстріл – круговий. Підпускай супротивника ближче і бий зненацька.

І не потрібен водіям досвід, та й самі водії не потрібні. Не потрібен радіозв'язок: між танками можна телефонний кабель прокласти. А можна встановити найпростішу систему світлових, звукових та інших сигналів.

І не потрібен автотранспорт. У небезпечний період до районів біля мостів підвезіть на ручній дрезині набоїв, снарядів, картоплі у мішках, капусти у діжках, консервів у ящиках, спирту в каністрах.

І не треба полководців з академічною освітою та досвідом війни. Поясніть: хлопці, ворог буде наводити понтонний міст саме у цьому місці, ваша задача – шмаляти по ньому з мінометів, тримайтеся до останньої можливості, ваші імена переписано, навіть якщо потім у полон потрапите – Батьківщина вашого подвигу не забуде.

У районі того ж Крюківського мосту на північному березі можна було посадити в траншеї у кругову оборону стрілецький батальйон, дати тому батальйону кілька десятків застарілих несправних танків, зенітну й мінометну батареї. З керуванням подібним батальйоном будь-який розумний чоловік

упорається. Без академічної освіти. Без двох років бойового досвіду.

А якщо посадити полк? Та ще й біля кожного великого мосту?

21 червня 1941 року в європейській частині Радянського Союзу знаходилось 23 армії. ДВАДЦЯТЬ ТРИ!

Постав три армії в оборону на східному березі Західної Двіни. Постав іще три армії на східному березі Дніпра. Постав одну армію в оборону на Смоленських воротах, щоб перекрити 75 кілометрів між Західним Бугом та Дніпром. Чи багато для цього треба розуму?

Тож скільки армій стояло в обороні на лінії Західної Двіни? Жодної.

А Дніпра?

Жодної.

Скільки армій було поставлено в оборону на Смоленських воротах?

Жодної.

А скільки корпусів стояло в обороні вздовж усього радянсько-німецького кордону? На Німані і Березині, на Західній Двіні та Дністрі, на Південному Бузі та Дніпрі?

Жодного.

А скільки дивізій?

Відповідь можу підказати, але сподіваюсь, що ви вже й самі здогадалися.

***

«Криголам» написано для того, щоб довести: вожді та воєначальники Радянського Союзу готували напад на Німеччину, а оборону власної країни не готували.

Усім, хто не згоден із цим висновком, пропоную на вибір три інші можливі пояснення дій «видатного полководця» Жукова: він був або неробою, або ідіотом, або зрадником.

Розділ 22

Про Дніпровську військову флотилію

«Нас навчали, що війни тепер починаються без лицарського «іду на ви»
Адмірал флоту Радянського Союзу Н.Г. Кузнецов. (Накануне. М.: Воениздат, 1966. – С. 306).

1

Отже, 1940-го року Гітлер обернувся до Сталіна спиною, кинувши свої дивізії на Францію. У цей час Сталін, Тимошенко, Жуков та інші товариші інтенсивно знищували оборонні системи Радянського Союзу і так само інтенсивно нарощували наступницьку потугу Червоної Армії.

Велика водна перепона Дніпро, приготівані до вибухів мости та річкова флотилія, яка взаємодіє з польовими військами, артилерією та авіацією, могли надійно закрити шляхи до індустриальних районів півдня України та чорноморських баз СРСР. На лінії Дніпра німецький блицкриг міг бути зупиненим чи принаймні затриманим на кілька місяців. У цьому випадку весь хід війни був би зовсім іншим. Але й цей кордон клопотом радянських стратегів було перетворено із неприступного у дуже доступний.

Уперше Дніпровську військову флотилію було створено у 1736 році під час російсько-турецької війни, а після її закінчення розформовано.

Удруге флотилію було створено під час Громадянської війни; вона відвоювала своє і так само після закінчення боїв була розформована.

Уже втретє Дніпровську військову флотилію було створено 10 червня 1931 року. Вона була тією силою, яка могла зупинити німецькі війська на лінії Дніпра. Головна база флотилії була розташована у найкрасивішому місті світу – Києві.

Київ зміцнювали століттями. Саме місто (якщо мешканці мали бажання захищатися) було неприступним. Любителям фортифікації наполегливо рекомендую відвідати київський військовий шпиталь. Це перлина інженерного мистецтва. Це

неприступна фортеця. Був би запас набоїв, картоплі й сала, а також бажання захищатися, – цитадель цю довіку штурмом не взяти. Але київський військовий шпиталь – лише частина велетенської Печерської фортеці, яка аж ніяк не поступається ні Вердену, ані Кенігсбергу. Із заходу Київ та його форти підковою охоплював найпотужніший радянський фортифікований район – УР №1. Довжина за переднім краєм – 75 кілометрів. Фланги фортифікованого району впираються у Дніпро.

Тобто база Дніпровської флотилії була надійно прикрита від ударів із суходолу.

До початку Другої світової війни Дніпровська військова флотилія налічувала 120 бойових кораблів та катерів, серед них вісім моніторів¹⁰ із надійною бронєю та потужною артилерією, включно із 130-мм корабельними гарматами. Дніпровська флотилія мала власну авіацію, берегові та зенітні батареї.

Східний берег Дніпра є зручним для дій річкових бойових кораблів: тут безліч островів, проток, затонів, рукавів, які дозволяють бойовим кораблям, навіть найбільшим, ховатися від супротивника і завдавати ударів зненацька, припиняючи намагання форсувати річку.

Якщо б мости на Дніпрі було добротно підірвано, то флотилія не дозволила б їх відновити та навести понтонні та поромні переправи.

У цьому випадку результат війни був би абсолютно іншим.

2

Дніпровська флотилія мала лише одну, але дуже серйозну ваду: її можна було використовувати лише на території Радянського Союзу і тільки в оборонній війні. Як ми побачимо далі, ні Сталіну, ані Жукову така флотилія не була потрібна.

7 червня 1940 року наказом НКО №02469 генерала армії Жукова було призначено командувачем військ Київського особливого військового округу. У цей час Київський фортифіко-

¹⁰ Річкові броньовані кораблі, призначені для подавлення берегових батарей та руйнування фортифікацій.

ваний район уже було зруйновано та закинуто. Київська фортеця з часів Громадянської війни до оборони не готувалася. Її численні бойові споруди використовували як шпиталь, казарми, склади, ремонтні бази.

Жуков прибув до Києва і після його появи Дніпровську флотилію було розформовано. Це не просто збіг у часі. Жуков прибув до Києва із наказом Сталіна готувати визвольний похід до Бессарабії. Бессарабія колись була частиною Російської імперії, тому потрібно було повернути її до братньої сім'ї радянських народів.

Цікаво, що Жуков ніколи не висловлював жалю стосовно того, що Київський фортифікований район було закинуто, що Київська фортеця не готувалася до оборони міста, що за рік до німецького нападу флотилію було розформовано, що влітку 1941 року мости через Дніпро було підірвано абияк.

3

Кораблі Дніпровської військової флотилії після розформування було розділено на частини. Замість однієї оборонної флотилії Сталін створив дві нові – Дунайську та Пінську.

Чи були вони оборонними? Погляньмо.

Улітку 1940 року хвацьким «визвольним походом» Жуков відірвав від Румунії Північну Буковину та Бессарабію. У самісінькому гирлі Дунаю східний берег річки завдовжки лише кілька десятків кілометрів відійшов Радянському Союзу. Сюди негайно було висунуто заздалегідь сформовану Дунайську флотилію. Перекинути її кораблі з Дніпра було нелегко: малі кораблі перевезли залізницею, а великі з особливими застережними заходами у тиху погоду провели через Чорне море.

Дунайська військова флотилія мала у своєму складі 5 моніторів, 22 бронекатера, мінний загороджувач, 30 інших кораблів та катерів, шість берегових батарей, винищувальну авіаескадрилью та підрозділи морської піхоти. Умови базування були жахливими. Радянський берег у дельті Дунаю є голим і відкритим. Кораблі стояли біля причалів, а румунські війська знаходилися поруч, іноді всього за триста метрів від радянських кораблів.

У випадку оборонної війни вся Дунайська флотилія одразу ж потрапляла у пастку: відходити з дельти Дунаю нікуди – позаду Чорне море. Маневрувати флотилії немає де. У випадку нападу супротивник міг із кулеметів обстрілювати радянські кораблі, не даючи їм можливості підняти якорі та віддати швартові. В оборонній війні Дунайська військова флотилія не могла вирішувати задач оборони не тільки через характер свого базування, – оборонних задач у неї і не могло виникнути. Дельта Дунаю – це сотні озер, це непрохідні болота й очерети на сотні квадратних кілометрів. Не буде ж супротивник нападати на Радянський Союз через дельту Дунаю!

Існував тільки один варіант дій Дунайської флотилії – в ході загального наступу військ Червоної Армії вести бойові дії вгору за течією річки. Якщо у вас у дельті великої річки зібрано кілька десятків бойових річкових кораблів та катерів, то їм немає куди йти, окрім як угору за течією. Інших напрямків не існує. Але йти вгору за течією – це означає діяти на території Румунії, Болгарії, Югославії, Угорщини, Чехословаччини, Австрії, Німеччини.

В оборонній війні Дунайська флотилія нікому не потрібна і тому приречена на негайне знищення на своїх відкритих стоянках біля берега, який прострілюється супротивником. А ось у війні наступальній Дунайська флотилія була для Німеччини смертельно небезпечною: варто їй піднятися на 130 км вгору за течією, і стратегічний міст у районі міста Черновада опинявся під обстрілом її гармат, а це означало, що подачу нафти з Плоєшті до порту Констанца буде порушено. Іще двісті кілометрів вгору за течією – і вся німецька військова машина зупиниться просто через те, що німецькі танки, літаки, бойові кораблі більше не отримуватимуть пального.

Цікава деталь: у складі Дунайської військової флотилії були пересувні берегові батареї, озброєні гарматами калібру 130 та 152 мм. Якщо радянське командування і справді вирішило, що хтось нападтиме на СРСР через дельту Дунаю, то треба було негайно берегові батареї вкопати у землю і за першої ж нагоди збудувати для них залізобетонні капоніри. Але ніхто капонірів не будував, гармати як були пересувними, так пересувними і залишилися.

Монітори Дунайської флотилії

Була тільки одна можливість використовувати їхню мобільність і лише один напрям, у якому вони могли рухатися: у наступальних операціях мобільні батареї супроводжують флот, пересуваючись берегом та підтримуючи бойові кораблі вогнем.

4

Дивовижною була реакція командування Дунайської військової флотилії на початок радянсько-німецької війни. Слово «війна» означало для радянських командирів не оборону, а наступ. Отримавши повідомлення про початок війни, радянські командири завершують останні приготування до проведення десантної операції. Дії радянських флотських командирів, дії командування 14-го стрілецького корпусу, дивізії якого були зосереджені у районі Дунайської дельти, та командування 79-го прикордонного загону НКВД було заздалегідь сплановано та ретельно відпрацьовано.

25 червня 1941 року бойові кораблі Дунайської флотилії під прикриттям берегових батарей та артилерії стрілецького корпусу та дивізій, що входили до його складу, висадили розвідувально-диверсійні підрозділи НКВД на румунський берег. Слідом за ними відбулась висадка полків 51-ї стрілецької дивізії 14-го стрілецького корпусу.

Радянські десантники діяли рішуче, зухвало та швидко. Складну операцію за участі річкових кораблів, авіації, польової, берегової та корабельної артилерії, підрозділів НКВД, Робітничо-Селянського Червоного Флоту та Робітничо-Селянської Червоної Армії було відпрацьовано з ювелірною точністю. Усе було заздалегідь підготовлено, пов'язано, погоджено й перевірено безліч разів.

Вранці 26 червня 1941 року над центральним собором румунського міста Кілія було піднято червоний прапор. У руках радянських військ опинився потужний плацдарм на румунській території завдовжки 70 км. Дунайська флотилія готується до наступальних дій вгору за течією Дунаю. Їй треба пройти лише 130 км. На допомогу флотилії може бути кинута 3-й повітряно-десантний корпус, розташований у районі Одеси.

Пройти вгору за течією кілька десятків кілометрів Дунайська флотилія цілком змогла б. Згодом вона це довела. Сформована вдруге у 1944 році, не маючи ні авіації, ні важких моніторів, Дунайська флотилія піднялася з боями вгору за течією Дунаю на дві тисячі кілометрів і завершила війну у Відні. У 1941 році Дунайська флотилія мала значно більше сил і зустрічала значно менший спротив з боку супротивника.

5

Гітлер, і Сталін чітко розуміли, що означає вираз «нафта – це кров війни». Генерал-полковник Альфред Йодль свідчить, що у суперечці з Гудеріаном Гітлер заявив: «Ви хочете наступати без нафти – гаразд, подивимося, що з цього вийде».

Сталін всерйоз узявся за питання наступної світової війни у 1927 році. Центральним у стратегії для Сталіна було питання нафти:

«Нафта є життєвим нервом боротьби світових держав за перевагу як під час миру, так і під час війни» (Сталін І.В. Сочинения. М.: ОГИЗ, Государственное издательство политической литературы, 1947. – Т. 7. – С. 278).

У своїй промові на XV з'їзді ВКП(б) (у так званому політичному звіті Центрального Комітету XV з'їзду) 3 грудня 1927 року Сталін сказав:

«Воювати без нафти не можна, а хто має перевагу у справі нафти, той має шанси на перемогу у майбутній війні» (там само. – Т. 10. – С. 277).

Маючи на увазі обидві ці точки зору, будемо намагатися знайти винуватця виникнення радянсько-німецької війни. У червні 1940 року, коли Радянському Союзу ніхто не погрожував, десятки радянських річкових бойових кораблів та катерів з'явилися у дельті Дунаю. Цей крок не мав жодного оборонного значення, але був загрозою для незахищених румунських нафтопроводів, а значить – і смертельною загрозою для всієї Німеччини.

У липні 1940 року Гітлер провів інтенсивні консультації зі своїми генералами і дійшов невтішного висновку: захищати Румунію немає чим. Шляхи постачання розтягнуті та проходять через гори. Якщо кинути багато військ на захист Румунії, то Західна Польща та Східна Німеччина із Берліном залишаться відкритими для радянського удару. Якщо зосередити багато військ у Румунії та утримувати її за будь-яку ціну, то й це не допоможе: територію, можливо, й утримаємо, а нафтові промисли все одно згорять від обстрілів та бомбувань.

У липні 1940 року Гітлер уперше висловив думку про те, що Радянський Союз може бути дуже небезпечним, особливо якщо німецькі війська підуть із континенту на Британські острови та до Африки.

12 листопада 1940 року у розмові з Молотовим Гітлер вказав на необхідність тримати у Румунії багато німецьких військ, таким чином натякаючи Молотову на радянську військову загрозу румунській нафті. Молотов проігнорував цей натяк. Ось чому Гітлер після від'їзду Молотова обміркував усе ще раз і у грудні ухвалив принципове рішення про проведення операції «Барбаросса».

6

У липні 1940 року, коли німецька армія воювала у Франції, Жуков за наказом Сталіна без будь-яких консультацій із німецькими союзниками відірвав шмат Румунії, Бессарабію, і ввів річкові кораблі у дельту Дунаю. Якщо Гітлер зробить ще один крок на захід, у Британію, де гарантія, що Жуков за наказом Сталіна не зробить ще один крок у тій-таки Румунії, – крок на сто кілометрів, який стане для Німеччини смертельним?

Гітлер прохав голову радянського уряду відвести радянську загрозу від головного джерела нафти Німеччини. Сталін та Молотов загрозу не відвели. Хто ж винуватий у початку війни? Хто кому загрожував? Хто кого провокував на дії у відповідь?

Видатний британський військовий історик Ліддел Гарт, ретельно вивчивши це питання, встановив, що німецький план у липні 1940 року був простим: щоб захистити Румунію у випадку радянської агресії, треба завдати німецького удару в іншому місці, відвертаючи увагу Червоної Армії від нафтових полів.

У ході розгляду варіантів було визнано, що такий удар буде успішним тільки якщо буде потужним та раптовим. Кількість військ для участі у такому ударі поступово збільшувалася, поки нарешті не було визнано, що в ударі мають брати участь практично всі німецькі сухопутні війська та більша частина авіації.

Розрахунок Гітлера виправдався: удар в іншому місці примусив радянські війська відходити по всьому фронту. Дунайська військова флотилія виявилася відрізаною від своїх військ без можливості відійти. Більшість її кораблів довелося підірвати та потопити, а велетенські запаси, призначені для забезпечення руху флотилії вгору за течією Дунаю, просто залишити.

Удар Гітлера був сильним, але не смертельним. Ще Макіавеллі зауважив, що сильний, але не смертельний удар означає смерть для того, хто такого удару завдає. Сталін від раптового удару, хоч і важко, але отямився. Він створив нові армії та флотилії замість втрачених у перші дні війни, а джерело нафти він

відрізав-таки від Німеччини – щоправда, на кілька років пізніше, ніж планував.

Навіщо у липні 1940 року Сталін відібрав у Румунії Бессарабію, пояснює телеграма Сталіна командувачу Південного фронту генералу армії І.В. Тюленеву від 7 липня 1941 року. Сталін вимагав за будь-яку ціну втримувати Бессарабію, «*маючи на увазі, що нам територія Бессарабії потрібна як базовий плацдарм для організації наступу*» (Анфілов В.А. Бессмертный подвиг. – С. 438–439). У цей момент Гітлер уже завдав свого раптового удару по Радянському Союзу: німецькі танки вже рвалися до Ленінграда, Смоленська та Києва; але Сталін і не думав про оборону. Його головний клопіт – організувати наступ із Бессарабії.

Але наступ із Бессарабії – це наступ на румунські нафтові поля.

7

Сталін рідко помилявся. Однією з небагатьох його помилок, але, можливо, головною було захоплення Бессарабії у 1940 році. Треба було або захоплювати Бессарабію і тут-таки йти далі до Плоєшти (і це означало б кінець Німеччини), або чекати, поки Гітлер висадиться в Британії, і після цього захоплювати Бессарабію та всю Румунію (і це також стало б кінцем «тисячолітнього рейху»). Сталін натомість зробив один крок у напрямку до нафти, захопив плацдарм для майбутнього наступу і зупинився у вичікуванні. Цим він виказав свою зацікавленість румунською нафтою та сполохав Гітлера, який до цього воював на заході, півночі та півдні, не звертаючи уваги на «нейтрального» Сталіна.

Гітлер чудово розумів наміри Сталіна. Генрі Піккер у книзі «Застільні розмови Гітлера» (Смоленск: Русич, 1993. – С. 303) наводить зізнання, яке фюрер зробив 18 травня 1942 року:

«Якщо б не вдалося під час вторгнення росіян до Румунії змусити їх обмежитися лише Бессарабією і вони забрали б тоді собі румунські нафтові родовища, то найпізніше – цієї весни, – вони б нас задушили».

Захоплення Бессарабії Радянським Союзом та концентрація там потужних сил, які ні для чого, окрім агресії, не були придатні, включно із повітряно-десантним корпусом та Дунайською флотилією, примусили Гітлера подивитися на стратегічну ситуацію зовсім з іншої точки зору та вжити відповідних попереджувальних заходів. Але було запізно. Навіть раптовий удар Німеччини по Радянському Союзу не міг врятувати Гітлера та його імперію.

Розділ 23

Радянська військово-морська база у білоруських болотах

*«Робітничо-Селянська Червона Армія буде найбільш напад-
ницькою з усіх армій, що коли-небудь нападали»
Польовий статут РККА, 1939 р.*

1

У мемуарах Маршала Радянського Союзу Жукова «Спогади та роздуми» (М.: АПН, 1969 р.) є мапа розташування радянських військово-морських баз у першій половині 1941 року. Серед цих баз є одна, розташована у районі міста Пінська в Білорусії. До найближчого моря – не менш ніж 500 кілометрів. Військово-морська база у білоруських болотах – це щось дуже схоже на жарт нашого дитинства про підводний човен у степах України. Але смішного у цьому випадку було мало.

Після розформування суто оборонної Дніпровської військової флотилії одну частину її кораблів перекинули у дельту Дунаю, а другу – підняли вгору за течією до притоки Дніпра – річки Прип'ять. Піднімали кораблі майже до самих витоків, туди, де ширина річки ледь сягає п'ятдесяти метрів. Тут і збудували базу для нової флотилії.

Пінська військова флотилія за своєю потугою не поступалася Дунайській. У її складі було дев'ять моніторів («Вітебск», «Житомир», «Бобруйск», «Вінниця», «Смоленск», «Левачов», «Флягін», «Жемчужин», «Ростовцев»), чотири канонерки («Передовой», «Верний», «Белорус», «Смольний»), сторожовий корабель, 30 бронекатерів, 78 гармат берегової артилерії, авіаційна ескадрилья, рота морської піхоти та інші підрозділи.

У 1940 році в Києві на заводі «Ленінська кузня» спеціально для Пінської військової флотилії розпочали будівництво трьох надпотужних моніторів типу СБ-57 («Каховка», «Відліца» та «Волочаєвка»). Тактико-технічні характеристики цих кораблів були видатними. Озброєння: чотири 130-мм корабельні гармати, дві парні універсальні 45-мм автоматичні гармати, три парні 12,7-мм зенітні кулемети ДШК у броньових баштах.

«Монітор «Бобруйск», довжина 34,5 м.

Товщина броньового корпусу 60 міліметрів, рубки управління та башти головного калібру – 75 міліметрів. При цьому осадка становила лише один метр (Наваль, 1991. – №1). Не виключалась можливість використання на цих кораблях, 152-мм гармат як головного калібру. Нові монітори мали увійти до складу Пінської військової флотилії у липні 1941 року.

2

Використовувати Пінську військовою флотилію в обороні неможливо: монітори, які прийшли сюди, були повернуті носами на захід. Розвернути кожен – ціла операція. Якби готувалася оборона країни, то всі ці кораблі треба було просто повернути у Дніпро. На тихій лісовій річці Прип'ять їм нема чого робити. Річка тече із заходу на схід, не перетинаючи шлях супротивнику, та й сам супротивник навряд чи полізе в ці непрохідні ліси та грузькі болота. Призначення Пінської військової флотилії так і залишиться незрозумілим, якщо не згадати про Дніпровсько-Бузький канал.

Одразу після «визвольного походу» у Західну Білорусію Червона Армія взялася копати канал довжиною 127 км від Пінська до Кобрини. Канал будували взимку й улітку. У його

Бронекатери та кораблі
Пінської флотилії

будівництві брали участь саперні частини 4-ї армії та «будівельні організації НКВД», тобто тисячі зеків ГУЛАГу. Про виключно військове призначення каналу свідчить той факт, що його будівництвом керував начальник інженерних військ 4-ї армії полковник Прошляков Алексей Іванович – згодом він стане начальником Інженерних військ Радянської Армії та маршалом інженерних військ.

Умови, в яких прокладали канал, були насправді жахливими. У болотяному трясовинні тонула техніка, і була тільки одна можливість збудувати канал у встановлені Сталіним строки – все робити вручну. Канал збудували. Якою кількістю людських життів довелося

заплатити за його будівництво, ми навряд чи дізнаємося. Та й хто ж ті життя рахував?

Канал з'єднав басейн річки Дніпро із басейном річки Західний Буг. Навіщо? Торгувати з Німеччиною? Але торгівля йшла Балтійським морем та залізницями. Торгові кораблі великої вантажності розминутися у каналі не могли. Та й довгий шлях виходить – до Мухівця, звідти до Західного Бугу, на якому комерційного судноплавства як не було тоді, так не з'явилося і на початку ХХІ століття. З несудноплавного Західного Бугу можна було потрапити до Вісли.

Ні, будівництво затівалося не для комерції. Це суто військовий канал. Для оборони на Бузі? Але у Радянського Союзу був зовсім маленький шматочок Бугу в районі Бреста, звідки Буг різко повертає до Варшави. Оборону у цих районах не готували, навіть Брестська фортеця у випадку війни повинна була мати лише один батальйон, і то не для оборони, а для гарнізонної служби.

Єдине призначення каналу – пропустити кораблі до басейну Вісли й далі на захід. Іншого призначення каналу не вига-

дати. В оборонній війні його довелося підірвати, щоб не пропустити німецькі річкові кораблі з басейну Вісли до басейну Дніпра. В оборонній війні кораблі Пінської флотилії довелося підірвати та кинути.

3

А ось у кінці 1943 року на Дніпрі знову було створено флотилію, і знову Прип'яттю вона пішла вгору, і знову радянські сапери проклали канал до маленької річечки Муховець, яка впадала у Буг. Адмірал Ігор'єв, який у 1943 році прийняв у районі Києва нову флотилію, згадує слова Жукова:

«По Прип'яті зможете перейти на Західний Буг, Нарев та Віслу до Варшави, а далі перейти на річки Німеччини. Хтозна, може, й до самого Берліна! – він різко обернувся, подивився на мене, немовби випробовуючи, і повторив, роблячи наголос на кожному слові: – До самого Берліна! А?» (ВИЖ, 1984. – № 7. – С. 68).

Адмірал Ігор'єв зі своєю флотилією буквально дійшов до Берліна: кораблі Дніпровської військової флотилії брали участь у Берлінській операції 1945 року і безпосередньо у штурмі Берліна, зайшовши до річки Шпрее, що протікає через місто. У Радянській військовій енциклопедії (М.: Воениздат, 1976. – Т. 2. – С. 240) ви можете знайти дуже символічний знімок прапора Робітничо-Селянського Червоного Флоту на флагштоці корабля Дніпровської флотилії, зроблений у травні 1945 року в Берліні на річці Шпрее на тлі Рейхстагу.

Кораблі Дніпровської флотилії
дійшли до Берліна

***

Вийшло так, що Сталін прийшов у Берлін «у відповідь» на напад Гітлера. Але це був варіант, якого Сталін не передбачав. Якщо б він вірив у можливість німецького нападу, йому треба було кинути мільйони зеків рити протитанкові рови вздовж кордону ССРСР. Сталін мав намір прийти в Берлін, але не у відповідь на напад Гітлера, а за власною ініціативою. Ось чому радянські зеки та сапери Червоної Армії не копали протитанкових ровів, а закопували раніше збудовані, та ще тягли нові канали зі сходу на захід.

То не забудемо ж тих зеків, яких Сталін знищив у 1940 році у трясовинні боліт заради того, щоб прапор комуністів було піднято над столицею Третього рейху.

Розділ 24

Морська піхота у білоруських лісах

«Ну й навіщо товаришу Сталіну, який все чудово розуміє, – бо й сам є колишнім уркою – чекати на перший удар від іншого урки? Навіщо йому отримувати удар у перенісся, що одразу сліпить, падати, а потім на землі відгрібати ногами по нирках, міркуючи, чи вдасться підвестися, чи все закінчено?»

Може, товариш Сталін є мазохістом?
Александр Ніконов. (Бей первым! – С. 109).

1

Морської піхоти у Червоній Армії не було. Для сухопутних боїв простіше та дешевше використовувати пересічну піхоту, а висадка морських десантів на далеких берегах поки що до сталінських планів не входила.

Але тут Гітлер рвонув на захід, показавши Сталіну беззахисну спину. Цей необережний крок Гітлера повів за собою радикальні структурні зміни всередині Червоної Армії: знищувалися залишки оборони і різко підсилювався ударний кулак.

1940-й став роком народження радянської морської піхоти. Вона народилася у червні, у тому самому місяці, коли Гітлер розтрощив Францію.

На той час у складі радянських збройних сил було два океанські та два морські флоти, а також дві річкові флотилії – Амурська та Дніпровська. Океанські флоти морської піхоти не отримали: Тихий та Льодовитий океани Сталіна поки що не цікавили. Амурська військова флотилія охороняла радянські далекосхідні кордони і також морської піхоти не отримала. А ось Дніпровська військова флотилія, як ми вже знаємо, була розділена на дві наступальні флотилії, до того ж одна з них, – Пінська, розташована у лісах Білорусії, – отримала роту морської піхоти.

Цікаво, згодні? На океанах морської піхоти немає, а у білоруських болотах вона є. І з цього можна робити висновки, де Сталін готує оборону, а де – наступ.

У складі Балтійського флоту, єдиним супротивником якого могла стати тільки Німеччина та її союзники, було сформовано бригаду морської піхоти чисельністю кілька тисяч осіб.

КРИГОЛАМ

Радянська морська піхота отримала бойове хрещення 22 червня 1941 року в оборонних боях, захищаючи військово-морську базу Лієпая. База знаходилася менш ніж за сто кілометрів від німецьких кордонів, але не мала жодної сухопутної оборони й до оборони не готувалася. За свідченнями радянських адміралів, які підтверджено німецькими трофейними документами, Лієпаю було напхано радянськими підводними човнами, як діжку оселедцями.

Офіційна історія радянського Військово-морського флоту, видана Академією наук СРСР, відкрито визнає, що Лієпаю готували як передову базу радянського флоту для ведення наступальної війни на морі (Басов А.В. Флот в Великой Отечественной войне. 1941–1945. М.: Наука, 1980. – С. 138). Морська піхота знаходилася в Лієпаї так близько до німецького кордону, що вже першого дня брала участь в оборонних боях, хоча, звісно, створювали морську піхоту зовсім не для цього. У обороні звичайна піхота краща за морську.

Дунайська військова флотилія мала дві роти сухопутних військ, але в документах вони офіційно морською піхотою не значаться. Однак це не свідчить про миролюбство. Ми вже знаємо, що до німецького вторгнення мінімум дві радянські стрілецькі дивізії, 25-а Чапаївська та 51-а Перекопська зі складу 14-го стрілецького корпусу, в районі Дунайської дельти готувалися (і підготувалися) для дій у ролі морської піхоти.

2

Ще потужніші сили мав Чорноморський флот. Офіційно він морської піхоти не мав, але на початку червня 1941 року із Закавказзя в Крим було таємно перекинуто 9-й особливий стрілецький корпус генерал-лейтенанта Батова. Корпус був надто незвичайним за своїм складом, озброєнням та напрямком бойової підготовки.

18–19 червня 1941 року Чорноморський флот проводив грандіозні навчання за наступальною тематикою, при цьому одна з дивізій 9-го особливого стрілецького корпусу завантажилася на бойові кораблі і згодом здійснила висадку на узбе-

Морська піхота захищає Одесу 1941 р. А створювалася вона зовсім не для того режжя умовного супротивника. Це була перша висадка цілої дивізії з бойових кораблів в історії Червоної Армії та Червоного Флоту.

Спільним навчанням флоту та військ 9-го особливого стрілецького корпусу радянське військове керівництво приділяло значну увагу. Ці навчання відбувалися під наглядом командирів високого рангу, які спеціально приїхали з Москви. Один із них, віце-адмірал Азаров, свідчить: усі учасники навчань відчували, що навчання проводяться не просто так і невдовзі доведеться отримані навички використовувати у війні не на власній території (Азаров И.И. Осажденная Одесса. М.: Воениздат, 1962. – С. 3–8).

3

Поміркуймо: якщо почнеться війна і радянське командування буде використовувати 9-й особливий стрілецький корпус відповідно до його профілю та спрямування підготовки,

то де ж можна його висадити? Не на радянську ж територію висаджувати корпус із моря! Тоді куди? Теоретично існує тільки три можливості: Румунія, Болгарія і Туреччина. Але де б ми корпус не висадили, його треба буде негайно постачати, і для цього треба або висаджувати додаткові війська, або радянським військам треба стрімко йти на з'єднання із 9-м особливим стрілецьким корпусом. А йти на з'єднання із цим корпусом у будь-якому випадку можна тільки через Румунію.

За дивним збігом майже у той самий час, 13–17 червня 1941 року, і теж у Криму, 3-й повітряно-десантний корпус проводив грандіозні навчання з викиданням усіх військ, штабу корпусу та штабів усіх трьох бригад. Радянські історики ніколи не пов'язували між собою ці події:

- навчання 14-го стрілецького корпусу для висадки з кораблів Дунайської флотилії;
- навчання 3-го повітряно-десантного корпусу із висадкою з літаків та планерів;
- навчання 9-го особливого стрілецького корпусу із висадкою бойових кораблів Чорноморського флоту.

Але ці події пов'язані. Вони мали спільне місце, час та мету проведення.

Це була підготовка раптового удару жахливої потуги.

Це була остання стадія підготовки.

Розділ 25

Факт, що перевертає звичні уявлення про Другу світову війну

«Не зважаючи на те, що після закінчення війни минуло понад 60 років, ми досі не маємо її повної та об'єктивної історії»
Генерал армії В.Н. Лобов, колишній начальник Генерального штабу ВС ССРСР. (Красная звезда, 6 грудня 2009 р).

1

У далекому 1976 році вийшли друком перші два томи Радянської військової енциклопедії. Появі цих томів передувала потужна пропагандистська «артпідготовка». У полках та дивізіях, у військових училищах та академіях, на військових базах та бойових кораблях, у великих та малих штабах агітатори всіх мастей та рангів наполегливо повторювали: у нас не було наукової історії, але минуло 35 років після її початку, три десятиріччя після закінчення, тож чи не час відкрити архіви? Час настав!

І ось гарні томи поставлено на полиці бібліотек бригад та полків, військових училищ та академій, відділів та управлінь різноманітних штабів; їх отримала навіть дипломатична резидентура Головного розвідувального управління Генерального штабу в Женеві.

Уперше в радянській історії було відкрито великі таємниці. Нам розповіли про кожну радянську загальновійськову армію, яка існувала під час Другої світової війни.

Очоловав головну редакційну комісію перших двох томів Радянської військової енциклопедії міністр оборони ССРСР Маршал Радянського Союзу А.А. Гречко, решту томів, починаючи з третього, – начальник Генерального штабу Маршал Радянського Союзу Н.В. Огарков. Тільки у головній редакційній комісії засідали Адмірал Флоту Радянського Союзу Горшков, головний маршал авіації Кутахов, маршал військ зв'язку Алексєєв, генерали армії Алтунін, Єпішев, Іванов, Козлов, Куркоткін, Павловський, Шавров, Шкадов, ціла рота генерал-полковників, генерал-лейтенантів, генерал-майорів, академіків, професорів та докторів наук.

Великі начальники склали Радянську військову енциклопедію, сподіваючись, що люди з'їдять та не вдаляться. Наведу лише дві короткі цитати:

«Вісімнадцяту армію сформовано у червні 1941 року на базі управління Харківського військового округу та військ Київського особливого військового округу» (Советская военная энциклопедия. М.: Воениздат, 1976. – Т. 2. – С. 366).

«Дев'ятнадцяту армію сформовано у червні 1941 року у Північно-Кавказькому військовому окрузі» (там само. – Т. 3. – С. 122).

Далі – у такому самому дусі. Громадяни маршали, генерали й адміралами, професори, доктори й академіки повідомили нам, що 18-та, 19-та, 20-та, 21-ша, 22-га, 24-та і 28-ма армії сформовані у червні 1941 року.

Але зачекайте! У цьому випадку різниця навіть у два дні має принципове значення. У червні 1941 року в Радянському Союзі було сформовано сім нових армій.

Запитання: їх було сформовано ДО 22 червня чи ПІСЛЯ?

2

Кожен полк, кожна бригада та дивізія, кожен корпус, армія та фронт мають абсолютно точну дату народження.

Німеччина завдала удару 22 червня 1941 року. Якщо за перший тиждень війни – з 23 по 30 червня – у Радянському Союзі було створено одразу сім армій, тоді будь-яким міркуванням щодо неготовності ССРСР до війни треба негайно покласти край. Практично миттєве утворення семи армій у відповідь на віроломний напад супротивника – це свідчення найвищої мобілізаційної готовності країни та її армії до відсічі ворогу. Громадяни маршали та генерали, повідомте ж нам дати формування цих армій, і ми пишатимемося героїчною історією!

Творці Радянської військової енциклопедії мали доступ до всіх військових документів Радянського Союзу. Якщо сім армій було сформовано одразу після 22 червня, то чому б не назвати точні дати? Таємниця? За тридцять років після закінчення війни, після того, як усі ці армії відвоювали своє і давно розформовані? Якщо таємниця, то чому?

А тому, що сім армій було створено ДО 22 червня 1941 року.¹¹

Якщо про це повідомити, тоді мемуари Жукова та інших оповідачів його штабу миттєво перетворяться на безвідповідальні балачки. Якщо про це повідомити, провалиться потужний фундамент наших уявлень про війну, і вся конструкція офіційної історії війни розвалиться.

Нам втовкмачили у голови, що:

- Сталін вірив Гітлеру;
- Сталін не вірив власній розвідці;
- Сталін не хотів давати Гітлеру привід для нападу;
- Сталін хотів відтягнути початок війни;
- Сталін не хотів приводити війська у бойову готовність.

Додамо до кожної з цих прописних істин додамо лише одне речення: але у червні 1941 року, до нападу Німеччини на ССРСР, Сталін розгорнув додатково ще сім армій.

Якщо ми зробимо це, прописні істини одразу припинять бути істинами.

3

Дивовижна історія радянсько-німецької війни у нас виїшла. Ось який вигляд мають її основні тези, яких і досі притримується державна пропаганда:

1. ССРСР звільнив Європу від коричневої чуми, але зберігав вірність союзу з Гітлером, свято дотримувався договору про дружбу з Німеччиною, регулярно постачав Гітлеру стратегічні ресурси, без яких він не міг би знищити Європу; нападатися на Гітлера він не хотів, звільняти нікого не замислював.

2. У разі нападу ворогів на ССРСР він планував відбити удар супротивника і тут-таки перейти у рішучий наступ, але німецького удару не чекав і до оборони не готувався.

3. Сталін жахливо боявся можливого німецького нападу, але в його можливість не вірив.

¹¹ У наступних розділах я докладніше розповім про їх створення. – прим. автора.

4. Відповідно до заяв Жукова, ССРСР не мав сил для наступу, не мав сил на оборону, не мав сил навіть на прикриття кордону, тому Жуков планував отримати перший нищівний, ба й смертельний удар від німців, тут-таки його відбити та раптово перейти у рішучий наступ.

5. Радянські танки були застарілими, літаки були летючими гробами, танкісти не мали досвіду водіння танків, льотчики не вміли як слід літати, бракувало радіостанцій, армія була обезголовленою, командний склад не мав досвіду бойових дій, тому до оборони не готувався, а готувався до наступу.

6. Німеччина добре підготувалася до війни, але була розтрощена, а Гітлер наклав на себе руки.

7. Радянський Союз не був готовий до війни, але Червона Армія завершила війну у Берліні, Відні, Кенігсбергу, Варшаві, Празі, Будапешті, Бухаресті, Софії та Порт-Артурі. Радянський Союз став єдиною країною світу, яка завершила Другу світову війну, не тільки не втративши жодного метра власної території, але й отримавши нові землі разом із десятками мільйонів підданих.

8. Війна була і Великою, і Вітчизняною, на боротьбу із ворогом піднявся весь радянський народ, але навіть за сімдесят років після закінчення війни ще не настав час повністю відкривати для цього народу архіви воєнного часу.

Багато моїх співвітчизників вірять цим тезам державної пропаганди й покірливо їх повторюють. Багато-хто вважає, що нормальна людина не може сумніватися у правдивості цих положень, а якщо сумнівається – значить його навчила британська розвідка.

Чи розуміють такі люди, що всі наведені постулати розраховано тільки на розумово неповноцінних? Складається враження, що нас вважають недоумками, ліплячи настільки нелогічні та суперечливі тези про війну. Хіба нормальна людина може, наприклад, вважати науковим текст, який стверджує, що у червні 1941 року в Радянському Союзі було створено сім армій, без уточнення – ДО чи ПІСЛЯ 22 червня їх створили?

Особисто я був глибоко ображений, коли 13 листопада 1976 року вперше наразився на повідомлення про те, що 18-ту армію було створено у червні 1941 року. За кого мене мають усі ці

маршали, генерали, академіки й доктори наук? За кого вони мають мій народ, якщо намагаються втовкмачити у голови ідеологічні настанови, які розраховано на ідіотів?

Розділ 26

Загадка 26-ї армії

«Величезне значення для успіху має застосування нових засобів боротьби і прийомів нападу. Поки супротивник знайде способи протидії, нападник може скористатися усіма вигодами, які несе у цих випадках елемент раптовості»

Генерал армії Георгій Жуков. Доповідь на нараді вищого командного складу РККА 26 грудня 1940 року. (Накануне войны. Материалы совещания высшего командного состава РККА 23–31 декабря 1940 г. М.: Терра, 1993. – С. 147).

1

В європейській частині Радянського Союзу було п'ять військових округів, які мали спільні кордони з іноземними державами. Війська п'яти прикордонних округів, три флоти й дві флотилії склали Перший стратегічний ешелон. Прикордонні та всі решта округів у своєму складі мали дивізії й корпуси, але армій не мали.

Армії існували у Громадянській війні і були розформовані після її закінчення. Армії – занадто великі формування, щоб їх утримувати в мирний час. Єдиним винятком була Особлива Червонопрапорна армія, але її ми не можемо зарахувати, оскільки під цим терміном малися на увазі всі радянські війська на Далекому Сході та в Забайкаллі, а також авіація, морські сили, військові поселення тощо. Це велетенське безформне утворення мало у своєму складі навіть колгоспи та власні концтабори. Незвичність такого формування підкреслювало те, що воно не мало номера, а на чолі цієї гігантської організації стояв Маршал Радянського Союзу.

28 червня 1938 року на Далекому Сході вперше в мирний час було сформовано дві армії: 1-шу та 2-гу. Цей крок радянського уряду цілком зрозумілий: стосунки з Японією були, м'яко кажучи, поганими, періоди тривалої ворожнечі неодноразово виливалися у справжні сутички та битви за участі величезної кількості військ.

В європейській частині країни армій з часів Громадянської війни не було. Прихід Гітлера до влади, економічні та військові кризи в Європі, пряме зіткнення радянських комуністів із фашистами в Іспанії, поглинання Німеччиною Австрії та захоплення Чехословаччини – все це і багато іншого не потягнуло

за собою створення радянських армій в європейській частині ССРСР.

Але ось на початку 1939 року Радянський Союз почав нову епоху свого існування. Початок епохи знаменувала промова Сталіна на XVIII з'їзді Комуністичної партії. У цій промові Сталін показав Велику Британію та Францію як головних розпалювачів майбутньої війни. Цю промову, за словами Ріббентропа, в Берліні «сприйняли з розумінням».

Сталін не простягав Гітлеру дружньої руки, але радянська дипломатія прозоро натякнула, що якщо він простягне руку, то її приймуть. До речі, простягнуту Гітлером руку потиснув не особисто Сталін, а його вірний соратник Молотов. І це не випадковість. Сталін використовував Гітлера як найманого вбивцю: дам за роботу все, що попрохаєш, тільки справу зроби. А як зробиш, я тебе задавлю.

Враховуючи такий варіант розвитку подій, авторитетна людина товариш Сталін не став плямувати власну репутацію спілкуванням із виконавцем. Для цього був вождь нижчого рангу, товариш Молотов.

2

Дружба із Гітлером (без зайвого панібратства) – це видимий знак початку нової епохи. А ось вам знак, який не бачать непосвячені: влітку 1939 року Сталін почав таємно формувати армії в європейській частині Радянського Союзу. Дозвольте поцікавитися: проти кого?

Проти «розпалювачів війни» Великої Британії та Франції сухопутні армії використовувати було неможливо із географічних причин. Тоді проти кого? Невже проти Гітлера, з яким так інтенсивно велися за лаштунками перемовини про зближення?

Виходить, радянська дипломатія шукає шляхи до миру, а в цей час на західних кордонах ССРСР таємно з'являються армії, раптово і цілими групами: 3-тя та 4-та у Білорусії, 5-та й 6-та в Україні, 7-ма, 8-ма й 9-та на фінському кордоні. Армії набирають потужності (у їхньому складі збільшується кількість

дивізій, у складі стрілецьких дивізій додатково розгортаються другі артилерійські полки), до них додаються все нові армії: 10-та й 11-та у Білорусії, 12-та в Україні.

Комуністична пропаганда іноді намагається показати справу так: мовляв, почалася Друга світова війна, і після цього Радянський Союз почав формувати свої армії. Але все було зовсім інакше. Існує достатньо доказів, що спочатку Сталін ухвалив рішення сформувати армії, а тоді вже почалися війни та конфлікти на західних кордонах ССРСР.

Навіть радянські офіційні джерела вказують, що ці армії було сформовано до початку Другої світової війни:

- 4-ту армію сформовано у серпні 1939 року (СВЭ. – Т. 8. – С. 468);
- 5-та армія існувала вже у липні 1939 року (СВЭ. – Т. 7. – С. 411);
- 6-ту армію сформовано у серпні 1939 року (СВЭ. – Т. 8. – С. 508);
- 8-ма армія існувала вже у серпні 1939 року (Командармы. Военный биографический словарь. М.: Кучково поле, 2005. – С. 193);
- 10-ту та 12-ту армії було створено «до початку Другої світової війни», тобто до 1 вересня 1939 року (СВЭ. – Т. 3. – С. 111, 157).

Наскільки передбачливим був товариш Сталін: щойно розгорнув армії – і тут-таки, наче на замовлення, Друга світова війна спалахнула!

3

Розгортання армій відбувалося у глибокій таємниці.

3-тя та 4-та армії існували вже у серпні 1939 року, але офіційний цілком таємний наказ про їхнє створення було підписано тільки 15 вересня.

З військ Білоруського особливого військового округу було створено Білоруський фронт у складі 3-ї, 4-ї, 10-ї та 11-ї армій, фронтової кінно-механізованої групи, 23-го окремого стрілецького корпусу та авіації фронту. Командувачем Біло-

Парад військ Білоруського військового округу на честь приєднання Західної Білорусії 1939 р.

русського фронту було призначено командарма 2-го рангу М.П. Ковальова. 17 вересня 1939 року о 5 годині 40 хвилин війська Білоруського фронту, взаємодіючи з військами Українського фронту, перейшли кордон Польщі та рвонули назустріч німецьким військам, що наступали з іншого боку.

«Визвольний похід» у Польщу завершився 28 вересня, але тільки 11 жовтня 1939 року, за два тижні по тому, було підписано наказ про створення Білоруського фронту (СВЭ. – Т. 1. – С. 435). Інакше кажучи, спочатку створювалися армії та фронти, вони вели бойові дії, і лише згодом віддавався наказ про їхнє створення.

4

Український фронт під командуванням командарма 1-го рангу С.К. Тимошенка перейшов кордон Польщі одночасно

із Білоруським фронтом. У складі Українського фронту були 5-та, 6-та, 12-та армії, авіація фронту.

У вересні 1939 року 12-та армія Українського фронту, маючи у своєму складі 25-й танковий, 4-й та 5-й кавалерійські корпуси, три стрілецькі дивізії та дві танкові бригади, була насправді фронтовою мобільною групою (СВЭ. – Т. 8. – С. 181). Фронт завершив «визвольний похід» 28 вересня, і цього самого дня було підписано накази про створення 5-ї та 6-ї армій (Командный и начальствующий состав Красной Армии в 1940–1941 гг. Структура и кадры центрального аппарата НКО, военных округов и общевойсковых армий. Документы и материалы. М.: Российский государственный военный архив, 2005. – С. 102). Минув ще майже місяць, і 23 жовтня 1939 року надійшов цілком таємний наказ про створення 12-ї армії (там само. – С. 105).

Мені говорять, що напад на Німеччину мало передувати якесь «політичне рішення» радянського керівництва. А коли такого рішення не знайдено, то й підготовки для такого нападу не було.

Дуже потужний аргумент. У такому випадку моїм критикам варто було б для початку знайти політичне рішення про підписання договору з Німеччиною, який означав поділ Польщі, що у свою чергу означав початок європейської, а отже, Другої світової війни. Такого політичного рішення поки ніхто знайти не зміг. Хіба з цього витікає, що не було поділу Польщі та Другої світової війни взагалі?

Також було б добре знайти політичне рішення про вступ Червоної Армії на територію Польщі 17 вересня 1939 року. Але й такого рішення поки ніхто не знайшов. Та хіба з цього виходить, що не було жодного «визвольного походу» в Польщу двох фронтів Червоної Армії? А де політичне рішення радянського керівництва про напад на Фінляндію у листопаді 1939 року, про напад на Румунію у 1940 році, про «добровільне приєднання» до «братньої сім'ї народів» Естонії, Литви та Латвії, про повторний напад на Фінляндію 25 червня 1941 року, про напад на Іран у серпні 1941 року, про напад на Японію у серпні 1945 року? Якщо все це відбувалося без будь-яких політичних рішень, то чому напад на Німеччину має бути винятком?

Кремлівські вожді дуже чітко розуміли, що після створення армії з номером 17 Радянський Союз перейшов через нікому не видимий збоку Рубікон. Ще два роки тому держава не могла собі дозволити утримувати жодного формування, яке можна було б класифікувати за військовим стандартом як армію. Тепер їх створено стільки, скільки не існувало ніколи раніше навіть за загальної тотальної мобілізації всього населення, за повного напруження всього економічного потенціалу країни, духовних та фізичних сил усього суспільства. Радянський Союз перевищив критичний ступінь могутності, і відтепер розвиток країни йшов у геть нових умовах.

Зрозуміло, що створення 17-ї армії було державною таємницею найвищої категорії, і Сталін зробив усе для того, щоб цю таємницю не було розкрито як за кордоном, так і всередині країни. 15-та, 16- та й 17-та армії створювалися якнайдалі від цікавих очей. Не втаємничений у вищі державні секрети міг побачити тільки якісь закриті військові містечка, залізні ворота, вартових біля воріт. Звідки йому знати, що це не просто група будівель під охороною, а штаб дивізії, корпусу чи навіть армії?

До того ж було вжито додаткових заходів для припинення чуток відносно нарощування радянської військової потуги. Наказ про створення 15-ї, 16-ї та 17-ї армій було підписано Маршалом Радянського Союзу С.К. Тимошенком 21 червня 1940 року, а наступного дня, 22 червня, радянське радіо передало повідомлення ТАСС.

Автором цього, як і решти важливих повідомлень, був сам товариш Сталін. Німецький посол Шуленбург безпомилково визначив автора і одразу ж розповів про своє відкриття Молотову. Молотов не став спростовувати припущення Шуленбурга.

У повідомленні ТАСС від 22 червня 1940 року Сталін використовував свій улюблений прийом: спочатку приписував своїм супротивникам слова, яких вони не казали, а потім легко викривав брехню, якої не було: *«Ходять чутки, що на литовсько-німецькому кордоні зосереджено чи то 100, чи то 150 радянських дивізій...»*

Це сталінська вигадка. Сталін викривав «наклепницькі вигадки» центральних газет Великої Британії та Франції, яких насправді не існувало. Я перевіряв французькі та британські газети попередніх днів – жодна газета не називала таких фантастичних цифр.

Приписавши західній пресі те, чого вона не повідомляла, Сталін легко спростував наклепи, яких не було, і перейшов до головного:

«У відповідальних радянських колах вважають, що поширення таких безглузвих чуток має на меті кинути тінь на радянсько-німецькі стосунки. Але ці пані видають свої приховані бажання за дійсність. Вони, певно, не здатні зрозуміти того очевидного факту, що добросусідські стосунки, які склалися між СРСР та Німеччиною в результаті укладення пакту про ненапад, не можна поставити під сумнів якимись чутками та мізерною пропагандою»

(Правда, 23 червня 1940 р.)

У повідомленні є дрібка правди: радянські війська зосереджувалися не біля самого кордону. Але Сталін не сказав, що у глибині країни, якнайдалі від цікавих очей, з'являються надпотужні формування, які під прикриттям іншого (теж брехливого) повідомлення ТАСС одного разу з'являться на польському кордоні.

Цілком очевидно, що радянські армії так званого передвоєнного періоду за своєю маневреністю, технічним оснащенням, вогневою та ударною потугою стояли на незмірно вищому рівні, ніж армії Громадянської війни. Але різниця полягала не тільки в цьому. Під час Громадянської війни армії було розкидано на шести різних напрямках; тепер їх було зібрано тільки на двох, але геть не рівномірно: проти Японії, з якою конфлікту не припинялися, – п'ять армій, проти Німеччини, з якою підписано мир, та її союзників – дев'ять.

На цьому бурхливий процес створення армій не припинився.

18 вересня 1940 року у Карелії відроджено 7-му армію. У той самий день на кордоні з Німеччиною, у Львівському виступі, було створено ще одну армію; у жовтні командувачем цієї армії було призначено генерал-лейтенанта Ф.Я. Костенка

(Командармы. – С. 108). Як і було заведено, армія розгорталася на підставі усних розпоряджень, наказ про її створення віддали значно пізніше. У цьому випадку – майже за чотири місяці: 27 грудня 1940 року народний комісар оборони Маршал Радянського Союзу С.К. Тимошенко підписав цілком таємний наказ №0074 про створення 26-ї армії, хоч вона вже існувала.

6

26-та армія? Що за номер? Як це розуміти? Ніколи у Червоній Армії таких номерів не було, адже порядку присвоєння номерів дотримувалися беззастережно. Наступним мав бути номер «18». Чому ж армію названо 26-ю? Чому порушили нумерацію?

Існування 26-ї армії було викрито німецькою розвідкою тільки у квітні 1941 року. Було встановлено навіть її номер. Але німецькі генерали цьому віри не йняли. 26-та? Бути цього не може! Можливо, 2-га чи 6-та. Втім, ні. 6-та армія – ось вона, поруч. А другої ніде немає. Значить, це 2-га армія.

На німецьких мапах у червні 1941 року 26-та армія позначена як 2-га. Але 2-га армія знаходилася на Далекому Сході, а у Львівському виступі знаходилася саме 26-та. І не одна. Там було зосереджено чотири армії, і вже у мирний час вони з трьох боків були оточені супротивником.

У радянських маршалів та відомих радянських істориків ми не знайдемо відповіді на запитання, звідки ж узявся цей дивний номер. Але якщо уважно вивчити весь процес створення армій у ті роки, то сама історія підкаже нам відповідь. Восени 1940 року нумерацію армій не було порушено, просто у цей час усі номери від «18» до «28» включно вже було зайнято. Розгорнувши п'ять армій проти Японії та дев'ять проти Німеччини та її союзників, восени 1940 року радянське керівництво ухвалює рішення про відновлення та створення ще чотирнадцяти армій. Однієї – проти Японії (25-та) і тринадцяти армій проти Німеччини (7-ма, 9-та, 13-та, 18-та, 19-та, 20-та, 21-ша, 22-га, 23-тя, 24-та, 26-та, 27-ма і 28-ма).

У цій грандіозній серії 26-ту армію створювали біля самого кордону, і її формування завершилося раніше за інших. Але

інші армії цієї серії теж знаходилися на останній стадії формування або принаймні вже було ухвалено рішення про їхнє створення. Армії цієї серії завершили своє формування дещо пізніше за 26-ту, але безсумнівним є те, що їх створено ДО німецького вторгнення.

8 березня 1941 року Політбюро ЦК ВКП(б) ухвалює цілком таємне рішення про розгортання на Далекому Сході 25-ї армії.

23 квітня 1941 року СНК СРСР та ЦК ВКП(б) ухвалюють цілком таємну постанову про розгортання на західних кордонах Радянського Союзу 13-ї, 23-ї та 27-ї армій.

13 червня 1941 року, у день передачі надто наївного повідомлення ТАСС про те, що Німеччина не збирається нападати на Радянський Союз, без звуку, як привид із мороку, не повертаючи до себе уваги, з'явилася 9-та армія.¹³ Того самого дня з'явилися і всі решта армій-привидів: 18-та, 19-та, 20-та, 21-ша, 22-га, 24-та й 28-ма. Нумерація радянських армій пошла у всій своїй цілісності та безперервності.

Що означає «з'явилася»? Хіба могла армія просто так з'явитися в одну мить? Який час потрібен для формування армії? Відповіді на ці запитання будуть знайдені у розділах 34 та 36, де ми докладно розглянемо процес формування нових армій із військ радянських військових округів. – прим. автора.

Розділ 27

Калінінський військовий округ та сталінський механізм «визволення» сусідніх держав

*А брехні скільки було відміряно,
Щоб заплутати фінський весь рід.
Розкривай же тепер нам довірливо
Половинки широких воріт!*

Анатолій Д'Актіль. («Приймай нас, Суомі-красуня!» 1939 р.)

1

Твер – старовинне російське місто. Твер древніша від Москви. Свого часу Тверське князівство не поступалося потугою Московському.

Згодом Москва затьмарила й підкорила Твер. Потім з'явився Петербург, який затьмарив Москву. Твер – це на шляху з Петербурга до Москви.

Після перемоги комуністів багато міст та селищ країни отримали назви на честь комуністичних вождів: Фрунзе, Орджонікідзе, Свердловськ, Кіров, Кіровокан, Кіровабад та Кіровоград, Куйбишев (один на Волзі, другий у Новосибірській області, а третій у Татарії), Куйбишівка, Куйбишево (у п'яти різних місцях), Ворошилов та Ворошиловград (у народі – Ворград), Сталіно, Сталінськ, Сталіногорськ та Сталінабад, Леніно, Ленінабад, Ленінаван, Ленінакан, Ленінгорі та звісно Ленінград зі Сталінградом.

Москва уникла цієї долі, не перетворившись одного разу на Марксград, як пропонував товариш Бухарін. А Твер від цього не ухилилася, ставши Калініним.

Під час війни у 1941 та 1942 роках у районі Калініна відбувалися жорстокі битви.

У 1943 році наказом Сталіна було організовано дев'ять перших Суворовських військових училищ (СВУ). Серед них – Калінінське та Воронежське.

У 1958 році я вступив у Воронежське СВУ. Влітку 1963 року три роти воронезьких суворовців перевели до Калінінського суворівського училища.

Таким чином, я опинився у чудовому місті на Волзі. Училище – у самісінькому центрі міста з виходом на берег великої

річки. З часів війни не минуло й двадцяти років. Наші командири та викладачі від старшини роти Алфьорова до начальника училища генерал-майора Кострова – фронтовики. Ленін вимагав «учитися військовій справі по-справжньому». Саме так нас і вчили, – зокрема й на прикладах боїв у районі Калініна.

І ось одного разу я довідаюся, що перед війною за наказом Сталіна було створено Калінінський військовий округ та втуплено його між Ленінградським та Московським військовими округами.

Маю запитання: навіщо?

2

Не слід вважати, що Ленінградський військовий округ – це тільки місто Ленінград та Ленінградська область. Зовсім ні. Це вся російська північ та північний схід, включно з Карелією, республікою Комі, Псковською, Новгородською, Архангельською, Вологодською та Мурманською областями. І не слід вважати, що Московський військовий округ – менший. Територія Московського військового округу – це Белгородська, Брянська, Володимирська, Воронізька, Горьківська, Іванівська, Калінінська, Калузька, Костромська, Курська, Липецка, Московська, Орловська, Рязанська, Тамбовська, Тульська та Ярославська області.

Політичне, економічне, стратегічне значення Москви та Ленінграда є величезним. Московський та Ленінградський військові округи – це колосальний військовий та промисловий потенціал, потужні військові формування, десятки мільйонів жителів, мільйони резервістів.

Крихітний Калінінський військовий округ не міг навіть близько рівнятися з Московським та Ленінградським округами ні за розміром, ні за стратегічним значенням, ані за мобілізаційними ресурсами. Проте структура навіть тилового округу у ті часи включала Військову раду, штаб з п'яти відділів, чотири управління та дванадцять відділів, які не є частинами штабу, – це сотні командирів високого рангу.

Навіщо ж Сталін створив у Калініні таку могутню військову структуру керування? Захищати Москву з боку Ленінграда? Та ніхто навіть уявити не міг, що війна колись увірветься на давню тверську землю. Якщо цар Ніколай зупинив кайзера Вільгельма на кордонах своїх володінь, не пустивши у внутрішні губернії Росії, то великий, могутній Радянський Союз і поготів до себе нікого не пустить. Червона Армія, якій Польовий статут наказував бути «найбільш наступницькою з усіх армій, що коли-небудь нападали», розтрощить будь-якого ворога на його землі малою кров'ю, могутнім ударом.

Тож для чого утворили Калінінський військовий округ, якщо воювати на цих землях не збиралися, якщо військ тут зовсім небагато?

І ще одна ломиголівка: невдовзі, ще до 1941 року, Калінінський військовий округ було скасовано і ніколи вже не відновлено. Така могутня військова структура керування у цих районах нікому більше не знадобилася.

Якщо округ створювали, то навіщо?

Якщо його ліквідували, то чому?

3

Зараз кожен дослідник може потонути в океані інформації: довідники, енциклопедії, фільми, інтернет. У 1963 році нічого цього не було, але були живі фронтовики.

Усі чоловіки, майже без винятку, яким на той момент стукнуло сорок чи більше, – були учасниками війни. Тому я мав можливість розібратися у цьому питанні. Командири та викладачі КЛСВУ війну пам'ятали, історією війни цікавилися. До того ж кожен рік ми проходили стажування у військах, у найзнатніших дивізіях Радянської Армії, а там офіцери батальйонного, полкового та вищих ланок усі як один воювали.

З'ясування цього питання я почав із пошуку точних дат створення й ліквідації Калінінського військового округу та прізвищ командного складу. Встановив: округ було створено у липні 1938 року, ліквідовано у липні 1940 року. Військами округу командував комкор І.В. Болдін, згодом командарм 2-го рангу В.Ф. Яковлев.

Почав збирати по дрібках відомості про Болдіна та Яковлева, – і знайшов розгадку призначення Калінінського військового округу. Виявилось, що восени 1939 року в Ленінградському військовому окрузі було розгорнуто надпотужну 7-му армію. Її командувачем було призначено командарма 2-го рангу Яковлева. Того самого. Але він одночасно залишався командувачем військ Калінінського військового округу. Ось воно як!

Отже, у чому суть? А у тому, що підготовка до «визвольного походу» у Фінляндію почалася, як мінімум, улітку 1938 року. Щоб не сполохати фінських буржуїв, Ленінградський військовий округ продовжував жити мирним життям, але кількість

Октябрська залізниця давала змогу перемістити війська з Калініна просто на кордон із Фінляндією

дивізій у ньому постійно зростала. А в тилу Ленінградського округу було розгорнуто Калінінський військовий округ, тобто потужна військова структура керування з мінімальною кількістю військ. Розгорталася ця структура керування просто у Калініні, тобто на залізничній лінії Москва–Ленінград, що дозволяло у будь-який момент без жодних проблем цю структуру перемістити просто на кордон із Фінляндією.

Потрібний момент настав восени 1939 року. Командувач військ Калінінського військового округу командарм 2-го рангу Яковлев разом із заздалегідь створеною та відлагодженою структурою керування пересунувся на Карельський перешийок та прийняв під командування розгорнуті там війська. Структуру керування, яку очолював Яковлев, та взяті у підпорядкування війська було названо 7-ю армією.

Минуло півтора місяця посиленої бойової підготовки та згуртування, і наприкінці листопада 1939 року, наче на замовлення, фінські реакціонери, яких підбурювали Велика Британія та Франція, здійснили злодійський напад на Радянський Союз. А розгорнута заздалегідь 7-ма армія командарма 2-го рангу Яковлева лише завдала удару у відповідь.

Командарм 2-го рангу Яковлев блискучих перемог не здобув і був понижений на посаді. У нього 7-му армію прийняв командарм 2-го рангу та майбутній Маршал Радянського Союзу Мерецков.

4

За задумом товариша Сталіна визволяти Фінляндію мали повсталі фінські пролетарі та створена ними Народна армія. Радянські війська, а серед них і надпотужна 7-ма армія, мали тільки сприяти повсталим на їхнє прохання.

Усе це відомо. Але я у ті роки довідався про невідоме та майже неймовірне: створення Народної армії Фінляндії велось на території Ленінградського та Калінінського військових округів щонайменше з весни 1939 року. Оголосити про таке – засміють. А розповідь начальника штабу 100-го гвардійського мотострілецького полку 35-ї гвардійської мотострілецької дивізії до справи не пришиєш. Документальне підтвердження цієї розповіді я знайшов тільки через чотири десятки років.

Російська влада спрямовує великі кошти на патріотичне виховання. І ось у межах державної програми «Патріотичне виховання громадян Російської Федерації на 2001–2005 роки» Інститут військової історії міністерства оборони підготував біографічний словник «Командармы», який вийшов у 2005 році у видавництві «Кучково поле» (на нього я вже посилався у попередніх розділах). Начальник Головного управління кадрів генерал-лейтенант М.Г. Вожакін та його підлеглі розкрили особові справи радянських генералів, сумлінно вибрали ключові моменти біографій та оприлюднили. Книгу видано на дуже високому рівні. Прикро, що громадяни Росії її не читають.

Радянські солдати викопують фінський прикордонний стовп

А дарма. Прочитали б – і одразу ж патріотичними почуттями сповнилися б.

Розгорнемо біографію генерал-лейтенанта Гречкіна Алексея Александровича (С. 56–57), який під час війни послідовно командував 318-ю стрілецькою дивізією, 16-им стрілецьким корпусом, 9-ю та 28-ю арміями. А перед війною «з квітня 1939 р. командир 1-ї стрілецької дивізії Фінської народної армії».

Фінський пролетарій Гречкін Алексей Александрович люто ненавидів гнобителів фінського народу і ще за півроку до підписання пакту Молотова – Ріббентропа готував свою дивізію до визвольного походу на Гельсінкі.

5

Отже, маємо відповідь на запитання, навіщо у липні 1938 року було створено Калінінський військовий округ: це була резервна структура керування, готова будь-якої миті взяти під свою команду війська і надати братню допомогу повсталим робітникам та селянам сусідньої країни.

Залишається друге запитання: навіщо Калінінський військовий округ скасували у липні 1940 року? Розберімося.

Передусім згадаємо, що будь-яка сума знань стає наукою лише у тому випадку, якщо ці знання систематизовано. А наші маршали Перемоги, генерали, адмірали й академіки умисне вигадували історію війни таким чином, щоб уникнути систематизації. Візьмімо для прикладу мемуари Жукова, який на момент німецького вторгнення був начальником Генерального штабу.

Скільки армій мав у складі Перший стратегічний ешелон 22 червня 1941 року? Про це ми з мемуарів начальника Генерального штабу не дізнаємося. А скільки армій мав у складі Другий стратегічний ешелон? Цих відомостей у книзі Жукова теж катма.

Мемуари Жукова напхано будь-якими дурниціями, що потрапили під руку, щоб не дати відповіді на ключові запитання. З цього можна зробити тільки один висновок: або начальник Генерального штабу генерал армії Жуков у 1941 році був абсолютно нездатним систематизувати відомості і після війни зрозуміло їх викласти, або чотири рази Герой Радянського Союзу Маршал Радянського Союзу Жуков, створюючи свої спогади, свідомо дурив публіку, ухиляючись від відповідей на найважливіші запитання.

Не отримавши відповідей у Жукова та інших таких самих поважних авторів, шукатимемо відповіді самостійно.

Найпростіша систематизація починається з хронології. Особисто я будь-які дати передвоєнної історії записував та запам'ятовував. З'ясував: Калінінський військовий округ припинив своє існування 11 липня 1940 року. Як цікаво! Варто згадати, що ще трапилося цього дня, – і нам усе стане зрозумілим.

Згадали? Точно! Восени 1939 року Радянський Союз уклав з Естонією, Литвою та Латвією договори про введення на територію цих країн радянських військ для того, щоб «надавати всіляку допомогу, зокрема й військову, у всіх випадках загрози незалежності з боку будь-якої європейської держави» (История Великой Отечественной войны Советского Союза. 1941–1945. – Т. 1. – С. 253). Війська вводили буцімто для захисту цих країн від можливої німецької агресії. Проте радянські генерали розуміли все правильно, тому між собою цю акцію називали «визвольним походом» (Материалы совещания высшего руководящего состава РККА 23–31 декабря 1940 г. С. 33).

11 липня 1940 року, всупереч усім договорам та угодам, на території трьох незалежних держав було створено Прибалтійський військовий округ, який включав Естонію, Литву, Латвію та західну частину Калінінської області. До складу округу увійшли війська, що їх раніше ввели на територію цих трьох країн.

Ось вам і відповідь. 11 липня 1940 року в Червоній Армії було сформовано новий військовий округ, але структури керу-

вання не створювали заново. Військову раду, штаб та управління створено ще два роки тому. Роботу у відділах та управліннях налагоджено, всі офіцери та генерали знають одне одного, всі вони вже керували 7-ю армією під час сприяння фінським пролетарям.

Оце і є відповідь на запитання: навіщо було скасовано Калінінський військовий округ? Фактично управління округу зовсім не було ліквідовано. Це була заздалегідь розгорнута структура військового керування для «визволених» територій. Території «визволили». Калінінський військовий округ проковтнув три незалежних держави, змінив назву, а його генштаб перемістився з Калініна до Риги. Начальник штабу Калінінського військового округу генерал-майор Гордов став начальником штабу Прибалтійського військового округу. Ось тільки командувача військ Калінінського військового округу генерал-лейтенанта Яковлева відправили на пониження, оскільки він не міг похвалитися великими досягненнями під час сприяння повсталим пролетарям Фінляндії. Замість нього командувачем військ Прибалтійського військового округу товариш Сталін поставив заступника наркома оборони генерал-полковника Локтіонова.

6

А хронологію варто прослідкувати трохи далі. У давні часи, за правління Хрущова, вийшла потужна офіційна праця «История Великой Отечественной войны Советского Союза. 1941–1945», розроблена колективом наукових співробітників відділу історії Великої Вітчизняної війни Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПСС. Керував створенням цієї епохальної праці секретар ЦК КПСС, кандидат у члени Президії ЦК КПСС Герой Соціалістичної Праці, лауреат Сталінської премії першого ступеня, академік Академії наук СРСР товариш Поспелов П.Н. У роботі зі створення шедевра історичної науки брали участь маршали Радянського Союзу, генерали, адмірали, світила наукової думки.

Розгортаємо розділ «Перемога соціалістичної революції у Прибалтиці та вступ радянських республік Естонії, Латвії та Литви до СРСР» та читаємо:

«14–15 липня 1940 року відбулися вибори до сеймів Латвії та Литви і до Державної думи Естонії, які принесли повну перемогу трудовому народові цих країн. 21–22 липня на сесіях вищих законодавчих органів Естонії, Латвії та Литви обранці народу ухвалили одностайне рішення про встановлення влади Рад трудящих та про входження їхніх республік до складу Радянського Союзу... На початку серпня 1940 р. сьома сесія Верховної Ради СРСР, розглянувши заяви повноважних комісій сеймів Литви та Латвії, а також Державної думи Естонії, ухвалила задовольнити їхнє прохання та прийняти прибалтійські країни до Союзу Радянських Соціалістичних Республік» (там само. – Т. 1. – С. 357).

Отакі добрі люди. У трьох незалежних державах одночасно, день у день, відбулися соціалістичні революції, і ці три країни одночасно попросилися до братньої сім'ї радянських народів. А свинарі й пастухи, що засідали у Верховній Раді СРСР, порадилися та вирішили: нехай, коли вже просяться, то приймемо.

Але співставимо дати. Прибалтійський військовий округ утворено 11 липня 1940 року, коли жодних соціалістичних революцій у трьох незалежних державах ще не відбулося, до складу Радянського Союзу їх ще не прийнято (бо ще навіть не просилися), але на території цих держав *уже створено* військовий округ.

Якщо війська знаходяться на чужій території, то це група військ. Військовий округ – це одиниця військово-адміністративного поділу Радянського Союзу. Три країни було включено до складу Радянського Союзу ще до того, як вони туди попросилися.

* * *

Калінінський військовий округ було створено у липні 1938 року для керування «визвольними походами» у балтійському регіоні.

У серпні 1939 року Сталін та Гітлер поділили Європу. Нам пояснюють, що це був вимушений крок, що тільки дружбою з Гітлером можна було гарантувати собі безпеку.

Проте утворення Калінінського військового округу до цих пояснень не вписується.

Товариш Сталін дбав зовсім не про безпеку. Потужний механізм «визволення» сусідніх народів створювався ним ще до підписання пакту Молотова-Ріббентропа.

Його, до речі, творили навіть ще до Мюнхенської змови (Мюнхенської угоди 1938 року), яка зафіксувала перше після аншлюсу Австрії агресивне поглинання Німеччиною території іноземної держави, коли Чехословаччина у вересні 1938 року вимушена була передати Німеччині Судетську область під тиском керівництва Великої Британії та Франції.

Розділ 28

Від ударних армій до армій прикриття

«У сучасній «армії прикриття» закладено панівну оперативну-стратегічну ідею активного раптового вторгнення. Звідси зрозуміло, що сучасний оборонний термін «армія прикриття» швидше ширма для раптового наступального удару «армії вторгнення»

(Проблемы стратегического развертывания. М.: Издательство Военной академии РККА им. Фрунзе, 1935 г.)

1

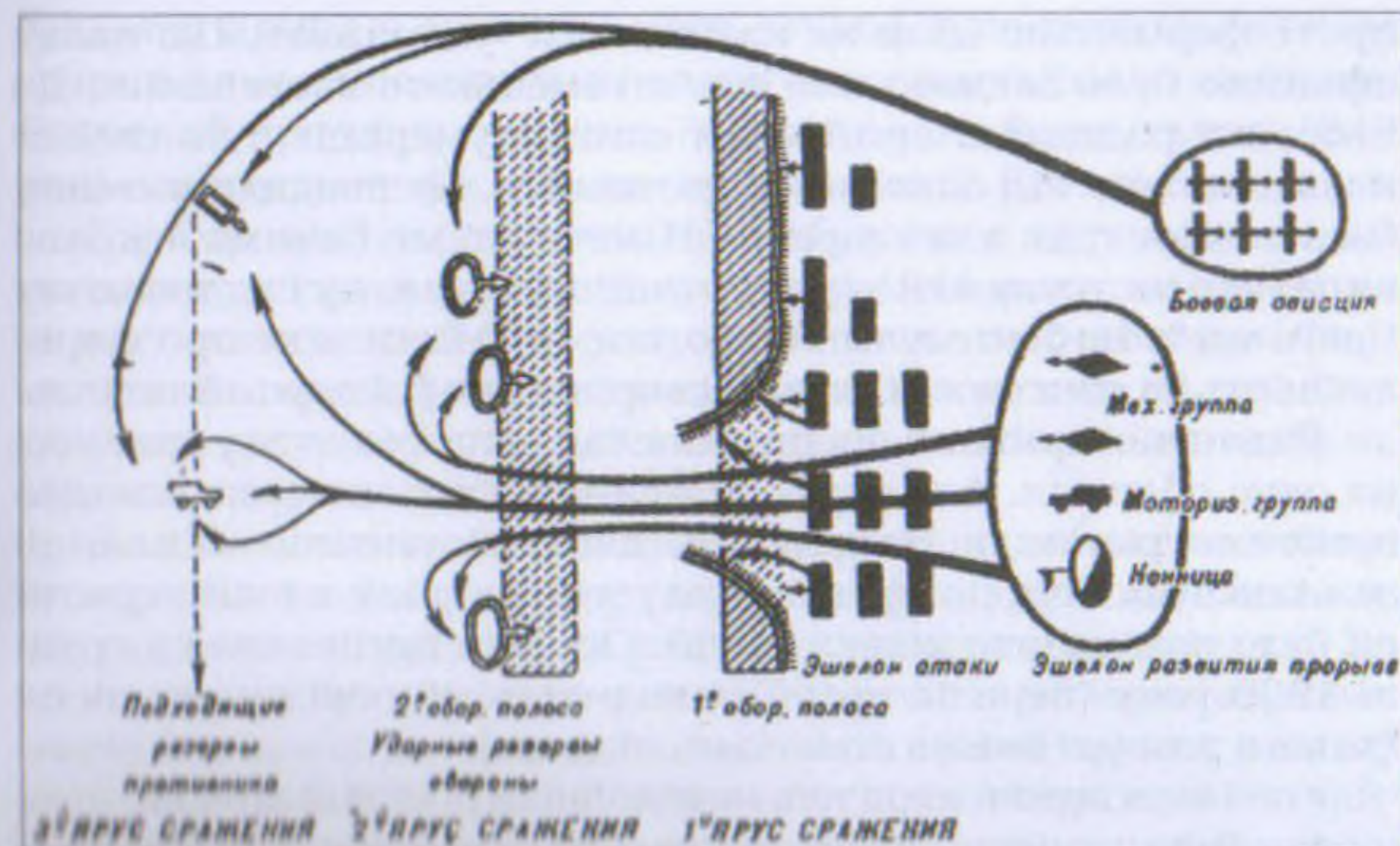
Поки Гітлер був ворогом, у європейській частині СРСР радянських армій не було. Поки ділили Польщу, поки радянські та німецькі війська знаходилися лицем до лица, Сталіну вистачало на заході 7–12 армій.

Та коли Гітлер обернувся до Сталіна спиною, кинув війська вермахту проти Данії, Норвегії, Бельгії, Голландії та Франції з явним наміром висадитися у Великій Британії, то німецьких військ на радянських кордонах майже не залишилося. І ось саме у цей момент Радянський Союз починає таємне створення величезної кількості армій, серед яких була й 26-та армія, про яку ми вже згадували. Що далі на захід, на північ, на південь ішли німецькі дивізії, тим більше радянських армій створювалося проти Німеччини.

Сталін розгортав армії на кордоні з Німеччиною ще до так званих попереджень Черчілля (про які ще поговоримо), і навіть до того, як на початку червня 1940 року Гітлер наказав Верховному командуванню сухопутних військ вермахту взятися до розробки плану «Барбаросса».

2

Основу радянської військової стратегії становила концепція глибокої операції. Образно кажучи, це теорія завдання раптових, дуже глибоких ударів по найбільш вразливому місцю супротивника. Разом із концепцією глибокої операції народилася й теорія ударної армії – інструменту, яким таких ударів завдають.

Радянські теоретики розробляли концепцію глибокої операції давно. Схема 1932 року

Ударні армії створювалися для реалізації тільки наступальних завдань (СВЭ. – Т. 1. – С. 256). Ударні армії мали у своєму складі значну кількість артилерії та піхоти для того, щоб проламати оборону супротивника, і потужний танковий кулак – 1–2 механізовані корпуси по 500 танків у кожному для завдання надпотужного удару в глибину.

Німецька концепція блицкригу та радянська концепція глибокої операції різко схожі не тільки за духом, але й у деталях. Для здійснення блицкригу теж створювався спеціальний інструмент – танкові групи. Для вторгнення у Францію використовувалися три такі групи, для вторгнення в СРСР – чотири. Кожна з них мала по 600–1000 танків (іноді й до 1250) та значну кількість піхоти й артилерії, щоб проламати прохід для танків.

Відмінність між радянським та німецьким інструментами ведення війни полягала в тому, що в Німеччині все називали своїми іменами, при цьому танкові групи мали свою окрему нумерацію, а польові армії – свою. У Радянському Союзі ударні армії існували в теорії, а згодом були створені на практиці.

проте формально вони не називалися «ударними». Цю назву офіційно було введено вже після німецького вторгнення. До цього всі радянські армії мали єдину нумерацію і за своїми назвами одна від одної не відрізнялися. Це вводило в оману багатьох як тоді, так і зараз. У Німеччині ми бачимо яскраво виражені інструменти агресії – танкові групи, а у Радянському Союзі ми їх не бачимо так чітко, але це свідчить не про миролюбність Радянського Союзу, а скоріше про його потайливість.

Радянські армії, на перший погляд, наче солдати у лаві – всі на одне обличчя. Але варто придивитися, і ми дуже швидко помітимо різницю. Наприклад, для «звільнення» Фінляндії за кілька місяців до «фінської агресії» на радянській території було розгорнуто кілька армій. Ось вам їхній склад у грудні 1939 року (перелік армій наводиться відповідно до місця їхнього розгортання з півночі на південь):

- 14-та армія: корпусів немає, дві стрілецькі дивізії;
- 9-та армія: корпусів немає, три стрілецькі дивізії;
- 8-ма армія: корпусів немає, чотири стрілецькі дивізії;
- 7-ма армія: 10-й танковий корпус (660 танків); три танкові бригади (по 330 танків у кожній); 10-й, 19-й, 34-й, 50-й стрілецькі корпуси (по три стрілецькі дивізії у кожному); окрема бригада; одинадцять окремих артилерійських полків, окрім тих, які входять до складу корпусів та дивізій цієї армії; декілька окремих танкових батальйонів та артилерійських дивізіонів; авіація армії.

Ми бачимо, що 7-ма армія, хоч за назвою і не відрізняється від армій, що розгорнуто поруч, але за кількістю танків та артилерії переважає у кілька разів усі ці три армії разом узяті.

Цікавим є розташування 7-ї (ударної) армії. Саме там, де її розгорнуло радянське командування, «фінська вояччина» за півтора місяця почала «збройні провокації» та отримала «удар у відповідь». А там, де було розгорнуто слабкі радянські армії (і не армії навіть, а стрілецькі корпуси), «фінська вояччина» провокацій з якоїсь причини не влаштувала.

3

Організаційна структура радянських армій відрізнялася винятковою гнучкістю. Звичайним додаванням корпусів

будь-яку армію у будь-яку мить можна було перетворити на ударну і так само швидко повернути у звичайне становище. Яскравий приклад – та сама 7-ма армія. Найсильніша у 1940 році – корпусів немає, тільки чотири дивізії, й ті всі стрілецькі.

Щоб зрозуміти сенс того, що відбувалося на радянсько-німецькому кордоні у першій половині 1941 року, маємо чітко визначити, які армії були ударними, а які – звичайними. Формально всі армії були однакові й жодна з них не називалася ударною, а проте у складі деяких армій танків майже не було, а в складі інших – їх були сотні.

Для виявлення ударних армій ми використаємо елементарне порівняння бойової потуги радянських армій із німецькими танковими групами та радянські передвоєнні погляди на те, якою має бути ударна армія. Елемент, який перетворював звичайну армію на ударну, – це механізований корпус, у якому за штатом був 1031 танк. Додати один такий корпус до звичайної армії – і вона за ударною потугою зрівняється з будь-якою німецькою танковою групою або ж переважить її.

Отут ми робимо для себе дивовижне відкриття: на 21 червня 1941 року ВСІ радянські армії на німецькому та румунському кордонах, а також 23-тя армія на фінському, цілком могли вважатися ударними, хоч, повторюю, цієї назви формально не мали. Перераховую їх із півночі на південь: 23-тя, 8-ма, 11-та, 3-тя, 10-та, 4-та, 5-та, 6-та, 26-та, 12-та, 18-та й 9-та.

На додачу до них у першій половині червня 1941 року до району Шепетівки почали прибувати і розвантажуватися там частини та з'єднання 16-ї армії, яка була типовою ударною армією та мала у складі понад 1000 танків (Центральний архів Міністерства оборони СРСР. Фонд 208. Опис 2511. Справа № 20. С. 128. Оприлюднено: Командный и начальствующий состав Красной Армии в 1940–1941 гг. С. 246). Ударними з певністю можна було назвати таємно висунуті до німецьких кордонів 19-ту, 20-ту та 21-шу армії.

Німеччина мала потужні інструменти агресії – танкові групи. Радянський Союз мав такі самі інструменти агресії. Різниця – у назвах та у кількості: у Гітлера було чотири танкові групи, у Сталіна – шістьнадцять ударних армій.

Не всі ударні армії було повністю укомплектовано танками. Це правда. Але щоб повністю оцінити наміри Сталіна, треба

брати до уваги не тільки те, що він здійснив, але й те, що йому не дозволили здійснити.

Німецьке вторгнення захопило Радянський Союз в процесі створення небувалої кількості ударних армій. Було створено організаційні каркаси цих страхітливих механізмів, і відбувся процес добудови, долаштування, доводки, відлагодження. Не всі армії вдалося довести до запланованого рівня, але така робота відбувалася. Гітлер зірвав її, маючи досить розважливості, щоб не чекати, поки всі ці інструменти агресії будуть добудовані та налагоджені.

4

У 1920-ті роки радянські експерти використовували термін «армія вторгнення». Погодьмося, що звучав він не надто обнадійливо, особливо для сусідніх країн, з якими радянська дипломатія щосили намагалася налагодити «нормальні стосунки».

У 1930-ті надто відвертий термін було замінено на більш доброзвучний «ударна армія». Змія поміняла шкіру, але залишилася тією самою змією. Радянські джерела підкреслюють, що відбулася тільки зміна назви, не зачепивши змісту: «армія вторгнення» та «ударна армія» – це одне й те саме (ВИЖ, 1963. – № 10. – С. 31). Але й пом'якшений термін «ударна армія», як бачимо, до початку війни не застосовували, хоч більшість радянських армій цілком заслуговувала на те, щоб мати таку назву.

Щоб зробити цей термін зовсім милозвучним, радянські експерти замінили словосполучення «ударна армія» на «армія прикриття». Між собою радянські мемуаристи чітко визначили лукавий сенс цих слів. У радянському жаргоні таких визначень – цілий табун. Наприклад: «визвольний похід», «контрудар» та «захоплення стратегічної ініціативи» означають відповідно агресію, удар на випередження та раптовий напад на сусіда без оголошення війни. Кожен із цих термінів – на кшталт валізи із подвійним дном: видимий вміст валізи слугує лише для того, щоб приховати таємний вантаж. Дуже

шкода, що деякі історики навмисне або через неуцтво використовують радянські військові терміни, не пояснюючи читачам їх справжнього значення.

5

«Армії прикриття» у певному сенсі й справді призначалися для прикриття відмобілізування головних сил Червоної Армії, тобто якщо під «прикриттям» розуміти не оборону, а раптове вторгнення на територію супротивника, яке є найкращим прикриттям для спокійного проведення мобілізації та організованого вступу у війну головних сил РККА. Ще 20 квітня 1932 року Реввоєнсовет СРСР ухвалив, що прикриття мобілізації буде здійснюватися засобами вторгнення, і саме у цьому розумінні прикордонні армії отримали назву «армій прикриття».

Радянські стратеги вважали, що існує два сценарії початку війни – правильний та неправильний.

Неправильний – це коли супротивнику оголошують війну, після чого армії прикриття (тобто армії вторгнення) переходять кордон.

Правильний – це коли армії прикриття (армії вторгнення) завдають супротивнику нищівного удару, після чого йому оголошується війна.

У липні 1939 року теорію стали застосовувати на практиці: Радянський Союз почав масове розгортання «армій прикриття» на своїх кордонах. Чим далі на захід ішов Гітлер, тим гучніше радянські дипломати говорили про мир та колективну безпеку і тим більше «армій прикриття» товариш Сталін розгортав на своїх західних кордонах.

Щоб не потрапити у пастку радянського словоблуддя, словосполучення «армії прикриття» треба або брати у лапки, пояснюючи читачеві, що «прикриття» планувалося за допомогою раптового вторгнення, або ж просто використовувати термін, який відбиває справжню назву таких армій, – «армії вторгнення».

6

Серед звичайних радянських армій вторгнення (один механізований корпус, два стрілецькі корпуси, одна-дві авіаційні дивізії) ми зустрічаємо і не зовсім типові армії вторгнення. Їх три: 6-та, 9-та й 10-та.

У кожній не по три корпуси, а по шість: два механізовані, кавалерійський та три стрілецькі. Кожна з них максимально присунута до кордону, причому якщо кордон мав виступ у бік противника, незвичайні армії вторгнення знаходилися саме на цих виступах. Кожну з трьох армій було озброєно новітньою зброєю. Наприклад: 6-й мехкорпус 10-ї армії мав на озброєнні 452 новітні танки Т-34 та КВ (окрім танків інших типів), 4-й мехкорпус 6-ї армії – 460 танків Т-34 та КВ (окрім танків інших типів). Авіаційні дивізії цих армій мали сотні новітніх літаків Як-1, МіГ-3, Іл-2, Пе-2.

Після повного укомплектування кожна з цих трьох армій повинна була мати у своєму складі 2350 танків, 698 бронемашин, понад 4 тисячі гармат та мінометів, понад 250 тисяч солдатів та офіцерів. Крім основного складу, кожна з цих армій мала отримати додатково 10–12 важких артилерійських полків, частини НКВД та багато чого іншого.

Не знаю, як назвати ці армії, але якщо ми формально використаємо їхні офіційні назви (6-та армія, 9-та, 10-та), то потрапимо у пастку, встановлену радянським Генеральним штабом ще у 1939 році. Ми тоді просто втратимо пильність та представимо їх як звичайнісінькі армії вторгнення.

Але ці армії були абсолютно незвичайними! Ні в Німеччині, ні у будь-якій іншій країні світу не було нічого схожого. Кожна з цих армій за кількістю танків дорівнювала приблизно половині вермахту за абсолютної переваги у якості.

Проте і це ще не все. Радянське командування мало у своїх руках достатню кількість механізованих корпусів, які не входили до складу армій, але розташовувалися біля кордону. Просто включіть один окремих мехкорпус до складу звичайної армії, – і вона одразу стане ударною. Або ж введіть другий такий корпус до складу ударної армії вторгнення, – і вона стане суперударною (чи як її назвати). І все це – без зміни номера

та назви армії. А можна до складу суперударної армії ввести ще й третій мехкорпус, тоді кількість танків в одній армії перевищить весь танковий парк вермахту.

Я давно ламаю голову: як такі армії назвати? І якщо німецькі танкові групи по 600–1000 танків ми іменуємо інструментами агресії, як же нам називати радянські армії по дві-три тисячі танків у кожній?

Розділ 29

Гірські дивізії в українських степах

«Ефективними будуть повітряні десанти на гірських театрах війни. Через особливу прив'язку військ, штабів та органів тилу у цих умовах до доріг, можливе застосування десантів для захоплення в тилу супротивника, на його комунікаціях та шляхах, – командних висот, тіснин, перевалів, вузлів доріг та ін., що у підсумку може призвести до винятково важливих результатів...»

(Военный вестник, 1940. – № 4, С. 76–77).

1

Навіть побіжне знайомство із радянськими арміями 1941 року відкриває перед нами дивовижну картину кропіткої підготовки до війни. Ми з'ясуємо, що кожна армія мала свою неповторну структуру, власний характер, окреме призначення. Кожну «армію прикриття» створювали для розв'язання певної особливої задачі у майбутній «визвольній» війні.

Оприлюднено достатньо матеріалів для того, щоб про кожну з двадцяти восьми радянських армій, які існували у першій половині 1941 року, написати окреме захопливе дослідження. Якщо вивчити структуру, дислокацію, напрямки бойової підготовки навіть однієї радянської армії, байдуже якої, – тоді й «наступально-визвольний» характер радянських приготувань буде видно наочно. Не маючи можливості в одній книзі докладно розглянути всі армії, я дозволю собі дуже коротко зупинитися тільки на деяких.

Ось, скажімо, 12-та армія у Львівсько-Чернівецькому виступі. В її складі один механізований і два стрілецькі корпуси плюс інші частини – це разом дев'ять дивізій, серед них дві танкові й одна моторизована. На перший погляд – звичайна армія вторгнення, ні за номером, ані за складом не відрізняється від решти таких самих армій. Історія її цілком типова. Армію створено влітку 1939 року, саме коли Гітлер раптово став союзником товариша Сталіна. Невдовзі після створення 12-та армія посунула у визвольний похід. На той час вона мала у складі танковий корпус, дві окремі танкові бригади, два кавалерійські корпуси та три стрілецькі дивізії. Мало піхоти та артилерії – це не просто так: проламувати потужну оборону у Польщі не потрібно. Зате мобільних військ у складі армії ба-

гато. «12-та армія –...– була по суті фронтовою мобільною групою» (СВЭ. – Т. 8. – С. 181).

Типовою є і подальша доля цієї армії: «визвольний похід» у Польщі завершився, але 12-ту армію з якихось причин не розформували, а так і залишили на німецькому кордоні. Згодом армія переживала таку саму трансформацію, як і всі сусідні армії вторгнення. Її головний ударний інструмент тепер називався не танковим корпусом, а механізованим, – щоб лідери сусідньої дружньої держави не турбувалися. Щоправда, зміна назви потягнула за собою не зменшення кількості танків в армії, а навпаки – збільшення. Кавалерію з армії прибрали. Можливості рвати оборону супротивника збільшили: кількість стрілецьких дивізій збільшили удвічі, при цьому кількість артилерії у кожній дивізії теж збільшили удвічі; крім того, армія прийняла до складу артилерійську бригаду та чотири окремі артилерійські полки. Можливості долати інженерні загороження супротивника теж збільшилися – до армії було введено окремий інженерний полк.

2

Що ж незвичайного у цій армії? Склад кожної армії вторгнення мінявся приблизно за такою самою схемою. Незвичним був національний склад 12-ї армії. У 1939 році, готуючись до вторгнення в Польщу, Сталін укомплектував 12-ту армію українцями, – певно, розраховуючи на давній українсько-польський розбрат. Армію створювали в Україні, тому й резервістів також призивали звідти, вони становили у 12-ї армії стійку більшість.

Після «визволення» Польщі відбувається повільний і майже непомітний процес зміни національного складу 12-ї армії. Уже у 1940 році ми бачимо дуже суттєві зміни. Щоб в око не впали особливості національного складу цієї армії, на її чолі та на деяких ключових посадах були росіяни. Але армія за національним складом уже не була ні українською, ні російською. Вона стала кавказькою.

В інших арміях також зустрічалися грузини, вірмени, азербайджанці, але в 12-ї армії переважання представників народів Кавказу було особливо помітним. Прізвища офіцерів на кшталт Парцванія, Грігорян, Кабалава, Гусейн-заде, Саркош'ян ми зустрічаємо десятками й сотнями, і не лише на рівні командирів рот та батальйонів. Командувач військ Київського особливого військового округу генерал армії Жуков відшукав серед викладачів Академії Генерального штабу РККА свого давнього друга-вірменина полковника Івана Хрістофоровича Баграмяна (за народженням – Гованес Хачатурович) і поставив його начальником оперативного відділу (планування бойових дій) штабу не якоїсь, а саме 12-ї армії. А там уже не тільки полковники кавказькі, але й генералів не бракує, сам начальник штабу армії генерал Баграт Арушунян – з Кавказу.

Командувач військ Київського особливого військового округу Жуков у 12-ї армії був частим гостем; він не просто так збирав у ній уродженців Кавказу, – армія таємно, але неухильно перетворювалася на гірську армію. Жуков вимагав від командування армії досконального знання карпатських

Солдати гірської дивізії РККА

перевалів – не теоретичного, за описами, але перевіреного практично. Він наказав:

«Направити восени через перевали по всіх більш-менш прохідних маршрутах спеціально укомплектовані групи, складені з різних бойових машин та транспортних засобів, щоб переконатися на практиці у можливості здолання їх танками, автомашинами, тракторами, гужовим автотранспортом та в'ючними тваринами» (Маршал Радянського Союзу І.Х. Баграмян. ВИЖ, 1967. – №1. – С. 54).

Дивно, чи не так? Улітку 1940 року Гітлер воював у Франції, обернувшись спиною до Радянського Союзу, восени точилася жорстока війна на морі та у повітрі між Німеччиною та Великою Британією, а Жуков у цей час провадив експерименти із долання гірських перевалів. Європейський континент було розділено між Гітлером і Сталіним. Кордони точно встановлено, і на мапі поділу Європи Сталін особисто розписався: це, Гітлере, – твоє, а це – моє. Договір підписали, шампанського випили, і Червона Армія розгорнула інтенсивну таємну підготовку до прориву через гори, які розділяють володіння Сталіна та Гітлера. Червона Армія готувалася порушити договір і захопити те, що за договором Сталіну не належало.

Цікаво, що трохи раніше, але того самого 1940 року, німецькі генерали на своїх західних кордонах таємно проводили такі ж експерименти в горах. Їхньою метою була підготовка раптового удару по Франції та її союзникам. Німецьким генералам треба було переконатися, що велетенські маси військ, танки, артилерійські тягачі та вантажівки зможуть пройти через Арденни. Німецькі експерименти в горах закінчилися успішно. Удар по Франції вийшов раптовим за місцем та часом. Руйнівним. Смертельним.

Радянські воєначальники готувалися завдати такого самого удару й по Німеччині.

3

А можливо, Жуков готував 12-ту армію для оборони? Ні. Маршал Радянського Союзу Баграмян, який у ті часи був пол-

ковником і відповідав за планування бойових дій 12-ї армії, свідчить: *«Вивчаючи оперативні плани, я був вражений таким фактом: наша прикордонна армія не має плану розгортання на прикриття кордону»* (там само).

Фраза «вивчаючи плани» означає, що сейф 12-ї армії не був порожнім. Там були плани. З ними не можна було просто мимохідь ознайомитися. Ці плани були складними – їх треба було вивчати. Але серед планів війни оборонних планів не було.

Так само Баграмян описує навчання 12-ї армії, на яких був присутнім генерал армії Жуков. Відпрацьовували тільки наступальні задачі, причому на мапах війна йшла на німецьких територіях. Битва на мапах починалася не із відбиття якогось німецького нападу, а з форсування радянськими військами прикордонної річки Сян. Військова гра йшла не проти якогось вигаданого супротивника, а проти реального, із використанням цілком таємної розвідувальної інформації.

Між Жуковим та командувачем армії виникли розбіжності. Ні, не у тому, наступати чи захищатися. Командувач 12-ї армії генерал Парусінов наполягав: *«Ми маємо прагнути завдати супротивнику максимальної шкоди вже в результаті першого удару»*. Жуков вважав це лише благими намірами; завдавати удару треба, але не на широкому фронті, як пропонував Парусінов, а на дуже вузькому. Про це й була суперечка.

Розгромивши командувача армії теоретично, Жуков не спинився. Парусінова невдовзі змістили, а на його місце став старий друг Жукова генерал-майор Павел Грігор'євич Понедєлін. Після цього експерименти із долання гірських перевалів стали проводитися інтенсивніше. Ними особисто керував полковник Баграмян. Під час цих експериментів він опинився на державному кордоні, де знайшов «явну демонстрацію оборонних робіт» – будівництво залізобетонних укріплень просто на березі прикордонної річки так, щоб супротивник їх добре бачив.

Дивовижна річ: Жукова цікавили перевали та їхня проходимість, але зовсім не з оборонної точки зору. Якщо б Жукову треба було зробити перевали непрохідними для супротивника, то слід було б кинути війська у гори, перекопати й заміну-

вати гірські дороги та стежки, звести залізобетонні укріплення не біля прикордонних річок, а в районі цих самих перевалів! Це було б значно дешевше, та й супротивник будівництва не викрив би і здолати перевали не зміг би. Утім, хіба хтось наважився б нападати на Радянський Союз через гірські хребти, якщо навкрузи стільки відкритого простору?

Але для радянського командування гори мали виняткову цінність. Німеччина та її головне джерело нафти розділені подвійним бар'єром гір: у Чехословаччині та в самій Румунії. Удар радянських військ через гори на Румунію для Німеччини був смертельним. Пройти своїми гірськими перевалами та захопити перевали у Чехословаччині чи Румунії означає припинити поставки нафти в Німеччину. Маршал Жуков мав рацію: *«Слабким місцем Німеччини був видобуток нафти, але це певною мірою компенсувалося імпортом румунської нафти»* (Жуков Г.К. Воспоминания и размышления. М.: АПН, 1969. – С. 224).

Усе геніальне – просто. Жуков наслідував давній принцип: знайти у супротивника слабке місце і раптово по ньому вдарити. Жуков знав слабке місце Німеччини – саме тому експерименти в горах тривали. Можливості кожного роду військ, кожного типу бойових та транспортних машин в умовах карпатських перевалів ретельно вивчалися. Встановлювалися та перевірялися нормативи, відпрацьовувалися рекомендації військам. Час подолання карпатських перевалів різними типами машин ретельно фіксувався та аналізувався.

Усе це потрібно було для планування наступальних операцій, причому операцій блискавичних. Тут, як при плануванні пограбування банку, треба врахувати всі найдрібніші деталі та розрахувати все з максимальною точністю. Саме цим і займався полковник Баграмян на перевалах: фіксував час, щоб планування спиралося на цілком конкретний досвід.

Ще раз відзначу, що для оборони все це абсолютно не потрібно. Якщо б виникла потреба обороняти карпатські перевали від супротивника, то швидкість їх здолання вимірювати не треба. Солдатам сказати: сидіть тут і ворога не пропускайте – сидіть рік, два, сидіть до перемоги або ж до смерті!

4

Невдовзі Жуков отримав підвищення. 13 січня 1941 року його було призначено на посаду начальника Генерального штабу Червоної Армії. Тут-таки отримав підвищення і Баграмян. Але як перший, так і другий не забули таку незвичайну 12-ту армію: під їхнім контролем і за їхнім наказом повільно, але безупинно мінялася її структура.

У 12-й, як і в усіх інших радянських арміях, речі не називали справжніми іменами. На початку червня 1941 року чотири стрілецькі дивізії 12-ї армії (44-та, 58-ма, 60-та, 96-та) були перетворені на гірсько-стрілецькі. До того ж у той самий час до складу армії увійшла таємно переведена з Туркестану щойно сформована 192-га гірсько-стрілецька дивізія.

Як назвати 13-й корпус 12-ї армії, у якому було дві дивізії, й обидві гірсько-стрілецькі? Як назвати 17-й корпус 12-ї армії, у якому з чотирьох дивізій три – гірсько-стрілецькі? Як назвати саму 12-ту армію, у якій із трьох корпусів два по суті гірсько-стрілецькі і в якій гірсько-стрілецькі дивізії становлять більшість?

Я б назвав такі корпуси гірсько-стрілецькими, армію цю – гірсько-стрілецькою. Але у радянського командування були причини цього не робити. Корпуси й далі іменували 12-м та 17-м стрілецькими, армія – просто 12-ю.

5

Нам з вами помітно тільки кінцевий результат перетворень, але сам процес від нас приховано. Офіційну назву гірсько-стрілецькі дивізії отримали 1 червня 1941 року, але наказ було віддано 26 квітня, а перетворення дивізій зі стрілецьких на гірсько-стрілецькі відбувалось ще на початку осені 1940 року, тобто ще до того, як Баграмян розпочав свої експерименти.

Не тільки 12-та армія поступово, але неухильно перетворювалася на гірську армію, але вона впливала й на сусідні армії. Підготовлену у 12-й армії 72-гу гірсько-стрілецьку дивізію (ко-

мандир – генерал-майор П.І. Абрамідзе) було передано до сусідньої 26-ї армії. Позаду 12-ї та 26-ї армій таємно розгорталася 19-та армія генерал-лейтенанта І.С. Конєва, яку таємно перекидали з Північного Кавказу. В її складі ми також знаходимо гірсько-стрілецькі дивізії, – 28-му, наприклад (командир – полковник К.І. Новік).

13 червня 1941 року у Східних Карпатах між 12-ю (гірською) та 9-ю (суперударною) арміями почалося розгортання ще однієї – 18-ї армії. Напад Німеччини не дозволив цій армії завершити розгортання, і мені не вдалося точно визначити її склад у тому вигляді, в якому його замислило радянське командування. Гітлер змішав Сталіну всі плани, і почалося щось неймовірне.

Але є підстави припустити: 18-та армія за першим задумом була дуже схожою на 12-ту. За перетворення армії на гірську взялися дуже серйозно: гірсько-стрілецькі дивізії було укомплектовано спеціально відібраними й навченими солдатами та переведено на особливий штат, який різко відрізнявся від штату звичайної стрілецької дивізії; вони отримали спеціальне озброєння та амуніцію.

На Кавказі напередодні війни було створено школу гірської підготовки, яка готувала інструкторів з найкращих радянських альпіністів. Підготовлених альпіністів терміново відправляли на західний кордон, оскільки саме тут, а не на Кавказі чи в Туркестані, у червні 1941 року було зосереджено величезну кількість гірсько-стрілецьких військ. Про цю школу є коротка стаття в газеті «Красная звезда» (від 1 листопада 1986 р.), яка так і називається: «Готувалися воювати в горах».

Отут самий час поставити запитання: *в яких горах?*

6

На західних кордонах Радянського Союзу існував тільки відносно невеликий масив Східних Карпат, які більше схожі на пагорби, ніж на гори. Створювати потужну оборону в Карпатах у 1941 році не було сенсу, тому що:

1. Карпати у цьому місці незручні для агресії з заходу на схід. Супротивник з гір спускається на рівнини, а постачати армії доведеться через усі Карпати, Татри, Рудні гори, Судети. Це дуже незручно і небезпечно для агресора.

2. Для Червоної Армії Східні Карпати – це тупий клин у бік супротивника. Якщо тут сконцентрувати багато радянських військ для оборони, то їх уже в мирний час буде оточено супротивником із трьох боків. Використовуючи рівнини південніше, а особливо – північніше Східних Карпат, супротивник у будь-який момент зможе вдарити у тил військ, які закріпилися в горах та перерізати шляхи постачання.

3. У 1941 році у Карпатах не було військ супротивника, яких би вистачало для агресії проти ССРСР, і радянське командування це добре знало (генерал-лейтенант Арушунян. ВИЖ, 1973. – № 6. – С. 61).

Концентрація двох радянських гірських армій у Східних Карпатах мала катастрофічні наслідки. Ніхто ці армії, зрозуміло, в горах не атакував. 1-ша німецька танкова група завдала удару на рівнині північніше Східних Карпат, обходячи гори велетенським гаком та відрізаючи радянські гірські армії від головних сил. Радянському командуванню довелося терміново виводити їх з цієї пастки: залишившись у Карпатах, дві гірські армії загинули б без забезпечення боєприпасами та продовольством.

Далі дві гірські армії, не пристосовані для ведення бойових дій на рівнині, маючи легке озброєння та багато непотрібного на рівнині спорядження, побігли з гір, і одразу потрапили під фланговий удар німецького танкового клина. Легко розтроцьивши радянські армії, які тікали з гір, 1-ша танкова група німецьких військ полинула вперед, заходячи в тил 9-ї (суперударній) армії, яка в результаті зазнала великих втрат.

Після цього перед німецькими військами відкрилися шляхи до беззахисних баз радянського флоту в Одесі та Севастополі, а також на Донбас, у Харків, Запоріжжя та Дніпропетровськ, – до всіх радянських індустріальних районів колосальної ваги. Втративши їх, Радянський Союз зумів виробити за роки війни лише 100 тисяч танків. Звісно, це значно більше, ніж було вироблено в Німеччині, але без втрати цих районів виробництво

танків у ССРСР під час війни (а також виробництво гармат, літаків та багатьох інших видів озброєння) могло бути у кілька разів вищим.

Вихід німецьких військ на південь України поставив у дуже скрутне становище радянські війська в районі Києва, а також відкрив Німеччині шлях на Кавказ – до нафтового серця Радянського Союзу, і до Сталінграда – нафтової аорти країни.

7

Повторюю: дві гірські армії у Карпатах у 1941 році для оборони взагалі не були потрібні. Але якби комусь і спало на думку використовувати їх для оборони, то у цьому випадку не треба було у 1940 році переформувувати важкі стрілецькі дивізії на легкі гірсько-стрілецькі. Досвід Першої світової війни, зокрема й досвід Російської армії, свідчать, що важка піхотна дивізія у низьких положистих горах для оборони підходить краще, ніж полегшена гірсько-стрілецька. Закопавшись у землю, перехопивши перевали, гребені, вершини та висоти, звичайна російська піхота утримувала їх до кінця війни, і якщо б не розпад Російської імперії, ця оборона могла б тривати ще довгі роки. Знаючи це, радянське командування не переформувувало стрілецькі дивізії на гірсько-стрілецькі, адже цього потребував тільки наступ.

Ще раз надамо слово маршалу Баграмяну. Він розповідає про свої дії у 1940 році:

«Знайомство зі Східними Карпатами допомогло чіткіше зрозуміти, наскільки гостро необхідно якомога швидше переформувати важкі, малорухомі, не пристосовані до дій у горах стрілецькі дивізії на полегшені гірсько-стрілецькі з'єднання. Згадуючи зараз про це, я ловлю себе на думці про мимовільну свою оману. Бо ж на початку війни цим дивізіям переважно довелося вести бої в умовах рівнин, тому переформування в гірсько-стрілецькі лише послабило б їх» (ВИЖ, 1976. – №1. – С. 55).

На початку 1941 року у радянських гірсько-стрілецьких дивізіях з'явилися групи добре підготованих альпіністів-ске-

Полковник Баграмян 1938 р.

лелазів. Але в радянських Східних Карпатах їм геть не було чого робити. Альпіністи могли знадобитися тільки у тих гірських районах, які лежали за кілька сотень кілометрів на захід від Східних Карпат, наприклад в Австрії.

Усі чинники, які роблять Східні Карпати незручними для агресії з заходу на схід, роблять їх зручними для агресії зі сходу на захід:

1. Війська ідуть вперед у гори, але їхні бази постачання залишаються на радянській території, переважно на рівнинній місцевості.

2. Східні Карпати тупим клином далеко виступають вперед на захід, розтинаючи угруповання супротивника на дві частини. Це

природний плацдарм, який дозволяє ще в мирний час, зосередивши величезні сили, знаходитися немовби в тилу супротивника; залишається тільки продовжувати рух уперед, загрожуючи тилам супротивника і цим примушуючи його відступати по всьому фронту.

3. У Карпатах знаходились незначні сили противника, радянське командування знало про це і саме тому зосередило тут дві гірські армії.

Під час війни стояти на місці дві армії не могли, в обороні вони не були потрібні і до оборони не були пристосовані. Єдиний спосіб використовувати ці армії у війні – рухати їх уперед. І якщо не забувати про те, що гірські армії створюються для дій у горах (а для чого ж іще?), то визначити напрям їхнього руху дуже легко. Від Східних Карпат ідуть два гірські хребти: перший на захід, до Чехословаччини, другий на південь, до Румунії. Інших напрямків для дій гірських армій тут немає. Два напрямки – дві армії, цілком логічно. Кожен напрям однаково важливий, бо виводить до головних нафтових магістралей з Румунії до Німеччини. Ці магістралі для повної певності

краще перерізати у двох місцях, але й успіх лише однієї армії був би смертельним для Німеччини. Проте навіть якби дії обох армій виявилися неуспішними, то і в цьому випадку їхня поява на двох гірських хребтах ускладнила б перекидання німецьких резервів до Румунії.

Не забуваймо, що удар на Румунію готувався потрійний: радянська 9-та армія – найпотужніша у світі армія – мала завдати удару на Плоешті, у саме нафтове серце країни, а дві гірські армії – два паралельні удари шляхами перевезення нафти з Румунії до Німеччини. При цьому дії 9-ї армії були б прикриті двома ланцюгами гір. Щоб захистити Румунію від 9-ї армії, німецьким військам довелося б послідовно здолати два гірські хребти, зустрівши на кожному по цілій радянській гірській армії.

Головними чинниками успіху в діях радянських гірських армій були раптовість та швидкість: якби вони змогли швидко захопити перевали, то звичайним військам вибити їх із гірських районів було б зовсім не просто. Захопивши перевали, гірсько-стрілецькі дивізії відкривали дорогу на захід танковим і моторизованим дивізіям та важким протитанковим бригадам, які ще в мирний час знаходилися у складі гірських армій. Стрімкий раптовий кидок уперед – і Німеччина залишилася б без нафти.

Ось навіщо майбутній Маршал Радянського Союзу Баграмян із секундоміром у руках тренував на перевалах радянських танкістів і ось чому Жуков за цими експериментами дуже уважно спостерігав.

***

Радянська пропаганда твердила, що Радянський Союз до наступальної війни не готувався, від цього й усі нещастя. Це неправда. Прослідкуймо хоча б на прикладі 12-ї гірської армії та аналогічної їй за структурою 18-ї, що могло статися після нападу Німеччини на ССР, якби Радянський Союз і справді не готувався б до наступальної операції у Карпатах.

1. Було б заощаджено величезні кошти, які втелювали у створення двох гірських армій та багатьох окремих гірсько-стрілецьких дивізій у складі звичайних армій вторгнення. Якби хоч частину цих коштів було використано для створення протитанкових дивізій, то початковий період війни протікав би зовсім інакше.

2. У Карпатах не опинилися б «закритими» дві армії, їх не довелося б у паніці виводити і вони б не потрапили під удар німецького клину під час відходу з гір.

3. Північніше Карпат німецькі танкові дивізії зустрілися б не з полегшеними радянськими дивізіями, які тікали з гір, а з важкими радянськими дивізіями, пристосованими для війни на рівнинах, з їхньою численною артилерією, зокрема й протитанковою.

4. Якби німецький танковий клин прорвав оборону цих дивізій, які нікуди не тікали, то й тоді наслідки такого прориву не були б катастрофічними: на румунському кордоні не було б скупчення радянських військ, і удар би не прийшовся у їхній тил.

Якщо б Червона Армія не готувалася до наступальної операції у Карпатах, то при нападі Німеччини на Радянський Союз усе пішло б інакше. Але вона готувалася, і готувалася дуже напружено.

Розділ 30

Для чого призначався Перший стратегічний ешелон?

«Треба мати на увазі можливість одночасного проведення на театрі війни двох, ба й трьох наступальних операцій різних фронтів із наміром якомога ширше стратегічно розхитати обороноздатність супротивника»
Народний комісар оборони Маршал Радянського Союзу С.К. Тимошенко, 31 грудня 1940 року

1

Станом на 21 червня 1941 року до складу Першого стратегічного ешелону входили:

- 5 фронтів та 3 флоти;
- 16 загальновійськових армій та 2 флотилії;
- 32 стрілецькі, 20 механізованих, 3 кавалерійські та 5 повітряно-десантних корпусів, як тих, що входять до складу армії, так і окремих;
  - 40 танкових, 20 моторизованих, 103 стрілецькі та гірсько-стрілецькі, 7 кавалерійських дивізій;
  - 16 повітряно-десантних, 2 стрілецькі, 10 протитанкових бригад та 1 бригада морської піхоти.

А також угруповання авіації, рівного якому ніхто раніше, з часів появи перших літаків, не створював, та угруповання протиповітряної оборони у складі 1 корпусу, 2 окремих дивізій та 7 окремих бригад. І ще війська НКВД, у складі яких: відбірні дивізії, бригади та полки, артилерія й танки, бронепоезди та власна авіація.

З усіх 16 радянських армій найпотужніша чомусь опинилася на румунському кордоні.

Дві армії підготовано та оснащено для дій в горах. Вони здатні були відрізати Румунію та її нафту від Німеччини.

Серед корпусів – п'ять повітряно-десантних та один морський десантний. В оборонній війні вони не потрібні. Два корпуси – гірсько-стрілецькі. На радянській території їм складно вигадати застосування.

2

Якою ж була загальна задача Першого стратегічного ешелону? Для чого він призначався? Своєї думки не висловлюю. Слово радянським маршалам.

Маршал Радянського Союзу А.І. Єгоров вважав, що у війні братимуть участь десятки мільйонів солдатів, яких потрібно мобілізувати. Він пропонував не чекати закінчення мобілізації, а починати вторгнення на територію супротивника в момент оголошення мобілізації. Для цього, за його задумом, слід було в мирний час тримати у Першому стратегічному ешелоні «групи вторгнення». Їхня задача: щойно відкрита мобілізація почалася, негайно перейти кордон і таким чином зірвати мобілізацію супротивника та прикрити мобілізацію Червоної Армії, надаючи можливість головним силам розгорнутися та вступити у війну в найбільш сприятливих умовах. Усе це міститься в документі, який звався «Доповіддю начальника штабу РККА Реввоенсовету СССР 20 квітня 1932 року».

Маршал Радянського Союзу Тухачевський із цим не погоджувався. Він вважав, що вторгнення треба проводити негайно в момент оголошення відкритої мобілізації, але не групами, а цілими арміями вторгнення. Армії вторгнення треба створити ще в мирний час і тримати біля кордонів у складі Першого стратегічного ешелону РККА:

«Склад та дислокація передової армії мають у першу чергу підпорядковуватися можливості переходу кордону негайно за оголошення мобілізації <...> Механізовані корпуси мають розташовуватись за 50–70 км від кордону з тим, щоб із першого дня мобілізації перейти кордон» (Тухачевський М.Н. Избранные произведения. – Т. 2. – С. 219).

3

Тухачевський з Єгоровим, звісно, помилялися. Їх довелося розстріляти, а на вершину військової влади піднісся Жуков. 13 січня 1941 року Жукова було призначено на посаду началь-

ника Генерального штабу. І тут Генеральний штаб зробив теоретичний висновок надзвичайної важливості: *«Виконання задач армії вторгнення необхідно покласти на весь Перший стратегічний ешелон»* (ВИЖ, 1963. – № 10. – С. 31).

Отже, усі п'ять фронтів та три флоти, у складі яких знаходилося 16 армій, 2 флотилії, 60 механізованих, повітряно-десантних, стрілецьких та кавалерійських корпусів призначалися для вторгнення.

Перший стратегічний ешелон не тільки отримав задачу здійснити вторгнення, але й взявся до її виконання. Під прикриттям повідомлення ТАСС від 13 червня 1941 року весь Перший стратегічний ешелон висунувся до кордонів Німеччини та Румунії.

У складі Першого стратегічного ешелону було близько трьох мільйонів бійців та командирів, проте дивізії, корпуси та армії були готові до прийому додаткових контингентів резервістів, відмобілізованих у тилу. *«Військові частини, що відбули перед війною до державного кордону <...> вивезли із собою весь недоторканий запас одягу та взуття»* (Тыл советских Вооруженных Сил в Великой Отечественной войне. М.: Воениздат, 1977. – С. 216). Тут-таки згадано, що у резервах Центру практично жодного одягу та взуття не залишилося. Це означає, що дивізії, корпуси та армії везли з собою одяг та взуття для мільйонів резервістів.

З розрахунку на що це могло бути зроблено, якщо не на негайний призов мільйонів бійців із запасу?

Оцінюючи потугу Першого стратегічного ешелону, треба пам'ятати не лише про те, скільки мільйонів солдатів стояло у його частинах та з'єднаннях, але й про ті мільйони, які Гітлер не дозволив вдягти та взути у заготовані поблизу кордонів одяг та взуття.

4

Висування військ Першого стратегічного ешелону ретельно планувалося та пов'язувалося з діями радянської каральної машини.

Остаточне рішення про висування було ухвалено 13 травня 1941 року.

Наступного дня, 14 травня, було ухвалено рішення про насильницьке виселення мешканців західних прикордонних районів.

Рівно за місяць Народний комісаріат оборони та Народний комісаріат внутрішніх справ взялися до здійснення цих планів: 13 червня – початок загального висування військ на кордон, 14 червня – початок насильницького виселення мешканців із прикордонної смуги.

Війська підходили до кордонів вже за кілька днів, коли жителів там не було. Зупинку військ Першого стратегічного ешелону біля державного кордону не планували, саме тому радянські прикордонники розчищали проходи в своїх загороженнях аж до прикордонних стовпів.

Розділ 31

Головний наказ Сталіна

«Сталін поставив перед собою у царині зовнішньої політики мету надзвичайної ваги, яку він сподівається досягнути особистими зусиллями»
Граф Вернер фон дер Шуленбург, посол Німеччини у СРСР у 1934–1941 роках. (Секретна доповідь німецькому уряду, 12 травня 1941 року)

1

Щоб зрозуміти причини подій червня 1941 року, ми обов'язково маємо повернутися до травня. Травень сорок першого – найзагадковіший період у всій радянській історії. Кожен день та кожна година цього місяця наповнені подіями, сенс яких ще тільки належить розгадати. Навіть ті події, які відбувалися на очах у всього світу, досі ніким не пояснено.

4 травня 1941 року було ухвалено цілком таємну постанову ЦК ВКП(б) про призначення Сталіна Головою Ради Народних Комісарів СРСР – Сталін став головою уряду Радянського Союзу. До цього головою уряду був Молотов, який тепер став заступником голови уряду. Наступного дня, 5 травня, це рішення затвердив пленум Центрального Комітету ВКП(б).

Так уже було влаштовано: спочатку вождів Комуністичної партії у своєму колі вирішували питання, а потім їхнє рішення ухвалювалося офіційно та відкрито відповідними державними органами.

6 травня 1941 року Президія Верховної Ради СРСР ухвалила указ про призначення товариша Сталіна на посаду голови уряду.

Цей крок збентежив багатьох. У той час політики та дипломати не змогли знайти жодного задовільного пояснення цієї події. Значення того, що відбулося, правильно розтлумачили тільки в Берліні.

Радянські ідеологи та історики не знайшли пояснень цьому вчинку Сталіна. Вони повідомляють про нього, але жодним чином не коментують. Утім, тут є над чим замислитися. Вперше за всю радянську історію вища партійна та державна влада опинилися в одних руках. Проте це зовсім не означало

зміцнення особистої диктатури Сталіна. Бо ж хіба до цього всю владу не було зосереджено у його руках?

Якби владу вимірювали кількістю гучних титулів, то Сталін ще 1927 року міг отримати цілу колекцію різноманітних звань. Але він цілком свідомо цього не робив. Починаючи з 1922 року, обійнявши посаду Генерального секретаря Комуністичної партії, Сталін відмовився від усіх державних та урядових посад. Сталін підніс свою командну посаду *понад урядом та понад державою*. Усі йому підкорялися, всі виконували його накази. Сталін міг знищити будь-кого, і знищував мільйонами, але формально сам ні за що не відповідав.

Ось як ще 1931-го року Троцький описував механізм підготовки чергового комуністичного перевороту в Німеччині:

«У разі успіху нової політики всі Мануїльські¹⁴ та Реммеле проголосили б, що ініціатива належить Сталіну. А на випадок провалу Сталін зберіг повну можливість знайти винуватого. У цьому ж бо і полягає квінтесенція його стратегії. У цій царині він найсильніший» (Бюллетень опозиції (большевиків-ленінців). – № 24. – С. 12).

Того разу переворот у Німеччині знову провалився, і Сталін справді знайшов винуватців та показово їх покарав. Так він керував і всередині країни: всі успіхи – завдяки Сталіну, всі провали – через ворожі підступи та каверзи пройдисвітів, прилипал-кар'єристів, які перекручували геніальні вказівки товариша Сталіна. «Перемога колгоспного ладу» – витвір сталінського генія, а мільйони загиблих від голоду в результаті цієї «перемоги» – перегини з боку певної частини відповідальних товаришів районного масштабу.

До Великої чистки Сталін офіційно жодного стосунку не мав – усе валили на народного комісара внутрішніх справ Єжова. І той період звали ежовщиною.

І пакт із Гітлером Сталін не підписував. Пакт увійшов в історію з іменами Молотова та Ріббентропа. У Німеччині

¹⁴ Дмитрій Захаровіч Мануїльскій – член Президії Виконкому Комінтерну, секретар Виконкому Комінтерну у 1928–1943 роках.

Герман Реммеле – німецький комуніст, член Виконкому Комінтерну з 1926 року, з серпня 1932 року мешкав у Москві. – прим. ред.

за цей пакт офіційну відповідальність ніс не стільки Ріббентроп, скільки Адольф Гітлер, – канцлер, хоч при підписанні він і не був присутнім. А ось Іосіф Сталін, який був присутній при підписанні пакту, на той момент не мав ані державних, ні урядових посад. Він просто був присутній як звичайний громадянин, не наділений жодними державними, урядовими, військовими чи дипломатичними повноваженнями, і відповідно формально не мав стосунку до того, що відбувалося.

13 квітня 1941 року було підписано договір із Японією. Сталін був присутній при підписанні договору, але знов-таки формально відповідальності за те, що відбувалося, не ніс.

Гітлер неодноразово запрошував Сталіна на особисту зустріч у дружній обстановці. Але Сталін розумів, що зустрічатися з Гітлером не варто; на зустріч їздив Молотов. А ось коли настав перелом у війні, коли переможці чітко визначилися, Сталін особисто поїхав на зустріч із Черчіллем та Рузвельтом.

Під час перемовин на найвищому рівні Сталін ніколи не казав «ні». Це за нього робив Молотов. Усі вимоги йшли від Молотова, всі поступки – від Сталіна. Простіше кажучи, Сталін творив добро власними руками, а зло – чужими. Ті, хто творив зло за наказом Сталіна, несли відповідальність, а Сталін залишався чистим.

Але у травні 1941 року Сталін офіційно взяв на себе тягар відповідальності як лідер держави. Для Сталіна новий титул – не підсилення влади, а її обмеження, точніше – самообмеження. З цього моменту він не тільки ухвалював усі найважливіші рішення, але й офіційно був за них відповідальний. Що ж могло змусити його добровільно взяти на плечі тяжку ношу відповідальності за власні дії, якщо він міг залишатися цілком непогрішним, залишаючи іншим можливість помилятися?

Упродовж сімнадцяти років Сталін не прагнув обійняти посаду лідера держави, а тут раптом... Навіщо?

2

Адмірал флоту Радянського Союзу Н.Г. Кузнецов свідчить: *«Коли Сталін взяв на себе обов'язки Голови Ради Народних Ко-*

місарів, система керування практично не змінилася» (ВИЖ, 1965. – № 9. – С. 66).

Якщо практично нічого не змінилося, навіщо Сталіну знадобився цей титул? *«Між тим усі вчинки, дії, злочини Сталіна є цілеспрямованими, логічними і суто принциповими»* (Авторханов А. Загадка смерті Сталіна. Франкфурт-на-Майне: Посев, 1976. – С. 132).

Де ж тут Сталінська логіка?

Німецький посол у Москві фон дер Шуленбург доповідав своєму уряду:

«Я не знаю жодної проблеми, яка б стосувалася внутрішньої ситуації в Радянському Союзі і була настільки серйозною, щоб викликати такий крок зі сторони Сталіна. Я з більшою певністю міг би стверджувати, що коли Сталін вирішив обійняти вищу державну посаду, то причини для цього слід шукати у зовнішній політиці» (Доповідь посла Німеччини у ССРСР до міністерства закордонних справ Німеччини № 259 від 12 травня 1941 р. Советско-нацистские отношения. 1939–1941. Документы. Сост. Ю. Фельштинский. Париж–Нью-Йорк: Третья волна, 1983. – С. 324).

Радянські маршали говорять іншими словами, але те саме: призначення Сталіна пов'язане з зовнішньополітичними задачами (Маршал Радянського Союзу Баграмян І.Х. Так націналась війна. М.: Воениздат, 1971. – С. 62). Але й без цього зрозуміло, що внутрішні проблеми Сталіну зручніше було вирішувати, не перевантажуючи себе відповідальністю. Які ж зовнішні проблеми могли змусити його наважитися на такий крок?

У травні 1941 року багато держав Європи були знищені Німеччиною. Проблем у стосунках із Францією, наприклад, просто не могло існувати. Велика Британія, яка зберегла незалежність, простягувала Сталіну руку дружби, – прикладом цього може слугувати лист Черчілля Сталіну від 1 липня 1940 року. Рузвельт ставився до Сталіна більш ніж по-дружньому: попереджав його про небезпеку, а американські технології вже річкою лилися в ССРСР.

Імовірних противників було лише двоє. Проте Японія, побачивши на Халхін-Голі у серпні 1939 року можливості радян-

ської військової потуги, підписала з Радянським Союзом угоду про припинення військових дій та спрямувала свій погляд у напрямку, протилежному радянським кордонам.

Отже, тільки Німеччина могла бути причиною, яка змусила Сталіна вдатися до такого, на перший погляд, незрозумілого кроку.

Що ж міг зробити стосовно Німеччини Сталін, використовуючи свій новий офіційний титул голови держави? За великим рахунком, Сталін мав лише три можливості:

1. Встановити з Німеччиною міцний та незламний мир;
2. Офіційно очолити Радянський Союз в оборонній війні з метою відбиття німецької агресії;
3. Офіційно очолити раптовий напад Радянського Союзу на Німеччину.

Перший варіант одразу відпадає: мир із Німеччиною на цей момент уже було підписано рукою Молотова. Зайнявши місце Молотова на посаді голови уряду, Сталін не вдався до жодних кроків, щоб зустрітися з Гітлером та почати з ним перемовини. Сталін і далі використовував Молотова для мирних переговорів. Відомо, що навіть 21 червня 1941 року Молотов намагався зустрітись із німецькими керівниками, але Сталін таких спроб не чинив. Значить, Сталін обійняв вищу державну посаду не для того, щоб вести мирні перемовини.

Радянська пропаганда пропонує другий варіант: буцімто передбачаючи напад Німеччини, Сталін вирішив особисто й офіційно очолити оборону країни. Але й це пояснення не проходить: напад Німеччини був для Сталіна раптовим і явно несподіваним, це визнають усі радянські історики. Виходить, що Сталін вирішив очолити державу, передбачаючи події, на які він не чекав.

Згадаймо, як поведився Сталін у перші дні війни. 22 червня 1941 року голова уряду був зобов'язаний звернутися до народу і оголосити страшну новину. Але Сталін ухилився від виконання своїх безпосередніх обов'язків, і 22 червня до народу звернувся заступник Сталіна Молотов. Навіщо ж Сталіну потрібно було сідати у крісло Молотова у травні, якщо у червні він ховався за спиною Молотова?

Увечері 22 червня 1941 року радянське командування направило військам директиву. Слово маршалу Жукову:

«Генерал Н.Ф. Ватутін сказав, що І.В. Сталін схвалив проєкт директиви № 3 і наказав поставити мій підпис <...>

– Гаразд, – сказав я, – ставте мій підпис.»

(Жуков. Г.К. Воспоминания и размышления. М.: АПН, 1969. – С. 251).

У підсумку ця директива вийшла за підписами народного комісара оборони маршала Тимошенка, члена Головної Військової Ради РККА та секретаря ЦК ВКП(б) Маленкова та начальника Генерального штабу генерала Жукова (История Второй мировой войны. 1939–1945. – Т. 4. – С. 38). Сталін схвалив директиву, але сам її не підписав. Підписати директиву Сталін примусив своїх соратників, явно ухиляючись від особистої відповідальності. Навіщо ж він приймав її у травні? Адже це документ надзвичайної ваги – це наказ збройним силам на розгром агресора.

Наступного дня було оголошено склад Ставки Головного Командування. Сталін відмовився її очолити та увійшов до складу цього вищого органу військового керівництва тільки на правах одного з членів. Головнокомандувачем було призначено народного комісара оборони маршала Тимошенка.

За наявного порядку так чи інак без Сталіна нарком С.К. Тимошенко самостійно не міг ухвалювати принципових рішень. Виходило два головнокомандувачі: нарком С.К. Тимошенко – юридичний, відповідно до постанови, та І.В. Сталін – фактичний (там само. – С. 251).

Отже, в оборонній війні Сталін застосовує свій випробуваний стиль керівництва: принципові рішення ухвалює сам, а офіційну відповідальність за це несуть Молотов, Маленков, Тимошенко, Жуков та інші.

Тільки за місяць, 19 липня 1941 року, члени Політбюро переконали Сталіна обійняти офіційну посаду народного комісара оборони, а 8 серпня – посаду Верховного головнокомандувача. Якщо країна готувалася до оборони, то чи варто було Сталіну брати на себе нові обов'язки, якщо у перші ж дні війни він усіляко ухилявся від їх виконання?

Сьогодні, знаючи про те, як Сталін керував країною у перший місяць війни, слушним було б припущення, що, готуючись до такої війни, напередодні він намагатиметься не брати на себе жодних титулів та жодної відповідальності, висунувши на вищі державні посади другорядних чиновників, яких цілковито контролював.

Отже, друге пояснення нас теж не може задовольнити. Тому ми вимушені схилитися до третьої версії, яку поки ще ніхто не зміг спростувати: Сталін, знищивши Європу руками Гітлера, готував раптовий удар у спину Німеччині. Цей «визвольний похід» Сталін збирався очолити особисто як голова радянського уряду.

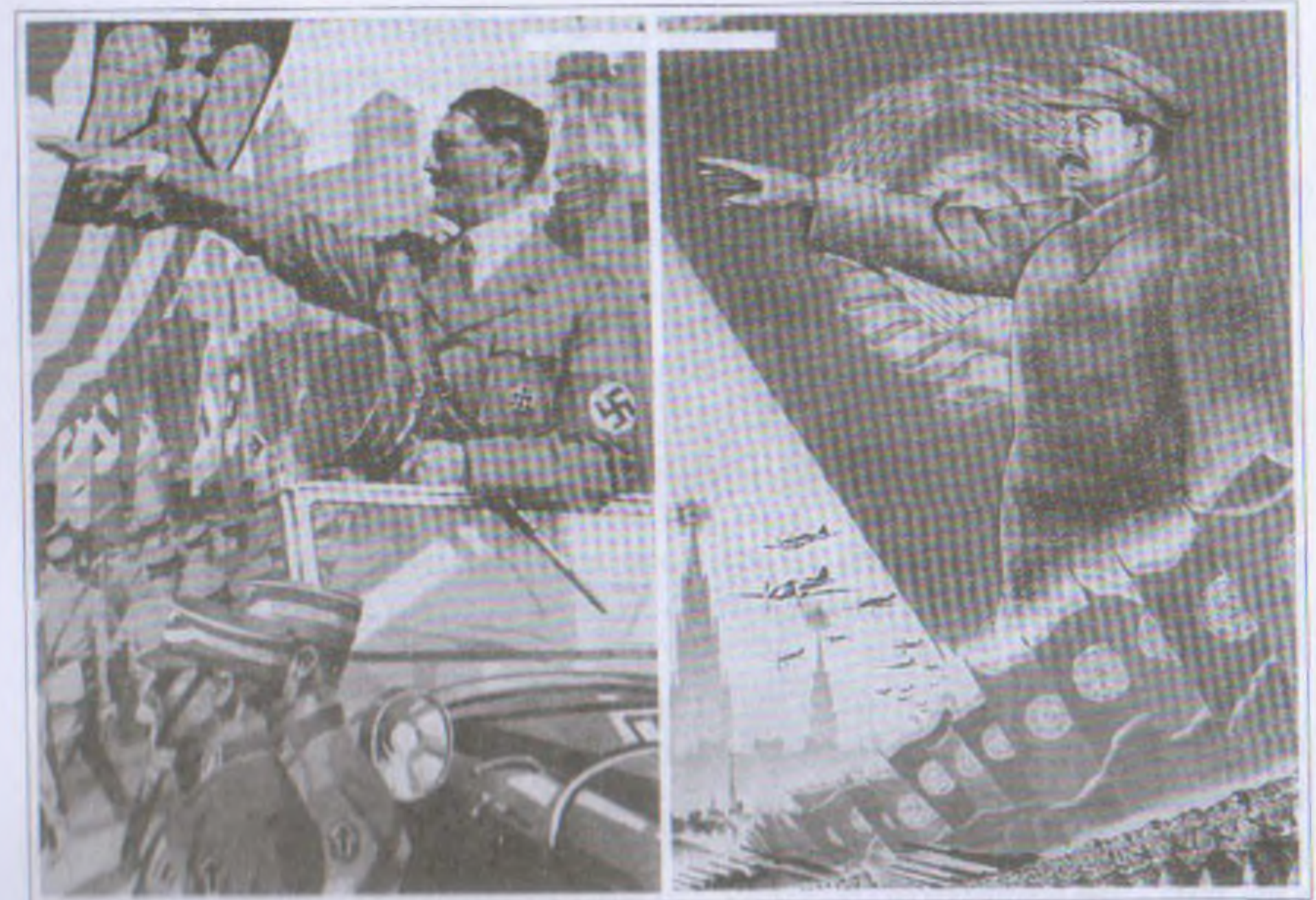
3

Комуністична партія готувала радянський народ та Червону Армію до того, що наказ почати «визвольну» війну в Європі Сталін віддасть особисто. Радянський народ знав, що рішення розпочати війну буде ухвалене у Кремлі і війна почнеться не нападом якихось ворогів, а за сталінським наказом:

«І коли маршал революції товариш Сталін дасть сигнал, сотні тисяч пілотів, штурманів, парашутистів впадуть на голову ворога усією силою своєї зброї, зброї соціалістичної справедливості. Радянські повітряні армії понесуть щастя людству!» (Правда, 18 серпня 1940 р.)

Це лунало у той момент, коли Червона Армія вже уперлася в кордони Німеччини. У серпні 1940 року нести щастя людству Червона Армія могла тільки через німецьку територію, а спрямувати «силу зброї соціалістичної справедливості» радянські війська могли переважно у голови німецьких солдатів.

Обіймаючи посаду Генерального секретаря ЦК ВКП(б), Сталін міг віддати будь-який наказ, і цей наказ негайно та точно виконувався. Але будь-який наказ Сталіна був неофіційним – у цьому й полягали сталінська невразливість та непогрішність, які з цього витікали. У травні 1941 року Сталіна перестало задовольняти таке становище. Він збирався віддати головний у своєму житті наказ, і віддати цей наказ так, щоб той офіційно був його – Сталіна – і тільки його наказом.

Сталін готувався дати головний наказ, але Гітлер віддав наказ раніше. Німецький та радянський плакати

За свідченням Маршала Радянського Союзу Рокоссовського, командири радянських частин та з'єднань у своїх сейфах мали так звані «червоні пакети» (Рокоссовский К.К. Солдатский долг. М.: Воениздат, 1968. – С. 11). Відкривати «червоний пакет» можна було лише за наказом голови уряду чи наркома оборони ССРСР. Сталін обійняв посаду голови уряду для того, щоб особисто підписати Головний Наказ.

Гітлер, читаючи звіти свого далекоглядного посла у Москві Шуленбурга, сам, певно, теж розумів, що «у царині зовнішньої політики мету надзвичайної ваги» Сталін «сподівається досягнути особистими зусиллями». Гітлер зрозумів, наскільки це небезпечно, і позбавив Сталіна такої можливості.

22 червня 1941 року Гітлер змішав Сталіну всі карти. У незрозумілих обставинах Сталін ризикувати не став, – ось чому на головних директивах так званої Великої Вітчизняної війни і директивах про початок військових дій немає підпису Сталі-

на. Він готувався виконати почесний обов'язок і в абсолютно інших обставинах підписати зовсім інші директиви – не на вимушену оборонну війну, а на звільнення народів Європи.

4

Вступаючи на посаду, кожен голова уряду зазвичай оголошує програму своїх дій. А Сталін?

І Сталін оголосив. Щоправда, промову Сталіна, яку можна вважати програмною, було виголошено у колі вищого керівництва Червоної Армії за щільно зачиненими дверима. Гриф секретності з цієї промови було знято тільки за 57 років, коли про неї всі вже забули.

5 травня, наступного дня після призначення на посаду голови уряду, Сталін виступив із промовою у Кремлі під час прийому на честь випускників військових академій. Сталін говорив 40 хвилин. Враховуючи сталінську звичку мовчанки, 40 хвилин – це незвично багато. Це надзвичайно багато.

Сталін виступав перед випускниками військових академій не щороку. За всю історію таких виступів було лише два. Перший – у 1935 році. Тоді над країною вже було занесено каральну сокиру, таємно готувалася Велика чистка, і Сталін промовив перед випускниками військових академій прості слова: *кадри вирішують усе!* Сенс сталінських слів був такий: для великих справ потрібна добра команда, якщо вдасться підібрати хороших керівників – вирішимо всі задачі. Не вдасться – все програємо.

Навряд чи хтось тоді міг зрозуміти справжній сенс цих слів. А Сталін замислив ні багато ні мало тотальне фізичне знищення радянської еліти – державної, партійної, військової, технічної, наукової, культурної та будь-якої іншої. Сталін замислив майже тотальну зміну всього керівного прошарку країни.

І ось у травні 1941 року Сталін удруге виступає перед випускниками військових академій. Тепер він замислив більш серйозну та більш темну справу, тому й промову цього разу було засекречено. Сталін говорив про ситуацію в Європі, про

війну, про Німеччину. У своїй звичній манері Сталін ставив запитання і сам на них давав відповіді.

Чи справді німецька армія є непереможною? Це запитання у сталінській промові прозвучало тричі. Сталін відповів на нього заперечно. Він сказав, що Німеччина воює під гаслами підкорення інших країн. Воюючи під цими гаслами, Німеччина не матиме успіху.

Сталін запитав: а чому Німеччина програла у Першій світовій війні? І відповів: тому що воювала на два фронти. Натяк дуже відвертий. Сталіна у Кремлі слухали люди метикуваті. Сталін підвів їх до простого висновку: Німеччина воює проти Великої Британії, за спиною якої стоять Сполучені Штати Америки. Якщо ми відкріємо другий фронт, то на Німеччину чекає такий самий кінець, як і в Першій світовій війні.

Генеральний секретар Комуністичного Інтернаціоналу болгарський комуніст Георгій Дімітров у своєму щоденнику записав, що Сталін у цей момент перебував у надзвичайно добромуморі.

Під час прийняття Сталін двічі піднімав тост: перший – за керівний склад військових академій, другий – за здоров'я артилеристів, танкістів, авіаторів, кіннотників та зв'язківців.

Але особливо цікавим є третій виступ Сталіна. Коли генерал-майор танкових військ підняв тост за мирну сталінську зовнішню політику, Сталін втрутився:

«Дозвольте внести поправку. Мирна політика забезпечувала мир нашій країні. Мирна політика – справа добра. Ми до часу проводили лінію на оборону – доти, доки не переозброїли нашу армію, не забезпечили армію сучасними засобами боротьби. А нині, коли ми нашу армію реконструювали, наситили технікою для сучасного бою, коли ми стали сильними, – тепер треба від оборони перейти до наступу. Проводячи оборону нашої країни, ми маємо діяти по-наступальному. Від оборони перейти до військової політики наступальних дій. Нам необхідно перелаштувати все наше виховання, нашу пропаганду, агітацію, наші видання у дусі наступу. Червона Армія – сучасна армія, а сучасна армія – армія наступальна» (Російський центр зберігання та вивчення документів новітньої історії. Фонд 558.

Опис 1. Справа № 3808. Аркуш 12. Оприлюднено: 1941 год. Книга вторая.– С. 158–161).

Отже, 5 травня 1941 року Сталін абсолютно чітко дав зрозуміти своїм генералам, що справа просувається в напрямку війни з Німеччиною і ця війна для Радянського Союзу буде наступальною.

Ми вже бачили, що, починаючи з серпня 1939 року, після підписання пакту Молотова-Ріббентропа у Радянському Союзі було зроблено дуже багато для руйнації всього, що пов'язано з обороною радянської території. Ілья Старінов пише про те, якою була реакція радянських воєначальників на промову Сталіна 5 травня 1941 року:

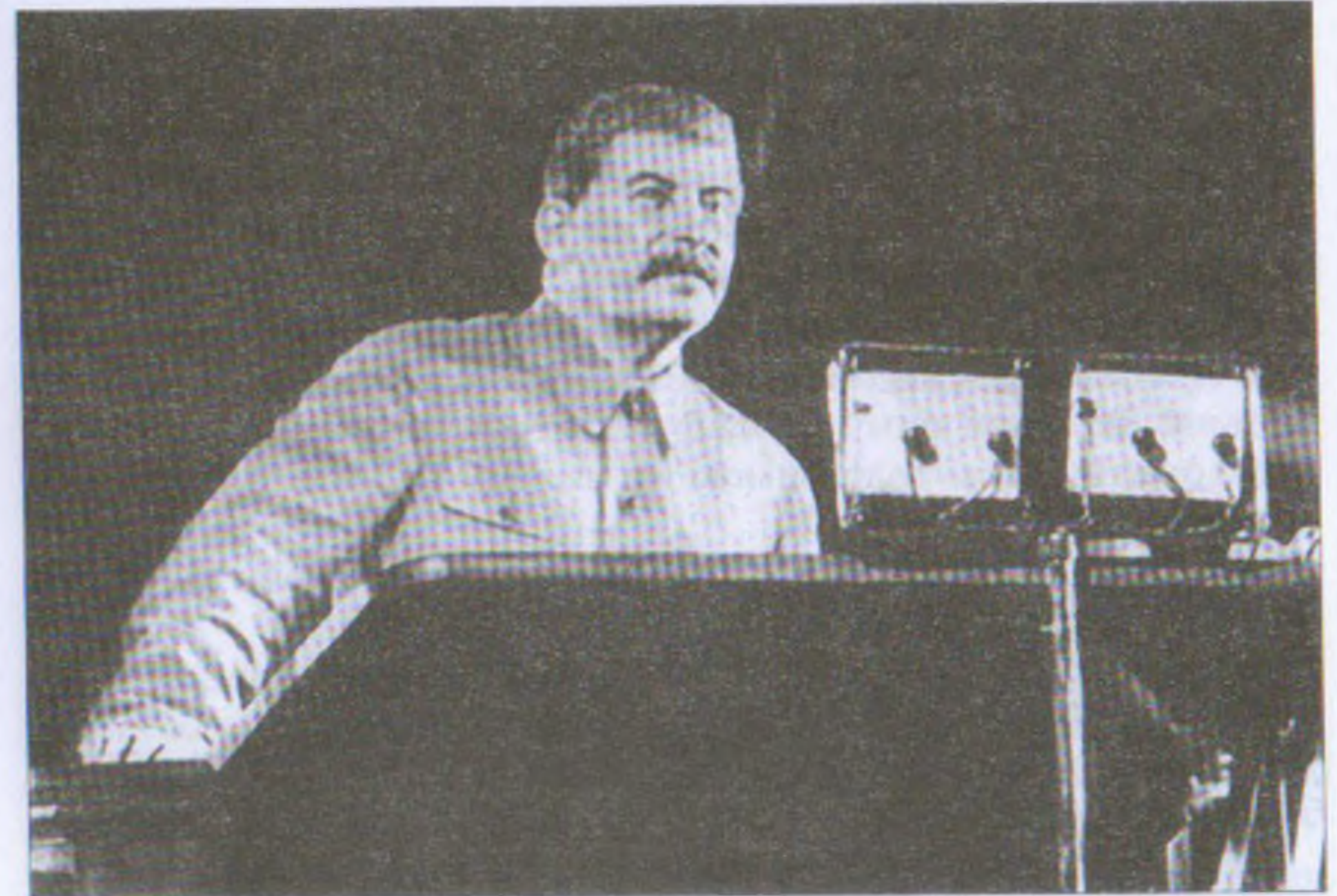
«На початку травня 1941 року після виступу Сталіна на прийнятті випускників військових академій усе, що робилося у царині влаштування загороджень та мінування, стало ще більше гальмуватися» (Мини ждуть свого часа. – С. 186).

5

У березні 1939 року Сталін публічно звинуватив Велику Британію та Францію у тому, що вони хочуть занурити Європу у війну, залишаючись осторонь неї, а згодом *«виступити на сцену зі свіжими силами, виступити, звісно «в інтересах миру», та продиктувати ослабленим учасникам війни свої умови»* (Сталін. І. В. Доповідь 10 березня 1939 року на XVIII з'їзді партії). У цій промові Сталін уперше заявив про те, що на міжнародній арені варто готуватися до несподіванок. До яких саме, не уточнив.

У серпні 1939 року Сталін підніс першу «несподіванку», від якої ойкнув не лише весь радянський народ, але й весь світ, – пакт Молотова-Ріббентропа. Відповідно до цього пакту, 1 вересня 1939 року Німеччина почала війну проти Польщі, а 17 вересня Червона Армія завдала удару зненацька у спину польській армії. Наступного дня по радіо радянський уряд оголосив причини таких дій:

«Польща стала зручним плацдармом для різноманітних випадковостей та несподіванок, які можуть створити загрозу

Сталін на трибуні

для СРСР <...> Радянський уряд більше не може нейтрально ставитися до цих фактів <...> Через таку ситуацію радянський уряд віддав розпорядження Головному командуванню Червоної Армії дати наказ військам перейти кордон і взяти під свій захист життя та майно населення <...>» (Правда, 18 вересня 1939 р.)

Ось вам різниця між Гітлером та Сталіним. Вони удвох розділили Польщу та вели там агресивну війну. Але Гітлер послав свої війська до Польщі задля того, щоб *«розширити життєвий простір для німців»*, а Сталін послав Червону Армію з іншою метою – *«щоб визволити польський народ від злощасної війни, в яку його занурили нерозумні керівники, і надати йому можливість зажити мирним життям»* (там само).

Сталінська пропаганда не могла стримати захвату від того, що Німеччина знищує все нові й нові держави, вбиває та калічить безневинних людей і прирікає на страждання цілі народи. Радянське керівництво шаленіло від щастя: *«Сучасна ві-*

йна у всій її страшній красі!» (Правда, 19 серпня 1940 р.) Ось як радянська преса описувала захоплену війною Європу: «Трупне звалище, порнографічне видовище, де шакали рвуть шакалів» (Правда, 25 грудня 1939 р.).

На цій самій сторінці газети «Правда» – дружня телеграма Сталіна Гітлеру. Серйозні історики переконують нас, що Сталін довіряв Гітлеру і хотів з ним дружби, і як доказ підсовують нам сталінську телеграму від 25 грудня 1939 року: «Голові Німецької Держави пану Адольфу Гітлеру». А просто над дружньою сталінською телеграмою ми читаємо про те, що в Європі «шакали рвуть шакалів».

Це ж і про Гітлера мова? Які ж іще шакали рвали тоді одне одного на «трупному звалищі» Європи?

І раптом усе змінилося. Травень 1941 року – це час різкої зміни інтонацій усєї радянської пропаганди. Ось вам тон «Правди» наступного дня після таємної промови Сталіна 5 травня 1941 року:

«За кордонами нашої батьківщини палає полум'я Другої Імпериалістичної війни. Весь тягар її численних бід лягає на плечі трудящих. Народи не хочуть війни. Їх погляди спрямовані в бік країни соціалізму, яка пожинає плоди мирної праці. Вони справедливо вбачають у збройних силах нашої Батьківщини – у Червоній Армії та Військово-Морському Флоті – надійний оплот миру... У теперішній складній міжнародній ситуації треба бути готовим до всіляких несподіванок <...>» (Правда, 6 травня 1941 р. Передова стаття).

Отак! Спочатку Сталін пактом Молотова-Ріббентропа розв'язав Другу світову війну і радів, спостерігаючи, як «шакали рвуть шакалів», а тепер згадав про народи, яким закортіло миру і які зі сподіваннями дивилися на Червону армію!

Сталін завжди приписував супротивникам свої власні наміри. Він звинувачував Велику Британію та Францію у тому, що вони хочуть занурити Європу у війну, залишаючись при цьому осторонь. Але сталося навпаки: пактом Молотова-Ріббентропа Європу у війну занурив Сталін, і осторонь при цьому залишився саме він.

Сталін дорікав Великій Британії та Франції, що вони мають намір «виступити на сцену зі свіжими силами, висту-

пити, звісно «в інтересах миру», та продиктувати ослабленим учасникам війни свої умови», але саме сталінська пропаганда у травні 1941 року заговорила про те, що народи Європи захотіли миру і зі сподіванням дивилися на Червону Армію, яка зможе покласти край кровопролиттю.

Ту саму риторику використовував Радянський Союз у вересні 1939 року, коли Червона Армія зненацька вдарила у спину польській армії, «щоб визволити польський народ зі злощасної війни».

6

У травні 1941 року заклик бути готовими до несподіванок з новою силою загримів набатом по всій країні. Радянські газети раптом почали наполегливо повторювати слова Сталіна про те, що «міжнародна ситуація стає все заплутанішою».

Здавалося б, усе ж просто: мир із Німеччиною підписано, де ж заплутаність ситуації? Але сталінська пропаганда вперто повторює попередження про недовіру до уявної простоти, про готовність до якихось різких поворотів та змін.

Заклик бути готовим до нових несподіванок загримів у перший день травня з найпершої сторінки «Правди» і був тисячу разів повторений усіма іншими газетами, десятками тисяч комісарів, політробітників, пропагандистів, які роз'яснювали слова Сталіна народним масам. Заклик бути готовим до несподіванок зазвучав у наказі народного комісара оборони № 191, який оприлюднили у газетах і оголосили у всіх ротах, батареях, ескадронах, ескадрильях та на кораблях.

Розгорнімо газету «Правда» №120 (8528) від 1 травня 1941 року. На першій шпальті головної газети Радянського Союзу серед безлічі порожніх фраз лише дві суттєві цитати. Обидві – Сталіна.

«Те, що здійснено у ССРСР, може бути здійснено також в інших країнах».

«Бути готовим до випадковостей та «фокусів» наших ворогів».

Решта на першій шпальті – про жорстоку війну, яка охопила Європу, про страждання трударів, про їхнє прагнення миру та сподівання на Червону Армію. У цьому контексті друга цитата доповнює першу. На першій шпальті багато написано про радянські зусилля зі збереження миру, але як приклад доброго сусіда, з яким нарешті встановлено нормальні стосунки, наведено Японію (час оголошувати війну цій країні ще не настав), а от Німеччина як добрий друг уже не згадується.

Але можливо, таким чином товариш Сталін попереджав країну та армію про можливість раптового німецького нападу? Звісно, ні. Для самого Сталіна німецький напад став повною несподіванкою. Не міг же він попереджати про небезпеку, якої не передбачав!

7

22 червня 1941 року всі розмови про можливі несподіванки припинилися, а заклик бути готовими до несподіванок більше ніколи не повторювався. Після війни у радянських публікаціях взагалі не було жодних згадок про цей заклик. Але ж він був одним із головних мотивів радянської пропаганди в останні тижні перед німецьким вторгненням.

На перший погляд, дивно, що сам Сталін згодом про цей заклик не згадував. Бо ж він цілком міг заявити, що, мовляв, Гітлер напав зненацька, але ж я вас попереджав: будьте готовими до несподіванок! Та Сталін ніколи нічого подібного так і не сказав.

І маршал Тимошенко міг би одного разу після війни запитати: пам'ятаєте наказ №191? Я вас навіть у наказі попереджав!

І серйозні історики могли б звернути на це нашу увагу: ось якою мудрою була Комуністична партія! На сторінках своєї центральної газети мало не кожного дня закликала готуватися до несподіванок!

Але ні Сталін, ні Тимошенко, ані хтось інший жодного разу не пригадували набатний заклик травня і першої половини червня 1941 року. Чому ж?

А тому, що під «несподіванками» малося на увазі не німецьке вторгнення, а щось зовсім інше.

Дотримуючись заклику готуватися до несподіванок, чекісти знімали колючий дріт на радянських західних кордонах та знешкоджували міни у прикордонній смузі замість того, щоб їх встановлювати.

Вони, певно, здогадувалися, що це і є підготовка до головної несподіванки ХХ століття.

Розділ 32

Таємне перекидання частин та з'єднань Червоної Армії з Далекого Сходу до західних кордонів СРСР та її прикриття

«5 травня 1941 року у Кремлі перед випускниками військових академій Сталін по суті закликав їх не вірити офіційній пропаганді, а готуватися до війни»

(ВИЖ, 1995. – №6. – С. 6).

1

8 травня 1941 року ТАСС передало в ефір важливе повідомлення. Ось його текст:

«Японські газети публікують повідомлення агенції Домей Цусін, у якому йдеться <...> що Радянський Союз концентрує великі військові сили на західних кордонах <...> концентрація військ на західних кордонах відбувається у надзвичайно великих масштабах. У зв'язку з цим припинено пасажирський рух Сибірською залізницею, оскільки війська з Далекого Сходу перекидаються переважно до західних кордонів. З Середньої Азії туди ж перекидаються великі військові сили <...> Військова місія на чолі із Кузнецовим виїхала з Москви до Тегерана. Призначення місії, відзначає агенція, пов'язане з питанням про надання Радянському Союзу аеродромів у центральній та західній частинах Ірану.

ТАСС уповноважений заявити, що це підозріло крикливе повідомлення Домей Цусін, запозичене у невідомого кореспондента Юнайтед Прес, є плодом хворої фантазії його авторів <...> Жодної «концентрації великих військових сил» на західному кордоні СРСР немає і не передбачається. Дрібка правди, яка міститься у повідомленні Домей Цусін, передана, проте у грубо викривленому вигляді, полягає в тому, що з району Іркутська перекидається у район Новосибірська – через кращі квартирні умови в Новосибірську – одна стрілецька дивізія. Решта у повідомленні Домей Цусін – суцільна фантастика».

Хто ж має рацію – Домей Цусін та Юнайтед Прес чи ТАСС?

Домей Цусін веде мову про виїзд радянської місії до Ірану, а ТАСС це спростовує. За три місяці радянські війська без запрошення увійдуть в Іран і справді збудують собі там аеродроми, – і не лише аеродроми, але й багато іншого.

Про якого Кузнецова йдеться, спробуй здогадайся: у Росії Кузнецових майже стільки, скільки Іванових. Але не в ньому справа. Річ у тому, що минуло зовсім небагато часу, і вторгнення в Іран відбулося. Японські газети, використовуючи американські джерела, точно передбачили події. Спростування ТАСС уже тільки через це можна вважати брехливим.

2

Домей Цусін повідомляє про концентрацію радянських військ у «надзвичайно великому масштабі». Правильно. Попри все інше, на німецьких кордонах Сталін зосередив двадцять механізованих та п'ять повітряно-десантних корпусів. Ніхто в історії людства ні до, ні після того не концентрував такої кількості суто наступальних військ проти одного супротивника.

ТАСС повідомляє про одну стрілецьку дивізію, яку буцімто перекидають з Іркутська до Новосибірська. Заслухаємо інших свідків. Генерал-лейтенант Г.А. Шелахов (у той час генерал-майор, начальник штабу 1-ї Червонопрапорної армії Далекосхідного фронту):

«Відповідно до директиви НКО від 16 квітня 1941 року зі складу Далекосхідного фронту на захід відправлено управління 18-го та 31-го стрілецьких корпусів, 21-шу та 66-ту стрілецькі дивізії, 211-ту й 212-ту повітряно-десантні бригади та деякі частини спеціального призначення» (ВИЖ, 1969. – №3. – С. 56).

Перекидання повітряно-десантних військ – чітка ознака підготовки до наступу. Перекидання повітряно-десантних бригад у додачу до п'яти повітряно-десантних корпусів, уже створених у західних районах країни, свідчить про підготовку наступальної операції жахливих масштабів, яка ще ніколи не проводилася за всю історію людства і, дай Боже, ніколи не проводитиметься у майбутньому. А брехливе «спростування» ТАСС, яке прикриває перекидання військ, включно з повітряно-десантними, свідчить про те, що наступальна операція готувалася в умовах абсолютної таємниці, щоб стати цілком

несподіваною для супротивника. Жуков на такі витівки був майстер.

До речі, 212-та повітряно-десантна бригада – це улюблена бригада Жукова. У серпні 1939 року вона знаходилася в особистому резерві Жукова разом із батальйоном ОСНАЗ НКВД і була використана під час завдання раптового нищівного удару по японському війську. Бригаду використовували в завершальному ударі по тилах 6-ї японської армії.

Тепер Жуков таємно перекидав цю найкращу повітряно-десантну бригаду Червоної Армії з Далекого Сходу до складу 3-го повітряно-десантного корпусу (втім, як і решту) за прямим призначенням. Після початку операції «Барбаросса» 3-й повітряно-десантний корпус через непотрібність в оборонній війні було переформовано у 87-му стрілецьку дивізію (яка стала потім 13-ю гвардійською), яка справді відзначилася згодом в оборонних боях. Якщо Сталін дійсно готувався до оборони, то чому б йому одразу не формувати звичайні стрілецькі дивізії замість повітряно-десантних бригад та корпусів?

3

Таємне пересування військ з Далекого Сходу ми можемо прослідкувати за багатьма джерелами. Маршали Радянського Союзу Жуков та Баграмян підтверджують прибуття 31-го стрілецького корпусу з Далекого Сходу до Київського особливого військового округу 25 травня 1941 року. Це означає, що в момент передачі «спростування» ТАСС 31-й стрілецький корпус був десь на Транссибірській магістралі.

Генерал-полковник І.І. Людніков повідомляє, що розвернувши, відмобілізувавши та очоливши 200-ту стрілецьку дивізію, він отримав наказ увійти до складу 31-го стрілецького корпусу (Людніков І.І. Сквозь грозы. Донець: Издательство «Донбасс», 1973. – С. 24). Після цього корпус (як і всі його численні брати) таємно вирушив безпосередньо на німецький кордон. Гітлер завадив 31-му стрілецькому корпусу завершити початий шлях у пункті призначення.

Шляхи інших корпусів, дивізій та бригад, які таємно перекидалися з Далекого Сходу, кожен охочий може прослідкувати за численними спогадами радянських генералів та маршалів, за свідченнями полонених радянських солдатів з далекого сходу, які опинилися 22 червня 1941 року біля німецьких та румунських кордонів, за німецькими розвідувальними зведеннями та багатьма іншими джерелами.

ТАСС повідомив про одну стрілецьку дивізію, яку буцім-то перекидали з Іркутська до Новосибірська для поліпшення квартирних умов. Багато років я безуспішно шукаю сліди цієї таємничої дивізії. Усіх, хто оголошує повідомлення ТАСС дурнувачами та наївними, та усіх, хто не вірить у цю зворушливу наївність, прошу посприяти мені та знайти хоч якісь згадки про дивізію, яка розвантажилася навесні 1941 року в Новосибірську.

Замість цієї дивізії я знаходжу багато інших: дивізії, які завантажувалися у той час в Іркутську, в Новосибірську, Читі та Улан-Уде, у Благовіщенську та Спаську, в Імані та Барабаші, в Хабаровську та Ворошилові, і розвантажувалися не за три сотні кілометрів у сусідньому місті, а за тисячі кілометрів біля західних кордонів Радянського Союзу.

Ось і в книзі, виданій саме в Іркутську (Забайкальський военний округ. Краткий военно-исторический очерк. Иркутск: Восточно-Сибирское книжное издательство, 1972), розповідається про термінове завантаження багатьох дивізій, і всі вони відправилися на західний кордон. У квітні 1941 року таємно вантажиться 57-ма танкова дивізія полковника В.А. Мішуліна. Призначення йому не відоме. 57-ма танкова дивізія потрапляє до Київського особливого військового округу і отримує наказ почати розвантаження в районі Шепетівки.

Тим часом потік військ на Транссибірській магістралі (а також на всіх інших залізничних магістралях) зростає. 25 травня 1941 року далекосхідні корпуси почали розвантаження в Україні (наприклад 31-й стрілецький корпус – у районі Житомира); наступного дня командувач військ Уральського військового округу отримав наказ перекинути дві стрілецькі дивізії до Прибалтики. Того самого дня командувачі Далекосхідного фронту та військ Забайкальського військового округу

отримали наказ підготувати до відправки на захід ще дев'яти дивізій, включно з трьома танковими (генерал-майор А. Грильов, професор В. Хвостов. Коммунист, 1968. – № 12. – С. 67). А Транссибірською магістраллю із Забайкалля у район Шепетівки почали перекидати 16-ту армію, за нею потяглися 22-га та 24-та армії.

4

Головна і найпоказовіша брехня згаданого повідомлення ТАСС полягає навіть не в тому, що пересування дивізії, якої не існувало, пояснили покращенням «квартирних умов». «Жодної «концентрації великих військових сил» на західних кордонах СРСР немає і не передбачається» – ось що головне.

По-перше, у той момент концентрація вже відбувалася на повну котушку. Німецьке вторгнення підтвердило, що масштаби та ступінь концентрації радянських військ перевищували навіть найсміливіші очікування супротивника.

По-друге, на момент перекидання всіх цих бригад, дивізій та корпусів уже було заплановано ще потужнішу та посправжньому небувалу за розмахом залізничну операцію, яка не має аналогів у світовій історії – перекидання до західних кордонів СРСР Другого стратегічного ешелону Червоної Армії.

Директиву командувачам армій про початок перекидання Другого стратегічного ешелону було передано 13 травня 1941 року. Саме для її прикриття і було оприлюднено спростування ТАСС. Перекидання Другого стратегічного ешелону почнеться рівно за місяць, і тоді ТАСС знову виступить з черговим повідомленням про те, що нічого серйозного у Радянському Союзі не відбувається, крім звичайних перевезень резервістів на навчання.

Нехай ТАСС торочить про звичайних резервістів, а ми послухаємо інших свідків. Генерал-майор А.А. Лобачов у той час був членом військової ради 16-ї армії. Ось що він розповідає про події 26 травня 1941 року:

«Начальник штабу доповів, що з Москви отримано важливу шифровку, яка стосується 16-ї армії <...> Наказ із Москви

пропонував передислокувати 16-ту армію на нове місце. М.Ф. Лукіну належало негайно з'явитися до Генерального штабу за вказівками, а полковнику М.А. Шаліну та мені організувати відправлення ешелонів.

- Куди? – запитав я Курочкіна.
- На захід.

Порадилися і вирішили, що першими буде відправлено танкістів, тоді 152-гу дивізію та інші з'єднання, і нарешті – штаб армії із доданими до нього частинами.

- Відправляти ешелони вночі. Ніхто не має знати, що армія іде, – попередив командувач <...> До відходу танкових ешелонів приїхали Курочкін та Зімін, зібрали керівний склад 5-го корпусу, побажали генералові Олексієнку та усім командирам не зганьбити традиції забайкальців <...>.

- Люди слухали ці теплі настанови, і кожен думав, що, мабуть, не про бойову підготовку, а про бойові дії скоро йти-меться» (Лобачев А.А. Трудними дорогами. М.: Воениздат, 1960. – С. 123).

Під прикриттям заяви ТАСС радянські війська вирушили до кордонів. На платформі – танк KV-2

Далі генерал Лобачов розповідає про дивовижні речі. Командувач армії генерал Лукін, сам Лобачов та начальник штабу 16-ї армії полковник М.А. Шалін (майбутній начальник ГРУ у 1952–1956 та 1957–1958 роках) знають, що 16-та армія перекидається на захід, але не знають, куди саме. Решті генералів з 16-ї армії по секрету повідомляють, що призначення армії – іранський кордон; нижчому командному складу оголошують, що метою перекидання є участь у навчаннях; дружинам командного складу повідомляють, що армія йде в табори.

В оборонній війні принаймні генералів не треба дурити відносно напрямку, на якому доведеться діяти армії, а в 16-й армії три вищі командири знають про західні кордони, решта генералів отримали завідомо брехливу інформацію про передислокацію на кордон з Іраном.

У німецькій армії у той самий час робили щось подібне: розповсюджували брехню про операцію «Морський лев», яка втім була дуже схожою на правду. Запланована дезінформація військ щодо напрямку дій – це завжди чітка ознака підготовки раптового наступу. Щоб приховати свої плани від супротивника, треба приховати їх і від власних військ. Так чинили всі агресори.

Так чинив Гітлер. Так чинив Сталін.

5

Цікаво, що ще у квітні 1941 року всі, хто був пов'язаний з цими грандіозними пересуваннями військ, ясно розуміли, що 16-та армія та всі решта армій, корпусів та дивізій ішли на війну. Ось і дружина Лобачова запитує чоловіка:

- Воювати ідеш?
- Чому ти так вирішила?
- Та хіба ж я газет не читаю, чи що? (там само).

Це цікавий психологічний момент, який варто окремо досліджувати. Наприкінці 1960-х років я розпитав десятки людей, які пережили війну, і всі вони передчували наступ грізних подій. Звідки ж ці передчуття бралися? Усі відповідали: та з газет!

Ми, сучасні люди, на поживклих сторінках газет тих років рідко знаходимо прямі посилання на швидку та неминучу війну. Але люди того покоління, читаючи між рядків, розуміли, що війна є неминучою. Не могли ж вони, приміром, знаходячись десь у Сибіру, знати про приготування Гітлера. Може, за розмахом радянських приготувань до війни вони відчували, що війни не уникнути?

Але повернімося до оповіді генерала Лобачова. Він пригадує про неймовірний ступінь секретності, з якою перекидалася 16-та армія: ешелони відправлялися тільки вночі; поїзди на великих та середніх станціях не зупинялися; перекидання штабу 16-ї армії відбувалося у товарних вагонах і з повністю зачиненими дверима та вікнами; на невеличких станціях, де зупинялися ешелони, виходити з вагонів нікому не дозволяли.

У той час пасажирський потяг проходив Транссибірську магістраль більш, ніж за 11 діб; товарні потяги йшли повільніше. Так, можна було возити у повністю зачинених вагонах солдатів та офіцерів, але ж тут ідеться про штаб армії! Настільки жорсткі заходи заради збереження секретності є незвичайними навіть за радянськими мірками. Порівняйте: коли у 1945 році Транссибірською магістраллю йшов потік військ у зворотному напрямку для раптового нападу на японські війська у Маньчжурії та Китаї, заради маскування всі генерали їхали в офіцерській формі, маючи на погонах значно менше зірочок, ніж заслужили, але все-таки вони їхали у пасажирських вагонах.

А ось у 1941 році генералів везли в товарняках.

Чому?

Розділ 33

Слова й діла

«Слова не завжди відповідають справам»
В. Молотов. Розмова з Гітлером 13 листопада 1940 року. (СССР – Германія. 1939–1941. Документи и материалы о советско-германских отношениях с сентября 1939 г. по июль 1941 г. Сост. Ю. Фельштинский, 1983. – С. 115).

1

У 1956 році Жуков та Хрущов, дорвавшись до влади, зібрали XX з'їзд КПСС буцімто для того, щоб затвердити 6-й п'ятирічний план, а насправді – заради того, щоб раз і назавжди звалити на Сталіна всі злочини комуністичного режиму, а разом пояснити країні та світу причини розгрому Червоної Армії влітку 1941 року.

Причину пояснили просто: Сталін був дурним боягузом. За доказ навели заяву ТАСС від 14 червня 1941 року, у якій зокрема йшлося, що «Німеччина так само неухильно дотримується умов радянсько-німецького пакту про ненапад, як і Радянський Союз», що чутки про підготовку нападу Німеччини на СССР «є незграбно спартаченою пропагандою ворожих СССР та Німеччині сил, зацікавлених у подальшому розширенні та розв'язуванні війни».

XX з'їзд бурхливо аплодував Хрущову. З того часу було заведено насміхатися з цієї так званої заяви ТАСС та її автора. Цей документ буцімто «відображав неправильну оцінку І.В. Сталіним військово-політичної ситуації, що склалася на той час» (История Великой Отечественной войны Советского Союза. 1941–1945. – Т. 1. – С. 404).

Минуло вже півстоліття, але цей міф залишається живучим: вважається гарним тоном оголошувати Сталіна дурнем і наводити за приклад заяву ТАСС від 14 червня 1941 року.

КРИГОЛАМ

Заява ТАСС у газеті

2

Заява ТАСС від 14 червня 1941 року зацікавила мене у 1962 році. Мені було 15 років, я вчився у 5-й роті Воронезького су-

ворівського військового училища, що приблизно відповідало дев'ятому класу звичайної школи. Готуючись до семінару про початок війни, я взяв у бібліотеці грубезний том, прочитав, виписав головне, потім виступив на семінарі, розповів про недоумкуватого Сталіна та дурнувату заяву ТАСС і отримав похвалу. Але похвали було мало.

Щоб наступного разу отримати ще більше заохочення, я вирішив прочитати цю заяву ТАСС. Повністю. Але двокілограмовий том, у якому не бракувало збиткувань та іронічних зауважень про дурість Сталіна, при тому не містив тексту заяви.

З цієї заяви ТАСС і розпочався мій довгий шлях до написання цієї книжки. Точніше, не з заяви, а через її відсутність. Тексту заяви ТАСС не вдавалося знайти. Ніде. У жодних бібліотеках. Агітатори та лектори, орденоносні мемуаристи та хоробрі дослідники, всі ці сімонови та некрічи на всі заставки глузували зі Сталіна, але цитували тільки фрагмент цікавої мені заяви ТАСС.

А де ж увесь текст? Пошук не дав результатів, але допоміг зробити перше дивовижне відкриття. Виявилось, що бібліотеки, зокрема й дуже поважні, старих газет не тримають. Підшивки газет зберігаються лише три роки і після цього зникають. І це загальне, тобто централізовано встановлене правило. Радянська влада замітала сліди своїх діянь уже на цьому рівні.

Текст заяви ТАСС від 14 липня 1941 року мені вдалося віднайти лише за тринадцять років. У Женеві в бібліотеці Європейського відділення ООН зберігалися нікому не потрібні й не цікаві підшивки «Правди» за багато десятиріч.

Прочитав і присвиснув.

Висновок перший: не було жодної заяви ТАСС від 14 червня 1941 року. Було повідомлення ТАСС, оприлюднене у радянських центральних газетах («Правда», «Известия» та ін.) 14 червня 1941 року. Проте радянське радіо передало його ввечері 13 червня. Того ж дня товариш Молотов передав текст повідомлення німецькому послу, якого з цього приводу викликали в Народний комісаріат закордонних справ СРСР, про що посол повідомив МЗС Німеччини телеграмою № 1368.

Тому будемо говорити не про заяву ТАСС від 14 червня 1941 року, а про повідомлення ТАСС від 13 червня 1941 року.

Та хіба велика різниця?

Різниця невелика. Але вона вказує на те, що сотні дослідників з 1956 року самі не читали цього повідомлення.

3

Вдивляючись у морок історії німецького націонал-соціалізму та радянського інтернаціонал-соціалізму, ми знаходимо разючу схожість не тільки у гаслах, піснях, плакатах, але й у деяких ключових подіях.

У Німецькій історії є момент, схожий за духом та сенсом на передачу в ефір повідомлення ТАСС від 13 червня 1941 року. 8 травня 1940 року німецьке радіо оголосило відомості про те, що дві німецькі армії буцімто перекидаються до кордонів Голландії «безглуздими чутками», які пустили в хід «британські розпалювачі війни».

Правда полягала в тому, що до кордонів Голландії справді перекидалися не дві армії, а лише одна, 18-та. Зате до кордонів Бельгії та Люксембургу перекидалися чотири армії: 4-та, 6-та, 12-та та 16-та, і ще дві – на кордон Франції 91-ша та 7-ма).

За два дні після такої дивної, на перший погляд, заяви німецькі армії завдали раптового нищівного удару по Франції через Бельгію та Люксембург, розстроцили усі супротивні війська західних союзників, вибили британські війська з континенту, домоглися капітуляції Франції, окупували Бельгію, Голландію, Люксембург та більшу частину Франції.

Повідомлення німецького радіо від 8 травня 1940 року та повідомлення ТАСС від 13 червня 1941 року – брати-близнюки. Вони близькі за змістом та духом.

Гітлер не йняв віри сталінському повідомленню ТАСС саме тому, що сам маскував підготовку до раптового удару таким самим чином.

4

Повідомлення ТАСС від 13 червня 1941 року мало на меті припинити чутки про невідворотну війну між СРСР та Німеччиною. Сталін рішуче боровся з цими чутками.

Улітку 1941 року перед Гітлером виникла така сама проблема. Приготування до війни складно приховати. Люди її бачать і висловлюють різні припущення.

24 квітня 1941 року німецький військово-морський аташе у Москві направив тривожне повідомлення в Берлін про те, що він бореться із «явно безглуздими чутками про майбутню німецько-радянську війну», які циркулюють серед працівників німецької дипломатичної місії.

2 травня 1941 року посол Німеччини у ССР Вернер фон дер Шуленбург доповів у Берлін про те, що він бореться з чутками, але всі працівники, що приїзять з Німеччини, привозять «не тільки чутки, але й переконливі факти».

24 травня 1941 року очільник департаменту закордонної преси Міністерства пропаганди Німеччини Карл Бемер сп'яну набазікав зайвого про стосунки з Радянським Союзом. Його було негайно заарештовано. Гітлер особисто займався цією справою і, за словами Геббельса, не надавав цій події «занадто серйозного значення».

13 червня 1941 року, у день, коли передавалося повідомлення ТАСС про те, що війни з Німеччиною не буде, Карл Бемер постав перед народним судом (єге ж: у Німеччині, як і в Радянському Союзі, був не просто суд, а народний суд!) і оголосив свої базікання п'яною маячнею: звісно, жодної війни між Німеччиною та Радянським Союзом не буде!

Це не врятувало бідолашного Бемера від жорстокого покарання, яке послужило гарним уроком усій Німеччині: війни не буде! Війни не буде! Війни не буде!

А щоб і за кордоном ні в кого не залишалось жодних сумнівів, 15 червня 1941 року міністр закордонних справ Німеччини Йоахім фон Ріббентроп розіслав цілком таємні телеграми послам Німеччини у закордонних країнах: плануються величезні перемовини з Москвою. Посли повинні цілком секретно повідомити про це уряди країн, у яких вони знаходяться. Наприклад, радник німецького посольства в Будапешті як надважливу таємницю мав повідомити цю новину президенту Угорщини.

Принципи дезінформації скрізь однакові: якщо не хочеш, щоб про таємницю довідався ворог, приховай її і від друзів! Ке-

рівники Німеччини організували умисну дезінформацію своїх військ, дипломатів та військових союзників.

Вожді Радянського союзу чинили так само.

5

Багато хто у травні-червні 1941 року бачив перекидання радянських військ до західних кордонів ССР, однак кожен бачив лише його частину. Мало хто уявляв собі справжній розмах подій.

Німецька військова розвідка вважала, що відбувається гігантське нарощування військової потуги Червоної Армії, але навіть вона бачила тільки Перший стратегічний ешелон, не здогадуючись про існування Другого.

Багато радянських генералів та маршалів, за винятком тих, хто брав участь у плануванні та керуванні цим перекиданням військ, також не уявляли його справжнього розмаху, а відповідно не здогадувались і про призначення. Саме тому згодом більшість їх так спокійно розповідали про це.

Незнання загальної ситуації навіть командирами дуже високого рангу зовсім не є випадковим. Сталін застосував драконівські заходи дезінформації. Повідомлення ТАСС від 13 червня 1941 року – один із таких заходів. Приховати сам факт перекидання військ було неможливо, але найголовніше – справжній розмах цієї операції та її призначення – Сталіну вдалося приховати від усієї країни і навіть, як ми бачимо, від майбутніх поколінь.

Генерал-полковник авіації А.С. Яковлев (у той час особистий референт Сталіна) свідчить, що наприкінці травня або на початку червня 1941 року у Кремлі відбулась нарада з питань маскування (Яковлев А.С. Цель жизни. Записки авиаконструктора. М.: Политиздат, 1968. – С. 252).

Раніше ми вже познайомилися із деякими заходами, які здійснювали радянські маршали та генерали для дезінформації та маскування дій Червоної Армії: військам оголошували, що вони їдуть на навчання, хоч вищий командний склад розумів, що метою передислокації були зовсім не навчання.

Масштаб перекидання радянських військ до кордонів можна уявити за цим фото, на якому ми бачимо розбиту та покинуту радянську техніку. На передньому плані – німці зі своєю технікою

В оборонній війні або перед її початком власні війська дурити не треба. Офіцерам та солдатам ставлять просту й зрозумілу задачу: Ідемо захищати Батьківщину, ось твоя межа, жодного кроку назад! Помри, але ворога не пропусти!

Якщо Радянський Союз готував оборонну операцію, чому б не сказати військам: товариші, ситуація справді напружена, будь-що може трапитися, ідемо копати окопи та в них сидіти. Якщо б війська насправді їхали копати окопи, то немає особливої різниці, коли повідомляти про мету передислокації, – після прибуття на місце чи під час відправки. Але про мету перекидання військ радянським офіцерам та солдатам не повідомляли ані за відправки, ані за прибуття. Перед ними мали поставити зовсім іншу задачу, яку приховували тоді й приховують досі.

Щоб уявити собі ступінь секретності перекидання військ, наведу лише пару прикладів. Розповідає Маршал Радянського Союзу М.В. Захаров:

«На початку червня начальник служби військових комунікацій Одеського військового округу полковник П.І. Румянцев зайшов до мене, на той час начальника штабу ОдВО, у кабінет і таємниче доповів, що останні дні через станцію Знам'янка йдуть «Аннушки» з ростовського напрямку та вивантажуються в районі Черкас. «Аннушка» – це термін, яким в органах військових комунікацій визначали дивізію. За два дні я отримав шифровку з Черкас за підписом заступника командувача військ Північно-Кавказького військового округу М.А. Рейтера, у якій запитувався дозволу зайняти кілька бараків речового складу нашого округу для розташування майна військ, які прибули до цього району з Північного Кавказу. Оскільки штаб Одеського військового округу не було поінформовано про зосередження тут військ, я зателефонував по високочастотному зв'язку до Оперативного управління Генштабу. До телефону підійшов заступник начальника управління А.Ф. Анісов. Повідомивши йому про шифровку, отриману від М.А. Рейтера, я попросив роз'яснити, у чому справа. Анісов відповів, що шифровку Рейтера треба негайно знищити, що йому буде дано необхідні вказівки від Генштабу, а штабу округу у цю справу не треба втручатися» (Вопросы истории, 1970. – №5. – С. 42).

Далі маршал Захаров повідомляє, що командувач Одеського військового округу генерал-полковник Я.Т. Черевіченко теж нічого не знав про «Аннушки».

Радянські війська завжди перекидалися із дотриманням засобів маскування, радянські воєначальники завжди тримали свої наміри в таємниці. Але всьому є межа. У Радянському Союзі командувач військового округу (а особливо прикордонного округу) та його начальник штабу мали надзвичайні повноваження та владу. Вони повною мірою відповідали за все, що відбувалося на території, що знаходилася під їхнім контролем. Мені не відомі інші випадки, коли командувач військ округу та його начальник штабу не знали б про те, що на території їхнього округу зосереджуються якісь інші війська. Навіть у ситуації, коли командування Одеського округу випадково дізналося про зосередження якихось військ на території округу, Генеральний штаб, яким командував Жуков, вимагав про отриману інформацію забути, а секретну шифровку, при-

значену тільки для очей начальника штабу округу, – знищити. Навіть у сейфі начальника штабу округу ця шифровка була небезпечною!

Цікавою є поведінка генерал-лейтенанта Рейтера у цій ситуації. Макс Рейтер – дисциплінований німець; ще у Першій світовій війні він був полковником у штабі Російської армії. Це служак ще прусської закваски, хто-хто, а він знав, як зберігати таємниці. Але навіть він, заступник командувача військ Північно-Кавказького округу, опинившись зі своїми «Аннушками» на території чужого військового округу, вважав цілком природним зв'язатися із рівним за становищем місцевим начальником і спитати дозволу (звісно, персональною шифровкой!) зробити щось. Певен, що товариші з Генерального штабу швидко напумили його, щоб подібних шифровок більше не писав.

6

Ще один приклад. 12 червня 1941 року командувач військ Західного особливого військового округу генерал Армії Дмитрій Ігор'євіч Павлов отримав з Москви директиву під грифом «Цілком таємно. Особливої важливості»:

«1. На територію ЗапОВО в період з 17.6 до 2.7.41 р. прибудуть:

51 стр. корпус у складі: управління корпусу із корпусними частинами, 98, 112 та 153 стр. дивізії;

63 стр. корпус у складі: управління корпусу із корпусними частинами та 546 кап., 53 та 148 стр. дивізії;

22 інженерний полк <...>

5. З'єднання, які прибувають на територію округу, до складу ЗапОВО не входять та Військовій Раді округу не підлягають.

6. Про прибуття на територію округу вказаних вище з'єднань та частин ніхто, крім Вас, члена Військової Ради та начальника штабу округу, не має знати.

Відкриті розмови телефоном, телеграфом, які пов'язані із прибуттям та розвантаженням військ, категорично забороняю <...>

Народний комісар оборони Союзу ССР Маршал Радянського Союзу Тимошенко
Начальник Генерального штабу Червоної Армії генерал армії Жуков»

Цей документ було вперше оприлюднено у збірці «1941 рік» (М.: Международный фонд «Демократия», 1998. Книга вторая. – С. 355–356). Збірку готував потужний колектив експертів під загальним керівництвом колишнього члена Політбюро ЦК КПСС секретаря ЦК КПСС академіка А.Н. Яковлева. До складу редакційної ради входили колишній кандидат у члени Політбюро, два колишні голови уряду Росії, колишній міністр закордонних справ РФ та директор СВР. Серед членів редакційної ради – вищі наукові світила, творці офіційної версії історії радянсько-німецької війни (яку ніяк не вдається вигадати) та хранителі найзаповітніших та недоступних архівів.

Жоден із них, публікуючи директиву, не звернув уваги на непримітну деталь, яка робить цей документ сенсаційним.

Будь-хто, професійно пов'язаний із вивченням історії війни, прочитавши директиву, мав нецензурно прохопитися та пояснити сучасникам і нащадкам значення оприлюднених рядків. Але жодного з читачів цієї книжки, схоже, документ не схвилював. Жоден не взявся коментувати цю директиву, ніхто не виступив із роз'ясненням її важливості.

Комусь за моєю спиною маряться групи експертів з британської розвідки. Але ж тут усе написано російською мовою! Невже ми такі дурні, що без допомоги всюдисущих британців не здатні вникнути у сутність того, що відкрито опубліковано, що доступно всім уже продовж п'ятнадцяти років!

Так у чому ж суть? Суть у тому, що на територію Західного особливого військового округу, який знаходиться на головному стратегічному напрямку майбутньої війни, прибувають два нові стрілецькі корпуси та інженерний полк. Але про це категорично не повинні знати не те що заступник начальника штабу, але й навіть перший заступник командувача військ округу.

Але й не це головне. 51-й, 62-й стрілецькі корпуси та 22-й інженерний полк – це 22-га армія, яку таємно відмобілізували на Уралі й так само таємно перекидають до Білорусії. На чолі

армії – командувач військ Уральського військового округу генерал-лейтенант Єршаков.

Отже: цього не повинен знати навіть сам командувач військ Західного особливого військового округу Герой Радянського Союзу генерал армії Павлов. Йому директивою з грифом «СС ОВ» повідомили тільки про два прибулі корпуси, але не поставили до відома, що ці корпуси аж ніяк не окремі, а зведені в армію. Якщо повідомити, що прибуває 22-га армія, ефект буде приголомшливим. (Що за армія? Начебто не було в нас такої армії. Звідки прибуває? Навіщо? Чому її не включають до складу округу?) А якщо сказати, що прибуває два корпуси, – то це звучить більш м'яко і менше насторожує.

Ситуація просто неймовірна: командувачу військ Західного особливого військового округу не дозволено знати, що на території довіреного йому округу знаходиться командувач іншого округу зі своїм управлінням, штабом та з усіма своїми військами.

Оце так рівень секретності! Де і коли відбувалося щось подібне?

А ось дещо інші приклади.

Свідчить генерал-полковник Л.М. Сандалов. Якось він ще до німецького вторгнення оглядав будівництво оборонних споруд на самому кордоні в районі Бреста і зі здивуванням помітив, що доти будують настільки близько, що їх видно з німецького боку. Він збентежено ставить запитання командувачу 4-ї армії генерал-лейтенанту В.І. Чуйкову. Чуйков, цей майбутній сталінградський лис, зітхає (звісно, удавано): прикро, але справи йдуть саме так, німці помітять наше оборонне будівництво (Сандалов Л.М. На московском направлении. М.: Наука, 1970. – С. 53).

Німецький генерал-полковник Гайнц Гудеріан починав війну саме з протилежного берега Західного Бугу, який протікає поблизу Бреста. Він підтвердив слова радянського генерал-полковника: все відбувалося саме так – радянські доти будували вдень і вночі, причому вночі будівництво вели при яскравому освітленні.

Дивна річ: ані сам Сандалов, ні Чуйков, ані будь-який інший воєначальник не наказав зупинити роботи та перенести

будівництво на кілька кілометрів у тил, щоб супротивнику не було видно точного розташування вогневих точок та направлення амбразур, за якими він може легко викрити систему вогню.

Маршал Радянського Союзу Баграмян в іншому військово-му окрузі у 1940 році спостерігав таку саму картину: будівництво фортифікованого району (УР) відбувалося просто на очах у німців. Будівельні ділянки було огорожено парканчиками.

«Мені ці парканчики нагадували фігові листочки на античних статуях.

– Як ви гадаєте, – запитав я керівника одного з будівництв, – чи здогадаються німці, що ваші будівельники споруджують тут, на березі прикордонної річки, за цим парканчиком?

– Безперечно! – відповів той, не замислюючись. – Складно було б не здогадатися про характер нашого будівництва.

Я подумав: таке тактичне невігластво людей, які обирали місця для спорудження дотів, легко можна кваліфікувати як шкідництво. Так, певно, і ставалося у старі часи» (ВИЖ, 1976. – № 1. – С. 54).

Так, у 1938 році за подібні дії когось напевно розстріляли б. Але у 1940–1941 роках з якихось причин у всіх західних військових округах укріплення будували саме так, і ніхто нічого не боявся, і НКВД у цю справу не втручався, нікого не заарештовували й не розстрілювали за це. Чому?

«Навмисна демонстрація оборонних робіт» – так визначає це будівництво Баграмян і тут-таки додає, що «план будівництва було затверджено вищим начальством».

За фортифіковані райони відповідає особисто командувач військ округу. Який же ідіот затвердив такий план? У той момент – генерал армії Жуков. Той самий Жуков, який щойно повернувся з Монголії, де демонстративно будував оборону, а потім зненацька завдав удару по 6-й японській армії. Той самий Жуков, який за кілька місяців стане начальником Генерального штабу та введе драконівські правила збереження таємниці при пересуванні військ, але при цьому «навмисна демонстрація оборонних робіт» на західному кордоні СРСР буде тривати і навіть різко підсилиться.

Цікавою є й поведінка Баграмяна у цій ситуації. Баграмян був найхитрішим із хитрих. За час війни він зробив найблис-кучішу кар'єру у всій Червоній Армії: почавши війну полковником, закінчив її генералом армії, обіймаючи посаду, яка давала право отримати звання Маршала Радянського Союзу, і Баграмян трохи пізніше це звання отримав.

У цій ситуації Баграмян виконував на кордоні особисте доручення Жукова, діючи і як підлеглий, і як довірена особа водночас. Було б Баграмяну закричати, щоб демонстратив-не будівництво припинили. Але ж ні, не закричав. Було б, зу-стрівши Жукова, сказати: «Георгій Константинович, біда! Якись придурки укріплення на самісінькому кордоні будуть, ці укрі-плення коштують величезних грошей, але задавлять їх арти-лерією у першу ж годину війни, бо ж знає супротивник розта-шування кожного доту! І тебе за це розстріляють, і мене!»

Але не став Баграмян кричати та ногами тупотіти. А 22 червня 1941 року саме так і сталося: укріплення накрили, але не розстріляв Сталін Баграмяна та Жукова, не зачепив, а навпаки, вивищив. З цього випливає, що таке будівництво, коли супротивник усе добре бачить, – не ідіотизм, не шкідни-цтво, а щось інше.

8

Серйозні історики оголосили, що на західному кордоні СРСР радянські війська не копали окопів, оскільки Сталін ро-бив усе, щоб випадково не спровокувати війну з Німеччиною. Але звичайний окоп ніяк не можна порівняти із залізобетон-ними укріпленнями.

Сталін демонстративно¹⁵ будував гігантську оборонну смугу («лінію Молотова») і не боявся, що це слугуватиме приво-

¹⁵ Зверніть увагу на те, що більшість довгочасних оборонних споруд (ДОСів) «лінії Молото-ва» не було обсіпано землею (це добре видно на сучасних знімках ДОСів, які збереглися), що мали б робити з двох причин. По-перше, земля слугує маскуванню бетонної споруди на місцевості; по-друге, вона створює додатковий захист, викликаючи передчасний вибух снаряда до того, як він торкається бетону. Ці ДОСи не було обсіпано саме тому, що вони

дом для німецького нападу. Чому б тоді і військам не дати на-казу закопатися у землю? У порівнянні з лінією залізобетон-них укріплень, яку зводили на очах у німців уздовж західних кордонів СРСР, окопи аж ніяк не могли погіршити політичної ситуації.

Але військам, що прибували до прикордонних районів, не давали наказу закопуватися у землю. Їх ховали в лісах. Те, що для оборони, – навмисне покажемо супротивнику, а прибулі війська нехай ніхто не бачить. Значить ці війська – не для обо-рони, а для іншої мети.

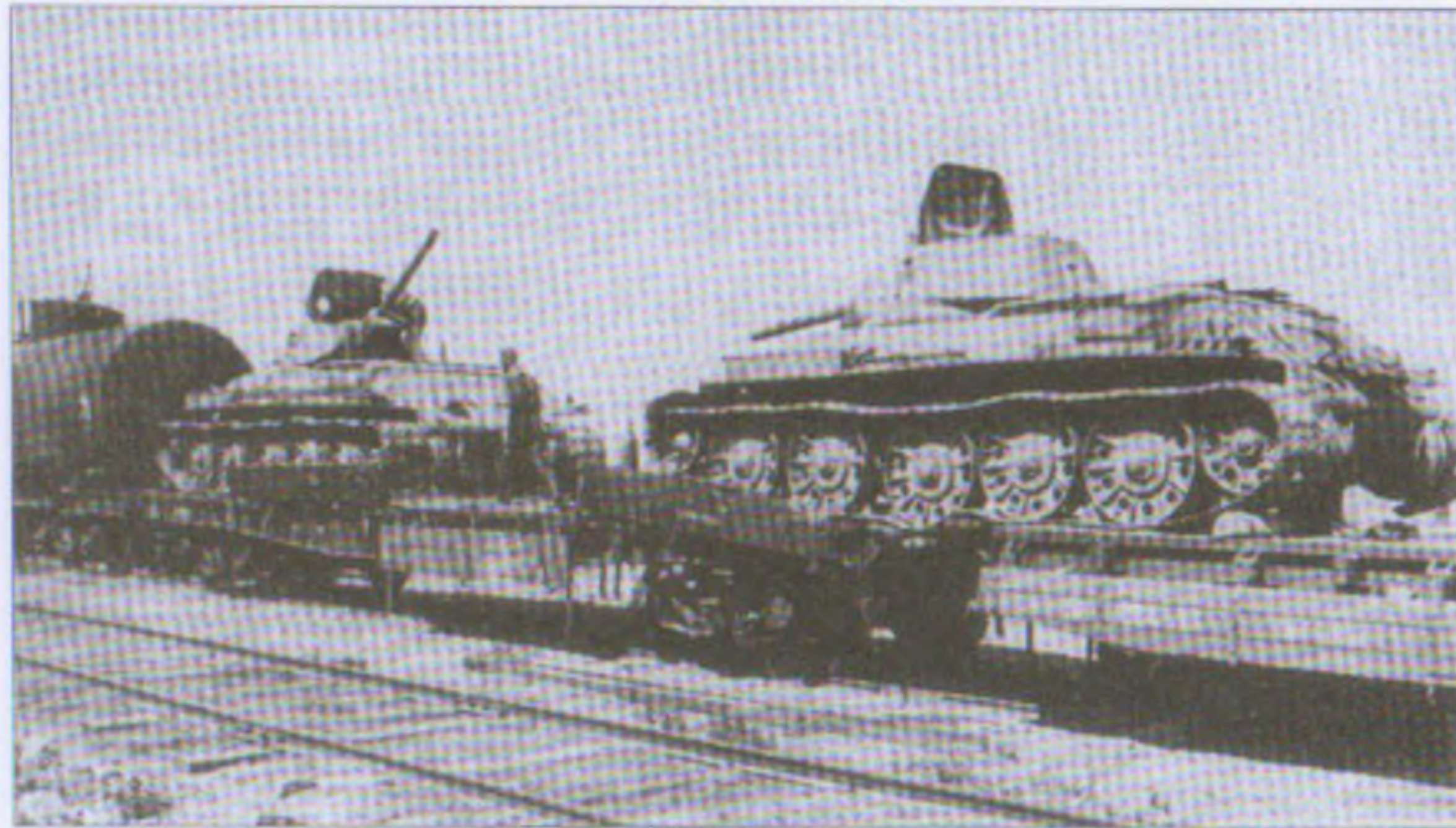
Дивний контраст – наполеглива демонстрація підготовки до оборони біля самісінького кордону та знищення у штабі військового округу шифровки про прибуття нових з'єднань. Але ж це дві сторони однієї медалі. У Жукова так було раніше і так повелося далі: посилена підготовка оборони, яку добре ба-чив супротивник, і водночас таємна концентрація прибулих військ у лісах для удару.

9

Серйозні історики після моїх перших публікацій оголоси-ли: так, висування радянських військ відбувалося, але ми дав-но надали задовільне («оборонне») пояснення цих дій, тому не варто шукати жодного іншого пояснення, і так все зрозуміло.

Ні, панове-товариші! Не все зрозуміло. І ніхто у Радянсько-му Союзі ніколи не давав цьому задовільного пояснення. Саме відсутність пояснення цих дій і привернула мою увагу. У ра-дянських генералів та маршалів не тільки немає пояснення, але й ніхто з них жодного разу навіть не назвав точної кілько-сті дивізій, які брали участь у цьому велетенському пересуван-ні. Ба більше, жоден із них ніколи не назвав навіть приблизної цифри.

будувалися для демонстрації оборонних намірів Радянського Союзу. Не обсіпали землею також ті ДОСи, які розташовувалися в глибині фортифікованих районів на певній відстані від кордону, – з кордону супротивник бачити їх не міг, але їх бачила агентура та місцеве на-селення. – прим. автора.

Деякі танки, як ці Т-34, не встигли навіть зняти з платформ, і Гітлер отримав подарунок, на якому дійшов до Москви

Чи можемо ми очікувати від воєначальника задовільного пояснення подій, якщо він або не знав їхнього справжнього масштабу, або свідомо приховував його?

Ось, наприклад, академік Академії військових наук Віктор Александрович Анфілов повідомив про Західний особливий військовий округ: «Із внутрішніх районів округу у відповідності до директиви наркома оборони на захід висувалися десять стрілецьких дивізій» (Анфілов В.А. Бессмертный подвиг. – С. 189). Тут-таки він повідомив про сусідній Прибалтійський особливий військовий округ: «Ближче до кордону висувалися чотири стрілецькі дивізії (23-тя, 48-ма, 126-та, 128-ма)». Усе це правильно, і ми знайдемо багацько підтверджень, що все відбувалося саме так. Але хіба у Прибалтійському військовому окрузі, крім названих, не висувалися до кордону 11-та й 183-тя стрілецькі дивізії? Хіба усі танкові та моторизовані дивізії у цей час стояли на місці?

Деякі радянські маршали, включно із Жуковим, говорять про те, що з глибини країни висувалися 28 стрілецьких дивізій. Свята правда, але не вся. Маршал Радянського Союзу

Александр Михайлович Васілевській підкреслює, що 28 дивізій тільки «стали початком виконання плану зосередження» (Васілевський. А.М. Дело всей жизни. М.: Политиздат, 1973. – С. 119).

28 дивізій – це тільки початок. Ми знаємо, що було й продовження, яке в кілька разів переважало початок, але відомостей про нього, ні тим більше точних цифр у мемуарах маршала Васілевського ми не знайдемо.

10

Щоб пояснити будь-яке явище, спочатку його треба точно описати. Будь-який дослідник, який намагається пояснити висування радянських військ та повідомлення ТАСС, яке його прикривало, не може братися нами до уваги, поки він не спробує хоча б приблизно просумувати все, що про це висування відомо та відкрито оприлюднено.

Не задоволений поясненнями істориків, я звернувся до мемуарів генералів та маршалів, які брали участь у цьому висуванні військ або ним керували. Тут-таки я і виявив дивну гнучкість радянської історичної науки та радянських мемуаристів, які ухилилися від докладного та точного опису цих подій.

Наприклад командувач військ Одеського військового округу генерал-полковник Я.Т. Черевіченко 9–12 липня перебував у Криму, де приймав війська 9-го особливого стрілецького корпусу. Ми знаємо про це від Маршала Радянського Союзу М.В. Захарова (Вопросы истории, 1970. – №5. – С. 44). Цей корпус був дуже незвичайним і не дарма офіційно звався «особливим». Але спробуйте-но знайти хоч один рядок у генерала Черевіченка про цю подію. Генерал з якихось причин про це змовчав. До речі, це той самий Черевіченко, який приймав прибулий особливий стрілецький корпус, а проте не знав, що на території його округу таємно зосереджується ціла армія генерал-лейтенанта Конєва та його заступника генерал-лейтенанта Рейтера.

Генерал-лейтенант Конєв під час війни став Маршалом Радянського Союзу. Я хапаю його мемуари, сподіваючись знайти

пояснення того, як він опинився в чужому окрузі зі своїми «Аннушками» і навіщо, але зі здивуванням з'ясовую, що у спогадах маршал взагалі зігнорував весь початковий період війни. У своїх книжках «Нотатки командувача фронту (1943–1944)» та «Сорок п'ятий» він вирішив написати тільки про події 1943–1945 років.

Я беру мемуари генерала армії П.І. Батова (В походах и боях. 3-е издание. М.: Воениздат, 1974) – на той момент він був заступником командувача військ Закавказького військового округу; це його особливий корпус генерал Черевиченко зустрічав у Криму. Але, на жаль, у своїй книзі Батов нічого не розповів про найцікавіше. Як і чому він опинився в Криму на чолі відбірного корпусу? Чому корпус називався особливим? Чому частини та з'єднання корпусу відпрацьовували елементи швидкої посадки військ, завантаження боеприпасів на бойові кораблі Чорноморського флоту та висадки на чужий берег? Чому в особливому корпусі Батова велася небувала навіть за стандартами Червоної Армії пропаганда «визвольної війни на території агресора»? Чому цю пропаганду вели прибулі з цією метою вищі представники Головного управління політпропаганди?

Відповіді на всі ці запитання ми знайдемо після довгих пошуків у інших джерелах, але тільки не в мемуарах генерала Батова, який командував цим воістину незвичайним корпусом. Сам Батов у своїх мемуарах увесь цей період просто пропустив.

Якщо ми продовжимо копати далі у пошуках істини, то мусимо піднятися на наступний, останній та найвищий рівень ієрархії державного управління. Але з усіх вождів Радянського Союзу, повністю посвячених у вищі державні таємниці, що брали участь у плануванні дій Червоної Армії (Сталін, Молотов, Маленков, Берія, Тимошенко та Жуков), мемуари написав лише Жуков. Проте самі лише його спогади могли б багато прояснити. Жуков був начальником Генерального штабу, тобто особисто відповідав за дислокацію та пересування військ. Без його дозволу жоден батальйон не міг рушити з місця. Крім того, Жукову безпосередньо підпорядковувалась служба військових комунікацій – усе, що було пов'язано із використанням

залізниць. Під владою Жукова знаходився кожен військовий ешелон, кожен вагон із військовим вантажем. Нарешті, будь-яке повідомлення ТАСС, у якому згадувалася Червона Армія, готувалося у Генеральному штабі, тобто під керівництвом Жукова.

Мемуари Жукова – єдине відкрите джерело, автор якого мав стосунок до всього комплексу згаданих у цьому розділі проблем. У своїх мемуарах Жуков мав або взяти на себе відповідальність за передачу брехливого повідомлення ТАСС, або відмежуватися від нього: мовляв, усілякі безвідповідальні цивільні товариші вдарили у дзвони, прогорлали в ефір дурнуваті повідомлення ТАСС, не знаючи реальної ситуації і не поцікавившись у Генштабі, чи йде пересування військ.

Логічно було б припустити, що відповіді на всі запитання, що нас хвилюють, можна буде знайти в мемуарах Жукова. Ми із тремтінням відкриваємо грубенький том «Спогадів та роздумів» і не знаходимо в ньому ні спогадів, ані роздумів. Жуков іде від відповідей. Його книгу написано так, немовби автор адресував її розумово неповноцінним читачам.

Так, визнає Жуков, було перекидання військ, але мети не повідомляє. Обминає Жуков і кількість військ, які перекинули на західні кордони Радянського Союзу. Не розповідає, хто й коли ухвалював рішення про перекидання. Залишається незрозумілим, чому початок перекидання військ та передача повідомлення ТАСС, яке спростовує чутки про таке перекидання, збіглися у часі. Неузгодженість в роботі двох відомств? Чи навпаки, чітка координація дій?

Замість цифр та пояснень Жуков надає розлогий, на три сторінки, опис перекидання військ. Але хитрість полягає у тому, що Жуков описує перекидання військ не від власного імені, а цитує свого друга Баграмяна, який у ті часи доступу до державних таємниць не мав.

Слухайте Баграмяна, який у той час був лише полковником! Слухайте Баграмяна, який був у Першому стратегічному ешелоні і не мав права знати ані складу, ні призначення, ані кінцевих районів руху Другого стратегічного ешелону. Знаходячись у Першому стратегічному ешелоні, Баграмян міг бачити лише незначну частину військ, що прибували. Цим описом

Жуков позбавив себе необхідності говорити правду.

Цитуючи Баграмяна, Жуков нагадує астронавта, який побував на Місяці, але описує події за допомогою фрагментів із романів Жуля Верна та Герберта Велса, які на Місяці побувати не змогли.

За кого Жуков мав своїх читачів? Якби ми хотіли дізнатися думку Івана Хрістофоровіча Баграмяна, ми б відкрили та прочитали його книжки. Безперечно, Баграмян пише багато і добре, він має блискучу ерудицію, здатність до аналізу та чітку пам'ять, але перекидання військ Другого стратегічного ешелону він не планував і ним не керував. Планував Жуков і керував Жуков. І з мемуарів Жукова ми хотіли б довідатися його власну думку, ми хотіли б побачити ситуацію з карколомної висоти його становища, а не з низенької дзвіниці Івана Хрістофоровіча.

Крутий маневр Жукова за спину Баграмяна, його незграбна спроба піти від відповіді – яскраве підтвердження, що не все тут чисто, не все гладко, що існує щось таке, що доводиться приховувати і п'ятдесят, і сімдесят років по тому, як доводилося приховувати й тоді.

***

Про повідомлення ТАСС, про події, що трапилися у той день, маршали та генерали написали багацько. Але написали тільки ті, які не були втаємничені у план формування та призначення Другого стратегічного ешелону.

А ті, які знали про призначення перекинутих військ, грали в мовчанку або ж посилалися на свідчення невтаємничених.

Бо мали про що мовчати.

Розділ 34

Ще раз про повідомлення ТАСС¹⁶

¹⁶ 15 травня 1985 року паризька газета «Русская мысль» розмістила цей розділ у вигляді статті з такою ж назвою. З цієї статті почалася публікація «Криголама» і бурхлива дискусія про причини початку Другої світової війни, що не вщухають і до сьогодні. – Прим. автора.

«Сталін був не з тих, чиї наміри оголошувалися відкрито»

Роберт Конквест. (Большой террор)

1

Отже, 13 червня 1941 року радянське радіо передало не зовсім звичне повідомлення Телеграфної агенції Радянського Союзу. У повідомленні стверджувалося, що *«Німеччина так само неухильно дотримується умов радянсько-німецького пакту про ненапад, як і Радянський Союз»*, що чутки про підготовку нападу Німеччини на ССРСР *«є незграбно спартаченою пропагандою ворожих ССРСР та Німеччині сил, зацікавлених у подальшому розширенні та розв'язуванні війни»*. Наступного дня це повідомлення видрукували центральні радянські газети, а за тиждень Німеччина напала на ССРСР.

Хто був автором повідомлення ТАСС, відомо всім. Характерний стиль Сталіна упізнали й генерали в радянських штабах, і зеки у таборах, і західні експерти. Примітно, що після війни Сталін розстріляв усе керівництво ТАСС, але жодному з керівників цієї організації не було закинуто звинувачень у розповсюдженні повідомлення від 13 червня 1941 року, хоч повідомлення це можна без перебільшень вважати явно шкідницьким.

Провину за передачу цього повідомлення ТАСС Сталін у зручний для себе момент міг би покласти на будь-якого члена Політбюро. Але цього він також не зробив і тим самим усю відповідальність за передачу взяв особисто на себе.

Як у радянській, так і в закордонній пресі про це повідомлення ТАСС писали дуже багато. Усі, хто торкався цієї теми, над Сталіним сміялися. Це повідомлення іноді розглядається мало не як прояв короткозорості, проте таємничого та незрозумілого у ньому набагато більше, ніж смішного. Вирішеним

КРИГОЛАМ

можна вважати тільки одне питання – про авторство цього повідомлення. Усе решта – загадка.

Повідомлення ТАСС від 13 червня 1941 року жодним чином не в'яжеться із характером Сталіна. Людина, яка знала про Сталіна більше за всіх, його особистий секретар Борис Бажанов, так характеризує Сталіна:

«Потайливий та хитрий надзвичайно... Він у вищій мірі володів здібністю мовчати і в цьому був унікальним у країні, де всі говорили занадто багато» (Бажанов Б. Воспоминания бывшего секретаря Сталина).

Ось і інші характеристики:

«Він був непримиреним ворогом інфляції слів – балакучості. Не кажи, що думаєш...» (Абдурахман Авторханов. Загадка смерти Сталина).

«У критичні моменти у Сталіна дії випереджали слова» (Антон Антонов-Овсеенко. Портрет тирана. Нью-Йорк: Хроника, 1980).

Видатний дослідник сталінської епохи Роберт Конквест відзначає мовчазність та потайливість Сталіна як одну з найбільш сильних рис його особистості:

«Дуже стриманий та потайливий. Нам все ще доводиться вдивлятися у морок виняткової потайливості Сталіна».

«Сталін ніколи не розповідав, що мав на думці навіть у стосунку політичних цілей» (Роберт Конквест. Большой террор).

Вміння мовчати, за влучним висловленням Дейла Карнегі, зустрічається серед людей значно рідше, ніж інші таланти. З цієї точки зору, Сталін був генієм – він умів мовчати як ніхто інший. І це не тільки найсильніша риса характеру, але й надпотужна зброя: своєю мовчанкою Сталін присипляв пильність супротивників, тому удари Сталіна завжди були раптовими, а тому смертельними.

Чому ж раптом 13 червня 1941 року Сталін заговорив, та ще й взявся виправдовуватися? Де потайливість? Де хитрість? До кого звертався Сталін? До Червоної Армії? Якщо до неї, то навіщо передавати важливе повідомлення своїй армії (адже йдеться про війну та мир, про життя та смерть) через столичне радіо та центральні газети?

Армія, флот, таємна поліція, концтабори, промисловість, транспорт, сільське господарство, керівники усіх рангів та

рівнів були частиною державної системи, і всі вони підкорялися не газетним повідомленням, а своїм начальникам, які особливими і часто таємними каналами отримували накази від вищих начальників.

Сталінська імперія була гранично централізована, і механізм державного управління, особливо після Великого очищення, було відлагоджено так, що будь-який наказ негайно передавався з найвищого рівня до найостанніших виконавців і тут-таки неухильно виконувався. Якщо у червні 1941 року Сталін мав якісь думки, які негайно треба було довести до мільйонів виконавців, чому він не скористався відлагодженим механізмом керування, який передає будь-які накази негайно і без викривлень?

Якщо б повідомлення ТАСС від 13 червня 1941 року публікувалося із серйозними намірами (про які неможливо нічого дізнатися з самого повідомлення), то всіма таємними каналами його було б продубльовано. Маршал Радянського Союзу Васілевській свідчить, що за цими повідомленнями у друці «не надійшло жодних принципових вказівок щодо Збройних сил та перегляду раніше ухвалених рішень» (Васілевський А.М. Дело всей жизни. – С. 120). Далі маршал пише про те, що у роботі Генерального штабу та Наркомату оборони теж нічого не змінилося і «не мало змінитися».

Таємними військовими каналами повідомлення ТАСС не тільки не підтвердили – навпаки, одночасно з ним у деяких західних військових округах, наприклад у Прибалтійському особливому, було видано накази військам за змістом та духом просто протилежні повідомленню ТАСС (Архів МО ССРСР. Фонд 344. Опис 2459. Справа № 11. Аркуш 31).

У день передачі в ефір цього повідомлення ТАСС у газетах військових округів, які були недоступні стороннім, з'явилися публікації зовсім іншого характеру. Про це, наприклад, повідомляє віце-адмірал Азаров (Азаров И.И. Осажденная Одесса. – С. 16).

Повідомлення ТАСС від 13 червня 1941 року аж ніяк не в'яжеться не лише з характером Сталіна, але й з центральною ідеєю усієї комуністичної міфології. Будь-який комуністичний тиран будь-якої країни (а Сталін – особливо) все життя

повторював просту і зрозумілу фразу: ворог не дримає. Ця магична фраза дозволяла пояснити і відсутність м'яса у крамницях, і «визвольні походи», і цензуру, і торттури, і масові чистки, і закриті кордони – взагалі все, що завгодно. Фрази «ворог не дримає», «нас оточено ворогами» – не просто ідеологічні штампи, це найгостріша зброя партії. Цією зброєю було знищено всі можливі опозиції, цією зброєю встановлювалися й зміцнювалися всі комуністичні диктатури.

І лише один раз протягом усієї історії комуністичних режимів голова наймогутнішого з усіх цих режимів заявив на весь світ, що загрози агресії не існує.

Не будемо же вважати повідомлення ТАСС від 13 червня 1941 року дурнуватим, смішним чи наївним. Вважаймо його дивним, незрозумілим, непоясненим. Спробуймо зрозуміти мету цього повідомлення.

2

13 червня 1941 року – одна з найважливіших дат радянської історії. Існує цілий пласт мемуарів радянських офіцерів, генералів та маршалів, який описує саме цей день. До того ж архіви потроху відкриваються, і нині ми можемо подивитися на події цього дня крізь призму офіційних документів, які понад сімдесят років залишалися недоступними.

Повідомлення ТАСС – це лише слова. Щоб їх оцінити, треба подивитися на справи. На західних кордонах Радянського Союзу на той момент було п'ять військових округів; вони разом із трьома флотами склали Перший стратегічний ешелон Червоної Армії. Візьмімо будь-який із цих округів – наприклад Київський особливий військовий округ – та подивімося, що відбувалося у цьому окрузі 13 червня 1941 року, а також у попередні та наступні дні.

Документів про події цього дня багато. Один із них зберігається у Центральному архіві Міністерства оборони Російської Федерації (Фонд 16. Опис 2951. Справа № 261. Аркуші 20–21). Це директива народного комісара оборони ССРСР та начальника Генерального штабу Червоної Армії для Військової ради Ки-

івського особливого військового округу. Дата – 13 червня 1941 року. Гриф – «Цілком таємно. Надзвичайно важливо».

Радянська система секретного справочинства ділила всі документи за ступенем секретності на чотири категорії: «Для службового користування», «Таємно», «Цілком таємно» та «Цілком таємно. Надзвичайно важливо». Існував ще один найвищий ступінь секретності, встановлений Сталіним – «Цілком таємно. Особлива тека». Документи цієї категорії виготовлялися тільки в одному примірнику і не могли виходити за межі Кремля. Таким чином, найбільший ступінь секретності, який могли мати документи, які виходять за межі кремлівських стін, – «Цілком таємно. Надзвичайно важливо».

Саме такий документ отримали у штабі Київського особливого військового округу 13 червня 1941 року, коли по радіо передавали повідомлення ТАСС. Директива наказувала «усі глибинні дивізії та управління корпусів із корпусними частинами привести ближче до державного кордону у нові табори».

У Київському особливому військовому окрузі на кордоні стояли чотири армії, позаду них – п'ять стрілецьких та чотири механізовані корпуси. Відповідно до директиви від 13 червня 1941 року, у Київському окрузі до кордонів висували усі п'ять стрілецьких корпусів: 31-й, 36-й, 37-й, 49-й та 55-й.

Стрілецький корпус – це 966 гармат та мінометів, 2100 кулеметів, понад 2000 автомашин. У стрілецькому корпусі 50 тисяч солдатів та офіцерів. П'ять корпусів – чверть мільйона.

Далі директива вимагала «пересування військ зберегти у повній таємниці. Марш здійснювати з тактичними навчаннями вночі. З військами вивезти повністю придатні для транспортування запаси вогнеприпасів¹⁷ та паливно-мастильних матеріалів». Директиву підписали народний комісар оборони СРСР Маршал Радянського Союзу Тимошенко та начальник Генерального штабу генерал армії Жуков. Маршал Радянського Союзу Баграмян (у той час полковник, начальник оперативного штабу Київського особливого військового округу) до цього додає, що з глибини Київського округу ближче до кордонів висувалися не тільки усі п'ять стрілецьких корпусів, але й усі чотири механізовані корпуси.

¹⁷ Так в оригіналі – «огнеприпасов» – прим. автора

«Нам довелося готувати всю оперативну документацію, пов'язану із висунанням п'яти стрілецьких та чотирьох механізованих корпусів з районів постійної дислокації до прикордонної зони» (Баграмян І.Х. Так починалась війна. – С. 64).

«Вони [дивізії, що ішли до кордонів – прим. автора] забрали з собою все необхідне для бойових дій. З метою приховування рух здійснювався тільки вночі» (там само. – С. 77).

Генерал-полковник Людніков (у той час полковник, командир 200-ї стрілецької дивізії 31-го стрілецького корпусу) був одним із тих, хто цей наказ виконував. Він пише:

«Звеліли виступити у похід <...> у повному складі <...> зосередитися у лісах за 10–15 км північно-східніше від прикордонного міста Ковеля. Рух пропонувалося здійснювати приховано, лише уночі, лісовою місцевістю» (Людніков І.І. Сквозь грозы. – С. 24).

Маршал Радянського Союзу Москаленко (у той час генерал-майор артилерії, командир 1-ї протитанкової бригади) свідчить: «Прибували все нові ешелони із людьми та бойовою технікою» (Москаленко К.С. На юго-западном направлении. – С. 19)

В офіційній історії Київського військового округу читаємо: «87-ма стрілецька дивізія генерал-майора Ф.Ф. Алябушева 14 червня під виглядом навчань була висунута до державного кордону» (Киевский Краснознаменный. История Киевского военного округа 1919–1972. – С. 162). Висунання військ до кордону під виглядом навчань – це не місцева самодіяльність, а наказ Москви. Свідчить Маршал Радянського Союзу Жуков (у той час генерал армії, начальник Генерального штабу):

«Нарком оборони С.К. Тимошенко рекомендував командувачам військ округів проводити тактичні навчання з'єднань у бік державного кордону для того, щоб підтягнути війська ближче до районів розгортання за планами прикриття. Ця рекомендація наркома оборони втілювалася у життя округами, проте з однією суттєвою обмовкою: у русі не брала участі значна частина артилерії» (Жуков Г.К. Воспоминания и размышления. М.: АПН, 1969. – С. 242).

Маршал Радянського Союзу Рокоссовській (у той час командир 9-го механізованого корпусу) у своїх спогадах пояснює,

чому війська виходили до державного кордону без артилерії. Причина проста: артилерію було наказано вислати до кордонів трохи раніше (Рокоссовский К.К. Солдатский долг. – С. 8).

3

Напередодні передачі в ефір повідомлення ТАСС від 13 червня 1941 року командувач того самого Київського особливого військового округу отримав ще одну директиву, підписану тими самими особами і такого самого ступеня секретності. Директива від 12 червня 1941 року веліла:

«На територію КОВО в період з 15.6 по 17.10.41 прибуде 16 армія у складі: Управління армії з частинами обслуговування; 5 мех. корпус (13, 17 танкові та 109 моторизована дивізії); 57 танкова дивізія; 32 стр. корпус (46, 152 стрілецькі дивізії, 126 корпусний арт. полк) <...> Відкриті розмови телефоном та телеграфом, пов'язані із прибуттям, вивантаженням та розташуванням частин, навіть без найменувань частин, категорично забороняю. Про прибуття частин 16 армії, крім Вас, члена Військової ради та начальника штабу, ніхто не повинен знати... Усім частинам, які прибувають на територію округу, присвоєно умовні назви відповідно до переліку, що додається. Умовну назву застосовувати при будь-якому листуванні, в тому числі й на конвертах цілком таємних документів <...> (ЦАМО РФ. Фонд 16. Опис 2951. Справа № 261. Аркуші 20–21.)

У складі Київського особливого військового округу було чотири армії та десять окремих корпусів. На додачу до цього у травні 1941 року на територію цього військового округу почалося активне перекидання військ із внутрішніх районів країни, а також із найдалішніх східних та південних кордонів. Маршал Радянського Союзу Баграмян описує травень у Київському особливому військовому окрузі:

«25 травня до складу військ прибуває управління 31-го стрілецького корпусу з Далекого Сходу <...> У другій половині травня ми отримали директиву Генерального штабу, у якій наказувалося прийняти з Північно-Кавказького військового округу управління 34 стрілецького корпусу, чотири 12-тисячні дивізії

та одну гірсько-стрілецьку дивізію <...> Слід було за короткий термін розташувати майже цілу армію <...> Наприкінці травня до округу стали прибувати ешелон за ешелонам. Оперативний відділ перетворився у подобу диспетчерського пункту, куди стікалася вся інформація про прибулі війська» (ВИЖ, 1967. – № 1. – С. 62).

Ще до 13 червня 1941 року у п'ять прикордонних військових округів безперервним потоком ішли війська з центральних районів Радянського Союзу. Точно описати масштаби травневого перекидання практично неможливо – точних цифр немає (їх досі приховують), проте залишилися деякі уривчасті свідчення.

Колишній заступник народного комісара державного контролю Ковальов: *«У травні – на початку червня транспортній системі ССРСР довелося здійснити перевезення 800 000 резервістів <...> Ці перевезення треба було провести приховано <...>» (Ковалев. И.В. Транспорт в Великой Отечественной войне (1941–1945 гг.). М.: Наука, 1981. – С. 41).*

Генерал-полковник І.І. Людніков: *«У травні <...> поблизу Житомира та у лісах на південний захід від нього зосередився повітряно-десантний корпус» (ВИЖ, 1966. – № 9. – С. 66).*

І ось на додачу до всього цього 12 червня 1941 року командувач військ Київського особливого військового округу отримує директиву надзвичайної важливості: прийняти до складу округу ще й 16-ту армію. У директиві не сказано, звідки прибуває 16-та армія. У той час командування Київського округу цього знати не могло. Тепер ці відомості вже не секретні: 16 армія перекидалася із Забайкалля, а її 57-ма окрема танкова дивізія – з Монголії. Командував армією генерал-лейтенант Михайл Фьодоровіч Лукін. Начальник штабу 16-ї армії полковник М.А. Шалін у майбутньому стане начальником ГРУ.

У складі 16-ї армії було шість дивізій, серед них три танкові та одна моторизована. Загальна кількість полків – 30, зокрема 11 артилерійських, 7 танкових, 5 мотострілецьких, 6 стрілецьких та 1 мотоциклетний. Армія за кількістю дивізій та полків невелика, проте насичена технікою, передусім артилерією й танками. У складі 5-го механізованого корпусу 16-ї армії було 1076 справних танків (ЦАМО РФ. Фонд 208. Опис 2511. Справа

№ 20. – С. 128). Також 375 танків було у складі 57-ї окремої танкової дивізії та ще 32 танки – у складі двох стрілецьких дивізій. Разом у 16-й армії нараховувалося 1483 танки та 560 бронеавтомобілів, в тому числі 397 важких гарматних.

16-та армія перекидалася на відстань 7 тисяч кілометрів. За всю історію людства нічого подібного ніколи не траплялося – через дві причини. По-перше, жодна країна світу не мала такої велетенської території і таких довгих маршрутів перекидання військ. По-друге, жодна країна світу у ті часи не мала польових армій із такою кількістю танків та артилерії. Приклад: у всіх разом узятих німецьких польових арміях, які готувалися до нападу на Радянський Союз, взагалі не було жодного танка.

Перекидання 16-ї армії із Забайкалля на правобережну Україну почалося 26 травня 1941 року і мало завершитися 10 липня. Відправленням ешелонів керував особисто командувач військ Забайкальського військового округу генерал-лейтенант П.А. Курочкін. Про цю масштабну залізничну операцію ми можемо знайти багато свідчень, зокрема й спогади генерал-майора А.А. Лобачова, який тоді був членом Військової ради 16-ї армії.

4

Отже, ми глянули на те, що відбувалося у Київському особливому військовому окрузі 13 червня 1941 року, у найближчі дні до цієї дати і після того. У чотирьох інших західних військових округах відбувалося те саме.

«14 червня Військова рада Одеського військового округу отримала розпорядження про створення армійського управління у Тирасполі» (ВИЖ, 1978. – № 4. – С. 86). (Ідеться про створення 9-ї армії на кордоні з Румунією, – докладніше про це читайте у наступній главі цього розділу.)

«14 червня Військова рада Прибалтійського особливого військового округу затвердила план передислокації кількох дивізій та окремих полків до прикордонної смуги» (Советская военная энциклопедия. – Т. 6. – С. 517).

Ось кілька типових свідчень. Генерал-майор С. Іовлев (на той час командир 64-ї стрілецької дивізії 44-го стрілецького корпусу 13-ї армії):

«15 червня 1941 року командувач Західного особливого військового округу генерал армії Д.Г. Павлов наказав дивізіям нашого корпусу підготуватися до передислокації у повному складі <...> Станцію призначення нам не повідомили <...>» (ВИЖ, 1960. – № 9. – С. 56).

Генерал-полковник Сандалов (на той час полковник, начальник штабу 4-ї армії Західного особливого військового округу):

«На південному крилі 4-ї армії з'явилася нова дивізія – 75-та стрілецька. Вона висунулася з Мозиря та поставила у лісі ретельно замасковані наметові містечка» (Сандалов Л.М. Пережитое. – С. 71).

Маршал Радянського Союзу Мерецков (на той час генерал армії, заступник наркома оборони):

«За моєю вказівкою було проведено навчання механізованого корпусу. Корпус було виведено у процесі тренування до прикордонного району і залишено там. Потім я сказав Захарову, що в окрузі присутній корпус генерал-майора Р.Я. Малиновського, який під час навчань теж треба вивести до прикордонного району» (Мерецков К.А. На службе народа. – С. 204).

Маршал Радянського Союзу Р.Я. Малиновський (у той час генерал-майор, командир 48-го стрілецького корпусу Одеського військового округу) підтверджує, що цей наказ було виконано:

«Корпус ще 7 червня виступив з району Кіровограда до Бельців і 14 червня був на місці. Це пересування відбулося під виглядом навчань» (ВИЖ, 1961. – № 6. – С. 6).

Маршал Радянського Союзу М.В.Захаров (у той час генерал-майор, начальник штабу Одеського військового округу) свідчить:

«15 червня управління 48-го стрілецького корпусу, 74-та й 30-та стрілецькі дивізії під виглядом навчань зосередилися у кількох кілометрах східніше від м. Бельці» (Вопросы истории, 1970. – № 5. – С. 45).

Маршал відзначає, що управління корпусу, корпусні частини та 74-та стрілецька дивізія були підняті за бойовою тривою. Він твердить, що у «навчаннях» на той момент брала участь і 16-та танкова дивізія.

Маршал Радянського Союзу Єрмоєнко (у той час генерал-лейтенант, командувач 1-ї армії):

«20 червня штаб 13-ї армії отримав розпорядження командування Західного військового округу передислокуватися з Могилева до Новогрудок» (Єрмоєнко А.И. В начале войны. – С. 109).

До державних кордонів перекидалися не лише армії, корпуси й дивізії. Ми знаходимо сотні свідчень перекидання невеликих частин і навіть підрозділів. Наприклад, генерал-лейтенант В.Ф. Зотов (у той час генерал-майор, начальник інженерних військ Прибалтійського особливого військового округу) пише:

«Саперні батальйони було відмобілізовано за штатами військового часу <...> десять батальйонів, що прибули з Далекого Сходу, було озброєно повністю» (На Северо-Западном фронте. – С. 172).

Про нескінченні потоки військ, які висувалися до кордонів, згадували не тільки генерали з маршалами. Офіцери нижчого рангу говорять про те саме. Полковник С.Ф. Хвалей (у той час заступник командира 202-ї моторизованої дивізії 12-го механізованого корпусу 8-ї армії) згадує: *«У ніч на 18 червня 1941 року наша дивізія пішла на польові навчання»* (там само. – С. 310). І тут-таки додає: *«так вийшло, що підрозділи дивізії на початок війни опинилися просто за прикордонними заставами, тобто у безпосередній близькості від державного кордону»* (зверніть увагу на словосполучення «так вийшло», яке стосовно цієї ситуації не можна сприймати без іронії).

Відомим є невеличкий уривок з бойового наказу, який того ж дня, 18 червня 1941 року, отримав полковник І.Д. Черняхівський (згодом генерал армії), у той час командир танкової дивізії того ж таки 12-го механізованого корпусу:

«Командирові 28-ї танкової дивізії полковнику Черняхівському із отриманням цього наказу привести у бойову готовність усі частини відповідно до планів підняття за бойовою

тривою, але самої тривоги не оголошувати. Всю роботу здійснювати швидко, але без галасу, без паніки та балаканини, мати відповідні норми носимих та возимих запасів, які необхідні для життя та бою» (ВИЖ. 1986. – № 6. – С. 75).

Шкода, що повний текст цього наказу досі не оприлюднено, хоча з того часу минуло вже понад сімдесят років. Згідно з німецькими трофейними документами, перша зустріч німецьких частин із 28-ю танковою дивізією відбулася під Шауляєм, але дивізія мала задачу вийти до самісінького кордону – про це пише маршал бронетанкових військ Полубояров (у той час підполковник, начальник автобронетанкового управління Північно-Західного фронту):

«Дивізія [28-ма танкова – прим. автора] мала вийти з Риги на лінію радянсько-німецького кордону» (На Северо-Западном фронте. – С. 114).

Німецьке вторгнення застало цю дивізію, як і багато інших, в дорозі, тому вона просто не встигла вийти до самого кордону. Ось спогади майора І.А. Хизенка «Ожилі сторінки». Перший розділ зветься «Ідемо до кордону», у ньому розповідається про 80-ту дивізію 37-го стрілецького корпусу:

«Ввечері 16 червня генерал Прохоров зібрав штабних працівників на нараду. Оголосив наказ командувача Київського особливого військового округу про вихід дивізії до нового району зосередження <...> Точаться розмови, що майбутній марш буде незвичайним <...>».

Схожих свідчень накопичилося багацько; їх можна цитувати безкінечно. Кожен, кого цікавить початковий період війни, може знайти їх без жодного клопоту. Не буду втомлювати читача іменами генералів та маршалів, номерами армій, корпусів та дивізій. Спробуймо уявити картину в цілому.

Разом у Першому стратегічному ешелоні Червоної Армії було 170 танкових, моторизованих, кавалерійських та стрілецьких дивізій. 56 з них у першій половині червня стояли впритул до державних кордонів. Вони поки не мали куди рухатися. Але навіть у цих районах усі частини, які можна було висунути до самісінького кордону, було до нього висунуто і сховано в прикордонних лісах. Наприклад, генерал армії І.І. Федюнінський (у той час полковник, командир 15-го стрілець-

кого корпусу 5-ї армії) свідчить, що вивів чотири полки зі складу 45-ї та 62-ї стрілецьких дивізій «у ліс поближче до кордону» (Федюнинский И.И. Поднятые по тревоге. М.: Воениздат, 1964. – С. 12). Решта 114 дивізій Першого стратегічного ешелону знаходилися у глибині території західних прикордонних округів і могли бути висунутими до кордону.

Запитання: скільки ж із цих 114 дивізій почали рух до кордонів під прикриттям заспокійливого повідомлення ТАСС від 13 червня 1941 року?

Відповідь: УСІ!

«12–15 червня західним військовим округам було віддано наказ усі дивізії, розташовані у глибині, висунути ближче до державних кордонів» (Грылев А., Хвостов В., Коммунист, 1968. – № 12. – С. 68).

Після того, як у першому виданні «Криголаму» я навів цитату з «Военно-історического журналу», з якої почалася попередня глава цього розділу («14 червня Військова рада Одеського військового округу отримала розпорядження створення армійського управління у Тирасполі» (ВИЖ, 1978. – № 4. – С. 86), мене тут-таки спробували притиснути «антирезуністи». Коментуючи цитату, я сказав, що у ній ідеться про створення 9-ї армії, найпотужнішої не лише в Радянському Союзі, але й в усьому світі, яку розгорнули на кордоні з Румунією.

«Антирезуністи» закидали мене запитаннями: чи розумію я, що віддати наказ – одне, а сформувати цілу армію – зовсім інше. Формування вимагає часу!

З цим цілком погоджуюся: час дійсно потрібен. Проте спантеличу критиків запитанням: який час? Скільки секунд вам у тих обставинах знадобилося б, щоб створити 9-ту армію? Якщо двадцяти секунд мало, то беріть усі шістдесят! Невже цілої хвилини вам би не вистачило, щоб сформувати найпотужнішу загальновійськову армію світу?

Я на власні очі бачив, як виникають армії, і навіть сам брав участь у цьому процесі. У серпні 1970 року я отримав призначення в Розвідувальний відділ штабу Приволзького військового округу. Прибуваю до Куйбишева. Біля будівлі штабу округу звертаю увагу на певну дивовижу: під'їздять та від'їздять військові машини, на деяких поруч із номером невеличкий білий

значок – Сатурн із кільцем. На інших – просто номер. На нехлюйство не схоже – порядок там був зразковий.

Приймаю справи, цікавлюся, скільки армій у Приволзькому військовому окрузі. Зараз отримати таку інформацію можна легко, а у ті часи це було жахливою таємницею. Якщо ти з іншого округу, тобі знати не годиться. Але Приволзький округ зробився моїм, і я як офіцер штабу знати це був зобов'язаний. Отримую відповідь: жодної армії у Приволзькому військовому окрузі немає. Яка прикрість! У нас, у Прикарпатському військовому окрузі, було чотири армії: 14-та повітряна, 8-ма танкова, 13-та й 38-ма загальновійськові, не враховуючи корпусу ППО, окремих дивізій та бригад. А тут – жодної! Лише дивізії.

І ось за кілька тижнів управління та штаб округу було піднято по тривозі. І тут-таки в окрузі з'являється загальновійськова армія. Миттєво. Хоч ніхто зі сторони про це не підозрює. Зі складу управління штабу округу виокремлюється велика частина, яка стає управлінням та штабом нової армії. Командувач округу стає командувачем утвореної армії, начальник штабу округу – начальником штабу армії, начальник розвідки округу – начальником розвідки армії, ваш покірливий слуга – офіцером Розвідувального відділу армії.

Номер армії тримали в глибокій таємниці. Замість номера використовували тимчасовий шифр, який при кожному розгортанні змінювався.

Практично весь склад Приволзького військового округу перетворився на командний склад армії. Машини управління та штабу армії вночі завантажили на станції Безим'янка та ешелонами перекинули на Тоцькій полігон. У Куйбишеві залишилися тільки заступник командувача округу та невеличка група офіцерів. Командування та штаб знову утвореної армії відокремилися від штабу Приволзького військового округу. Усі бойові частини округу перейшли у підпорядкування утвореної армії. У випадку війни нова армія мала перекидатися або до Польщі, або до Монголії.

Сатурн із кільцем був тактичним знаком цієї армії. Ті машини, що їх було приписано до армії, значок мали, а ті, що залишалися у розпорядженні округу, – ні.

За тиждень навчання закінчилися. Командувач армії генерал-полковник Парціков знову зробився командувачем

Приволзького військового округу, начальник штабу армії – начальником штабу округу і так далі. Армія, ніким зі сторони не помічена, зникла так само швидко, як і виникла.

Зрозумівши цей простий механізм, я зовсім по-іншому уявив те, що відбувалося у Радянському Союзі того дня, коли пролунало повідомлення ТАСС від 13 червня 1941 року та у наступні дні.

Отже, у складі Одеського військового округу армій не було, а було вісім корпусів та декілька окремих дивізій. 14 червня 1941 року Військова рада Одеського військового округу отримала розпорядження про створення 9-ї армії зі штабом у Тирасполі. Подивімося, які наслідки це за собою повело.

Командувачем військ Одеського військового округу був генерал-полковник Черевіченко Яков Тимофеевич, його заступником – генерал-лейтенант Чібісов Нікандр Євламшєвич, начальником штабу – генерал-майор Захаров Матвей Васильєвич. До складу округу входили:

- 2-й механізований корпус;
- 18-й механізований корпус;
- 2-й кавалерійський корпус;
- 7-й стрілецький корпус (у Другому ешелоні);
- 9-й особливий стрілецький корпус (у Криму);
- 14-й стрілецький корпус;
- 35-й стрілецький корпус;
- 48-й стрілецький корпус, 3-й повітряно-десантний корпус;
- 20-та та 21-ша змішані авіаційні дивізії.

З Москви надійшла шифровка із кодом «Юг 41». І миттєво виникла 9-та армія. Її командувачем став генерал-полковник Черевіченко, начальником штабу 9-ї армії – генерал-майор Захаров. До складу армії увійшли:

- 2-й механізований корпус;
- 18-й механізований корпус;
- 2-й кавалерійський корпус;
- 14-й стрілецький корпус;
- 35-й стрілецький корпус;
- 48-й стрілецький корпус;
- 20-та та 21-ша змішані авіаційні дивізії.

Директива про створення армії означала лише те, що з генерал-полковника Черевіченка та генерал-майора Захарова знято цілий ряд обов'язків. Вони більше не відповідали за територію Одеського військового округу. Командувачем військ Одеського військового округу став генерал-лейтенант Чібісов. З підпорядкування генерал-полковника Черевіченка було виведено:

- 7-й стрілецький корпус (оскільки знаходився далеко від кордону);
- 9-й окремий стрілецький корпус (оскільки знаходився в Криму й готувався до висадки на узбережжі Румунії з бойових кораблів Чорноморського флоту, про що я докладно розповів у розділі 24);
- 3-й повітряно-десантний корпус (оскільки рішення про його застосування могло ухвалити тільки вище керівництво країни).

Командири двох механізованих, кавалерійського та трьох стрілецьких корпусів, не згадуючи вже про командирів дивізій, могли навіть і не помітити того, що вони віднині знаходяться у складі 9-ї армії: ними, як і раніше, командував генерал-полковник Черевіченко, а накази передавав генерал-майор Захаров.

Сьогодні потроху відкриваються архіви та впливає те, про що можна було лише здогадуватися. У біографічному словнику «Командарми», який вийшов у 2005-му році, вказано, що генерал-лейтенант Чібісов прийняв посаду командувача військ Одеського військового округу у січні 1941 року (С. 258), – тобто 9-та армія таємно виокремилася зі складу Одеського військового округу не 14 червня 1941 року, а за півроку до німецького нападу, коли жодної загрози Радянському Союзу, а тим більше з території Румунії, не існувало.

З січня 1941 року генерал-полковник Черевіченко буцімто залишався (з метою стратегічного маскування) командувачем військ Одеського військового округу, а генерал-лейтенант Чібісов – немовби його заступником. Але насправді Черевіченко був командувачем таємно створеної 9-ї армії, а Чібісов командував Одеським військовим округом, не маючи права втручатися у справи найпотужнішої загальновійськової армії світу.

Хтось із провідних «антирезуністів» заявив, що подивився на мапу угруповання радянських військ на момент початку війни, але жодної 9-ї армії не знайшов. На це чотири десятиліття тому дав відповідь начальник Генерального штабу Збройних Сил СРСР Маршал Радянського Союзу М.В.Захаров, який у 1941 році був генерал-майором, начальником штабу 9-ї армії:

«Вранці 20 червня управління 9-ї армії вирушило в дорогу. Наступного дня <...> я теж виїхав з Одеси потягом на Тирасполь і ввечері прибув до штабу армії¹⁸» (Вопросы истории, 1970. – № 5. – С. 45–46).

6

Тепер гляньмо, що відбувалося 13 червня 1941 року у внутрішніх військових округах Радянського Союзу, у далеких уральських, алтайських, сибірських провінціях.

Дата 13 червня 1941 року за своїм значенням в історії війни є значно важливішою, ніж 22 червня 1941 року. Радянські генерали, адмірали та маршали у своїх мемуарах описують цей день значно докладніше, ніж 22 червня. Ось вам один типовий опис того дня. Розповідає генерал-лейтенант Н.І. Бірюков (у той час генерал-майор, командир 186-ї стрілецької дивізії 62-го стрілецького корпусу Уральського військового округу):

«13 червня 1941 року ми отримали зі штабу округу директиву надзвичайної важливості, відповідно до якої дивізія мала виїхати до «нового табору». Адресу нового квартирування не було повідомлено навіть мені, командирові дивізії, і тільки проїздом у Москві я довідався, що наша дивізія мала зосередитися у лісах західніше Ідриці» (ВИЖ, 1962. – № 4. – С. 80).

¹⁸ 17 серпня 1988 року «Красная звезда» передрукувала цю статтю із правкою, яка є достатньо показовою. У статті 1970 року Захаров повідомляє, що доповідав в Генеральний штаб Жукову про тривожні сигнали з кордону («Г.К. Жуков перервав мою доповідь словами: «Що ви панікуєте!»), але до 1988 року культ особи Жукова розквітнув буйним цвітом, повідомляти подібне було вже неприпустимо, тому у публікації «Красной Звезди» цих слів уже не було. – прим. автора.

Радянські танки БТ могли скидати гусениці і рухатися автосторогами. Тисячі таких танків дісталися німцям і дозволили їм дійти до Москви. БТ на озброєнні Вермахта. 1941 р.

У мирний час дивізія отримує і зберігає документи із грифом «таємно», дуже рідко – із грифом «цілком таємно». Документ «надзвичайної важливості» може з'явитися у дивізії тільки під час війни і лише у випадку, коли йдеться про підготовку операції надзвичайної важливості. Багато радянських дивізій за чотири роки війни не отримали жодного документа цього вищого ступеня секретності.

І ось у мирний час командир 186-ї стрілецької дивізії отримав-таки документ, причому йшлося у ньому про цілковиту дурницю: дивізію відправляли у табір. Щоправда, генерал Бірюков слова «новий табір» взяв у лапки. І сам він, і вищі начальники, які надіслали йому директиву, чудово розуміли, що йдеться зовсім не про нову дислокацію, а про щось значно серйозніше. Про що ж?

Не лише 186-та стрілецька дивізія Уральського військового округу отримала таку директиву. Усі дивізії округу отримали такий самий наказ. Офіційна історія округу

(Краснознаменный Уральский. М.: Воениздат, 1983. – С. 104) чітко фіксує цю дату:

«Першою почала завантаження 112-та стрілецька дивізія. Вранці 13 червня з маленької залізничної станції відійшов ешелон... За ним пішли інші ешелони. Згодом почалося відправлення частин 98-ї, 153-ї, 186-ї стрілецьких дивізій».

До відправлення також готувалися 170-та та 174-та стрілецькі дивізії, артилерійські, саперні, зенітні та інші частини. Для керування уральськими дивізіями було створено управління двох корпусів, а вони у свою чергу були підпорядковані штабу нової 22-ї армії (командувач – генерал-лейтенант Ф.А. Єршаков). Уся ця маса штабів та військ під прикриттям заспокійливого повідомлення ТАСС таємно висунулася з Уралу до білоруських лісів.

22-га армія була не єдиною. Розповідає генерал армії (під час тих подій – підполковник Оперативного управління Генерального штабу Червоної Армії) Сергій Матвійович Штеменко:

«Перед самим початком війни під суворим секретом у прикордонні округи почали стягувати додаткові сили. З глибини країни на захід перекидалися п'ять армій» (Штеменко С.М. Генеральный штаб в годы войны. М.: Воениздат, 1968. – С. 26).

У книзі «Початковий період війни», яку написала група авторів під керівництвом генерала армії Семьона Павловича Іванова (Начальный период войны. М.: Воениздат, 1974. – С. 211), вказується: *«Одночасно до передислокації готувалося ще три армії».*

Усі ці армії мали утворити Другий стратегічний ешелон Червоної Армії.

Виникає запитання: чому всі вісім армій не почали рух одночасно? Відповідь проста. У лютому, березні, квітні та травні було проведено грандіозне таємне перекидання радянських військ з внутрішніх районів до західних кордонів. Весь залізничний транспорт країни було задіяно у цій колосальній таємній операції. Її завершили вчасно, але десятки тисяч вагонів мали повернутися на тисячі кілометрів назад. Тому 13 червня, коли починалося нове титанічне таємне пересування військ, усім арміям просто не вистачило вагонів.

У складі Другого стратегічного ешелону Червоної Армії – 81 танкова, моторизована та стрілецька дивізія, не враховуючи десятки окремих полків та сотень окремих батальйонів. Усі вони почали таємний рух до західних кордонів СРСР під прикриттям повідомлення ТАСС.

Ось вам одне з десятків свідчень про цю операцію. Розповідає генерал-лейтенант артилерії Грігорій Давідовіч Пласков (у той час полковник):

«53-тя дивізія, у якій я був начальником артилерії, дислокувалася на Волзі. Старший командний склад викликали в штаб нашого 63-го корпусу. На нараду прибув командувач округу В.Ф. Герасименко. Прибуття великого начальства трохи насторожило: значить відбуватиметься щось важливе. Командир корпусу А.Г. Петровський, зазвичай спокійний та незворушний, помітно хвилювався.

– Товариші, – сказав він. – Наказано відмобілізувати корпус. Ми маємо укомплектувати частини за штатами військового часу, для чого використати недоторканий запас. Необхідно терміново призвати решту приписного складу. План черговості завантаження, подачі ешелонів та відправки отримуєте у начальника штабу корпусу генерал-майора В.С. Венского.

Нарада тривала недовго. Усе було зрозуміло. І хоч генерал Герасименко натякнув, що ми слідуємо на навчання, усі розуміли, що справа значно серйозніша.

Ще жодного разу на навчання не брали повний комплект бойових снарядів. Не призивали людей із запасу <...> (Пласков Г.Д. Под грохот канонады. М.: Воениздат, 1969. – С. 125).

Таким чином, до 114 дивізій Першого стратегічного ешелону, які таємно висунулися до кордону, треба додати 81 дивізію Другого стратегічного ешелону, які почали висування до західних кордонів з центральних районів країни, з Сибіру, Забайкалля і навіть з Далекого Сходу.

7

Усе те, про що радянські офіцери, генерали та маршали писали у своїх мемуарах, повністю підтверджується доповідями німецької розвідки своєму командуванню навесні та на

початку літа 1941 року: Червона Армія гігантськими потоками полинула до західних кордонів ССРСР. Можна знайти безліч згадок про це у найрізноманітніших джерелах.

«Перед самою війною відповідно до наказів Генерального штабу Червоної Армії, деякі з'єднання Західного особливого військового округу почали висуватися до державного кордону» (Краснознаменный Белорусский военный округ. М.: Воениздат, 1983. – С. 88).

«Під виглядом зміни дислокації літніх таборів з'єднання підтягувалися ближче до кордону <...> Більшість з'єднань пересувалися вночі <...> (Начальный период войны. – С. 211).

Один із заступників авіаконструктора А.Н. Туполева Г. А. Озеров, який у той час перебував в ув'язненні разом із Туполевим, Корольовим та багатьма іншими видатними радянськими вченими та авіаконструкторами, працював у ЦКБ-29, закритому конструкторському бюро НКВД, відомому як Туполевська шарага, пише про свідчення «вольняшок», які працювали у КБ разом із в'язнями:

«Ті, хто живе на дачах по Білоруській та Віндавській¹⁹ дорогах скаржаться – вночі неможливо спати, женуть ешелони з танками, гарматами!» (Озеров Г.А. Туполевская шарага. Франкфурт-на-Майне: Посев, 1971. С. 90).

Але якщо ви не вважаєте всі ці джерела гідними довіри, є підтвердження, яке неможливо спростувати, – це сама історія війни.

Розтрощивши Перший стратегічний ешелон та прорвавши його оборону, передові німецькі частини раптом зіштовхнулися із новими дивізіями, корпусами та арміями (наприклад, із 16-ю армією під Шепетівкою наприкінці червня 1941 року), про існування яких німецькі воєначальники навіть не підозрювали. Увесь план блицкригу будувався з розрахунку блискавичного розгрому радянських військ, які знаходилися просто біля кордону, але виконавши цей план, німецька армія

¹⁹ Віндавською називали Московсько-Віндавсько-Рибінську залізницю, яка проходила маршрутом Москва–Ржев–Великі Луки–Венстпілс (Віндава) та найкоротшим шляхом з'єднувала Москву із Балтійським морем. Частина цієї лінії тепер зветься Ризьким напрямком Московської залізниці, а Ризький вокзал у Москві до 1930 року називався Віндавським – прим. ред.

виявила поперед себе нову стіну з армій, які сунули з-за Волги, з Північного Кавказу, з Уралу, Сибіру, Забайкалля, з Далекого Сходу.

Для перевезення навіть однієї армії потрібні тисячі вагонів. Їх треба подати на станції завантаження, завантажити особовий склад, важке озброєння, автотранспорт, запаси, та перевезти на тисячі кілометрів. Якщо німецькі війська зустріли сибірські, уральські, забайкальські армії вже наприкінці червня, значить, їхнє перевезення на захід почалося не 22 червня 1941 року, а раніше.

8

Отже, 13 червня 1941 року – це початок найбільшого в історії людства пересування військ, зброї, боеприпасів та іншого військового майна. Тепер настав час повернутися до повідомлення ТАСС від 13 червня 1941 року та уважно перечитати його. Багато істориків чомусь концентрують свою увагу на початку цього повідомлення, де йдеться про наміри Німеччини. Але у повідомленні йдеться також про наміри Радянського Союзу. Цю частину тексту історики цікавою не вважають, але найцікавіше міститься саме тут:

«Чутки про те, що ССРСР готується до війни з Німеччиною, є брехливими та провокаційними<...> літні збори запасних Червоної Армії, які проходять зараз, та майбутні маневри не мають на меті нічого іншого, крім навчання запасних та перевірку роботи залізничного апарату, яке здійснюється, як відомо, кожного року, через що зображати ці заходи Червоної Армії як ворожі Німеччині принаймні безглуздо».

Порівнюючи цю заяву із тим, що відбувалося насправді, ми знайдемо певну відмінність слів та діла. У повідомленні ТАСС ідеться про «перевірку залізничного апарату». Дозволимо собі сумнів. Перекидання військ почалося ще у лютому, у березні підсилювалося, у квітні-травні сягнуло грандіозних розмірів, а починаючи з 13 червня 1941 року набрало воістину всезагального характеру. У перекиданні не брали участі тільки ті дивізії, які вже впритул були присунуті до кордонів, ті, які

готувалися до вторгнення до Ірану, та ті, які залишалися на Далекому Сході. Повне зосередження радянських військ на німецькому кордоні планувалося завершити 10 липня 1941 року (Начальный период войны. – С. 211).

Майже півроку залізничний транспорт – головний транспорт у Радянському Союзі – був зайнятий таємними військовими перевезеннями; перевезення цивільних вантажів було значною мірою паралізоване. У першому півріччі 1941 року державний план промислового виробництва було зірвано за усіма показниками, окрім військових, – головною причиною цього був транспорт, який майже весь перемкнувся на таємні перевезення для потреб армії. Другою причиною зриву державного плану роботи промисловості була прихована мобілізація чоловічого населення до армій, що формувалися.

Якщо сприймати повідомлення ТАСС від 13 червня 1941 року серйозно, то виходить, що заради «перевірки роботи залізничного апарату» уряд пішов на зрив державного плану, що, м'яко кажучи, безглуздо. Звісно, жодної «перевірки роботи залізничного апарату» тоді не відбувалося.

У повідомленні ТАСС ідеться про літні збори запасних Червоної Армії та майбутні маневри, але радянські воєначальники це спростовують:

«Незвичність зборів, що не передбачені планами бойової підготовки, насторожувала людей» (генерал-майор С. Іовлев. ВИЖ, 1960. – № 9. – С. 56).

«Зазвичай, навчання проводилися ближче до осені, а тут вони починалися всередині літа» (віце-адмірал І.І. Азаров. ВИЖ, 1962. – № 6. – С. 77).

«Зазвичай, резервістів призивають після жнив <...> У 1941 році це правило було порушене» (генерал-полковник І.І. Людніков. ВИЖ, 1966. – № 9. – С. 66).

Генерал армії Міхаїл Ільїч Казаков (під час описуваних подій – генерал-майор) у червні 1941 року знаходився у Генеральному штабі. Там він зустрів командувача 16-ї армії генерал-лейтенанта Лукіна та інших генералів. Їхні армії таємно перекидалися на захід країни ешелонами, а командувачі армій, випереджаючи свої війська, прибули до Москви літаками. У Москві вони отримували останні вказівки. Генерал Казаков

висловлюється чітко: *«Вочевидь, їхали не на маневри»* (Казаков М.И. Над картой былых сражений. М.: Воениздат, 1971. – С. 64).

Звернімо увагу, що багато воєначальників, розповідаючи про перекидання військ, вживали фразу «під виглядом навчань». Навчання були приводом, щоб приховати справжню мету перегрупування та концентрації радянських військ. Але справжню мету цієї операції не називає жоден радянський воєначальник. Минуло сім десятків років після закінчення війни, але справжня мета цього перекидання так і залишається державною таємницею.

А може, товариш Сталін відчув щось погане і концентрував війська для оборони? Ні, це не так. Усе, про що ідеться, – не оборонні заходи. Війська, які готуються до оборони, закопуються у землю. Це непорушне правило, яке засвоїв кожен унтер часів російсько-японської та усіх наступних воєн. Війська, які готуються до оборони, передусім перехоплюють найширші поля, якими буде наступати супротивник, перекривають дороги, встановлюють дротяні загороджі, риють протитанкові рови, готують оборонні споруди та укриття позаду водних перешкод.

Червона Армія не робила нічого такого. Раніше встановлені дротяні та мінні загородження не підсилювалися, а знімалися. Війська концентрувалися не позаду водних перешкод, що зручно для оборони, а попереду них, що зручно для наступу.

Радянські війська не перехоплювали широкі поля, зручні для просування супротивника, а ховалися у лісах, – так само, як і німецькі війська, які готувалися до наступу.

Можливо, усі ці заходи були просто демонстрацією військової потуги? Звісно, ні. Демонстрація має бути помітною супротивнику. А Червона Армія навпаки не демонструвала нічого, окрім укріплень, які споруджувалися перед самісіньким носом ворога, і намагалася приховати свої приготування. Та й саме повідомлення ТАСС 13 червня 1941 року написано не для того, щоб супротивника налякати, а для того, щоб його заспокоїти.

***

До цього велетенського пересування військ було залучено сотні тисяч і навіть мільйони солдатів та офіцерів, уся залізнична мережа велетенської країни була включена до єдиного графіку військових перевезень, ешелони зайняли усі залізничні Радянського Союзу. У цьому небувалому сталевому потоці були й ті, хто зовсім нещодавно, 5 травня 1941 року, слухали промову Сталіна у Кремлі:

«Наша політика миру й безпеки у той самий час є політикою підготовки війни. Не існує оборони без наступу. Треба виховувати армію у дусі наступу».

А для тих, кому промову Сталіна слухати не довелося, начальник Головного управління політичної пропаганди Червоної Армії товариш Щербаков написав директиву про те, що саме потрібно знати солдатам та офіцерам, яких мільйонами таємно перекидали до кордонів Німеччини та її союзників. Ось деякі фрагменти з цього документа:

«СССР живе у капіталістичному оточенні. Зіткнень між світом соціалізму та капіталізму не уникнути <...> Ленінізм навчає, що країна соціалізму, використовуючи сприятливу міжнародну ситуацію, має і зобов'язана взяти на себе ініціативу наступальних військових дій проти капіталістичного оточення з метою розширення фронту соціалізму <...> У цих умовах ленінське гасло «на чужій землі захищати власну землю» може у будь-який момент перетворитися на практичні дії» (РЦХИДНИ. Фонд 88. Опис 1. Справа № 898. Аркуш 21).

Розділ 35

Змова з паліями війни

*«Нас цілком підготували до агресивної війни. І тут уже не наша провина,
що агресію здійснили не ми»*

Генерал-майор П.Г. Григоренко

1

Під прикриттям повідомлення ТАСС від 13 червня 1941 року разом із масами радянських військ почалося пересування радянського флоту. *«Радянський Балтійський флот вийшов зі східної частини Фінської затоки напередодні війни»* (Эстонский народ в Великой Отечественной войне Советского Союза. 1941–1945. В двух томах. Tallin: Eesti Raamat, 1973. – Т. 1. – С. 43).

Погляньмо на мапу Європи. Якщо флот вийшов зі східної частини Фінської затоки, то він має лише один можливий напрямок руху – на захід. Флот, звісно, прямував на навчання: *«Флот мав задачу активно діяти на морських комунікаціях супротивника»* (там само).

Дивна річ: війна з Німеччиною ще не почалася, товариш Сталін ще не знає, що Гітлер на нього нападе, і навіть у таку можливість не вірить, а радянський флот уже вийшов із баз, маючи за бойову задачу активні наступальні дії!

Одночасно відбувалось інтенсивне перебазування авіації. Авіаційні дивізії та полки невеликими групами у темну пору доби під виглядом навчань перекидалися на аеродроми, які іноді знаходилися менш, ніж за десять кілометрів від кордону. Разом із бойовими підрозділами авіації йшла підсилена передислокація новітніх літаків, ще не включених до жодних полків та дивізій. Розповідає генерал-полковник Сандалов:

«З 15 червня ми почнемо отримувати нову бойову техніку. Кобринський та Пружанський винищувальні полки отримають винищувачі Як-1, озброєні гарматами, штурмовий полк – літаки Іл-2, бомбардувальний – Пе-2» (Сандалов. Л.М. На московском направлении. – С. 63).

КРИГОЛАМ

Німецький солдат на тлі розтрощених радянських літаків. Чи потрібні ще докази, що Сталін зосередив на кордонах небачену силу?

Винищувальні полки того часу мали по 62 літаки, штурмові – по 63, бомбардувальні – по 60 машин. Відповідно тільки в одній дивізії (наприклад, у 10-й змішаній авіаційній) очікувалося надходження 247 новітніх літаків.

Тут-таки генерал повідомляє, що дивізія справді почала отримувати нову техніку, але старі літаки залишалися у дивізії. Таким чином, дивізія перетворювалася на гігантський бойовий організм, який нараховував декілька сотень літаків. Те саме відбувалося скрізь. Наприклад, 9-та змішана авіаційна дивізія, яку теж присунули до самого кордону, отримала 176 новітніх винищувачів МіГ-3 та кілька десятків Пе-2 та Іл-2. Нова техніка продовжувала прибувати на західні кордони: навіть вранці 22 червня 1941 року Західний фронт отримав наказ прийняти на аеродром Орша 99 літаків МіГ-3 (Командование и штаб ВВС Советской Армии в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. М.: Наука, 1977. – С. 41).

Головний маршал авіації Александр Александрович Новиков повідомляє, що 21 червня 1941 року Північний фронт (де він тоді був командувачем ВВС у званні генерал-майора авіа-

ції) отримав ешелон винищувачів МіГ-3 (ВИЖ, 1969. – № 1. – С. 61).

Окрім літаків до військ суцільним потоком ішли танки, артилерія, боеприпаси, пальне.

«До кінця червня 1941 року на залізницях простоювали 1320 потягів із автомобілями» (ВИЖ, 1975. – №1. – С. 81).

Німецькі війська напали 22 червня, а вже до кінця червня така кількість ешелонів із автомобілями простоювала на залізничних коліях. Стандартна маса військового ешелону того часу – 900 тонн (45 двадцятитонних вагонів). Навіть якщо на кожній платформі знаходився лише один автомобіль, значить на розвантаження очікувало 59 400 автомобілів. Проте часто в умовах, коли напад супротивника не передбачався (а він не передбачався), автомобілі вантажили «змією»: автомобіль ставили передніми колесами на кузов другого, другий той – передніми на кузов наступного і так далі. Таким чином за рахунок економії до одного ешелону завантажувалася більша кількість автомобілів.

Поміркуємо: хтось перед війною зібрав таку кількість вагонів та автомобілів, завантажив автомобілі до вагонів та dopravив їх до західних кордонів СРСР. Зрозуміло, що цей процес почався ще до війни, але розвантажити машини не встигли.

Нескінченим потоком ішли до західних кордонів країни ешелони з боеприпасами. Газета «Красная звезда» 28 квітня 1985 року повідомляє:

Ввечері 21 червня 1941 року комендантові залізничної ділянки станції Лієпая повідомили: «Прійміть спеціальний потяг. Він з боеприпасами. Треба відправити його за призначенням першочергово».

Лієпая у той час знаходилася дуже близько від кордону, але ешелон іде транзитом, тобто до самого кордону. У всіх західних прикордонних округах боеприпаси зберігалися у залізничних вагонах, що зазвичай роблять, готуючись до наступу на велику глибину. В оборонній війні простіше, надійніше та дешевше розташовувати боеприпаси на заздалегідь підготованих лініях: витративши боеприпаси на одній лінії, війська порожнем швидко відходять на іншу лінію, де заздалегідь приготовано інші боеприпаси, потім на третю і так далі. Од-

нак перед наступом боеприпаси розташовують на рухомому транспорті, хоч це дуже дорого і небезпечно.

«Південно-Західний фронт тільки на невеличкій станції Калинівка мав 1500 вагонів із боеприпасами» (Куманев Г.А. Советские железнодорожники в годы Великой Отечественной войны (1941–1945). М.: Издательство Академии наук СССР, 1963. – С. 36).

2

Оприлюднено достатньо матеріалів про порятунок ешелонів із боеприпасами після нападу Німеччини влітку 1941 року. Але не все вдалося врятувати. Генерал-полковник артилерії Іван Іванович Волкотрубенко повідомляє, що у 1941 році лише Західний фронт втратив 4216 вагонів із боеприпасами (ВИЖ, 1980. – № 5. – С. 71). Але таких фронтів було п'ять, і не лише Західний фронт втрачав вагони із боеприпасами. Спробуйте уявити собі загальну кількість боеприпасів на всіх фронтах – і ті, що потрапили до супротивника, і ті, що їх вдалося врятувати. У середині червня 1941 року всі ці велетенські арсенали в залізничних вагонах котилися просто до німецьких кордонів.

У книзі «Тил радянських Збройних Сил у Великій Вітчизняній війні» повідомляється, що на початку червня *«радянський уряд на пропозицію Генерального штабу затвердив план пересування 100 тисяч тонн пального з внутрішніх районів країни».*

Вочевидь, окрім цього плану було ухвалено й інші аналогічні рішення із постачання пального військам. Після нападу Німеччини *«на залізничних вузлах і навіть перегонах накопичилося близько 8500 залізничних цистерн із паливом»* (там само. – С. 173).

Якщо б використовувалися найменші 20-тонні цистерни, то й тоді йдеться не про 100 тисяч тонн, а про більшу кількість. Але основною цистерною у 1940 році була не 20-тонна, а 62-тонна, і вище йдеться тільки про 8500 таких цистерн, які стояли на станціях, очікуючи розвантаження у перші дні війни. До них треба додати й ті, що їх уже було знищено авіацією

Боєприпаси зберігалися у вагонах просто біля кордону. 1941 р.

супротивника на залізничних станціях у перші хвилини та години війни.

Генерал-полковник Іван Васильєвич Болдін (у той час генерал-лейтенант, заступник командувача Західного фронту) повідомляє, що 10-та армія (найпотужніша на Західному фронті) мала достатньо запасів пального на складах та у залізничних

цистернах, і у перші хвилини та години війни втратила їх (Болдин И.В. Страницы жизни. М.: Воениздат, 1961. – С. 92).

Напередодні війни вся ця сила цистерн ішла до кордону разом із військами, технікою, озброєнням, боєприпасами.

3

Полки, бригади, дивізії, корпуси та армії, ешелони із танками, гарматами та боєприпасами сталеві лавиною потекли до кордонів.

13 червня 1941 року товариш Молотов викликав німецького посла і передав йому текст повідомлення ТАСС (Хвостов В., Грылев А. Коммунист, 1968. – № 12. – С. 68). У повідомленні йшлося про те, що «ворожі ССРСР та Німеччині сили, зацікавлені у подальшому розширенні та розв'язуванні війни», намагаються розсварити ці країни, розповсюджуючи провокаційні чутки про «близькість війни між ССРСР та Німеччиною».

У повідомленні до цих «ворожих сил» віднесено «англійську та взагалі закордонну пресу», а також зроблено недвозначний натяк на причетність до цих сил англійського посла у ССРСР Кріппса, після приїзду якого до Лондона ці чутки буцімто стали поширюватися з особливою силою.

Наше дослідження буде неповним, якщо ми з вами не довідаємося про те, що відбувалося 13 червня 1941 року у Лондоні.

Слушним буде припущення, що 13 червня 1941 року після публічного висування таких звинувачень у Лондоні мала відбутися зустріч між послом ССРСР у Великій Британії Іваном Михайловичем Майскім та міністром закордонних справ Великої Британії Ентоні Іденом.

Уявімо таку зустріч. Майскій кидає на стіл повідомлення ТАСС, грюкає кулаком по столу, тупає ногами, вимагає припинити сіяти ворожнечу між Сталіним і Гітлером та припинити розповсюджувати провокаційні чутки про війну між ССРСР та Німеччиною.

Ви так уявляєте цю зустріч? Помиляєтеся. Усе відбувалося зовсім не так.

13 червня 1941 року у Лондоні й справді відбулася зустріч між послом ССРСР Майскім та британським міністром закор-

донних справ Іденом. Майській повідомлення ТАСС британському урядові не передавав, ногами не тупав і кулаком по столу не грюкав. Зустріч пройшла у дружній обстановці. Обговорювалося серйозне питання: заходи, до яких вдасться Велика Британія для допомоги Червоній Армії, якщо найближчим часом почнеться війна між ССРСР та Німеччиною. Серед конкретних заходів із допомоги ССРСР обговорювалися бойові дії британської авіації на користь Червоної Армії, військові поставки, координація дій військового командування двох країн (История Второй мировой войны. 1939–1945. – Т.3. – С. 352).

13 червня 1941 року сталінська дипломатія заклала підґрунтя союзу, який невдовзі назвуть «антигітлерівською коаліцією». З боку Великої Британії нічого поганого у цьому немає: на той момент вона воювала проти Німеччини, тому мала повне право вести перемовини про спільні дії проти Гітлера із ким завгодно.

Але Радянський Союз вів брудну гру. З Німеччиною було укладено пакт про ненапад і через місяць після цього – договір про дружбу. Якщо радянський уряд вважав, що ці документи більше не відповідають реальній ситуації, їх треба було анулювати. Але Сталін цього не зробив, він переконував Гітлера у палкій дружбі та викривав у повідомленні ТАСС британського посла, британську пресу і ще якісь сили, які прагнули «подальшого розширення та розв'язування війни». У той самий час у Лондоні велися перемовини про військовий союз із супротивником Німеччини про конкретні військові заходи проти неї.

Дивина: це відбувалося ще до нападу Гітлера на ССРСР!

Але ж товариш Сталін на напад не чекав. Та й великий Жуков його теж не передбачав. Після бійки він, звісно, став мудрим і передбачливим, але чомусь інструкцію військам про те, що треба робити у випадку нападу Німеччини, сів складати тільки о 7 годині 15 хвилин 22 червня 1941 року.

Якщо чекав на напад, чому інструкцію не склав хоч би за кілька годин до цього?

Отож, радянські вожді, починаючи зі Сталіна, Молотова, Жукова, на напад Німеччини не чекали. Через німецького посла вони передали Гітлерові повідомлення ТАСС, у якому запевняли: війни між ССРСР та Німеччиною не буде.

І того ж дня у Лондоні радянський посол вів розмову з вищими представниками Великої Британії зовсім на іншу тему: про те, що робити, якщо почнеться війна між ССРСР та Німеччиною.

4

За нейтральним дипломатичним тоном ховалися цілком серйозні речі. Зовсім нещодавно сталінські дипломати вели з Німеччиною перемовини про раптовий напад на Польщу, про її розділ та окупацію. Цю агресію описували приблизно такою безневинною фразою: «якщо на території Польської держави відбудуться зміни...» Тепер настав час, коли радянські дипломати у таких самих словах повели мову про долю Німеччини.

Примітно, що на перемовинах у Лондоні обидві сторони вживали словосполучення «якщо почнеться війна» замість «якщо Німеччина нападе». Іншими словами, співрозмовники зовсім не виключали, що війна може початися не внаслідок німецької агресії, а якимось іншим шляхом.

Можливо, хтось і тут заперечить, що радянський посол вів розмови без відома Сталіна, перевищуючи повноваження. Ні. У цьому випадку цей номер не вдасться. Сам товариш Майській підкреслював, що, відбуваючи до Лондона ще у 1932 році, він мав зустріч із народним комісаром із закордонних справ ССРСР М.М. Літвіновим. Літвінов попередив Майського про те, що він буде виконувати інструкції не Літвінова, а «більш високих інстанцій». «Більш високими» на той час були тільки Молотов (голова радянського уряду) та Сталін. У 1941 році Літвінов залишив посаду наркома закордонних справ, і з «більш високих інстанцій» залишилися тільки Молотов (який став тепер наркомом закордонних справ) та Сталін. Сам Майській пережив чистки і просидів на своїй посаді дуже довго, зберігши при цьому голову тільки тому, що інструкцій «вищих інстанцій» не порушував.

Щоб остаточно скласти уявлення про товариша Майського зокрема і про радянську дипломатію взагалі, треба додати, що повернувшись до Москви після одинадцяти років роботи

у Лондоні, він супроводжував Сталіна на зустрічі з Черчіллем та Рузвельтом, вимагаючи від союзників підсилення допомоги. Пізніше Майскій написав книжку «Хто допомагав Гітлеру» (Кто помогал Гитлеру. М.: Издательство института международных отношений, 1962), з якої ми довідуємося, що Другу світову війну Гітлер самостійно почати не зміг би – йому допомогли Велика Британія та Франція. У цій книзі колишній радянський посол у Великій Британії переклав провину за численні жертви та страждання радянського народу у війні на плечі країни, яка пропонувала Сталіну військову та економічну допомогу ще 13 червня 1941 року.

30 листопада 1939 року Сталін через газету «Правда» оголосив на весь світ:

«Не Німеччина напала на Францію та Англію, а Франція та Англія напали на Німеччину, взявши на себе відповідальність за теперішню війну».

Від своїх слів Сталін ніколи не відмовлявся. І ось 13 червня 1941 року сталінські дипломати сіли за стіл перемовин із паліями війни, щоб обговорити спільні дії проти Німеччини.

Хоч Сталін привселюдно оголосив, що Німеччина не винна у розв'язуванні Другої світової війни.

Хоч Сталін підписав з Гітлером договір про дружбу.

Хоч Сталін разом з Гітлером ділив Європу.

Хоч Сталін своїм нейтралітетом, а також постачанням нафти, хліба, ванадію, вольфраму, молібдену, нікелю, олова, хрому та інших стратегічних матеріалів забезпечив Гітлеру розгром усіх його супротивників на європейському континенті.

Хоч Сталін напад на Німеччину не чекав і не передбачав.

***

Підіб'ємо підсумки того дня. На словах Радянський Союз заявляв про те, що «ворожі ССРСР та Німеччині сили, зацікавлені у подальшому розширенні та розв'язуванні війни» хочуть зіштовхнути ССРСР і Німеччину та прозоро натякав на те, що ці сили знаходяться у Великій Британії. Насправді Радян-

ський Союз таємно вів перемовини з цими самими «паліями війни» про військовий союз проти Німеччини.

На словах Радянський Союз заявляв про те, що війська на кордоні з Німеччиною не зосереджував. На ділі – зосереджував їх у небачених раніше в історії кількостях.

На словах – навчання. На ділі – планувалося щось значно серйозніше.

Розділ 36

Про закинуті військові округи

*«Такий принцип давно встановився у Червоній Армії: війська ще на підході, а командування вже виїздить до місця, де треба буде діяти»
Маршал Радянського Союзу Рокоссовській. (Солдатский долг. С. 166).*

1

Радянський генерал, просуваючись службовими сходами, проходить посади командира дивізії, корпусу та командувача армії. Після цього – посада командувача військ військового округу²⁰. Це не просто наступна сходинка. Це стрибок. Командувач військ військового округу – це не тільки військовий начальник дуже високого рангу, але й певним чином військовий губернатор територій площею сотні тисяч, а іноді й мільйони квадратних кілометрів, на яких мешкають мільйони (а іноді й десятки мільйонів) людей. Командувач військ округу відповідає не лише за війська, але й за використання в інтересах війни населення, промисловості, транспорту, засобів зв'язку, сільського господарства та природних ресурсів.

Перед війною територію Радянського Союзу було розділено на шістнадцять військових округів. Вісім з них були прикордонними, а решта кордонів з іншими державами не мали і вважалися внутрішніми. Кожен округ важливий по-своєму. В одних зосереджено багато військ, в інших – потужний промисловий та мобілізаційний потенціал.

13 травня 1941 року сім командувачів військ внутрішніх військових округів (крім Московського) отримали директиву надзвичайної ваги: у кожному з семи округів розгорнути по одній новій армії, до формування армій залучити всі штаби та війська округів, командувачам округів особисто очолити нові

²⁰ Командувача військ військового округу часто називають також командувачем військового округу; хоч друге словосполучення розмовне і не зовсім точне, у цій книзі воно іноді використовується поруч із першим для зручності та спрощення тексту; його часто використовують у своїх спогадах радянські военначальники. – прим. автора.

армії та рівно за місяць, 13 червня 1941 року, почати перегрупування армій на захід.

Так семеро командувачів військ внутрішніх військових округів перетворилися на командувачів армій. Але сімома генералами не обійтися. Кожному командувачу армії потрібні заступники, потрібен штаб, начальники артилерії, інженерних військ, зв'язку, тилу. Де набрати стільки генералів? Проблем не виникло. У Сталіна все підготовано, все передбачено.

Розповідь про перегрупування військ я почав із дивізій Уральського військового округу. Ось на їхньому прикладі й пояснимо сталінське рішення.

В Уральському військовому окрузі було створено 22-гу армію. Командувач військ округу генерал-лейтенант Філіпп Афанасьєвич Єршаков особисто її очолив. Член Військової ради округу корпусний комісар Дмитрій Сергеевич Леонов став членом Військової ради 22-ї армії. Начальник штабу округу генерал-майор Георгій Фьодорович Захаров став начальником штабу 22-ї армії. Штаб округу перетворився на штаб армії. Начальники артилерії, інженерних військ, зв'язку, розвідки, начальники всіх відділів та управлінь округу обійняли відповідні посади у 22-й армії. Вони забрали всіх своїх заступників та підлеглих, завантажилися в ешелони та відбули до західних районів Радянського Союзу.

Запитання: а хто ж залишився на Уралі? Урал – це Магнітка. Це Уралмаш. Це нікому тоді не відомий, але такий, що набирає силу, Танкоград. Урал – це ресурси, заводи, рабсила у таборах. Усі ці велетенські території не можна залишати без військового губернатора, тому на чолі Уральського округу після відходу усього командного складу опинився нікому не відомий генерал-майор А.В. Катков практично без будь-якого штабу.

2

Те саме відбулося і в Харківському військовому окрузі. Напередодні війни на румунському кордоні виникла 18-та армія. Командування та штаб цієї армії – це командування та штаб Харківського військового округу.

Командувач військ округу генерал-лейтенант Андрей Кіріллович Смірнов, член Військової ради корпусний комісар Т.Л. Ніколаєв, начальник штабу генерал-майор В.Я. Колпакчі, командувач авіації округу генерал-майор С.К. Горюнов та всі їхні підлеглі були перекинуті на румунський кордон до нової 18-ї армії, залишивши військовий округ без будь-якого керівництва.

19-та армія – це усі війська та штаби Північно-Кавказького військового округу (СКВО). Командувач військ округу генерал-лейтенант Іван Степанович Конєв об'єднав усі війська свого округу у 19-ту армію, став на чолі цієї армії й таємно вирушив на захід, залишивши округ. Теоретично замість нього мав залишитися заступник, німецький комуніст генерал-майор Макс Рейтер, але ми вже знаємо, що й він у цей час знаходився не на Кавказі, а в Україні, точніше у Черкасах, куди прибували ешелони 19-ї армії. Те, що Рейтер був в Україні, ми знаємо не тільки зі спогадів Маршала Радянського Союзу Захарова, але й з багатьох інших джерел, наприклад, з мемуарів Маршала Радянського Союзу Баграмяна (Баграмян І.Х. Так починалась війна. – С. 63).

Член Військової ради СКВО дивізійний комісар І.П. Шекланов став членом Військової ради 19-ї армії, начальник штабу СКВО генерал-майор П.Н. Рубцов – начальником штабу 19-ї армії.

Весь командний склад ВВС Північно-Кавказького військового округу (командувач ВВС СКВО генерал-майор авіації Є.М. Ніколаєнко, начальник штабу ВВС полковник Н.В. Корнеєв, командир винищувальної авіаційної дивізії генерал-майор авіації Є. М. Белецький) після 13 червня 1941 року опинився на тих самих посадах у 19-й армії, що її таємно перекидали в Україну.

20-та армія – це Орловський військовий округ. Командувач військ округу генерал-лейтенант Фьодор Нікітіч Ремезов об'єднав під своїм керівництвом усі війська Орловського та Московського військових округів, забрав штаб свого округу, перетворивши його на штаб 20-ї армії, і таємно вирушив на захід, залишивши центр Росії без військового контролю.

21-ша армія – це усі війська Приволзького військового округу. Командувач військ Приволзького військового округу генерал-лейтенант Василь Пилипович Герасименко став командувачем 21-ї армії, начальник штабу округу генерал-майор В.Н. Гордов – начальником штабу 231-ї армії. Начальники родів військ та служб, сотні інших командирів у назвах своїх посад змінили слова «Приволзького військового округу» на «21-ї армії». Наприклад, якщо ви натрапили на інформацію про те, що комдив²¹ Грігорій Алексеевич Ворожейкін (згодом маршал авіації) навесні 1941 року очолював авіацію Приволзького військового округу, будьте певні, навіть не зазираючи до архівів, що після 13 червня 1941 року він став командувачем авіації 21-ї армії і таємно вирушив до німецького кордону. Якщо ви знаєте, що полковник Юрій В'ячеславович Бордзиловський (згодом генерал-полковник інженерних військ) служив у інженерному відділі того самого військового округу, то після 13 червня 1941 року ви з певністю знайдете його в інженерному відділі 21-ї армії.

У Сибірському військовому окрузі (командувач – генерал-лейтенант Степан Андріанович Калінін) було сформовано 24-ту армію, а в Архангельському (командувач – генерал-лейтенант Владімір Яковлевич Качалов) – 28-му армію.

3

В один день, 13 червня 1941 року, коли ТАСС трансливав радянським радіо своє дивне повідомлення, на безкраїх територіях Центральної Росії, Північного Кавказу, Сибіру та Уралу, від Архангельська до Кубані, від Орла до Чити старий військово-територіальний лад практично припинив існування.

Якщо б у той час у Радянському Союзі спалахнуло повстання, його не було б чим придушити, – бо всі дивізії пішли до ні-

Дехто з воєначальників Червоної Армії під час переатестації 1940 року не отримав генеральських звань, залишаючись у старих – комбриг і комдив. Докладніше про це – у розділі 39. – Прим. ред.

мецьких та румунських кордонів. Ба навіть рішення на придушення повстання не було б кому ухвалювати: практично всі генерали теж таємно пішли на захід. Звісно, придушувати повстання мало НКВД, але у випадку якихось серйозних подій самими лише військами НКВД не обійтися – потрібна армія. До речі, у військах НКВД одночасно відбувалися не менш дивні події: формувалися нові дивізії НКВД, до складу яких мобілізували працівників місцевих органів внутрішніх справ та державної безпеки.

Що ж трапилося? Може, Сталін не довіряв власним командувачам військ військових округів та вирішив їх всіх водночас змістити? Ні, це не так. Усіх, кому Сталін не довіряв, він перед цим передбачливо знищив, а на їхні місця поставив тих, кому довіряв.

Зверніть увагу на те, що замість генералів, які пішли, у військових округах часто нікого з військового керівництва не залишалось. Командувач військ округу, забравши своїх заступників, начальника штабу та весь штаб, таємно йшов на захід, а замість нього Сталін не призначав нового генерала. Ось приклад: після того, як командувач військ Сибірського військового округу генерал-лейтенант Калінін перетворив усі війська та штаб свого округу на 24-ту армію й таємно повів її на захід, новий генерал прибув керувати цим військовим округом лише у 1942 році (Советская военная энциклопедия. – Т. 7. – С. 33). У решті внутрішніх військових округів нові командувачі з'явилися із запізненням на кілька місяців або ж на ці посади призначали нікому не відомих генералів, яких ніколи до і після не удостоювали честі командувати округом чи армією (наприклад, генерал-майор Попов у Приволзькому військовому окрузі).

Єдиним поясненням створення такої безпрецедентної ситуації може бути те, що усім командирам та їхнім військам належало здійснити щось серйозніше, ніж підтримання комуністичної влади у внутрішніх районах Радянського Союзу.

Якби замислювалося щось менш важливе, усі командири та війська залишилися б на своїх місцях.

4

З восьми внутрішніх військових округів Московський був винятком. Тут, на відміну від решти внутрішніх округів, командував не генерал-лейтенант і навіть не генерал-полковник, а генерал армії Іван Владімірович Тюленев.

Коли під прикриттям повідомлення ТАСС радянські генерали, штаби та війська залишали внутрішні військові округи, навіть для Московського військового округу не було зроблено виняток через його особливу вагу. Усі війська Московського військового округу було передано на підсилення Першого стратегічного ешелону та 20-ї армії Другого стратегічного ешелону. Усі запаси озброєння, боеприпасів, майна було відправлено з округу на західні кордони країни.

Командувач військ Московського військового округу генерал армії Тюленев мав дуже високе звання (і особливу довіру Сталіна), щоб командувати армією, тому рішенням Політбюро ЦК ВКП(б) (тобто рішенням Сталіна) його призначили командувачем Південного фронту. Відбуваючи до нового місця служби, він забрав із собою весь штаб Московського військового округу на чолі з генерал-майором Г.Д. Шишеніним.

Склад Південного фронту нам уже знайомий: 9-та (суперударна) та 18-та (гірська ударна) армії, 9-й особливий стрілецький (морський десантний) та 3-й повітряно-десантний корпуси, авіація фронту. Рішення перетворити управління та штаб Московського військового округу на управління Південного фронту та перекинути його до Вінниці було ухвалено 21 червня 1941 року, але є достатньо відомостей, що для офіцерів штабу це рішення не було несподіванкою, багато відділів штабу на цей момент уже були в районі радянсько-румунського кордону (на початку червня 1941 року там уже перебував заступник командувача ВВС Московського військового округу генерал-майор А.С. Осипенко). Командування та штаб Московського військового округу відбули у Вінницю, фактично залишивши столичний округ і нікому не передавши справ, оскільки замість відбулих командирів нікого не було призначено.

5

Невже й Московський військовий округ залишився без військового керівництва? Так. Щоправда, вже після нападу Німеччини, 26 червня 1941 року до командування округом приступив генерал-лейтенант Павел Артем'євич Артем'єв (Орден Леніна Московский военный округ. – С. 204).

Формально округ знову отримав командувача, але якого! Артем'єв – не військовий. Він чекіст і прийшов до Московського військового округу з посади начальника управління оперативних військ НКВД. У липні Сталін призначив і члена Військової ради Московського військового округу – ним став дивізійний комісар військ НКВД (пізніше генерал-лейтенант) Константін Фьодорович Телегін. Це теж чистокровний чекіст, який раніше служив у частинах ОСНАЗ, під час Великої чистки – політичний комісар Московського округу внутрішніх військ НКВД, який потім працював у центральному апараті НКВД.

Дивина! Навіть під час Великої чистки військами військових округів командували військові. Тепер Московський військовий округ немовби перетворився на підрозділ Московського округу НКВД. Московський військовий округ існує, але бойових частин Червоної Армії у Москві немає, є лише 2 дивізії НКВД та 25 окремих винищувальних батальйонів, теж НКВД.

Генерал-лейтенант Телегін згадує, що коли до штабу Московського військового округу прийшли «нові люди» (тобто чекісти), багато відділів штабу було різко послаблено, а найважливіших відділів, без яких військовий округ не може існувати – оперативного та розвідувального, – не було взагалі. «Нові люди» погано розуміли військову специфіку і їм довелося *«витратити багато сил і часу на знайомство із станом округу, його задачами та можливостями»* (Телегін К.Ф. *Войны неслышимые версты*. М.: Воениздат, 1988).

6

Отже, під прикриттям повідомлення ТАСС військові командири вищих рангів на чолі армій (а один – Тюленев – навіть

на чолі фронту) таємно посунули до німецьких та румунських кордонів, кинувши напризволяще (та на НКВД) усі внутрішні військові округи Радянського Союзу.

Такого ніколи не траплялося у радянській історії ні раніше, ані пізніше. Безперечно, такі дії були безпосередньо пов'язані з війною, яка для Радянського Союзу була абсолютно неминучою та невідворотною. Якби у радянських вождів були хоч би найменші сумніви в неминучості війни, то хоча б десь команди залишилися на своїх місцях.

Але такі дії радянського командування не були підготовкою до оборонної війни. У тривалій оборонній війні не всіх командирів відправляють до кордонів супротивника, когось залишають на тих територіях, поблизу яких супротивник може з'явитися зненацька. До того ж у тривалій оборонній війні необхідна присутність справжніх військових, а не поліцейських генералів, у найважливіших індустріальних та транспортних центрах країни – і для їхнього захисту, і для повного та правильного використання усього військового потенціалу тилових територій для потреб війни.

І тільки у випадку, якщо радянське командування планувало блискавичну раптову війну на території супротивника, розраховуючи більше на передвоєнні мобілізаційні запаси, ніж на озброєння, яке можуть виробити під час війни, генералам в індустріальних центрах не було чого робити. У такому випадку їхнє місце – на кордонах супротивника.

***

Чи не задалеко нас заводять ці міркування? Ні, не задалеко. Генерале-лейтенанте Телегін, вам слово.

«Оскільки планувалося, що війна буде вестися на території супротивника, склади з мобілізаційним запасом озброєння, майна та боєприпасів, що у передвоєнний час знаходилися у межах округу, були передислоковані до прикордонних військових округів» (ВИЖ, 1962. – №1. – С. 36).

Хіба я щось вигидав?

Розділ 37

Тріумф систематизації

«Але ж створювалися ешелони літератури про війну. Наприклад, 12 томів «Історії Другої світової війни». Більш фальсифікованого, спартаченого, вигаданого видання наша історія, зокрема її історія літератури, не знала. Це робили, том за томом, дуже спритні, високооплачувані люди, які знали, що роблять»

В.П. Астаф'єв. (Вопросы истории, 1988. – №6. – С. 33).

1

Повторюю завжди і буду повторювати, навіть якщо комусь це настогидне: будь-яка сума знань перетворюється на науку тільки у випадку, коли знання є систематизованими. Суму знань про Другу світову війну у Радянському союзі тоді і в Росії сьогодні не систематизовано. Колись я вважав, що це просто прикра похибка, – у вождів просто руки не дійшли. Вірив: міне роки п'ятдесят від початку війни, і заборони на її вивчення буде знято, вожді віддадуть наказ привести всі відомості про війну до якоїсь системи.

А поки вожді цього не зробили, займався систематизацією самостійно. Починав із найпростішої хронології. Намагався запам'ятати ключові дати, які передували війні. Найбільш яскрава, найскандальніша, найбільш обсміяна дата – 14 червня 1941 року, день публікації так званої «заяви ТАСС». З'ясував, що не було жодної заяви ТАСС, було повідомлення ТАСС від 13 червня. Дату запам'ятав: 13 червня, 13 червня... Тримаю в голові.

Час плине. Відкриваю одного разу історію Уральського військового округу, читаю:

«Вранці 13 червня з маленької залізничної станції відійшов ешелон <...> За ним пішли інші ешелони. Згодом почалося відправлення частин 98-ї, 153-ї, 186-ї стрілецьких дивізій» (Краснознаменный Уральский. – С. 104).

Ось воно! Ось чому систематизації немає і не буде! Якщо оприлюднити навіть найпростішу хронологію, вона перекине всі нинішні уяви про війну.

Нам розповідають, як мудрий Жуков вимагав привести війська у готовність, як дурненький Сталін війська у готов-

КРИГОЛАМ

ність не приводив, а замість цього намагався придуркуватою «заявою ТАСС», немовби молитвою, відвести близьке лихо.

Але раптом з'ясовується, що того ж таки дня з маленької залізничної станції відійшов ешелон, який поклав початок висуванню 22-ї армії з Уралу на головний стратегічний напрямок майбутньої війни, і ця армія була не єдиною, яка того дня почала висуватися до західних кордонів СРСР. Не в'яжеться цей ешелон та маленька залізнична станція із дурненьким Сталіним, який не бажав приводити війська у готовність.

А ось висування семи армій із Забайкалля, Сибіру, Уралу, Поволжя та Північного Кавказу, з Московського, Архангельського та Орловського військових округів на кордони Німеччини та Румунії із повідомленням ТАСС якраз і в'яжеться. Заспокойтеся, громадяни! Це звичайні навчання! Ми нападати на Німеччину не збираємося! Так і запам'ятайте! Не збираємося! Ми залізничний апарат перевіряємо.

2

Перечепившись якимось об одну дату, починаю гортати книжки про війну. І не треба якихось таємних архівів – вистачить стандартного набору книжок Воєніздату, який є в кожній полковій бібліотеці.

Свого часу кожному військовому округу було дано наказ скласти власну історію. Наказ було виконано. Історії військових округів та флотів було написано, видано і у централізованому порядку розіслано. У кожному домі офіцерів, у бібліотеці кожного військового училища і кожній військовій академії стоять ці книжки, а крім них – книжки про історію деяких найзнаменитіших дивізій, корпусів, армій. І нескінченний ряд військових мемуарів.

І не потрібні історики та експерти. І не треба усіх книжок від початку до кінця читати. Зацікавила дата 13 червня 1941 року і все, що з нею пов'язано, – ось і треба зібрати воедино всю інформацію про той день. Гарантую кожному: погортайте книжки Воєніздату 1960-х, 1970-х років, – потонете в інформації. Гарантую й інше: кожен, хто збере кілька десятків відкри-

то оприлюднених свідчень про той день, більш ніколи повідомлення ТАСС від 13 червня 1941 року не буде вважати проявом сталінської глупоти.

Для мене першим результатом простої систематизації стала зміна давно і загально усталеної точки зору на одну з ключових подій Другої світової війни. Кожен, хто піде цим шляхом, прийде до того самого висновку.

Дивуються стада моїх критиків: як же ти зміг прийти до такого висновку?

І я дивуюся: як же ви могли цього не помітити?

3

Продовжуючи працювати над хронологією, я намагався систематизувати відомості про структуру Червоної Армії. Почав із самого верху: найбільша організаційна одиниця Червоної Армії у передвоєнний період – військовий округ. Скільки ж їх було на 21 червня 1941 року? В офіційній історії побіжно описано п'ять прикордонних округів. Але були й внутрішні військові округи. Скільки? Які? Хто ними командував? Які сили там знаходилися? То тут, то там згадуються то Московський, то Орловський, а то Харківський військові округи. Але чому все це так розкидано, рознесено по різних томах, частинах, главах та розділах? Чому ці дані не зібрано разом на одній сторінці, в одній таблиці?

Організаційна одиниця рівнем нижче військового округу – армія. Просте запитання: скільки армій мав Радянський Союз на 22 червня 1941 року? І знову глухий кут. Цієї інформації офіційна історія війни не містить, і мемуари «маршала Перемоги» також. Яким був склад цих армій? Де вони знаходилися у момент німецького нападу?

Я виписував назви військових округів з іменами командувачів, номери армій, теж з іменами командувачів.

І раптом відчуваю щось не те.

Харківським військовим округом на момент початку війни командував генерал-лейтенант Смірнов Андрей Кіріллович.

І 18-ю армією Південно-Західного фронту 22 червня 1941 року командував генерал-лейтенант Смірнов Андрей Кіріллович.

Північно-Кавказьким військовим округом командував генерал-лейтенант Конєв Іван Степановіч. І 19-ю армією Південно-Західного фронту теж командував генерал-лейтенант Конєв Іван Степановіч.

Орловським військовим округом... І 20-ю армією...

Приволзьким військовим округом... і 21-ю армією...

Уральським... Сибірським... Архангельським...

У червні 1941 року всі командувачі дальніх військових округів від Сибіру до Уралу на чолі своїх армій уже воювали на західних кордонах.

Як же вони туди трапили? І коли?

***

Я розклав по поличках усім доступні відомості: склав список командувачів військових округів та список командувачів армій на 22 червня 1941 року. Проста систематизація дала результат, до якого ніхто ніколи раніше не приходив:

Командувачі всіх внутрішніх військових округів Радянського Союзу до 22 червня 1941 року забрали всі війська у своїх округах, сформували армії і на чолі цих армій навіщось вирушили на кордони Німеччини та Румунії.

Для такого висновку не треба мати жодних феноменальних аналітичних здібностей – тільки систематизувати інформацію.

Вважайте мій висновок чим завгодно.

Я вважаю його відкриттям.

Розділ 38

«Чорні дивізії» Червоної Армії

*«Сталін не зупиниться перед застосуванням насильства
у небачених розмірах»*

Лев Троцький. (Бюллетень опозиції (большевиків-ленин-
цев), 21 июня 1939 г.)

1

Головна схожість між Першим та Другим стратегічними ешелонами у тому, що найпотужніші армії обох розгорталися не проти Німеччини, а проти нафтових полів Румунії.

Головна відмінність між Першим і Другим стратегічними ешелонами – у кольорі форми. Так, бійців різних ешелонів було одягнуто в різні кольори. Перший стратегічний ешелон – це зелений та сіро-зелений (захисний, як кажуть в армії) колір мільйонів солдатських сорочок. Захисний колір домінував і в Другому стратегічному ешелоні, але його було добряче розведено чорним.

Якось мені довелося бути присутнім на зустрічі з відставним генерал-лейтенантом Ремезовим, який у 1941 році під прикриттям повідомлення ТАСС залишив Орловський військовий округ, об'єднав усі його війська з військами Московського військового округу у 20-ту армію, яку очолив і таємно повів на захід. Розмова відбувалася у вузькому колі, без сторонніх, і тому була доволі відвертою. Слухали Фьодора Нікітіча Ремезова офіцери й генерали штабу Приволзького військового округу, які про війну знали не тільки з мемуарів відставних воєначальників. Виникла суперечка.

У запалі жвавий полковник з організаційно-мобілізаційного управління штабу округу прямо запитав генерала Ремезова: «Чому 69-й стрілецький корпус вашої 20-ї армії німці в документах звать «чорним корпусом?»»

Зрозумілої відповіді генерал Ремезов не дав. Він усе завертав на розповідь про 56-ту армію, якою командував пізніше і в якій деякі дивізії через нестачу сірих військових шинелей одягли у чорні залізничні. Але це було у жовтні 1941 року.

Ремезов явно ухилявся від відповіді. Його запитують про червень 1941 року, коли нестачі шинелей ще не було і коли солдат у бою в шинелі ще не бігав, бо було жарко. У 69-му стрілецькому корпусі багато солдатів улітку 1941 року були вдягнуті у чорну форму. Цих солдатів було достатньо, щоб німецька військова розвідка звернула увагу і неофіційно назвала 69-й корпус «чорним».

2

Такий корпус був не єдиним. 63-й стрілецький корпус 21-ї армії Другого стратегічного ешелону також проходить у німецьких документах як «чорний корпус». Командир 63-го стрілецького корпусу комкор Петровський Леонід Григорович за будь-якими мірками був видатним воєначальником. У віці 15 років брав участь у так званому штурмі Зімнего палацу. Пройшов усю Громадянську війну, мав три важкі поранення, завершив війну командиром полку у віці 18 років. У 20 блискуче закінчив Академію Генерального штабу. Командував найкращими з'єднаннями, включно з 1-ю Московською Пролетарською стрілецькою дивізією. У віці 35 років обійняв посаду заступника командувача військ Московського військового округу.

У ході радянсько-німецької війни комкор Петровський проявив себе талановитим полководцем. У серпні 1941 року він

Солдати «чорного корпусу» здаються в полон. Не треба бути експертом, щоб зрозуміти, що це в'язні у табірних фуфайках

отримав військове звання генерал-лейтенанта та призначення командувати 21-ю армією. 63-й стрілецький корпус у той момент після жорстоких боїв знаходився в оточенні. Сталін наказав Петровському кинути корпус та негайно прийняти армію. Петровський попросив відтермінувати на кілька днів наказ про вступ до командування армією, а літак, який прислали за ним, відправив назад, посадивши в нього поранених солдатів.

Петровський вивів свій «чорний корпус» із оточення і знову повернувся у тил супротивника, щоб вивести з оточення ще одну дивізію – 154-ту стрілецьку (командиром дивізії був комбриг Яков Степанович Фоканов). Під час прориву з оточення Петровського було смертельно поранено. На його могилі встановили велетенський хрест із написом: «Генерал-лейтенант Петровський, командир «чорного корпусу». Про дії 63-го «чорного корпусу» можна прочитати у Воєнно-історическом журналі (1966. – №6) та у книзі генерал-лейтенанта артилерії Пласкова (Пласков Г.Д. Под грохот канонады. – С. 163).

Незвичну чорну форму німецька розвідка відзначала також і в інших арміях Другого стратегічного ешелону. Коли ця форма переважала зелену, полки, дивізії, а іноді й цілі армії отримували назви «чорних».

24-та армія Другого стратегічного ешелону, яка таємно висувалася з Сибіру, не була винятком. У ході боїв кілька її полків та дивізій теж отримали у німців назву «чорних». Але ще до вступу в бій з дивізіями та корпусами цієї армії відбувалися дуже дивні пригоди.

Наприкінці червня 1941 року ешелони 24-ї армії розтяглися на тисячі кілометрів. У цей час командувач армії генерал-лейтенант Калінін (який залишив Сибірський

Полковник Петровський – майбутній командир «чорного корпусу»

військовий округ) уже знаходився у Москві і ламав голову над тим, як 24-ту армію нагодувати. У своїх мемуарах він розповідає про те, як потрапив на прийом до секретаря Московського міського комітету (МГК) партії:

«Секретар МГК зв'язався телефоном з Наркоматом внутрішніх справ.

– Товариш, з яким я щойно розмовляв, – пояснив секретар МГК, – має великий досвід в організації харчування. Довгий час займався цим на будівництві каналу Волга-Москва. Він допоможе вам.

Хвилин за двадцять до кабінету секретаря увійшов високий, туго затягнутий паском поставний командир військ НКВД з трьома ромбами у петлицях сорочки. Ми швидко про все домовилися з ним» (Калинин С.А. Размышления о минувшем. М.: Воениздат, 1963. – С. 132–133).

Тільки прикро, що генерал Калінін посоромився назвати імена секретаря МГК та поставного командира військ НКВД з трьома ромбами.

Після перших боїв 24-та армія потрапляє до правильних рук: командування прийняв генерал-майор НКВД Ракутін. (Чому до правильних? Чому це раптом чекісту віддали під командування цілу армію? Ми скоро про це довідаємося.) Генерал-лейтенант Калінін за особистим наказом Сталіна повернувся до Сибіру. Ні, не командувати округом. Округ так і залишався без командувача. Калінін за наказом Сталіна формує десять нових дивізій.

«З'єднання формувалися у таких місцях, де раніше взагалі не було військових частин. З відвідання цих пунктів я й почав свою роботу.

Перший мій виліт був у одне з міст Сибіру. Ще за кілька років до війни там, у лісовій глушині, було збудовано барачне містечко для лісорубів. Його й використовували для розташування частин нового з'єднання.

Майже з усіх боків містечко обступила глуха тайга» (там само. – С. 182).

Про те, що у цьому короткому уривку не все прозоро, ми можемо судити навіть з того, як автор описує район подій: він вилетів у «одне з міст Сибіру». Якщо тут все чесно, то чом би не

назвати місто? Сибірське місто та його околиці дають фронту тисячі бійців! Честь і слава! Прикро, що місто, навколо якого тіснилися «барачні містечка для лісорубів», генерал не назвав. Докладніше про «барачні містечка для лісорубів» можна прочитати в Александра Ісаєвича Солженіцина – «Архіпелаг ГУЛАГ», усі три томи.

Отже, десять нових дивізій (понад 130 тисяч осіб) у Сибірському військовому окрузі формуються не у тих місцях, де раніше були військові частини, а у «барачних містечках». Заперечать, що йдеться, звісно, не про зеків, – просто генерал Калінін використовує порожні бараки для розташування прибулих резервістів, тут їх готують та перетворюють на солдатів. Гаразд. Погодьмося з цим.

Куди ж у такому випадку поділися «лісоруби»? Чом «містечко» (та й не одне) порожнє? Та тому, що генерал Калінін до початку війни укомплектував «лісорубами» 24-ту армію й таємно повів її на захід.

Ось чому полки та дивізії у цій та у всіх інших арміях Другого стратегічного ешелону мали чорний колір: «лісорубів» часто навіть не перевдягали у військову форму.

Ось чому армія, яку Калінін таємно перекинув на захід, була на забезпеченні не в Управління влаштування тилу Генерального штабу РККА, а у Головного управління таборів Народного комісаріату внутрішніх справ.

Саме тому керувати 24-ю армією замість армійського командира Калініна Сталін ставить чистокровного чекіста Ракутіна – він краще вміє спілкуватися з «лісорубами».

3

Добре відомо, що під час війни Сталін почистив ГУЛАГ, відправив на фронт усіх, хто здатен тримати зброю в руках. Вряди-годи через брак форми та часу зеків відправляли на фронт просто в табірному одязі. Різниця нібито невелика: ті самі кирзові чоботи, що й у солдата, взимку та сама шапка на риб'ячому хутрі, у будь-який сезон – бушлат, який від солдатського тільки кольором і відрізняється.

Серед істориків існує невідь звідки запозичене переконання: мовляв, Гітлер напав, і Сталін послав зеків «спокутувати провину». Між тим німецькі війська зустрілися з «чорними» дивізіями та корпусами на початку липня 1941 року. Ці дивізії та корпуси почали висування до західних кордонів 13 червня 1941 року. Армії Другого стратегічного ешелону, до складу якого входили всі ці «чорні» дивізії та корпуси, почали формуватися ще у червні 1940 року, коли Гітлер обернувся до Сталіна спиною, прибравши з радянських кордонів майже всі свої дивізії.

Кожна армія Другого стратегічного ешелону створювалася спеціально з розрахунку на раптову появу на західних кордонах. Кожна армія – на великій залізничній магістралі. Кожна – у районі концтаборів. Мужики там до порядку привчені, в побуті скромні, і забрати їх з таборів легше, ніж із села: усіх уже зібрано разом, у бригади організовано, а головне, якщо мужиків із села забирати, без чуток про мобілізацію та війну не обійтися.

А Сталіну треба, щоб усе пройшло тихо, без чуток. Для цього він повідомлення ТАСС і написав. Для цього і мужиків попередньо до таборів забрали, у таборах до дисципліни привчили, а тепер – на фронт, без галасу.

Багато років по тому про це напишуть книжки та складуть пісні. Пам'ятаєте у Висоцького:

*І наступні в'язні в таборі
Хай сприймають це як понт -
Оголошення незграбне,
Напис «Всі пішли на фронт».*

У народній свідомості (принаймні під час війни та у перші десятиліття після неї) армія, яку було вкомплектовано в'язнями, чітко асоціювалася з іменем видатного полководця ХХ століття Маршала Радянського Союзу Константина Константиновича Рокоссовського. Читаємо у колишнього кримінальника Міхаїла Дьоміна: «Майже вся армія Рокоссовського складалася з табірників» (Блатной. Нью-Йорк: Русика, 1981. – С. 26).

Влітку 1941 року Рокоссовській був генерал-майором. За все своє життя він командував лише однією армією – 16-ю. Що-

правда, у своїх мемуарах він забув повідомити, з кого вона складалася. Ця забудькуватість не випадкова. Мемуари він починає словами: «Навесні 1940 року я з родиною побував у Сочі», не згадавши, що сам до цього бував у місцях значно віддаленіших, відмотавши у катівні пристойний термін – з 17 серпня 1937 до 23 березня 1940 року. Хоч далі у своїй книзі Рокоссовській зауважує:

«Життя переконало мене, що можна довіряти навіть тим, хто свого часу з якихось причин порушив закон. Дайте такій людині можливість спокутувати провину, і побачите, що добре у ньому візьме гору; любов до Батьківщини, до свого народу, прагнення за будь-яку ціну повернути їхню довіру зроблять його відважним бійцем» (Солдатский долг. – С. 136).

Цим Рокоссовській цілком однозначно визнає, що у нього було достатньо можливостей переконатися у тому, що із зека можна зробити солдата.

Але не це головне. Головне, що Сталін надав зекам «можливість спокутувати свою провину» та стати «відважними бійцями» до нападу Гітлера. Армії, у структурі яких було від початку закладено можливість приймати до складу зеків як «гарматне м'ясо», почали формувати ще до того, як виник план «Барбаросса»!

16-ту армію, з якої починався Другий стратегічний ешелон, було створено 21 червня 1940 року у Забайкаллі, де зеків не бракувало, на Транссибірській магістралі – для швидкого перекидання на захід. Рокоссовській прийняв 16-ту армію лише у серпні 1941 року, але вона і до цього мала у своєму складі «спецконтингент».

Зустріч із 16-ю армією на початку липня 1941 року була для німецького командування цілковитою несподіванкою, як і саме існування Другого стратегічного ешелону. Тому німецькі архіви містять достатньо документів щодо цієї зустрічі. У цих архівах можна віднайти багато фотографій, які зберегли моменти потрапляння у полон радянських солдатів Другого стратегічного ешелону. На них серед молодих хлопців час від часу трапляються обличчя зужитих життям мужиків у напіввійськовій формі без військових відзнак. І не зрозуміти, чи він у чорному бушлаті, чи в зеленому. Але навіть і зелений бушлат не робить його схожим на солдата. А ще у кожного з них голена

голова і змарніле тіло. Чого б це? Вони ж іще не пройшли через німецькі концтабори!

Оголошую, звідки змарнілість: Рокоссовській, Горбатов та Петровській з ГУЛАГу йшли до армії, попередньо відгодувавшись у Сочі, а ці мужики – проминувши Сочі.

Якщо німецька армія зустріла вкомплектовані зеками корпуси та дивізії на початку липня 1941 року, але у складі армій, які прибули з далеких уральських, сибірських, забайкальських провінцій, значить Сталін дав зекам до рук зброю до 22 червня 1941 року.

4

Які ж висновки можна зробити з усієї цієї інформації? Проаналізуємо ситуацію так, як це роблять військові аналітики. Уявіть себе на місці керівників військової розвідки. Ви маєте лише уривчасті (проте достовірні) відомості про дії супротивника – ті відомості, що їх викладено у цьому розділі, а саме:

1. До західних кордонів Радянського Союзу таємно висувається кілька армій.
2. У складі цих армій певну кількість солдатів (іноді цілі дивізії і навіть цілі корпуси) одягнуто у незвичну чорну форму, схожу на тюремну.
3. Мінімум одна з цих армій повністю стоїть на забезпеченні ГУЛАГ НКВД.
4. Радянський уряд у повідомленні ТАСС публічно та категорично заперечує незвичайність цього пересування військ, його масовість, а веде мову про «звичайні навчання» та «перевірку залізничного апарату».

Уявіть, що ви – начальник військової розвідки сусідньої з СРСР держави, і тепер маєте оцінити ситуацію та терміново дати рекомендації своєму урядові. Головне запитання, на яке треба дати однозначну відповідь: якщо ми не нападємо на Радянський Союз, то що робитиме Сталін? Забере у зеків зброю та поверне їх до ГУЛАГу або просто відпустить додому? Чи, може, Сталін має ще якісь варіанти використання озброєних зеків, яких таємно стягують до німецьких та румунських кордонів?

Розділ 39

З тюрем та таборів – під бойові знамена: «друге народження» комбригів та комдивів

*Виходить, знали командири,
Та не шкодуючи життя,
Боролись, лізли геть зі шкіри,
Рятуючи гузно вождя.*
Юрій Леонідович Нестеренко

1

Розповідати про «чорні» дивізії та корпуси я почав з 63-го стрілецького корпусу 21-ї армії. І тут згадав комкора Петровського та комбрига Фоканова. Що за дивні звання для 1941 року? Адже ще у 1940 році у Червоній Армії було введено звання генералів та адміралів. Розберімося.

Після захоплення влади комуністи ввели в країні рівність. Усі стали товаришами. Було скасовано військові та цивільні звання, чини, ордени, погони, лампаси і всі відзнаки. У країні не стало міністрів, послів, генералів, адміралів, полковників та капітанів, мічманів та унтерів, поліцейських і навіть солдатів. Заради загального щастя було ліквідовано уряд, армію, поліцію, розвідку, тюрми і, звісно, гроші як підґрунтя всього зла на землі.

Але невдовзі помітили, що без усього цього жити неможливо. Тому замість міністрів керувати стали народні комісари – наркоми. Замість уряду на чолі країни стала Рада Народних Комісарів. Замість послів до інших країн було направлено повноважних представників – полпредів (рос. – полномочный представитель – **прим. перекладача**). Їхали вони вже не в посольства, а в полпредства. Замість армії країну захищала Червона гвардія, на зміну якій, втім, незабаром прийшла Червона Армія.

А ось в охороні громадського ладу країна майже ціле століття обходилася без поліції. Її не було. Цим пишалися: так у нас влаштована держава, що поліція зовсім не потрібна. Бо була міліція.

Спочатку не було й тюрем. Замість них у Володимирському централі, Крестах, Таганці та Бутирці, у сотнях подібних

КРИГОЛАМ

місць було засновано домзаки – будинки ув'язнення. Незабаром до них додалися ще й табори.

Не існувало арештантів та каторжників! Жодного на цілу країну! Були лише позбавлені волі – елеси (рос. – лишенные свободы – **прим. перекладача**), які невдовзі перетворилися на зеків (рос. – заключенный. – **прим. перекладача**).

І, звісно, зовсім не було грошей, а були совзнаки (рос. – советские знаки – **прим. перекладача**) – радянські знаки.

У країні не було навіть розвідки! Існувала лише реєстрація дій противника. Займалося цим Реєстраційне управління – Регіструпр (рос. – Регистрационное управление – **прим. перекладача**).

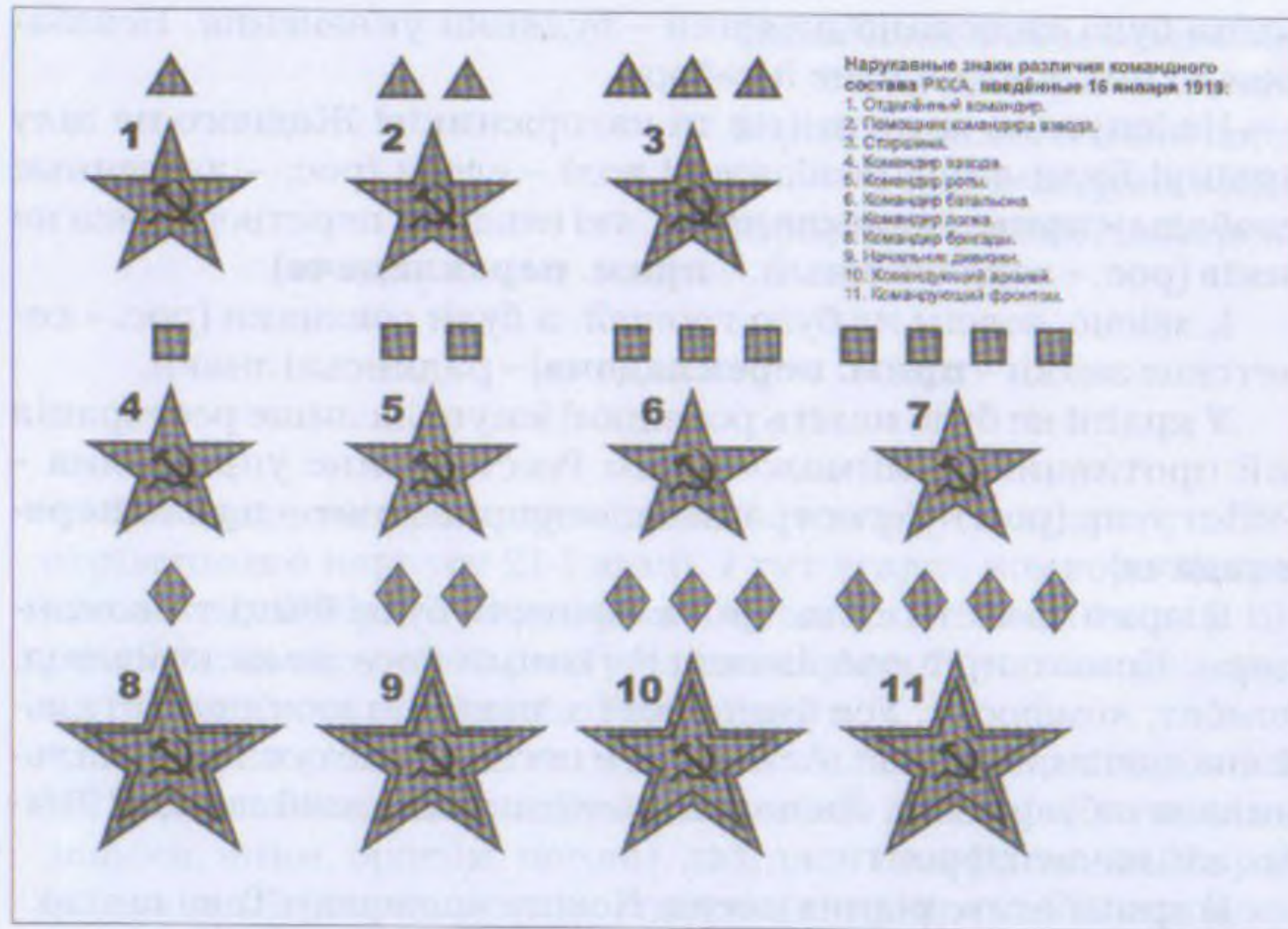
В армії замість солдатів та офіцерів були бійці та командири. Командирів розрізняли за їхніми посадами: комвзвод, комбат, комфронт. Усе було просто, поки йшлося про батальйони, полки та дивізії. Але ось вам посада – заступник начальника штабу фронту. Як назвати людину на такій посаді? Точно: замначштафронт.

В армії багато різних посад. Кожна має назву. Так і пішло:

- замначоперодштарм – заступник начальника оперативного відділу штабу армії;
- помкомполпохоз – помічник командира полку з господарської частини (рос. – по хозяйственной части – **прим. перекладача**);
- комтяжартдив – комісар важкого артилерійського дивізіону;
- інтвокр – інтендант військового округу.

Вінцем цього безумства, мабуть, був замкомпомордел – таку посаду (заступник командувача Петроградського військового округу з морських справ) певний час обіймав товариш Раскольников.

Розшифрування подібних назв вело до купи проблем. Тому у 1935 році було введено персональні військові звання лейтенантів, капітанів, майорів та полковників. Зрозуміло, на той момент в армії ще не було погонів, оскільки вони символізували Білу армію та контрреволюцію. Не було генералів та адміралів, бо ж генерали та адмірали – ланцюгові пси самодержавства. Замість адміралів на флоті було введено звання

Нарукавні нашивки РККА

флагманів. В армії для вищого командного складу було встановлено військові звання комбриг, комдив, комкор, командарм 2-го рангу, командарм 1-го рангу. Як відзнаки використовували ромби в петлицях: один ромб – комбриг, два – комдив, три – комкор, чотири – командарм 2-го рангу, чотири і зірка – командарм 1-го рангу. Крім того, було встановлено звання Маршала Радянського Союзу – великі зірки в петлицях.

Але у травні 1940 року Сталін робить подарунок вищому командному складу своєї армії – вводить генеральські звання, лампаси та зірки в петлицях замість ромбів.

2

Нові звання – генерал-майор, генерал-лейтенант, генерал-полковник та генерал армії – жодним чином не були пов'язані

зі старими військовими званнями хоча б тому, що замість п'яти звань комбригів-командармів вводилося чотири генеральські звання. Повну відповідність між старими та новими званнями виключали від початку.

Але не це головне. Введення генеральських звань було використано для переатестування всього вищого командного складу, при цьому багато комбригів стали полковниками, тобто були понижені до рівня, на якому знаходилися ще кілька років тому. Деякі комбриги зробилися генерал-майорами, а комбриг І. Н. Музиченко – генерал-лейтенантом.

Комкор Жуков отримав найвище генеральське звання – генерал армії.

Деякі командарми стали генерал-полковниками – О.І. Городовіков, Г.М. Штерн, Н.Н. Воронов.

Командармів В.Я. Качалова та І.С. Конєва було опущено нижче та зроблено генерал-лейтенантами.

Усього постановою радянського уряду у червні 1940 року 1056 вищих командирів отримали військові звання генералів та адміралів.

Введення генеральських звань – це сталінський пряник після великого прочухана 1937–1938 років. Чого це товариш Сталін став таким добрим? Та тому що планував усіх своїх командирів у найближчій перспективі взяти на велику справу. Інакше з пряником можна було й не поспішати.

3

Пряники отримали не всі. У 1940 році під час переатестації десяткам вищих командирів, нічого не пояснюючи, генеральських звань просто не присвоїли.

Дивна ситуація склалася у Червоній Армії: паралельно існували дві системи військових звань для вищого командного складу, дві системи військових відзнак, дві різні форми одягу. Одні командири гордовито походжали з зірками, з червоними лампасами, у пишних парадних мундирах, інші ж, виконуючи ту саму роботу, носили скромні ромби.

Ось вам один промовистий приклад. Петрушевській Александр Васильєвіч у 1916 році закінчив Миколаївське піхотне

училище, під час Першої світової війни був командиром роти. З 1918 року у Червоній Армії командував батальйоном та полком. Закінчив Вищу тактико-стрілецьку школу ім. Комінтерну та Військову академію ім. Фрунзе. Далі – начальник штабу дивізії. Закінчив Академію Генерального штабу. Призначений заступником начальника штабу Західного особливого військового округу. Звання – комбриг. Іде переатестація. У цей час Червона Армія стрімко зростає. Бракує командирів не те щоб з академічною, – з будь-якою військовою, навіть цивільною освітою. А у Петрушевського – два військові училища та дві військові академії. І фронтовий досвід. І на всіх службових сходинках був. І жодних претензій до нього. Але командирам, які підпорядковані комбригу Петрушевському, генеральські звання присвоїли, а йому – ні.

5 травня 1941 року у Західному особливому військовому окрузі за наказом Сталіна таємно розгорнуто ще одну армію – 13-ту. Начальником штабу 13-ї армії призначено комбрига Петрушевського. Якби не вірили комбригові – не поставили б його начальником штабу! Та й не просто штабу, – штабу армії! На головному стратегічному напрямку війни! Ситуація: воюй, комбригу Петрушевській, а там подивимося.

Можете уявити, як комбриг Петрушевській рвався у бій! До речі, на війні він показав себе якнайкраще. Війну закінчив у Празі Героєм Радянського Союзу, генерал-лейтенантом, командувачем 46-ї армії. Після війни Петрушевській став генерал-полковником, служив військовим аташе у Китаї, став заступником начальника ГРУ, начальником Військово-дипломатичної академії Радянської Армії.

Ще один приклад. Жмаченко Пилип Феодосійович. Під час Першої світової війни служив рядовим, два роки провів на фронті. У Червоній гвардії – з листопада 1917 року. Після Громадянської війни командував полком та дивізією, був начальником відділу у штабі Харківського військового округу. Звання – комбриг. Під час переатестації не отримав генеральського звання. У березні 1941 року комбрига Жмаченка призначено на посаду командира 67-го стрілецького корпусу. Заступники в нього – генерали, начальник штабу корпусу – генерал, командири дивізій у складі корпусу – генерали. І всі у смугастих

штанах. А командир корпусу – у дивному званні зі скромними ромбами у петлицях.

Як же він мав рватися у бій, щоб отримати генеральське звання! Себе комбриг Жмаченко теж показав на війні. За півроку вже був призначений командувачем армії, всю війну командував арміями. Завершив її теж у Празі, теж Героєм Радянського Союзу, генерал-полковником, командувачем 40-ї армії.

4

Подібних прикладів вистачає, але ми перейдемо до іншої категорії вищих командирів, які не отримали генеральських звань.

Починаючи з серпня 1939 року, Червона Армія стрімко зростала. Виникали все нові й нові дивізії, корпуси та армії. Однієї тисячі генералів явно не вистачало. Сталін навіть ставив полковників на посади командирів корпусів. Наприклад, командиром 15-го стрілецького корпусу 5-ї армії Київського особливого військового округу був полковник І.І. Федюнінський.

Поки Гітлер стояв до Сталіна обличчям, Сталін начебто обходився в армії тим керівним складом, який мав у наявності. Але щойно Гітлер обернувся обличчям на захід, а до Сталіна, м'яко кажучи, спиною, – Сталіну саме у цей момент дуже знадобилися командири вищого рангу. Багато командирів!

Саме тому у «чорні» корпуси та дивізії не тільки бійців, але й вищих командирів рекрутували з «барачних містечок для лісорубів». Ось чому тюремні вагони летіли до Москви. Тут колишніх командирів, які пройшли ГУЛАГ, ввічливо зустрічали на Луб'янці та пояснювали, що сталася помилка. Кримінальні справи припиняли, судимості знімали. Командири поспішали у Сочі, а звідти – під бойові знамена.

Та не кожному однакова пошана. Деяким – генеральські звання. Комдиву Рокоссовському, якого випустили з тюрми, присвоїли, наприклад, звання генерал-майора. У цьому і наступних званнях він не затримується. Генерал-лейтенантом Рокоссовській ходитиме один рік, генерал-полковником – 102

дні, а згодом стрімко піде ще вище до Маршала Радянського Союзу. Але більшість тих, кого випустили з тюрем, так і залишилися зі своїми старими військовими званнями: комбриги, комдиви, був навіть один комкор.

5

Сергей Петрович Мельгунов, автор страшної книги «Червоний терор у Росії» (М.: Айрис-Пресс, 1008), серед багатьох способів допитування описав дуже ефективний прийом отримання важливих відомостей, який використовували чекісти у Києві під час Громадянської війни. Підслідного, який не відповідав на запитання, чекісти без зайвих слів клали до труни і закопували в землю. А потім відкопували та продовжували допит.

Загалом у передвоєнний період Сталін користувався тим самим прийомом: у роки Великої чистки тисячі командирів потрапили до ГУЛАГу, деякі з них мали смертні вироки, інші отримали довгі строки та відбували їх на Колімі та в інших місцях. Згідно з багатьма свідченнями (почитайте, наприклад, «Колімські оповідання» Варлама Шаламова), життя у виправних таборах було для засудженого не надто привабливою альтернативою навіть у порівнянні з розстрілом.

І отже, людей, які вже попрощалися з життям, садовили у розкішні вагони, везли на курорти, відгодовували у номенклатурних санаторіях, а потім давали їм колишню владу та можливість «спокутувати провини». Звання генеральського не присвоювали (тобто не давали жодних гарантій) – командуї, а там подивимося. Ми можемо собі уявити, як усі ці комбриги та комдиви рвалися у діло! У справжнє діло!

Якщо засудити на смерть невинуватого, а потім дати йому роботу, за виконання якої його буде пробачено та відновлено у колишньому становищі в суспільстві, – чи він постаріється виконати цю роботу?

6

Сталінський розрахунок виправдався. Багато звільнених служили Сталіну вірою і правдою, рвалися у бій, справами, власною та чужою кров'ю доводили, що гідні довіри. Ось вам приклади.

Комдива Григорія Алексеевича Ворожейкіна було заарештовано 14 травня 1938 року, він пережив два роки катувань під слідством. 21 квітня 1940 року був звільнений та відновлений у лавах Червоної Армії. У січні 1941 року призначений командувачем ВВС Приволзького військового округу. На початку червня 1941 року зі складу військ Приволзького військового округу було сформовано 21-шу армію Другого стратегічного ешелону, і комдива Ворожейкіна поставили командувати авіацією цієї армії. Уже в перших боях він відзначився і 31 липня 1941 року отримав звання генерал-майора авіації. У серпні Ворожейкіна було призначено начальником штабу ВВС Червоної Армії. З травня 1942 року – перший заступник командувача ВВС РККА. На цій посаді працював до кінця війни. Отримуючи щороку нове звання, у 1944-му став маршалом авіації.

Комбриг Александр Васильевич Горбатов був заарештований у жовтні 1938 року. Пройшов через слідство, отримав строк, який відбував на Колімі. Випущений 5 березня 1941 року, після лікування призначений на посаду заступника командувача 25-го стрілецького корпусу 19-ї армії Другого стратегічного ешелону. Він стане Героєм Радянського Союзу, другим (після загибелі Берзаріна) радянським комендантом Берліна, підніметься до звання генерала армії та посади командувача повітряно-десантних військ Радянської Армії. Ось як Горбатов описує своє звільнення:

«Дружина побувала в НКВД, прилетіла звідити, як на крилах, розповіла, що її дуже добре прийняли, розмовляли ввічливо, цікавилися, як вона живе, чи не треба допомогти грошима <...>».

У ніч на 5 березня 1941 року о другій годині легковою машиною слідчий доправив мене на Комсомольську площу до моїх знайомих. Здавши мене, ввічливо попрощався:

- Ось мій телефон. Коли що, телефонуйте у будь-який час. Розраховуйте на мою допомогу.

Як реліквію я взяв із собою мішок із латками, калоші й чорні, як смола, шматки цукру та сушки, які зберігав на випадок хвороби» (Горбатов А.В. Годы и войны. М.: Воениздат, 1965. – С. 168–169).

Навів мене на думку порівняти таке звільнення з поверненням із того світу, коли людина немовби переживає друге народження, саме генерал армії Горбатов, який у своїх спогадах зізнався: «П'яте березня я вважаю днем свого другого народження». Комбрига Горбатова (як і багатьох інших) випустили, точно розрахувавши час: місяць відпустки в санаторії, прийом справ, потім повідомлення ТАСС, – і в дорогу. І ось бравий комбриг зі своїми «аннушками» вже таємно вирушає на захід.

А «сувеніри» з ГУЛАГу як досвідчений зек він зберіг не дарма. Не придалося, і добре. А декому придалося. Ось комбригові Івану Фьодоровічу Дашичеву, висловлюючись образно, довелося знову вдягати калоші. Його випустили у березні 1941 року, призначили командиром 35-го стрілецького корпусу, згодом зробили генерал-майором та командувачем 44-ї армії, а 4 липня 1942 року заарештували вдруге, тепер уже надовго.

7

Комбригів та комдивів використовували також для поповнення Першого стратегічного ешелону:

- комбриг С.П. Зибін – командир 37-го стрілецького корпусу Київського особливого військового округу;
- комдив Е. Магон – командир 45-го стрілецького корпусу 13-ї армії;
- комбриг М.С. Ткачов – командир 109-ї стрілецької дивізії 9-го особливого стрілецького корпусу;
- комбриг Н.П. Іванов – начальник штабу 6-ї армії;
- комдив А.Д. Соколов – командир 16-го механізованого корпусу 12-ї армії;
- комдив Г.А. Буріченков – командувач Південної зони ПВО;

- комдив П.Г. Алексеев – командувач ВВС 13-ї армії;
- комбриг С.С. Крушин – начальник штабу ВВС Північно-Західного фронту;
- комбриг А.С. Тітов – начальник артилерії 18-ї армії і так далі.

Комбригами та комдивами заповнювали порожні посади у тилкових військових округах після того, як Другий стратегічний ешелон таємно висунувся до західних кордонів.

Комбриг Н.І. Хрістофанов – військовий комісар Ставропольського краю. Комбриг М.В. Хріпунов – начальник відділу у штабі Московського військового округу. Штаб, як ми знаємо, після відходу всіх командирів на румунський кордон було зайнято чекістами, які на військових справах не дуже розумілися, – ось і виписали собі на допомогу Хріпунова з ГУЛАГу.

Але все ж таки більшість комдивів та комбригів знаходимо у Другому стратегічному ешелоні. Цей ешелон комплектували «лісорубами», тому й командирів ставили таких самих. Тут знаходиться і комкор Петровський. Ми пам'ятаємо, що остання його посада – заступник командувача військ Московського військового округу. Після цього – сів. Звільнили його у листопаді 1940 року і наказали формувати 63-й стрілецький корпус. Ось бачите, коли з'явилися «чорні» корпуси!

З трьох дивізій 63-го «чорного» корпусу двома командували комбриги Я.С. Фоканов (згодом генерал-лейтенант, командир 29-го стрілецького корпусу) та В.С. Раковській (згодом генерал-майор). Третьою дивізією командував полковник Н.А. Прищепа. Не комбриг, але сидів. Полковників теж садили, а потім випускали для комплектування Другого стратегічного ешелону. І майорів, і капітанів, і лейтенантів також. Подивіться на будь-яку армію, що таємно висувалася тоді з глибини країни до західних кордонів, – скрізь ви обов'язково знайдете випущених напередодні комбригів.

Ось і в 22-й армії два стрілецькі корпуси, в обох комбриги: Поветкін – командир 51-го корпусу, Карманов – командир 62-го. У цій-таки армії дві дивізії дуже «чорні», явно з «лісорубів», але й командири з того самого середовища – командир 112-ї стрілецької дивізії комбриг Я.С. Адамсон та командир 174-ї стрілецької дивізії комбриг А.І. Зигін.

***

Не загромаджуватиму виклад десятками інших імен і номерів дивізій та корпусів. Кожен, хто цікавиться історією Другої світової війни, може самостійно зібрати колекцію імен вищих командирів, яких Сталін випустив із тюрми і дав можливість «спокутувати провину».

Ні, панове, це не захисна реакція! Процес масового звільнення комбригів та комдивів був початий Сталіним ще до того, як виник план «Барбаросса». Пік цього процесу випадає не тоді, коли німецькі війська вже стояли на радянських кордонах, а на момент, коли вони пішли до Франції.

А тепер уявіть, що це до кордонів вашої держави товариш Сталін настійливо прорубує коридори, знищуючи нейтральні держави, які стоять на його шляху. Одночасно Сталін дає «друге народження» великій кількості командирів, яких раніше прирекли на швидку або повільну смерть. Цим людям дали до рук зброю та владу, але кожен з них – по суті смертник, який горить бажанням справами і кров'ю (власною та чужою) повернути собі суспільне становище, якого Сталін його позбавив. І ось колосальні маси військ, під керуванням випущених із тюрми командирів, висунулися до ваших кордонів, а Сталін офіційно запевняє, що нічого серйозного не відбувається.

Як би ви вчинили у такій ситуації?

Розділ 40

Навіщо було створено Другий стратегічний ешелон?

«Мобілізація – це війна, її іншого її розуміння ми не мислимо»

Маршал Радянського Союзу Б.М. Шапошніков

1

Радянські історики та пропагандисти намагалися не привертати увагу читачів до факту створення Другого стратегічного ешелону Червоної Армії та його висунення до західних районів країни. Про Другий стратегічний ешелон або взагалі не згадували, або говорили обтічно: так, мовляв, вирішив Сталін пересунути з внутрішніх округів 28 стрілецьких дивізій. Іноді до цього додавали: і ще чотири армійські управління.

Ці 28 стрілецьких дивізій та чотири армійські управління увійшли до всіх радянських офіційних версій війни, до всіх підручників, до мемуарів різних генералів та маршалів.

Насправді дивізій у Другому стратегічному ешелоні було не 28, а 81. Окрім того – окремі бригади, полки та батальйони. І були це не лише стрілецькі дивізії – з внутрішніх військових округів і навіть із Середньої Азії та Забайкалля висувалися танкові та моторизовані дивізії. В одній тільки 16-й армії було 1447 танків. Крім того, ішло перебазування величезних мас авіації.

Радянські воєначальники писали про 28 стрілецьких дивізій так, що виникало враження, буцімто дивізії перекидаються не зведені у корпуси та армії. Навіть якщо згадували про чотири армійські управління, враження не змінювалося: немовби 28 дивізій самі собою, а армійські управління перекидаються без військ.

Насправді у внутрішніх військових округах у квітні та травні 1941 року було сформовано не чотири, а вісім армійських управлінь. Одне з них, управління 18-ї армії, було висунуто до Першого стратегічного ешелону. Військ там вистачало. До складу 18-ї армії включили два корпуси – стрілецький і меха-

нізований, та дві авіаційні дивізії, які вже були зосереджені на західному кордоні ССРСР. Разом у складі 18-ї армії – дві танкові, одна моторизована, дві гірсько-стрілецькі, одна стрілецька та дві авіаційні дивізії.

Про решту сім армійських управлінь не можна говорити як про щось відірване від військ. Це не сім армійських управлінь, а сім повнокровних армій, які й утворили Другий стратегічний ешелон. І 28 стрілецьких дивізій були не окремими. Стрілецькі, танкові та моторизовані дивізії загальною кількістю 81 були зведені у корпуси, а ті у свою чергу – в армії.

Але й армії не були окремими. Вони мали загальне керівництво, штаб, їхня загальна назва – Група армій другої лінії. 21 червня 1941 року було ухвалено постанову Політбюро під грифом «Цілком таємно. Особлива тека». Цією постановою командувачем Групи армій другої лінії було призначено першого заступника наркома оборони ССРСР Маршала Радянського Союзу Будьонного, членом Військової ради – члена Політбюро, секретаря ЦК ВКП(б) Маленкова.

2

Нас досі переконують, що «книга *«Спогади і роздуми» маршала Жукова, спогади інших видатних полководців Червоної Армії і є тією достовірною воєнною історією Великої Вітчизняної війни, яку треба вивчати для просвіти нового покоління громадян Росії»* (Красная звезда, 15 грудня 2009 р.).

Ми люди прості, всьому віримо. Відкриваємо мемуари Жукова та інших видатних полководців, але достовірної історії не знаходимо. Кому, як не Жукову, який на момент німецького вторгнення був начальником Генерального штабу, розповісти вдячним нащадкам про Другий стратегічний ешелон. Лише б одну сторіночку додати до мемуарів і розписати ці армії: коли і де сформовані, бойовий та особистий склад, хто очолював. До цього додати, що 21 червня 1941 року було ухвалено рішення Політбюро, тобто рішення Сталіна, всі сім армій об'єднати під загальним керівництвом маршала Будьонного та члена Політбюро Маленкова. Не забути про те, що начальником штабу

Групи армій другої лінії було призначено генерал-ад'ютанта наркома оборони генерал-майора Покровського Александра Петровича.

З якої ж причини Жуков про це не пише? Шкодує паперу? Так викинув би з мемуарів якусь банальність. Банальностей у «Спогадах і роздумах» не бракує. Наприклад, описи щасливого життя радянського народу у передвоєнні роки ми б могли прочитати у «Нотатнику агітатора». А у книзі начальника Генерального штабу, який зобов'язаний був розробити план оборони країни, було б непогано знайти конкретні відомості про склад Червоної Армії та про плани використання збройних сил країни.

Але Жуков замість мемуарів підсунув нам пустушку. Книжка начебто є. І навіть з ілюстраціями. Тільки нічого цікавого та важливого у цій книжці немає. Чому? Бо якщо до мемуарів Жукова вмістити навіть дуже короткий опис Другого стратегічного ешелону, то тільки цей опис спростував би решту жуківських вигадок та побудов.

Із мемуарів Жукова ми дізнаємося, що Червона Армія не мала сили навіть на прикриття кордону, що Сталін питаннями війни цікавився мало, що перед нападом Німеччини на Радянський Союз Жуков хотів привести армію до готовності, але Сталін не дозволив. Але якщо вклеїти до мемуарів сторіночку із розповіддю про Другий стратегічний ешелон, то відкриється абсолютно інша картина.

Не було сил навіть для прикриття кордону? Так ось же сім армій, які таємно висувалися у західні райони країни! Три армії постав на оборону Західної Двіни, ще три – на оборону Дніпра. Одну армію, хоча б 20-ту, постав на оборону Смоленських воріт – міжріччя Західної Двіни та Дніпра.

У 20-й армії було понад 113 тисяч бійців та командирів, 959 танків, не враховуючи гарматних бронеавтомобілів, 1077 гармат польової артилерії, не враховуючи зенітки та міномети, 4251 кулемет, понад 100 тисяч гвинтівок та карабінів (Командный и начальствующий состав Красной Армии в 1940–1941 гг. – С. 246). Невже сто тисяч бійців із тисячею гармат та тисячею танків, з чотирма тисячами кулеметів не

втримали б сім десятків кілометрів фронту між Західною Двіною та Дніпром?

Якщо маєш сумніви, що така маса військ може втримати Смоленські ворота, став туди в оборону 16-ту армію! Той самий довідник повідомляє, що 16-та армія мала 1059 танків. Тут вкралася похибка. 1059 танків мав тільки 5-й мехкорпус. Але разом із 5-м мехкорпусом 16-та армія мала у складі ще й повністю укомплектовану 57-му танкову дивізію полковника В.А. Мішуліна. А також тут не враховано танки у складі розвідувальних батальйонів стрілецьких дивізій. Разом у 16-й армії було 1447 танків, без дрібки – півтори тисячі.

Танки були несправними? Та хто ж вам дозволить вантажити несправні танки до ешелонів, які ідуть на війну? А вже хлопці із гарячими серцями та холодними головами такого неподобства не дозволили б.

Водії не мали досвіду? Це брехня. Але навіть якщо й так, то став танки в оборону – закопуй у землю по самі башти.

Невже така маса військ не втримала б Смоленських воріт? Втримала б. І не було б тоді грандіозних битв біля Києва та Вязьми. І не було б блокади Ленінграда та оборони Москви.

Південніше Смоленських воріт, на східному березі Дніпра, або північніше, на східному березі Західної Двіни, став в оборону 19-ту армію. Вона має понад 110 тисяч бійців та командирів, понад 120 тисяч гвинтівок та карабінів²² (це до питання про одну гвинтівку на трьох), 6302 кулемети, 1408 гармат польової артилерії, не враховуючи мінометів та зеніток, танків, бронеавтомобілів та багато чого іншого (там само).

У 1943 році удари німецьких важких танків Червона Армія зупинила у чистім полі. Чому? Тому що війська стояли в обороні.

²² Зверніть увагу, що кількість гвинтівок та карабінів в армії значно переважає кількість бійців, яким належить ця зброя. Командирам від взводу та вище гвинтівки не потрібні, медичному персоналу – не передбачено, гвинтівок та карабінів не мають кулеметники, екіпажі танків, бронетранспортерів та ряд інших категорій військовослужбовців. Наявність такої кількості гвинтівок ще раз підтверджує відомості про те, що після початку відкритого етапу мобілізації (тобто після першого удару по Німеччині) армії Другого стратегічного ешелону, які висувалися до західних кордонів Радянського Союзу, мали отримати до своїх лав додаткові контингенти бійців – прим. автора.

У 1941 році перед супротивником було не чисте поле, а Західна Двіна та Дніпро. І не мали німці у 1941 році жодного важкого танка. Але ніхто водні кордони не обороняв. Ніхто прибулим військам задачу на оборону не ставив.

А винен, звісно, Сталін. Не дозволив він великому Жукову війська у готовність привести. А як же їх привести у готовність, якщо Жуков не дав собі справи розробити плани оборони? Жуков навіть думок таких перед війною не мав – великі річки як каркас оборони використовувати.

Повіriamo Жукову та припустимо, що дурненький Сталін перед війною питаннями оборони не цікавився. Але ось запалала війна, і нещасний Сталін буцімто не здатен керувати країною та армією. Оце б Жукову й скористатися ситуацією, оце б показати вождю-боягузу на мапі лінії, на яких вигідно розгорнути прибулі війська. Оце б мудрому стратегу й написати вранці 22 червня 1941 року директиву на перехід до стратегічної оборони, поставивши армії Другого стратегічного ешелону туди, де ворожі танки їм не зашкодять. Якщо б Сталін таку директиву не підписав, Жуков мав вимагати відставки з посади начальника Генерального штабу.

Але великий Жуков Другий стратегічний ешелон для оборони використовувати не думав і не планував. Тому про Другий стратегічний ешелон він не став згадувати і в своїх спогадах. І міркувати щодо можливостей розумного використання колосальних мас військ, які знаходилися у його розпорядженні у червні 1941 року, теж не став.

3

Коли питання про мету створення Другого стратегічного ешелону все-таки вплигло, наші академіки тут-таки знайшли пояснення: Черчилль попередив, Зорге попередив, ще хтось попередив. Одним словом, висування Другого стратегічного ешелону – це реакція Сталіна на дії Гітлера.

Але це пояснення не витримує жодної критики. Генерал армії Тюленев у найперший момент вторгнення розмовляв у Кремлі з Жуковим. Він наводить такі слова Жукова: «Допо-

віли Сталіну, але він і далі не вірить, вважає це провокацією німецьких генералів» (Тюленев И.В. Через три войны. М.: Воениздат, 1960. – С. 141).

Подібних свідчень я можу навести достатньо, але й до мене доведено, що Сталін у можливість німецького нападу не вірив і не одразу повірив у це навіть, коли вторгнення розпочалося.

Серйозні історики не здатні співставити власні твердження. У них виходить, що Сталін сформував сім армій та таємно проводив найпотужніше в історії людства перегрупування військ для того, щоб запобігти німецькій агресії, у можливість якої він не вірив.

4

Висування Другого стратегічного ешелону – це зовсім не реакція на дії Гітлера. Створення Другого стратегічного ешелону почалося до так званого попередження Черчилля (про нього йтиметься нижче), до повідомлень Зорге, до початку масового перекидання німецьких військ на радянсько-німецький кордон.

Пересування військ Другого стратегічного ешелону – це ще й унікальна транспортна операція, яка вимагала тривалої підготовки та точного планування. Маршал Радянського Союзу Куркоткін повідомляє, що Генеральний штаб передав усі необхідні документи щодо перевезення військ до Наркомату шляхів сполучення 21 лютого 1941 року (Тыл советских Вооруженных Сил в Великой Отечественной войне. – С. 33).

Але й Генеральному штабу потрібен був час на те, щоб ці документи ретельно підготувати: треба було точно вказати залізничникам, коли, куди і який транспорт подавати, як маскувати завантаження та пересування, які маршрути використовувати, де готувати місця масового розвантаження військ. Але щоб підготувати все це, Генеральний штаб мусив точно визначити, де та які війська і в який саме час мають з'явитися. Отже, рішення про створення Другого стратегічного ешелону, початок планування його пересування та бойового використання ми мусимо шукати дещо раніше. І ми знаходимо...

Створення військ у внутрішніх військових округах та пересування їх до західного прикордоння почалося 19 серпня 1939 року. Процес цей ініціювало рішення Політбюро ЦК ВКП(б), і він ніколи не припинявся, поступово набираючи силу.

Візьмемо для прикладу лише один військовий округ – Уральський. У вересні 1939 року в УрВО формується дві нові дивізії – 85-та та 159-та. 21 червня 1941 року ми знаходимо 85-ту дивізію біля самісінького німецького кордону в районі Августова на ділянці, де прикордонники НКВД знімали колючий дріт. У той-таки момент 159-та дивізія виявляється на самісінькому кордоні з Німеччиною поблизу міста Рава-Руська у складі 6-ї (суперударної) армії.

Наприкінці 1939 року у тому ж таки Уральському військовому окрузі створюються 110-та, 125-та, 128-ма стрілецькі дивізії, і кожна з них перед вторгненням Німеччини ми знаходимо на радянсько-німецькому кордоні. Причому 125-та дивізія, відповідно до радянських джерел, розташувалася «безпосередньо на кордоні» зі Східною Пруссією.

Уральський військовий округ формував ще багато полків та дивізій, і всі вони тихо й без галасу пересувалися ближче до кордонів.

Поки Другий стратегічний ешелон офіційно не існував, поки його армії знаходилися у статусі невидимок та привидів, вище радянське військове керівництво відпрацьовувало взаємодію військ Першого та Другого стратегічних ешелонів.

У другій половині 1940 року генерал армії Павлов проводить нараду із командувачами армій Західного особливого військового округу та начальниками штабів. В ієрархії радянських маршалів, генералів та адміралів Дмитрій Грігор'євіч Павлов посідав місце у першій десятці. Відпрацьовувалися способи дій командирів, штабів, систем зв'язку у початковий період війни. Радянським штабам під час навчань потрібно було фізично пересуватися саме так, як вони готувалися діяти на початку війни. Начальник штабу 4-ї армії полковник Сандалов спантеличений: «А ті штаби, які знаходяться біля самого кордону? Куди їм рухатися?» (Сандалов Л.М. Пережитое. – С. 65).

Треба відзначити, що при підготовці оборонної війни ніхто не тримає штаби «біля самого кордону», але радянські штаби були висунуті до прикордонних стовпчиків та знаходилися тут постійно з моменту встановлення спільних кордонів із Німеччиною.

Цікава також реакція начальника штабу прикордонної армії: у нього наказ рухатися асоціюється лише із пересуванням на захід, через кордон. Він навіть уявити собі не може, що в майбутній війні штаб можна пересувати кудись іще.

На нараді, яка відбувалася поблизу кордону, окрім командирів Першого стратегічного ешелону були присутні й високі гості з Другого стратегічного ешелону на чолі з командувачем військ Московського військового округу генералом армії Тюленевим. Користуючись присутністю Тюленева, генерал армії Павлов пояснює командувачу 4-ї армії генерал-лейтенанту Чуйкову призначення Другого стратегічного ешелону:

– Коли з тилу підійдуть війська внутрішніх округів, – Павлов глянув на Тюленева, – коли у смугі вашої армії буде досягнуто щільності сім з половиною кілометрів на дивізію, тоді можна буде рухатися вперед і не сумніватися в успіху (там само).

Присутність командувача військ Московського військового округу генерала армії Тюленева на нараді у прикордонному військовому окрузі є дуже знаменним. Уже в 1940 році він знав свою роль у початковому періоді майбутньої війни і мав з'явитися зі своїм штабом у прикордонному окрузі, коли Перший стратегічний ешелон перейде державний кордон.

До речі, у лютому 1941 року за наполяганням Жукова, який очолив Генеральний штаб, радянський план було змінено, і генерал армії Тюленев зі своїм штабом мав таємно перекидатися не на німецький, а на румунський кордон, бо саме у тому районі радянське командування планувало завдати вирішального удару по Німеччині, відрізавши її від джерел нафти.

Щільність військ «сім з половиною кілометрів на дивізію», яку використовують радянські генерали, – це встановлена Польовим статутом (ПУ-39) тактична щільність для наступу. Для оборонних дій дивізії, зазвичай, надавалася смуга місцевості в три-чотири рази ширша.

На тій-таки нараді, за свідченням Сандалова, відпрацьовувалося ще одне важливе питання – про те, як маскувати висування радянських військ до кордону: «висування <...> нових дивізій можна провести під виглядом навчальних зборів» (там само).

13 червня 1941 року – це день, коли 81 радянська дивізія з внутрішніх військових округів під виглядом навчальних зборів рушила на західні кордони. У цій ситуації Гітлер не став чекати, поки радянські генерали створять статутну щільність (сім з половиною кілометрів на дивізію), і завдав удару першим.

5

Після того, як Німеччина завдала упереджувального удару, Другий стратегічний ешелон (як і Перший) використовувався для оборони. Але це зовсім не означає, що він для цього був створений.

Генерал армії М.І. Казаков каже про Другий ешелон: «Після початку війни до планів його використання довелося внести кардинальні зміни» (ВИЖ, 1972. – № 12. – С. 46).

Генерал-майор В. Земсков висловлюється більш певно: «Ці резерви ми вимушені були використовувати не для наступу відповідно до плану, а для оборони» (ВИЖ, 1971. – № 10. – С. 13).

Група авторів під керівництвом генерала армії С.П. Іванова деталізує плани радянського командування:

«У випадку, якщо б військам Першого стратегічного ешелону вдалося <...> перенести бойові дії на територію супротивника ще до розгортання головних сил, Другий стратегічний ешелон мав наростити зусилля Першого ешелону та розвинути удар у відповідь згідно із загальним стратегічним задумом» (Начальный период войны. – С. 206).

У цій фразі нас не повинно бентежити словосполучення «удар у відповідь». Що саме радянські воєначальники розуміли під «ударом у відповідь», можна зрозуміти, озирнувшись на радянську версію історії Зимової війни. Тривалий час радянська пропаганда твердила, що Фінляндія напала на СРСР, а Червона Армія лише завдала «удару у відповідь».

Про настрої у Другому стратегічному ешелоні розповідає генерал-лейтенант Калінін. Перед початком таємного висування на захід він готував війська Сибірського військового округу (перетворені згодом на 24-ту армію) до бойових дій. Під час навчань генерал заслуховує думку молодшого офіцера:

«Та й укріплення, певно, не будуть потрібні. Адже ми готуємося не до оборони, а до наступу, битимемо ворога на його ж території» (Размышления о минувшем. – С. 124).

У своїх спогадах генерал-лейтенант Калінін передав слова молодого офіцера із певною іронією: мовляв, який наївний. Проте не повідомив, чому молодий офіцер мав таку думку. Якщо офіцер не мав рації, Калінін мав його виправити, а також вказати всім командирам від батальйону до корпусу, що молоді офіцери чогось не розуміють, що напрям бойової підготовки однобічний. Генерал Калінін мав негайно розпитати командирів у сусідніх батальйонах, полках, дивізіях про стан справ, і якщо ця «неправильна» думка виявилася б розповсюдженою, видати громовий наказ по 24-й армії про зміну напряму бойової підготовки. Але генерал Калінін цього не зробив, і його війська продовжили готуватися «бити ворога на його ж території».

Неготовність до оборони – провина не молодих офіцерів і навіть не генерала Калініна. Генерал був лише командувачем однієї армії, але тоді всі армії готувалися «бити ворога на його ж території».

Цікавою є заява генерала Калініна, яку він зробив у тій самій книзі (С. 182–183). Здавши 24-ту армію генералові НКВД Ракутіну, він повернувся до Сибіру і тут у «барачних містечках для лісорубів» готував десять нових дивізій. Слово має Калінін:

«З чого ж почати? На чому зосередити при навчанні військ головну увагу – на обороні чи наступі? Становище на фронтах залишалось напруженим. Війська Червоної Армії продовжували вести важкі оборонні бої.

Досвід боїв показав, що ми не завжди уміло будували оборону. Оборонні позиції часто погано обладнувалися в інженерному відношенні. Подекуди навіть на першій позиції не було системи траншей. Бойовий порядок оборонців частіше складався

Солдати Другого стратегічного ешелону з характерною зовнішністю і табірною худизною

з одного ешелону та невеликого резерву, що знижувало стійкість військ. У багатьох випадках люди були погано підготовані до протитанкової оборони, існувала певна боязнь танків <...>.

Разом із тим думалося: «Не завжди ж ми будемо оборонятися. Відступ – справа вимушена <...>». До того ж оборона ніколи не вважалася і не вважається головним видом бойових дій <...> Значить, треба готувати війська до наступальних боїв <...> Поділився я із командирами. Дійшли одностайної думки: головні зусилля при навчанні направляти на ретельне відпрацювання питань тактики наступальних дій».

Так міркував генерал-лейтенант Калінін восени 1941 року, коли головною задачею держави та її армії було зупинити ворога хоч би біля стін Москви. Всім було цілком зрозуміло, що до оборони Червона Армія не готова. Але Калінін, незважаючи ні на що, вирішив свої війська до оборони не готувати. Не готові нові дивізії до оборони – ну то й що! Готуватимемось до наступу! Тільки до наступу!

Якщо навіть після німецького вторгнення, коли німецька армія загрожувала самому існуванню комуністичного режиму, генерал Калінін продовжував навчати війська тільки наступу, то не варто сумніватися, що до цього самого він готував їх і до німецького вторгнення.

6

Другий стратегічний ешелон в результаті німецького удару на випередження довелося використовувати не за прямим призначенням, а для оборони. Але збереглося достатньо документів, щоб установити первинне призначення Другого стратегічного ешелону і роль, яку йому відводили у планах війни.

У Другому ешелоні, як і в Першому, кожна армія мала унікальні особливості, власне обличчя, власний характер. Більшість армій висувалися порожнем, таким собі потужним каркасом, який після прибуття та таємного розгортання у лісах західних районів країни потрібно було доповнити, добудувати. Стандартний склад армій Другого стратегічного ешелону – два стрілецькі корпуси по три стрілецькі дивізії у кожному. Це не ударна, а звичайна армія скороченого складу.

Після прибуття до західних районів кожна армія негайно бралася до мобілізації та поповнення своїх дивізій і корпусів. Відсутність механізованих корпусів із величезною кількістю танків у складі більшості армій Другого стратегічного ешелону є цілком логічною.

Ще доречний варіант – використовувати більшість механізованих корпусів у першому раптовому ударі, щоб він вийшов максимально потужним, після цього ввести у бій Другий стратегічний ешелон та передати його полегшеним арміям усі танки, що вціліють після перших операцій.

Але серед армій Другого стратегічного ешелону були винятки.

16-та армія явно була ударною. У її складі був повністю укомплектований механізований корпус та окрема 57-ма танкова дивізія полковника В.А. Мішуліна. Включно з цією дивізією у 16-й армії було понад 1400 танків.

Ще потужнішою була 19-та армія, яку таємно перекидали з Північного Кавказу. Три її стрілецькі корпуси вже висувалися до західних районів країни, 26-й механізований корпус готувався до висування. Уже після того, як Німеччина завдала удару на випередження, до складу 19-ї армії було включено 25-й механізований корпус, як і передбачали довоєнні плани (Дриг Е. Механизированные корпуса в бою. История автобронетанковых войск Красной Армии в 1940–1941 годах. М.: АСТ, 2005. – С. 597).

Отже, 19-та армія за радянськими довоєнними планами повинна була мати у складі два мехкорпуси. Це явно була суперударна армія. Навіть її стрілецькі корпуси мали незвичну організацію та очолювалися командирами найвищого рангу. Наприклад, 34-й стрілецький корпус під керівництвом генерал-лейтенанта Р.П. Хмельницького мав у своєму складі чотири стрілецькі та одну гірсько-стрілецьку дивізії, а також кілька важких артилерійських полків. Присутність гірсько-стрілецьких дивізій в армії не випадкова: 19-та армія, найпотужніша армія Другого стратегічного ешелону, таємно розгорталася *не проти Німеччини*.

У цьому проявляється весь задум радянського наступу:

9-та армія, найпотужніша армія Першого стратегічного ешелону, – проти Румунії.

19-та армія, найпотужніша армія Другого стратегічного ешелону, – просто за її спиною, також проти Румунії.

Платні друзі Радянського Союзу пустили у життя легенду про те, що Другий стратегічний ешелон призначався для «контрударів». Якщо так, то найпотужніший «контрудар» готувався по румунських нафтових полях.

Друга за потугою у Другому стратегічному ешелоні 16-та армія розгорталася поруч із 19-ю. Її теж можна було використувати проти Румунії, але більш імовірно, що її планували використати проти Угорщини на стику 26-ї (ударної) та 12-ї (гірської ударної) армій, відрізаючи джерела нафти від споживача.

Але Гітлер своїм вторгненням порушив це розгортання, тому і 16-ту, і 19-ту армії терміново довелося перекидати під Смоленськ, відтермінувавши на кілька років «звільнення» Румунії та Угорщини.

***

Через багато років по війні генерал-лейтенант Міхаїл Фьодоровіч Лукін, який на початку 1941 року був командувачем 16-ї армії, повідомив про те, для чого цю армію перекидали із Забайкалля до західних районів Радянського Союзу: *«Ми збиралися воювати на території супротивника»* (ВИЖ, 1979. – № 7. – С. 43).

На тій-таки сторінці журналу Маршал Радянського Союзу Васілевській підкреслює, що Лукіну треба вірити, бо *«у його словах багато суворой правди»*.

Васілевській і сам є видатним майстром воювати «на території супротивника». Це він 1945-го завдав раптового удару по японських військах у Манчжурії, продемонструвавши вищий клас військового мистецтва і показавши, як треба завдавати удару у спину країні, з якою підписано договір про ненапад і яка виснажена війною на інших фронтах.

Розділ 41

Головне запитання

«Хто завдав першого приголомшливо правильного, технічно поставленого удару, такого удару, що збиває з ніг, той практично переміг. Бо він стоїть, а супротивник лежить у півнепритомному стані і добити його ногами можна заввиграшки. Це цілком зрозуміло. І мені, і вам, і товаришу Сталіну»

Александр Ніконов. (Бей первым! – С. 109).

1

Одразу після поділу Польщі восени 1939 року величезну кількість радянських військ з місць постійної дислокації було перекинуто на нові кордони. Проте нові території не були пристосовані для дислокації великої кількості військ, особливо сучасних військ із великою кількістю бойової техніки.

В офіційній «Історії Другої світової війни» (История Второй Мировой войны. 1939–1945. – Т. 4. – С. 27) читаємо:

«Війська західних прикордонних округів мали великі складнощі. Усе доводилося будувати й обладнувати заново <...> бази і пункти постачання, аеродроми, мережу шляхів, вузли та лінії зв'язку <...>»

Ось вам інші свідчення:

«Пересування з'єднань та частин округу до західних областей Білорусії викликало великі складнощі <...> Особовий склад 3-ї, 10-ї, 4-ї армій займався ремонтом та будівництвом казарм, складів, таборів, обладнанням полігонів, стрільбищ, танкодромів. Війська були у великій напрузі» (Краснознаменный Белорусский военный округ. – С. 84).

«Пересування сюди військ округу пов'язане з велетенськими складнощами. Казарменний фонд був мізерним <...> Для військ, що не забезпечені казарменними приміщеннями, будувалися землянки <...> У нижніх поверхах казарм облаштовувалися чотириярусні нари» (Сандалов Л.М. На московском направлении. – С. 41).

Але війська все прибували. Генерал Сандалов говорить, що для розміщення військ у 1939–1940 роках використовувалися склади, бараки, будь-які приміщення.

Начальник Управління бойової підготовки Червоної Армії генерал-лейтенант Владімір Ніколаєвіч Курдюмов на нараді командного складу у грудні 1940 року говорив, що війська у нових районах часто замість бойової підготовки вимушені займатися господарськими роботами. На тій-таки нараді начальник автобронетанкового управління генерал-лейтенант танкових військ Яків Миколайович Федоренко повідомив, що майже всі танкові з'єднання у 1939–1940 роках змінили дислокацію, деякі – три-чотири рази. У результаті більше половини частин, які перейшли на нові місця, не мали полігонів.

Ціною велетенських зусиль у 1939 та 1940 роках війська Першого стратегічного ешелону були влаштовані та розквартировані. Але з лютого 1941 року спочатку повільно, а тоді все швидше починається перекидання до тих самих районів військ Другого стратегічного ешелону.

І в цю мить відбулася зміна, яку історики не помітили: радянські війська припинили піклуватися про те, як вони проведуть наступну зиму. Війська Першого стратегічного ешелону, кинувши всі свої землянки та недобудовані казарми, пішли до прикордонної смуги (Маршал Радянського Союзу Баграмян І.Х. ВИЖ, 1976. – № 1. – С. 62).

Війська Другого стратегічного ешелону, які висували з глибини країни, не використовували недобудовані казарми та військові містечка, залишені Першим стратегічним ешелonom. Прибулі війська не збиралися зимувати у цих місцях та жодним чином не готувалися до зими. Вони більше не будували землянок, полігонів та стрільбищ, навіть не копали окопів. В офіційних документах та мемуарах радянських генералів і маршалів є багато свідчень, що на той час війська розташовувалися лише у наметах.

Приклад: ранньої весни 1941 року у Прибалтиці формується 188-ма стрілецька дивізія 16-го стрілецького корпусу 11-ї армії. У травні вона отримує резервістів. Дивізія створює тимчасове наметове містечко в районі міста Козлова Руда²³ (45–50 км від державного кордону). Під прикриттям повідомлення ТАСС від 13 червня 1941 року дивізія кидає це містечко та йде

²³ Нині – м. Казлу-Руда, Литовська республіка – прим. ред.

до кордону. Будь-які спроби знайти хоч би натяк на підготовку до зими приречені на провал, – дивізія не готувалася тут зимувати. Поруч іде розгортання 28-ї танкової дивізії – тут така сама картина. У всіх танкових, у всіх стрілецьких дивізіях, що формуються, ставлення до холодів змінилося – нікого майбутня зима більше не лякає.

Командир бригади генерал-майор Москаленко (майбутній Маршал Радянського Союзу) отримує задачу від командувача 5-ї армії генерал-майора Міхаїла Івановича Потапова: *«Тут почала формуватися твоя бригада <...> Займеш отут ділянку лісу, збудуєш табір <...>»*. Потужна, повністю скомплектована бригада у складі понад 6 тисяч осіб із понад сотнею важких гармат калібром до 85 мм обладнує табір за три дні. Після цього починається напружена бойова підготовка по 8–10 годин на день, не враховуючи нічні заняття, самопідготовку, обслуговування озброєння, тренування при зброї (Москаленко К.С. На юго-западном направлении. – С. 18).

Якби радянські війська готувалися до оборони, то вони мали б закопуватися у землю, створюючи безперервну лінію траншей від Льодовитого океану до гирла Дунаю. Але вони цього не робили. Якби радянські війська готувалися мирно провести ще одну зиму, то, починаючи з квітня-травня 1941 року, треба було будувати, будувати й будувати – хоча б військові містечка, казарми чи якісь бараки. Але й цього не робили.

Деякі дивізії мали десь позаду недобудовані казарми, але багато їх було створено навесні 1941 року. Вони ніде нічого не мали – ні казарм, ані бараків, однак не будували навіть землянок. Де у такому випадку вони збиралися зимувати?

2

Генерал-майор Запорожченко дає такий опис розгортання військ у травні-червні 1941 року:

«Кінцевим етапом стратегічного розгортання було приховане висування ударних угруповань до базових районів для наступу, яке здійснювалося протягом кількох ночей перед нападом. Прикриття висування було організовано силами за-

здалезідь висунутих до кордону підсилених батальйонів, які до підходу головних сил контролювали призначені дивізіям ділянки фронту.

Перебазування авіації почалося в останніх числах травня і завершилося до 18 червня. При цьому винищувальна та армійська авіації зосередилися на аеродромах, віддалених від кордону до 40 км, а бомбардувальна – не далі 180 км» (ВИЖ, 1984. – № 4. – С. 42).

У цьому описі нас може здивувати тільки дата – 18 червня. Відомо, що радянська авіація почала перебазування не в останніх числах травня 1941 року, а 13 червня під прикриттям повідомлення ТАСС. Чому ж генерал говорить про 18 червня?

Справа у тому, що генерал говорить не про Червону Армію, а про німецький вермахт. Там відбувалося те саме: війська йшли до кордону вночі, вперед було послано підсилени батальйони, прибулі дивізії займали вихідні райони для наступу, простіше кажучи, ховалися в лісах.

Дії збройних сил СРСР та Німеччини були повністю ідентичними, немовби дзеркальними. Розбіжність – лише в часі. Рано навесні 1941 року радянські війська діяли з випередженням, а тепер їх на два тижні випередив Гітлер: він мав менше війська і пересувати їх доводилося на дуже невеликій відстані.

Цікаво, що на початку червня 1941 року німецька армія знаходилася у вкрай не вигідному становищі. Багато військ в ешелонах. Гармати в одному ешелоні, снаряди – в іншому. Бойові батальйони розвантажуються там, де немає штабів, а штаби – де немає військ. Зв'язок відсутній, оскільки з міркувань безпеки користування багатьма радіостанціями до початку бойових дій було заборонено. Німецькі війська теж не копали землянок та не будували полігонів.

Але головна схожість у тому, що велетенська кількість запасів, військ, авіації, шпиталів, штабів, аеродромів знаходилася біля самого радянського кордону, і мало-хто знав про план подальших дій – він був суворою таємницею вищого командування.

Усі заходи Червоної Армії з 13 червня 1941-го, які багато істориків розцінюють як дурість, два тижні тому здійснював німецький вермахт.

Це не дурість, а підготовка наступу.

3

Що мало відбутися після повного зосередження Другого стратегічного ешелону Червоної Армії у західних районах країни?

Відповів на це запитання ще задовго до початку Другої світової війни начальник Генерального штабу польської армії генерал Владіслав Сікорський у книзі «Майбутня війна»: «Стратегічне очікування не може тривати після того, як усі сили буде мобілізовано і їхнє зосередження закінчено» (Сикорський В. Будущая война. М.: Государственное военное издательство Наркомата обороны СССР, 1936. – С. 240). Книгу було видано в СРСР за рішенням радянського Генерального штабу для радянських командирів через те, що радянська військова наука ще раніше дійшла твердих висновків: «Найгірше у сучасних умовах – це прагнення на початковому етапі війни дотримуватися тактики вичікування» (Журнал «Война и революция», 1931. – № 8. – С. 11). Начальник радянського Генерального штабу Маршал Радянського Союзу Борис Михайлович Шапошников мав тверде переконання з цього питання:

«Тривале перебування призованих резервістів під прапорами без перспектив війни може відбитися негативно на їхньому моральному стані: замість підвищення бойової готовності виникне її зниження <...>. Одним словом, чого б не хотіло командування, а тим більше дипломатія, але з оголошенням мобілізації з суто військових причин гармати можуть почати стріляти самі собою.

Таким чином, треба вважати сумнівним припущення про можливість у сучасних умовах війни тривалого перебування мобілізованих армій у стані військового спокою без переходу до активних дій» (Шапошников Б.М. Мозг армии. В трёх томах. М.: Военный вестник, 1927. – Т. 3).

Радянські військові теоретики та практики цілком справедливо вважали, що «мобілізація, зосередження, оперативне розгортання та проведення перших операцій складає єдиний нерозривний процес» (ВИЖ, 1986. – № 1. – С. 15). Почавши мобілізацію, а тим більше зосередження та оперативне розгортання військ, радянське командування вже не могло зупинити чи

хоч загальмувати цей процес. Це чимось нагадує дуель у традиціях американського Дикого Заходу: різко кидаєш руку до низу, розстібаєш кобуру, вихоплюєш револьвер, наводиш його на супротивника, водночас зводячи курок, і стріляєш. Зупинитися неможливо: найменше зволікання означає смерть, бо ледь твоя рука торкнулася кобури, супротивник так само стрімко (ба й швидше) починає виконувати ту ж саму послідовність дій.

Радянські історики, відповідаючи на запитання, хто ж розпочав радянсько-німецьку війну 1941 року, називають винуватцем того, хто першим зробив постріл. А чом би не використати інший критерій? Мені здається, що у розв'язуванні війни винен той, хто першим розпочав мобілізацію, зосередження та оперативне розгортання своїх військ, – тобто той, хто першим схопився за револьвер.

4

Захисники традиційної версії причин нападу Німеччини на СРСР 22 червня 1941 року хапаються за будь-яку соломинку, щоб урятувати створений ними міф. Вони говорять: маршал Шапошніков розумів, що висування військ до кордонів – це війна. Але у 1941 році начальником Генерального штабу був уже не Шапошніков, а Жуков. Може, він висував війська, не розуміючи, що це війна?

Ні, хлопці, Жуков усе розумів, і значно краще за нас.

Щоб усвідомити всю рішучість дій радянського вищого командування, маємо повернутися до 1932 року у 4-ту кавалерійську дивізію, найкращу не тільки у всій Червоній кавалерії, але й в усій Червоній Армії взагалі. До 1931 року 4-та кавалерійська дивізія перебувала у Ленінградському військовому окрузі і розташовувалася в місцях, де раніше стояла імператорська кінна гвардія. Кожен може сам уявити умови, в яких жила та готувалася до боїв ця дивізія. Менш ніж розкішними умовами її квартирування назвати не можна.

Але ось у 1932 році дивізію із надзвичайних оперативних міркувань перекинули на непідготовану базу. Маршал Радянського Союзу Жуков розповідає про це так:

«Протягом півтора року дивізія мусила самотійно будувати казарми, конюшні, штаби, житлові будинки, склади та всю навчальну базу. В результаті блискуче підготована дивізія перетворилася на погану робочу військову частину. Брак будівельних матеріалів, дощова погода та інші несприятливі умови не дозволили вчасно підготуватися до зими, що вкрай важко відбилося на загальному стані дивізії та її бойовій готовності. Впала дисципліна <...> (Жуков Г.К. Воспоминания и размышления. М.: АПН, 1969. – С. 118).

Навесні 1933 року найкраща дивізія Червоної Армії знаходилася «у стані крайнього занепаду» та «була небоєздатною». Командира дивізії визначили як головного винуватця із усіма наслідками, а для дивізії підшукали нового командира.

Цим новим командиром став Жуков. Саме звідси почалося його сходження. За діяльністю Жукова слідкував не тільки командир корпусу Тимошенко, але й сам нарком оборони Ворошилов – дивізія носила його ім'я і вважалася найкращою. Ворошилов чекав від Жукова відновлення колишньої слави 4-ї кавалерійської дивізії. Жуков драконівськими заходами цю славу відновив, довівши, що йому можна ставити будь-яку задачу, навіть теоретично неможливу.

У 1941 році всі учасники цієї історії піднялися вище за рівень, на якому були у 1933 році. Значно вище. Ворошилов став членом Політбюро ЦК ВКП(б), Маршалом Радянського Союзу та головою Комітету оборони, Тимошенко – Маршалом Радянського Союзу та наркомом оборони, Жуков – генералом армії, заступником наркома оборони та начальником Генерального штабу.

Це вони втрюх керували таємним пересуванням радянських військ до німецьких кордонів. Вони знали краще за нас і не з теоретичних розрахунків, що навіть однієї дивізії не можна залишити на зиму у непідготованому лісі. Солдат може перезимувати у будь-яких умовах, проблема не в цьому. А в тому, що біля західних кордонів немає стрільбищ, полігонів, танкодромів, немає навчальних центрів та умов для бойової підготовки. Війська або негайно треба вводити у бій, або відбудеться невідворотне зниження рівня бойової підготовки. Вони знали, що у непідготованому місці не можна залишати

на зиму жодної дивізії. І виводили до місць, де не було умов для бойової підготовки, практично всю Червону Армію!

5

Війна почалася не так, як бажав Сталін, тому й закінчилася не так, як він планував: Сталіну перепала тільки половина Європи. Але щоб зрозуміти й до кінця оцінити Сталіна, уявімо собі, що могло відбутися, якби Гітлер не напав на Сталіна 22 червня 1941 року. Якби Гітлер, наприклад, вирішив захопити Гібралтар, а операцію «Барбаросса» відклав на два місяці.

Що у цьому випадку міг зробити Сталін?

Вибору він уже не мав.

По-перше, він не міг повернути свої армії назад. Багатьом арміям та корпусам, які створили у першій половині 1941 року, не було куди вертатися, окрім «барачних містечок для лісорубів». Перекидання військ назад, до місць попередньої дислокації, знову б вимагало багатьох місяців, паралізувало весь залізничний транспорт країни і призвело б до економічної катастрофи. Та й навіть спочатку півроку війська таємно зосереджувати на західних кордонах, а потім їх півроку розсереджувати? Але якби навіть після повного зосередження почалося негайне розсередження, то й тоді до зими цей процес завершити було б неможливо.

По-друге, Сталін не міг залишити свої армії зимувати у прикордонних лісах. Без напруженої бойової підготовки армії швидко втрачають здатність воювати. До того ж з якоїсь причини Сталін зберігав у величезній таємниці процес створення та перекидання на захід армій Другого стратегічного ешелону. Чи міг він розраховувати на повне збереження таємниці, якби залишив на кілька тижнів ці незлічені армії у прикордонних лісах.

Головне запитання моєї книжки:

Якщо Червона Армія не могла повернутися назад, але й не могла довго залишатися у прикордонних районах, що ж їй залишалося робити?

Радянські історики готові обговорювати будь-які деталі та вишукувати будь-які помилки. Але відставимо другорядні подробиці і дамо відповідь на це центральне запитання.

Радянські історики ухилилися від відповіді, тому я цитую товариша Сталіна:

«В умовах, коли ми оточені ворогами, раптовий удар з нашого боку, несподіваний маневр, швидкість вирішують усе» (Сталин И.В. Сочинения. – Т. 5. – С. 225).

Розділ 42

Навіщо Сталін перекидав війська зі східних прикордонних округів на західні кордони?

1

Отже, на західних кордонах Радянський Союз мав п'ять військових округів, у яких таємно, але інтенсивно концентрувалися війська. Усі вісім внутрішніх військових округів залишилися практично без військ і без командування. Із внутрішніх військових округів до західних кордонів таємно пішли всі корпуси, дивізії і майже всі генерали та штаби.

Окрім п'яти західних прикордонних та восьми внутрішніх військових округів, існував Далекосхідний фронт та три східні прикордонні військові округи: Закавказький, Середньоазійський та Забайкальський. Звернімо увагу і на них.

У травні 1941 року у Середньоазійському та Закавказькому військових округах, усупереч спростуванню ТАСС від 9 травня 1941 року, йшла інтенсивна підготовка до «звільнення» Ірану. Середньоазійському округу відводилася головна роль, Закавказькому – допоміжна. Як заведено, останнім акордом підготовки стали грандіозні навчання за присутності вищого командного складу Червоної Армії. У травні на ці навчання мав виїхати начальник Генерального штабу генерал армії Жуков та його заступник генерал-лейтенант Ватутін. Ось що пише про ці події генерал армії Штеменко (на той час полковник у Головному оперативному управлінні Генерального штабу):

«Наприкінці травня основний склад нашого відділу відправився до Тбілісі. Нас підсилили за рахунок інших відділів <...>. Перед самим від'їздом з'ясувалося, що ні начальник Генштабу, ані його заступник виїхати не можуть, і навчаннями керуватимуть командувачі військ: у ЗакВО – Д.Т. Козлов, у САВО – С.Г. Трофименко. Однак уже другого дня після нашого приїзду генерал-лейтенанта Козлова терміново викликали до Москви. Відчувалося, що у Москві відбувається щось не зовсім звичайне» (Штеменко С.М. Генеральный штаб в годы войны. – С. 20).

Так прикордонний Закавказький військовий округ просто напередодні «звільнення» Ірану залишився без командувача. Мені заперечать, що у генерала Козлова існує заступник, генерал-лейтенант Батов, – нехай він і командує округом. Та ні, Батов зайнятий. Батов сформував із найкращих військ За-

кавказького військового округу 9-й особливий стрілецький корпус, перекинув його до Криму, і там корпус у взаємодії з Чорноморським флотом інтенсивно готувався до проведення морської десантної операції. Дивізія зі складу саме цього корпусу відпрацьовувала на навчаннях висаджування з бойових кораблів Чорноморського флоту.

Закавказький військовий округ залишався без командувача та без його заступника до серпня 1941 року, коли сюди повернувся генерал Козлов та силами військ округу (у взаємодії з Каспійською флотилією) здійснив «визвольний похід» до Ірану.

2

Управління та штаб Середньоазійського військового округу теж були дуже послаблені. До Москви викликали начальника штабу округу генерал-майора Міхаїла Ільча Казакова. Генерал Казаков у своїй книзі «Над мапою колишніх битв» повідомив, що бачив із літака приголомшливу кількість залізничних ешелонів із військами та бойовою технікою, які перекидалися з Середньої Азії.

Серед тих, кого везли у воїнських ешелонах з Середньої Азії, був командир 83-ї гірсько-стрілецької дивізії Олександр Олександрович Лучинський (згодом генерал армії). Лучинський їхав в одному купе із генерал-майором Іваном Єфімовичем Петровим (згодом генералом армії). Спогади Лучинського про Петрова насправді безцінні:

«Ми їхали в одному купе за викликом в Наркомат оборони, коли по радіо пролунало повідомлення про напад на нашу країну фашистської Німеччини».

Лучинський не говорить, навіщо його викликали до Москви, але розповідає про свого попутника генерала Петрова:

«Незадовго до війни його було призначено командиром 192-ї стрілецької дивізії, а потім 27-го механізованого корпусу, на чолі якого і відправився на фронт» (ВИЖ, 1976. – № 9. – С. 121–122).

Генерал-майор Петров перетворив стрілецьку дивізію на гірсько-стрілецьку та відправив її на радянсько-румунський

кордон. Потім прийняв під командування 27-й механізований корпус. Цей корпус також пересувався до румунського кордону з Середньої Азії, а сам командир корпусу генерал-майор Петров у цей час їхав до Москви для отримання бойової задачі.

У цій книзі я вже не раз розповідав про цю процедуру, яка стала стандартною: велике військове з'єднання таємно перекидають до західних кордонів, а його командир чи командувач, випереджаючи свої війська, їде до Москви для отримання вказівок. Приклад: 16-та армія таємно перекидається до румунського кордону, а її командувач, генерал-лейтенант Лукін, у Москві отримує бойову задачу.

У короткій статті Лучинського про генерала Петрова все здається звичним та буденним. Але звернімо увагу на порядок подій. Спочатку генерал-майор Петров формує 27-й механізований корпус, вантажить його до ешелонів та відправляє на фронт, і тільки після цього, вже у потязі, він чує повідомлення про те, що Німеччина напала на Радянський Союз.

Але найцікавіше відбулося за кілька днів: 27-й механізований корпус було розформовано в дорозі. В оборонній війні такі суто наступальні формування не потрібні. У липні 1941 року слідом за 27-м механізованим корпусом було розформовано й усі решту радянських мехкорпусів. Разом їх було двадцять дев'ять.

Проте це не абсурд: 27-й механізований корпус і справді перекидався з Середньої Азії на румунський кордон для того, щоб воювати, але за задумом радянських вождів він мав воювати не на тій війні, яку почав Гітлер, а на тій, що мала початися за якимось іншим сценарієм.

Висновок: якби Гітлер не напав, то 27-й механізований корпус взяв би участь у війні, – саме для цього він і їхав на фронт. Але Гітлер своїми діями упередив війну, для якої було створено 27-й механізований корпус та двадцять вісім інших таких самих корпусів, у кожному з яких було заплановано мати понад тисячу танків.

3

Окрім Петрова та Лучинського, з Середньої Азії їхало ще багацько знаменитих командирів і тих, кому судилося стати

такими. Приклад – Алексей Семьоновіч Жадов, який на той момент був генерал-майором, а згодом, як Казаков, Петров і Лучинський, стане генералом армії. Перед війною Жадов отримав примітне призначення:

«Перед самою війною А.С. Жадов, який командував у Середній Азії гірсько-кавалерійською дивізією, був призначений командиром 4-го повітряно-десантного корпусу і прибув на фронт уже у розпал бойових дій» (ВИЖ, 1971. – №3. – С. 124).

Якщо вам скажуть, що радянські війська збиралися на західних кордонах для проведення «контрударів», нагадайте про генерала Жадова, який напередодні війни залишив гірсько-кавалерійську дивізію у Середній Азії та прийняв під командування повітряно-десантний корпус у Білорусії. Коли ж це повітряно-десантні корпуси використовували для контрударів або для відбиття агресії?

4

Забайкальський військовий округ, не зважаючи на те, що його війська знаходилися не тільки на радянській території, але й у Монголії, де зовсім нещодавно йшла справжня війна за участі сотень танків та літаків, тисяч гармат та десятків тисяч солдатів, було залишено без командування. Серед усіх внутрішніх та східних прикордонних округів Забайкальський був єдиним, що мав у складі армії. Їх було дві: 16-та й 17-та.

17-та армія залишалася у Монголії, але її вже у 1940 році «полегшили» до такого ступеня, що через брак генералів посаду заступника командувача армії обіймав полковник Павел Павлович Полубояров. Але і його згодом викликали до Москви та відправили на Північно-Західний фронт.

Інша армія Забайкальського військового округу, 16-та, таємно пішла на захід. І хоч серед залишених в окрузі дружин командирів розповсюджували чутки про те, що армія перекидається на іранський кордон, командири 16-ї армії знали, що йдуть воювати, і знали, проти кого. Штаб Забайкальського військового округу при відході 16-ї армії також «полегшили», перекинувши багатьох офіцерів та генералів у дивізії та корпуси 16-ї армії.

Приклад: генерал-майор П.Н. Чернишов командував 152-ю стрілецькою дивізією 16-ї армії. Його підняли вище, призначивши начальником відділу бойової підготовки усього Забайкальського військового округу. Але *«коли армія йшла, Пьотр Ніколаєвіч заявив, що піде воювати зі своєю дивізією і домігся того, щоб його повернули до 152-ї» (Лобачев А.А. Трудными дорогами. – С. 147).*

Запитання: як міг генерал-майор Чернишов у травні 1941 року, знаходячись у Забайкаллі, знати, що його 152-га дивізія та вся 16-та армія, до складу якої дивізія входила, йдуть воювати?

5

Із Забайкалля загрибали не тільки полковників та пересічних генералів. Звідси забирали й насправді великих командирів. Навіть найбільших – командувачів військ військового округу.

Чому командувачів? Хіба у Забайкальському окрузі був не один командувач, а кілька? Саме так, кілька. Щоправда, вони не всі разом командували. По черзі. Але черга не затримувалася.

З липня 1939 року військами Забайкальського військового округу командував генерал-лейтенант Ремезов. У липні 1940 року його було призначено командувачем військ Орловського військового округу, у травні 1941 року він таємно сформував 20-ту армію і під прикриттям повідомлення ТАСС від 13 червня 1941 року повів її до німецького кордону.

Після Ремезова військами Забайкальського військового округу певний час командував генерал-лейтенант Конєв. У січні 1941 року його було призначено командувачем військ Північно-Кавказького військового округу, там він таємно сформував 19-ту армію й під прикриттям того самого повідомлення ТАСС повів її до румунського кордону.

Забайкальський округ прийняв генерал-лейтенант Павел Алексєєвіч Курочкін (згодом генерал армії). Ще до повідомлення ТАСС Курочкін відправив 16-ту армію до західних кордонів

Радянського Союзу, побажавши командирам та бійцям успішно виконати «будь-який наказ Батьківщини». 16-й армії доводилося діставатися західних кордонів довше за інших, тому вона вийшла раніше, щоб з'явитися біля кордону одночасно з іншими арміями Другого стратегічного ешелону.

А що ж генерал-лейтенант Курочкін? Відправити цілу армію ешелонами через усю країну, та так, щоб ніхто не дізнався, – справа не проста. Курочкін задачу виконав та зітхнув із полегшенням. А 13 червня 1941 року, у день передачі повідомлення ТАСС, Курочкін отримав наказ кинути Забайкальський округ та негайно виїхати до Москви за новим призначенням.

Газета «Красная звезда» (26 травня 1984 р.) свідчить, що 22 червня 1941 року генерал-лейтенант Курочкін знаходився у вагоні швидкого потяга, який підходив до Іркутська, а Забайкальський військовий округ знову був залишений без командувача. Радянська військова енциклопедія (Т. 3. – С. 357) повідомляє, що новий командувач з'явився в цьому окрузі лише у вересні 1941 року.

6

Але не тільки з внутрішніх та східних прикордонних округів, але й з Далекосхідного фронту перекидали генералів та офіцерів на німецький та румунський кордони.

На Далекому Сході існувало постійне джерело війни, де збройні сутички неодноразово переростали у конфлікти за участі сотень танків та літаків з обох боків. У той час війна між Японією та Радянським Союзом здавалася цілком можливою, а деяким закордонним спостерігачам – навіть неминучою. Тому на Далекому Сході існував не військовий округ, а фронт у складі трьох армій.

З кінця 1940 року генералів (а також війська цілими дивізіями та корпусами) таємно, збільшуючи темп, перекидають звідси до західних кордонів ССРСР. Перекидають, не обмежуючись пересічними генералами: багато вищих командирів їхали з Далекосхідного фронту без гідної заміни чи без заміни

взагалі. Так без заміни відбув на захід начальник оперативного управління штабу фронту генерал-майор Т.П. Котов. Генерал-майор Петро Григорович Григоренко, який служив у той час у штабі Далекосхідного фронту у званні підполковника, згадує: «відізнали на Захід Івана Степановича Конєва, Маркіана Михайловича Попова, Васілія Івановича Чуйкова та ще багатьох з вищих начальників» (Григоренко П.Г. В подполье можно вострелить только крыс. – С. 246).

Щоб оцінити навіть цей дуже короткий перелік, нагадаю, що генерал-лейтенант Попов (згодом генерал армії) командував на Далекому Сході 1-ю армією, а генерал-лейтенант Конєв (згодом Маршал Радянського Союзу) – 2-ю.

Усілякі вигадки, що пересування генералів відбувалися у передбаченні німецького вторгнення, я відкидаю: Попов зустрів війну на посаді командувача Північного фронту на фінському кордоні, а Конєв висував свою ударну армію до румунського.

А в 1-й армії Далекосхідного фронту ситуація була ще цікавішою. Після від'їзду генерала Попова на Північний фронт йому було призначено гідну заміну – генерал-лейтенанта А.І. Єрьоменка (згодом Маршала Радянського Союзу). Але довго Єрьоменко не командував. 19 червня 1941 року він отримав наказ здати 1-шу армію та терміново прибути до Москви за новим призначенням.

Гітлер сплутав Сталіну всі карти, і вже після початку німецького вторгнення Єрьоменко стає командувачем Західного фронту замість відстороненого генерала армії Павлова. Однак 19 червня 1941 такий поворот, звісно, не передбачався. Павлов міцно сидів на посаді командувача Західного фронту, а Сталін викликав Єрьоменка для виконання якоїсь іншої місії, яка так і залишилася невідомою та, можливо, не виконаною.

Мені особисто пощастило двічі зустрічатися з Маршалом Радянського Союзу Єрьоменком та один раз поспілкуватися з ним. Дуже обережно, щоб не викликати підозр, я намагався це питання з'ясувати. У мене склалося враження, що в розмові зі мною Єрьоменко не хитрував, а й справді не знав, навіщо він знадобився Сталіну 19 червня 1941 року. Я звернув увагу маршала на те, що не тільки він їхав у той час до Москви за новою

задачею. Ось, кажу, і Курочкін потягом їхав, і Курдюмов, і Жадов, і Петров, і Лучинський. Маршала це дуже зацікавило. Радянському офіцерові не рекомендували бути занадто цікавим у таких питаннях, тому далеко заводити розмову з маршалом я не став.

Єрьоменко, зацікавившись темою розмови, розповів мені ще про двох генералів, яких забрали з Далекého Сходу, оголивши майже начисто радянську оборону. Один із них, генерал-майор Ніколай Єрастовіч Берзарін, був заступником командувача 1-ї армії. Єрьоменко розповів мені те, про що не написав у мемуарах: їдучи з Далекého Сходу, він мав здати армію своєму заступнику Берзаріну. Для того й існує посада заступника! Але Берзаріна Сталін викликав до Москви ще наприкінці травня та таємно призначив командувати 27-ю армією у Прибалтиці, поблизу німецького кордону.

Можуть і тут заперечити, що Сталін викликав Єрьоменка, Берзаріна та інших генералів із Далекосхідного фронту для зміцнення оборони. Щоб остаточно розвіяти сумніви, розповім про іншого генерала, якого мені назвав Єрьоменко. Це генерал-майор Васілій Афанасьєвіч Глазунов (згодом генерал-лейтенант, командувач повітряно-десантними військами Червоної Армії). На початку 1941 року він командував 59-ю стрілецькою дивізією у 1-й армії Далекосхідного фронту. Єрьоменко дуже любив 1-шу армію та не хотів кидати її без командира на поталу «штабного щура» Шелахова. Але заступника у Єрьоменка Сталін уже забрав, командирів корпусів – також, і досвідчених командирів дивізій давно на захід перекинули. Ось тільки на 59-й дивізії знаходився досвідчений та перспективний бойовий генерал Глазунов. Єрьоменко розповів, що негайно відправив шифровку до Генерального штабу з пропозицією поставити на 1-шу армію генерала Глазунова. З дивізії просто на армію – це великий стрибок, але що поробиш, коли інших бойових командирів на Далекому Сході вже не залишається.

У Москві погодилися, що Глазунов і справді гідний командир, та шифровкой у відповідь наказали Глазунову здати дивізію та терміново прибути – куди ви гадаєте? – на румунський кордон, щоб отримати під командування 3-й повітряно-де-

сантний корпус! А 1-ша армія так і залишилася без бойового командира.

***

На початку червня 1941 року за наказом Сталіна на західних кордонах Радянського Союзу було зосереджено не тільки всі радянські повітряно-десантні війська, включно із нещодавно перекинутими з Далекého Сходу. В останній момент Сталін збирав із далеких кордонів піхотних і кавалерійських генералів та терміново призначав їх командирами повітряно-десантних корпусів. Це стосується не лише генералів Глазунова та Жадова, але й генералів М.О. Усенка, Ф.М. Харітонова, І.С. Безуглого.

Термінова перекваліфікація генералів із піхотних та кавалерійських на десантних – це не підготовка до оборони і навіть не підготовка до контрнаступу. Це яскрава ознака підготовки до агресії – неминучої, швидкої, жахливої.

Розділ 43

Коли війна між ССРСР та Німеччиною стала неминучою?

«Це будуть операції початкового періоду, коли армії супротивника ще не закінчили своє зосередження і не готові до розгортання. Це операції вторгнення для вирішення цілого переліку особливих задач <...>. Це застосування великих авіаційних і, можливо, механізованих сил, поки супротивник не підготувався до рішучих дій <...>. Механізовані частини доведеться використовувати самостійно, навіть не зважаючи на наявність великих інженерних споруд, вони вирішуватимуть задачі вторгнення на територію супротивника»

Начальник штабу Прибалтійського особливого військового округу генерал-лейтенант П.С. Кльонон. (Матеріали совещання вищого керівного складу 23-31 грудня 1940 р. С. 153-154)

1

Термін «фронт» у радянській військовій термінології означає передусім військове формування чисельністю від кількох сотень тисяч до мільйона та більше солдатів. До складу фронту входить командування, управління та штаб, декілька армій, з'єднання авіації, сили ППО, частини та з'єднання підсилення, фронтові тили та, звісно, частини НКВД, завдання яких – підбадьорювати частини Червоної Армії кулеметним вогнем у спину, добивати залишкові вогнища спротиву супротивника та зачищати звільнені райони від класово чужих елементів. Тільки у складі тилкових частин, що безпосередньо підпорядковані управлінню кожного фронту, за довоєнними уявленнями планувалося мати до 200 тисяч бійців та командирів.

У мирний час фронтів не існує. Замість них є військові округи. Фронти створюються на початку війни (СВЭ. – Т. 8. – С. 332). Наприклад: коли у 1938 році стосунки з Японією критично загострилися, у складі Червоної Армії було створено Далекосхідний фронт. До складу фронту спочатку увійшли дві армії, згодом, за два роки, ще одна. 13 квітня 1941 року з Японією було підписано договір про нейтралітет, але Далекосхідний фронт так і не розформували. На радянських західних кордонах у 1939–1940 роках на короткий час утворювали фронт для «визвольних походів» до Польщі, Румунії та Фінляндії, але після завершення цих походів їх негайно розформували й замість фронтів знову створювали військові округи.

Історики дорікають Сталіну: з Німеччиною – пакт, з Японією теж пакт, але проти Японії розгорнуто фронт, а проти Німеччини – ні. На перший погляд, нелогічно.

Але звернімо увагу на дії Гітлера. Що робив Гітлер? Гітлер хитрував. У першій половині 1941 року проти Великої Британії він розгорнув штаби із гучними назвами, але без військ, а проти Радянського Союзу розгорнув майже всі свої війська, але обійшовся без органів управління із гучними назвами. На перший погляд, проти Великої Британії розгорнуто потужні сили, але якщо придивитися, то з'ясовується, що добірні війська та найкращих генералів Гітлер таємно стягував до кордонів Радянського Союзу. Так готувався удар зненацька по ССРСР.

Але й Сталін чинив так само: на Далекому Сході – фронт, але війська та генерали таємно його залишали. На західних кордонах продовжували офіційно існувати військові округи, але тут відбувався інтенсивний процес концентрації військ.

Порівняння потуги Далекосхідного фронту та будь-якого радянського західного військового округу на початок червня 1941-го буде зовсім не на користь фронту. Наприклад, у складі Далекосхідного фронту – три армії, і всі звичайні, а у Західному особливому військовому окрузі – чотири армії, зокрема три ударні та одна суперударна. Крім того, на територію Західного особливого військового округу прибували ще три армії Другого стратегічного ешелону. На Далекосхідний фронт ніхто не прибував, – навпаки, корпуси та дивізії звідти йшли.

На Далекосхідному фронті – один механізований корпус, а у Західному особливому військовому окрузі їх шість. На Далекосхідному фронті не було повітряно-десантних військ, а у Західному особливому військовому окрузі – цілий корпус. Порівняння можна продовжувати й далі, проте варто пам'ятати, що Західний особливий військовий округ був не найбільш потужним, Київський особливий військовий округ був потужнішим, – з Далекосхідним фронтом його навіть порівнювати не варто.

Фронт на Далекому Сході – це ширма, щоб продемонструвати всьому світові: тут можлива війна. Але й п'ять західних радянських військових округів – теж ширма, щоб продемонструвати: тут жодної війни не передбачається. Проте насправді п'ять західних прикордонних військових округів давно вже

перетворилися на щось незвичайне. Звичайними вони були до серпня 1939 року. Після підписання пакту Молотова-Ріббентропа в них було зосереджено таку ударну потугу, яку рідко мав будь-який радянський фронт під час найжорстокіших битв радянсько-німецької війни.

На Далекому Сході фронт було створено так, щоб усі про це знали. А ось на заході ССРСР було створено не один, а п'ять фронтів, але так, щоб про це ніхто не знав.

У попередніх розділах я згадував Північний, Північно-Західний, Західний, Південно-Західний та Південний фронти, і це не помилка. Офіційно їх було створено після німецького вторгнення на територію ССРСР – як реакцію на вторгнення. Але навіть відкриті та доступні всім сьогодні публікації дають іншу картину: починаючи з лютого 1941 року, назви фронтів уже фігурують у документах, які у той час були цілком таємними. Ось вам приклад:

«У лютому 1941 року військовим радам прикордонних округів було направлено <...> усні вказівки про негайне обладнання фронтових командних пунктів» (ВИЖ, 1978. – № 4. – С. 86).

Офіційно на західних кордонах Радянського Союзу – п'ять військових округів. Неофіційно ж кожен військовий округ уже готував фронтовий командний пункт, тобто створював не військово-територіальну структуру, але суто військову, яка виникає тільки під час війни й тільки для керування військами під час війни.

Тепер дослідники отримали доступ до постанови Політбюро (гриф «Особлива тека») від 19 лютого 1941 року «Про розгортання фронтів на базі прикордонних військових округів». Відповідно до цієї постанови створювалися 4 фронти – Північний, Північно-Західний, Західний та Південно-Західний, було призначено командувачів цих фронтів. У документі наголошувалося:

«Через абсолютну секретність згаданого заходу округна система цілком зберігається та передається заступнику командувача фронту з територіального керування, який після відходу військ фронту зі згаданої території набуває повноважень командувача тилового військового округу. Оскільки фронтові й округні штаби вирішуватимуть принципово

різні задачі, для уникнення неминучої плутанини та безладу розгорнути фронтів штаби окремо від окружних» (Павлик В. Оборона Києва. КиУР, 1941. Київ: Sky Horse, 2011. – С. 40).

За радянською офіційною версією історії війни до 22 червня 1941 року між ССРСР та Німеччиною існував мир, який 22 червня порушила Німеччина. Цю сміливу гіпотезу не підтверджено фактами. Факти твердять зворотне: розгорнувши у лютому 1941 року командні пункти фронтів, Радянський Союз фактично вступив у війну проти Німеччини, хоч і не заявив про це офіційно.

2

Командувач військ військового округу у мирний час має дві основні функції, і роль його є подвійною. З одного боку, він суто військовий командир, якому підлягають кілька дивізій, іноді кілька корпусів або навіть декілька армій. З іншого боку, у мирний час командувач військ округу контролює чітко визначену територію, виконуючи роль намісника чи військового губернатора. У разі війни прикордонний військовий округ перетворюється на фронт. При цьому можуть виникнути три ситуації.

Перша ситуація: фронт планується використовувати на тих самих територіях, де його розгорнуто напередодні війни. У цьому разі командувач фронту лишається суто військовим командиром, але водночас продовжує контролювати довірені йому території, виконуючи у тилкових районах роль військового губернатора. Прикладом може слугувати Далекосхідний фронт. З часу створення і до 1945 року його не планували нікуди пересувати. Тому структура керування була єдиною. Командувач фронту генерал армії Апанасенко був бойовим командиром, якому підпорядковувалися три армії, окремі корпуси та дивізії, навчальні заклади та інші сили. Крім того, він був немовби військовим губернатором Далекого Сходу, відповідав за підготовку до війни промисловості та транспорту, облік, підготовку та у разі необхідності призов приписного складу, транспорту та інших ресурсів на потреби війни.

Друга ситуація: розпочалася війна, під тиском супротивника фронт відходить углиб своєї території. У цьому разі командувач фронту залишається бойовим командиром, а функція військового губернатора відпадає сама собою.

Третя ситуація: з початком війни фронт іде вперед на територію супротивника. Тільки передбачаючи цю ситуацію, проводиться поділ функцій командувача. Він стає суто військовим командиром та веде свої війська вперед, а на залишених територіях округу має знаходитися хтось нижчий за рангом, щоб виконувати функції військового губернатора.

У січні 1941 року відбулася подія, яка залишилася непоміченою істориками. У Західному особливому військовому окрузі було введено посаду ще одного заступника командувача військ округу. На цю посаду призначили генерал-лейтенанта Курдюмова. У генерала армії Павлова вже був заступник – генерал-лейтенант Болдін. Для чого ще один? І яке це мало значення?

Значення – велетенське. У мирний час у Мінську знаходився командувач військ Західного особливого військового округу генерал армії Павлов, його заступник генерал-лейтенант Болдін та начальник штабу генерал-майор Клімовських. Мобілізаційне призначення Павлова – командувач Західного фронту, Клімовських – начальник штабу Західного фронту, Болдін мав очолити мобільну групу Західного фронту, тобто кілька механізованих корпусів загальною кількістю до трьох тисяч танків.

Я ось до чого веду: якби Західному фронту треба було воювати там, де він знаходився перед війною, тобто у Білорусії, то жодних організаційно-структурних змін проводити не треба було. Але Західний фронт готувався піти на територію супротивника. Його мали вести генерали Павлов, Болдін та Клімовських. Але якщо вони підуть та поведуть за собою всі армії, корпуси, дивізії та бригади, хто ж залишиться у Мінську?

Саме на цей випадок було введено додаткового заступника – генерал-лейтенанта Курдюмова. У мирний час уже відбулося розділення структур. Генерал армії Павлов зосередив увагу на суто військових проблемах, а його новий заступник – на суто територіальних. Коли Західний фронт на чолі з Павловим піде

на територію супротивника, генерал Курдюмов залишиться у Мінську із завданням охороняти місцеву владу, лінії комунікацій, контролювати промисловість та транспорт, проводити додаткові мобілізації та готувати резерви для фронту, який піде далеко вперед.

Перед призначенням до Мінська генерал Курдюмов командував Управлінням бойової підготовки РККА. З точки зору «визвольної» війни це чудове рішення: генерал з таким досвідом буде «сидіти» на шляхах, якими на захід підуть нові й нові резерви. Він краще за всіх зуміє підготувати їх до майбутніх боїв.

3

На території Київського особливого військового округу було таємно розгорнуто Південно-Західний фронт. У його складі було чотири армії, десять окремих корпусів та десять авіаційних дивізій. Також на його територію перекидалися армії та корпуси Другого стратегічного ешелону. Південно-Західний фронт готував наступальну операцію, найближча мета якої – «у взаємодії з 4-ю армією Західного фронту завдати поразки Люблін-Сандомирському угрупованню супротивника та вийти на р. Вісла. У подальшому завдати удару у напрямку Кельце – Петроков та на Краків, заволодіти районом Кельце – Петроков та вийти на р. Пиліця та верхню течію р. Одер» (1941 год. Книга первая. – С. 243). Командувачем Південно-Західного фронту було призначено командувача військами Київського особливого військового округу генерала-полковника Михайла Петровича Кирпоноса.

Підготовка військ округу до наступальної операції включала розділення функцій командувача. Офіційно він усе ще лишався командувачем військ Київського військового округу, але насправді йому було залишено суто військові функції, а на його заступника було покладено суто територіальні. Для цього і вводилася додаткова посада заступника, на яку було призначено генерал-лейтенанта Всеволода Фьодоровича Яковлева. Задум той самий: у момент початку війни Південно-Західний

Командування Південно-Західного фронту. Зліва направо: М. Бурмістренко, М. Кирпонос, А. Кириченко, Є. Риков. 1941 р.

фронт під керівництвом Кирпоноса завдасть удару в напрямку Кракова та піде вперед, а у Києві залишиться генерал-лейтенант Яковлев.

Ми вже зустрічали Яковлева на сторінках цієї книжки. Він командував військами Калінінського військового округу, а згодом, у ході «визвольного походу» до Фінляндії, – надпотужною 7-ю армією. Як військовий губернатор із обов'язками вправвся. Як бойовий командир особливих успіхів не досяг. Тому ось тобі, генерале, посада: залишишся у Києві як військовий губернатор, підтримуватимеш порядок, готуватимеш резерви, прийматимеш полонених.

У генерала Яковлева вже був досвід спілкування з військовополоненими. Коли командував Калінінським округом, то приймав на території свого округу польських офіцерів та солдатів, захоплених у «визвольному поході» Червоної Армії до Польщі у 1939 році. Цих полонених польських офіцерів потім знайдуть у братських могилах, зокрема й у Калінінській області, на територіях, до яких німецькі війська під час війни не дісталися.

Зрозуміло, що конвоюванням, утриманням, а за необхідності й знищенням полонених займалися товариші з НКВД.

Проте військовий губернатор мав сприяти колегам з НКВД у питаннях транспортування, упередження втеч та безладів у таборах.

4

Від початку лютого 1941 року ми все ясніше бачимо у військових округах поділ на дві структури управління.

У районі Тернополя (до 1944 року – Тарнополь) за 140 кілометрів від кордону створювався командний пункт Південно-Західного фронту. Він був центром військової структури. Командний пункт легкого типу. Досить логічно: військову структуру управління не планували довго залишати на території України, тож навіщо зводити потужні бетонні каземати? У Києві залишався штаб військового округу – це і є центр територіальної структури управління.

У Прибалтійському особливому військовому окрузі також відбувся поділ цих структур. У Паневежисі створювався командний пункт суто військової структури Північно-Західного фронту. Залишений у Ризі генерал-лейтенант Є.П.Сафронов мав здійснювати військово-територіальний контроль після відходу основної маси радянських військ на захід.

У Ленінградському військовому окрузі було таємно розгорнуто Північний фронт. Командувач військ округу генерал-лейтенант Маркіан Михайлович Попов став командувачем фронту, офіційно залишаючись командувачем військ військового округу. Його заступник генерал-лейтенант Константин Павлович Пядишев та начальник штабу генерал-майор М.Н. Нікішев обійняли відповідні посади в управлінні Північного фронту. Відповідно до планів радянського командування, їм потрібно було ще раз спробувати визволити Фінляндію. У передбаченні такого розвитку подій до Ленінграда прибув генерал-лейтенант Тріфон Іванович Шевалдін. До початку бойових дій він за посадою був заступником командувача військ Ленінградського військового округу, але насправді це був новий військовий губернатор, якому належало командувати округом, коли Північний фронт піде вперед.

В Одеському військовому окрузі відбувся певний відступ від цієї системи. Тут теж було розділено структури управління, але з військ округу сформовано не фронт, а лише одну армію, – 9-ту, щоправда, найпотужнішу в світі. Командувач військ округу генерал-полковник Яков Тимофеевич Черевіченко таємно очолив 9-ту армію. Начальник штабу Одеського військового округу генерал-майор Матвей Васильєвич Захаров став начальником штабу 9-ї армії. Більшість генералів та офіцерів управління й штабу отримали такі самі посади в управлінні та штабі 9-ї армії.

9-та армія мала залишити радянську територію, тому до Одеси у січні 1941 року прибув генерал-лейтенант Нікандр Євлампієвич Чібісов. Після відходу 9-ї армії він мав залишитися на півпорожніх з військової точки зору територіях та здійснювати військово-територіальний контроль.

5

«Протягом 14–19 червня нарком оборони дав вказівки військовим радам Прибалтійського, Західного та Київського округів про висування управлінь Північно-Західного, Західного та Південно-Західного фронтів та переведення їх до 22–23 червня на головні командні пункти відповідно до Паневежиса, Обуз-Лесни та Тернополя. Виведення фронтів управлінь почалося негайно» (Анфилов В.А. Незабываемый сорок первый. М.: Советская Россия, 1982. – С. 106).

Тут ми знову бачимо схожу картину: управління фронтів висуваються на свої командні пункти, причому висуваються негайно, – це означає, що всю попередню підготовку було завершено заздалегідь.

Радянські газети друкували повідомлення ТАСС про те, що нічого особливого у Радянському Союзі не відбувається, а у цей час у західних прикордонних військових округах СРСР відбувся остаточний та повний поділ структур керування. З цього моменту у Білорусії існували дві незалежні військові системи керування: таємно створений Західний фронт (командувач фронту генерал армії Павлов, командний пункт у лісі, в райо-

ні станції Лесна) та Західний військовий округ (командувач генерал-лейтенант Курдюмов, штаб у Мінську). Павлов і далі грав роль командувача військ округу, але він уже офіційно став командувачем фронту і його штаб уже висувався на таємний командний пункт, щоб працювати незалежно від Західного військового округу.

Дві паралельні системи військового керування на одних і тих самих територіях – усе одно, що два капітани на одному кораблі, два вожді в одній комуністичній партії чи два отамани в одній банді. Подвійне військове керівництво на одній території існувати не могло і створювалося лише тому, що Західний фронт у найближчий час мав цю територію залишити.

Одночасно й в Україні виникли дві незалежні структури військового керування: Південно-Західний фронт та Київський військовий округ. Маршал Радянського Союзу Баграмян свідчить: була особлива шифровка Жукова про те, щоб *«зберегти це у суворій таємниці, про що попередити особовий склад штабу округу»* (Баграмян І.Х. Так починалась війна. – С. 83). В Україні так само, як і в Білорусії, було створено ще одну структуру військового керування – Південно-Західний фронт. Чи можуть довго функціонувати на одній території дві незалежні структури військового керування?

Те саме відбулося в Ленінградському, Прибалтійському особливому та Одеському військових округах.

6

Генерал-лейтенант військ зв'язку Курочкін (під час описуваних подій – генерал-майор, начальник зв'язку Північно-Західного фронту) повідомляє про події тих днів у Прибалтиці:

«До району Паневежиса стали прибувати управління та відділи штабу. Окружне командування перетворилося фактично на фронтове, хоч формально до початку війни звалось окружним. У Ризі було залишено групу генералів та офіцерів, на яких покладалися функції керування округом» (На Северо-Западном фронте. – С. 196).

Створення двох незалежних систем керування неминуче супроводжувалося створенням двох незалежних систем зв'язку. У Прибалтиці фронтовий зв'язок особисто очолив генерал-майор Курочкін, а його заступник полковник Акімов керував незалежною від фронту системою зв'язку військового округу.

Генерал Курочкін енергійно створював систему зв'язку для таємного Північно-Західного фронту. Це відбувалося, як він висловлювався, «буцімто з метою перевірки», а щоб не настожити супротивника несподіваною появою перемовин по нових військових каналах зв'язку – використовувалися цивільні лінії.

Утім, слово «цивільні» треба взяти у лапки. Таких ліній зв'язку на той час у Радянському Союзі не існувало. У 1939 році державну систему зв'язку було цілковито воєнізовано і поставлено на службу армії. Наркомат зв'язку було прямо підпорядковано Наркомату оборони. У всіх нормальних країнах система військового зв'язку є складовою частиною загальнодержавної системи зв'язку, а у Радянському Союзі навпаки – державний зв'язок був складовою частиною зв'язку військового.

Управління Північно-Західного фронту вийшло на польовий командний пункт не на навчання, а на війну: *«створювалася вища оперативна організація для керування бойовими діями»* (Курочкін П.М. Позивные фронта. М.: Воениздат, 1969. – С. 117). Фронтіву систему зв'язку для воєнного часу було заздалегідь підготовано та налагоджено.

«Усі документи плану, частоти, позивні, паролі зберігалися у штабі округу, і у випадку війни їх треба було розсилати до військ. Радіостанції в окрузі нараховувалося кілька тисяч²⁴, відповідно, щоб перелаштувати роботу на воєнний лад, потрібен був мінімум тиждень. Проводити ці заходи заздалегідь не дозволяли» (там само. – С. 115).

Відзначимо для себе, що всю систему перелаштування зв'язку з мирного на військовий режим у Червоній Армії було збудовано не на припущенні, що супротивник може напасти,

²⁴ Порівняйте з популярним міфом про гострий дефіцит радіостанцій у Червоній Армії в передвоєнний період та у перші місяці війни – прим. автора.

і тому доведеться проводити перелаштування практично миттєво, а на припущенні, що попередній сигнал про проведення такого перелаштування надійде від вищого командування у визначений ним час. Іншими словами, план перелаштування зв'язку на воєнний режим було створено для використання не в оборонній війні, а у війні, час початку якої обере радянське командування.

Цей таємний період останніх приготувань Червоної Армії до вторгнення настав. 19 червня 1941 року начальник штабу Північно-Західного фронту генерал-лейтенант Пьотр Семьоновіч Кльонов віддав наказ генерал-майору військ зв'язку Курочкіну:

«– Діяти за великим планом. Вам зрозуміло, про що йдеться?»

– Так, мені все зрозуміло, – доповів я» (На Северо-Западном фронте. – С. 195).

Прикро, що жоден із радянських воєначальників у своїх мемуарах не пояснив, що це був за «великий план». Але нам зрозуміло, що плани у радянських воєначальників були, і їх уже ввели у дію. За кілька днів відповідно до «великого плану» мало щось відбутися, але Гітлер своїми діями не дозволив втілити «великий план», примусивши радянських командирів діяти не за наміченим планом, а реагувати на ситуацію, яку Гітлер нав'язав своїм ударом.

7

Ось як генерал Курочкін забезпечував виконання «великого плану»:

«Відділ зв'язку округу вислав документи, які стосувалися організації радіозв'язку <...> до штабів армій та з'єднань окружного підпорядкування. Усі ці документи, відповідно перероблені, мали пройти через корпусні, дивізійні, полкові, батальйонні командні інстанції і дійти до екіпажу кожної радіостанції. На це піде, як я вже казав, не менше тижня» (там само. – С. 118).

Отже, зробимо висновки. Цілком таємні відомості, які можна доводити до виконавців лише у випадку війни, починаючи з 19 червня доводилися до тисяч виконавців.

Це незворотній процес. Повернути таємниці і захвати їх до сейфів більше не можна. Щойно матеріали вийшли з сейфів, війна остаточно стала неминучою. Підготовка наступальної війни чимось схожа на підготовку державного перевороту: план готує дуже невелика група людей, не довіряючи тисячам майбутніх учасників ні грама інформації. Щойно керівники змови довели до тисяч виконавців частини свій план, виступ стає цілком неминучим, – в іншому випадку змовники втрачають раптовість, яка і є їхнім головним козирем, та примушують супротивника вживати екстрених заходів у відповідь.

Але, можливо, генерал-лейтенант Кльонов віддав наказ довести до тисяч виконавців елементи «великого плану», передбачаючи німецьку агресію? Жодним чином. Генерал Кльонов категорично не вірив у можливість німецького вторгнення.

На всій довжині Північно-Західного фронту шлях німецьким військам перерізає потужна водна перепона – річка Німан. Але цю водну перепону не було використано радянськими військами як потужну лінію оборони, і навіть мости на Німані не було підірвано при підході німецьких танків.

Східніше Німану є ще потужніша водна перепона – Західна Двіна. Якби радянські воєначальники готувалися до оборони від можливого нападу Німеччини, було б їм зайняти оборону на східному березі Західної Двіни та мости через річку підірвати! Особливої військової мудрості для цього не потрібно. Але й тут мости не було підірвано, а війська в обороні на східному березі не стояли. Тобто Північно-Західний фронт розгортали зовсім не для оборони.

За півроку до цього, у грудні 1940-го, на нараді вищого командного складу Червоної Армії генерал-лейтенант Кльонов доповідав товаришеві Сталіну та іншим товаришам своє бачення війни: раптова операція вторгнення, коли супротивник не закінчив зосередження та розгортання. На тій нараді генерал-лейтенант Кльонов за агресивністю переважав навіть самого Жукова (Материали совещания высшего руководящего состава РККА 23–31 декабря 1940 г. – С. 153–154).

А в можливість німецького вторгнення генерал-лейтенант Кльонов не вірив, як не вірив у це і його покровитель член Політбюро Жданов, і решта радянських військових та політичних вождів включно із самим Сталіним.

***

У кожному грандіозному процесі є критичний момент, після якого хід подій стає незворотнім. Для Радянського Союзу таким моментом було 13 червня 1941 року. Після цього дня війна для Радянського Союзу стала абсолютно неминучою, і мусила початися саме влітку 1941 року, незалежно від того, як повелася б Німеччина.

13 червня 1941 року і протягом кількох наступних днів у Радянському Союзі було введено в дію всі механізми війни. Процес розгортання радянських фронтів зайшов так далеко, що тисячі виконавців уже були посвячені у секрети виняткової ваги. У середині червня 1941 року Радянський Союз уже проскочив критичну межу, за якою війна стала неминучою. Якби Гітлер вирішив взятися за виконання плану «Барбаросса» лише на пару тижнів пізніше, то Червона Армія прийшла б до Берліна не у 1945-му, а в 1941-му році.

Розділ 44

Навіщо саперу роздивлятися ворожий берег?

*«Кожного дня спостерігаємо німців. За сто метрів ми добре бачимо одне
одного»*

Генерал-майор А.А. Власов, командир 99-ї стрілецької дивізії.
(Матеріали совещання высшего руководящего состава РККА 23–31 декабря
1940 г. – С. 68).

1

Перед тим, як зробити крок уперед, командир оглядає місцевість перед собою. Звісно, розвідка вже багато довідалася, багато про що доповіла, звісно, командир вірить своїй розвідці, але все-таки перед тим, як зробити крок уперед, він іще раз оглядає місцевість своїм командирським оком.

Якщо вперед має йти батальйон, то місцевість у бінокль довго та уважно оглядає особисто командир батальйону. Якщо йти корпусу – що ж, місцевість оглядає особисто командир корпусу. Це не данина традиції і не порожній ритуал. Перед тим, як посунути війська вперед, командир зобов'язаний особисто побачити та відчути простір перед собою: он там балочка, щоб не застрягли танки у багні, оно місточок – чи не підпиляно стовпи, а ось з того лісочка чекай на контратаку.

Якщо командир особисто не відчує простір перед собою, якщо у своїй уяві не зможе пройти його попереду солдата піхоти, якщо не зможе перед боєм подумки оцінити всі складнощі, які чекають на його солдатів, то розплатою стане поразка. Ось чому кожен командир незалежно від рангу перед битвою вдягається у солдатську тілогрійку і на пузі плазує багнукою поруч із державним кордоном або з переднім краєм оборони, годинами оглядаючи простір попереду і намагаючись до бою уявити та передбачити проблеми, які очікують завтра.

Візуальне вивчення супротивника та місцевості має назву рекогносцирування. Поява груп рекогносцирування супротивника на вашому кордоні – не найприємніший сюрприз. Кепсько, якщо за вами з-поза лінії кордону у бінокль годинами спостерігає командир радянської танкової дивізії. А якщо біля вашого кордону з'явився командувач військ радянського вій-

Рекогносцирування розвідувального батальйону

ськового округу, та й не сам, а у супроводі члена Політбюро ЦК ВКП(б)? І якщо не годинами, а тижнями тиняються вони на прикордонних заставах? Що ви подумаєте?

Так було перед кожним «визволенням». Починаючи з березня 1939 року командувач військ Ленінградського військового округу командарм 2-го рангу Мерецков та член Політбюро ЦК ВКП(б) товариш Жданов в одній машині об'їздили весь фінський кордон. Їхні поїздки тривали влітку та восени. Наприкінці листопада вони завершили свою роботу, повернулися до Ленінграда, і тут-таки «фінська вояччина» «спровокувала» війну з Радянським Союзом.

2

З початку 1941 року німецькі офіцери та генерали почали потроху, а згодом усе інтенсивніше робити на німецько-радянському кордоні те, що зовсім нещодавно Мерецков та Жданов

робили на радянсько-фінському кордоні. Над моїм столом висить знаменита фотографія: генерал Гайнц Гудеріан із офіцерами свого штабу проводить останнє рекогносцирування під Брестом у ніч на 22 червня 1941 року.

Не тільки Гудеріан, але й усі німецькі генерали на радянсько-німецькому кордоні у ті дні роздивлялися у біноклі радянську територію. Чим ближчою ставала дата початку операції «Барбаросса», тим важливіші німецькі генерали з'являлися на радянських кордонах. Радянські генерали та маршали відзначали усе більше й більше груп рекогносцирування (Главный маршал авиации Новиков А.А. В небе Ленинграда. – С. 41). Німецькі групи рекогносцирування ховалися, маскували свої дії у різноманітні способи, вдягалися у форму прикордонників та рядових солдатів, але досвідчене око, звісно, відрізнити групу рекогносцирування від прикордонного патруля. З радянського кордону сипалися доповіді про те, що німецькі офіцери інтенсивно проводять рекогносцирування. Це явна ознака близького нападу супротивника.

Німецькі генерали роблять рекогносцирування

Маршал Радянського Союзу М.В. Захаров (тоді – генерал-майор, начальник штабу 9-ї армії) повідомляє, що починаючи з квітня 1941 року, виникла «нова ситуація»; її характеризувало те, що «на річці Прут з'явилися групи офіцерів у формі румунської та німецької армій. За всіма ознаками, вони проводили рекогносцирування» (Вопросы истории, 1970. – №5. – С. 43).

Поява груп рекогносцирування супротивника на тому боці кордону ще не означає початку війни, але напевно означає закінчення миру.

Що ж робили радянські командири? Чому не вживали термінових заходів оборонного характеру для відбиття агресії, невідворотність якої підтверджувала інтенсивна робота груп рекогносцирування супротивника?

Радянські генерали не реагували на роботи з рекогносцирування супротивника через одну причину. Вони були дуже заклопотані тим, що самі проводили рекогносцирування. Генерал-майор П.В. Севастьянов (під час описуваних подій – начальник політвідділу 5-ї стрілецької ім. чехословацького пролетаріату Вітебської Червонопрапорної дивізії 16-го стрілецького корпусу 11-ї армії Північно-Західного фронту):

«Спостерігаючи за німецькими прикордонниками лише за двадцять-тридцять кроків, зустрічаючи їхні погляди, ми не показували, що вони існують для нас, що ми ними хоч би трохи цікавимося» (Севастьянов П.В. Неман-Волга-Дунай. М.: Воениздат, 1961. – С. 7).

Запитання: а що робив на кордоні сам товариш Севастьянов? Якщо його турбувала можливість німецького вторгнення, то треба було піднімати тривогу та наполягати на тому, щоб сапери натягнули 5–6 рядів колючого дроту вздовж кордону. А щоб нікому не хотілося через той дріт лазити, наставити мін-пасток якнайгустіше. Позаду дротяних загороджень справжнє мінне поле облаштувати, кілометри на три вглиб, а за мінними полями вирити протитанкові рови та фугасами вогнеметними їх прикрити, за ними ще рядів двадцять-тридцять колючого дроту натягнути, та на металевих кілках. А ще краще не кілки використовувати, а рейки сталеві, і не просто так, а в бетон їх, у бетон! Ну, а вже позаду – ще одне мінне поле. Показове. За ним – справжнє. І ще один рів протитанковий викопати. Позаду цього облаштувати лісові завали...

Якщо Червона Армія готувалася до оборони, то її командири та політпрацівникам зовсім не треба було німецьких прикордонників роздивлятися впритул. Їм треба було вивчати не чужу територію, а власну. Біля кордонів можна тримати невеличкі мобільні загони, які у разі нападу зможуть легко через таємні проходи пройти за смугу загороджень, мінуючи за собою шляхи відходу. Приблизно у такому дусі готувалася до оборони Фінляндія, і фінські генерали не мали необхідності стояти на прикордонній смузі та роздивлятися чужу територію.

Але Червона Армія загороджень на кордонах не будувала, радянські генерали так само, як і їхні німецькі колеги, тижнями та місяцями товклися на передньому краї своєї території за кілька кроків від державного кордону.

Полковник Д.І. Кочетков пригадує, що командир 22-ї танкової дивізії 14-го механізованого корпусу 4-ї армії Західного фронту генерал-майор танкових військ В.П. Пуганов обрав таке місце для штабу дивізії у Бресті та такий кабінет у цьому штабі, що «ми сиділи з полковим комісаром А.А. Ілларіоновим у кабінеті комдива та з вікна дивилися у бінокль на німецьких солдатів з протилежного боку Західного Бугу» (Кочетков Д.І. С закрытыми люками. М.: Воениздат, 1962. – С. 8).

Обуримося: що за легковажність! Як почнеться війна, у вікно командира танкової дивізії можна буде запросто стріляти з іншого берега з автомата або, ще краще, з гармати бахнути. По штабу дивізії можна стріляти з будь-чого: з кулеметів, із мінометів, можна тримати штаб під снайперським вогнем, а з гармат по ньому можна стріляти прямим наведенням навіть без пристрілки, – не промажеш.

Але не будемо обурюватися. Звісно, з точки зору підготовки до оборони таке розташування штабу танкової дивізії обрано, м'яко кажучи, не зовсім вдало. Але ж не для оборони зосереджено танкову дивізію у Бресті «у безпосередній близькості від кордону!» (Советские танковые войска. 1941–1945. М.: Воениздат, 1973. – С. 27). Якщо дивитися на ситуацію з точки зору підготовки наступу, то все зроблено правильно. Німецька танкова група Гудеріана на тому боці також до самого берега присунута. І сам Гудеріан на протилежному березі робив

те саме – зі свого віконця в бінокль роздивлявся радянський берег.

Іноді Гудеріан, замаскувавшись, з'являвся з біноклем біля самої води. А перед початком операції «Барбаросса» навіть маскуватися припинив: стояв у генеральській формі зі своїми офіцерами та дивився у бінокль так само, як і його радянські супротивники.

Але не вважатимемо радянських генералів ідіотами – ми ж не вбачаємо нічого ідіотського в аналогічних діях німецьких генералів. Це просто звичайна підготовка до наступу. Так робили завжди та у всіх арміях, включно з радянською та німецькою. Різниця полягала лише у тому, що Радянський Союз готував операцію незрівнянно більшого масштабу, ніж німецька операція «Барбаросса», тому радянські командири почали роботи з рекогносцирування значно раніше, ніж німецькі, але збиралися завершити їх у липні 1941 року. Так полковник Баграмян (згодом Маршал Радянського Союзу), який вивчав гірські перевали у Карпатах, одночасно «ретельно відрекогносцирував значну ділянку кордону» (ВИЖ, 1976. – № 1), і відбувалося це ще у вересні 1940 року.

3

За наказом начальника Генерального штабу генерала армії Мерецькова у липні 1940 року було проведено рекогносцирування на всьому західному кордоні Радянського Союзу. У процесі взяли участь тисячі командирів усіх рангів, включно з генералами та маршалами, які обіймали найвищі посади. Мерецьков, який нещодавно роздивлявся фінський кордон, влітку 1940 року робив те саме на румунському та німецькому кордонах. Про це у своїх мемуарах пише сам Мерецьков: «Я особисто провів тривалі спостереження передових прикордонних постів <...>. Потім я об'їхав прикордонні частини» (На службе народу. – С. 202–203).

Разом із командувачем Південно-Західного фронту генерал-полковником Кирпоносом Мерецьков повторив рекогнос-

цирування по всій ділянці Київського особливого військового округу:

«З Києва я відбув до Одеси, де зустрівся з начальником штабу округу генерал-майором М.В. Захаровим <...>. Разом із ним поїхав до румунського кордону. Дивимося на той бік, а звідти на нас дивиться група військових» (там само).

Зверніть увагу, що генерал Мерецков здійснював рекогносцирування разом із тим самим Захаровим, який повідомляє, що проведення групами німецьких генералів та офіцерів робіт із рекогносцирування створило у квітні 1941 року «нову ситуацію».

Запитання: чи не замислювалися товариші маршали та генерали про те, що німецьке рекогносцирування, почате у квітні 1941 року, було відповіддю на масоване радянське рекогносцирування, яке проводилося ще з липня 1940 року?

Але повернімося до Мерецкова. З Одеського військового округу він поспішає до Білорусії, де з генералом армії Павловим ретельно рекогносцирує радянсько-німецький кордон та німецьку територію. Короткий візит до Москви, і Мерецков уже на Північному фронті. Попутно він повідомляє, що командувача Північно-Західного фронту у штабі не застав: той багато часу проводить на кордоні. Командувача Північного фронту генерал-лейтенанта Попова також у штабі немає – і він на кордоні.

4

До цього варто додати, що у 1945 році, коли Сталін та його генерали ретельно підготували та блискуче провели раптовий удар по японських військах та захопили Маньчжурію, Північну Корею та деякі провінції Китаю, підготовка до цієї операції здійснювалася точно так, як і підготовка удару по Німеччині влітку 1941 року. На маньчжурському кордоні таємно з'явився той самий Мерецков; він був у званні Маршала Радянського Союзу, але знаходився на кордоні під псевдо як генерал-полковник Максимов. Одним із головних елементів підготовки до операції було рекогносцирування. Мерецков *«сам об'їздив на*

всюдиході, а де й верхи, усі ділянки» (Красная звезда, 7 липня 1987 р.).

Саме так радянські генерали у 1941 році готували й війну в Європі.

Генерал-лейтенант інженерних військ В.Ф. Зотов (на той час генерал-майор, начальник інженерів Північно-Західного фронту) підтверджує, що командувач Північно-Західного фронту генерал-полковник Ф.І. Кузнецов майже весь червень 1941 року аж до 22 числа провів у районі штабу 124-ї стрілецької дивізії. Військова рада фронту знаходилася там-таки, а штаб 125-ї стрілецької дивізії розташувався так близько від кордону, що *«перший-таки снаряд у нього влучив» (На Северо-Западном фронте. – С. 173–174).*

Можна, звісно, сказати: які ж ці росіяни дурні – так близько присунули штаби до кордонів! Колись я теж так вважав. А тоді зібрав відомості про розташування штабів радянських дивізій та корпусів на турецькому та маньчжурському кордонах. Так ось, на цих кордонах нічого подібного не було. Штаби дивізій там розташувалися мінімум за 10 кілометрів від кордонів. Але коли готувалися «визвольні походи», штаби впритул присували до самісінького кордону, і не лише штаби дивізій, але й навіть штаби корпусів, армій та фронтів. Так усі радянські генерали та маршали чинили перед кожним наступом.

Гудеріан, до речі, робив те саме. І Манштейн. І Роммель. І Клейст.

5

Командири радянських дивізій та корпусів, які розташовувалися у глибині радянської території, також відвідували кордон, ба навіть дуже інтенсивно. Маршал Радянського Союзу Рокоссовській у той час був генерал-майором, командиром 9-го механізованого корпусу Південно-Західного фронту. Він згадував, що часто відвідував командира 15-го стрілецького корпусу 5-ї армії Південно-Західного фронту полковника І.І. Федюнінського, корпус якого стояв просто на кордоні. Генерал армії Федюнінський у мемуарах згадує, що колеги й справді відвідували його, наприклад, Рокоссовській.

У мемуарах радянських маршалів та генералів можна знайти сотні таких згадок.

Маршал Радянського Союзу Москаленко (на той час генерал-майор артилерії, командувач 1-ї протитанкової бригади Резерву Головного Командування) безпосередньо пов'язує повідомлення ТАСС від 13 червня 1941 року із різким підсиленням рекогносцирувальної активності радянських командирів. Командувач 5-ї армії генерал-майор танкових військ М.І. Потапов обговорив із генералом Москаленком повідомлення ТАСС та ставить йому задачу:

«Підбери гарних, грамотних у військовій справі людей та відправ до кордону, нехай проведуть рекогносцирування місцевості та поспостерігають за німцями та їхньою поведінкою. Та й тобі це буде корисним» (Москаленко К.С. На юго-западном направлении. – С. 21).

Зверніть увагу, що протитанковій бригаді на передньому краї в оборонній операції робити немає чого. Командувач армії вводить протитанкову бригаду у бій тільки у найкритичнішій ситуації, коли супротивник уже прорвав оборону батальйонів полків, бригад, дивізій та корпусів, коли виникла криза армійського масштабу і коли напрям головного удару супротивника чітко визначився. Це може трапитися тільки далеко в глибині радянської оборони.

Але протитанкова бригада генерала Москаленка не армійська і навіть не фронтова. Це бригада Резерву Головного Командування (РГК). В обороні її можна вводити у бій, коли оборону армій і навіть фронтів уже прорвано та явно намітилася криза стратегічного масштабу. Щоб стратегічну кризу ліквідувати, бригада має знаходитися не біля кордону, а за десятки, ба навіть сотні кілометрів від нього, – там, де може виникнути стратегічна криза! При підготовці оборонної операції командир протитанкової бригади РГК геть нема чого робити біля кордонів.

Та якщо готується грандіозний радянський наступ зі Львівського виступу вглиб території супротивника, то лівий фланг найпотужнішого за всю історію людства угруповання військ буде прикрито Карпатами (та гірськими арміями, які там з'являться), а правий фланг треба буде прикрити надпо-

тужним протитанковим формуванням, причому біля самого кордону. Саме там бригада й перебувала, і генерал Москаленко за наказом генерала Потапова особисто відбув рекогносцирувати територію супротивника.

* * *

Якщо хтось спробує пояснити радянське рекогносцирування тим, що Радянський Союз готувався до оборони і тому, мовляв, радянські командири вивчали ворога, який з'явився на тому боці кордону, тоді я нагадаю, що у складі радянських груп рекогносцирування було дуже багато саперів, включно з саперами найвищого класу. У всій Радянській Армії на той час було лише два генерал-лейтенанти інженерних військ. Один із них, генерал-лейтенант Карбишев, зустрів війну біля прикордонних стовпів на тій ділянці, де радянські прикордонники знімали колючий дріт. Там Карбишев і потрапив у полон.

Якщо готувалася оборона, то саперові не потрібно вивчати місцевість супротивника, йому і на власній місцевості роботи не бракує. Чим глибше відходиш на свою територію, тим більше стає роботи для сапера. Але радянські сапери чомусь годинами роздивлялися територію Німеччини та Румунії.

Якби радянське рекогносцирування проводилося із метою оборони, то його треба було проводити не на кордоні. Кілометрів за сто від кордонів, у глибині власної території треба було обрати зручні для оборони рубежі, провести їхнє рекогносцирування і тут-таки розпочати інтенсивно готувати ці рубежі до оборонних битв.

Після цього всьому вищому командному складу треба було відійти на лінію старого кордону ССРСР та знову провести рекогносцирування на цих старих закинутих рубежах. Тоді відійти на лінію Дніпра і так далі.

А рекогносцирування з прикордонних застав – це рекогносцирування для раптового вторгнення.

Розділ 45

Точка неповернення

«Будемо громити звіра у його власному барлогу»
Лаврентій Павлович Берія, народний комісар внутрішніх справ СРСР,
Генеральний комісар державної безпеки. Лютий 1941 року.
(Озеров Г.А. Туполевская шарага. – С. 65).

1

21 червня 1941 року Політбюро ЦК ВКП(б) ухвалило кілька важливих рішень. Академік Анфілов повідомляє про це так:

«Керівники комуністичної партії та члени радянського уряду протягом дня 21 червня знаходилися у Кремлі і вирішували найважливіші державні та військові питання» (Анфилов В.А. Бессмертный подвиг. – С. 185).

Зміст рішень, що їх ухвалили того дня, нині нам відомий тільки з чотирьох питань, але невідомо, що ще обговорювалося та якими були інші рішення. Ось вам те, що відомо:

«21 червня Політбюро ЦК ВКП(б) ухвалило рішення про створення на базі західних прикордонних округів фронтових об'єднань» (генерал-лейтенант Жилін П.А., член-кореспондент Академії наук СРСР. Великая Отечественная война (1941–1945). М.: Политиздат, 1973. – С. 64).

Фронти існували й до того, Політбюро просто остаточно затвердило давно прийняті та вже виконані рішення. Та все одно це надважлива подія: існування п'яти фронтів юридично оформлено не після німецького вторгнення, а до нього.

Важливість ось іще в чому. О 23:00 у кабінеті Сталіна завершилася нарада вищих керівників Радянського Союзу (докладніше про цю нараду поговоримо у розділі 51). За кілька годин вищі командири Червоної Армії дзвонитимуть Сталіну і намагатимуться переконати його у тому, що на кордоні з Німеччиною відбувається щось надзвичайне. Цей момент описано багатьма очевидцями та істориками. Немає сумнівів, що не лише Сталін, але й Молотов та Берія відмовлялися вірити у можливість німецького вторгнення.

Небажання вищого керівництва Радянського Союзу вірити у напад Німеччини підтверджено всіма діями Червоної Армії: зенітки не стріляли по німецьких літаках, радянським винищувачам було заборонено збивати німецькі літаки, у військ Першого ешелону було відібрано набої та снаряди, а з Генерального штабу сипали драконівські накази: на провокації не піддаватися. Жуков також у німецьку агресію не вірив.

Запитання: якщо вищі радянські політичні та військові керівники не вірили у можливість німецького вторгнення, навіщо ж вони 21 червня 1941 року юридично оформили давно ухвалене та виконане рішення про створення фронтів?

Відповідь: *фронти було створено не для відбиття німецького вторгнення, а з іншою метою.*

2

Друге рішення, яке ухвалило Політбюро ЦК ВКП(б) 21 червня 1941 року, – про створення групи армій Резерву Головного Командування. Командувачем групи призначено першого заступника наркома оборони Маршала Радянського Союзу С.М. Будьонного, начальником штабу групи – генерал-майора А.П. Покровського (згодом генерал-полковника). До складу групи армій увійшло сім армій Другого стратегічного ешелону, які, як ми знаємо, таємно висувалися до західних районів країни.

Генерал-полковник Покровський у своїх спогадах називає нове об'єднання дещо інакше: «група військ Резерву Ставки» (ВИЖ, 1978. – № 4. – С. 64). Така назва вказує на те, що 21 червня було створено й Ставку Головного Командування – вищий орган керування Збройними силами країни в ході війни. Принаймні її створення 21 червня вже було визначено наперед.

Цілком можливо, що рішення про створення групи військ Резерву Ставки було ухвалене раніше, а 21 червня Політбюро це рішення тільки затвердило. Доказом цього слугують неодноразові згадки, що німецьке вторгнення застало генерал-майора Покровського вже на бойовому посту у західних районах країни (ВИЖ, 1978. – № 11. – С. 126).

У будь-якому разі до німецького вторгнення Другий стратегічний ешелон – це не сім розрізнених армій, а бойовий механізм з єдиним керівництвом. Для чого це було зроблено? Для оборони? Ні. В оборонній війні єдине керівництво арміями Другого стратегічного ешелону було взагалі не потрібним – після нападу Німеччини його було розформовано ще до того, як армії Другого стратегічного ешелону зустрілися із супротивником. У мирний час Другий стратегічний ешелон теж не потрібен: в європейській частині країни його не було де розміщати та ніде готувати до війни.

Якщо групу армій Резерву Ставки створено не для мирного часу і не для оборонної війни, то тоді для чого?

3

«21 червня Політбюро ЦК ВКП(б) поклало на начальника Генерального штабу генерала армії Г.К. Жукова загальне керівництво Південно-Західним та Південним фронтами, а на заступника наркома оборони генерала армії К.А. Мерецкова – Північним» (генерал армії С.П. Іванов, генерал-майор Н.Шеховцев. ВИЖ, 1981. – № 9. – С. 11).

Зовсім нещодавно Жуков командував Південним фронтом у ході «визвольного походу» до Румунії. Тепер його послали туди само представником Ставки координувати дії двох фронтів.

Радянські історики запевняють нас, що Сталін послав Жукова на румунський кордон, а Мерецкова – на фінський, щоб готувати відбиття німецької агресії. Нехай так. Дивує інше: якщо вірити цим історикам, виходить, що Сталін послав Жукова та Мерецкова відбивати напад Німеччини, у можливість якого сам не вірив.

Мерецков виїхав негайно. Жуков затримався у Москві. Початок операції «Барбаросса» застав його у Генеральному штабі. Але це випадковість: якби Німеччина напала на Радянський Союз кількома годинами пізніше, то й сам Жуков став би частиною того могутнього потоку, який за командою Сталіна ніс до західних кордонів генералів з Генштабу та комбригів з ГУЛАГу, зеків та вертухаїв, командирів із запасу та з далеких кордонів, слухачів військових академій та їхніх керівників.

4

Радянські історики кажуть про німецьких командирів: «у червні аж до вторгнення до ССРСР Браухіч та Гальдер здійснювали поїздки у війська одну за одною» (Анфілов В.А. Бессмертный подвиг. – С. 65).

Але ж хіба Жуков із Мерецковим поводитися інакше?

Дії армій ССРСР та Німеччини були не просто схожі – вони були ідентичними навіть у дрібних деталях.

Так, радянські командири наближали командні пункти до кордонів, так само, як і їхні німецькі колеги, і навіть ближче.

Так, Червона Армія концентрувала два надпотужні угруповання у виступах кордонів, як і німецька армія.

Так, радянські літаки було зосереджено біля самих кордонів, як і німецькі.

Так, радянським льотчикам заборонили збивати німецькі літаки до певного моменту, як і німецьким льотчиками заборонили збивати радянські літаки, щоб передчасно не викликати конфлікту, щоб удар був абсолютно раптовим.

Так, командний пункт Гітлера знаходився у Східній Пруссії в районі Растенбурга, а радянський Головний передовий командний пункт (ГПКП) знаходився в районі Вільнюса. Це та сама географічна паралель, і радянський командний пункт знаходився на тій самій відстані від радянсько-німецького кордону, як і німецький. Якщо радянський та німецький командні пункти нанести на мапу, а мапу скласти по лінії радянсько-німецького кордону, то командні пункти накладуться один на одного.

Але Гітлер уже виїхав на свій таємний командний пункт, а Сталін?

5

У фільмах про розбійників ви, напевно, бачили таку сцену: отаман банди про щось пошепотівся зі своїми поплічниками, і вони, кивнувши головами, поскакали врзнобіч. Саме так 21

червня 1941 року вищі керівники Радянського Союзу раптом поспішили з Москви у різні кінці країни.

Член Політбюро товариш Жуков, який контролював по лінії Політбюро «визволення» Фінляндії, збирався 23 червня з'явитися у Ленінграді.

Член Політбюро товариш Хрущов, який контролював «визволення» східних областей Польщі та Румунії, терміново виїхав до Києва.

Член Політбюро товариш Андрєєв, який відповідав за військові перевезення (Партия и армия. – С. 176), поквапився на Транссибірську магістраль, щоб пришвидшити висування армій Другого стратегічного ешелону. Уже наступного дня його поява була відмічена у Новосибірську (генерал-лейтенант С. А. Калинин. Размышления о минувшем. – С. 131).

А як же товариш Сталін?

Невже й він, як Гітлер, готувався відбутися на таємний командний пункт?

6

Рішення Політбюро про таємне розгортання п'яти фронтів на західних кордонах означало, що Радянський Союз у 1941 році неминуче мав почати активні дії на заході. Причина надзвичайно серйозна: кожен із радянських фронтів, окрім усього іншого, за місяць з'їдав до 60 тисяч голів великої рогатої худоби (Куркоткин С.К. Тыл советских Вооруженных Сил в Великой Отечественной войне. – С. 325).

Якщо чекати наступного року, то п'яти фронтам доведеться згодувати понад три мільйони голів великої рогатої худоби.

Окрім п'яти фронтів, треба також годувати сім армій Другого стратегічного ешелону та три армії НКВД, які розгорталися позаду.

Треба було годувати чотири флоти, а також радянські війська, які готувалися «визволяти» Іран. Окрім цього – авіацію, війська ППО, військову промисловість, де їдоків іще більше.

Здавалося б, соціалістичне сільське господарство та колгоспи мали прогодувати таку масу людей. Ось відомості щодо цього з радянського Генерального штабу:

«Незважаючи на великі успіхи на теренах розвитку сільського господарства напередодні війни, зернову проблему через ряд причин не було розв'язано. Державні заготівлі та закупівлі зерна не покривали всіх потреб країни у хлібі» (ВИЖ, 1961. – № 7. – С. 102).

Отже, успіхи великі, тільки їсти немає чого.

Ось вам думка сталінського наркому фінансів, члена ЦК ВКП(б) Арсенія Грігор'євича Зверева з цього приводу: *«На початок 1941 року поголів'я великої рогатої худоби у нас ще не досягло рівня 1916 року» (Зверев А.Г. Записки министра. М.: Политиздат, 1973. – С. 188).*

Економічні показники 1916 року не можна вважати типовими для Росії. До такого рівня сільське господарство країни скотилося після двох років спустошливої, руйнівної війни, коли мільйони мужиків годували в окопах вошей. Так ось: у «мирний час» поголів'я худоби в Радянському Союзі було меншим, ніж у дореволюційній Росії в розпал Першої світової війни!

Рівень 1916 року – це, за стандартами попередніх десятиріч, вкрай низький, катастрофічний рівень, при досягненні якого ламається звичний уклад життя і можуть виникнути масові заворушення.

Піднявшись на каламутній хвилі заворушень та захопивши владу, комуністи не покращили продовольчого становища країни – вони погіршили його настільки, що країна й за чверть століття все ще намагалася піднятися до того дуже низького рівня, до якого її економіка впала у результаті Першої світової війни.

Сталін створив колосальну армію та військову промисловість, але при цьому пожертвував національним багатством, яке накопичувалося віками, та рівнем життя народу, опустивши його нижче за той рівень, на якому жили люди під час Першої світової війни.

На початку 1939 року Сталін розпочав інтенсивне перекачування ресурсів із без того вже послабленого сільського господарства до армії та військової промисловості. Пам'ятаєте 1320 залізничних ешелонів, завантажених автомобілями, біля радянських західних кордонів? Звідки ці автомобілі?

Безперечно, частково їх завезли просто з заводів, але значну кількість автотранспорту мобілізували з колгоспів.

У травні 1941 року до Червоної Армії було таємно мобілізовано 800 тисяч резервістів. За один місяць кількість їдоків в армії збільшилася майже на мільйон осіб. А за чий рахунок зростала армія? Ми вже знаємо, що за рахунок зеків. Ну й, звісно, за рахунок мужиків із сіл та хуторів. На військових заводах бронь, а у колгоспах її не було.

П'ять ненажерливих фронтів та сім армій Другого стратегічного ешелону, створених до німецького вторгнення, таємна мобілізація сільських мужиків і техніки у ці fronti та армії до жнив означали неминучий голод у 1942 році навіть без німецького вторгнення. Голод 1942 року був вирішеним і запланованим на засіданні Політбюро ЦК ВКП(б) 21 червня 1941 року.

Розгорнувши fronti, яким хочеться їсти, треба було обов'язково вводити їх у бій того ж року. В іншому випадку наступного 1942 року ворогами Сталіна стали б мільйони голодних озброєних мужиків у власній армії. А раптовий удар Червоної Армії 1941 року обіцяв захоплення нових багатих територій та резервів продовольства (наприклад, у Румунії). Якщо цих запасів буде не досить – нічого, голод, який виник під час війни, є цілком зрозумілим.

Ми вже знаємо, що армії Другого стратегічного ешелону Сталін мав неминуче вводити у бій у 1941 році незалежно від дій Гітлера просто тому, що у західних районах країни ці армії не було де розміщувати на зиму та взимку не було де займатися бойовою підготовкою. Ось іще одна причина, яка робила війну невідвратною для Сталіна у 1941-му році: якби він не ввів у бій п'ять фронтів, сім армій Другого стратегічного ешелону та три армії НКВД, то до весни 1942 року утворилася б ситуація, в якій всю цю масу військ просто не було б чим годувати.

***

Боріс Михайлович Шапошніков, єдиний радянський маршал, якому Сталін цілком довіряв, ще у 1929 році висловив ка-

тегоричну думку про те, що мобілізувати сотні тисяч і мільйони людей та тримати їх у районі кордонів без діла неможливо (Шапошников Б.М. Мозг армии. – Т. 3).

Керувати армією під час війни значно легше, ніж мільйонами мобілізованих озброєних людей, які знемагають від неробства у мирний час. Спробуйте цю масу озброєних людей ще й не годувати. Що у вас вийде?

Створивши фронти, Сталін порушив і без того нестійкий баланс між гігантською армією та виснаженим, розореним сільським господарством. Іншого виходу з цієї ситуації, окрім нападу на Німеччину, Сталін не мав. І чекати до 1942 року аж ніяк не міг.

Розділ 46

Чому Сталін не вірив Черчіллю?

«Та й хіба можна було вірити Черчіллю у цій справі? Він був зацікавлений якнайшвидше зіштовхнути нас із німцями. Хіба не так?»

Вячеслав Молотов. (Чуев Ф. Молотов. Полудержавный властелин. М.: Олма-Пресс, 2002. – С. 48).

1

Ось уже понад півсторіччя світом ходить історія про те, що Черчілль попереджав Сталіна про майбутній німецький напад, а Сталін попередження не сприйняв. Тисячі істориків сміються над дурістю Сталіна.

А ми поставимо запитання: чому Сталін мав вірити Черчіллю? Хто такий Черчілль? Комуніст? Великий друг Радянського Союзу? Ревний прихильник світової комуністичної революції?

Кожен із нас, отримавши листа з незвичайною інформацією, починає з запитання про те, наскільки серйозним є джерело цієї інформації. Гадаю, Сталін теж ставив таке запитання.

Хто ж такий Черчілль з точки зору радянських комуністів? Черчілль – це політичний лідер, який ще у 1918 році найпершим зрозумів величезну небезпеку комунізму та багато зробив для того, щоб допомогти російському народові позбавитися цієї зарази. Цих зусиль було замало, але все ж Черчілль зробив більше, ніж решта світових лідерів разом узятих.

Черчілль був ворогом комуністів і ніколи цього не приховував. У 1918 році він закликав британських політиків співпрацювати із розгромленою Німеччиною у боротьбі проти радянської комуністичної диктатури. Черчілль активно та наполегливо боровся проти радянських комуністів уже в ті часи, коли Гітлер ще був єфрейтором. Ленін назвав Черчілля «найбільшим ненависником Радянської Росії» (ПСС. – Т. 41. – С. 350).

Черчілль боровся з комунізмом багато років. Але ось 1941-го цей найбільший ворог комунізму чомусь попереджав про небезпеку Сталіна, який був головним комуністом світу.

Якщо ваш найбільший ворог та ненависник надсилає вам листа із попередженням про небезпеку, чи ви повірите йому?

2

Щоб зрозуміти ставлення Сталіна до повідомлень Черчілля, треба згадати про те, якою у ті часи була політична ситуація в Європі.

У дипломатичній війні 1930-х років становище Німеччини було найневигоднішим. Знаходячись у центрі Європи, вона стояла й у центрі всіх конфліктів. Яка б війна в Європі не почалася, Німеччина майже невідворотно мала стати її учасницею. Дипломатична стратегія багатьох країн у 1930-х роках зводилася до позиції: нехай сусіди воюють із Німеччиною, а я намагатимусь залишитися осторонь.

Дипломатичну війну 1930-х років виграв Сталін. Пактом Молотова-Ріббентропа він спровокував початок Другої світової війни, а сам залишився осторонь у ролі «нейтрального» спостерігача. Велика Британія та Франція дипломатичну війну програли і, починаючи з 1939 року, вимушені були вести справжню війну. 1940-го року Францію було вибито з гри. Британська армія після низки нищівних поразок була евакуйована з континенту, залишивши там усе важке озброєння. Черчілль залишився сам на сам проти Гітлера з деморалізованою та беззбройною армією. У чому ж інтерес Черчілля?

У його діях можна побачити лише один мотив: знайти громовідвід для німецького блицкригу та відвести німецький удар від Британії у будь-який бік. У другій половині 1940 року таким громовідводом міг бути лише Радянський Союз.

Ще до початку Другої світової війни, 10 березня 1939 року, Сталін відкрито на весь світ з трибуни XVIII з'їзду ВКП(б) оголосив: Велика Британія прагне зіштовхнути Радянський Союз із Німеччиною, а сама відійти вбік. Ми не знаємо, чи справді цього прагнув Черчілль, але саме у такому аспекті Сталін сприймав будь-які дії британського уряду та британської дипломатії.

Отримавши листа Черчілля, Сталін, не читаючи його, міг здогадатися про зміст. Сталін чудово розумів, що у Черчілля, окрім безпеки комуністичного режиму в Радянському Союзі, є й важливіші проблеми. Черчілль міг мріяти лише про те, як помінятися зі Сталіним ролями: щоб Сталін воював із Гітле-

ром, а Черчілль спостерігав за цією бійкою збоку. У ситуації, що склалася, Черчілль був занадто зацікавленою особою, щоб Сталін міг йому довіряти.

Щоб зрозуміти ставлення Сталіна до листів Черчілля, треба згадати і стратегічну ситуацію в Європі. Головний принцип стратегії – концентрація, концентрація потуги проти слабкості. У Першій світовій війні Німеччина не змогла застосувати головний принцип стратегії через те, що воювала на два фронти. Прагнення бути сильним водночас на двох фронтах веде до загальної слабкості, а спроби сконцентрувати зусилля на одному фронті автоматично означали послаблення іншого фронту, яке супротивник негайно використовував. Через наявність двох фронтів Німеччина мусила відмовитися від принципу концентрації зусиль і автоматично від стратегії знищення супротивника потужним ударом, замінивши її єдиною альтернативою – стратегією виснаження. Проте ресурси Німеччини були обмеженими, а ресурси її супротивників – ні, тому для Німеччини війна на виснаження могла закінчитися лише поразкою.

Вище військове командування Німеччини і сам Гітлер, пам'ятаючи гіркі уроки Першої світової війни, чудово це розуміли. У 1939–1940 роках Німеччина фактично вела війну лише на одному фронті у кожен конкретний момент часу, тому німецький Генеральний штаб мав можливість застосувати принцип концентрації сил та блискуче його застосовував, послідовно концентруючи німецьку військову потугу проти кожного з супротивників по черзі.

На нараді вищого командного складу німецьких збройних сил 23 листопада 1939 року Гітлер говорив про те, що війну проти Радянського Союзу можна почати тільки після того, як буде завершено війну на Заході. Головним завданням німецької стратегії було не допустити війни на два фронти. Мати лише один фронт – означає мати блискучі перемоги. Два фронти – це відмова від головного принципу стратегії, перехід від стратегії знищення супротивника до стратегії його виснаження, це провал блицкригу, це кінець війни та національна катастрофа. Для Німеччини та її лідерів почати війну на два фронти – все одно, що накласти на себе руки. Друга світова ві-

йна підтвердила справедливість цієї тези: вона закінчилася самогубством Гітлера та ще декого з його високопоставлених соратників.

Таким чином, усе, про що міг мріяти Черчілль у 1940 році у плані стратегії, – це про те, щоб війна для Німеччини перетворилася з війни на один фронт у війну на два фронти. Певен: на той момент це була його найзаповітніша мрія та єдиний шлях порятунку Великої Британії.

Тепер поставмо себе на місце Сталіна у 1940 році. Один із найвпливовіших політиків світу повідомляє про те, що Гітлер має намір відмовитися від використання головного принципу стратегії та замість концентрації сил готує їхнє розпилення, інакше кажучи, – у Другій світовій війні Гітлер хоче повторити найстрашнішу помилку кайзера Вільгельма у Першій світовій війні.

Якщо б у 1940 році хтось сказав вам, що Гітлер готується вкоротити собі віку, ви б повірили? Я – ні.

3

Окрім стратегічної та політичної ситуації, треба брати до уваги атмосферу, у якій Черчілль писав свої звернення до Сталіна, і у якій Сталін читав їх.

У другій половині травня 1940 року британська армія зазнала нищівної поразки, рівної якій не було у всій попередній історії. Німецькі танкові дивізії прорвалися до Ла-Маншу і в районі Дюнкерка притисли до берега сорок британських, французьких та бельгійських дивізій. Ціною велетенських зусиль та жертв на початку червня 1940 року британські війська вдалося евакуювати з Франції до Великої Британії, однак втрати були величезними. На французькому узбережжі було кинуто всю бойову техніку та амуніцію: усі танки, бронетранспортери, артилерійські тягачі, артилерію, 63 тисячі автомашин, понад півмільйона тонн військового майна та боезапасу. Людські втрати британської армії – понад 68 тисяч солдатів та офіцерів. Після евакуації з континенту британська армія залишилася практично без важкої зброї. На британських ост-

ровах залишилося менше сотні застарілих танків (British and American Tanks of World War II. New York: ARCO, 1969. – P. 66).

28 травня 1940 року капітулювала Бельгія. 21 червня 1940 року впала Франція. Війська Гітлера вийшли на узбережжя Атлантичного океану та захопили військово-морські бази, які мали велетенське стратегічне значення. З цього моменту розбій німецьких підводних човнів на морських комунікаціях стрімко зріс. Над острівною державою Великою Британією, яку пов'язували зі світом найтісніші торговельні зв'язки, нависла загроза морської блокади та найгострішої економічної кризи. Навіть гірше, Німеччина, яка на той момент багатьом здавалася непереможною, почала інтенсивно готуватися до висадки на Британських островах.

У цій ситуації 25 червня 1940 року Черчілль пише листа Сталіну. 30 червня німецькі війська захопили Нормандські острови. У тисячолітній історії Британії це був перший випадок, коли ворог захопив частину британської території. Що далі? Висадка у самій Англії? Нормандські острови було захоплено без спротиву. Як довго зможе протівитися Британія?

Наступного дня після захоплення Німеччиною Нормандських островів Сталін отримує листа від Черчілля. Запитаймо у себе: який інтерес Черчілля? Він прагне врятувати комуністичну диктатуру у Радянському Союзі чи врятувати Британську імперію? Гадаю, саме британські інтереси змусили Черчілля написати цього листа. Якщо ми з вами це розуміємо, невже цього не розумів Сталін?

Черчілль для Сталіна не є нейтральним спостерігачем, який із дружніх почуттів вказує на небезпеку, але людина у безвиході, яка потребує допомоги, потребує союзників у боротьбі проти страшного ворога. Тому Сталін дуже обережно ставився до листів Черчілля.

Черчілль написав Сталіну кілька листів, але, на жаль, усі вони надходили саме у ті моменти, коли сам Черчілль знаходився у дуже важкій ситуації. Найвідоміший лист Черчілля з тих, що він написав Сталіну, радянський лідер отримав 19 квітня 1941 року. Історики погоджуються з тим, що цей лист і був головним попередженням Сталіну. Але звернімо увагу не на текст листа, а на становище Черчілля у момент його написання.

12 квітня 1941 року німецька армія захопила Белград та поринула на південь, загрожуючи британським військам на Балканах.

13 квітня 1941 року в Африці танкові дивізії Роммеля вийшли до кордонів Єгипту. Якщо вони просунуться до Суецького каналу, то головну транспортну артерію, що з'єднує всю Британську імперію в одне ціле, буде перерізано.

14 квітня 1941 року Югославія здається Німеччині. Шлях на Грецію відкрито.

16 квітня 1941 року під час бомбардування Лондона німецькою авіацією пошкоджено собор Святого Павла, одну з найвеличніших архітектурних пам'яток та національний символ.

У квітні Греція опинилася на межі капітуляції Німеччині, а британські війська у цій країні знаходилися у катастрофічній ситуації. Ніхто не знав, чи вдасться їх евакуювати.

У цей момент Черчілль для Сталіна був лідером розбитої на всіх фронтах країни, яка знаходиться на краю прірви та у розпачі кличе на допомогу.

4

У Сталіна могли виникнути доволі обґрунтовані підозри не тільки щодо мотивів Черчілля, але й відносно надійності його джерел інформації. У травні 1940 року німецькі війська завдали рішучої поразки військам Великої Британії та Франції, а у червні 1940 року Черчілль написав Сталіну листа із попередженням про небезпеку, яка загрожує Радянському Союзові. Сталін, напевно, запитував себе: чому британська розвідка, яка так добре бачить усі небезпеки, що загрожують Радянському Союзу, не могла роздивитися небезпек, які загрозували Великій Британії? З якої причини британська розвідка так наполегливо працює в інтересах Радянського Союзу, але не може впоратися із захистом власної країни?

Подальший розвиток подій міг тільки посилити ці підозри. Судіть самі: у квітні 1941 року Черчілль пише ще одного листа Сталіну, а за місяць, 20 травня 1941 року, німецькі збройні сили розпочинають найпотужнішу в історії німецького вій-

ська і, можливо, найкрасивішу в історії усіх армій повітряно-десантну операцію із захоплення о. Крит. На острові знаходилося 32 тисячі британських та 10 тисяч грецьких солдатів та офіцерів. За кілька днів, не маючи чисельної переваги, німецькі десантники захопили острів, вибили з нього та знищили сили британської та грецької армії, що переважали їх. Військові експерти того часу були згодні в оцінці цієї операції: захоплення Криту – генеральна репетиція Німеччини перед висадкою на Британські острови.

Далі – більше. Велика Британія, найвеличніша морська держава, починає програвати Німеччині битву за Атлантику – німецькі підводні човни успішно ведуть бойові дії проти цивільних та військових суден. Втрати Великої Британії на морських комунікаціях різко зростають: лише у червні 1941 року німецькі підводні човни потопили 61 британське торговельне судно загальним водовиміщенням 310 тисяч тонн.

24 травня 1941 року сталося те, що британська військово-морська історія називає найчорнішою своєю сторінкою: в Атлантиці найбільший корабель британського флоту лінкор «Худ» вступив у бій із найбільшим кораблем німецького флоту лінкором «Бісмарк». Бій тривав 8 хвилин. «Худ» було накрито залпом з «Бісмарка», він вибухнув та зник під водою за 3 хвилини. З 1418 осіб екіпажу живими залишилося троє.

5

Але була і вагоміша причина, з якої Сталін не вірив «попередженням» Черчілля: Черчілль не попереджав Сталіна про майбутнє німецьке вторгнення.

Черчілль написав свого першого великого листа Сталіну 25 червня 1940 року, коли ні Гітлер, ні німецькі генерали не мали жодних намірів нападати на Радянський Союз, коли ані плану «Барбаросса», ані жодних інших планів війни проти СРСР у Німеччини взагалі не було.

Листи Черчілля ґрунтуються не на знанні німецьких планів, а на тверезому розрахунку. Черчілль просто звертає увагу Сталіна на європейську ситуацію: сьогодні Британія має

проблеми з Гітлером, а завтра вони невідворотно виникнуть у Радянського Союзу. Черчілль закликає Сталіна до об'єднання проти Гітлера, тобто до вступу у війну на боці Великої Британії та всієї підкореної Європи.

Комуністична пропаганда зробила дуже багато для того, щоб зміцнити міф про «попередження» Черчілля. З цією метою Хрущов з трибуни XX з'їзду цитував звернення Черчілля до Сталіна від 18 квітня 1941 року. Провідний радянський експерт з історії початкового періоду радянсько-німецької війни доктор історичних наук, академік Академії військових наук Анфілов цитує це звернення Черчілля у всіх своїх книгах. Маршал Радянського Союзу Жуков у мемуарах це звернення публікує повністю. Офіційна «Історія Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу» наполегливо втовкмачує нам думку про попередження Черчілля і цитує його листа від 18 квітня 1941 року у повному обсязі; ми знайдемо його у десятках та сотнях радянських книжок та статей.

Ось цей лист Черчілля до Сталіна:

«Я отримав від агента, що заслуговує на довіру, інформацію про те, що німці після того, як вони вирішили, що Югославія знаходиться у їхніх тенетах, тобто 20 березня, почали перекидати до південної частини Польщі три бронетанкові дивізії з п'яти, що знаходилися в Румунії. У ту мить, коли вони дізналися про сербську революцію, це пересування було відмінено. Ваша високодостоїнність легко оцінить значення цих фактів».

У такому вигляді звернення Черчілля друкують усі радянські історики, наполягаючи та переконуючи, що воно і є «попередженням». Особисто я жодного попередження тут не бачу.

Черчілль веде мову про три танкові дивізії. За його мірками, це дуже великі сили. За мірками Сталіна – не дуже. На той момент Сталін уже мав у готовому вигляді або у стадії формування 63 танкові дивізії; у складі цих дивізій було у кілька разів більше танків, ніж у німецькій армії. У Радянському Союзі на той час було налагоджено масове виробництво танків, які протягом усієї війни залишалися найкращими у світі. Нікому до самого кінця війни не вдалося створити нічого рівного або їй подібного до тих танків, які Сталін мав ще до її початку.

То чи мав Сталін запідозрити підготовку до вторгнення, отримавши повідомлення про перекидання до Польщі трьох німецьких дивізій?

Якщо повідомлення про перекидання до Польщі трьох танкових дивізій ми вважаємо за достатнє «попередження» про підготовку агресії, то у цьому разі не треба звинувачувати Гітлера у агресивності: німецька розвідка передала Гітлеру відомості про десятки радянських танкових дивізій, які концентрувалися біля кордонів Німеччини та Румунії.

Черчілль пропонує Сталіну самому «оцінити значення цих фактів». Як же їх можна оцінити? Польща – це історичні ворота для всіх агресорів, які йшли з Центральної Європи на Росію. Гітлер хотів перекинути німецькі танкові дивізії до Польщі, але передумав.

Румунія у порівнянні з Польщею – дуже поганий плацдарм для агресії: німецькі війська в Румунії важче забезпечувати, ніж у Польщі; якщо завдавати удару з Румунії – шлях агресора до життєвих центрів Росії значно довший та важчий, агресорові доведеться долати багато перепон, включно із Дніпром у його нижній течії.

Якщо б Сталін готувався до оборони і якби він повірив «попередженням» Черчілля, то мав би зітхнути з полегкістю та послабити свої військові приготування. До того ж Черчілль повідомляє причину, з якої німецькі війська не перекидаються до Польщі, а залишаються у Румунії: у німців проблеми з Югославією взагалі і з Сербією зокрема. Інакше кажучи, Черчілль говорить, що німецькі танкові дивізії залишено в Румунії зовсім не для агресії на схід проти Радянського Союзу – навпаки, з Румунії їх направлено на південний захід, тобто обернуто до Сталіна спиною.

Звернення Черчілля має виняткову вагу, але його жодним чином не можна розглядати як попередження про агресію, що її готує Німеччина проти ССРСР. Значно більшою мірою це звернення – запрошення Сталіну вступити до війни: німці хотіли перекинути дивізії до Польщі, але передумали, тобі немає чого боятися, тим більше, що їхні дивізії у Румунії обернуто до тебе задом! Оціни ці факти та дій!

Видатний британський військовий історик Безіл Генрі Ліддел Гарт провів блискучий аналіз стратегічної ситуації, що склалася у другій половині 1940 року в Європі з точки зору Гітлера. За свідченням генерал-полковника Альфреда Йодля, на яке посилається Ліддел Гарт, Гітлер неодноразово говорив своїм генералам, що Велика Британія має єдину надію – радянське вторгнення до Європи (Liddell Hart B. History of the Second World War. London: Cassell, 1970. – P. 151). Сам Черчілль 22 квітня 1941 року писав у щоденнику: «Радянський уряд чудово знає <...> про те, що ми потребуємо його допомоги» (Woodward D. British Foreign Policy in the Second World War. London: H.M. Stationery Office, 1962. – P. 611).

На які ж дії очікував Черчілль від Сталіна? І що міг вдіяти у цій ситуації Сталін, окрім завдання удару по Німеччині?

6

Сталін мав достатньо підстав не йняти віри Черчіллю, але мав розуміти, що у випадку падіння Великої Британії він залишається сам на сам із Німеччиною. Чи розумів Сталін це? Безперечно. Він повідомив про це Черчілля у відповідь на лист

Вінстон Черчілль. 1940 р.

від 25 червня 1940 року: «Політика Радянського Союзу – уникнути війни з Німеччиною, але Німеччина може напасти на Радянський Союз навесні 1941 року у випадку, якщо до того часу Британія програве війну» (Goralski R. World War II Almanac: 1931–1945. London, Hamish Hamilton, 1981. – P. 124).

Зі сталінської відповіді витікає, що Сталін мав намір жити із Німеччиною мирно, терпляче очікувати на падіння Великої Британії і, залишившись сам на сам з Гітлером, чекати на німецьке вторгнення. «Але ж і дурнем був Сталін!» –

обурюються деякі історики. А ми не обурюватимемося: це звернення було адресовано не Черчіллю, а... Гітлеру! 13 червня 1940 року Молотов за наказом Сталіна передав запис розмови Сталіна із британським послом Кріппсом до рук німецького посла графа фон дер Шуленбурга.

Чи не дивний вчинок: вести перемовини із Черчіллем (через посла Кріппса) і за його плечима передавати таємні протоколи до рук Гітлера (через посла фон дер Шуленбурга)? Якщо почистити цей документ від дипломатичної лексики та подивитися на нього у чистому вигляді, то Сталін насправді переконавав Гітлера: Адольфе, воюй проти Великої Британії, не бійся за свій тил, іди вперед і не озирайся, бо позаду в тебе добрий друг Іосіф Сталін, який прагне тільки миру і за жодних умов на тебе не нападе. Тут, у Москві, були перемовини із британським послом. Не переживай, ці перемовини не проти тебе. Бачиш, я тобі навіть таємні протоколи розмови з Кріппсом відправляю. А Черчілля я послав до бісової мами! (Насправді перемовини тривали й далі, але їх зміст Сталін тримав у таємниці.)

Чи можна вірити цим солодким пісням кремлівської сирени? Багато істориків вірять. Але Гітлер не повірив і, добряче поміркувавши над «копією» запису розмови Сталіна та Кріппса, 21 липня 1940 року віддав наказ почати розробку плану «Барбаросса».

Інакше кажучи, Гітлер вирішив воювати на два фронти. Це рішення багатьом здається незрозумілим та непояснюваним. Більшість німецьких генералів та фельдмаршалів не зрозуміли та не схвалили цього по-справжньому самогубного рішення. Але Гітлер уже не мав вибору. Він ішов усе далі й далі на захід та північ, на південь, а Сталін із сокирою стояв позаду та співав солодких пісень про мир.

7

Гітлер припустився непоправної помилки, але припустився її не 21 липня 1940 року, коли віддав наказ про підготовку війни проти Радянського Союзу, а 19 серпня 1939 року, коли погодився підписати пакт Молотова-Ріббентропа. Погодив-

шись на поділ Польщі, Гітлер зробив війну проти Заходу неминучою, при цьому маючи позаду себе «нейтрального» Сталіна. Саме з цього моменту війна на два фронти теж стала неминучою.

Рішення розпочати операцію «Барбаросса» на сході, не чекаючи на перемогу на заході, – це не фатальна помилка, а лише спроба Гітлера виправити помилку, що її припустився раніше. Але було запізно. Війна вже йшла на двох фронтах, і виграти її було неможливо. Навіть захоплення Москви не вирішувало проблеми: позаду Москви лежало ще 10 тисяч кілометрів радянської території, гігантська індустріальна потуга, невичерпні природні та велетенські людські ресурси.

Почати війну з Росією легко, закінчити – складно. Воювати в європейській частині СРСР Гітлеру, звісно, було просто: обмежена територія, багато доріг відносно високої якості (порівняно із дорогами у Сибіру), м'який клімат. Інша справа воювати у Сибіру, на безкраїх просторах, де немає доріг, у непролазній багнюці, у жорстокі морози.

Сталін знав, що для Гітлера війна на два фронти – самогубство. Сталін вважав, що Гітлер на самогубство не зважиться і не почне війну на сході, не завершивши її на заході. Сталін терпляче чекав останнього акорду німецько-британської війни – висадки німецьких танкових корпусів на Британських островах. Блискучу десантну операцію на Криті Сталін (та й не тільки він) розцінював як генеральну репетицію висадки у Великій Британії. Водночас він вживав усіх заходів для того, щоб переконати Гітлера у своєму миролюбстві. Саме через це радянські зенітки й не стріляли у німецькі літаки, які час від часу залітали до повітряного простору СРСР, а радянські газети та ТАСС горлали про те, що війни між СРСР та Німеччиною не буде. Якби Сталіну вдалося переконати Гітлера у тому, що СРСР – нейтральна країна, то німецькі танкові корпуси були б, без сумніву, висаджені на Британських островах. І саме тоді...

І тоді склалася б воістину небувала ситуація. Польща, Чехословаччина, Данія, Норвегія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Югославія, Франція, Греція, Албанія більше не мають армій, ані урядів, ані парламентів, ані політичних партій. Мільйони людей загнано до нацистських концтаборів, і вся

Європа прагне звільнення. А на європейському континенті залишився хіба що полк особистої охорони Гітлера, охорона нацистських концтаборів, німецькі тиллові частини, військові училища та...

- п'ять радянських повітряно-десантних корпусів;
- тисячі швидкісних радянських танків;
- десятки тисяч радянських літаків;
- дивізії та цілі армії НКВД;
- армія, укомплектована радянськими зеками;
- надпотужні формування планерної авіації для швидкої висадки на території супротивника;
- радянські гірські дивізії, навчені стрімким кидкам до перевалів, через які до Німеччини йде нафта – кров війни.

Чи мав хтось в історії таку сприятливу ситуацію для «звільнення» Європи?

Але ж ця ситуація склалася не сама собою. Її довго, вперто і наполегливо, крок за кроком, немовби найтоншу мозаїку із маленьких шматочків, складав Сталін.

Це Сталін допоміг привести Гітлера до влади і зробив Гітлера справжнім Криголамом Революції.

Це Сталін штовхав Криголам Революції на Європу.

Це Сталін вимагав від французьких комуністів та комуністів інших країн не заважати Криголаму ламати Європу.

Це Сталін спорядив Криголам усім необхідним для переможного руху вперед.

Це Сталін заплющував очі на всі злочини нацистів та радів, *«коли світ трусило у своїх основах, коли гинули могутності та падали величності»*, як писала газета «Правда» 4 серпня 1940 року.

Але Гітлер розгадав задум Сталіна. Ось чому Друга світова війна завершилася для Сталіна катастрофічно: йому перепало лише пів-Європи та дещо в Азії.

* * *

Останнє запитання. Якщо Черчілль не попереджав Сталіна про підготовку вторгнення, навіщо ж радянська пропаганда руками й ногами тримається за цю легенду?

Щоб показати радянському народові, що Черчілль був гарною людиною?

Чи щоб довести, що лідерам країн Заходу треба вірити?

Звісно, не для цього.

Легенда про «попередження» Черчілля потрібна була радянській пропаганді для того, щоб виправдати агресивні приготування Червоної Армії: так, визнають академіки, товариш Сталін готував раптовий удар по Німеччині, але це не був власний задум Сталіна, це Черчілль попередив.

Розділ 47

Чому Сталін не вірив Ріхарду Зорге?

«Сталін був хитрішим за Гітлера. Хитрішим та підступнішим»

В.А. Антонов-Овсєєнко. (Портрет тирана. – С. 296).

1

Сталін серйозно готувався до війни. Особливо піклувався про радянську військову розвідку, яка сьогодні відома під іменем ГРУ. Досить прослідкувати за долями всіх керівників цієї організації з моменту її створення до липня 1940 року, щоб оцінити всю глибину «зворушливого піклування» Сталіна про своїх доблесних військових розвідників.

Аралов – заарештований, провів кілька років під слідством із застосуванням «заходів фізичного впливу», у 1941 році воював під Москвою рядовим солдатом.

Гусєв (справжнє прізвище – Драбкін) – ліквідований.

Пятаков – ліквідований.

Ауссем – ліквідований.

Ленцман – ліквідований.

Зейбот – ліквідований.

Берзін – ліквідований.

Уріцкій – ліквідований.

Ніконов – ліквідований.

Єжов²⁵ – ліквідований.

Гендін – ліквідований.

Орлов – ліквідований.

Проскуров – ліквідований.

Зрозуміло, що при ліквідації головного у військовій розвідці його перші заступники, заступники, радники, начальники управлінь та відділів із великою ймовірністю теж опинялися у списках неблагонадійних. А при ліквідації начальників відділів тінь неодмінно лягала на оперативних офіцерів та аген-

²⁵ Єжов обіймав посаду керівника військової розвідки у 1938 році лише кілька днів, суміщаючи цю посаду із посадою народного комісара внутрішніх справ – прим. автора.

туру, якою вони керували. Тому знищення голови військової розвідки призводило до різкого послаблення всієї мережі цієї організації.

Кажуть, що така «турбота» Сталіна про своїх військових розвідників мала катастрофічні наслідки. Не вірте чуткам. ГРУ²⁶ перед Другою світовою, під час війни та після неї було найпотужнішою та найефективнішою розвідувальною організацією світу. ГРУ різко переважало за якістю добутої таємної інформації свого головного супротивника та суперника – радянську таємну поліцію ЧК-КГБ. Постійні, хвиля за хвилю, криваві чистки радянської військової розвідки не послабляли її потуги. Навпаки, на зміну одному поколінню (якщо можна назвати поколіннями настільки часто змінювані хвилі нових людей, що приходили до цієї організації) з'являлося нове, ще агресивніше. Тут зміна поколінь – щось на кшталт зміни зубів в акули: нові зуби з'являються цілими лавами, витісняють попередній рід, а за ними вже видно нові й нові лави. І що більшою стає мерзена тварюка, то більше зубів у її огидній пащі, то частіше вони змінюються, гостріші та довші стають.

У цій швидкій зміні «поколінь» часто (дуже часто!) гинули й невинні (за комуністичним розумінням) розвідники, але, як не дивно, радянська акула від цього не ставала беззубою. Згадаймо, що одного разу Гітлер знищив теж немало завзятих нацистів в одній із наймасовіших нацистських організацій СА²⁷. То хіба від цього режим Гітлера послабшав?

²⁶ У різні роки організація, яку ми зараз знаємо як Головне розвідувальне управління Генерального штабу Збройних Сил СРСР або ж ГРУ, мала різні назви: Розвідувальне управління Штабу РККА (Разведупр), 4-те управління Штабу РККА, Інформаційно-статистичне управління РККА, 5-те управління Наркомату оборони СРСР, Розвідувальне управління Генерального штабу Червоної Армії і т.д. Щоб не заплутати читача, я використовую абревіатуру ГРУ для позначення цієї організації навіть у ті періоди, коли вона мала інші назви – прим. автора.

²⁷ СА (нім. Sturmabteilung, штурмові загони) – воєнізовані формування Націонал-соціалістичної німецької робітничої партії (НСДАП), які зіграли вирішальну роль у приході нацистів до влади, після чого вони на нетривалий час отримали статус допоміжної поліції. Влітку 1934 року (після так званої ночі довгих ножів, коли керівництво СА на чолі з Ернстом Ремом було знищено) штурмові загони втратили своє значення, а головною бойовою організацією НСДАП стала СС (нім. – Schutzstaffel, охоронні загони) – прим. ред.

Різниця між Гітлером та Сталіним полягали у тому, що Сталін готувався до війни серйозніше. Сталін влаштував «ночі довгих ножів» не лише проти власних комуністичних «штурмовиків», але й проти генералів, маршалів, конструкторів, розвідників. Сталін вважав, що отримувати від своєї розвідки портфелі з секретами – дуже важливо, але важливіше – не отримати від власної розвідки портфеля з бомбою. Він виходив не лише з особистих інтересів, але й із державних також. Стійкість вищого державного, політичного та військового керівництва у критичних та надкритичних ситуаціях – це один із найважливіших елементів підготовки держави до війни.

Сталіну у критичній ситуації ніхто під стіл бомбу не сунув, і це не випадковість. Постійним, цілеспрямованим терором проти ГРУ Сталін домігся не лише високої якості добутої секретної інформації, але й убезпечив вище керівництво країни від різноманітних несподіванок у критичні моменти.

Ріхард Зорге (агентурне псевдо Рамзай) – це шпигун із того ряду зубів, який 29 липня 1938 року Сталін задля профілактики звелів вирвати.

Ріхард Зорге

2

Радянська військова розвідка не настільки дурна, щоб оприлюднювати найцікавіші повідомлення Зорге. Але аналіз навіть відносно невеликої кількості оприлюднених повідомлень Зорге ставить у глухий кут. Не цитуючи безліч його послань, які схожі одне на одне, наведу лише три дуже характерні, що їх було оприлюднено у Радянському Союзі ще за часів Хрущова.

Січень 1940-го:

«Із вдячністю приймаю ваші вітання й побажання стосовно відпочинку. Проте якщо я поїду у відпустку, це одразу скоротить інформацію».

Травень 1940-го:

«Зрозуміло, що через сучасний воєнний стан ми відсуваємо свої строки повернення додому. Ще раз запевняємо вас, що зараз не час ставити про це питання».

Жовтень 1940-го:

«Чи можу я розраховувати на повернення додому після закінчення війни?»

На початку війни розвідник запитує, чи дозволять йому повернутися додому після її закінчення, дивно, чи не так? До речі, після цього запитання Зорге перелічує свої численні заслуги перед радянською владою.

Що за дивний текст! Кожен розвідник знає, що після війни йому дозволять повернутися додому. Навіщо ж зайвий раз із подібним запитанням виходити в ефір? Кожен вихід нелегальної радіостанції з незрозумілим кодом у відкритий ефір – це велетенський ризик для всієї шпигунської організації Зорге. Невже агентурна радіостанція та цілком таємні коди потрібні для того, щоб Зорге запитував про подібне?

Ще дивніше звучить третя телеграма у порівнянні з першими (повторюю, таких телеграм було не дві, а більше). Москва говорить Ріхарду Зорге: приїзди у відпустку у будь-який час, забудь ти про цю війну та гайда сюди, відпочинеш! Навіщо ж запитувати дозволу повернутися додому після війни, якщо йому наполегливо пропонують повернутися просто зараз, просто під час війни?!

Про Зорге у Радянському Союзі написано багато книжок та статей. У деяких звучить дивна похвала: він був таким видатним розвідником, таким вірним комуністом, що навіть особисті гроші, здобуті нелегкою працею журналіста, витрачав на свою нелегальну роботу. Що за нісенітниця? Та невже на Колімі зеки більше золото не видобувають? Та невже радянська військова розвідка настільки збідніла, щоб так принизити власного нелегального резидента?

І вже зовсім цікаве повідомлення зробив журнал «Огоньок» (1965, №17) про те, що в руках у Зорге були дуже важливі документи, але передати їх до Центру він не міг – Центр не прислав кур'єра. «Огоньок» не говорить, чому Центр не прислав кур'єра, і мене це питання спантеличило.

Відповідь виявилася простою.

Під час цих подій людину, що завербувала Ріхарда Зорге, Яна Берзіна – блискучого шефа радянської військової розвідки, після жорстоких катувань було ліквідовано.

Соломона Уріцкого, іншого шефа ГРУ, який особисто давав вказівки Зорге, – ліквідовано.

Радянського нелегального резидента у Німеччині Я. Горєва, який забезпечував зв'язок із Зорге у Німеччині, – посаджено (Комсомольская правда, 8 жовтня 1968 р.).

Таємну працівницю Ріхарда Зорге Айну Куусінен, дружину заступника начальника ГРУ, «Президента Фінляндської Демократичної республіки», майбутнього члена Президії ЦК КПСС, – посаджено.

Дружину Ріхарда Зорге Єкатеріну Максимову – заарештовано і після зізнання у зв'язках із ворогами ліквідовано.

Нелегального резидента ГРУ у Шанхаї, колишнього заступника Зорге Карла Пімма, – викликано у «відпустку» до Москви і ліквідовано.

Тепер і Зорге отримав наказ прибути у відпустку. Чи знав він справжню причину такої зворушливої турботи? Знав. І радянські джерела цього не приховують: *«Зорге відмовився їти до ССРСР <...>. Без сумніву, Зорге здогадувався, що на нього чекає у Москві»* (Медведев Р.А. К суду истории: генезис и последствия сталинизма. Нью-Йорк, 1974. – С. 419). Публікацій на цю тему за часів різноманітних «відлиг» та «перебудов» було чимало.

Отже, у Москві Рамзая вважали ворогом і викликали його на розстріл. Зорґе на наполегливі виклики відповідав: на розстріл не приїду, не хочу переривати цікаву роботу.

Замислимося над словами «відмовився повертатися до ССРСР». Як зветься на комуністичному жаргоні подібний фрукт? Точно: неповерненець. У ті часи було вигадано ще точніший термін: злісний неповерненець.

Ось чому Зорґе сплачував агентам із власної кишені. Центр припинив його фінансувати. Ось через що й кур'єри до нього не поспішають: не посилати ж нелегального кур'єра до злісного неповерненця!

Не бажаючи повертатися на швидкий суд та круту розправу, Зорґе продовжував працювати на комуністів, але тепер уже не в ролі секретного працівника, а швидше у ролі ентузіаста-стукача, який порипує пером не задля грошей, а для задоволення. Розрахунок Рамзая був таким: зараз не поїду, а після війни розберуться, що я казав тільки правду, пробачать та оцінять. Центр із ним теж до кінця зв'язку не втрачав: приймав його телеграми, але, напевно, тільки для того, щоб у відповідь покликати: повертайся додому, повертайся додому, повертайся додому. На це Рамзай відповідав: заклопотаний, заклопотаний, заклопотаний...

Отже, маємо відповідь на запитання, поставлене у назві цього розділу: Сталін не вірив Ріхардові Зорґе через те, що Зорґе – неповерненець, а якщо так, то йому вже заочно винесено смертний вирок та й не один: перший йому, напевне, врубили ще 1938-го року за загальним списком соратники, а тоді вже й за злісне неповернення додали.

Сам товариш Зорґе не дуже довіряв товаришу Сталіну, через це й не повертався. Як же товариш Сталін міг вірити тому, хто Сталіну не вірить?

3

Хтось склав легенду про те, що Ріхард Зорґе буцімто повідомляв Розвідувальному управлінню Генерального штабу (РУ ГШ) Червоної Армії важливі відомості про німецьке вторгнен-

ня, а йому не повірили. Звісно, Зорґе – видатний розвідник, але з приводу німецького вторгнення він нічого важливого до Москви не повідомляв. Більш за те, він став жертвою дезінформації та живив РУ ГШ неправдивими відомостями. Ось телеграма Зорґе від 11 квітня 1941 року:

«Представник [німецького – прим. автора] Генерального штабу в Токіо заявив, що одразу після закінчення війни в Європі почнеться війна проти Радянського Союзу».

Гітлер – теж підступний хлоп. Він готував вторгнення у ССРСР, розповсюджуючи брехню, дуже схожу на правду. Гітлер знав, що приховати підготовку Німеччини до вторгнення у Радянський Союз уже неможливо, тому говорив приватно (але так, щоб усі чули): так, я хочу напасти на Сталіна, – після того, як завершу війну на Заході.

Якщо повірити телеграмі Зорґе від 11 квітня (та іншим подібним телеграмам), то хвилюватися не варто. Війна на Заході то тривала, то загасала, то розпалювалася з новою силою, а кінця їй не проглядалося. Ось коли війна на Заході завершиться, тоді, згідно з доповідями Зорґе, можливе перенесення дій німецької військової машини на Схід. Іншими словами, Зорґе повідомляв, що Гітлер має намір воювати лише на одному фронті.

У Розвідувальному управлінні Генерального штабу це розуміли й без Зорґе. На підставі глибокого вивчення всіх економічних, політичних та військових аспектів наявної ситуації там зробили два висновки:

1. Німеччина не може виграти війну на два фронти, а тим більше – на три та на чотири.
2. Тому Гітлер не розпочне війну на Сході, не завершивши її на Заході.

Перший висновок – правильний. Другий – ні: іноді війну починають і без перспективи її виграти.

Ще до «попередження» Зорґе новий начальник Розвідувального управління Генерального штабу генерал-лейтенант Філіпп Івановіч Голіков 20 березня 1941 року представив Сталіну докладну доповідь, яка завершувалася висновком: *«найбільш можливим строком початку дій проти ССРСР є момент після перемоги над Англією або після укладення з нею почесного для Німеччини миру»* (1941 год. Книга первая. – С. 780).

Товариш Сталін просту істину про те, що Гітлер не може почати війну на два фронти, знав і без Голікова та його доповіді. Ось чому у відповідь на листа Черчілля від 25 червня 1940 року, майже за рік до «важливих попереджень» Зорге, Сталін поділився з британським прем'єром власним баченням ситуації: Гітлер може розпочати війну проти СРСР у 1941 році за умов, що до цього моменту Британія припинить спротив.

Але Гітлер, якого Сталін пактом Молотова-Ріббентропа загнав у стратегічний глухий кут, зрозумів, що втрачати йому нема чого, і якщо він не нападе на Сталіна, Сталін вдарить йому сокирою у спину. І Гітлер почав першим. Цього не чекали ані Голіков, ані Сталін.

Це самовбивче для Німеччини рішення, але іншого Гітлер уже не мав. Сталін не врахував того, що, потрапивши у стратегічну безвихідь, Гітлер зважиться на самогубний крок. Начальник ГУ ГШ генерал-лейтенант Голіков цього теж не припускав. А Зорге (і дехто інший) своїми неправдивими телеграмами лише утверджували цю думку.

Заперечать, що згодом, 15 червня 1941 року, Зорге правильно назве дату німецького вторгнення – 22 червня. Дуже добре. Але зачекайте, якому ж Ріхарду Зорге вірити? Спочатку він повідомляв, що Гітлер не воюватиме проти Сталіна, не завершивши війну проти Великої Британії, а згодом повідомив дату нападу – 22 червня 1941 року, тобто повідомив про те, що Гітлер нападе на Радянський Союз, не завершивши війну проти Великої Британії.

Ці повідомлення Зорге взаємно виключали одне одне: крім того вони так і залишилися лише повідомленнями. Розвідувальне управління Генерального штабу, яке згодом перетворилося на Головне розвідувальне управління, не вірить жодним повідомленням, і чинить правильно, – бо потрібні повідомлення із доказами.

4

Безперечно, Ріхард Зорге – видатний розвідник ХХ сторіччя. Найвищу відзнаку – звання Героя Радянського Союзу –

Поштова марка ГДР, присвячена Зорге

йому посмертно присвоїли не дарма. Але велич Зорге лежить у зовсім іншій площині.

Головним об'єктом роботи Зорге в Японії була не Німеччина, а Японія. Начальник РУ ГШ Уріцкій особисто ставив Зорге задачу: «Сенс вашої роботи у Токіо – відвести можливість війни між Японією та СРСР. Головний об'єкт – німецьке посольство» (Огонёк, 1965, № 14). Німецьке посольство – це лише прикриття, використовуючи яке Зорге виконував свою головну задачу. Звернімо увагу на деталь: не попередити про підготовку до вторгнення, а відвести це вторгнення, тобто направити японську агресію в інше рiчище.

Добре відомо, що восени 1941 року Зорге повідомив Сталіну про те, що Японія не вступить у війну проти Радянського Союзу. Використовуючи цю надзвичайної ваги інформацію, Сталін зняв із далекосхідних кордонів десятки радянських дивізій, кинув їх під Москву і таким чином змінив стратегічну ситуацію на свою користь.

Менш відома причина, чому цього разу Сталін повірив Зорге. А повірив він лише тому, що Зорге надав не тільки повідомлення, але й докази. Про докази радянські історики воліли мовчати, і це зрозуміло: якщо Зорге повідомив, що Японія не піде проти Радянського Союзу, то довести це можна лише вказавши на іншого противника, проти якого Японія готує раптовий удар, що й зробив Зорге: він вказав, що Японія збирається нападати на США.

Радянська пропаганда цілком свідомо роздувала міф про «попередження» Зорге, що він їх зробив перед початком німецької агресії. Робилося це для того, щоб відвернути увагу громадськості від того факту, що отримавши від Зорге інформацію про підготовку нападу Японії на США, Радянський Союз не попередив про це свого союзника.

Діяльність Зорге аж ніяк не обмежувалася попередженням Сталіна про те, що Японія не нападе на Радянський Союз, та вказанням на пряму устремлінь японського милітаризму, підтвердженим вагомими доказами. Його досягнення у цьому напрямку є значно вищими. У відповідності до завдань військової розвідки Зорге не лише передбачав події, але у певних випадках і спрямовував їх.

У серпні 1951 року справою Зорге займався Конгрес США. Під час слухань було беззаперечно доведено, що радянська військова розвідка в особі нелегальної резидентури «Рамзай»²⁸ зробила дуже багато для того, щоб Японія розпочала агресивну війну у Тихому океані, та для того, щоб спрямувати цю агресію проти Сполучених Штатів Америки (Hearings on American Aspects of the Richard Sorge Spy Case. House of Representatives Eighty Second Congress. First Session. August 9, 22 and 23. Washington, 1951).

Не Зорге створив японський «криголам», але Зорге зробив багато для того, щоб обернути його у потрібному Сталіну напрямку. Коли у Зорге з'явилися докази його повідомлень, Сталін цілком повірив їм.

²⁸ Назва нелегальної резидентури зазвичай збігається із псевдо резидента – прим. автора

Розділ 48

Чому Сталін не розстріляв генерал-лейтенанта Голікова?

«Майбутній історик дійде висновку, що коли враховувати военну ситуацію, то напад на Росію був політичною помилкою і що через це всі військові зусилля із самого початку було приречено на провал»

Генерал-полковник Герман Гот. (Танковые операции. М.: Воениздат, 1961. – С. 163).

1

Розвідка – найневдячніша у світі робота. Той, хто помилився, хто провалився, кого стратили – той стає знаменитим. Як, прикладом, Зорге. Але у Сталіна, окрім невдач, були військові розвідники справді видатні, яким щастило, які домоглися приголомшливих результатів і при цьому не стали знаменитими – тобто не були страчені. Хтось із радянських розвідників мав доступ до найпильніше стережених секретів Гітлера. Маршал Радянського Союзу А.А. Гречко свідчить:

«За 11 днів після ухвалення Гітлером остаточного плану війни проти Радянського Союзу (18 грудня 1940 р.) цей факт та головні дані рішення німецького командування стали відомими нашим розвідувальним органам» (ВИЖ, 1966. – №6. – С. 8).

У грудні 1940 року начальник ГРУ ГШ генерал-лейтенант Голіков доповів Сталіну про те, що за підтвердженими відомостями Гітлер ухвалив рішення воювати на два фронти, тобто напасти на Радянський Союз, не чекаючи на завершення війни на Заході. Цей документ надзвичайної ваги обговорювався на початку січня у дуже тісному колі вищого радянського командування у присутності Сталіна. Сталін не повірив у таку можливість та заявив, що будь-який документ можна підробити. Сталін вимагав від Голікова так побудувати роботу радянської військової розвідки, щоб у будь-який момент знати, чи насправді Гітлер готується до війни, чи то просто блефує. Голіков доповів, що таких заходів ужив. РУ ГШ уважно слідує за цілим переліком аспектів військових приготувань Німеччини, за якими точно визначить, коли почнеться підготовка до вторгнення. Поки жодної підготовки немає. Сталін вимагав пояснити, наскільки точно Голіков може це знати. Го-

Генерал-лейтенант Голіков

ліков відповів, що може повідомити це лише Сталіну особисто і нікому більше.

Згодом Голіков регулярно доповідав Сталіну особисто, кожного разу повідомляючи про те, що підготовка до вторгнення поки не почалася. Голіков доповідав про грандіозну концентрацію німецьких військ на радянських кордонах, про велетенські запаси амуніції, про перегрупування німецької авіації та ще багато про що. Голікову були відомі номери майже всіх німецьких дивізій, їхнє розташування та імена їхніх командирів. Усе це Голіков не вважав належною підготовкою до вторгнення, а без належної підготовки починати війну проти Радянського Союзу – самогубство.

І ось на світанку 22 червня 1941 року почалася операція «Барбаросса». Що зробив Сталін із Голіковим? Нічого поганого. Голіков не втратив довіри. Уже 8 липня 1941 року Сталін відправив Голікова до Великої Британії та США й особисто його інструктував. Після успішного візиту Голіков командував арміями та фронтами, тоді знову очолив військову розвідку, вищий керівний орган якої до того часу став зватися Головним розвідувальним управлінням Генерального штабу.

У 1943 році Сталін призначив генерал-полковника Голікова на дуже важливу посаду заступника наркома оборони з кадрів, тобто зробив одним із своїх заступників. До делікатного питання підбору та розстановки кадрів товариш Сталін допускав лише найбільш перевірених людей. Берію, наприклад, не допускав.

Згодом, уже після смерті Сталіна, Голіков піднявся ще вище. Він став генералом армії і рівно за два роки після цього, день у день, – Маршалом Радянського Союзу.

2

Зрозуміло, що в мемуарах Маршал Радянського Союзу Голіков жодним словом не прокопався про свою роботу на посаді шефа радянської військової розвідки, про те, як слідкував за підготовкою Німеччини до нападу на Радянський Союз, як залишився живим після початку німецького вторгнення до СРСР і чому після цього стрімко пішов угору по службі. Якщо ви згадаєте про попередників Голікова на посаді начальника військової розвідки, за яких не сталося нічого подібного до німецького вторгнення, та порівняєте їхні долі із долею Голікова, то здивуєтеся. Особисто мене загадка кар'єри Голікова бентежила давно, і у Військово-дипломатичній академії я знайшов для себе відповідь. Згодом, працюючи в центральному апараті ГРУ, отримав підтвердження знайденої відповіді.

Голіков доповідав Сталіну про те, що Гітлер не готується до війни проти Радянського Союзу. Виявилось, що Голіков доповідав Сталіну правду: Гітлер і справді до війни проти Радянського Союзу не готувався, – так, як належало готуватися до операції такого масштабу та ваги.

Головними джерелами, на підставі яких інформаційна служба будь-якої розвідки робить висновки, є зовсім не здобуті копії ворожих планів. Розвідка вірить не документам, а індикаторам. Важливо віднайти їх та правильно зрозуміти показники.

Приклад. Грандіозний наступ німецьких військ улітку 1943 року на Курській дузі. Мільйонні маси зійшлися у смертельному двобої. Німецькі танкові клини намагаються розрізати оборону радянських фронтів, охопити головні сили та замкнути кільце оточення. Горять сотні танків. Молотить артилерія. У небі каруселі повітряних боїв.

І раптом із якоїсь пошарпаної розвідувальної роти, яка втратила майже весь свій особовий склад, до штабу так само пошарпаної та знекровленої танковими гусеницями зораної стрілецької дивізії крізь канонаду гармат, ревіння танкових двигунів та гуркіт вибухів надходить звістка: земля! Свіжа земля!

Начальник розвідки кричить про це начальнику штабу. Начальник штабу – командир дивізії, командир дивізії сам хапає слухавку: земля? Сам бачиш? Головою відповідатимеш! Командир розвідувальної роти наполягає: бачу сам!

Звістка електричним розрядом летить вище. До штабу корпусу! До штабу армії! До штабу фронту! До Генерального штабу!

Начальник Генерального штабу, не зволікаючи жодної секунди, напряму доповідає головнокомандувачу: земля! Свіжа земля! Грудками!

І звідти, з самого верху, до штабів фронтів, армій, корпусів, дивізій, бригад, полків: дивитися усім! Про свіжу землю доповідати негайно!

І луною у відповідь з різних батальйонів та полків, корпусів та дивізій по всьому фронту: так! Земля! Крізь біноклі, стереотруби, крізь танкові приціли розвідники та командири бачать свіжі горбочки землі. І грудки летять.

Це – індикатор. Це означає, що німецький наступ задихнувся. Німецькі війська зупинено. Вони отримали наказ закріпитися.

Цей момент упустити не можна. Усім снайперам! По всьому фронту! Бий, хто над бруствером промайне! Мінометникам – молотити без відпочинку! Не дати гадам закріпитися! Танковим бригадам, важким танковим полкам прориву – приготуватися до атаки! Із залпом «катюш» в атаку вперед! Стрілецьким дивізіям від танків не відставати. Авіацію у небо! Усю! Громити і троцити!

3

Розвідка знає багацько індикаторів, які, наче лампочки на пультах, дозволяють не лише слідкувати за ситуацією, але й передбачати її розвиток.

Посаду начальника Розвідувального управління Генерального штабу генерал-лейтенант Голіков отримав у липні 1940 року. Він знав, що Сталін документам віри не йме (Голіков їм

теж не вірив), тому, вважав Голіков, треба знайти якісь ключові індикатори, які безпомилково вкажуть момент початку приготувань Гітлера до війни проти Радянського Союзу. Голіков такі індикатори знайшов.

Наприклад, усім резидентам радянської військової розвідки в Європі було наказано слідкувати за поголів'ями баранів, упровадити свою агентуру у всі ключові організації, прямо чи непрямо пов'язані із «баранячою проблемою». Протягом кількох місяців було зібрано та ретельно оброблено відомості про чисельність поголів'я баранів в Європі, про головні центри їх вирощування, про скотобійні центри. Голіков регулярно отримувал відомості про ціни на бараняче м'ясо в Європі.

Крім того, радянська військова розвідка почала справжнє полювання за брудним ганчір'ям та замащеним папером, що його німецькі солдати залишали у місцях, де чистили зброю. В Європі німецьких військ було достатньо. Війська розташовувалися у польових умовах. Кожен солдат мінімум раз у день чистить свою зброю. Ганчір'я та папір, які використовуються при чищенні зброї, зазвичай спалюють чи закопують у землю. Але цього правила, звісно, не скрізь дотримувалися безпомилково, тому військова розвідка мала досить можливостей отримати велетенську кількість брудного ганчір'я. Це ганчір'я у доволі великих кількостях переправлялося через кордон. Щоб не викликати підозри, у ці ганчірки загортали якусь залізку й різними шляхами переправляли до ССР. У разі будь-яких ускладнень поліція звертає увагу на металічну деталь (зазвичай, це цілком безневинна залізка), але не на брудну ганчірку, у яку її було загорнуто. Крім того, через кордон легально та нелегально у значно більших кількостях, ніж зазвичай, переправлялися гасові лампи, керогази, примуси, світильники та запальнички.

Усе це аналізували сотні радянських експертів, результати негайно доповідали Голікову, а Голіков інформував Сталіна про те, що Гітлер готуватися до вторгнення до ССР ще не розпочав, а на будь-які концентрації військ та на документи німецького військового керівництва звертати увагу не варто.

Голіков вважав (і цілком обґрунтовано), що для війни проти Радянського Союзу потрібна дуже ретельна підготовка. Надважливим елементом готовності Німеччини до війни проти Радянського Союзу є баранячі кожухи. Їх потрібна велетенська кількість – не менш як 6 мільйонів. Голіков знав, що у Німеччини немає жодної дивізії, яка готова воювати на території Радянського Союзу. Він ретельно слідкував за європейськими баранами. Він знав абсолютно точно – щойно Гітлер насправді вирішить вести війну проти ССР, вищі керівники вермахту негайно віддадуть наказ промисловості виробляти мільйони баранячих кожухів. Цей момент невідворотно відбився б на європейському ринку. Незважаючи на загальну війну, ціна на бараняче м'ясо мала здригнутися та піти донизу через одночасне знищення мільйонів тварин. У той самий момент ціни на баранячі шкури мали різко піти вгору.

Голіков вважав, що для війни в ССР німецьке військо має використовувати особливе мастило для своєї зброї. Звичайне німецьке мастило застигало на морозі, металічні частини зброї змерзалися, і вона не працювала. Голіков чекав, коли у німецькому війську буде змінено сорт мастила для чищення зброї. Радянська експертиза брудного ганчір'я показувала, що вермахт взимку та влітку користується звичайнісіньким своїм мастилом, і жодних вказівок на переведення на нові сорти немає.

Радянські експерти слідкували й за німецьким пальним. Звичайне німецьке пальне на морозі розкладалося на частини, які не горять. Голіков знав, що коли Гітлер наважиться, незважаючи ні на що, зробити самогубний крок до війни з Радянським Союзом, не завершивши війни з Великою Британією, то він має дати наказ змінити марку пального, що виробляється, і почати масове виробництво пального, яке не розкладається на морозі. Саме зразки німецького рідкого пального радянська розвідка передавала через кордон у запальничках, ліхтарях та інших подібних предметах. Було ще багато аспектів та індикаторів, які знаходилися під ретельним контролем ГРУ і мали стати попереджувальними сигналами, – від параметрів

радіоламп радіостанцій до конструктивних особливостей паротягів, що їх випускали у Німеччині²⁹.

Але Гітлер розпочав операцію «Барбаросса» без будь-якої підготовки.

Чому Гітлер вчинив так, напевно, назавжди залишиться загадкою. Німецьке військо було створене для війни у Західній Європі, але Гітлер не зробив нічого для підготовки свого війська до війни з Радянським Союзом.

Сталіну не було за що карати Голікова. Голіков зробив усе, що у людських силах, і навіть більше, щоб викрити підготовку до вторгнення, але такої підготовки не було. Була лише концентрація великої кількості німецького війська на радянсько-німецькому кордоні. Голіков наказав брати до уваги не всі німецькі дивізії, а лише ті, які готові до вторгнення, тобто дивізії, кожна з яких мала на своїх складах по 15 тисяч баранячих кожухів (за кількістю особового складу). Таких дивізій, готових до війни з ССРСР, у всьому вермахті не було.

Голіков не винен у тому, що не побачив приготувань до вторгнення. Серйозних приготувань не було й тому він їх і не побачив.

4

У першому виданні цієї книжки я побіжно згадав лише про два способи перевірки правдивості добутих планів Гітлера.

Керівництво Розвідувального управління Генерального штабу Червоної Армії знало, яке рідке пальне та мастильні ма-

²⁹ Паротяги у Німеччині працювали на висококалорійному вугіллі, а залізничні дистанції в європейських країнах були відносно короткими, тому паротяги, що їх випускали у Німеччині, мали невеликі за розміром пальники та тендери (спеціальні вагони для перевезення запасу вугілля, які чіпляли до паротягів). У той самий час в Радянському Союзі паротяги ходили на низькокалорійному вугіллі (висококалорійне вугілля йшло на потреби металургії) і на значно більші відстані, тому важливими конструктивними особливостями радянських паротягів були велетенські пальники та великі тендери. Радянська військова розвідка припустила, що у межах підготовки до нападу на Радянський Союз у Німеччину буде організовано випуск паротягів та тендерів інших типів, більш підходящих для експлуатації на теренах ССРСР, але Гітлер напав, якщо можна так сказати, з тими паротягами, які мав – прим. автора.

теріали виробляються в Німеччині та на захоплених нею територіях, де і в яких кількостях вони виробляються. Кількості рідкого пального, якою орудував Гітлер, аж ніяк не вистачало для проведення глибоких наступальних операцій.

Але головну увагу було звернено на якість – на те, яке саме пальне виробляє Німеччина. Аналіз показав: німецькі наукові заклади не вели інтенсивних досліджень у галузі створення морозостійких палив та мастил, промисловість Німеччини не виробляла морозостійких сортів пального та мастил у вагомих кількостях, а тилові органи вермахту та люфтваффе не вели накопичення такого пального та мастила для великої війни.

Щоб не перевантажувати перше видання «Криголаму», про це я обмовився лише парою фраз. Звісно, це питання у Військово-дипломатичній академії вивчалось значно серйозніше та докладніше: я й сорок років по тому пам'ятаю, що температура кристалізації бензолу у чистому вигляді становить +5,4 °С.

У Німеччині бензин отримували шляхом гідрогенізації низькосортного вугілля. До цього бензину доводилося додавати бензол у значних кількостях. Бензол має високі антидетонаційні властивості, його додають для підвищення октанового числа пального, проте це різко знижує його низькотемпературні властивості. Температура кристалізації основних сортів німецького бензину знаходилася у межах від -9,6 °С до -14,5 °С. Зрозуміло, щотількицілковитий ідіот міг із таким бензином розпочинати війну проти країни, де взимку температура -20 °С, – звичайна справа. Радянська розвідка німецьких генералів ідіотами не вважала, тому й робила висновок: у Німеччині підготовка до війни не ведеться.

Інша перевірка достовірності отриманих радянською військовою розвідкою документів із планами Німеччини висвітлила ще один із багатьох елементів кричущої, воістину катастрофічної неготовності Німеччини до війни з Радянським Союзом: для підкорення Росії потрібно було заготувати мінімум шість мільйонів баранячих кожухів, а німецькі стратеги не заготували жодного мільйона, жодної тисячі, навіть жодної сотні кожухів – взагалі жодного. Радянська розвідка знала про це і зробила правильний висновок: Гітлер до війни з ССРСР не готовий.

Погодьмося: висновок правильний. Іншого висновку у такій ситуації зробити було неможливо, неготовність у наявності. Хто з цим сперечатиметься?

Звісно, йшлося не лише про кожухи: гітлерівці потребували валянків, теплої білизни, светрів, утеплених наметів, рукавиць, тих-таки шапок, якими слід було Червону Армію закидати, пічок-буржуйок, лижв, мастила для лижв, зимових маскувальних халатів, мастила, що не замерзає, агрегатів для розігріву води та мастила, морозостійких акумуляторних батарей, зимового пального для танків, машин та літаків, потребувала танків із широкими гусеницями, сотень тисяч машин високої проходимості і так далі. Нічого цього не було: неготовність повна, ганебна і скандальна.

Я вважав, що ніхто не насмілиться засумніватися у неготовності Німеччини до війни з ССРСР, нікому на думку не спаде стверджувати, що Гітлер був готовим до такої війни.

На війні не буває поганої погоди. Буває поганий одяг. Німецькі солдати і російська зима

Я помилився. Ще до виходу у світ «Криголаму», у відповідь на публікацію кількох розділів із цієї книжки, на захист Гітлера та його мудрих генералів виступив такий собі Іосіф Косінській (газета «Новое русское слово», 26 червня 1989 р.). Він оголосив, що кожухи німцям не були потрібні, оскільки «виграти війну на сході планувалося до настання зими». Німці, як оголосив Косінській, планували розгромити Радянський Союз за три місяці. Це була найдивовижніша заява, яку я чув у своєму житті.

За Косінським на захист гітлерівської стратегічної геніальності піднялася ціла наукова рать. Світила історичної науки з США, Німеччини, Британії та Франції заволали: Гітлер кожухів не потребував! Хіба цей самий Суворов не знає, що захоплення Росії було заплановано за три місяці?

Такий тиск критики здався мені підозрілим: складалося враження, що хтось десь вигадав дурнувятий аргумент і централізовано розіслав його усім моїм критикам. А ті, як один, немовби за командою схопилися за ці самі кожухи і за цих баранів, мовляв, усе просто, – Гітлер планував блицкриг, а Суворов про це й гадки не має.

Тема про кожухи та баранів зазвучала просто в аршинних заголовках та підзаголовках газетних розворотів: «Криголам на баранячому пасовиську», «Автора «Криголаму» зрадили барани». Виступає радник президента Росії генерал-полковник Д.А. Волкогонов і заявляє: «Стосовно баранячих кожухів <...> то можна було б висловитися і точніше. Кожухи не були потрібні, бо ж війна планувалася на три місяці <...>» (Известия, 16 січня 1993 р.) Нові й нові статті одна за одною сипалися на мою голову, немов каменюки. Як тільки за цих баранів мене не ганили:

«Отака, виходить, у Резуна бараняча стратегічна концепція війни, яку, напевно, лише на баранів і розраховано. Нехай поважний читач, який не хоче, щоб його дурили безсовісні люди та авантюристи від історії, замислиться, наскільки серйозними є подібні твердження. Насправді Гітлер, починаючи війну, взагалі не думав про ці кожухи, оскільки робив ставку на блискавичну війну, прагнучи завершити її ще до настання зими <...>» (Гареев М., 9 лютого 1994 р.)

Це написав генерал армії Махмут Гарєєв, доктор військових наук, доктор історичних наук, професор, президент Академії військових наук.

У мене в очах темніло від подібних заяв.

Думку захисників Гітлера ми вислухали. Настав час відповідати. На хвильку погодьмося з моїми критиками та припустимо, що кожухи Гітлерові й справді не були потрібні, тому що війну він планував завершити за три місяці. Якщо це так, якщо Гітлер за три місяці планував завершити війну, то йому варто було діяти відповідно до цих планів – Червону Армію розтроцяти, Радянський Союз поставити на коліна.

За чим же зупинка? Гітлерівська орда вступила на радянську територію 22 червня, значить, за три місяці, 21 вересня, треба було проводити парад перемоги. Чому ж Німеччина не завершила війну у вересні?

Історики відповідають: причини суто географічні – безкраї простори, бездоріжжя та поганий клімат. Я з цим згоден.

Радянський солдат конвоює німецьких полонених. Зверніть увагу на різницю в одязі

Але якщо у Радянському Союзі існують такі географічні та кліматичні умови, то треба було готувати війська до дій у реальній ситуації: озброїти автомобілями високої проходимості, які здатні долати багно та сніг, закласти морозостійкі мастила та пальне для танків, літаків та машин, забезпечити війська лижвами та зимовим одягом, тими самими кожухами.

Тут історики дружно заперечують: ні, цього не вимагалось, бо ж війну за три місяці планували завершити!

Коло замкнулося. Честь гітлерівських стратегів врятовано.

Завершити блискавичну війну за три місяці вони не змогли через те, що географічні та кліматичні умови завадили, а готуватися до таких географічних та кліматичних умов їм не було потреби, адже планували завершити війну за три місяці.

Я не жартую. Почитайте «твори» Волконогова, Косінського, Геббельса, Гарєєва, Штейнберга. В одній статті, в одному реченні вони доводять, що великомудрі гітлерівські генерали планували швиденько завершити війну, але їм завадила погана погода, а ось до поганої погоди готуватися їм не треба було, бо планували швиденько завершити війну.

Замисліться тільки над тим, наскільки нелогічними є аргументи моїх критиків: гітлерівські стратеги планували завершити війну у вересні, але завадила багниюка, яка була у жовтні, та мороз, який вдарив у листопаді.

Великомудрі гітлерівські полководці не змогли розгромити Радянський Союз, але захисники Гітлера волають: ні, це було можливо! Гітлер був таким видатним, заявляють вони, що ведучи війну проти Британії та цілої Європи, він міг одночасно розгромити й Радянський Союз! І не просто розгромити, а за три місяці!

Запитання захисникам Гітлера: а що було зроблено німецьким командуванням для того, щоб завершити війну за три місяці до дощів, до осіннього багнища, до морозу та снігу? Відповідайте: міг Гітлер за три місяці розгромити авіацією «останній промисловий район на Уралі»³⁰ чи не міг? Чи мав

³⁰ Визначення з плану «Барбаросса». Будь-хто, знайомий із економічною географією СРСР того часу, чудово знав, що цей промисловий район був зовсім не останнім. Саме визначення зайвий раз свідчить про велетенські стратегічні прорахунки, які зробили гітлерівські «стратеги» при розробці плану нападу на Радянський Союз. Докладніше про це читайте у моїй книзі «Самогубство» – прим. автора.

він дальні бомбардувальники для виконання такої задачі? Чи мав аеродроми біля Волги, щоб до Уралу дотягнутися? Чи мав пальне для подібної повітряної операції? Так чи ні?

Кожен школяр знає, що жодних дальніх бомбардувальників Гітлер не мав, як не мав і пального для них. А коли так, то війна невідворотно виходила за межі трьох місяців і розтягувалася мінімум на четвертий, жовтень. За досвідом Бонапарта гітлерівські стратеги мали б знати, що у жовтні в Росії іноді йде сніг. Так воно і сталося у 1941 році. «У ніч з 6 на 7 жовтня випав перший сніг» (Гудериан Г. Воспоминания солдата. Смоленск: Русич, 1998. – С. 316).

Через повну неготовність до війни та елементарну неможливість задавити радянську промисловість за Волгою, гітлерівські війська були приречені вести війну у період осінньої багнюки, а згодом і в умовах російської зими. Так потрібні були їм кожухи чи без них можна було прожити? Чому ж волкогонови та гарееви сміються зі Сталіна, який вважав цю гітлерівську затію маячнею? Чому вони не сміються з дурних гітлерівських планів?

Розділ 49

Таємнича нарада у Кремлі 24 травня 1941 року

«Панування у повітрі є підґрунтям успіху операції. Це панування досягається сміливим та раптовим потужним ударом усіх ВВС по авіації супротивника у районах її базування»

Генерал армії Жуков. Доповідь на нараді вищого командного складу Червоної Армії 25 грудня 1940 року. (Матеріали совещания высшего руководящего состава РККА 23–31 декабря 1940 года).

1

24 травня 1941 року у Кремлі відбулася таємна нарада. Звернімо увагу на склад учасників. Присутні:

від вищого керівництва країни:

- голова Ради Народних Комісарів СРСР Сталін,
- заступник голови Ради Народних Комісарів СРСР Мо-

лотов;

від вищого військового керівництва:

- нарком оборони Маршал Радянського Союзу Тимошенко,
- начальник Генерального штабу генерал армії Жуков,
- перший заступник начальника Генерального штабу генерал-лейтенант Ватутін,
- начальник Головного управління ВВС РККА генерал-лейтенант авіації Жигарєв.

На той час зі складу Ленінградського військового округу вже було таємно виокремлено Північний фронт, зі складу Прибалтійського, Західного та Київського особливих військових округів було виокремлено відповідно Північно-Західний, Західний та Південно-Західний фронти, зі складу Одеського військового округу таємно виокремлено 9-ту армію.

На нараді також були присутні: командувачі військ чотирьох фронтів та 9-ї армії, члени військових рад і командувачі ВВС цих фронтів та армії. Усіх разом зі Сталіним – 21 особа.

Цікаво прослідкувати долі тих, хто того дня був у кабінеті вождя.

У перші дні війни двоє учасників наради (Герой Радянського Союзу генерал-майор авіації Копец та корпусний генерал Вашугін) наклали на себе руки.

КРИГОЛАМ

Трьох (генерала армії Павлова, генерал-лейтенанта авіації Птухіна та генерал-майора авіації Іонова) було заарештовано та розстріляно.

Двоє (генерал-полковник Кирпонос, генерал армії Ватутін) загинули на війні.

Кілька учасників наради на війні та після неї піднялися дуже високо: генерал-лейтенант М.М. Попов став генералом армії, генерал-лейтенант авіації П.Ф. Жигарєв та генерал-майор авіації А.А. Новіков стали Головними маршалами авіації, генерал армії Жуков під час війни отримав звання Маршала Радянського Союзу.

Учасники наради, що вижили, нічого про нараду ніколи не повідомляли.

2

Радянські маршали та генерали написали багацько «правдивих» спогадів про війну. Молотов мемуарів не писав, але письменник Фелікс Чуєв провів із Молотовим 140 розмов, які записав та оприлюднив.

Ані Молотов, ні «правдиві» мемуаристи про нараду 24 травня 1941 року згадати не наважилися. Замість цього Жуков повідомив у своїх спогадах про те, що Сталін мало цікавився діяльністю Генштабу, що ні сам Жуков, ані його попередники не мали можливості вичерпно доповісти Сталіну про стан оборони країни, про військові можливості Червоної Армії та про можливості потенційного супротивника. Сталін, якщо вірити Жукову, лише зрідка коротко вислуховував наркома оборони або начальника Генерального штабу.

Жуков, м'яко кажучи, збрехав. Понад два десятки років кремлівські секретарі вели журнал запису осіб, яких приймав І.В. Сталін, у якому зареєстровано всіх відвідувачів із зазначенням часу входу до кабінету Сталіна та часу виходу з кабінету. Ці записи повністю оприлюднено у журналі «Історический архів» у 1994–1997 роках.

Всього з моменту призначення на посаду начальника Генерального штабу до німецького нападу, тобто з 13 січня по

21 червня 1941 року Жуков побував у кабінеті Сталіна 31 раз, затримуючись на годину, дві чи три, ба й на усі п'ять годин. Загальний час, що його Жуков провів у кабінеті Сталіна за цей період, – 70 годин 35 хвилин. Крім того, як повідомляє сам Жуков, він зустрічався зі Сталіним не лише у кремлівському кабінеті, але й в інших місцях. Уже за ці години можна було доповісти Сталіну про можливості Червоної Армії та потенціального супротивника.

Проте щодо можливостей супротивника доповідати Жуков не мав чого. Він сам пише, що про наміри та задуми супротивника мало що знав.

«Чи могло військово керівництво самотійно та своєчасно викрити вихід ворожих військ безпосередньо до базових районів, звідки почалося вторгнення 22 червня? За тих умов зробити це було вкрай складно» (Жуков Г.К. Воспоминания и размышления. М.: АПН, 1969. – С. 239).

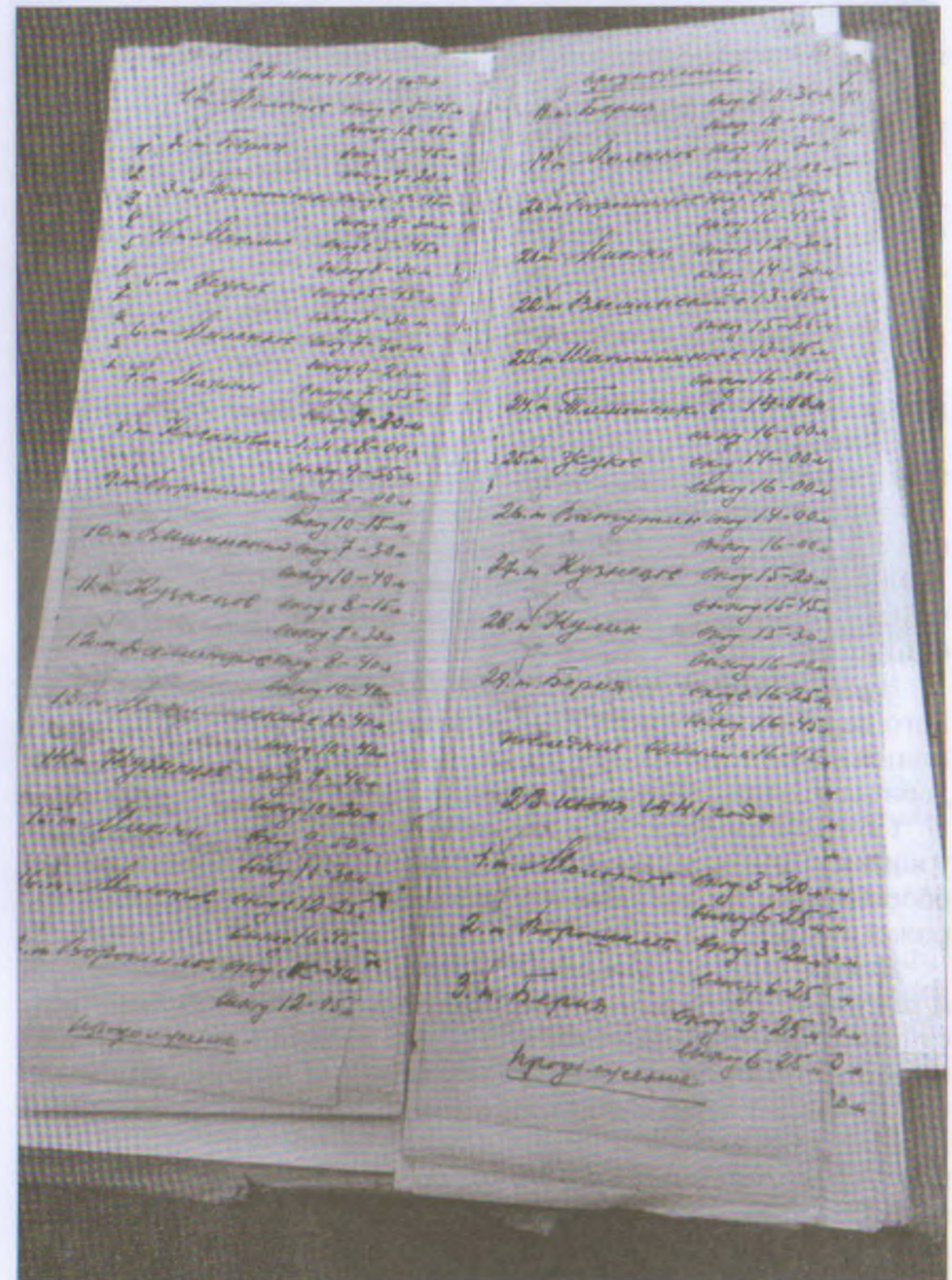
За цей самий період часу Сталін 35 разів викликав до свого кабінету наркома оборони Маршала Радянського Союзу Тимошенка. Загальний час, що його провів Тимошенко в кабінеті Сталіна, – 74 години 26 хвилин.

П'ять заступників наркома оборони (окрім Жукова) за той самий час провели у кабінеті Сталіна загалом 141 годину 35 хвилин. Окрім цього, Сталін викликав до себе й інших генералів та адміралів, конструкторів зброї, наркомів військової промисловості, директорів заводів, розвідників та інших осіб, безпосередньо пов'язаних із різними військовими питаннями.

Жуков про все це не згадував і не розмірковував. Про нараду 24 травня 1941 року Жуков теж чомусь нагадав.

3

Завдяки журналу записів осіб, яких приймав Сталін, нам тепер відомо, що ця таємнича нарада і справді відбулася, відомі імена усіх її учасників, відома дата, відомий час її початку та закінчення. І це все. Жоден серйозний історик цю нараду не згадав навіть словом.

Журнал запису осіб, яких приймав Сталін

Ми не знаємо, про що йшлося на цій нараді, але ніщо не вважає нам «обрахувати» зміст питань, які обговорювалися.

На нараді були присутніми Сталін та Молотов – тобто вирішувалося питання надзвичайної ваги.

Були присутні начальник управління ВВС РККА та командувачі авіації усіх п'яти західних прикордонних округів, а насправді – чотирьох фронтів та окремої армії. Тобто вирішувалися питання, пов'язані із авіацією.

Йшлося не про перспективи розвитку авіації, інакше на нараді були б присутні конструктори літаків та двигунів.

Йшлося не про виробництво авіаційної техніки, інакше запросили б наркома авіаційної промисловості із заступниками.

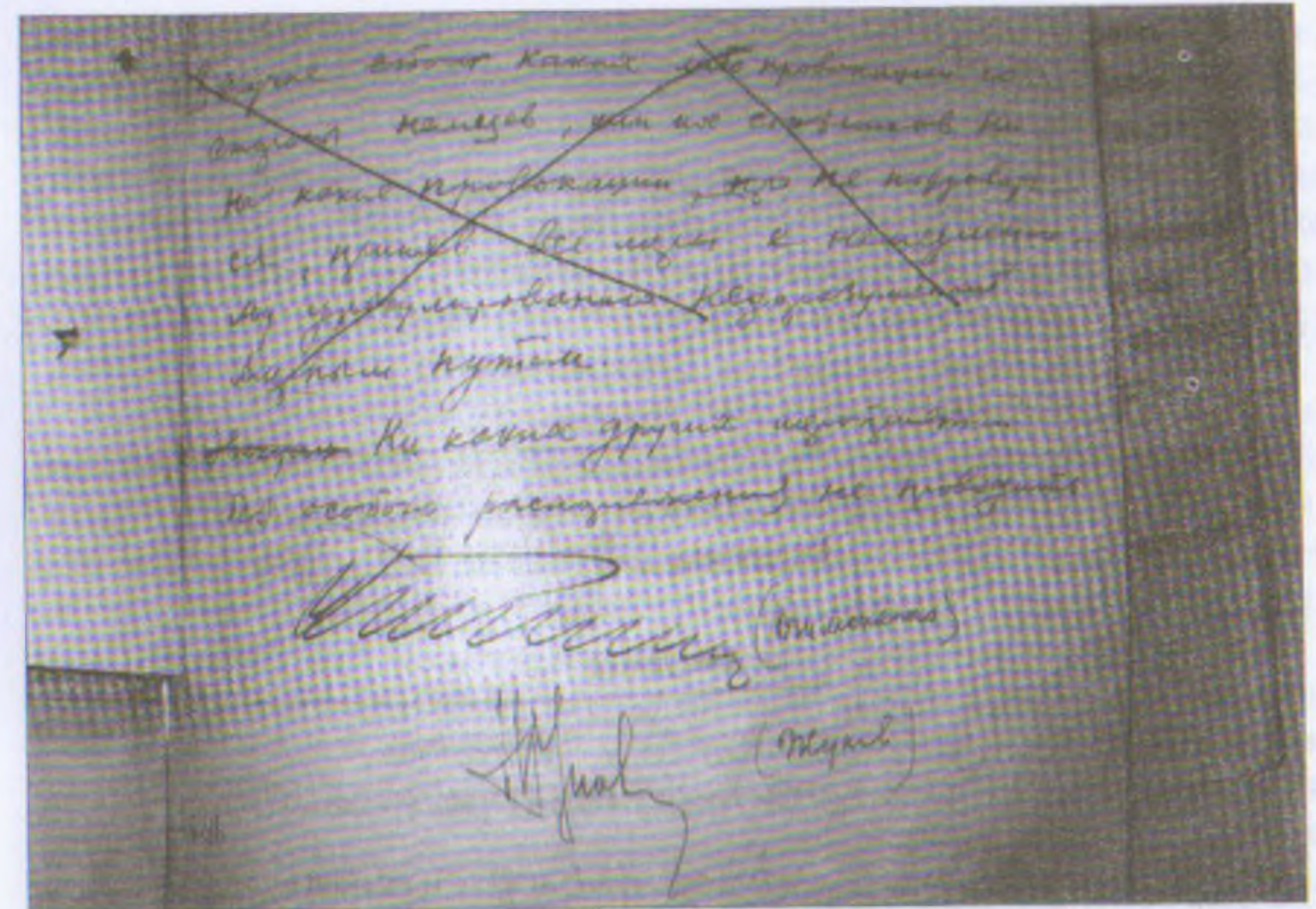
Йшлося не про підготовку кадрів, не про бойову підготовку, не про аварійність в авіації, інакше б запросили авіаційних командирів внутрішніх військових округів, де знаходилася більшість як бойових частин, так і авіаційних училищ та шкіл.

Йшлося не про безпеку Радянського Союзу в цілому, інакше б запросили авіаційних командирів із Далекого Сходу та Забайкалля.

На нараді були присутні начальник Генерального штабу та його перший заступник – тобто йшлося про плани війни, про плани використання авіації на стратегічному фронті від Льодовитого океану до Чорного моря.

І тут мій кмітливий читач вигукне: а може, вони зібралися у кабінеті товариша Сталіна для того, щоб обговорити плани оборони країни, зокрема плани відбиття раптового удару ворожої авіації?!

Думка загалом слухна. Я сам у першу чергу саме про це й подумав. Але потім згадав розповідь підполковника у відставці А. Проскуріна, який зустрів 22 червня 1941 року у 127-му винищувальному авіаційному полку 11 змішаної авіаційної дивізії 3-ї армії Західного фронту. Полк прикривав місто Гродно, де знаходився штаб 3-ї армії, штаб 4-го стрілецького корпусу, 29-та танкова та 85-та стрілецька дивізії. Місто було напхане радянськими військами. Німецька авіація завдала перших ударів. Командир 127-го винищувального авіаційного полку підполковник А.В. Гордієнко ставить льотчикам бойове завдання.

Директива військам від 21.06.14 за підписами Тимошенка та Жукова

«Отримавши завдання на бойовий виліт для прикриття міста від наступних нальотів, один із льотчиків 1-ї ескадрильї запитав його:

- Збивати чи не збивати німецькі літаки?

Командир полку ухилився від відповіді:

- Метикувати на місці треба» (ВИЖ, 1971. – №7. – С. 57).

Оцінимо цю ситуацію. Почалася війна. Винищувальний авіаційний полк піднято за бойовою тривоною. Виліт бойовий. Тільки не зрозуміло, збивати німецькі літаки чи не збивати. Командир полку відповіді на це запитання не має. Якщо німця ненавмисне зіб'ють, то не лише льотчик, але й командир полку можуть загримити під трибунал. Великий Жуков висипав на голови командувачів фронтів та армій, командирів корпусів, дивізій, бригад та полків купу заборон на застосування зброї. Навіть 22 червня 1941 року в 00 годин 25 хвилин військам було передано Директиву №1:

Задача наших військ – не піддаватися на жодні провокаційні дії... Жодних інших заходів без особливого розпорядження не проводити.

Командир полку має сувору, однозначну та неодноразову заборону: не піддаватися! Звідки йому знати, що наліт німецьких літаків – це не провокація? Командир полку від відповіді ухилився, бо не знав, як вчинити.

Але й командир дивізії не знав.

І командувач 3-ї армії.

І командувач ВВС Західного фронту Герой Радянського Союзу, власник медалі «Золота Зірка» за номером 16 генерал-майор авіації Копець Іван Іванович теж не знав. Він також мав наказ Жукова: не піддаватися!

І командувачі ВВС інших фронтів також, окрім заборони на застосування зброї, вочевидь, жодних планів на випадок раптового нападу супротивника не мали.

Тому погодьмося, що 24 травня 1941 року товариші Сталін, Молотов, Тимошенко та Жуков разом із начальником Головного управління ВВС Червоної Армії та командувачами авіації чотирьох фронтів та 9-ї армії не обговорювали планів відбиття можливого німецького нападу. Не мали вони таких планів – ні командувачі ВВС, ані сам Жуков.

Тож з якою метою збиралася ця нарада? Невже Сталін зібрав великих авіаційних начальників у своєму кабінеті лише для того, щоб заборонити збивати ворожі літаки?

4

Якби на тій нараді йшлося про плани відбиття раптового удару німецької авіації, то матеріали наради було б розсекречено одразу після війни як доказ того, що товариш Сталін німецький удар по аеродромах передбачав та авіаційним командирам стосовно цього дав геніальні вказівки. Але матеріали тієї наради вже 70 років нікому показувати не можна і навіть згадувати про те, що така нарада відбулася, якось не заведено. Беручи все це до уваги, кожен може самостійно визначити коло питань, яке обговорювалося того дня у кабінеті Сталіна.

В останні роки захисники Жукова завели розмови про те, що цей «геній стратегії» буцімто планував дочекатися німецького удару, швиденько відбити його і тут-таки висунути Червону Армію у переможний наступ. А проте ці люди чомусь не пояснюють, чому ж це великий Жуков цей удар швиденько не відбив і не висунув війська у наступ. Пояснень може бути два: чи то цей план був нереальним, тобто ідіотським, чи ж бо Жуков такого плану не мав.

Дії 127-го винищувального авіаційного полку у перші години війни – це лише один приклад, але приклад дуже типовий. Дії цього та усіх решти авіаційних полків та дивізій від Балтики до Чорного моря свідчать про те, що ані Сталін, ні Жуков не мали жодних, навіть найзагальніших рішень на випадок нападу Німеччини.

То про що 24 травня 1941 року вищі авіаційні командири шукалися з товаришем Сталіним? Якщо про те, як «швиденько відбити» та «висунути», то чому учасники тієї наради Маршали Радянського Союзу Тимошенко та Жуков, Головні маршали авіації Жигарев та Новіков, генерал армії Попов не розповіли про це вдячним нащадкам?

І якби планувалося «швиденько відбити», то дії радянської авіації були б зовсім іншими. У такому разі всьому командному та льотному складу ВВС Жуков мав дати простий і зрозумілий наказ будь-який літак-порушник валити. Так радянська авіація діяла до вересня 1939 року. Так радянська авіація завжди діяла після 22 червня 1941 року. Чому ж протягом цих майже двох років із вересня 1939 до 22 червня 1941 року все було інакше?

***

Директивою №1 Жуков заборонив радянським військам піддаватися на провокації. Якщо цю заборону було спричинено піклуванням про оборону країни, то де ж тут логіка?

Якщо Гітлер вирішив воювати проти Радянського Союзу, навіщо йому провокації? Щоб Червону Армію було піднято по бойовій тривозі? Щоб напад Німеччини не виявився раптовим?

Навіщо ж тоді Жуков накладав ідіотські заборони та вимагав «не піддаватися»? Адже цікавість німецьких генералів у тому й полягала, щоб приспати пильність Червоної Армії, щоб уникнути непотрібного загострення перед раптовим нападом. Тому німецьким військам було віддано драконівський наказ: радянські літаки, які порушили німецький повітряний простір, не збивати, командирів та бійців Червоної Армії, які свідомо чи помилково порушили кордон, відпускати з миром.

І німецькі війська радянські літаки не збивали. І заблукалих бійців відправляли назад, нагодувавши від пуза.

Якби Червона Армія першою завдала удару, то і перед німецькими авіаційними командирами постала та сама проблема: збивати чи не збивати? Чи на місці метикувати треба?

Розділ 50

Чому радянське керівництво не мало планів оборони країни?

«Головною задачею Генштабу є організація та забезпечення твердого та стійкого керування військами у всіх ланках та організація взаємодії у ланці фронт – армія. З цією задачею Жуков не впорався. Він її провалив. Сталін не втратив керування країною, а Жуков керування Збройними силами нездарно загубив»

Генерал-лейтенант артилерії П.Р. Никитенко. (Военно-исторический архив, 2011. – №7. – С. 64–65).

1

За 28 років після нападу Німеччини на СРСР світ побачили мемуари Жукова. Жуков розповів довірливим читачам, що за кілька днів до 22 червня 1941 року він буцімто намагався отримати у Сталіна дозвіл на приведення військ у готовність. Знайшлися люди, що цим вихвалянням повірили. Однак про готовність до чого можна було говорити в середині червня

Мемуари Жукова викликали повільно хвалебних публікацій, але не дали відповіді на жодне із запитань

1941 року? Жуков не став уточнювати, готовність до яких дій він збирався оголошувати у Червоній Армії.

У західних районах Радянського Союзу вже було ліквідовано заздалегідь приготовані партизанські формування, розміновано мости та інші важливі залізничні споруди, роззброєно, засипано землею, а дець і підірвано надпотужні оборонні споруди. Дивно, але у ті самі роки на Далекому Сході раніш збудовані фортифікації не руйнувалися, а підсилювалися та вдосконалювалися.

У 1940 році, коли Жуков командував військами Київського військового округу, було розформовано Дніпровську військову флотилію, її кораблі загнали у дельту Дунаю та у болота Білорусі, де використання в оборонній війні виключено.

Після призначення Жукова на посаду начальника Генерального штабу розвиток Червоної Армії йшов у бік створення інструментів для агресивної війни та руйнації усього, що призначалося для оборони країни.

За наполяганням Жукова (він сам про це пише!) було сформовано механізовані корпуси неймовірних розмірів, які неможливо було використовувати в оборонній війні. Заради створення цих корпусів, якими неможливо було керувати, зі складу усіх стрілецьких дивізій виключили танкові батальйони, а зі складу стрілецьких корпусів – танкові бригади, чим різко знизили можливість їхнього використання в обороні.

За планами Жукова у безпосередній близькості до кордонів будували аеродроми й по вінця напихали їх літаками.

За планами Жукова було розгорнуто повітряно-десантні корпуси, абсолютно не потрібні в оборонній війні.

16 червня 1941 року генерал армії Жуков спрямував «Записку начальника Генштабу Червоної Армії наркомун авіаційної промисловості СРСР» № 567240сс, у якій вимагав виготовити та передати Червоній Армії 2000 десантних планерів у 1941 році та 5500 у 1942 році, які в оборонній війні були взагалі не потрібні.

І тепер, після цілковитої руйнації оборонного потенціалу країни та створення надпотужних інструментів агресії, Жуков буцімто звернувся до Сталіна з пропозицією привести війська у готовність, але у спогадах навіть не вказав, до чого ж

це мала бути готовність. А про що цей стратег думав раніше, коли розмінували мости та розганяли партизанські загони, коли засипали землею першокласні оборонні споруди та заганяли річкові монітори у непрохідні болота?

2

Обіймаючи посаду начальника Генерального штабу, Жуков не турбувався про план оборони країни. План, нагадаю, – це інструкція, що, коли і кому слід робити.

Якщо ми вирішили збудувати навіть щось порівняно просте – наприклад, атомну електростанцію, – то й тоді нам треба мати хоч якийсь, нехай найпримітивніший та приблизний план. Уявімо, що плану будівництва ми не маємо, але вимагаємо від будівельників знаходитися у готовності. Яка користь від цих закликів, якщо будівельники не знають, де копати котловани та траншеї, якщо постачальники гадки не мають, які будівельні матеріали, коли та у яких кількостях подавати, якщо машинобудівні заводи не отримали конкретних задач на виготовлення обладнання?

Участь великої країни у світовій війні, у якій має вирішитися доля Європи та світу, сотень мільйонів людей та багатьох наступних поколінь, – це щось більш серйозне та важливе, ніж будівництво атомної електростанції. Але Жуков планів оборони не мав. Тобто він сам не знав, кому, що й коли треба було робити. І ось він буцімто за кілька днів до німецького нападу вимагав у Сталіна дозволу привести війська у готовність.

Майже два роки у країні, зокрема й за участі Жукова, ба й просто на його вимогу, руйнувалося все, що було раніше створено для оборони, а за кілька днів до німецького вторгнення стратег вирішив війська у готовність приводити.

3

У своїх «правдивих» спогадах Жуков не став уточнювати у готовність до яких дій він збирався приводити Червону Армію.

Начальник штабу РККА Генерал армії Жуков. 1941р.

Але готовність – справа конкретна. Не може бути якоїсь абстрактної «готовності». Якщо тенісист стрімко рвонув до сітки, то таким чином він зайняв позицію, з якої готовий завдати супротивнику нищівного удару. Але саме в результаті цього маневру він зайняв позицію, у якій зовсім не готовий відбивати удари супротивника: м'яч у відповідь просвистить десь збоку, перехопити його не вийде.

Саме так війська, зосереджені біля кордонів щільними масами, є жахливою загрозою для супротивника, але водночас є вкрай вразливими.

Щоб не здатися упередженням, як приклад не буду брати ані вермахт, ані Червону Армію. Ось наприкінці Другої світової війни у Нормандії французьких танкістів, озброєних американцями, щільними масами було зібрано біля переднього краю – вони готувалися до наступу. Чим вищою є щільність

військ, тим краще, – ворог не встоїть. Чим більше бензину та снарядів поруч із танками, тим страшнішим буде їхній удар, тим глибше у ворожу оборону вони зможуть врізатися.

Але якщо з'являться ворожі бомбардувальники-пікірувальники і накриють зосереджені війська, то вся ця потуга буде горіти та вибухати. Якщо б ці танки готувалися до оборони, то були б розсередженими на великій площі, – спробуй влучити у кожен. І не було б поруч із кожним танком вантажівок із снарядами та цистерн із бензином.

4

Отже, на кілька хвилин уявімо, що розповіді Жукова про те, що він хотів привести війська у готовність та насправді вимагав від Сталіна дозволу зробити це – не вигадка. Припустімо, що дурненький Сталін таки дав мудрому Жукову такий дозвіл.

І тоді уявімо собі ситуацію: командувачі фронтів та армій, командири корпусів, дивізій, бригад та полків отримали наказ із Москви – війська у готовність привести!

Що ж такий наказ міг означати? Що війська мають робити? Мінувати мости чи розмінувати? Знімати колючий дріт на кордонах чи натягувати? Підвозити стратегічні запаси амуніції до прикордонних лісів чи терміново вивозити їх за Дніпро? Ламати залізниця чи будувати? Зосередити авіацію на прикордонних аеродромах чи розсередити її на аеродромах подалі від кордону?

Тому не треба вірити казкам про те, що Жуков буцімто хотів війська у готовність привести. Жуков був зобов'язаний представити Сталіну конкретний план у письмовому вигляді: що, коли і кому слід робити. Червону Армію треба було приводити не у якусь абстрактну «готовність», а виконувати конкретні задачі: мінувати мости та підходи до них, ставити війська на оборону мостів та переправ, зводити фортифікований район поблизу Смоленська та оборонні лінії в лісах. І після війни треба було не розповідати нічим не підтвержені історії про дурного та боягузливого Сталіна, а показати розроблені

до німецького вторгнення плани оборони Пскова, Полоцька, Вітебська, Смоленська, Києва, Черкас, Кременчука, Дніпропетровська, Запоріжжя та пояснити, з якої причини всупереч цим планам ворог через Західну Двіну та Дніпро прорвався до Ленінграда, Москви, Харкова, Ростова та Севастополя.

Розділ 51

Навіщо нарком зв'язку Пересипкін посилав шифровки наркому зв'язку Пересипкіну

*«Гітлер <...> вдарить головними силами на Захід, а Москва захоче уповні використати перевагу свого становища»
Лев Троцький. 21 червня 1939 р.*

1

6 червня 1941 року німецька розвідка отримала відомості про те, що радянський уряд має намір перебратися до Свердловська, – тобто на Урал. У Німеччині про це довідалися лише Гітлер та найбільш наближені до нього люди. Геббельс зробив у своєму щоденнику примітку, що отримав таке повідомлення та дуже уїдлимо відгукнувся про радянське керівництво і його намір втекти подалі на схід.

Лише за багато десятиліть ми гідно можемо оцінити це повідомлення про запланований переїзд радянського уряду. Сьогодні ми знаємо, що у Свердловську було створено фіктивний командний пункт. Тільки у ході війни з'ясувалося, що як запасну столицю підготували не Свердловськ, а Куйбишев, куди у критичній ситуації перебралися багато урядових установ Радянського Союзу та іноземні посольства.

У німецьких передвоєнних архівах я не знайшов жодних згадок про Куйбишев як про запасну столицю ССРСР. Німецька розвідка мала тільки відомості про переїзд радянського уряду на командний пункт у Свердловськ.

Але уряд не може переїздити на командний пункт, якого не існує. Хто ж розповсюджував відомості про переїзд на фіктивний команд-

Маршал Радянського Союзу Пересипкін. 1945 р.

ний пункт? Це міг робити тільки той, хто цей фіктивний командний пункт вигадав, тобто радянський уряд, точніше – голова цього уряду товариш Сталін.

Фіктивний командний пункт для того й створюється, щоб одного разу про нього довідався супротивник. 6 липня 1941 року цей момент настав, і німецька розвідка отримала «таємницю», яку було зліплено спеціально для неї. Якщо німецька розвідка отримала дезу про наміри радянського керівництва – значить радянське керівництво у цей момент намагалося щось приховати. Не складно здогадатися, що саме воно приховувало.

Якщо радянське керівництво розповсюджувало брехливі відомості про свої наміри перебратися на схід, то, вочевидь, воно збиралося робити щось протилежне. Хитрість полягала у тому, що окрім потужного командного пункту на Волзі, розташування якого хоч і складно, але можливо було визначити, існував іще один урядовий командний пункт. Це був залізничний потяг. У разі війни цей КП під прикриттям кількох бронепоездів НКВД та в супроводженні трьох поїздів Наркомату зв'язку міг у будь-який момент з'явитися у районі бойових дій. Ця здатність перебувати поруч із районом головних подій війни відбивалася у назві потяга: ГПКП, Головний передовий командний пункт. Для цього КП було створено кілька ретельно схованих та замаскованих стоянок, до яких іще в мирний час було підведено лінії урядового зв'язку. І треба було лише підключити апаратуру потягів до цих ліній.

Не треба пояснювати, що пересувний КП призначався для наступальної війни, для ситуації, коли війська стрімко йдуть уперед, а командування зі своїми громіздкими засобами керування та зв'язку має встигати за наступальними фронтами та арміями. В оборонній війні простіше, надійніше та безпечніше керувати з кремлівського кабінету, з підземної станції метро чи то з командного пункту на березі Волги.

2

Ми з великою долею певності можемо твердити, що на залізничній магістралі Мінськ – Вільнюс (ближче до Вільнюса)

розташовувався чи мав розташовуватися командний пункт дуже великого калібру. За кілька днів після того, як німецькі керівники отримали «таємне» повідомлення про переїзд радянського уряду на Урал, почався таємний переїзд радянського уряду до західних кордонів ССРСР у райони Мінська та Вільнюса.

Кожен військовий знає, як пересувається великий штаб на навчаннях або у бойовій обстановці. Оперативний відділ обирає місце для штабу, вищий командир це місце затверджує та дає дозвіл на пересування. Ліс, у якому розташовуватиметься штаб, очіпляють, не пропускаючи сторонніх, слідом тут з'являються сапери та зв'язківці, які готують укриття та систему зв'язку, тоді з'являється начальник зв'язку цього формування (дивізії, корпусу, армії, фронту), особисто перевіряє, що з цього моменту зв'язок надійно працює з усіма важливими абонентами. Після цього нарешті з'являється і сам штаб, офіцерам якого залишається лише підключити свої телефони та

Солдати-зв'язківці тягнуть кабель до КП

шифрувальні машини до відлагодженої та заздалегідь перевіреної системи зв'язку.

Червона Армія у 1941 році працювала як єдиний механізм: у першій половині червня з'являються десятки начальників зв'язку стрілецьких та механізованих корпусів, згодом починається таємне розгортання командних пунктів цих корпусів. Слідом за цим в інших лісах з'являються начальники зв'язку армій; їхня поява – ознака того, що невдовзі тут з'являться штаби армій. Ознака правильна, і штаби насправді з'являються. Просто у день оприлюднення повідомлення ТАСС від 13 червня 1941 року у тихих місцях добре охоронених лісів з'явилися начальники зв'язку фронтів. Зв'язок перевірено, і штаби фронтів таємно потягли свої колони на пересування.

Настав час і більшому начальнику зв'язку з'явитися за 150 кілометрів від кордонів зі Східною Пруссією. До Вільнюсу таємно направляєється народний комісар зв'язку ССРСР товариш Пересипкін Іван Терентьєвіч. Чи можна здогадатися, для якого начальника Пересипкін їхав перевіряти зв'язок? Якби їхав начальник зв'язку Червоної Армії, то зв'язок встановлював би для наркома оборони. А якщо їхав нарком зв'язку Пересипкін, то він міг працювати тільки для Голови Совнаркому. Цю посаду 5 травня 1941 року обійняв товариш Сталін.

3

Нарком зв'язку ССРСР їхав до кордонів Східної Пруссії так, щоб ніхто не міг про це знати. Нарком їхав звичайним потягом, який ішов за звичайним розкладом. Але до потяга було причеплено додатковий особливий вагон, у якому і знаходився Пересипкін та його заступники.

Переїзд наркома зв'язку тримали у суворій таємниці. Навіть шифровки, що їх Пересипкін отримував з Москви, були підписані його ж таки іменем, щоб шифрувальники урядового зв'язку вважали, що нарком усе ще знаходиться у Москві та нікуди не їде.

Але краще послухати самого Івана Терентьєвіча Пересипкіна. Товаришу маршал військ зв'язку, слово вам:

«Буквально напередодні війни І.В. Сталін доручив мені виїхати до прибалтійських республік. Це відповідальне завдання я чомусь пов'язував із воєнними подіями, що насувалися. Ввечері 21 червня 1941 року разом із групою відповідальних працівників Наркомату зв'язку я вирушив до Вільнюса. Ми знаходилися в дорозі, коли почалася війна <...>» (Пересипкін І.Т. Связисты в годы Великой Отечественной войны. М.: Связь, 1972. – С. 17).

Вранці 22 червня 1941 року на станції Орша Пересипкін отримав з Москви шифровку:

«ЧЕРЕЗ ЗМІНУ СИТУАЦІЇ ЧИ НЕ ВВАЖАТИМЕТЕ ЗА ПОТРІБНЕ ПОВЕРНУТИСЯ ДО МОСКВИ = ПЕРЕСИПКІН» (Пересипкін І.Т. А в бою еще важней. М.: Советская Россия, 1970. – С. 32).

Тобто справжнього Пересипкіна, який таємно їхав до кордонів Радянського Союзу, викликав до Москви міфічний Пересипкін, який буцімто з Москви нікуди не виїздив.

Пересипкін їхав залізницею, яка не лише була цілком воєнізована, але й кілька днів тому отримала наказ перейти на режим воєнного часу і бути готовою працювати у бойових умовах (Анфилов В.А. Бессмертный подвиг. – С. 184).

Пересипкін їхав до районів, де війська величезними масами таємно зосереджувалися на кордоні, маючи наказ взяти з собою «лише необхідне для життя та бою» (там само).

Пересипкін їхав на територію військового округу, де вже таємно розгорнули фронт, де штаб фронту вже розіслав цілком таємні дані про режими зв'язку (нові частоти, позивні, паролі для розпізнавання, псевдо командирів та командувачів і т. ін.) тисячам виконавців – дані, які до початку війни розсилати було заборонено.

Пересипкін їхав до району, де таємно створювався урядовий командний пункт.

Пересипкін їхав за особистим наказом Сталіна і знав, що ця подорож пов'язана з «воєнними подіями, що насуються».

Але ось Німеччина напала на ССРСР, і Пересипкін, кинувши свій секретний вагон, на вантажівці, що трапилася під руку, помчав до Москви.

Виходить, що коли б Гітлер не напав, то нарком зв'язку товариш Пересипкін прибув би на таємний командний пункт у районі Вільнюса та діяв би відповідно до «великого плану» та «воєнних подій, що насувалися», тобто координував системи військового, урядового та державного зв'язку у війні. Але через те, що Гітлер напав, подорож на війну довелося терміново скасувати.

Сталін послав Пересипкіна на війну, але напад Гітлера став цілковитою несподіванкою і для Сталіна, і для Пересипкіна. Напад Гітлера – це та сама «зміна обставин», про яку йшлося у телеграмі, зміна настільки серйозна, що примушує скасувати багато важливих заходів радянського уряду та імпровізувати аж до повернення наркома до Москви випадковою вантажівкою.

4

Тієї ж ночі тою самою залізницею Москва – Мінськ планувалося пересування до західних районів країни керівників Народного комісаріату оборони, НКВД, Наркомату державного контролю та інших важливих урядових установ Радянського Союзу.

До таємної подорожі до західних кордонів ССРСР готувалися народний комісар внутрішніх справ, кандидат у члени Політбюро Генеральний комісар державної безпеки Л.П. Берія, член ЦК ВКП(б), нарком державного контролю армійський комісар 1-го рангу Л.З.Мехліс, кандидат у члени ЦК нарком оборони Маршал Радянського Союзу С.К. Тимошенко та інші лідери сталінської імперії. Не виключено, що до таємної поїздки на захід готувався і сам товариш Сталін.

Ще до нападу Німеччини дехто з членів радянського уряду виїхав на війну проти Німеччини – на війну, у якій німецьке вторгнення не передбачалося.

При кожному керівникові дуже високого рангу було створено оперативну групу з представників найважливіших у війні наркоматів. 21 червня 1941 року створення оперативних груп

було завершено. Кожна група чекала лише на свого керівника, який знаходився у Кремлі на останній нараді у Сталіна³¹.

Нараду було відкрито о 19-й годині 5 хвилин. На ній, окрім Сталіна, були присутніми Молотов, Маленков, Берія, Вознесенський, Кузнецов, Тимошенко, Жуков, Будьонний та Мехліс. На нараді обговорювалися якісь військові питання, пов'язані із Німеччиною. Жодних інших питань там не обговорювали – про це ми можемо судити з такого факту: з початку і до кінця наради, з 19-05 до 23-00 у кабінеті Сталіна знаходився військово-морський аташе у Берліні (і резидент військової розвідки) капітан 1 рангу Воронцов. У випадку, коли було піднято якесь питання, що не стосувалося Німеччини та війни з нею, Воронцова попрохали б вийти.

5

Усі члени оперативних груп уже 21 червня здогадувалися, що планується поїздка на війну. Щоправда, вони не знали справжнього місця призначення і вважали, що їдуть у Мінськ, а не Вільнюс, втім, це теж недалеко від істини, оскільки від Мінська до Вільнюса близьенько. Усі члени груп здогадувалися, що Радянський Союз фактично вже вступив у війну проти Німеччини, хоч про це ще офіційно не оголошено, хоч гармати ще не заговорили.

Але що дивно: жоден із членів оперативних груп, включно із керівниками груп, які засідали у кабінеті Сталіна, не підозрював про можливе німецьке вторгнення. Більш за те, коли ввечері 21 червня повідомлення про напад, який готувався на наступний ранок, посипалися одне за одним, вищі радянські керівники відмовлялися у них вірити. З Кремля, з Наркомату оборони та з Генерального штабу на кордон полетіли директи-

Радянські полководці свідчать: заходячи до кабінету Сталіна, вони ніколи не знали, на якому саме заході будуть присутніми – на засіданні Державного Комітету Оборони, на нараді у Верховного головнокомандувача чи на засіданні Політбюро. У цьому сенсі формальний формат зустрічі не мав жодного значення – владу в країні було цілком зосереджено у руках Сталіна та його найближчого оточення. Сталін обіймав декілька партійних та державних посад, а на зустрічах збиралися ті й самі люди – прим. автора

ви та погрозливі телефонні розпорядження: не піддаватися на провокації!

Отут і виникає запитання: якщо радянські керівники не вірили у можливість німецького вторгнення, на яку ж війну вони збиралися?

Відповідь одна: на війну, яка мала початися **без німецького вторгнення**.

6

Групи супроводження довгі години чекали на своїх керівників, і нарешті о шостій ранку 22 червня їм повідомили, що поїздка до західних кордонів скасовується: Гітлер сам розпочав війну.

Якби радянські вожді збиралися їхати на таємні командні пункти біля західних кордонів, щоб стримати німецьке вторгнення, то отримавши сигнал про таке вторгнення, вони мали б поспішати на захід, але вони скасували свої поїздки на війну. Вони готові були з'явитися біля кордонів та керувати війною,

Оцінити роботу зв'язківців може тільки той, хто виконував її

але такою, яка розпочинається не за німецьким сценарієм, а за радянським. Гітлер їх цього задоволення позбавив.

Ось вам типове свідчення. Свідок – Давід Іосіфович Ортенберг – на 21 червня 1941 року обіймав посаду завідувача організаційно-інструкторським відділом Народного комісаріату державного контролю. Він сам описує власну посаду так: «за військовими мірками – щось на кшталт начальника штабу». Генерал-майоре Ортенберг, слово вам:

«Іноді мене запитують:

- Ти коли на війну пішов?

- Двадцять першого червня.

- ?!

Так, це правда.

<...> Зранку мене викликали до Наркомату оборони і повідомили, що група працівників наркомату на чолі з маршалом С.К. Тимошенко виїздить у Мінськ. Попередили, що я поїду з нею. Запропонували поїхати додому, перевдягтися у військову форму та з'явитися до наркомату <...>. У приймальні наркома оборони повнісінько людей. З теками, з мапами, помітно збуджених. Говорять пошепки. Тимошенко поїхав у Кремль <...>. 22 червня близько п'ятої години ранку нарком повернувся з Кремля. Покликав мене:

- Німці розпочали війну. Наша поїздка в Мінськ скасовується» (Ортенберг Д.И. Июнь-декабрь сорок первого. М.: Советский писатель, 1986. – С. 5–6).

7

Невідомо, де народилася легенда про те, що 22 червня 1941 року Гітлер розпочав бойові дії на сході і мало не силоміць втягнув Радянський Союз у Другу світову війну. А якщо ми послухаємо тих, хто знаходився поруч із головними радянськими вождями у ті дні, години та хвилини, то все виглядає зовсім інакше: 22 червня 1941 року Гітлер зірвав сталінський план війни та переніс війну на територію, де 19 серпня 1939 року на засіданні Політбюро ЦК ВКП(б) було ухвалено рішення розпочати Другу світову війну. Гітлер не дозволив радянським ліде-

рам вести війну так, як вони планували, примусив їх імпровізувати та робити те, до чого вони не готувалися, – захищати власну територію. Гітлер, звісно, не міг зупинити натиск світового комунізму, але загальмував, затримав, послабив його.

Усе це не я вигадав. Про це говорять самі радянські генерали.

Розділ 52

До якої війни готувалася Червона Армія?

«Оскільки Сталін не роз'яснював і не викладав власних точок зору та планів, багато хто вважав, що він їх взагалі не має, – типова помилка балакучих інтелектуалів»

Роберт Конквест. (Большой терор. – С. 149).

1

У мемуарах Жуков повідомив: *«Оперативний та мобілізаційний плани збройних сил у Генеральному штабі, звісно, були»* (Жуков К.Г. Воспоминания и размышления. М.: АПН, 1969. – С. 219).

Чудово! Оце б Жукову ці плани й оприлюднити! Але книга Жукова, головний обов'язок якого перед війною полягав у тому, щоб підготувати плани війни, не містить жодного слова про те, у чому ж ці плани полягали.

Тепер усім, за винятком найзавзятіших захисників Жукова, зрозуміло, що планів оборони країни Червона Армія не мала. Цей факт не потребує доказів. Варто подивитися на дії Червоної Армії у 1941 році: єдиний задум взагалі відсутній.

Тому радянською пропагандою було запущено запасний варіант пояснення причин тих подій: так, оборону не готували, готували наступ. Але не напад. Готували наступ у відповідь на німецький напад.

Пречудово! Виходить, що Жуков планував поставити Червону Армію під удар німецької сокири і тут-таки кинути свої війська у раптовий переможний наступ.

Армію та народ під удар німецької сокири Жуков поставив. Чому ж переможний наступ після цього не склався?

Після виходів мемуарів Жукова минуло вже чотири десятки років, а його мудрі плани так людям ніхто й не показав: вірте, громадяни, на слово, – Жуков був видатним полководцем! (До речі, з тих-таки мемуарів витікає, що наприкінці липня 1941 року Жуков нібито пропонував Сталіну залишити Київ, за що буцімто і був знятий з посади начальника Генерального штабу.)

КРИГОЛАМ

Цю фантастичну історію я виношу в окреме розслідування. Нічого подібного Жуков Сталіну не пропонував. Докази за мною. А зараз я лише запитую: якщо планів оборони країни не існувало, чим тоді великий Жуков займався на посаді начальника Генерального штабу з 13 січня до 22 червня 1941 року?

2

Якщо вірити Жукову, вимальовується така картина: Радянський Союз та його Червона Армія жили мирним життям, до війни не готувалися. Мудрий Жуков побачив загрозу небезпеки та намагався переконати легковажного, боягузливого, дурного Сталіна, що настав час приводити армію у стан готовності.

Проте ані Радянський Союз, ні його Червона Армія мирним життям не жили. Країна та Червона Армія наполегливо готувалися до війни. До кордонів висувалися мільйонні маси військ, на прикордонних аеродромах зосереджувалися небачені маси авіації, у прикордонних лісах створювалися колосальні запаси боєприпасів, паливно-мастильних матеріалів, запасних частин для бойових машин, просто на ґрунт викладалися тисячі тонн снарядів, сапери вже розмінювали мости, а прикордонники знімали колючий дріт. І Сталін, і Тимошенко, і Берія, і сам Жуков приводили Червону Армію до готовності. Проте тільки не до готовності оборонятися.

«Стратегічно оборона була вимушеним видом бойових дій, вона заздалегідь не планувалася», – так твердять самі корифеї військової історії (Анфилов В.А. Бессмертный подвиг. – С. 517). Але й без мудрих висновків корифеїв ми знаємо, що оборонні дії Червоної Армії влітку 1941 року були суто імпровізаційними. Червона Армія перед війною до оборони не готувалася, навчання на оборонні теми не проводила. У радянських статутах про оборону у стратегічному масштабі немає жодного слова.

У Червоної Армії не лише не було оборонних планів, вона навіть суто теоретично проблеми ведення оборонних операцій не розробляла. Більш за те, до оборони радянський народ та його армія не були готовими навіть морально. Народ та ар-

мія готувалися до виконання оборонних задач наступальними методами:

«Саме інтереси оборони вимагатимуть від СРСР вести широкі наступальні операції на території ворогів, і це жодним чином не суперечить характеру оборонної війни» (Правда, 19 серпня 1939 р.).

З перших годин німецького вторгнення Червона Армія намагалася переходити в наступ. У сучасних підручниках історії ці дії називають контрударами та контрнаступами. Але й у цьому випадку подібні дії були імпровізацією: на жодних передвоєнних навчаннях завдання контрудару не відпрацьовувалося, навіть можливість таких дій не розглядалася теоретично: *«Питання про контрнаступ <...> перед Великою Вітчизняною війною не поставало»* (История Великой Отечественной войны Советского Союза. – Т. 1. – С. 441).

Отже, перед війною радянські штаби не розробляли планів оборони і не розробляли планів контрнаступу. Може, вони взагалі нічого не робили?

Ні, вони наполегливо працювали. Вони розробляли плани війни. Маршал Радянського Союзу Васілевській, який під час війни став начальником Генерального штабу, свідчить, що в останній рік перед війною офіцери та генерали Генерального штабу, штабів військових округів та флотів працювали по 15–17 годин на добу без вихідних та відпусток. Про це саме говорять Маршали Радянського Союзу Баграмян, Соколовській, Захаров, генерали армії Штеменко, Курасов, Маландін та багато інших. Є повідомлення про те, що генерал-майор Анісов працював по 20 годин на добу, те саме говорять і про генерала Смородінова.

У лютому 1941 року начальником Генерального штабу став генерал армії Жуков. З цього моменту Генштаб по суті перейшов на роботу в режимі воєнного часу. Ветерани Генерального штабу згадують «правління» Жукова як найстрашніший період в історії цього органу управління збройними силами, страшніший за Велику чистку. У той час Генеральний штаб та усі решта штабів працювали із нелюдською напругою.

Як же тоді могло статися, що Червона Армія вступила у війну без планів?

Незрозуміло й інше. Якщо Червона Армія вступила у війну без планів, то Сталін, коли дізнався про це, мав розстріляти Жукова та усіх, хто брав участь у розробці планів. Цього не сталося. Навпаки, учасники розробки радянських планів – Васілевській, Соколовській, Ватутін, Маландін, Баграмян, Штеменко, Курасов, – почавши війну у званнях генерал-майора чи навіть полковника, завершили її у маршальських званнях або принаймні з чотирма генеральськими зірками. Усі вони проявили себе у війні воістину блискучими стратегами. Усі вони були добросовісними і навіть педантичними штабістами, які не уявляли життя без планів.

Як же сталося, що Червона Армія у перші місяці війни вимушена була імпровізувати? І чому Сталін не тільки не розстріляв Жукова та його найближчих підлеглих, але й навіть жодного разу не дорікнув їм?

Пам'ятники Жукову ставили навіть у незалежній Україні, як цей, встановлений у 1997 році у Харкові на станції метро «Маршала Жукова»

На пряме запитання про те, чи радянське командування мало плани війни, Жуков відповідає категорично: так, мало.

Тоді ставимо наступне запитання: якщо плани були, то чому у перші дні та тижні війни Червона Армія діяла стихійно, без будь-яких планів. На це Жуков відповіді не дав.

А відповідь кожен може знайти навіть без підказки. Якщо радянські штаби працювали дуже інтенсивно, розробляючи плани війни, але плани ці були не оборонні і не контрнаступальні, то якими тоді вони були?

Відповідь: ці плани були суто наступальними.

Сталін не розстріляв Жукова та інших воєначальників, які планували війну, через просту причину: їм ніколи не ставилася задача розробляти плани на випадок оборонної війни. У чому ж їх винуватити?

Жукову, Васілевському, Соколовському та іншим стратегам Сталін поставив задачу розробити якісь інші плани. Це були добрі плани, але з першого моменту оборонної війни вони стали непотрібними, – як і десантні корпуси, як і гірські дивізії у степах України, як і морська піхота у болотах Білорусії.

3

Шила в мішку не сховаєш. Радянське командування вжило заходів, щоб знищити усе, що стосувалося радянських довоєнних планів війни. Але плани мали всі фронти, флоти, десятки армій, понад сотню корпусів, усі бойові кораблі, сотні дивізій, тисячі полків та батальйонів. Щось таки залишилося.

Дослідження Академії наук СРСР показали, що радянський Чорноморський флот перед війною мав бойову задачу «на активні бойові дії проти ворожих кораблів та транспортів біля Босфору та підходах до баз супротивника, а також сприяння сухопутним військам у їх просуванні вздовж узбережжя Чорного моря» (Басов А.В. Флот в Великой Отечественной войне. – С. 117).

Адмірал Флоту Радянського Союзу С. Горшков повідомляє, що не лише Чорноморський, але й Балтійський та Північний флоти мали суто оборонну задачу, але їхнє виконання плану-

валосся наступальними засобами. Адмірал Горшков нічого не вигадав – так вважалося і до війни. Так говорили і на таємних нарадах радянського командування, і відкрито у газеті «Правда».

«Вести оборонну війну – це зовсім не означає стояти на кордонах своєї країни. Найкращий вид оборони – стрімкий наступ до повного знищення супротивника на його території» (Правда, 14 серпня 1939 р.).

Дії радянських флотів у перші хвилини, години та дні війни досить ясно демонструють, що вони мали певні плани ведення війни, але плани ці були не оборонними.

22 червня 1941 року радянські підводні човни Чорноморського флоту вийшли у море до берегів Румунії, Болгарії та Туреччини. Того дня підводні човни Балтійського флоту вийшли до берегів Німеччини, маючи задачу *«топити усі кораблі та судна супротивника за правом необмеженої підводної війни»* (Наказ командувача Балтійського флоту від 22 червня 1941 року).

Починаючи з 22 червня, авіація Чорноморського флоту вела активні бойові дії в інтересах Дунайської військової флотилії з метою відкрити їй шлях уверх по течії річки.

25–26 червня надводні бойові кораблі Чорноморського флоту з'явилися в районі румунського порту Констанца та провели інтенсивний артилерійський обстріл з явним наміром висадити морський десант. У той самий час Дунайська військова флотилія розпочала десантні операції у дельті Дунаю.

22 червня гарнізон радянської військово-морської бази Ханко, розташованої на фінській території, не перейшов до глухої оборони, але розпочав інтенсивні десантні операції, захопивши за кілька днів 19 фінських островів.

25 червня 487 літаків Балтійського та Північного флотів завдали раптового удару по аеродромах Фінляндії, яка бойових дій проти Радянського Союзу не вела.

22 червня 1-й авіаційний корпус завдав масованого удару по військових об'єктах Кьонігсберга.

26 червня 4-й авіаційний корпус почав бомбардування нафтових полів Плоешті у Румунії. За кілька днів бомбардувань видобуток нафти в Румунії впав майже вдвічі. Навіть в умо-

вах, коли війна розпочалася не за радянським сценарієм, у радянської авіації знайшлося достатньо сил завдати величезної шкоди нафтодобувним підприємствам Румунії. У будь-якій іншій ситуації радянська авіація була б іще небезпечнішою і могла своїми діями щодо нафтових районів повністю паралізувати всю німецьку військову, індустріальну та транспортну потугу.

Реакція Червоної Армії на німецьке вторгнення – це не реакція їжака, що найжачився голками, але реакція велетенського крокодила, якому завдали раптового надпотужного удару. Стікаючи кров'ю, радянський крокодил намагається наступати. Крокодил вміє обережно підкратися до своєї жертви і раптово нападати. У мить, коли крокодил підкрався до жертви, він сам зазнає жорстокого удару, але навіть це не зупиняє його, і крокодил атакує. Він більше не вміє нічого робити і не міняє власних намірів.

22 червня 1941 року 41-ша дивізія 6-го стрілецького корпусу 6-ї армії, не чекаючи наказу згори, діяла за передвоєнними планами та перейшла державний кордон у районі міста Рава-Руська.

Вранці 22 червня командувач Північно-Західного фронту генерал-полковник Фьодор Ісідоровіч Кузнецов, не чекаючи на директиви з Москви, віддав наказ своїм військам завдати удару у напрямку міста Тільзіт у Східній Пруссії. Для штабу Північно-Західного фронту, для командування арміями та їхніх штабів таке рішення не було сюрпризом: варіант удару на Тільзіт за кілька днів до того розігрувався на штабних навчаннях і *«був добре знайомим командирам з'єднань та їхнім штабам»* (Борьба за Советскую Прибалтику в Великой Отечественной войне 1941–1945. В трёх книгах. Рига: Лиесма, 1966–1969. Книга первая. – С. 66–67).

Дії командувача Північно-Західного фронту – не імпровізація. Просто генерал-полковник Кузнецов увів у дію передвоєнний план.

Ввечері того дня радянське вище командування, ще не знаючи про дії генерала Кузнецова, наказує йому робити саме те, що він уже робить: завдати удару на Тільзіт у Східній Пруссії.

Сусідньому Західному фронту вище командування ставить задачу завдати надпотужного удару у напрямку поль-

ського міста Сувалки. І для командувача Західного фронту генерала армії Павлова цей наказ теж не став сюрпризом. Він і сам знав задачу свого фронту і задовго до московської директиви вже віддав наказ наступати на Сувалки. Щоправда, наступати в умовах, коли німецька авіація не придушена раптовим ударом, а навпаки, – під її удар у перші години війни потрапив радянський Західний фронт – не найкращий варіант.

Західний фронт, його командувач та штаб, командувачі армій та їх начальники штабів задовго до нападу Німеччини знали, що їх найближча задача – оточення німецького угруповання в районі польського міста Сувалки. Радянський удар у напрямку Сувалок готувався задовго до війни. Бойова задача була визначена для усіх радянських командирів. Звісно, командири тактичного рівня про такі задачі не мали права знати, але у вищих штабах ці задачі були чітко визначені та сформульовані, заклеєні у секретні пакунки і зберігалися у сейфах кожного штабу і штабу батальйону включно.

Приклад: розвідувальний батальйон 27-ї стрілецької дивізії, зосередженої біля радянсько-німецького кордону у районі польського міста Августув, готувався до ведення бойової розвідки у напрямку польського міста Сувалки (Архів МО ССРСР. Фонд 181. Опис 1631. Справа № 1. Аркуш 128). Задача розвідувального батальйону – забезпечити стрімкий наступ усієї 27-ї дивізії з району Августув на Сувалки.

До війни у районі міста Августув на північному сході Польщі було зосереджено велетенські радянські сили. Саме тут радянські прикордонники знімали колючий дріт. Саме тут командувач 3-ї армії генерал-лейтенант Кузнецов та представник Головного командування генерал-лейтенант інженерних військ Карбишев довгими годинами з прикордонних застав вдивлялися у німецьку територію. Саме тут генерал Карбишев готував штурмові групи для блокування та нейтралізації залізобетонних оборонних споруд супротивника. Але ж на радянській території немає і не може бути залізобетонних оборонних споруд супротивника!

Задовго до війни у районі Августова було зібрано велетенські маси радянських військ. Тут, на радянській території, біля

самісінького кордону та паралельно йому проходить Августовський канал. Якщо б готувалася оборона, то війська потрібно було б розташувати позаду каналу, використовуючи його як непрохідний протитанковий рів. Але радянські війська переправилися через канал на його західний берег та розташувалися на вузькій смужці місцевості між каналом та кордоном, на якій вже було знято колючий дріт. На світанку 22 червня 1941 року тисячі радянських солдатів було знищено тут раптовим згубним вогнем. Війська не мали куди відходити: позаду канал.

Може, це звичайна дурість? Ні. Німецькі війська на тому боці кордону також були зібрані величезною масою біля самісінького кордону і також зняли колючий дріт на своїй стороні. Якби Червона Армія вдарила на день раніше, то втрати на тому боці були б не меншими.

4

Розташування військ біля самого кордону є винятково небезпечним у тому разі, якщо супротивник вдарить зненацька. Але таке розташування винятково зручне для завдання раптового удару. Обидві армії – і німецька, і радянська – готувалися вдарити зненацька.

Радянські генерали у своїх мемуарах час від часу прохлюють про те, що перед ними ставилися суто наступальні задачі. Генерал армії Кузьма Нікітовіч Галицький, ведучи мову про концентрацію радянських військ у районі Августова, підкреслював, що радянське командування у можливість німецького наступу не вірило, що *«характер бойової готовності військ не цілковито відповідав умовам, що склалися, не враховував достатньою мірою можливі дії німецько-фашистської армії»* (Галицький К.Н. Годы суровых испытаний. М.: Наука, 1973. – С. 22).

Той, хто у Радянському союзі не жив, той, хто не має радянського гарту, хто казенною радянською мовою не володіє, цієї фрази не зрозуміє чи зрозуміє неправильно. Перекладаю. З цієї цитати зрозуміло, що бойова готовність у радянських

військ була, але не до тієї війни. Командири готували війська до бойових дій, не беручи до уваги того, що супротивник може вдарити першим.

І якщо радянські фронти, спрямовані проти Східної Пруссії та Польщі, готувалися до наступу, то фронти, зосереджені проти Румунії, Болгарії, Угорщини та Чехословаччини, й поготів мали готуватися лише до наступу. Це не моє припущення. Радянські генерали твердять те саме.

Генерал-майор А.І. Міхальов прямо визнає, що Південний та Південно-Східний фронти радянське командування не планувало використовувати для оборонних чи контрнаступальних дій. *«Стратегічних цілей передбачалося досягати переходом військ фронтів у рішучий наступ»* (ВИЖ, 1986. – №5. – С. 49).

Ми можемо довіряти чи не довіряти радянським публікаціям, але дії Червоної Армії у перші дні війни краще за все говорять про наміри радянських вождів та воєначальників. Жуков координував дії Південного та Південно-Західного фронтів, націлених на Румунію, Болгарію, Угорщину, Чехословаччину. До 30 червня 1941 року Жуков наполягав на наступі й вимагав від командувачів фронтів лише наступу. І лише у липні він та його соратники дійшли висновку, що крокодил, який отримав майже смертельне поранення, наступати не може.

Треба віддати належне радянському крокодилові: у нього вистачило сил відійти, залікувати свої рани, не припиняючи відбиватися від супротивника, який завдавав ударів, набратися нових сил та дійти до Берліна. Але наскільки далеко пішов би радянський крокодил, якби не отримав жорстокого удару 22 червня 1941 року, якби не було втрачено сотні літаків та тисячі танків, якби не німецька, а радянська армія завдала першого удару?

Чи мала німецька армія простір для відступу? Чи мала вона невичерпні людські ресурси та час, щоб відновити свою армію після першого раптового радянського удару? Чи мали німецькі генерали плани оборони? На кожне з цих запитань ми маємо відповісти запереченням.

Зі спогадів Адмірала Флоту Радянського Союзу Кузнецова ми знаємо, що після призначення Жукова начальником Генерального штабу було розроблено *«дуже важливу директиву, що спрямовувала командувачів округів та флотів на Німеччину як на найімовірнішого супротивника у майбутній війні»* (Кузнецов Н.Г. Накануне. – С. 313). Три місяці директива знаходилася у Генеральному штабі і 6 травня 1941 року була передана до штабів прикордонних військових округів на виконання. Є багато свідчень, що вона була того ж дня отримана штабами. Про це, наприклад, говорить Маршал Радянського Союзу Баграмян.

Радянські маршали часто згадують про цю цілком таємну директиву, але не цитують її. За півстоліття у друк з усієї директиви просоталася лише фраза: *«Бути готовими за вказівкою Генерального командування завдати стрімких ударів на його територію та захоплення важливих рубежів»* (Анфілов В.А. Бессмертный подвиг. – С. 171).

Якби у тій директиві було хоч би слово про оборону, радянські маршали та історики обов'язково б його цитували. Але решта тексту директиви від 5 травня, вочевидь, для цитування ніяк не підходить. Радянська цензура пропустила лише одну фразу, але й одна вона цілком розкриває сенс усього так ретельно прихованого документа.

Справа в тому, що в оборонну війну солдат вступає без наказу. Сотнями років російський воїн вступав у війни з агресором, не чекаючи команди згори. Супротивник переходить прикордонну річку, – і це для солдата означає початок війни. Кордони Росії переходили велетенські армії завойовників, і кожного разу з доісторичних часів російський воїн, як і воїн будь-якої іншої країни, знав, що перехід кордону супротивником означає війну, і діяв, не чекаючи на додаткові вказівки.

Караульну службу не в останню чергу вигадано для того, щоб кожного солдата багато разів поставити у ситуацію, в якій від нього вимагається ухвалити самостійне рішення на застосування зброї. Право та обов'язок солдата – вбивати кожного, хто намагається проникнути на об'єкт під охороною. Ра-

дянський закон особливо охороняє право кожного солдата на самостійне застосування зброї, він і жорстоко карає кожного солдата, який не скористався зброєю у випадку, коли цього вимагали обставини.

Солдат на державному кордоні – це солдат на бойовому посту. В оборонній війні йому не потрібні накази та директиви. Звичайний початок оборонної війни – це ситуація, коли змерзлий за ніч солдат уже зібрався було завернутися у шинель та заснути, попередньо копнувши ногою свою зміну, але раптом протер очі і побачив солдатів супротивника, які переходять прикордонну річку. Солдат відкриває біглий вогонь по ворогу та стрільбою піднімає тривогу. Прокидається командир відділення, лається спросоння і зметикувавши, що відбувається, жене решту своїх солдатів у траншею. З'являється командир взводу. Він координує вогонь своїх відділень. З'являються інші командири вищого рангу. Бій починає набувати організованого характеру. Летить доповідь у штаб полку, а звідти до штабу дивізії. По всьому кордону на сотні кілометрів уже розгоряються бої.

Так має починатися оборонна війна. А цілком таємна директива від 5 травня 1941 року передбачала вступ мільйонів солдатів Червоної Армії у війну за єдиним наказом, який надійде від радянського Головного командування. Напівсонний солдат на кордоні зможе побачити напад супротивника, а як товариші у Кремлі зможуть довідатися про початок війни?

Тільки якщо вони самі встановили дату і час її початку.

В оборонну війну спочатку вступає солдат, за ним сержант, далі взводний командир. У наступальній війні все відбувається навпаки. До неї спочатку вступає Головнокомандувач (ухвалюючи рішення про підготовку до війни та про її початок), за ним начальник Генерального штабу, який готує плани ведення війни, тоді командувачі фронтів, флотів, армій, які отримують відповідні накази. Рядовий солдат дізнається про початок наступальної війни останнім.

В оборонну війну мільйони солдатів вступають по-одному, а в наступальну – всі як один.

Солдати Гітлера вступали на територію супротивника всі як один, година в годину, хвилина в хвилину. Солдати Сталіна

теж завжди так робили – і у Польщі, і в Фінляндії, і у Монголії, і у Бессарабії. Саме так вони мали вступити у війну з Німеччиною.

6

Директива від 5 травня 1941 року була спрямована до штабів фронтів, але строк початку війни поки що залишався у повній таємниці. Директива веліла радянським генералам чекати на сигнал і бути готовими у будь-який момент перенести бойові дії на територію супротивника. Розіславши 5 травня цю директиву, Сталін тут-таки обійняв посаду голови радянського уряду, щоб самому особисто дати сигнал на виконання директиви. Гітлер дав своїм військам наказ на виконання аналогічної директиви трохи раніше.

Ми не знаємо й, вочевидь, ніколи не довідаємося про зміст цієї цілком таємної директиви від 5 травня 1941 року. Зрозуміло, що це була директива про війну з Німеччиною, але війна мала розпочатися не німецьким вторгненням, а якимось іншим чином. Якби серед різноманітних варіантів було передбачено й варіант, в якому війну розпочинає Німеччина, тоді 22 червня 1941 року радянські лідери у Кремлі могли просто телефоном відкритим текстом чи у будь-який інший найпримітивніший спосіб повідомити командувачів фронтів: відкрийте сейфи, візьміть директиву від 5 травня, робіть те, що там написано.

Якби у директиві від 5 травня було кілька варіантів та один оборонний серед них, то можна було б просто телефоном сказати командувачу фронту: перші дев'ять варіантів пропустити, останній десятий виконуй. Але у директиві оборонних варіантів не було. Ось чому директиву від 5 травня ніколи не було введено у дію. У першу ж мить німецького вторгнення вона повністю втратила сенс.

Замість того, щоб ввести у дію директиву, яка лежала у сейфі кожного командувача, радянські вожді із самого першого моменту війни мусили імпровізувати.

7

Не варто думати, що цілком таємна директива від 5 травня 1941 року потрапила до сейфів командувачів фронтів і там чекала на свій час. Зовсім ні. Директиву було передано на виконання – ми вже бачили результати. Керуючись цією директивою, командувачі фронтів зробили дуже багато.

Відповідно до директиви, було проведено грандіозні перегрупування радянських військ ближче до кордонів, було знято сотні кілометрів дротяних загородж та десятки тисяч мін у прикордонних районах, було висунуто впритул до кордонів та укладено на ґрунт сотні тисяч тонн найрізноманітніших запасів, необхідних для швидкої та неминучої війни.

15 червня 1941 року настав час поінформувати про наміри радянського керівництва генералів, які командували арміями, корпусами та дивізіями. Цього дня штаби п'яти фронтів віддали накази, розроблені на підставі цілком таємної директиви від 5 травня. Віднині коло втаємничених у плани радянського керівництва розширилося, їхня кількість збільшилася на кілька сотень осіб.

Накази, що їх було віддано у середній командній ланці Червоної Армії 15 червня 1941 року, теж залишаються цілком таємними, але їх було кілька, тому їх цитують частіше та повніше. Ось найвідоміша фраза з наказу, який було віддано штабом Прибалтійського особливого військового округу 15 червня командувачам армій та командирам корпусів, які входили до складу цього округу: «У будь-яку мить ми маємо бути готовими до виконання бойової задачі».

13 червня 1941 року ТАСС передало повідомлення про те, що Радянський Союз не збирається нападати на Німеччину і перекидає війська до німецького кордону задля навчань, а 15 червня радянські генерали у прикордонних районах отримали цілком таємний наказ: бути готовими до захоплення ліній на чужій території у будь-який момент.

Кожен командир полку, бригади, дивізії, корпусу, командувач армії та фронту мав у своєму сейфі так званий «червоний пакет». 22 червня 1941 року ні Сталін, ні Жуков не дали наказу

відкрити червоні пакети. За свідченням Рокоссовського, дехто з командирів на власний ризик (за самовільне розкриття червоного пакета загрожував розстріл за 58-ю статтею Кримінального кодексу) відкрили ці пакети без наказу, але жодних інструкцій щодо дій в обороні не знайшли.

«Звісно, ми мали докладні плани та вказівки про те, що робити у день «М» <...> все було розписано по хвилинах й у деталях <...> Усі ці плани були. Але, на жаль, у них нічого не було про те, що робити, якщо супротивник зненацька перейде у наступ» (генерал-майор М. Грецов. ВИЖ, 1965. – №9. – С. 84).

***

Отже, плани війни радянські командири мали, але планів оборонної війни не було. Ось чому у перші хвилини та години війни Жуков замість короткого наказу відкрити пакети взявся до складання нових директив військам. Усі плани, усі пакети, усе, що «було розписано похвилинно й у деталях», в умовах оборонної війни не придалося.

До речі, перші директиви вищого радянського керівництва також не орієнтують війська на те, щоб закопатися у землю. Це також не оборонні і не контрнаступальні, а суто наступальні директиви. Радянські керівники думали лише цими категоріями навіть після вимушеного початку оборонної війни.

Плани, які містилися в червоних пакетах, були наступальними, але у незрозумілій ситуації доводилося дещо притримати наступальний порив військ до повного з'ясування, що трапилося. Ось чому перші директиви мали наступальний характер, але дещо обмежували дії військ Червоної Армії.

Розділ 53

Напад Німеччини на Радянський Союз: безпричинна агресія чи удар на упередження?

«Нюрнберзький процес був організованим судилищем переможців проти переможених, де одні бандити судили інших за спільно вчинені злочини»

Александр Ніконов. (Бей первым! С. 247).

1

17 червня 1945 року група радянських військових слідчих провела допит вищих військових лідерів фашистської Німеччини. Під час допиту генерал-фельдмаршал Вільгельм Кейтель заявив:

«Я стверджую, що усі підготовчі заходи, які проводилися нами до весни 1941 року, мали характер оборонних приготувань на випадок можливого нападу Червоної Армії. Таким чином, всю війну на Сході певною мірою можна назвати превентивною <...>. Ми вирішили <...> упередити напад Радянської Росії та несподіваним ударом розгромити її збройні сили. До весни 1941 року у мене склалася певна думка, що сильне зосередження російських військ та їхній наступний напад на Німеччину може поставити нас у стратегічному та економічному розрізі у вкрай критичне становище <...>. У перші ж тижні напад Росії поставив би Німеччину у вкрай невигідні умови. Наш напад був безпосереднім наслідком цієї загрози <...>».

Генерал-полковник Альфред Йодль, головний архітектор німецьких військових планів, мав таку саму точку зору. Радянські слідчі намагалися примусити Кейтеля та Йодля змінити свої погляди. Не вийшло. Кейтель та Йодль своєї позиції не змінили, і за вироком міжнародного трибуналу у Нюрнберзі були повішані серед «головних винуватців війни». Одне з основних звинувачень проти них – розв'язування неспровокованої агресивної війни проти Радянського Союзу.

За двадцять років з'явилися нові свідчення. Адмірал Флоту Радянського Союзу Николай Герасімовіч Кузнецов у 1941 році був наркомом ВМФ ССРСР, членом ВКП(б) та членом Ставки

КРИГОЛАМ

Головного командування з моменту її створення й до кінця війни. Ось його свідчення:

«Для мене безсумнівним є одне: І.В.Сталін не лише не виключав можливості війни з гітлерівською Німеччиною, навпаки, він таку війну вважав <...> невідворотною <...>. І.В.Сталін провадив підготовку до війни – підготовку широку та різносторонню – виходячи з намічених ним самим <...> строків. Гітлер порушив його розрахунки» (Кузнецов Н.Г. Накануне. – С. 321).

Адмірал Флоту Радянського Союзу Кузнецов цілком відкрито та зрозуміло говорить нам, що Сталін вважав війну невідворотною та серйозно до неї готувався.

Проте готуватися можна до війни оборонної або ж війни наступальної.

Уявімо на кілька хвилин, що Сталін готував країну до оборони, до відбиття німецького вторгнення.

22 червня 1941 року німецькі війська увірвалися на нашу землю. Коли так, відбивай, товаришу Сталін, якщо відбивати готувався. У чому проблема?

Нюрнберзький трибунал

Як Гітлер своїм вторгненням міг порушити плани Сталіна, якщо плани полягали в тому, щоб це вторгнення відбити? Якщо Гітлер зірвав плани Сталіна, значить, Сталін готував не відбиття німецького вторгнення, а щось інше.

Адмірал Кузнецов відкритим текстом повідомляє, що Сталін планував вступити у війну не у відповідь на напад Німеччини, а у момент, який сам обрав, **виходячи з намічених ним самим строків.**

Адмірал Кузнецов – це свідок найвищого рангу. У передвоєнний період та протягом усієї війни Кузнецов був одним із найближчих військових соратників Сталіна. У 1941 році Кузнецов займав у радянській військово-політичній ієрархії позицію навіть вищу за Жукова. Кузнецов – нарком, Жуков – заступник наркома. Кузнецов – член ЦК ВКП(б), Жуков – кандидат у члени ЦК. Жоден із тих, хто писав мемуари про війну, не мав у 1941 році настільки високого становища, як Кузнецов, і мало-хто був настільки близьким до Сталіна, як він.

І пізніше, у 1945 році, на Ялтинській та Потсдамській конференціях, коли правителі СРСР, США та Великої Британії ділили Європу та визначали подальшу долю світу, за столом перемовин разом зі Сталіним сидів адмірал Кузнецов, а Жукова там не було взагалі.

Кузнецова вважаю найважливішим своїм свідком. Після Сталіна, звісно.

До речі, те, що написав Кузнецов після війни, цілком збігається з тим, що він казав до війни – наприклад, у 1939 році на XVIII з'їзді партії. Цей з'їзд намітив новий шлях: скоротити терор всередині країни та перенести його на сусідні країни. Пізніше, 1 травня 1941 року, газета «Правда» так і писала: *«Те, що створено у СРСР, може бути створено й у інших країнах!»*

На цьому з'їзді виступ Кузнецова був чи не найагресивнішим. Позицію Кузнецова було гідно оцінено Сталіним: в кінці з'їзду Кузнецов став членом ЦК, оминувши рівень кандидата, і отримав посаду наркома ВМФ.

Адміралу Кузнецову у цьому разі треба вірити ще й через те, що книгу його читали усі – друзі й вороги, політичні та військові лідери Радянського Союзу, маршали, генерали та адмірали, історики та пропагандисти, дипломати та платні друзі

СРСР за кордоном. Наклад першого видання книжки склав 150 тисяч примірників.

Але **ніхто** ніколи не намагався спростувати слова Кузнецова!

2

Порівняймо слова Кейтеля та Кузнецова. Генерал-фельдмаршал Кейтель твердив: Німеччина не готувала агресії проти Радянського Союзу, агресію готував Радянський Союз, а Німеччина просто захищалася від неминучої агресії, застосувавши удар на упередження.

Адмірал Флоту Радянського Союзу Кузнецов фактично написав про те саме: так, Радянський Союз готувався до війни з Німеччиною і невідворотно розпочав би її, але не у відповідь на напад Німеччини, а в момент, який обрав би Сталін, виходячи з намічених ним самим строків. Але Гітлер своїм ударом плани Сталіна зруйнував.

Мені зрозуміло, що у Нюрнберзі суддям міжнародного трибуналу не вистачило бажання (та професійної чесності) знайти справжніх винуватців війни. Однак чому ж після оприлюднення спогадів адмірала Кузнецова ніхто не потурбувався про те, щоб зняти звинувачення проти Кейтеля, Йодля, німецького вермахту та самої Німеччини у частині розв'язування неспровокованої агресивної війни проти Радянського Союзу? У Нюрнберзі обвинувачувані Кейтель та Йодль свою провину в агресії проти СРСР заперечували, «потерпіла» сторона свідченнями Кузнецова визнала, що Кейтель та Йодль у цьому випадку не збрехали.

3

Ми нічого не зрозуміємо в наукоподібних творах радянських стратегів, поки не розберемося з тим, що ж вони мають на увазі, говорячи про часто згадуване захоплення стратегічної ініціативи.

Радянська військова енциклопедія (Т. 7. – С. 550) дає цьому терміну чітке пояснення. Стратегічна ініціатива – це здатність нав'язати свою волю супротивнику та паралізувати його спроби протидіяти досягненню поставлених завдань. Захоплення та утримання стратегічної ініціативи – це рішучі дії військ, які примушують супротивника пристосовуватися до цих дій.

Простіше кажучи, захоплення стратегічної ініціативи – це раптовий напад. За прикладами далеко не підемо: 22 червня 1941 року Німеччина захопила стратегічну ініціативу у війні з Радянським Союзом. Що у цьому випадку на практиці означало захоплення стратегічної ініціативи, докладно пояснювати не треба: це раптовий удар по аеродромах, стрімкі, розтинні удари танкових клинів на велетенську глибину, розгром Першого стратегічного ешелону Червоної Армії, захоплення мільйонів полонених, колосальних трофеїв, окупація велетенських територій.

Ані Сталін, ні його маршали та генерали перед війною зовсім не мали бажання віддавати стратегічну ініціативу Гітлеру. Група провідних радянських стратегів під керівництвом колишнього заступника начальника Генерального штабу генерала армії Семьона Павловича Іванова у 1974 році видала наукове дослідження «Початковий період війни». Ось що ці стратеги повідомляють на сторінці 212:

«Німецько-фашистському командуванню буквально в останні тижні перед війною вдалося упередити наші війська у завершенні розгортання та тим самим створити сприятливі умови для захоплення стратегічної ініціативи».

Припустімо, що Сталін не готував захоплення стратегічної ініціативи, тобто не готувався завдати Німеччині раптового нищівного удару. Припустімо, що Сталін планував віддати стратегічну ініціативу до рук Гітлера, тобто добровільно покласти голову під сокиру.

Як і в чому за такого розкладу Гітлер міг упередити Сталіна?

Але ж Гітлер, як повідомляють вчені товариші, «упередив». На два тижні.

Заперечать: у цитаті з книжки «Початковий період війни» йдеться лише про те, що німецькі війська упередили Червону Армію «у завершенні розгортання».

Дійсно. А що таке розгортання?

Відкриємо той самий том Радянської військової енциклопедії і на сторінці 39 знайдемо визначення цього терміну: розгортання збройних сил – це створення угруповання для ведення війни. Повторюю: **для ведення війни!**

22 червня 1941 року Червона Армія **завершувала** створення угруповання **для ведення війни**. І завершитися цей процес мав за два тижні, тобто 6 липня 1941 року.

Мої численні критики, чи ви здатні співставити два факти та зробити висновок?

Перший факт: Сталін німецького нападу не чекав. Це вже доведено багато разів.

Другий факт: Сталін звершував створення угруповань для ведення війни.

Свідчення Адмірала Флоту Радянського Союзу Кузнецова та групи стратегів під керівництвом генерала армії Іванова збігаються. Сталін війну проти Німеччини готував, але вступити в неї мав не у відповідь на німецький напад, а у момент, який визначить сам.

Якщо Радянський Союз готувався до оборони або навіть до контрнаступу, то як можна було «упередити» його у такій підготовці?

Якщо Радянський Союз готував удар, то цей удар можна упередити ударом, якого завдають з іншого боку трохи раніше.

4

Ось вам як приклад іще одне зізнання, видруковане у «Военно-історическом журналі» (1984. – №4. – С. 34). Журнал є органом Міністерства оборони СРСР та пояснює, навіщо поблизу кордону створювалися жахливі запаси боєприпасів, паливно-мастильних матеріалів та продовольства:

«Такі запаси створювалися з того розрахунку, що в ході війни (наступальних дій) фронтовий тил має забезпечити вчасне створення необхідних запасів та доставку їх на армійські розпорядні станції».

І жодного слова про оборону, контрудари, контрнаступи.
Стратегічні запаси Червоної Армії без бою захопив супро-
тивник і обернув їх на користь Гітлеру, Німеччині, але на шко-
ду радянській армії та народу. Чому так сталося? Читаємо на
тій самій сторінці:

*«Раптовий віроломний напад фашистської Німеччини на
Радянський Союз зірвав плани ведення бойових дій у початко-
вий період війни».*

Якби Червона Армія готувалася до оборони чи навіть до
контрнаступу, то німецьке вторгнення слугувало б сигналом
для радянських військ розпочати виконання намічених пла-
нів. І лише у тому разі, якщо Червона Армія готувалася до на-
ступу, німецьке вторгнення могло ці плани зірвати, оскільки
війська замість діяти за планами вимушені оборонятися, тоб-
то імпровізувати та робити те, що не передбачали плани.

Розділ 54

Війна, якої не було

«Російське головне командування знає свою справу краще, ніж головне командування будь-якої іншої армії»
Генерал Фрідріх Вільгельм фон Меллентін. (Танковые сражения)

1

Гітлер вважав радянське вторгнення неминучим, але у червні 1941 року він не очікував, що воно станеться у найближчі тижні. У підписаній Гітлером директиві № 21 як найбільш ранній строк нападу на Радянський Союз було названо 15 травня 1941 року. Пізніше німецькі війська відволікалися на проведення другорядних операцій у межах Балканської компанії, і початок «Барбаросси» було перенесено на 22 червня. Остаточний наказ на проведення операції було віддано 17 червня.

22 червня 1941 року операція нарешті почалася. Сам Гітлер, напевно, так і не усвідомив, як йому пощастило. Якби «Барбароссу» перенесли ще раз – наприклад, на три тижні, з 22 червня на 13 липня, – то Гітлеру довелося б вкоротити собі віку не у 1945, а у 1941 році.

Існує багато вказівок на те, що початок радянської стратегічної наступальної операції вторгнення на територію Німеччини та Румунії було заплановано на 6 липня 1941 року. Мемуари радянських маршалів, генералів та адміралів, аналіз відомостей про рух тисяч радянських залізничних ешелонів – усе це вказує на 10 липня як на дату повного зосередження Другого стратегічного ешелону Червоної Армії поблизу західних кордонів ССРСР. Але радянська військова теорія передбачала перехід до рішучого наступу не після повного зосередження військ, а до нього. У цьому випадку частину військ Другого стратегічного ешелону можна було б вивантажувати вже на території супротивника і після цього вводити у бій.

6 липня 1941 року – це остання неділя перед повним зосередженням радянських військ.

Група експертів під керівництвом генерала армії Іванова (яку я вже цитував у попередньому розділі) повідомляє: «Німецько-фашистському командуванню буквально в останні два тижні перед війною вдалося упередити наші війська у завершенні розгортання» (Начальный период войны. – С. 212).

Вдумаймося у сенс: **вдалося упередити...**

Припустімо, що ми живемо у власному будинку і ні на кого нападати не збираємося. Але поруч із нами живе злодій. Злодій на нас напав. Ми відбиваємося. Якщо ми самі не є злодіями, якщо самі не готувалися, то як і в чому злодій міг нас упередити?

2

Уявімо собі, що Гітлер ще раз переніс строк початку операції «Барбаросса» на 3–4 тижні. Що трапилося б у цьому випадку?

Нам не треба напружувати уяву – варто подивитися на угруповання радянських військ, на нечувану концентрацію сил у західних прикордонних районах Радянського Союзу, на аеродроми біля самісінького кордону, на десантні корпуси та гірсько-стрілецькі дивізії, на скупчення підводних човнів у прикордонних портах та десантних планерів на передових аеродромах. Нам варто лише відкрити передвоєнні радянські статuti, підручники радянських військових академій та військових училищ, газети «Красная звезда» та «Правда».

Отже, німецькі війська провадять інтенсивну підготовку до вторгнення, яке призначено, наприклад, на 22 липня 1941 року. Йде зосередження військ, на станціях розвантажуються ешелони, прикордонні ліси забито військами, вночі групи літаків із далеких аеродромів перелітають на польові аеродроми біля самих кордонів, іде інтенсивне будівництво нових доріг та мостів. Одним словом, робилося все, що у той самий час робила й Червона Армія. Але Червона Армія по той бік кордону, здається, ніяк не реагує на німецькі приготування.

6 липня 1941 року о 3 годині 30 хвилин за московським часом десятки тисяч радянських гармат розірвали на шмаття

тишу, оголошуючи світу про початок великого визвольного походу Червоної Армії. Артилерія Червоної Армії за кількістю та якістю переважала артилерію решти армій світу. Біля радянських кордонів було зосереджено титанічні резерви боєприпасів. Темп стріляння радянської артилерії стрімко зростає, перетворюючись на пекельний гуркіт на тисячокілометровому фронті від Балтики до Чорного моря. Перший артилерійський залп хвилина у хвилину співпав із моментом, коли тисячі радянських літаків перетнули державний кордон. Німецькі аеродроми розташовано вкрай невдало, біля самого кордону, і в німецьких льотчиків немає часу підняти свої літаки в повітря. На німецьких аеродромах зібрано величезну кількість літаків. Вони стоять крилом до крила, і вогонь з однієї машини розповсюджується на сусідні, як лісова пожежа.

Над аеродромами – дим чорними стовпами. Ці чорні стовпи є орієнтиром для інших радянських літаків, які йдуть хви-

Прапор Перемоги над Рейхстагом мав замайоріти ще 1941 року. Але Гітлер випередив Сталіна на 2 тижні і відклав свою загибель на кілька років

ля за хвилину. Із німецьких аеродромів устигли піднятися в повітря небагато літаків. Німецьким льотчиками категорично заборонялося відкривати вогонь по радянських літаках, але дехто з льотчиків, попри заборону командування, вступає в бій, нищить радянські літаки, а розстрілявши усі набої, йде в останню самогубну атаку лобовим тараном. Втрати радянських літаків велетенські, але раптовість є раптовістю. Будь-яка армія, включно із радянською, під раптовим ударом почувається не найкраще.

Артилерійська підготовка набирає потуги. Біля самого кордону підняті по тривозі радянські батальйони та полки отримують горілку. У прикордонних лісах лунає громове «ура»: військам зачитують бойовий наказ Верховного головнокомандувача товарища Сталіна: «Час розплати настав! Радянська розвідка викрила підступність Гітлера і настав час з ним розрахуватися за всі злочини! Диво-богатири, світ дивиться на вас та чекає на звільнення!»

На порушення всіх усталених норм та заборон солдатам оголошують кількість радянських військ, танків, артилерії, літаків, підводних човнів, які візьмуть участь у визвольному поході. Над лісовими галявинами та просіками знову лунає «ура».

Лісовими та польовими дорогами висуваються до кордонів безкінечні танкові колони, заступаючи обрій хмарами куряви. «Не жалкуй вогню, глухарі!» – щеряться замурзані танкісти до поглухлих артилеристів. Гуркіт артилерійської стрільби збільшується і, досягнувши критичного рівня, раптово уривається. Дзвінка тиша тисне на вуха, і тут поля заповнюють маси танків та піхоти. Тиша у клоччя розривається скреготанням броні та несамовитим хрипким ревінням радянської піхоти. Пороховий дим та їдучі вихлопи танкових дизелів змішалися із тонкими пахощами польових квітів, а над головою хвиля за хвилину йдуть на захід сотні й тисячі радянських літаків. Артилерія, заткавшись на хвилину, знову, немовби знехочу, починає свою могутню розмову. Артилерія переходить від артилерійської підготовки до артилерійського супроводження. Заговорили батареї, зосереджуючи вогонь на далеких цілях. Повільно, але неухильно темп стрільби знову наростає. У бій

вступають усе нові й нові артилерійські полки, приєднуючись до багатоголосного хору.

Радянські війська, не встряючи у зтяжні бої з розрізненими групами супротивника, стрімко йдуть уперед. Прикордонні мости у Бресті захоплено диверсантами полковника Старінова. Радянські диверсанти здивовані: німецькі мости навіть не було заміновано. Чим пояснити таку кричущу неготовність до війни?

3

Раптовість нападу ошелешує. Раптовість завжди веде за собою цілий ланцюг катастроф, кожна з яких тягне за собою інші: знищення авіації на аеродромах робить війська вразливими з повітря, і вони, не маючи траншей та окопів у прикордонних районах, змушені відходити. Відхід означає, що біля кордонів кинуті тисячі тонн боєприпасів та пального, відхід означає, що кинуті аеродроми, на яких супротивник негайно знищує залишені літаки. Відхід без боєприпасів та пального означає неминучу загибель. Відхід означає втрату контролю з боку командування. Командування не знає, що відбувається у військах, і тому не може ухвалити адекватних рішень, а війська не отримують наказів взагалі або ж отримують накази, які ніяк не відповідають ситуації.

Скрізь на лініях зв'язку орудують радянські диверсанти, які перейшли кордон заздалегідь. Вони або ріжуть лінії, або підмикаються до них, передаючи фальшиві сигнали та накази військам супротивника. Дії останнього перетворюються на окремі епізодичні бої. Німецькі командири запитують Берлін: що робити?

Запитання серйозне. До оборони вермахт не готувався. До ведення оборони його війська підготовлені значно гірше, ніж до наступу. Оборона під час навчань не відпрацьовувалася, планів оборонної війни немає. Що ж робити? Наступати? Діяти за передвоєнним планом «Барбаросса»? Без авіації? Без панування у повітрі?

3-тя радянська армія завдає раптового удару на Сувалки. Їй назустріч іде 8-ма армія з Прибалтики. З перших хвилин

тут розгорнулися криваві битви з величезними втратами радянських військ. Але вони мають перевагу: новітні танки КВ, броню яких не пробивають німецькі протитанкові гармати. У повітрі лютує радянська авіація. Позаду німецького угруповання висаджено 5-й повітряно-десантний корпус, 8-ма, 11-та та 3-тя радянські армії зав'язли у зтяжних кривавих боях із надпотужним німецьким угрупованням у Східній Пруссії, але позаду цієї гігантської битви радянська 10-та армія, прорвавши крихку оборону, стрімко посунула до Балтійського моря, відрізаючи три німецькі армії, дві танкові групи та командний пункт Гітлера від решти німецьких військ.

З району Львова найпотужніший радянський фронт завдає удару на Краків та допоміжного – на Люблін. Правий фланг радянського угруповання прикрито горами. На лівому флангу розгоряється грандіозна битва, у якій Червона Армія втрачає тисячі танків, літаків та гармат, сотні тисяч солдатів. Під прикриттям цієї битви дві радянські гірські армії – 12-та й 18-та – завдають ударів повздовж гірських хребтів, відрізаючи Німеччину від джерела нафти. У горах висаджено радянські десантні корпуси, які, захопивши перевали, утримують їх, не дозволяючи перекидати резерви до Румунії.

Головні події війни відбуваються не в Польщі й не в Німеччині. У першу годину війни 4-й радянський авіаційний корпус у взаємодії з авіацією 9-ї армії та Чорноморським флотом завдає удару по нафтових промислах Плоєшті, перетворивши їх на море вогню. Бомбові удари по Плоєшті тривають кожного дня і щоночі. Відблиски нафтових пожеж вночі видно на десятки кілометрів, а вдень стовпи чорного диму застеляють обрій. У горах, північніше Плоєшті, висаджено 3-й повітряно-десантний корпус, який, діючи невеликими неловимими групами, знищує все, що пов'язано із видобутком, транспортуванням та переробкою нафти.

У порту Констанца та південніше від нього висаджено 9-й особливий стрілецький корпус генерал-лейтенанта Батова. Його мета – та сама: нафтопроводи, нафтоховища та нафтопереробні заводи. На простори Румунії вирвалася найпотужніша з радянських армій – 9-та.

10-та радянська армія не змогла вийти до Балтійського моря. Вона зазнала жахливих втрат. 3-тю та 8-му радянські армії повністю знищено, а їхні важкі танки КВ розбито німецькими зенітними гарматами. 5-та, 6-та й 26-та радянські армії втратили сотні тисяч солдатів і зупинені на підступах до Кракова та Любліна. У цей момент радянське командування вводить у бій Другий стратегічний ешелон. Різниця полягає в тому, що німецька армія має лише один ешелон та незначний резерв, а Червона Армія має два стратегічні ешелони та три армії НКВД позаду них. Крім того, до моменту початку війни у Радянському Союзі оголошено мобілізацію, яка дає радянському командуванню п'ять мільйонів резервістів у перший тиждень війни на поповнення після втрат і понад триста нових дивізій протягом найближчих місяців для продовження війни.

П'ять радянських повітряно-десантних корпусів повністю знищено, але на радянській території залишилися їхні штаби та тиллові підрозділи, вони приймають десятки тисяч резервістів для відновлення кількості, завершується також формування п'яти нових повітряно-десантних корпусів. Радянські танкові війська та авіація у перших битвах зазнали втрат, але радянську військову промисловість не зруйновано авіацією супротивника і не захоплено. Найбільші у світі танкові заводи у Харкові, Сталінграді та Ленінграді не припинили виробництва танків, а різко його збільшили. Але навіть не це головне.

У Німецькій армії є танки, але немає пального для них. Ще залишилися бронетранспортери у піхоті та тягачі в артилерії, проте немає пального для них. Ще залишилися літаки, але немає пального для них. У Німеччини потужний флот, але він не у Балтійському морі. Якщо він тут і з'явиться, то не матиме пального для активних операцій. У німецькій армії десятки тисяч поранених, і їх треба вивозити в тил. Є санітарні машини, але немає пального для них. Німецька армія має велетенську кількість автомобілів та мотоциклів для маневру військ, для їхнього постачання, для розвідки, але не має пального для автомобілів та мотоциклів...

Пальне було у Румунії, захистити яку було неможливо. Це розумів Сталін. Гітлер, щоправда, теж це розумів.

4

У серпні 1941 року Другий стратегічний ешелон завершив Вісло-Одерську операцію, захопивши мости та плацдарми на Одері. Звідти почато нову операцію на велетенську глибину.

Війська йдуть за Одер безперервним потоком: артилерія, танки, піхота. Назустріч військам тягнуться нескінченні колони полонених, здіймаючи куряву, яка тягнеться до обрію. Ось вони, погноблувачі народу, – крамарі, буржуазні лікарі та буржуазні архітектори, фермери, банківські клерки. Важка робота в чекістів. На кожному привалі – побіжне опитування полонених. Потім НКВД розбереться з кожним докладно та визначить міру провини перед трудовим народом, але вже зараз серед мільйонів полонених треба виявити особливо небезпечних: колишніх соціал-демократів, пацифістів, соціалістів та націонал-соціалістів, колишніх офіцерів, поліцейських, служителів релігійних культів.

Мільйони полонених треба відправити далеко на схід та північ, надаючи їм можливість чесною працею спокутувати провини перед народом. Але залізниці не приймають полонених. Залізниці працюють на перемогу. Залізницями женуть тисячі ешелонів з боеприпасами, паливом, підкріпленням.

Де ж розташовувати полонених? Ось у районі Освенцима 4-й механізований корпус захопив концтабір. Доповіли нагору. Чекали на дозвіл використовувати за прямим призначенням. Не можна. Наказали в Освенцимі музей обладнати. Доводиться поруч нові концтабори будувати.

А на захід сунуть та сунуть колони військ. З кожної, яка проходить, комісари беруть по кілька осіб, везуть їх до Освенцима, показують: самі дивіться та й товаришам розповісте! На машинах політвідділу наздоганяють солдати свої батальйони, розповідають:

- Ну, як там, братику, в Освенцимі?

- Та нічого цікавого, – знизую плечима бувалий солдат у чорному бушлаті. – Усе, як у нас. Тільки клімат у них м'якший.

Пе батальйон гірку горілку перед вступом у бій. Добрі новини: дозволили брати трофеї, грабувати дозволили. Кричить комісар. Захрип. Ілью Еренбурґа цитує: зломимо гордість пишхатого німецького народу!

Сміються чорні бушлати: це ж яким чином будемо гордість ламати? Повальним гвалтом?

5

Скажете, що усього цього не було?

Ні, це не фантастика! Ні, все це було! Щоправда, не у сорок першому році, – у сорок п'ятому. Дозволили тоді радянському солдатіві грабувати, назвавши це терміном «брати трофеї». І мільйони людей потрапили до лап радянської таємної поліції. І гнали їх нескінченними колонами туди, звідки не всі повернулися.

І мало хто пам'ятає, що гасло «звільнити Європу та весь світ» пролунало вперше зовсім не у 1945 році, а наприкінці 1938 року. Завершуючи Велику чистку у Радянському Союзі, Сталін переписав всю історію комунізму й поставив нові цілі. Це було зроблено у книзі «Історія ВКП(б). Короткий курс». Вона стала головною книжкою всіх радянських комуністів та всіх комуністів світу. Завершувалася вона розділом про те, що Радянський Союз знаходиться у капіталістичному оточенні. Сталін ставить велику мету: замінити капіталістичне оточення соціалістичним. Боротьба з капіталістичним оточенням має тривати доти, доки остання країна світу не стане республікою у складі ССРСР.

Головною темою політзанять у Червоній Армії стала тема «ССРСР у капіталістичному оточенні». Пропагандисти, комісари, політпрацівники та командири підводили кожного бійця Червоної Армії до простого та логічного сталінського розв'язання проблеми. І гриміла звідусіль пісня про визвольну війну, яка починається сталінським наказом:

З вогнем гармат і відблисками сталі

Піде вперед машин завзятий рій,

Коли на бій пошле товариш Сталін

І перший маршал поведе у бій...

Гітлер мав необережність повірити Сталіну, обернувся до нього спиною, і тоді влітку 1940 року набатом загримів заклик до великої визвольної війни, яка зробить усі країни світу республіками у складі ССРСР. Один радянський авіаційний генерал описує цю швидку і бажану війну:

«Яке щастя та радість висловлюватимуть погляди тих, хто тут, у Кремлівському палаці, прийме останню республіку у братство народів всього світу! Ясно уявляю бомбардувальники, що руйнують заводи, залізничні вузли, мости, склади та позиції супротивника; штурмовики, які атакують зливою вогню колони військ, артилерійські позиції, десантні кораблі³², які висаджують свої дивізії в глибині розташування супротивника. Могутній та грізний повітряний флот Країни Рад разом із піхотою, артилеристами, танкістами свято виконає свій обов'язок і допоможе пригнобленим народам позбавитися катів» (Георгій Байдуков. Правда, 18 серпня 1940 р.).

Георгій Байдуков – чудовий льотчик та чудовий командир. Він у першій десятці Героїв Радянського Союзу, дослужився до звання генерал-полковника авіації. Відмінно воював. Але у 1940 році війну він бачив зовсім в іншому світлі. У величезній статті про майбутню війну він жодним словом не прохпився про війну оборонну, як не згадав і про літаки-винищувачі, які ведуть повітряний бій, захищаючи рідне небо. Згадує лише бомбардувальники, штурмовики та десантні літаки, які потрібні для «визвольної» війни. Подібних публікацій в одній лише «Правді» вистачить на багато томів. Польська комуністка Ванда Василевська та американський комуніст Теодор Драйзер зі сторінок «Правди» оголошували, що недовго вже залишилося буржуям пити кров робітників, недовго залишилося пролетаріатові Заходу брязкати ланцюгами.

Радянські комуністи відкрито проголосили свою мету: звільнити весь світ, а Європу – у першу чергу. Ці плани активно здійснювалися. Поки Німеччина воювала на заході, до Радянського Союзу було приєднано п'ять нових республік; після цього очікувалося нове різке зростання кількості республік у складі ССРСР, і це не були порожні слова. Велетенські сили було сконцентровано для завдання раптового удару по Німеччині та Румунії, але навіть удар по Румунії був би для Німеччини смертельним.

³² Маються на увазі повітряні кораблі: кораблями льотчики транспортної та бомбардувальної авіації називали великі літаки – прим. автора.

Плакат 1919 року

ЗАМІСТЬ ПІДСУМКУ

Центральна ідея моєї книжки така: Сталін використовував Гітлера як інструмент для трощення Європи. Ідею цю висловлено одним словом: КРИГОЛАМ.

Тобто – Криголам Революції, який розчищає шлях комуністам.

Сталін допоміг Гітлерові прийти до влади у Німеччині, а тоді обдурив його, та так, як ніхто нікого у ХХ столітті не обдурював.

23 серпня 1939 року у Кремлі було підписано договір про ненапад між Радянським Союзом та Німеччиною. Насправді це був договір про напад на Польщу. Гітлер, відповідно до договору, напав на Польщу, а Сталін «затримався», відклавши напад на пару тижнів.

І пошив Гітлера у дурні.

Провина за розв'язування Другої світової війни впала на Гітлера.

Він отримав війну проти Великої Британії та Франції, у яку рано чи пізно вступили б і США.

Підписавши із Сталіним договір про ненапад, секретним протоколом до якого було передбачено поділ Польщі, Гітлер програв Другу світову війну.

Але Сталін улітку 1940 року відірвав від Румунії Бессарабію та Північну Буковину. Цим необережним кроком він відкрив задум своїх подальших дій: Гітлер воюватиме проти Великої Британії, а Сталін відріже Німеччину від джерела нафти в Румунії.

Сталін поставив Гітлера у безвихідь.

І Гітлер ухвалив рішення завдати удару на упередження – не заради якогось життєвого простору, а заради порятунку від неминучого вторгнення зі сходу.

Бристоль, 1978–1985 рр.

Книгу доповнено та перероблено у 2013 році.

Список литературы

- Авиация. Энциклопедия. М.: Большая Российская энциклопедия, 1994.
- Авторханов А. Г. Загадка смерти Сталина. Франкфурт-на-Майне: Посев, 1976.
- Авторханов А. Г. Происхождение партократии. Франкфурт-на-Майне: Посев, 1973.
- Азаров И. И. Осажденная Одесса. М.: Воениздат, 1962.
- Антонов-Овсеенко А. В. Портрет тирана. Нью-Йорк: Хроника, 1980.
- Анфилов В. А. Бессмертный подвиг. М.: Наука, 1971.
- Анфилов В. А. Незабываемый сорок первый. М.: Советская Россия, 1982.
- Анфилов В. А. Провал «блицкрига». М.: Наука, 1974.
- Баграмян И. Х. Так начиналась война. М.: Воениздат, 1971.
- Бажанов Б. Г. Воспоминания бывшего секретаря Сталина. Париж: Третья волна, 1980.
- Басов А. В. Флот в Великой Отечественной войне. 1941–1945. М.: Наука, 1980.
- Батов П. И. В походах и боях. 3-е изд. М.: Воениздат, 1974.
- Бирюзов С. С. Когда гремели пушки. М.: Воениздат, 1961.
- Блюментрит Г. Роковые решения. М.: Воениздат, 1958.
- Болдин И. В. Страницы жизни. М.: Воениздат, 1961.
- Борьба за Советскую Прибалтику в Великой Отечественной войне 1941–1945. В трех книгах. Рига: Лиесма, 1966–1969.
- Брежнев Л. И. Малая земля. М.: Детская литература, 1978.
- Василевский А. М. Дело всей жизни. М.: Политиздат, 1973.
- Ваушасов С. А. На тревожных перекрестках. Записки чекиста. М.: Политиздат, 1971.
- Ваушасов С. А. Партизанская хроника. М.: Воениздат, 1961.
- Великая Октябрьская социалистическая революция. Энциклопедия. Издание третье, дополненное. М.: Советская энциклопедия, 1987.
- Великая Отечественная война 1941–1945 гг.: Действующая армия. М.: Кучково поле, Animi Fortitudo, 2005.
- Военная история Государства Российского. Действующая армия. 1941–1945. М.: Animi Fortitudo, Кучково поле, 2005.
- Воронов Н. Н. На службе военной. М.: Воениздат, 1963.
- Галицкий К. Н. Годы суровых испытаний. М.: Наука, 1973.
- Гальдер Ф. Военный дневник. В 3 т. М.: Воениздат, 1968–1971.
- Горлов С. А. Совершенно секретно. Альянс Москва–Берлин. 1920–1933 гг. М.: Олма-Пресс, 2001.
- Гот Г. Танковые операции. Пер. с нем. М.: Воениздат, 1961.
- Гражданская война и военная интервенция в СССР. Энциклопедия. Второе издание. М.: Советская энциклопедия, 1987.
- Григоренко П. Г. В подполье можно встретить только крыс. Нью-Йорк: Детинец, 1981.
- Гудериан Г. Воспоминания солдата. Пер. с нем. Смоленск: Русич, 1998.
- ГУЛАГ: Главное управление лагерей. 1918–1960. Сборник документов. Под ред. акад. А.Н. Яковлева. Составители А.И. Кокурин, Н.В. Петров. М.: Международный фонд «Демократия», 2000.
- Деборин Г. А. Вторая мировая война. М.: Воениздат, 1958.
- Декреты Советской власти. В двух томах. М.: Политиздат, 1957.
- Демин М. Блатной. Нью-Йорк: Русика, 1981.
- Дозорные западных рубежей: Документальные очерки по истории войск Западного Краснознаменного пограничного округа. Авт. коллектив. – Киев: Издательство политической литературы Украины, 1972.

- Документы внешней политики СССР. М.: Политиздат, 1957.
- Документы и материалы кануна Второй мировой войны. М.: Политиздат, 1948.
- Документы и материалы по истории советско-польских отношений. М.: Наука, 1965.
- Дриг Е. Механизированные корпуса в бою. История автобронетанковых войск Красной Армии в 1940–1941 годах. М.: АСТ, 2005.
- Дрогозов И. Крепости на колесах. История бронепоездов. Минск: Харвест, 2002.
- Дьяков Ю., Бушуева Т. Фашистский меч ковался в СССР: Красная Армия и рейхсвер. Тайное сотрудничество. 1922–1933 гг. М.: Советская Россия, 1992.
- Ерёмченко А. И. В начале войны. М.: Наука, 1964.
- Жуков Г. К. Воспоминания и размышления. М.: АПН, 1969. (Звертаю увагу читачів на те, що різні накладі першого видання мемуарів Жукова мали різну кількість сторінок: перший наклад (100 тисяч примірників) – 752 сторінки, наступні – 736 сторінок та 702 сторінки, тому той самий текст у різних накладках одного видання може знаходитися на різних сторінках, і за це мене часто та нещадно критикували: мовляв, Віктор Суворов посилається на таку сторінку, я її відкрив, але не знайшов цитати, на яку йде посилання. У цій книзі я цитую Жукова за тією версією першого видання «Спогадів та роздумів», яка має кількість сторінок 736 – прим. автора.)
- Забайкальский военный округ: Краткий военно-исторический очерк. Иркутск: Восточно-Сибирское книжное издательство, 1972.
- Захаров Г. Н. Повесть об истребителях. М.: ДОСААФ, 1977.
- Зверев А. Г. Записки министра. М.: Политиздат, 1973.
- Зиновьев Г. Е. Сочинения. Ленинград, 1925.
- Иванов В. М. Маршал Тухачевский. М.: Воениздат, 1990.
- История Великой Отечественной войны Советского Союза. 1941–1945. В шести томах. М.: Воениздат, 1960–1965.
- История Второй мировой войны. 1939–1945. В 12 т. М.: Воениздат, 1973–1982.
- Казаков М. И. Над картой былых сражений. М.: Воениздат, 1971.
- Какурин Н., Меликов В. Гражданская война в России. Война с белополяками. М.: АСТ, 2002.
- Калинин С. А. Размышления о минувшем. М.: Воениздат, 1963.
- Киевский Краснознаменный: История Краснознаменного Киевского военного округа. 1919–1972. М.: Воениздат, 1974.
- Ключников Ю. В. Версальский мирный договор. М.: Издание Литиздата НКВД, 1925.
- Ковалев И. В. Транспорт в Великой Отечественной войне (1941–1945 гг.). М.: Наука, 1981.
- Командармы. Военный биографический словарь. М.: Кучково поле, 2005.
- Командный и начальствующий состав Красной Армии в 1940–1941 гг.
- Структура и кадры центрального аппарата НКО, военных округов и общевойсковых армий. Документы и материалы. М.: Российский государственный военный архив, 2005.
- Командование и штаб ВВС Советской Армии в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. М.: Наука, 1977.
- Коминтерн и идея мировой революции. Документы. М.: Наука, 1998.
- Конец И. С. Записки командующего фронтом (1943–1944). М.: Воениздат, 1972.
- Конец И. С. Сорок пятый. М.: Воениздат, 1966.
- Конквест Р. Большой террор. Firenze: Edizione Aurora, 1974.
- Конквест Р. Жатва скорби. Советская коллективизация и террор голодом. London: Overseas Publications Interchange, 1988.
- Косович С. С., Филимонов А. М. Советские железнодорожные. М.: Воениздат, 1984.
- Кочетков Д. И. С закрытыми люками. М.: Воениздат, 1962.

Козин С. Бухарин. Политическая биография. 1888–1938. М.: Прогресс, 1988.
КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Сборник документов. М.: Политиздат, 1970.
Краснознаменный Белорусский военный округ. М.: Воениздат, 1983.
Краснознаменный Уральский. История Краснознаменного Уральского военного округа. М.: Воениздат, 1983.
Кривицкий В. Я был агентом Сталина. М.: Современник, 1996.
Кривошеин С. М. Ратная быль: Записки командира механизированного корпуса. М.: Молодая гвардия, 1962.
Кузнецов Н. Г. Накануне. М.: Воениздат, 1966.
Куманев Г. А. Советские железнодорожники в годы Великой Отечественной войны (1941–1945). М.: Издательство Академии наук СССР, 1963.
Курочкин П. М. Позывные фронта. М.: Воениздат, 1969.
Ленин В. И. Полное собрание сочинений. 5-е издание. М.: Политиздат, 1974.
Ленин В. И. Собрание сочинений. 4-е издание.
Лобачёв А. А. Трудными дорогами. М.: Воениздат, 1960.
Людников И. И. Сквозь грозы: Автобиографический очерк. Донецк: Издательство «Донбасс», 1973.
Майский И. М. Кто помогал Гитлеру. М.: Издательство института международных отношений, 1962.
Медведев Р. А. К суду истории: генезис и последствия сталинизма. Нью-Йорк, 1974.
Мельгунов С. П. Красный террор в России. М.: Айрис-Пресс, 2008.
Мельтюхов М. И. Советско-польские войны: военно-политическое противостояние 1918–1939 гг. М.: Вече, 2001.
Мерецков К. А. На службе народу. М.: Политиздат, 1968.
Миддельдорф Э. Тактика в русской кампании. Пер. с нем. М.: Воениздат, 1958.
Митяев Д., Разумова Р. Мировая война в цифрах. Сборник Института мирового хозяйства и мировой политики Коммунистической академии. М.: Воениздат, 1934.
Москаленко К. С. На юго-западном направлении: Воспоминания командарма. М.: Наука, 1969.
Накануне войны. Материалы совещания высшего командного состава РККА 23–31 декабря 1940 г. М.: Терра, 1993.
На Северо-Западном фронте. 1941–1943. Сборник статей участников боевых действий. Составитель Ф. Утенков. Под редакцией Жилина П. А. М.: Наука, 1969.
Начальный период войны. Под ред. С. П. Иванова. М.: Воениздат, 1974.
Никонов А. Бей первым! М.: Энас, СПб.: Питер, 2009.
Новиков А. А. В небе Ленинграда: Записки командующего авиацией. М.: Наука, 1970.
Озеров Г. А. Туполевская шарага. Франкфурт-на-Майне: Посев, 1971.
Ордена Ленина Московский военный округ. М.: Воениздат, 1977.
Ортенберг Д. И. Июнь–декабрь сорок первого. М.: Советский писатель, 1984.
Павлик В. Оборона Киева. КиУР, 1941. Киев: Sky Horse, 2011.
Партия и армии. Под ред. А. А. Епишева. М.: Политиздат, 1980.
Пересыпкин И. Т. А в бою еще важней. М.: Советская Россия, 1970.
Пересыпкин И. Т. Связисты в годы Великой Отечественной. М.: Связь, 1972.
Пикер Г. Застольные разговоры Гитлера. Пер. с нем. Смоленск: Русич, 1993.
Пилсудский Ю. Война 1920 года. М.: Новости, 1992. (Книжку видано під однією обкладинкою із книжкою Тухачевского «Поход за Вислу».)

Пласков Г. Д. Под грохот канонады. М.: Воениздат, 1969.
Политбюро ЦК РКП(б)–ВКП(б) и Европа. Решения «особой папки». 1923–1939. М.: Российская политическая энциклопедия, 2001.
По приказу Родины: Боевой путь 6-й гвардейской армии в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. М.: Воениздат, 1971.
Пограничные войска СССР. 1939–1941: Сборник документов и материалов. М.: Наука, 1970.
Полевой устав Красной Армии. М.: Воениздат, 1936.
Проблемы стратегического развертывания. М.: Издательство Военной академии РККА им. Фрунзе, 1935.
Протоколы конгрессов Коммунистического Интернационала. Второй конгресс Коминтерна. Июль–август 1920 г. М., 1934.
Пятницкий В., Колпакиди А. Заговор против Сталина. М.: Современник, 1998.
Резолюция VII съезда Российской коммунистической партии. Протоколы съездов и конференций Всесоюзной коммунистической партии (большевиков). Седьмой съезд. Москва–Ленинград, 1928.
Решин Е. Г. Генерал Карбышев. М.: ДОСААФ, 1971.
Риббентроп И. фон. Между Лондоном и Москвой. Пер. с нем. М.: Мысль, 1996.
Роговин В. З. Власть и оппозиция. М.: Товарищество «Журнал «Театр», 1993.
Рокоссовский К. К. Солдатский долг. М.: Воениздат, 1968.
Рослый И. П. Последний привал — в Берлине. М.: Воениздат, 1983.
Росси Ж. Справочник по ГУЛАГу. М.: Просвет, 1991.
Русский архив: Великая Отечественная. М.: Терра, 1993.
Сандалов Л. М. На московском направлении. М.: Наука, 1970.
Сандалов Л. М. Пережитое. М.: Воениздат, 1966.
Севастьянов П. В. Неман — Волга — Дунай. М.: Воениздат, 1961.
Сикорский В. Будущая война. Ее возможности, характер и связанные с ними проблемы обороны страны. Пер. с польск. М.: Государственное военное издательство Наркомата обороны СССР, 1936.
Соболев Д. А. История самолетов. Начальный период. М.: Российская политическая энциклопедия, 1995.
Советская военная энциклопедия. В 8 т. М.: Воениздат, 1976–1980.
Советские воздушно-десантные. М.: Воениздат, 1986.
Советские Вооруженные Силы. История строительства. М.: Воениздат, 1978.
Советские танковые войска. 1941–1945. М.: Воениздат, 1973.
Советско-нацистские отношения. 1939–1941. Документы. Сост. Ю. Фельштинский. Париж–Нью-Йорк: Третья волна, 1983.
СССР — Германия. 1939–1941. Документы и материалы о советско-германских отношениях с сентября 1939 г. по июль 1941 г. Сост. Ю. Фельштинский. 1983.
Сталин И. В. Вопросы ленинизма. Издание одиннадцатое. М.: ОГИЗ, 1945.
Сталин И. В. Сочинения. Собрание сочинений в 13 томах. М.: Политиздат, 1946–1951.
Старинов И. Г. Мины ждут своего часа. М.: Воениздат, 1964.
Суворов В. Беру свои слова обратно. Неизвестная война и лживые мемуары бездарного полководца. М.: Хорошая книга, 2013.
Суворов В. Последняя республика. Почему Советский Союз проиграл Вторую мировую войну. М.: Хорошая книга, 2012.
Суворов В. Против всех. Кризис в СССР и борьба за власть в руководстве страны в первое послевоенное десятилетие. М.: Хорошая книга, 2013.
Суворов В. Самоубийство. Зачем Гитлер напал на Советский Союз. М.: Хорошая книга, 2012.

Суворов В. Святое дело. М.: Добрая книга, 2013.
Телегин К. Ф. Войны неслыханные версты. М.: Воениздат, 1988.
Триандафиллов В. К. Характер операций современных армий. М., Л.: Госвоениздат, 1936.
Троцкий Л. Д. Преступления Сталина. М.: Издательство гуманитарной литературы, 1994.
Тухачевский М. Н. Война классов. Статьи 1919–1920 гг. М.: Госиздат, 1921.
Тухачевский М. Н. Избранные произведения. В двух томах. М.: Воениздат, 1964.
Тухачевский М. Н. Поход за Вислу. М.: Новости, 1992.
Тыл советских Вооруженных Сил в Великой Отечественной войне. Под общей редакцией генерала армии С.К. Куркоткина. М.: Воениздат, 1977.
Тюленев И. В. Через три войны. М.: Воениздат, 1960.
Федюнинский И. И. Поднятые по тревоге. М.: Воениздат, 1964.
Фельштинский Ю. Г. Крушение мировой революции. London: Overseas Publications Interchange, 1991.
Фельштинский Ю. Г. Крушение мировой революции. Брестский мир. Октябрь 1917 — ноябрь 1918. М.: Terra, 1992.
Фест И. К. Гитлер. В трех томах. Т. 2. Пермь: Алетейя, 1993.
Фрунзе М. В. Избранные произведения. В 2 т. М.: Воениздат, 1957.
Хизенко И. А. Ожившие страницы. М.: Воениздат, 1963.
Хрущёв Н. С. Время. Люди. Власть. (Воспоминания). В четырех книгах. М.: ИИК «Московские Новости», 1999.
Часовые советских границ: Краткий очерк истории пограничных войск СССР. М.: Политиздат, 1979.
Чуев Ф. И. Молотов. Полудержавный властелин. М.: Олма-Пресс, 2002.
Шавров В. Б. История конструкций самолетов в СССР до 1938 года. 4-е изд., исправл. М.: Машиностроение, 1994.
Шапошников Б. М. Мозг армии. В 3 томах. М.: Военный вестник, 1927.
Шацилло В. К. Первая мировая война. 1914–1918. Факты. Документы. М.: Олма-Пресс, 2003.
Шебунин А. И. Сколько нами пройдено. М.: Воениздат, 1971.
Шпеер А. Воспоминания. Пер. с нем. Смоленск: Русич, 1997.
Штеменко С. М. Генеральный штаб в годы войны. М.: Воениздат, 1968.
Шумихин В. С. Советская военная авиация. 1917–1941. М.: Наука, 1986.
Эстонский народ в Великой Отечественной войне Советского Союза. 1941–1945. В двух томах. Tallin: Eesti Raamat, 1973.
Яковлев А. С. Цель жизни: Записки авиаконструктора. М.: Политиздат, 1968. 1941 год. М.: Международный фонд «Демократия», 1998.
Airborne Operations. London: Salamander, 1978.
British and American Tanks of World War II. New York: ARCO, 1969.
Frossard L.-O. De Jaures a Lenine. Notes et souvenirs d'un militant. Paris, 1930.
Goralski R. World War II Almanac. 1931–1945. London: Hamish Hamilton, 1981.
Gregory B., Batchelor J. Airborne Warfare 1918–1941. Phoebus: Leeds, 1978.
Groehler O. Selbstmorderische Allianz. Deutsch-Russische Militarbeziehungen 1920–1941. Berlin, 1992.
Guderian H. Erinnerungen eines Soldaten. Heidelberg: Kurt Vowinckel Verlag, 1950.
Guderian H. Panzer Leader. London: Futura, 1979.
Mallory K., Ottar A. Architecture of Aggression. Architectural Press: Wallop G. B., 1973.
Suworow V. Der Eisbrecher. Stuttgart: Klett-Cotta, 1989.
The Trotsky Papers 1917–1922. Ed. by J. Meijer. Vol. 1, 1917–1919. The Hague, 1964.
Woodward D. British Foreign Policy in the Second World War. London: H.M. Stationery Office, 1962.

Деякі «антикриголамні» публікації

Багато років тому «Криголам» вийшов у самотній рейс. Не вдовзі слідом за ним, підтримуючи та обганяючи, пішли потужні броненосці інших підкорювачів безмежного океану військової історії.

Я писав свою книжку на матеріалах відкритих джерел, до того ж тих, що існували у 1970-х роках та першій половині 1980-х. Сьогодні, коли завдяки наполегливій праці багатьох захоплених дослідників у науковий оберт введено потужний шар нових документів, наші уявлення про початок Другої світової війни кардинально змінилися.

На адресу моєї книжки було висловлено багато критичних зауважень. Ці зауваження та уточнення приймаю з подякою, бо моя цікавість полягає у тому, щоб прибрати всі помилки та неточності. Я є головним і найприскіпливішим критиком власних творів. Окрім книжок, які містили справедливу та обґрунтовану критику, було надруковано кілька десятків книжок та численні статті, які містили наклепи та образи на мою адресу.

Нижче я наводжу перелік цих публікацій. Перелік, зрозуміло, не вичерпний. Не певен, що мені вдалося зібрати все, що вже видано. Та й ті, що лають мене, поки не заспокоїлися, – пишуть.

Цей перелік є приводом пишатися. Місце йому у книзі рекордів: на кого ще було вилито стільки бруду? Цей перелік є головним доказом того, що я маю рацію: жовч ллють тоннами, але іншого пояснення трагедії 1941 року за минулі десятиліття ніхто дати не спромігся. І якщо «Криголамові» не судилося до кінця зламати кригу недовіри, то принаймні хвилю він підняв.

Віктор Суворов

Анфилов В. А. Прозное лето 41-го года. — М.: Издательский центр «Анкил-воин», 1995.
Анфилов В. А. Дорога к трагедии сорок первого года. М.: «Акопов», 1997.
Баронкин М. И. Версия или диверсия. Нью-Йорк, 1999.
Бугаев А. День «N». Неправда Виктора Суворова. М.: Яуза, Эксмо, 2007.
Варенников В., Карпов В., Зиновьев А. и др. Священная война 1941–1945. М.: Издательство «Оружие и технологии», 2005.
Веселов В., Бугаев А. Новейший Анти-Суворов. М.: Яуза-Пресс, 2009.
Гареев М. А. Сражения на военно-историческом фронте. М.: Инсан, 2008.
Городецкий А. Роковой самообман. Сталин и нападение Германии на Советский Союз. М.: РОССПЭН, 1999.
Городецкий Г. Канун войны: Сталин и дело Гесса // Вопросы истории, 1992. — № 11. — С. 161–169.
Городецкий Г. Миф ледокола. М.: Прогресс-академия, 1995.
Грызун В. Как Виктор Суворов сочинял историю. М.: Олма-Пресс, 2003.
Десятков С. Г. Когда «Ледокол» кромсает историю. (Об исторической «концепции В. Резуна» // Как началась война. Новгород, 1995. — С. 3–14.
Дюков А. За что сражались советские люди. М.: Яуза, Эксмо, 2007.
Дюков А. «Пакт Молотова — Риббентропа» в вопросах и ответах. М.: Фонд «Историческая память», 2009.
Дюков А. Растоптанная победа. Против лжи и ревизионизма. М.: Яуза, Эксмо, 2011.
Дюков А. «Русский должен умереть!» От чего спасла нас Красная Армия. М.: Яуза, Эксмо, 2011.
Егорычев В. Е. Правда и ложь на весах истории. Великая Отечественная война в контексте Второй мировой войны. Гродно: ГрГУ, 2009.
Жухрай В. М. Просчет Адольфа Гитлера. Новое о И. В. Сталине. М.: Сварогъ, 1995.
Жухрай В. М. Сталин: правда и ложь. М.: Сварогъ, 1998.
Зайцев В. Возвращенная победа, или Антиледокол. Киев: «Товарищ», 2002.
Закорецкий К. Разгром Виктора Суворова. М.: Яуза, Эксмо, 2010.
Исаев А. Антисуворов. Большая ложь маленького человечка. М.: Яуза, Эксмо, 2004.
Исаев А. Антисуворов. Десять мифов Второй мировой. М.: Яуза, Эксмо, 2004.
Исаев А. Против Виктора Суворова. М.: Яуза, Эксмо, 2009.
Кадетов А. Аквариум–3. М.: Гея итэрум, 1999.
Кадетов А. Как Виктор Суворов предавал «Аквариум». М.: Олма-Пресс, 2002.
Козинкин О. Ю. Адвокаты Гитлера. Правда о войне, или Почему врут историки. М.: Фолио, Полиграфиздат, 2012.
Козинкин О. Ю. Кто проспал начало войны? М.: АСТ, Астрель, Полиграфиздат, 2011.
Козинкин О. Ю. Мифы и откровенная ложь о русской истории, сфабрикованная нашими врагами. М.: Астрель, 2012.
Козинкин О. Ю. Сталин. Кто предал вождя накануне войны? М.: Астрель, 2012.
Колобов И. Ледокол лжи. В защиту исторической правды. Ростов-на-Дону, 2001.
Куманев Г. А. Подвиг и подлог. М.: Русское слово, 2000.
Лифшиц В. С. Антиледокол. Разоблачение фальсификатора. Нью-Йорк, 1997.
«Ледокол» Суворова, или что можно сделать с историей. Методический материал к спецкурсу. Составитель Б. П. Дементьев. Пермь: Издательство Пермского университета, 1997.
Лопуховский Л. Н., Кавалерчик Б. К. Июнь 1941. Запрограммированное поражение. М.: Яуза, Эксмо, 2010.
Мартиросян А. Б. 200 мифов о Великой Отечественной войне. В пяти томах. М.: Вече, 2008.

Морозов А. Антикрыголам. Киев, 1996.
Нарочницкая Н. За что и с кем мы воевали. М.: Минувшее, 2005.
Научный православный взгляд на ложные исторические учения. Материалы совместной конференции Русского культурно-просветительного фонда имени Василия Великого и Института Российской истории РАН. М.: Русский издательский центр, 2011.
Неправда Виктора Суворова. М.: Яуза, Эксмо, 2007.
Неправда Виктора Суворова–2. М.: Яуза, Эксмо, 2008.
Никольский В. Аквариум–2. М.: Гея, 1997.
Новаковский В. Антисуворов: поиск истины. 120 вопросов писателю-историку В. Суворову. Тель-Авив, 1998.
Полканов В. Д. «Ледокол» исследовательской неряшливости и отсебятины. (О книге В. Суворова «Ледокол») Критический очерк. Омск, 1996.
Помагайбо А. Псевдоисторик Суворов и загадки Второй мировой войны. М.: Вече, 2002.
Поторочин В. В. Сталин: «воевать с Германией буду на своей территории!», или Зачем Сталину Финляндия? М.: АО «Финнинова», Интерполиграф, 1996.
Пыхалов И. Великая Оболганная война. М.: Яуза, Эксмо, 2005.
Розенбаум С. К. Антисуворов. Критическое осмысление одной псевдоисторической теории. Филадельфия, 1996.
Сульянов А. К. Война, которой могло не быть. Минск: Современная школа, 2011.
Суворов В. Аквариум 2. Минск: ФУАинформ, 2005.
Суворов В. Ледокол 2. Минск: Харвест, 2003.
Терещенко А. «Оборотни» из военной разведки. Девять предательств сотрудников ГРУ. М.: Звонница-МГ, 2004.
Хмелевский П. Навстречу смерчу. Сталинский «блицкриг», которого не было и не могло быть. М.: Московский рабочий, 1991.
Юровицкий В. Первая тайна Великой Отечественной войны. Липецк, 1991.
65 лет Великой победы. В шести томах. Под редакцией С. Нарышкина, А. Торкунова. М.: МГИМО-Университет, 2010.
Glantz D., House J. When Titans Clashed: How the Red Army Stopped Hitler. Lawrence: University Press of Kansas, 1995.
Glantz D. Stumbling Colossus: The Red Army on the Eve of World War. Lawrence: University Press of Kansas, 1998.
Gorodetsky G. Grand Delusion: Stalin and the German Invasion of Russia. New Haven: Yale University Press, 1999.

Зміст

Розділ 1

Хто першим заявив про необхідність Другої світової війни? 11

Розділ 2

Заради чого Ленін зрадив Росію?..... 21

Розділ 3

Перші спроби розв'язати Другу світову війну 29

Розділ 4

«Даєш Варшаву!» 39

Розділ 5

Перший контакт..... 52

Розділ 6

Роль Сталіна у вивіщенні Гітлера..... 68

Розділ 7

Навіщо комуністам стільки зброї? Цілі та ціна індустріалізації 78

Розділ 8

Відродження військової потуги Німеччини і роль Сталіна..... 96

Розділ 9

Навіщо Сталін погодився на поділ Польщі?..... 111

Розділ 10

Сталінський капкан..... 120

Розділ 11

Коли Радянський Союз став до Другої світової війни? 128

Розділ 12

«Розширення базису війни»..... 142

Розділ 13

Навіщо чекістам гаубична артилерія? 154

Розділ 14

Прикордонні війська НКВД у червні 1941 року..... 167

Розділ 15

Чому напередодні війни було знищено смугу забезпечення на західних кордонах ССРСР? 176

Розділ 16

Чому Сталін знищив «лінію Сталіна»? 195

Розділ 17

Навіщо Сталіну «лінія Молотова»?..... 205

Розділ 18

Радянські партизани та диверсанти до й після нападу Німеччини... 224

Розділ 19

Навіщо Сталіну десять повітряно-десантних корпусів? 236

Розділ 20

Як доправити десять десантних корпусів у тил супротивника? 249

Розділ 21

Як Жуков готував оборону країни 257

Розділ 22

Про Дніпровську військову флотилію 270

Розділ 23

Радянська військово-морська база у білоруських болотах..... 281

Розділ 24

Морська піхота у білоруських лісах 287

Розділ 25	
<i>Факт, що перевертає звичні уявлення про Другу світову війну</i>	292
Розділ 26	
<i>Загадка 26-ї армії</i>	298
Розділ 27	
<i>Калінінський військовий округ та сталінський механізм «визволення» сусідніх держав</i>	310
Розділ 28	
<i>Від ударних армій до армій прикриття</i>	321
Розділ 29	
<i>Гірські дивізії в українських степах</i>	330
Розділ 30	
<i>Для чого призначався Перший стратегічний ешелон?</i>	344
Розділ 31	
<i>Головний наказ Сталіна</i>	349
Розділ 32	
<i>Таємне перекидання частин та з'єднань Червоної Армії з Далекого Сходу до західних кордонів СРСР та її прикриття</i>	366
Розділ 33	
<i>Слова й діла</i>	375
Розділ 34	
<i>Ще раз про повідомлення ТАСС</i>	395
Розділ 35	
<i>Змова з паліями війни</i>	421
Розділ 36	
<i>Про закинуті військові округи</i>	432
Розділ 37	
<i>Тріумф систематизації</i>	441
Розділ 38	
<i>«Чорні дивізії» Червоної Армії</i>	446
Розділ 39	
<i>З творем та таборів – під бойові знамена: «друге народження» комбригів та комдивів</i>	455
Розділ 40	
<i>Навіщо було створено Другий стратегічний ешелон?</i>	467
Розділ 41	
<i>Головне запитання</i>	482
Розділ 42	
<i>Навіщо Сталін перекидав війська зі східних прикордонних округів на західні кордони?</i>	492
Розділ 43	
<i>Коли війна між СРСР та Німеччиною стала неминучою?</i>	502
Розділ 44	
<i>Навіщо саперу роздивлятися ворожий берег?</i>	517
Розділ 45	
<i>Точка неповернення</i>	528
Розділ 46	
<i>Чому Сталін не ввів Черчиллю?</i>	537
Розділ 47	
<i>Чому Сталін не ввів Ріхарду Зорге?</i>	552
Розділ 48	
<i>Чому Сталін не розстріляв генерал-лейтенанта Голікова?</i>	563

Розділ 49

Таємнича нарада у Кремлі 24 травня 1941 року 577

Розділ 50

Чому радянське керівництво не мало планів оборони країни?..... 587

Розділ 51

Навіщо нарком зв'язку Пересипкін посилав шифровки наркому зв'язку Пересипкіну 594

Розділ 52

До якої війни готувалася Червона Армія? 605

Розділ 53

Напад Німеччини на Радянський Союз: безпричинна агресія чи удар на попередження? 621

Розділ 54

Війна, якої не було..... 629

Замість підсумку 641

Список літератури 642

Деякі «антикриголамні» публікації..... 647

Наші книжки продаються тут:

Інтернет-магазини

Київ

- «ВсіКниги» вул. Фрунзе, 160ц
- «Онлайн Криївка» вул. Фрунзе, 160ц
- «Читайка» метро «Петрівка»
- «Ясабу» вул.Фрунзе, 160ю
- «Моя книжкова полиця» вулиця Володимирська, 49А

Харків

- Goodzone.ua А/с 2388, Харків, 61001

Книгарні

Київ

- Книгарня «Основа» вул.Пушкінська, 8А
- Магазин Київська Криївка ст.м.Площа Льва Толстого, ТВК Метроград
- Книгарня «Е» Вул. Спаська, 5
- Книгарня «Е» Вул. Лисенка, 3
- Книгарня «Е» Пр-т Повітрофлотський 33/2
- Книгарня «Е» Вул. Площа Льва Толстого 1
- Книгарня «Е» Вул. Велика Васильківська, 63 А
- «Українськ народна книгарня» ТЦ Навігатор (площа Слави), м.Арсенальна
- КП Міський магазин Вул. Велика Васильківська, 6
- Книгарня «Смолоосип» Межигірська, 21
- «Книжкова крамниця» «Могилянська книгарня» пл.Контрактова, 4
- Книгарня «Академія» вул.Богдана Хмельницького, 42
- Книгарня «Шабля Козака Мамая» вул.Миколая Донця, 2 (Мамасва Слобода)
- Книгарня «Читайка» метро «Петрівка»
- МАГАЗИН 78, «ТАМАРА» ТОВ 03162, Тулузи вул, 4
- Мистецька книгарня «Небо» вул. Чигорина, 59
- Будинок книги «Літера» вул. Льва Толстого, 11/61
- Будинок книги «Літера» вул. Артема, 103
- Книжковий ринок «Петрівка» вул. Вербова, 21-23, 10 ряд, 10 місце
- Магазин «ПЯТАЧОК» вул Бальзака, 2а, ТЦ «Глобал»
- Магазин «Українська книга» ТЦ «Метроград», Книжковий квартал
- Книгарня «Мистецький арсенал» вул. Лаврська, 12
- Магазин «Розвивайка» вул. Гарматна, 16/85
- Магазин «Розумна дитина» ТЦ «Україна», Пр-т Перемоги, 3
- Магазин «Euro Star» ТОЦ «Дарниця» Проспект Мира, 1
- Магазин «Euro Star» ТЦ «Домофера» Столичное шоссе, 101
- Книжковий ринок «Петрівка» м.Петрівка, ряд 46, місце 7-8
- Книжковий ринок «Петрівка» м.Петрівка, ряд 37, місце 4-5

Буца

- Магазин «ПЯТАЧОК» вул.Нове шосе, 48, ТЦ «Модуль»

Бориспіль

- Магазин «Київська Криївка» Вул. Київський шлях, 2/6 ТРЦ «Аеромол»

Чернігів

- «Будинок книги» КП Чернігівської міської ради Просп. Миру, 45
- КМЦ «Інтермедо» вул. Шевченка, 9

Черкаси

- Магазин «Буклиця» вул. О. Дашковича, 19 ТРЦ «Хрещатик-Сті»
- «Черкаський будинок книги» Вул. Енгельса, 49

Житомир

- Книгарня «Читай» ТЦ Глобал-ІА вул. Київська, 77
- Книгарня «Облбібліоколектор»

Вінниця

- Книгарня «Е» Вул. Соборна, 89
- «Дім книги» вул. Інтернаціональна, 3
- «Дім книги» вул. Коцюбинського, 33а

Хмельницький

- Магазин «КНИЖКОВИЙ СВІТ» вул. Подільська, 25

Рівне

- «Дім книги» Вул. Короленка, 2
- Книгарня «Е» Вул. Короленка, 2

Володимир-Волинський

- Книгарня «Е» Вул.Ковельська, 6

Луцьк

- Магазин «Садок книжок» вул.Сухомлиського,1,ТРЦ «ПортСіті»3 поверх
- «Дім книги» Вул. Конякіна,37а
- Книгарня «Руліка» Вул. Конякіна, 14
- Книгарня «Руліка» Вул. Шопена, 18 (приміщення ПУМ)
- Книгарня «Руліка» М-н Київський, 9 (приміщення Волинської обласної ради)
- Книгарня «Руліка» просп. Свободи, 13 (приміщення ВМУ, 2-й пов.)

Львів

- Книгарня «Е» Просп. Свободи, 7
- Книгарня «Е» Вул. Галицька, 9
- Гуртієн «Книгообрій» Вул. Бузькова,2
- Гуртієн книжкова Вул. Кульпарківська 93а
- Книгарня «Глобус» пл. Галицька, 12
- КНИГАРНЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. Т. ШЕВЧЕНКА Вул. Шевченка, 8
- Книгарня «Літера» пр. Червоної Калини, 36, ТЦ «Шувар» маг. 23
- Магазин «Книжковий лев» Вул. Шевська, 6
- Магазин «Літера» Вул. Книгачів Ольги, 106/13, Універмаг «Львів»
- Книгарня «Скарбниці» Вул. Фурманська, 5
- Книгарня «Меліса» Вул. К. Левіцького, 25
- «Книгарня на Федорова» Вул. Ставропольська, 4

Івано-Франківськ

- Книгарня «Е» Вул. Незалежності, 31
- Книгарня «Букініст» Вул. Незалежності, 19
- магазин «Навчальна книга» ТРЦ «Елітцентр», вул. Новгородська, 55а

Тернопіль

- Книгарня «Е» Вул. Валова, 7-9
- Магазин «Книжкова хата» Вул.Чорновола, 14
- Магазин «Підручники і посібники» Вул. М. Грушевського, 23
- Книгарня «Ярослава Мудрого» Вул. Руська, 19
- Магазин «Дім книги», №16 Вул. Колерника, 19
- Магазин «Дім книги» №2 Вул. Злуки, 37
- Магазин «Дім книги», №1 Вул. Танцюрова, 11
- Магазин «Дім книги», №6 Вул. Йосипа Сліпого, 1
- Гуртієн «Навчальна книга-Богдан» Вул. Подільська, 44
- Інтернет-гуртієн Книжкова хата Вул. Подільська, 44
- Гуртієн «Нестек-Рівне»

Ужгород

- Книгарня «Кобзар» пл. Корятівича, 1

Мукачеве

- Магазин «Літера» Вул. Пушкіна, 2

Чернівці

- Магазин «УКРАЇНСЬКА КНИГА» пл. Центральна, 10
- Магазин «БУКІНІСТ» Вул. Головна, 31

Одеса

- «Книгарня-кав'ярня» Вул.Катерининська, 77 048-722-09-66
- Книжковий склад 7 км. Перша автостоянка, палатки №106, №107, №108 (067)486-15-87
- Магазин «ОдесаКнига»
- Гурт та роздріб Вул. Артилерійська, 11, 650001

Миколаїв

- Магазин «Книга» пр. Жовтневий,338

Дніпропетровськ

- Книгарня «Віс Книг» Пр-т Карла Маркса, 18
- Магазин-склад «Книги і Канцтовари» Вул. Вокзальна, 5
- Книгарня «Е» Вул. Глінок, 15

Харків

- Книгарня «Е» Вул.Сумська, 3
- Книгарня «Букс» Вул. Сумська, 51

ЗЕЛЕНА ПЕС

Літературно-художнє видання

СУВОРОВ Віктор

Криголам

Переклад з російської
Братів Капранових

Відповідальна за випуск
Світлана Кот

Дизайн обкладинки, оригінал-макет, верстка
Євгена Олійникова

Коректорська обробка
Олени Мороз

Науковий редактор
Сергій Грабовський

Підписано до друку 03.12.2015 р.
Формат 60x84/16. Друк офсетний.

Гарнітура «Bookman»

Ум.-друк. арк. 38,16

Тираж 2 000 пр. Зам. № 298

ТОВ «Гамазин», 04071, м. Київ, а/с 110
Телефон для оптових покупців: (044) 467-50-24
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК № 2318 від 18.10.2005.
www.greenpes.com

Віддруковано згідно з наданим оригінал-макетом
у друкарні ПП «Медобори-2006»
32343, Хмельницька обл., Кам'янець-Подільський р-н,
с. Довжок, пров. Радянський, 6а. Тел./факс (03849) 9-09-45
Свідоцтво серія ДК № 3025 від 09.11.2007 р.
www.medobory2006.com.ua, e-mail: medobory@i.ua

Суворов як дослідник мав і має такі рідкісні риси, як: відвага, готовність йти «проти течії»; непересічну інтуїцію; обґрунтовану підозру до застарілих кліше, міфів, стереотипів; впертість у відстоюванні власної точки зору. Справді, сам Суворов був і є справжнім «Криголамом».

Лариса Івшина

Автором книжки є Володимир Богданович Різун, онук махновця Василя Різуна, і пролягає цей слід від степів Січеславщини аж до Прикарпатської округи, де служив лейтенант Володимир Різун і де 1946-го року, загинув полковник УПА Василь Андрусак на псевдо Різун. У цьому світі немає нічого випадкового.

Василь Шкляр

Суворов перевернув сприйняття історії ХХ століття. Зробив це на підставі здорового глузду та сили-силенної всім відомих фактів. Цим він відрізняється від численних творців божевільних теорій, від яких верне професіоналів. Нарешті, головне: Суворов поховав радянський міф, і за це українці мають йому вклонитися.

Юрій Макаров

Сподіваюсь, що україномовний «Криголам» сприятиме десовєтизації нашої Батьківщини й боротьбі українців за національну державу. Бо історія підтверджує, що тільки національна держава може захистити від імперських зазіхань та гарантувати нації свободу розвиток і добробут.

Дмитро Ярош

